

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
NİZAMİ GƏNCƏVİ adına ƏDƏBİYYAT İNSTİTUTU

ƏDƏBİ PROSES – 2019

VII

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu Elmi Şurasının
4 noyabr 2020-ci il tarixli 5 sayılı qərarı ilə çap olunur.

“Hədəf” nəşrləri

BAKI-2020

Ədəbi proses–2019

Redaksiya heyəti:

İsa HƏBİBBƏYLİ
Tehran ƏLİŞANOĞLU
Əlizadə ƏSGƏRLİ
Aygün BAĞIRLI
Vaqif YUSİFLİ (məsul redaktor)
Mehman HƏSƏNLİ
Elnarə AKİMOVA
Nərgiz CABBARLI

Akademik İsa Həbibbəylinin ön sözü ilə açılan “Ədəbi proses–2019” kitabı ilin ədəbi yekunlarına həsr edilmişdir.

İlin ədəbi tənqid, bədii tərcümə, müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq, uşaq ədəbiyyatı, publisistika, poeziya, nəsr və dramaturgiya sahəsindəki mövcud təcrübənin təhlil edilib ümumiləşdirilməsi əsasında 2019-cu ilin ədəbi prosesinin bütöv və əhatəli elmi mənzərəsi yaradılmışdır.

Toplu ədəbi prosesi ardıcıl olaraq izləyən və araşdıran hər kəs üçün faydalı elmi mənbədir.

Kitabda 2019-cu ilin ədəbi prosesi aşağıdakı istiqamətlər üzrə təhlil olunur.

Poeziya
Bədii nəsr
Dramaturgiya
Tənqid və ədəbiyyatşünaslıq
Ədəbiyyat nəzəriyyəsi
Publisistika
Ədəbi əlaqələr
Bədii tərcümə
Cənub ədəbiyyatı
Uşaq ədəbiyyatı
Ədəbi gənclik

ISBN: 978-9952-534-04-7

© AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu

İsa HƏBİBBƏYLİ
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının
Birinci vitse-prezidenti, Nizami Gəncəvi adına
Ədəbiyyat İnstitutunun direktoru, akademik

BÜTÖVLÜK VƏ GENİŞLİK

Ümumiyyətlə, ədəbiyyatı dərindən dərk etmək və araşdırıb öyrənmək üçün zəruri olan bir neçə istiqamət vardır ki, bunların sırasında ədəbiyyat tarixçiliyi, ədəbiyyat nəzəriyyəsi və müqayisəli ədəbiyyatşünaslıqla yanaşı, həm də ədəbi tənqid baxımından təhlillər və dəyərləndirmələrin xüsusi əhəmiyyəti vardır. Ədəbiyyat nəzəriyyəçiliyində de-fakto qəbul olunan belə bir metodologiya vardır ki, ədəbiyyatın tarixi gedişatını və ənənələrini bilmədən onun mükəmməl nəzəriyyəsini yaratmaq mümkün deyildir. Böyük ədəbiyyat tarixçiləri də haqlı olaraq düşünürlər ki, ədəbi-tarixi proseslərə obyektiv elmi qiymət vermək üçün yalnız tərcümeyi-hal faktlarını və ədəbi hadisələri bilmək və xronoloji ardıcılıqla təqdim etmək ancaq və ancaq salnaməçi funksiyasını yerinə yetirmək demək olardı. Ədəbiyyat tarixinin ayrı-ayrı inkişaf mərhələlərinin real mənzərəsini yaratmaq və obyektiv elmi qiymətini vermək üçün yaradıcılıq proseslərinin daxili qanunauyğunluqlarından doğan təkamül proseslərini nəzəri cəhətdən qiymətləndirmədən ədəbi-tarixi gedişat haqqında real elmi təsəvvür əldə etmək çətindir. Əlbəttə, həmin prosesdə ədəbiyyat nəzəriyyəsinin hazır sxemləri və məlum modelləri əsasında yuxarıdan aşağıya, nəzəriyyədən mətnə doğru baxış heç bir halda ədəbiyyat tarixi hadisəsinin əsl mahiy-

yətini aydınlaşdırmağa işıq sala bilməz. Bu, qrammatik qaydaların məlum təriflərini Avropa dilçilik elmindən alıb təqdim etmək və misalları, nümunələri Azərbaycandan göstərmək kimi çox əcaib bir sxem əsasında qrammatika kitabı yazmaq kimi milli ədəbiyyatı yarım yabançı simasında göstərməyə bərabər olardı. Ən əsas vəzifə böyük ədəbiyyatın real simasını göstərmək üçün bədii yaradıcılıq proseslərinin daxili qanunauyğunluqlarından çıxış etmək, bədii məndən nəzəriyyəyə doğru inkişafı izləyib ümumiləşdirilmiş nəticələr çıxarmaqdan ibarətdir. Etiraf etmək lazımdır ki, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı elminin təcrübəsində uzun illər ərzində nəzəriyyədən, sxemdən, modeldən mətnə doğru inkişaf daha aparıcı mövqedə olmuşdur. Üstəgəl vulqar-sosioloji təhlil kimi elmdən çox hakim ideologiyanın prinsiplərini əsas kimi qəbul edən tədqiqat metodu gerçək nəzəriyyənin də yanaşma imkanlarını çərcivəyə salmışdır. Beləliklə, XX əsrin böyük bir dövrü ərzində istər-istəməz ədəbiyyatşünaslığı elmində ədəbiyyat materialı əsasında sovet ideologiyasının təbliğ edilməsinin sosioloji təqdimatına üstünlük verilmişdir. Doğrudur, sovet ideologiyasının ən sərt məqamları dövründə də həmin ideologiyaya açıq şəkildə qarşı çıxmadan həm böyük ədəbiyyat, həm də böyük ədəbiyyatşünaslığı yollarında çarpışan yazıçılarımız və alimlərimiz az olmamışdır. Məsələn, akademik Həmid Araslı hələ Stalin dövründə, 1950-1951-ci illərdə Azərbaycan xalqının Ata kitabı olan “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanları Azərbaycan kommunistlərinin qurultayı və partiya fəalları yığıncağı kimi mötəbər yığıncaqlarında dövlət səviyyəsində tənqid olunduğu zaman bəlli bir təmkinlə elmi mövqeyindən dönməyərək bu

ədəbi abidənin heç də direktiv sənədlərdə deyildiyi kimi, Azərbaycan xalqının dilinə və həyat tərzinə yad olmadığını bildirmək mövqeyindən dönməmişdir. Görkəmli elm xadimlərindən Məmməd Arif Dadaşzadənin, Heydər Hüseynovun, Mikayıl Rəfilinin, Abbas Zamanovun, Mir Cəlal Paşayevin, Əbdüləzəl Dəmirçizadənin Azərbaycan dili və ədəbiyyatına, ictimai fikrimizin inkişafına həsr edilmiş tədqiqatlarında gerçəkliyin payı ideoloji təhlillərin miqyasından çox olmuşdur. Yaxud bütün ideoloji çətinliklərə baxmayaraq, Məmməd Cəfər Cəfərov XX əsrin qırxəllinci illərində ciddi elmə əsaslanan böyük ədəbiyyatşünaslıq əsərlərinin yaradılmasının mümkünlüyünü isbat etmişdir. Yaşar Qarayevin XX əsrin altmış-səksəninci illərində meydana çıxmış tədqiqatları nəzəri cəhətdən sovet dövrünün ideoloji sədlərini adlayıb keçən əsərlər olaraq elmi-ədəbi mühitdə gerçək ədəbiyyatşünaslığın real havasını yaratmış, sönməyə qoymamışdır.

Bütövlükdə Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında ədəbiyyat tarixçiliyinin icmalçılıq, salnaməçilik və təsvirçilik istiqamətində formalaşdırılması formatı diqqət mərkəzinə çəkilmişdir. Buna baxmayaraq, Azərbaycan alimlərinin səyləri ilə yaradılmış Elmlər Akademiyası tərəfindən hazırlanan ikicildlik “Müxtəlif Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” (1943-1944) və üçcildlik “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” (1957-1960) əsasən ədəbi şəxsiyyətlər haqqında real elmi təsəvvür yaradan əhəmiyyətli elmi əsərlər kimi meydana çıxmışdır. Aradan yetmiş ildən çox keçməsinə baxmayaraq, həmin ədəbiyyat tarixləri bu gün də mühüm elmi mənbələr kimi qəbul olunurlar.

Fikrimizcə, keçmiş sovet ideologiyası daha çox ədəbi tənqidin inkişafına təsir göstərməyə çalışmışdır. Ədəbi tənqid partiyanın ədəbiyyat və incəsənət üzərində nəzarəti funksiyasını yerinə yetirmək vəzifəsinə doğru istiqamətləndirilmişdir. Sovet hakimiyyətinin 1972-ci ildə qəbul etdiyi “Ədəbi-bədii tənqid haqqında”kı qərarı ədəbi tənqidin inkişaf etdirilməsi yolu ilə ədəbiyyata nəzarətin daha da gücləndirilməsi və genişləndirilməsinin təmin edilməsinə hesablanmış direktiv sənəd idi. Bu qərardan əvvəl də, sonra da partiya ədəbi tənqid silahından yeri gəldikcə öz məqsədləri üçün istifadə etmişdir. Xalq şairi Səməd Vurğunun “İnsan” dramına və “Aygün” poemasına, Anarın “Ağ liman” povestinə, Sabir Əhmədlinin “Dünyanın arşını”, Mövlud Süleymanlının “Dəyirman” romanlarına qarşı yönəldilmiş kampaniyalar həmin dövrlərdə ədəbi tənqidin ideoloji missiyasından lazım olduqda yararlanıldığını göstərməkdədir. Tənqidin ideoloji cəbhənin əsas silahı funksiyasına doğru istiqamətləndirilməsi elmi-ədəbi mühitdə sosioloji yönlü tənqidin meydanını genişləndirmişdir. Lakin belə çətin ictimai-siyasi şəraitdə Azərbaycanda normal ədəbi tənqid də yaranmış və inkişaf etmişdir. Ədəbi tənqid sahəsində akademik Kamal Talıbzadənin adı ilə bağlı olan məktəbin tənqid tarixi və cari ədəbi proses sahəsində əldə etdiyi elmi nailiyyətlər ədəbi tənqid sahəsində partiya nəzarətini üstələyən əsərlərdir. Altmışıncılar ədəbi nəslə bütövlükdə ədəbiyyata, ədəbi prosesə böyük canlılıq gətirmişlər. O zaman cavan yazıçılar olan Anarın, Elçinin həm də ədəbi tənqid sahəsində fəaliyyəti göstərmələri, Yaşar Qarayev, Şamil Salmanov, Akif Hüseynov, Asif Əfəndiyev və başqalarının gerçək ədəbi ha-

disələrdən çıxış etməklə yazdıqları əsərlər tənqiddə partiya nəzarətinin tilsimini qırmağa imkan yaratmışdır. Bundan sonra Azərbaycan ədəbi tənqidində XX əsrin yetmiş-səksəninci illərində artıq yeni nəsil əmələ gəlmişdir. Aydın Məmmədov, Nadir Cabbarov, Nizami Cəfərov, Şirindil Alışanlı, Vilayət Quliyev, Vaqif Yusifli, Nizaməddin Şəmsizadə, Tehran Əlişanoğlu, Əsəd Cahangir və başqalarının ədəbi tənqiddə gəlişi ideoloji tənqidin arxa plana keçməsi ilə nəticələnmişdir.

XX əsrin yetmiş-səksəninci illərində Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda keçirilmiş “Ədəbi proses” konfransları ədəbi-elmi mühitdə ədəbiyyatın, ədəbiyyatşünaslıq elminin, ədəbi tənqidin artıq gözəgörünməz şəkildə ideologiya ilə üz-üzə durduğu tarixi bir mərhələdə meydana çıxmış mühüm və əhəmiyyətli bir dövrün əlamətdar hadisəsinə çevrilmişdir. Qısa müddət ərzində, 1976-1984-cü illər ərzində ardıcıl olaraq keçirilmiş və materialları kitab halında çap olunmuş “Ədəbi proses” seminarları ölkədə altmışıncı illərdən başlanmış yeni tipli tənqid və ədəbi proses dalğasını dərinləşdirərək normal şəkildə ədəbiyyatın inkişafına kömək edən, yol göstərən əsl ədəbi tənqid nümunələrinin yaranmasına təkan vermişdir.

Müstəqillik illərində keçirilməkdə davam edən “Ədəbi proses” yaradıcılıq müşavirələri ilk növbədə ədəbi tənqid sahəsindəki keçmiş ənənəni bərpa etmiş və yeni tarixi mərhələnin əsasını qoymuşdur. Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda otuz illik fasilədən sonra keçirilmiş “Ədəbi-proses-2013” yaradıcılıq müşavirəsi yeni tarixi epoxanın ədəbi tənqidinin parolunu vermişdir. Giriş məruzəsi (İsa Həbibbəyli), “İlin ədəbi mənzərəsi”ndən (Vaqif

Yusifli), başqa cəmi yeddi məruzə ilə: “2013-cü ilin şeiri” (Nərgiz Cabbarlı), “Bədii nəsr” (Salidə Şərifova), “Tənqid və ədəbi proses” (Rahid Ulusel), “Dramaturgiya” (Aydın Dadaşov), “Bədii tərcümə” (Fidan Əbdürrəhmanova), “Bədii publisistika” (Elçin Mehrəliyev), “Cənubi Azərbaycanca ədəbi mühit” (Esmira Fuad) başlanan “Ədəbi proses-2013” ilə artıq sovet dövrü “Ədəbi proses”inin sədləri fəth olunmuşdu. Bir il sonra 2015-ci ildə keçirilmiş “Ədəbi proses-2014”də məruzələrin sayı 15 olmaqla poeziya iki istiqamətdə – şeir və poemalar üzrə, nəsr üç janr: hekayə, povest və romanları əhatə etməklə, uşaq ədəbiyyatı, ədəbi gənclik də əlavə edilməklə yaradıcılıq müşavirəsinin yeni bir formatı meydana qoyulmuşdur. Beləliklə, ədəbi prosesin daha geniş və əsaslı təqdimatına doğru hərəkət başlanmışdır. “Ədəbi proses-2015” bu meyli daha da qüvvətləndirib möhkəmləndirmişdir. Həm də ilk dəfə olaraq “Ədəbi proses” müşavirələrində dinlənilən elmi məruzələr sadəcə olaraq poeziya, nəsr, dramaturgiya, ədəbi tənqid kimi yaradıcılıq istiqamətinin adlarının qeyd edilməsi ilə yox, bu dəfə janrlar üzrə problem məruzələrin dinlənilməsi təmin olunmuşdur. “Tarixi janrın həqiqətləri” (Tehran Əlişanoğlu), “Səni axtarıram, poeziya” (Elnarə Akimova), “Çağdaş dövrün roman və nəticələri” (Nərgiz Cabbarlı), “2015-ci ilin ədəbi mənzərəsində povest janrı” (Aynur Xəlilova), “Hekayənin indiki zamanı” (Mətanət Vahid), “Bölgələrdə ədəbi həyat” (Vaqif Yusifli), “2015-ci ilin ədəbi inkişafında gənclik faktoru: problemlər, axtarışlar” (Lalə Həsənova), “Satira, yoxsa satirasızlıq” (Səadət Vahabova), “Cənubi Azərbaycanda ədəbi proses” (Pərvanə Məmmədli) kimi elmi məruzələr “Ədəbi proses”

müşavirələrində icmal tənqidindən monoqrafik tənqiddə doğru bir yeni addımın atılması ilə nəticələnmişdir. Bəlləklə, sovet dövründəki ədəbi tənqid seminarları problem məsələlərin müzakirəsinə həsr edilmiş yaradıcılıq müşavirələrinə çevrilmişdir. Deməli, əslində “Ədəbi proses-2015” ilə həm də yaradıcılıq müşavirəsindən ədəbi prosesin gedişinə və problemlərinə həsr olunmuş elmi konfransa keçidin əsası qoyulmuşdur.

Lakin “Ədəbi proses-2015”dən başlayaraq ”Ədəbi proses” kitabları elmi konfrans materiallarından çox monoqrafik tədqiqat əsəri səviyyəsinə çatdırılmışdır. Ona görə də biz 2016-cı ildən etibarən çap olunmuş “Ədəbi proses” materiallarını kollektiv monoqrafik tədqiqatlar kimi qiymətləndiririk. Sözü həqiqi mənasında 2017-2018-ci illərin Ədəbi proses materialları müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin icmal fəsiləri təsiri bağışlayır.

Hər halda müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatının çox cəhətli gedişatını “Ədəbi proses” materialları olmadan arzu edilən yüksək elmi-nəzəri səviyyədə yazıb hazırlamaq çətin olardı. İndiki səviyyədə “Ədəbi proses” materialları yeni tarixi epoxanın mükəmməl ədəbi-tənqidi oçerkləri kimi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bu, ədəbi-tənqidlə ədəbiyyat nəzəriyyəsinin üzvü sintezi əsasında yazılmış mükəmməl ədəbiyyat tarixi oçerkləridir. Bu oçerklərin yaradılmasında azərbaycançılıq ideyaları və gerçək elmi-nəzəri prinsiplər əsas meyarlar olmuşdur. Təsadüfi deyildir ki, 2017-ci ilin ədəbi prosesi: “İcmal tənqidindən monoqrafik dərinliyə” adlandırılmışdır. Ədəbi prosesin axarını ayıq gözlə müşayiət edən və ona bələdçilik edən ədəbi tənqidlə dərin nəzəri təhlilin qarşılıqlı

əlaqəsindən yoxrulan “Ədəbi proses” yaradıcılıq müşavirəsinin materialları ciddi elmi tədqiqatlar kimi qəbul olunur. Ədəbi proses hərəkatının yeni tarixi mərhələsində, 2013-2019-cu illər üzrə ötən yeddi ilin poeziya, nəsr, dramaturgiya, ədəbi tənqid, uşaq ədəbiyyatı, publisistikaya həsr olunmuş icmallarını ayrı-ayrılıqda kitab halında çap etdirməklə müstəqillik dövrünün ədəbi gedişatının janrlar əsasında bütöv və sistemli mənzərəsini yaratmaq mümkündür. Poeziya: 2013-2019; nəsr: 2013-2019, ədəbi tənqid: 2013-2019: dramaturgiya: 2013-2019 və sair kimi kitablar yaratmaqla dövrün janrlar üzrə monoqrafik elmi dərkinə nail olmaq olar. Ona görə də “Ədəbi proses” yaradıcılıq müşavirəsinin materialları müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatının tam, bütöv və ümumiləşmiş obrazını canlandıran monoqrafik tədqiqatlar kimi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bu mənada “Ədəbi proses-2017” yaradıcılıq müşavirəsində səsləndirildiyi kimi “Ədəbi proses” materialları Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin qurultaylarının janrlar üzrə elmi hesabatları, yaxud təqdimatları səviyyəsində səslənir... Tərəddüd etmədən demək olar ki, “Ədəbi proses” yaradıcılıq müşavirəsinin materialları bu forumun bütün iştirakçılarının, xüsusən cavan elmi nəslin ədəbi-tənqidi əsərlərinin vahid çoxcildlik külliyyatıdır. Beləliklə, tənqidçilik missiyası üzərində qurulan ədəbi prosesdə 2017-ci ildə sanki ədəbi tənqid monoqrafik səviyyədə ümumiləşdirilmişdir. Ona görə də 2017-ci ilin ədəbi prosesini 1976-cı ildə görkəmli tənqidçi və ədəbiyyatşünas Yaşar Qarayevin başlayıb, 1984-cü ilə qədər davam etdirdiyi və nəhayət, otuz ildən sonra, 2014-cü ildə yenidən bərpa edilib, müstəqil dövlətçilik idealları və elmi gerçək-

lik əsasında qurulan “Ədəbi proses” hərəkatının yekunu hesab etmək olar. Bu, iki əsrin və iki nəslin ədəbi tənqidinin hər iki ideologiyanın, kommunist ideologiyası və azərbaycançılıq ideyası mühitində özünüifadə etmək baxımından bütün enerjisini və istedadını böyük elm və ədəbiyyat ideallarına həsr etmiş ədəbiyyatşünaslıq zəkasının böyük bir dövrdəki iştirakının mükəmməl finalıdır.

Beləliklə, 2018-ci ildən Azərbaycanda “Ədəbi proses” hərəkatında yeni dalğa başlanmışdır. Keçən ilin yaradıcılıq müşavirəsində deyildiyi kimi, “ədəbiyyatda gedən proseslərin yeni ədəbi axınlar və ədəbi cərəyanlarla əlaqəli tədqiqi və təqdim olunması, ...ədəbi prosesin icmalını yaratmaqdan onun dərin nəzəri şərhinə keçməyə doğru baş vermiş inkişaf” öz növbəsində “Ədəbi proses” hərəkatında yeni dalğanı meydana çıxarmışdır. Bu işə tənqid və ədəbiyyatşünaslıqda ədəbi prosesə professional səviyyədə və konseptual yanaşmaların yeni keyfiyyət dəyişmələri səviyyəsinə çatdırılmasının göstəricisinə çevrilmişdir. Qeyd olunan elmi-nəzəri prinsiplər bütün istiqamətlərdə ədəbiyyat haqqında elmin kamillik dövrünə qədəm qoyduğunu nümayiş etdirir. Bu, ölkəmizdə, o cümlədən də milli ədəbiyyatşünaslıq elminin baş qərargahı olan Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda yeni ədəbiyyatşünaslıq təfəkkürünün və yeni tənqidçi və ədəbiyyatşünaslar nəslinin artıq meydana olduğunu göstərir.

“Ədəbi proses-2019” Azərbaycan ədəbiyyatşünaslıq elmində “görünməz dalğa” kimi təzahür edən yeni elmi mərhələnin daxili qatdan elmi-ədəbi mühitin açıq meydana çıxmasının başlanğıcıdır. Təqdim olunan məruzələrin demək olar ki, hamısında ədəbi proses əsasən dərin nəzəri

təhlillər və geniş elmi ümumiləşdirmələr səviyyəsində təqdim olunur. “Ədəbi proses”çilər sanki ədəbi prosesi nəzəri cəhətdən dəyərləndirmək yarışına çıxmışlar. Yaxşı cəhətdir ki, ədəbi prosesin qiymətləndirilməsində nəzəri dərinliklə geniş elmi dünyagörüş bir-birini tamamlayır. Yeni nəsil ədəbiyyat nəzəriyyəçiliyinin ön mövqeyinə çıxmış Maral Yaqubovanın “Bədii nəsr nəzəriyyə işığında” adlı məruzəsinin sərlövhəsində səslənən “nəzəriyyə işığında” ifadəsi geniş mənada bütövlükdə “Ədəbi proses-2019” yaradıcılıq müşavirəsinin cəmi materiallarının aparıcı xüsusiyyəti kimi təzahür edir. Nəzəriyyəçilik bədii mətnin daxili məntiqindən, ədəbiyyatda gedən təkamül proseslərindən çıxarılan elmi nəticələr əsasında keyfiyyət dəyişmələri səviyyəsində təzahür edir. “Ədəbi proses” hərəkətinin bütün tarixi ərzində ilk dəfə olaraq 2019-cu ilə həsr olunmuş yaradıcılıq müşavirəsində professor Tahirə Məmmədin “Ədəbiyyat nəzəriyyəsi” adında məruzə ilə çıxış etməsi də tənqid və ədəbiyyatşünaslıqda genişlənməkdə olan nəzəri dərinlik və genişlik dövrünün əhəmiyyətli addımlarındanır.

Tehran Əlişanoğlu “Ədəbi proses-2019” yaradıcılıq müşavirəsində ədəbi tənqidin reallıqlarını nailiyyətləri ilə yanaşı, problemləri ilə birlikdə yüksək peşəkarlıq səviyyəsində təqdim etmişdir.

İllərdən bəri “Ədəbi proses”in ümumi mənzərəsinə dair konseptual elmi hesabatlar təqdim edən Elnarə Akimovanın məruzəsi bütövlükdə 2019-cu ilin ədəbiyyatının bütün genişliyi və dərinliyi ilə dərk olunmasına açar verir. Professional nəsr və poeziya tənqidçisi kimi qəbul olunan Vaqif Yusiflinin ömründə ilk dəfə müraciət etdiyi drama-

turgiyaya həsr olunmuş məruzəsi də ciddi elmi səviyyədə alınmışdır. Nərgiz Cabbarlının zamana, Aynur Xəlilovanın prosesə, Nərmin Cahangirovanın hekayə janrına, Esmira Fuadin poemalara, Cavanşir Yusiflinin ədəbi gəncliyə, Qürbət Mirzəzadənin tənqiddə ədəbi portret janrına, Elçin Mehrəliyevin bədii publisistikaya, Mehman Həsənlinin esse janrına, Lalə Həsənovanın rusdilli Azərbaycan ədəbiyyatına, Gülnar Qəmbərli və İlhamə Əhmədovanın uşaq ədəbiyyatına, Salidə Şərifovanın ədəbiyyat tarixçiliyinə, Pərvanə Məmmədlinin Cənubda ədəbi prosesə, Gülbəniz Babayevanın satiraya, Zəkulla Bayramovun Ədəbiyyat İnstitutunda ədəbi prosesə, Mərcan Sofiyeva, Xanım Zairova, Eşqanə Babayeva və Bəsirə Əzizəliyevanın ədəbi əlaqələrə həsr olunmuş məruzə və ya məqalələrindən hər biri haqqında ayrıca söz açmağa imkan yaradan ciddi ədəbiyyatşünaslıq nümunələridir.

Eyni zamanda, yenə də “Ədəbi proses” hərəkatının təxminən yarım əsrlik tarixində birinci dəfə olaraq “Ədəbi-proses-2019”da “Sosial şəbəkə ədəbiyyatı” mövzusunda elmi məruzənin dinlənməsi tam yeni hadisə olub, tənqid və ədəbiyyatşünaslığın yeni dövrünün genişlənməkdə olan miqyasını təsəvvür etməyə imkan yaradır. Gənc şair və tənqidçi Qismət Rüstəmovun “Ədəbi proses-2019”da dinlənən “Sosial şəbəkə ədəbiyyatı” adlı elmi məruzəsi Azərbaycan ədəbiyyatşünaslıq elmində bədii yaradıcılıq proseslərinin genişlənen üfüqlərinin ədəbi tənqid-dəki birinci elmi-nəzəri dəyərləndirilməsi kimi əlamətdar hadisədir. Bu, müasir ədəbi tənqidin real ədəbiyyatla virtual ədəbiyyatı bir yerdə, üzvü əlaqədə görüb qiymətləndirmək cəhdlərinin əyani elmi təzahürüdür. Hesab edirəm

ki, “Sosial şəbəkə ədəbiyyatı” məruzəsinin ardınca çağdaş ədəbiyyatın bu qaçılmaz qanadının özünəməxsus reallıqlarına həsr olunmuş kitablar, dissertasiyalar, məqalələr meydana çıxacaqdır.

İlk dəfə olaraq, Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutundan kənarında fəaliyyət göstərən tənqidçi və ədəbiyyatşünasların “Ədəbi proses-2019” yaradıcılıq müşavirəsində məruzə ilə çıxış etmələri bu elmi hərəkatın ölkəmizin elmi potensialını əhatə etmək meylinin təzahürüdür. Hazırda müasir Azərbaycan ədəbi tənqidinin simasını müəyyən edən tanınmış ədəbiyyatşünas Rüstəm Kamalın “2019-cu ilin şeiri” mövzusunda sanballı elmi məruzəsi həm də Ədəbiyyat İnstitutunun ölkə üzrə əməkdaşlıq sahəsindəki əlaqələrinin canlı nümunəsidir. “Sosial şəbəkə ədəbiyyatı” mövzusunda məruzəsi ilə Azərbaycan Dillər Universitetinin müəllimi Qismət Rüstəmovun “Ədəbi proses-2019” yaradıcılıq müşavirəsinə cəlb edilməsi ilə ədəbi proses hərəkatının şəbəkəsi daha da genişləndirilmişdir. Beləliklə, ədəbiyyatşünaslıq elminin real ədəbiyyatla yanaşı, virtual ədəbiyyatı da araşdırıb öyrənməsi üçün mühüm addımlar atılmışdır. Fikrimizcə, son illərdə sosial mediya və o cümlədən də elektron şəbəkə ədəbiyyatına artmaqda davam edən qeyri-adi marağı və sosial şəbəkə istifadəçilərinin kağız mətnlərdə yazılan real ədəbiyyatın oxucularını üstələməkdə olduğunu nəzərə alaraq, Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda Azərbaycan Yazıçılar Birliyi ilə birlikdə virtual ədəbiyyatın inkişafı problemlərinə, onun real ədəbiyyatla, müasir ədəbi proseslə əlaqələndirilməsi məsələlərinə həsr olunmuş xüsusi bir seminarın, müzakirənin keçirilməsinə ehtiyac var-

dır. Artıq ədəbi prosesə və ümumən ədəbiyyata yalnız nəşriyyatlarda, qəzet və jurnallarda nəsr olunan bədii ədəbiyyata istinad etməklə qiymət vermək məsələyə birtərəfli yanaşmaq deməkdir. Sosial şəbəkə ədəbiyyatı da indi defakto Azərbaycan ədəbiyyatının üzvü tərkib hissəsidir və biz istər-istəməz bu istiqamətdə yaranan ədəbiyyata münasibətdə də vahid elmi mövqedən çıxış etməyə borclu yuq. Ədəbi-elmi mühitdə, xüsusilə böyük maraq doğurmuş Rəşad Məcidin “Qələmsiz yazılanlar” kitabı və davam etməkdə olan həmin bədii-publisist silsilə sosial şəbəkə ədəbiyyatının ədəbi proses yalnız kaos yox, həm də ciddi ədəbi yeniliklər gətirdiyini əyani şəkildə nümayiş etdirir. Hazırda sosial şəbəkə ədəbiyyatının təhlil edilib dəyərləndirilməsi, tənzimlənməsi, istiqamətləndirilməsi müasir ədəbiyyatşünaslıq elminin borcu və vəzifəsidir. Hətta belə hesab edirəm ki, bir çox özünəməxsus xüsusiyyətlərə malik olan sosial şəbəkə ədəbiyyatının tədqiqatçılarını və tənqidçilərini yetişdirib formalaşdırmaq da qarşıda duran mühüm vəzifələr sırasındadır.

Göründüyü kimi, “Ədəbi proses-2019” yaradıcılıq müşavirəsi tənqid və ədəbiyyatda nəzəri səviyyə və keyfiyyət dəyişiklikləri ilə müşayiət olunan yeni elmi dalğanın daha da dərinləşdirilməsi və genişləndirilməsi ilə xarakterizə olunur. Dərinlik – nəzəri səviyyəni, genişlik isə elmi dünyagörüşü səciyyələndirən prinsiplər kimi tənqid və ədəbiyyatşünaslığın keyfiyyətini və miqyasını müəyyən edir. Bu, ədəbiyyatşünaslıq elmində başlanmış yeni dalğanın daha böyük sahillərə doğru inamla davamlı bir hərəkətdə olduğunu təsdiq edir. Artıq geriye yol yoxdur. İrəlidəki daha geniş üfüqlər isə uzaqda deyildir.

Ən sonda Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun davamlı layihəsi olan “Ədəbi proses” hərəkatına xüsusi dəstək verən Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin sədri, Xalq yazıçısı Anara, Yazıçılar Birliyinin katibi, “525-ci qəzet”in Baş redaktoru Rəşad Məcidə, “Ədəbiyyat qəzeti”nin Baş redaktoru, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Azər Turana və “Ədəbi proses”in materiallarının artıq yeddincisini kitab halında nəşr etməkdə olan “Hədəf nəşrləri”nin təsisçisi, yazıçı-ədəbiyyatşünas Şəmil Sadıqə dərin minnətdarlığımı bildirirəm. “Ədəbi proses” Yaradıcılıq müşavirələri Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda yaranıb inkişaf etməklə bərabər, məhz adını çəkdiyim yaradıcılıq qurumlarının, onların rəhbərlərinin, ali məktəblərin, digər mətbuat orqanlarının və sosial media, özəl nəşriyyat rəsmilərinin və təmsilçilərinin birgə iştirakı ilə daha da genişlənərək elmi-ədəbi hərəkata çevrilmişdir.

Baş redaktorunun mütəfəkkir elmi-ədəbi düşüncəyə malik olan Azər Turan olduğu “Ədəbiyyat qəzeti”nin isə artıq üçüncü dəfə “Ədəbi proses” yaradıcılıq müşavirəsinin materiallarından ibarət xüsusi buraxılışı geniş oxucu auditoriyasına tədqim etməsi Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun layihəsinə dəstəkdən çox, ədəbiyyatşünaslıq elminin də, bədii yaradıcılıq proseslərinin də inkişaf etdirilməsinə xidmətin ifadəsidir.

Elnarə AKİMOVA
Filologiya elmləri doktoru, dosent

2019-CU İLİN ƏDƏBİ MƏNZƏRƏSİ – “KİTAB İLİ”

2019-cu il daha çox “Kitab ili” kimi səciyyələndirməyi geridə qalan çağın faktları, gedişatın özü labüd edir. Bu zaman kəsimi daha çox üç ədəbi-mədəni hərəkət dalğasının da dövr etdi: Nəsimi ilə əlaqədar olaraq böyük şairə həsr olunmuş kitab və məqalələrin ərsəyə gəlməsi, XX əsr aydınlarından bir çoxunun – Məhəmməd Hadi, Əli bəy Hüseynzadə, Əhməd Cəfəroğlu, Əhməd bəy Ağaoğlu, Cəlil Məmmədquluzadənin yubileyləri ilə əlaqədar olaraq həmin dövrə dair yazıların sistemliliyi, eləcə də şəxsi və müəyyən qurumların ayırdığı vəsait hesabına çap olunan bir sıra gərəkli kitabların çapı ilə.

Prezident İlham Əliyevin İmadəddin Nəsiminin 650 illik yubileyinin qeyd olunması haqqında 15 noyabr 2018-ci il və 2019-cu ilin Azərbaycan Respublikasında “Nəsimi ili” elan edilməsi haqqında 11 yanvar 2019-cu il tarixli sərəncamlarından sonra ölkəmizdə, onun hüduqlarından kənardə və AMEA-da İmadəddin Nəsimiyə həsr olunan silsilə tədbirlər keçirildi. Moskvada Nəsimiyə büst və heykəl ucaldılması, həmçinin Heydər Əliyev Fondu tərəfindən keçirilən Nəsimi - şeir, incəsənət və mənəviyyat festivallarını xüsusi qeyd etmək lazımdır. Bu sərəncamlar və ondan irəli gələn tədbirlərin keçirilməsi böyük sənətkarın dünyaya tanıtılması baxımından özünəməxsus əhəmiyyət kəsb edir.

“Nəsimi ili” çərçivəsində böyük mütəfəkkirə həsr olunan 40-a yaxın kitab və çoxsaylı məqalə nəşr edildi. Onlarca monoqrafiya ölkəmizdə və xaricdə çapdan çıxıb, müxtəlif dillərə tərcümə olundu. AMEA-da Nəsiminin 650 illik yubileyinə həsr olunan “Ey Nəsimi, cahanı tutdu sözün...” və “Böyük Azərbaycan şairi İmadəddin Nəsimi” mövzusunda II beynəlxalq elmi konfransın keçirilməsi və kollektiv monoqrafiyanın çapı, akademik İsa Həbibbəylinin “Cahana sığmayan Azərbaycan şairi” (Azərbaycan, rus, ingilis dilində), Rafael Hüseynovun “Məkansız və zamansız Nəsimi”, Səadət Şıxıyevanın “Nəsiminin lirikası: irfani mündəricə və poetik zinətlər”, Teymur Kərimlinin “Çağdaşımız Nəsimi”, Firudin Qurbansoyun “İmadəddin Nəsimi. Həyatı və yaradıcılığı”, Qəzənfər Paşayevin “Nəsimi: edamdan sonrakı həyat”, “İmadəddin Nəsimi. İraq Divanı”, Mahirə Quliyevanın “Nəsimi və söz”, Fəridə Əzizovanın “İmadəddin Nəsimi orta əsr mənbələrində və ədəbiyyatşünaslıqda” monoqrafiyaları, Zəmfira Səfərova, Möhsün Nağısoylu, Nəzakət Məmmədli, Yaqub Babayev, İslam Sadıq və digərlərinin məqalələrinin çapı böyük şairin yubileyinə layiqli töhfə kimi qiymətləndirilə bilər. Akademiya ilə TÜRKSOY təşkilatının birlikdə Nəsiminin əsərlərini 14 dilə çevirib nəşr etdirməsi, eləcə də 200-ə yaxın şeirinin aşkar edilərək yenidən çap olunması da ilin mühüm hadisələri sayılmalıdır.

Daha bir kitab təntənəsini Bakı İdman Sarayında Azərbaycan Mədəniyyət Nazirliyinin təşkilatçılığı ilə 27-29 sentyabrda keçirilən VI Beynəlxalq Kitab Sərgi-Yarmarkasında yaşadıq. Ötən illərə nisbətən son sərgi canlılığı, daha çox diqqət və maraq kəsb etməsi, təqdimatlar sil-

siləsinin çoxcəhətliliyi ilə fərqləndi. Üç gün ərzində 81 yerli və 22 ölkədən 40 xarici nəşriyyat, poliqrafiya müəssisəsi, kitab evləri və s. qurumlar öz nəşrlərini sərgilədi, sərgi çərçivəsində tanınmış şair-yazıcıların, elm adamlarının iştirakı ilə çoxsaylı kitab təqdimatları, imza günləri və s. tədbirlər təşkil olundu.

Sentyabrın 30-dan oktyabrın 4-dək Bakıda IV “LiFFt” Avrasiya Ədəbiyyat Festivalı keçirildi. İmadəddin Nəsiminin 650 illik yubileyinə həsr olunmuş bu Beynəlxalq tədbirə 52 ölkədən 150-dək yazar qatılmışdı. Xatırladaq ki, 2018-ci ildə Rusiyanın Soçi şəhərində keçirilən III “LiFFt” festivalında 27 ölkədən müəlliflər arasında Azərbaycan yazıçısı Varis Yolçuyev qalib olmuşdu və qaydalara uyğun olaraq növbəti festival qalibin vətəninə təşkil olunduğundan bu il tədbirə ev sahibliyini Bakı etdi.

2019-cu il oktyabrın 18-də Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu, Uşaq və Gənclik Ədəbiyyatı Yazarlar Birliyinin və digər qurumların birgə təşkilatçılığı ilə VI Beynəlxalq Uşaq və Gənclik Ədəbiyyatı Simpoziumu keçirildi. Artıq 6-cı dəfə idi ki, Beynəlxalq Uşaq və Gənclik Ədəbiyyatı Simpoziumu təşkil olunurdu. Bu dəfə müxtəlif türk respublikalarından simpoziuma təşrif buyuran qonaqları, alim və şair, yazıçı heyətini bir məramın, bir missiyanın ətrafına Bakı, AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu toplaıb ev sahibliyi edirdi. Tədbir 18 oktyabra – Milli Müstəqillik günümüzdə təsadüf etmişdi. Təsadüf demək olmazdı buna. Ədəbiyyatın ən böyük diqtəsi, həqiqəti idi. Müstəqilliyimizin sabahı onların əlindədir – uşaqlarımızın. Təməlli, sağlam ruhlu, dürüst, layiqli, dövlətinə və xalqına

sədaqətli övlad yetişdirmək kimi vacib məram durur həm də ədəbiyyatın qarşısında. Ədəbiyyat bu öhdəliyi necə reallaşdırır, necə nail olur həllinə? Yazılan əsərlər dövrün ruhunu əks etdirə bilirmi? Tədbirdə əsas məsələ bu problemlərə aydınlıq gətirmək, günün qarşımıza çıxardığı suallara cavab aramaq idi.

Uşaq və Gənclik Ədəbiyyatı Yazarlar Birliyi İdarə Heyətinin Sədri Bican Veysəl Yıldız çıxış edərək Azərbaycanda təşkil edilən bu simpoziyumun həm uşaqlar, həm də ədəbiyyat üçün faydalı cəhətlərindən bəhs edərkən bildirdi ki, “Uşaq və Gənclik Ədəbiyyatı Yazarlar Birliyi 2013-cü ildə qurulub, ilk konfransını 2014-cü ildə gerçəkləşdirib. Əsas işimiz türk və islam dünyasının uşaq ədəbiyyatı nümunələrinin toplanıb nəşr edilməsini həyata keçirməkdir. Biz türklər Azərbaycandan danışarkən “Can Azərbaycan” deyirik. Bu səbəbdən də ilk xarici simpoziyumuzu Azərbaycanda təşkil etdik” (bax: Elnarə Akimova. Dünyanı uşaqlara verək. “Ədəbiyyat qəzeti”, 2019, 23 oktyabr).

Ötən il noyabrın 18-də Cəlil Məmmədquluzadənin nəticələri Martin Cavanşiri və Pşemislav Cavanşirinin Azərbaycana gəlməsi ölkə mediasını çevrələyən hadisələrdən oldu. Qonaqlar üç gün ərzində müxtəlif tədbirlərdə, görüşlərdə oldular. Fəxri Xiyabanda Ümummilli lider Heydər Əliyevin və babalarının qəbrini ziyarət etdilər, Ədəbiyyat İnstitutunda, Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyində oldular, AMEA-nın prezidenti, akademik Ramiz Mehdiyev tərəfindən hörmətlə qarşılandılar. Cəlil Məmmədquluzadənin ev muzeyinin təmirdən sonra ilk dəfə açılışı onların iştirakı

ilə reallaşdı. “Ədəbiyyat qəzeti”ndə görkəmli yazıçının nəticələri ilə müsahibə yayımlandı (30 noyabr, 2019).

Cəlil Məmmədquluzadənin yeni təmirdən çıxmış ev muzeyinin açılış lentini onun varislərinin əli ilə kəsmək arzusunu yəqin ki, ancaq xəyal etmək olardı. Bu mənada həm Cəlil Məmmədquluzadənin varisləri, həm də möhtəşəm görüşün reallaşmasında böyük xidməti olan Cəlilşünas alim, akademik İsa Həbibbəyliyə bu işdə böyük təşəkkür düşür.

Mükafatlar. 2019-cu il hansı mükafatlarla yadda qaldı? Əvvəlcə hər il dünyanın diqqətinin yönəldiyi Nobel mükafatından başlayaq. Ötən il **ədəbiyyat üzrə Nobel mükafatının qalibləri 2018-ci il üçün polşalı Olqa Tokarçuk, 2019-cu il üçün Avstriya yazıçısı Piter Handke oldu.** Bukerə isə “The Testaments” romanına görə Marqaret Etvud və “Qız, qadın, başqaları” əsərinə görə Bernardin Evaristo (2019, 15 oktyabr) layiq görüldülər.

Mayın 17-də Beynəlxalq Muğam Mərkəzində “Qızıl Kəlmə” ədəbi mükafatının 2018-2019-cu illər üzrə qalib əsərləri seçildi. Şərif Ağayarı “Arzulardan sonrakı şəhər”, Mübariz Öranın “Balıq gülüşü” əsərləri nəsr, Salam Sarvanın “Heykəl tənhalığı”, Vaqif Bəhmənlinin “Qansız savaşı” və İbrahim İlyaslının “Şair olmaq zülümdü” şeir kitabları poeziya, Yaqub Babayevin “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi (XIII-XVIII əsrlər)”, Abid Tahirlinin “Mətbuat: millət dili, gücü və güzgüsü” kitabları “ədəbi tənqid və publisistika”, Vilayət Hacıyev Haynrix Böllün “Kişisiz ev” romanına, Seyfəddin Hüseynli Culian Barnsın “Aqibət duyusu” romanına görə “orijinaldan bədii tərcümə” nominasiyası üzrə mükafatlandırıldılar. Reyhan Yusifqızının

“Dostum Mimi”, Solmaz Amanovanın “İlmənin macərələri”, Rafiq Yusifoğlunun “Nağıl qapısı” kitabları “Uşaqlar üçün yazılmış bədii əsərlər” nominasiyasında mükafat aldı. Müsəbiqənin “Şans” ödülü isə Şahanə Müşfiq (“Şahanənin nağılı”) və Sadıq Qarayevə (“Sahibsiz kölgələr”) təqdim olundu.

Bu arada onu da qeyd edim ki, ədəbiyyat və mədəniyyət portalı olan “Kulis.az” ilin sonunda ilin yazıçı, şairi və tənqidçisini seçdi. Səfər Alışarlı “Qız və maneken” povest və hekayələr kitabına görə “İlin yazıçısı”, Həmid Herişçi “Kulis”də yayımlanan və geniş marağa səbəb olan şeirlərinə görə “İlin şairi” və Elnarə Akimova yeni ədəbiyyat nümunələrindən, xüsusən gənclərin yaradıcılığından mütəmadi yazdığı səmərəli tənqidi yazılarına görə və ötən il çap olunan “Düşüncə zamanı - ədəbi tənqid diskurs kimi” və “Ədəbiyyat qəzeti”ndə təşkil olunan ədəbi müzakirələrin toplandığı “Müstəqilliyin ədəbiyyatı müzakirə diskursunda” kitablarına görə “İlin tənqidçisi” adlarına layiq görüldülər.

Milli düşüncə hüdudlarında. Ötən il XX əsrin əvvəllərində yaşayıb-yaradan aydınların yubiley illərinin qeyd olunması baxımından yaddaqalan oldu. Cəlil Məmmədquluzadənin 150, Əhməd bəy Ağaoğlunun 150, Əli bəy Hüseynzadənin 155, Əhməd Cəfəroğlunun 120, Məhəmməd Hadinin 140 illiyi bir ilin məfkurə dalğasına köklənməsi baxımından müstəsna məqamlar idi. Cəfəroğlu ilə bağlı professor Bədirxan Əhmədlinin “Əhməd Cəfəroğlunun Azərbaycan ədəbiyyatının dövrləşdirilməsi konsepsiyası” (“Ədəbiyyat qəzeti”, 2019, 28 dekabr), Orxan Arasın “Bir əfsanə adam – Əhməd Cəfəroğlu” (“Ədəbiyyat qəzeti”,

2019, 15 oktyabr) yazıları, eləcə də dekabrın 20-də AMEA Ziya Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutunda ona həsr edilmiş elmi sessiya böyük alimə verilən qədirşünaslıq nümunələri oldu.

Əhməd Ağaoğlu ilə bağlı il boyu silsilə məqalələr işıq üzü gördü. Müxtəlif məkanlarda konfranslar, elmi sessiyalar təşkil olundu. Vilayət Quliyev, Abid Tahirli, Firdovsiyə Əhmədova, Şahbaz Şamioğlu, Solmaz Tohidi, Nikpur Cabbarlının böyük mütəfəkkirə həsr olunmuş yazıları, “Əhməd Ağaoğlunun məktubları” kitabı və s. günün düşüncə müstəvisindən analiz edildi. Bura həmçinin “Ədəbiyyat qəzeti”nin “Müzakirə saati”nda təşkil olunan “Milli ədəbi-mədəni düşüncə tariximizə baxış” mövzusunda polemikanı, eləcə də “Ədəbiyyat qəzeti”nin Məhəmməd Hadinin 140 illiyi ilə bağlı hazırladığı, şairin həyatı, yaradıcılığı və ölümü ilə bağlı yeni faktoloji materiallarla zəngin “Xüsusi buraxılış”ı, Anarın “Əhməd bəy Ağaoğlu: Mən kiməm?” (525-ci qəzet, 2019, 25 sentyabr) və Əli bəy Hüseynzadəyə həsr etdiyi “Ucundadır dilimin həqiqətin böyüyü” (“Ədəbiyyat qəzeti”, 2019, 21 sentyabr) məqalələrini, bu sırada Azər Turanın bütünlükdə XX əsrin “oxunuşunu” verən konseptual yazılarını – “Zəki Vəlidü Toğan mifi”, Məhəmməd Hadi haqqında yazdığı “Heykəl diləməm, heykəli-qəbrimdir o əflak”, Səməd Mənsur haqqında “Poeziyamızın mifi – Həpsi rəngidir”, Əli bəy Hüseynzadə haqqında “115 yaşlı “Hali vətən”, Ömər Faiq Nemanzadə haqqında “Bəxtli bu dünyadan bəxtsiz getdi”, “Təbrizin qarğınmış şairi – Biriya”, “Ərtoğrul Cavid – ölümə tərək edilən”, Mikayıl Rəfilü haqqında “Şeirim sərbəst, fikrim fəzalar qədər dibsiz” və s. məqalələrini əlavə etsək, həm

XX əsrin əvvəllərinin ədəbiyyat tarixinin, həm də sovet dövrü irsi təhrif olunan bir çox şəxsiyyətlərin yaradıcılığının ədəbi proses zirvəsindən təhlil edildiyini görmək çətin olmaz.

Görkəmli şairimiz Məmməd İsmayılın adı ötən il onun yalnız 80 illiyi münasibətilə keçirilən tədbir, haqqında yazılan məqalələrlə bağlı işləklilik qazanmadı, belə ki, onun “Ədəbiyyat qəzeti”ndə çap olunan yeni şeirləri, dünyaya ədəbiyyatından etdiyi tərcümələr Məmməd İsmayılın bu yaşda belə ədəbiyyat duyumunun yeni olmasının göstəricisinə çevrildi.

İsa Həbibbəylinin 70, Nizami Cəfərovun 60 illiyi il boyu onlara ünvanlanan təbrik yazıları ilə davam etdi.

Ötən il şairə Nurəngiz Günün 80 illik yubiley tədbirlərinin keçirildiyi tarix kimi də əlamətdar oldu. Müxtəlif vaxtlarda Mədəniyyət Nazirliyinin təşkilatçılığı ilə Azərbaycan Dövlət Musiqili Teatrında, Azərbaycan Yazıçılar Birliyində anım tədbirləri təşkil edildi, televiziya xətirəsinə həsr olunmuş proqramlar hazırlandı. Miniatur Kitab Muzeyində Nurəngiz Günün yubileyinə həsr olunmuş “Səksən yaşın səksən anı” miniatur kitabının təqdimat mərasimi keçirildi. Şair Elçin İskəndərzadə şairənin 80 illiyinə “Günəşin elçisi” esse-monoqrafiyasını yazdı. Nurəngiz Günün türk ruhuna bağlılığından, Nazim Hikmət, Xəlil Rza Ulutürk sevgisindən, Qarabağ ağrısı, Xocalı faciəsinə həssas münasibətindən, povest və şeirlərindən, ailə-şəcərə bağlarından bəhs edən kitabda bir-biri ilə kontrast təşkil edən “günəş” və “ağrı” situasiyaları burada əsas tərkib elementinə çevrilərək əsərin ovqat süjetini yaradırlar.

Ötən il Prezident İlham Əliyevin 25 may 2019-cu il sərəncamına əsasən, bir sıra mədəniyyət xadimlərinə fəxri adlar verildi. Musa Yaqub, Ramiz Rövşən və Vahid Əziz Xalq şairi, Kamal Abdulla, Natiq Rəsulzadə və Afaq Məsud Xalq yazıçısı, Vaqif Bayatlı Odər, Elçin Hüseynbəyli və Firuz Mustafa Əməkdar incəsənət xadimi və Asim Yedigigar, Vaqif Əlixanlı Əməkdar mədəniyyət işçisi adına layiq görüldülər.

“Kitab ili”nin daha bir nümunəsi. Ötən il ölkə başçısının ədəbiyyata dəstək məqsədilə Yazıçılar Birliyinə ayırdığı müəyyən vəsait hesabına müxtəlif kitablar çap olundu. Əli Kərimin “Metronun yaylı qapıları” və İsi Məlikzadənin “Qatarda” kitabları iki dəyərli sənətkarın irsinin yeni nəslə tanınması baxımından uğurlu seçim sayılmalıdır. Cavanşir Yusiflinin “Söz, mətn, işarə”, İlham Qəhrəmanın “Şairin vətəni sevgidir” və s. kitabları da bu sırada əhəmiyyətli yer tuturlar. Rəşad Məcidin günün içindən çıxan, daha çox cariliyə hesablanan status–esselərinin “Qələmsiz yazılanlar” kitabında təqdimi geniş performans və şəbəkə imkanlarının meydan suladığı indiki zamanda fərdi məqamların belə ictimai statusda təcəssümünü verir.

“Ədəbiyyat qəzeti” yayınları seriyasından çap edilən və oktyabrın 14-də AYB-nin Natəvan klubunda ictimaiyyətə təqdim olunan beş kitabı – “Müstəqilliyin ədəbiyyatı müzakirə diskursunda” (Elnarə Akimovanın moderatorluğu ilə), “Ədəbiyyat üzrə Nobel mükafatçıları. 1901-2017” antologiyası (Əyyub Qiyasın tərtib və tərcüməsində), “İşıq” (Günəl Eyvazlı), “Dördüncü divar” (Samirə Əşrəf) və “Ekranlaşdırılmış ədəbi əsərlər” (Sevda Sultanova), eləcə də sonradan bura əlavə olunan “Ədəbi” kəpənək ef-

fekti” (Mətanət Vahid) və şair Faiq İsmayılov haqqında yazılan “Doğumun unuduluşu” (Ülvi Babasoy) kitablarını, həmçinin bir qisim ədəbiyyat adamına verilən “Əli bəy Hüseynzadə” mükafatını xüsusi vurğulamağa gərək var. Onların hər biri qəzetdə sərgilənmiş məqalələrin, layihələrin nəticəsi olaraq hasilə gəlmiş kitablardır və demək ki, ilk növbədə, ədəbi-mədəni, elmi-kulturoloji istiqamətdə müxtəlif rakurslara, sağlam və rəngarəng ədəbi müstəvilərə yer ayırmaqla funksional olmağa çalışan qəzetin öz işinə verdiyi böyük dəyərdir.

“Ulduz” jurnalının “Ulduzlu nəşrlər” seriyasından gerçəkləşdirdiyi bir qisim kitabların çapını da gənc imzaların mətnlərinin sistemli şəkildə prosesə yeriməsi, rezonans verməsi baxımından təqdir etməliyik. Faiq Hüseynbəylinin “Sevgi heykəli”, Səxavət Sahilin “Nar ağacının nəğmələri”, Günay Səma Şirvanın “Çobanyastığı mövsümü”, Furqanın “Şeircəsinə” adlı şeirlər, Taleh Mansurun “Cənnətlik günah”, Orxan Həsəninin “Metro terminalının sevgisi” kimi hekayələr kitabları, eləcə də Məmməd Məmmədlinin tərcüməsində ispan yazıçılarının povest və hekayələrindən ibarət “Ay işığı”, Samirə Məmmədlinin “Sözün yaddaş ağrısı” kimi məqalə və esselər kitabını qeyd etmək olar.

Ədəbiyyata elmi baxış: Ədəbiyyatın elm kimi öyrənilməsi, cəmiyyətə ötürülməsi, tanıtılması istiqamətində ötən il diqqət çəkən bir qisim elmi kitabların çapı ilə xarakterik oldu. Onlardan biri akademik İsa Həbibbəylinin “Azərbaycan ədəbiyyatı: dövrləşdirmə konsepsiyası və inkişaf mərhələləri” kitabıdır ki, milli ədəbiyyatşünaslığımızın, milli nəzəri fikrin tarixi nailiyyətlərinin sistemləşdiyi

monoqrafiya kimi il boyu haqqında resenziyalar təqdim edildi.

İsa Həbibbəyli kitabında azərbaycançılıq ideologiyasını prioritet seçir. Milli şüurun yetkinləşməsi, xalqın etnogenezisinin dərk üçün vacib olan bu amilin bir doktrina, konsepsiya kimi ədəbi-nəzəri fikirdə qoyuluşunun vacibliyini qabardır. Milli özünütəsdiqin, milli özünüdərk zərurəti haqqında düşüncələr istər-istəməz azərbaycançılıq ideologiyasına istinad zəruri edir. Tarix hər yeni dövrün ideologiyası əsasında yazılmamalıdır. Ona verilən qiymətin mahiyyətində tendensiyalı, konyuktur əyintiləri bir kənara qoyub obyektiv elmi və dərin yanaşmaları önə çəkmək və prioritetə çevirmək əzmi dayanmalıdır. İsa Həbibbəylinin “Azərbaycan ədəbiyyatı: dövrləşdirmə konsepsiyası və inkişaf mərhələləri” kitabı bu baxımdan milli təəsübkeşlik hissini önə çəkir. Qədimdən bu yana, çağımızadək gələn bütün yolları qarış-qarış addımlayır, tarixi dövrlər öz aydınlığı və müəyyənliyində şərh və dərk etdirilir. İsa Həbibbəyli azərbaycançılıq ideologiyasını tarixi kökləri olan, genetik təkamül prosesindən keçmiş milli doktrina kimi alır və təşəkkül mərhələlərini təqib edir. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin substansiyası üzərində başqa humanitar elmləri fokuslandırmaqla azərbaycançılığı bütün parametrləri ilə öyrənməyin güclü milli etnokulturoloji zəmini yaradır.

Vaqif Sultanlının “Azərbaycan ədəbi tənqidi” kitabından danışmaq olar. Bu monoqrafiyada Vaqif Sultanlı ədəbi tənqidin klassik janrları olan – şərh, ədəbi risalə, dibaçə, təzkirənin təqdimindən başlayaraq istiqlal dövrünün irəli çəkdiyi postmodern tənqidin nümunələrinə qədər bədii in-

kişafın tarixini mürəkkəb və təzadlı bir estetik vəhdət, vahid sistem kimi əhatə edir, həmçinin Azərbaycan ədəbi tənqidinin tarixi təşəkkülünün vahid bir konsepsiyasını yaratmaq üçün Azərbaycanın Güneyinin ədəbi tənqidi fikri və mühacirətdə yaşayan ziyalılarımızın elmi-nəzəri axtarışlarını da ədəbi bazaya çevirir. Belə bir vüsətli yanaşma, əhatəli kontekst bizə həm də ona görə lazımdır ki, fikir həyatımızda önəmli yeri olan bu insanların irsi bütün yönləri ilə nəzəri analizin predmetinə çevrilib dərkini və layiqli qiymətini ala bilsin. Bu bütövlük həmçinin vahid bədii inkişafın mənzərəsində tədqiqdən kənar qalmış sahələrin mövqeyini dəqiq təyin etməyə, bu mövqələrin hərtərəfli nəzəri ifadəsi üçün elmi-filoloji vəzifələrin də proqramını müəyyənləşdirməyə xidmət edir.

Cavanşir Yusiflinin “Söz, mətn, işarə” kitabında çağdaş ədəbi-nəzəri fikir sivilizasiyalarının dialoqu var. Müəllif klassik ədəbiyyatın yeni düşüncə kontekstindən metodoloji təshihlərini aparır. Ədəbiyyatşünaslıqda hazır qəliblərə çevrilmiş təhlil üsulları ilə, formalaşmış şüuraltı qənaətlər, yanlış təsəvvürlərlə bədii fikrin tarixi təcrübəsi arasındakı uyğunsuzluqları üzə çıxarır. Klassik mətn öz tarix təcrübəsi, nəzəri dərkilə, mahiyyətindən irəli gələn meyarlarla, onu təyin edən ictimai, mənəvi, estetik daşıyıcıları ilə təkəməldə dövriyyəyə gətirilir. Buna ədəbiyyatın özünüdərkilə də demək olar. Mətnlə onu yaradan arasında birbaşa əlaqə qurulur, bütün nəzəri baza və təhlil ardıcılığı dərinliyə işləyir və nəticədə mətnin indiyədək görünməyən komponentləri aşkarlanır, hər sözün insan təhtəşüürunda hansısa məqamın daşıyıcı olaraq görüntülənməsi mətnin yeni keyfiyyətləri kimi oxunur.

Kamal Abdulla ötən il çap olunan “Mənim Füzulim” kitabında şairin mətnlərini onun şəxsiyyəti, naturanın fərdi dərinlik və zirvə göstəriciləri ilə əlaqələndirərək təhlilə çəkir. Füzulinin daxili aləmini onun misralarının arasında axtarır. Bu misraların fəlsəfi-estetik enerjisinin gözə görünməyən bütün yönləri hərəkətə gətirilərək şairin kimliyini medana qoymaq üçün görüntüyə, təsvirə çevrilirlər. Bu kitab mənə Artur Konan Doylun “Din yeni vəyh işığında” essesindeki maraqlı bir fikrini xatırlatdı. Konan Doyl yazır ki, “Məsihin ölümü, “İncil”də hər nə qədər təsirli təqdim olunsa da, görünür, bəşər tarixində qeyri-adi dərəcədə əlamətdar bir hadisə – islahat uğrunda ölmək kimi əsaslı rola yiyələnməyib. Məsihin ölümünə ifrat dərəcədə çox, ömür yoluna isə bir o qədər az diqqət ayrılıb, halbuki həqiqi böyüklük və gerçək ibrət məhz, bu sonuncudadır. Bu, elə bir ömür yoludur ki, hətta bizə gəlib çatmış məhdud rəvayətlərə görə də, onda gözəllikdən uzaq bircə cizgi də tapılmaz: özgələrə münasibətdə fitri dözümlülük, hər kəsi əhatə edən insaf, mərhəmət duyğusu, düşüncənin şərti genişliyi, nəcibanə cəsarət hesabına zənginləşmiş bir ömür yolu”!

“Dörd əsrdən çoxdur ki, Füzulidən qorxuruq, biz şairi axtarıq, insanı yox... Niyə gənc, cavan Füzulini heç kim axtarmır, heç kim buna cəhd etmir?! Niyə heç şeirini kimə oxuduğu heç kəsi maraqlandırmır?! Bəs ilk müəllimi kim olmuşdu – ona ilk olaraq qafiyə, vəzn öyrədən ilk müəllim?!”, – yazan Kamal Abdulla da daha çox yaratdığı lirik obrazlarından danışılan Füzulini deyil, həmin mətni, həmin obrazı yaradan insanı kəşf və təqdim edir, böyük şairimizə məxsus iradə kamilliyi, kamal və mərifət elmini, cəsarət və təvazökarlığı, səmimiyyət və nifrəti ifadə etmək

üçün dəqiq detallar, cizgilər seçir, sözün süzülüb gəldiyi dərinliklər, o dərinliklərdə təzahür edən ruhu tanımağa çalışır. Mətnlə insan arasında rabitə qurulur, misralar ovqatın yaddaşına hopmuş yaşantıların obrazı kimi görünmə hədəfinə çevrilir. Adətən, ədəbiyyatşünaslıqda şair tərçümeyi-halının faktları onun mətnlərinin bədii estetik təhlilinin tamlığına kömək edən vasitə sayılır. Kamal Abdulla əksinə davranır, Füzuli misralarının, yaxud beytlərinin təhlili əsasında şairin ömür təfərrüatlarına vurğular edir: “Mən addım-addım, misra-misra, qafiyə-qafiyə bu insana, onun mahiyyətinə, dünyabaxışına (dünyagörüşünə deyil – bu, bir başqa müstəvinin göstəricisidir), məhz dünyabaxışına, gündəlik, yer üzündəki gündəlik həyatına yaxınlaşmaq istəyirəm”. Poeziyamızın “qara dəliyi” olan Füzuli sözünün sehri dünyasını müəyyənləşdirib üzə çıxardan “Mənim Füzulim” kitabı metafizik insan axtarışlarının üfüqlərini genişləndirir.

Bu ilin yanvarında Tehran Əlişanoğlunun 100+1 yazıdan ibarət olan “T.Mustafayinin “Ədəbiyyat söhbəti” ədəbi-tarixi esse kitabı 2020-ci ildə tənqidçinin 65 yaşının tamamında işıq özü görsə də bunu 2019-cu ilin sonluğunu şərtləndirən faktlar sırasında almalıyıq. Zaman etibarilə daha öncələrə, “Press-fakt” qəzetindəki “Ədəbiyyat söhbəti” başlıqlı silsilə mətnlərin çap olunduğu 1995-1997-ci illərə gedib çıxan bu yazıları tənqidçi o vaxt olduğu kimi, yazdığı T.Mustafayı imzası ilə təqdim edir. Nədən məhz T.Mustafayı? Tənqidçinin şərhində oxuyuruq: “T.Mustafayı bir obrazdır. Bunu mən yaratmışam. Necə ki, Məhəmməd Füzuli - Məcnunu, Migel de Saavedra Servantes - Don Kixotu. Məqsəd nədir; guya T.Mustafayı dağılmış,

dağınıq vəziyyətdə olan ədəbi prosesin strukturunu, layihə üzrə, kərpic-kərpic bərpa edəsiymiş. Yəni təkbaşnamı?”

Kitab “1990-cı illərdə böyük epoxal sınımlar içrə olan milli ədəbiyyatın iç durumunu təsvir və tərənnüm etmək cəhdi”dir. Əsər boyu bütün tarixi ədəbi-nəzəri təcrübəni mənimsəməklə yanaşı, sənət kriteriyaları, bədii zövq və dünyagörüşü, eləcə də dəyərləndirmə prinsipləri baxımından, istər yeni rakursdan araşdırdığı klassik mətnlərə, istərsə də müstəqilliyin ilk dönəmlərinin ədəbi proseslərində gedən yeni təmayül və axtarışlara kongenial olan müəllif - obraz danışır. Öz imkanlarını tükətməkdə olan milli ədəbi-nəzəri fikrin yeni metodoloji prinsiplərə, təhlil və qiymətləndirmə üsullarına ehtiyac duyduğu 90-cı illərdə ərsəyə gələn bu söhbətlər iki uğurlu cəhəti özündə ehtiva edir: yeni epoxanın bəxş etdiyi azad, müstəqil, ədəbiyyat haqqında ehkamsız, buxovsuz mühakimə səriştəsi və müasir dünyanın ədəbi-nəzəri fikri kontekstində düşünmək və milli dəyərlərə bu zəmində nəzər yetirmək meyli, məsələlərin dünya ədəbiyyatı kontekstində dərki, “çağdaş Dünyayla, Zamanla ayaqlaşmaq ideyasının təzə təzahürü” ki, kitabın bütün estetik platforması bu iki qayənin, xəttin üzərində qərarlaşır.

Yaradıcılıq metodları və üslublar, dövrləşdirmə problemləri, ədəbiyyat tarixçiliyi məsələsi, ədəbi tənqidin estetik səciyyəsi, nəsr janrlarının təkamülünü şərtləndirən milli ədəbi-estetik kontekst və dünya ədəbi prosesinə qovuşma məqamları, habelə realizm, romantizm, ənənə və novatorluq, irs və varislik kimi ədəbiyyatımızın köklü nəzəri problemlərindən tutmuş çağdaş prosesin inkişaf meyillərinin öyrənilməsinə, cari bədii təsərrüfatın təhlilinə qədər

yeni kontekstdə yanaşma “T.Mustafayinin Ədəbiyyat söhbəti” kitabının düşüncə sınırlarını genişləndirən mövzulardır.

Proses. Bu gün ədəbiyyatımızda baş verən proseslər haqqında real mənzərini ölkədə çap olunan qəzetlər: “Ədəbiyyat qəzeti”, “525-ci qəzet”, “Kaspi” və “Ədalət” qəzetinin Ədəbiyyat əlavəsi, jurnallar: “Azərbaycan”, “Ulduz”, “Tənqid.net”, “Literaturniy Azerbaydjan”, Əli bəy Azərinin təsis etdiyi “Xəzan”, Tərcümə Mərkəzinin təsis etdiyi “Xəzər” dünya ədəbiyyatı jurnalı kimi nümunələr, situasiyanın çevikliyinə və əyaniliyinə daha çox ayna tutmaq baxımından ədəbiyyat saytları: “kulis.az”, “edebiyatqazeti.az”, “sim-sim az”, “artkaspi.az”, “yarpaq.az” və başqa internet portalları sərgiləyir. Ədəbi gedişatın izlənilməsində bu mətbu orqan və ədəbi saytların hər birinin yeri var və çağın ədəbi mənzərəsini ən müxtəlif rakurslardan gündəmə gətirir.

Zamanın obrazı ədəbiyyatın içindən necə görünür? Ötən il bu sualı cavablandırmaq missiyasını roman janrı boynuna götürdü. Kamal Abdullanın “Sirlərin sərgüzəşti”, Əjdər Olun “Lo”, Niyazi Mehdimin “Altay və Umay”, “Zahid Sarıtorpağın “Quşların intiharına ağlamayın”, Cavi Danın “Məhsəti”, Pərviz Cəbrayılın “Məryəm surəsi”, Aqşin Yeniseyin “Tarix və tale”, Cəlil Cavanşirin “Azğın” romanları, Şərif Ağayarın Aprel şəhidi, cəsur polkovnik-leytenant Raqif Orucova həsr etdiyi “Komandir” romanı janrı diqqət predmetinə çevirməyə nail oldu, belə ki, əsərlərin prosesə yeriməsi, həzmi bu günümüzdə də işləkdə, diqqət hədəfində qalmaqdadır.

Ötən il çap olunan Elçinin “Mənə niyə gülürlər”, Ramiz Rövşənin “Göyərçinim, gəl görüm” və “Şəkili Əlifba” kitabları ilə tanışlıq göstərir ki, əksər ölkələrdə olduğu kimi bizdə də peşəkar yazarlar uşaq ədəbiyyatına tərəf səmtlənməyə başlayıblar. Bütün hallarda yazdığı mətnlərin alt qatında insan metaforasına yer saxlayan Elçin yaradıcılığı üçün belə bir dönüş imza atmaq gözlənilən məqamdır. Bunu ötən il noyabrın 22-də Mədəniyyət Nazirliyi və Milli Kitabxanasının birgə təşkilatçılığı ilə keçirilən mərasimdə Elçinin yeni işiq üzü görün “Baş” romanı, “Qırx beş. Seçilmiş hekayələr”, “Daha dərin qatlara. Seçilmiş məqalə və esselər” və “Mənə niyə gülürlər” kitablarının təqdimatında qeyd etmişdim: Elçinin əsərlərindəki ibrətimiz qat, pritçalara meyil, dünyanın sirlərinin mənasına, insan həqiqətlərinin gizlinlərinə varmaq ustalığı ona daim qələm işlətdiyi uşaq ədəbiyyatı sahəsinə keçidi asanlaşdırır. Nədən ki, uşaq psixologiyası və taleyi məsələsinin qoyuluşu ancaq həyatı müəyyən dərk məqamına yetmiş yazıçının təfəkkür məhsulu kimi meydana çıxıb.

Daim metafizik qata, ruhsal aləmə həssaslığı ilə seçilən Ramiz Rövşənin yaşın bu çağında uşaqlar üçün mətnlər yazması getdikcə sozalan, işığı azalmaqda olan dünyadan narahatlığın izharından başqa bir şey deyil. Bunu 11 may 2019-cu ildə Bakı Kitab Mərkəzində Ramiz Rövşənlə keçirilən görüşdə şairin özü də etiraf etmişdir: “Mənə niyə uşaq şeirləri yazmaq istədim? Düşündüm ki, bizim yaddaşımız işğal olunur. Artıq yeni dövr uşaqlarına ABŞ və digər ölkələrin cizgi filmləri göstərilir və onların öz yaddaşı yoxa çıxır. Yaddaşın işğalı başlayıb. Mən o yaddaşı bərpa etmək üçün yazmaq istədim”.

Daha bir kitabdan danışmaq istəyirəm. Fərid Hüseynin “Sevdiyim əsər” kitabı ilk növbədə, seçilmiş əsərlər haqqında fikir, təhlil toplusudur. Hər dövr ədəbiyyatına öz havasını, tələb və qayğılarını əlavə edir. Bu mənada, hər hansı dildə yazılan əsər ilk növbədə, mənsub olduğu xalqın poetik sistem özünəməxsusluğunun, ədəbi dünyagörüşünün formalaşma yollarını və inkişaf perspektivlərini müəyyənləşdirməkdə mühüm rol oynayır. Bu günün fərdipsixoloji, fəlsəfi və ictimai-siyasi prosesləri içində həmin əsərin yeri, çəkisi nə qədərdir?! Yeniləşən fikrin dinamikasına, bəşəri məzmun çalarlarının genişlənmiş ölçülərinə nə dərəcədə davam gətirir? “Sevdiyim əsər” kitabında hər söhbətdə müraciət edilən əsərin nəzəri-estetik şərhində heç də həmişə fərqi nə varmadığımız bir çox məqamların daha dərin qatlarına nüfuz edildiyini görürük. Hər söhbət fərqli interpretasiyalarla mətnin seyrini açmağa yönəlir, bu seyrə ideyada, fikirdə, problemdə axtarır, tapır və oxucu üçün şərh etməyə çalışır. Bu şərhlərin özü, haqqında danışan şəxsin maraq dairəsini, bədii əsərlərə və ədəbi simalara yanaşma və təhlil prinsiplərini anlamaq baxımından maraq doğursa, o biri müstəvinin heç vaxt dəyişməyən fiquru – Fərid Hüseynin ədəbi duyumu, mütaliə və kontekst genişliyi, əsərlə bağlı incə, həssas tərəflərə fokuslanmaq səriştəsinin qabarıqlığını meydana qoyur.

Ötən il Bədii Tərcümə və Ədəbi Əlaqələr Mərkəzinin nəşri olan “Dünya ədəbiyyatı” dərgisinin bütövlükdə esselərə həsr olunmuş yeni sayının çapı modern ədəbiyyatın tanınması istiqamətində sistemli bir layihə təəssüratı yaradır. Dünyanın bir çox tanınmış sənətkarlarının ədəbi fikir həyatına təsir edən esselərinin – Cavanşir Yusifli, Sə-

Ədəbi proses–2019

lim Babullaoglu, Seyfəddin Hüseynli, Qismət və digərləri tərəfindən tərcümə olunaraq toplu halında təqdim olunması mədəniyyətlərarası təmasa və dərkə yeni imkanlar qazandırır.

Aydındır ki, heç bir il problemi sonadək tükətmir. Əvvəlki zamanın gedişatından zəmin aldığı kimi, hansısa elmi-nəzəri ümumiləşdirmələrin başlanğıcını qoyur, ədəbi-bədii uğurlara zəmin verir. İnanmaq ki, bu sırada 2019-un bir çox önəmli proseslərin intişarına yol açacağına, seçimli təzahürlər verəcəyinə şahid olacağıq.

Rüstəm KAMAL
Filologiya elmləri doktoru, professor

ŞEİR CƏBHƏSİNDƏ NİSBİ SAKİTLİKDİR...

(Poeziya–2019)

Payızda ilin ədəbi prosesinə yekun vurulur. Ədəbiyyat üzrə Nobel mükafatları da payızda təqdim olunur.

Onu da etiraf edək ki, bir ilin poetik məhsulunu saf-çürük etmək, nəzəri ümumiləşdirmələr vermək fiziki cəhətdən də ağır və məsuliyyətli işdir, “kiminsə xətrinə dəyməmək”, kimisə unutmamaq instinkti də bu işi bir az qəlizləşdirir.

Əlbəttə, bir ilin poetik məhsulunu dəyərləndirərkən obyektivliyi və emosional distansiyayı saxlamaq da çətin-dir. Bu zaman zövqlər subyektiv, çox vaxt isə emosional, spontan, tarix baxımdan isə dəyişkən olur. Poeziya elə ruh məkanıdır ki, orada normativlər də işləmir. Aydın məsələdir ki, estetik məhsulların keyfiyyəti, yəni bu və digər əsərin “yaxşı” və “pis” olması məsələsi filoloji səviyyədə deyil, ədəbi tənqid müstəvisində saf-çürük edilməlidir.

Poeziyamızda dəyişmə, transformasiya təmayülləri hiss olunsa da, onu (özü də bir ilin məhsulları əsasında) cərəyanlar və istiqamətlər üzrə differensiallaşdırmaq müşkül məsələdir.

Nəriman Həsənzadə, Fikrət Qoca, Sabir Rüstəmخانلی, Məmməd İsmayıl, Musa Yaqub, Ramiz Rövşən, Vaqif Bəhmənli, Vahid Əziz, Çingiz Əlioğlu, Ramiz Qusarçaylı, İlqar Fəhmi, Ağasəfa, Avdı Qoşqar, Barat Vüsal, İsmayıl İmanzadə, Vaqif Aslan, Tofiq Nurəli, Qəşəm Nəcəfzadə,

Əlizadə Nuri, Ağacəfər Həsənli, Sərvaz Hüseynoğlu, Kəramət (Şükürov), Adil Cəmil, Əbülfət Mədətoğlu, Zakir Məmməd, İncilab İsaq, Fəxrəddin Əsəd, Qulu Ağsəs, Tər-lan Əbilov, Balayar Sadiq, Elxan Yurdoğlu... kimi tanınmış şairlərin bu mövsümdə fəallığı ilin poetik mənzərəsini təsəvvür etməyə imkan verir.

2019-cu ilin poeziyası üzrə icmalımızı ya mövzular, ya vəzn üzrə təsnifləndirməliyik. Vəzn məsələsi yalnız bə-dii düşüncəyə, yaxud ənənəyə, poetik dilə münasibət mə-sələsi deyil, həm də zövq və ədəbi əxlaq və davranış məsə-ləsidir.

Digər tərəfdən, bizdə hələ də ayrı-ayrı mövzuların (məhəbbət, yurd həsrəti, Qarabağ və s.) total üstünlüyü şa-irlərin ənənəvi yazı təcrübəsini müəyyənləşdirir. Qeyd et-diyimiz dövrdə də sevgi mövzusu üstünlük təşkil edir. Qa-dın sevgisi kişi yaddaşının varlığını şərtləndirir. Uşaqlıq xatirələrindən, yurd nisgildən, sonra sevgi tarixçələri ki-şinin xatırlamaq istədiyi, yenidən o hissləri yaşamaq istə-diği bir ilğımdır. Sevgi şeirləri isə həmin ilğımın sözdə ifa-də cəhdləridir.

Orta əsrlərin divan şairi həmişə aşiq olub. Aşiqlik şa-irliyin metafizik cövhəri idi. Müasir sevgi şeirləri isə şair-lərin (Nəriman Həsənzadə, Vahid Əziz, Vaqif Bəhmənli, Əbülfət Mədətoğlu, Vasif Süleyman, Emin Piri...) fərdi duyğu yetkinliyinin və ya ömür müdrikliyinin ifadəsidir. Yeniyetmə gileyləri, ayrılıq, vəfasızlıq, xəyanət haqqında sentimental sızıltılar artıq ikinci plana keçmişdir. Gənclə-rin poeziyasında cismanilik, “bədən dili” aparıcı ifadə işa-rələrdən birinə çevrilir.

Amma unutmamalıyıq ki, ailə həyatı da poetik hadisə ola bilər. Ər və arvad - bir almanın iki yarısı, yəni İn-Yan bir-birindən ayrıca mövcud ola bilməz. Xalq şairi Musa Yaqub “Sən mənimləsən” şeiri ilə (“Azərbaycan”, N9, 2019) bu həqiqətə bir daha inandırır:

*Damcılar süzülür üstdən aşağı,
Boynu ağırlaşan bənövşələrdə
Özəcə yarpağına baş qoyub yatar.
Hərə həmdəmini tapır deyəsən,
Daşqapan tayını qapır deyəsən –
Başının altına daş qoyub yatar –
Mən onda görmüşəm kövrələn daşı...
Onda xatirələr durur yanaşı,
Mən onda bildim ki, sən mənimləsən.*

Döyüşə yenə də “qocalar” gedir. Ənənəvi milli dəyərlər uğrunda öz mövqelərindən geri durmurlar. Bu gün Fikrət Qoca sözü mənəvi dəyərlərin bədii ifadə məkanıdır. Müdriklik, ağsaqqallıq ruhu şairin son illərdə (o cümlədən 2019-cu ildə) yazdığı şeirlərinə dərinədən nüfuz edibdir.

Nəriman Həsənzadə, sanki klassik Azərbaycan romantizminin möhtəşəm janr layihəsini XXI əsrdə davam etdirir. Fikrimcə, lirik epos yalnız romantizm məfkurəsində gerçəkləşə bilər. Lirik epos bu qoca dünya ilə ideallarının konfliktini yaşayan şəxsiyyətin iç dünyasının dərinə həsr olunur. Lirikizm və romantika ilə süslənmiş “İstiqlal əsgəri” ilk növbədə lirik eposdur.

Mübariz İbrahimov bir türk savaş qəhrəmanıdır. Şair onu şumer dastanının mifik qəhrəmanına - Gilqamışa bən-

zədir. Bir xalqın (etnosun) varlığı, ölüm-dirim məsələsi həll olunanda epos ortaya çıxır. Qəhrəmanlıq eposu “dünyanın epik durumunu” (Hegel) əks etdirir. Epos üçün mütləq savaş lazımdır. Müqəddəs Vətən savaşı olmalıdır. 90-cı illərin epik durumu – Qarabağ müharibəsi, qanlı Xocalı və 20 Yanvar faciələri, müstəqillik mücadiləsi, Azadlıq meydanında ehtirasların coşqusu epik janrı - dastanı, poemanı tələb edirdi.

Məmməd İsmayılın qürbət havalı şeirlərində vətən, azadlıq kimi bəşəri duyğular sərtliyi ilə fərqlənir. (Şairin yaradıcılığı haqqında məqalə ilə “Azərbaycan” (N-11, 2019) jurnalında çıxış etdiyim üçün bu mövzuya yenidən qayıtmıram).

Xalq şairi Sabir Rüstəmxanlının tarixi romanlardan sonra yenidən şeirlərində ölkəmizin bu gün üzləşdiyi sosial taleyinin obrazı ilə içimizi ağrıtdı.

Sufi poeziyası ənənəsinin kəsilməsinə yalnız təəssüflənə bilərik. Vaqif Bayatlı, Zahid Sarıtorpaq, Şöhrət Qaraoğlu, İbrahim İlyası, Barat Vüsal və başqa şairlərin şeirlərində əsas məkan norması yuxarıya, səmaya, transendent sferalarla əlaqəqurma cəhdləridir.

Gənc şairlərin poetik təfəkkürünün ərazisini gündəlik həyat-yaşam situasiyaları təşkil edir. Hələ də bir çox şairlər özlərinin subyektiv daxili dünyalarına qapanıb qalırlar, dumanlı, anlaşılmaz, mücərrəd sferalarda dolaşırlar. Hələ də şeirlərdə müəllif eqosentrikliyi çox qabardılır. Şairlərdə öz ömrünün hadisələrini danışmaq istəyi güclüdür.

Həmid Herişçi, Azad Yaşar, Murad Köhnəqala və Qəşəm Nəcəfzadənin ənənəvi poetik formalarla “oyunu”, kanonik janrlara müdaxilələri maraqlı təcrübələrdən biridir.

Bir janrı söküb yenidən toxumaq, hörmək effekti onun (Qəşəm Nəcəfzadənin –R.K.) mətnlərində sınıanılmış üsuldur. Ənənəvi janrı söküb yaddaş detallarını və obrazlarını, itib-batan nöqtələri və onları assosiativ sırada toxumaqla tutub saxlayır. Bu zaman Qəşəm Nəcəfzadənin poetik təhkiyəsi konkret bir vəznin ölçü məhdudiyyəti ilə bağlı olmayan xüsusi bir ritm yaradır. Şeir məkanını ritmin ehtiraslı enerjisi ilə doldurur. Hecadan, əruzdan sərbəstə, ya da əksinə, keçid çox rahat baş verir. Bununla da, poetik janr formalarının azadlığını (məsələn, “Gəraylı”, “Qoşma”, “Bayatı”, “Çöl müxəmməsi” şeirlərində) yaradır.

Artıq 30 ilə yaxındır ki, qürbətdə (Estoniyada), yad dillərin içində yaşayan Xaqani Qayıblının şeirləri ilə görüşmək mənə maraqlı gəldi. Xaqani Qayıbli şeirlərində sanki yetə-çata bilmədiyi görüşlərin ilğımını yaşayır və yazır. Əslində anlayır ki, bu görüşlərin heç biri gerçək deyil, şüuraltına sığışdırılmış arzu-istəkdir.

2019-cu ildə bir şairin imzası da yaddaşıma hopdu. Bu, Naxçıvanda yaşayan Elxan Yurdoğludur. Poetik dikin metafora imkanlarından çox səliqə ilə yararlanır. Elxan Yurdoğlu nadir şairlərdəndir ki, şeir in başlanğıcında səmimiyyətini qoruyub saxlayır. Şeirlərin içində şair obrazı görmək olar.

Köçkünlük-didərginlik həyatına həsr olunmuş şeirlər (İsmayıl İmanzadə, İlham Qəhrəman, Elşən Əzim) yaddaşımızın ağır salnaməsidir. Qulu Ağsəsin “Şuşa” şeirini qeyd etməliyik – Şuşaya münasibətin fərqli ifadəsi üçün!

Taleyinə qaçqınlıq-köçkünlük düşmüş, Cəbrayılı, Böyük Mərcanlı 27 ildir ki, yuxularında gören 75 yaşlı İsmayıl

Ədəbi proses–2019

mayıl İmanzadə dünya, ömür haqqında düşüncələrini bölüşür, xatirələrindən əlinin üzöldüyünü acı təəssüflə bildirir.

*Xatirələr
Yazıları köhnələn
Əlyazması kimidir,
Yaddaş korşalanda
oxunası halı
olmur onun.
İstəsən közərtisində
geriyə qayıt,
Ya da lal sükutunda
bir az mürgülə,
Təkcə sabaha gedən
yolu olmur onun*

(“Ədəbiyyat qəzeti”, 28 sentyabr 2019-cu il)

İbrahim İlyaslı, Elşən Əzim, B.Hidayət, Nurafiz, Ədalət Nicat, Taleh Mansur və başqalarının ənənəvi (qoşma, təcnis, gəraylı) formalara dərin bağlılığı etnik yaddaşın gücündən xəbər verir.

Bu gün poeziyamızda şeir şəkillərinin kasadlığının bir səbəbi sərbəst şeirin total müdaxiləsidir.

2019-cu ilin poetik məhsulu üzərində müşahidələr göstərir ki, şeirlərin qafiyə sistemində, belə demək mümkünsə, Məmməd Arazın “qafiyə islahatından” sonra yeni qafiyə axtarışları çox zəif aparılır. Bəlkə də, bir çoxlarının

çıxış yolu kimi qafiyəsiz, şeirlərə – verlibrə üstünlük verməsi bu üzdəndir?

Ənənə özünü adətən vəzndə (heca və əruz) və mövzularda göstərir. Sosial ruh düşkünlüyü patriotik, çağırış ruhlu şeirləri kəmiyyətə və keyfiyyətə zəifləmiş kimi görünür. Cəmiyyətdən, zəmanədən umu-küsülər, narazılıq notları olsa da, ruhun hayqırtısı zəif eşidilir. Şəhidlərimiz, itirilmiş torpaqlarımız, Xocalı və 20 Yanvar faciələri ilə bağlı spekulativ notlar hələ də gözüməzə çox dəyir. Əksər şairlərin bu mövzular üstündə “köklənmə”si nə bədii formanın məntiqi ilə, nə də müəllifin yaşantı imkanları ilə qətiyyətlə əsaslandırılmır...

Ramiz Qusarçaylının poeziyası tənqidi ruhla vətəndaşlıq məfkurəsinin vəhdəti ilə seçilir. Ramiz Qusarçaylının şair taleyi və nüfuzu millətimizin, ölkəmizin taleyindən danışmasına imkan verir və təbii ki, biz onun sözüne inanırıq. Ramizin ömür hekayəti millət hekayətinin içindədir. O, Azərbaycanın namuslu şairlərindən biridir. Çünki poeziyasında yaradıcılıq əxlaqını və ömrünün şərəfini qoruya bilir. Onun vətəndaş əxlaqı və milli mədəniyyəti şeirlərinə, şeirlərinin fəlsəfəsi isə əxlaqına keçibdir. Ramiz Qusarçaylı bu torpağın taleyini öz taleyindən ayırmadı. Ona görə də onun vətənpərvərlik və vətəndaşlıq poeziyasına inanırsan.

Arzu Əsədin özünəməxsus deyim tərzini publisistik – ideoloji ritorikanı belə poetik yazının məntiqinə ustalıqla tabe edə bilir və sən onun vətəndaş mövqeyinə inanırsan.

Təəssüf ki, bir çox şairlərin poetik dünyası davamlı olaraq hələ də nekrofil ilğımın içindədir. Hər şeydə ölü-

mün izini axtarırlar. Ölümü xatırlamaq, ölümü çağırmaq motivi şeirlərin metafizik cövhərini təşkil edir.

Şairlər də uşaqlar kimi öz zəmanələrinə bənzəyirlər. Bu günün şairi virtual kommunikasiya dövrünün qəhrəmanıdır. Gənclərin poeziyası ilə tanışlıq daha çox virtual məkanlarda virtual şeir paylaşımı, virtual oxucu auditoriyası yaradıb. Artıq belə bir inam da formalaşdı: “Əgər sən internetdə varsansa, ədəbiyyatda da varsan. İnternetdə yoxsan, deməli, ədəbiyyatda da yoxsan”. Onlar şeirlərini sənədən əzbər demirlər, kağızdan deyil, telefonda oxuyurlar.

Ötən il qadın şairlərin fəallığı və sənətkarlığı ilə yadda qalmışdır. Firuzə Məmmədli, Nisəbəyim, Elnar Eyvaz, Səhər Əhməd, Adilə Nəzər, Nuranə Nur, Cavidan, Sevinc Elsevər, Hədiyyə, Ülkər Nıcatlı, G.İbrahimli, S.Məmmədova, Ay Bəniz Əliyev, G.Ümid, Günel Şamilqızı, Rəbiqə Nazımqızı, Gülnarə Cəmaləddin... oxucuların artıq güvəndiyi imzalıdır. Zənnimcə, elə buradaca kiçik bir haşiyə – menta-ədəbi müqayisə yerinə düşərdi: əgər XX əsrdə rus qadın poeziyası əsasən M.Svetayevaya və A.Axmatovaya istinad edirdisə, Azərbaycan qadın poeziyası “kişilərin” poetik texnologiyalarının obraz-motiv sistemlərini mənimsəyib, qadın klassiklərimiz (Natəvan, Heyran xanım, Fətimə xanım Kəminə, Nigar Rəfibəyli...) onlar üçün sadəcə ədəbi miflər – simvollar kimi mövcuddur...

...Bizdə hələ də sərbəst şeirin ənənə ilə, ənənəvi şeir ilə münasibətləri qeyri-ciddi və kifayət qədər mürəkkəb olaraq qalır. Sərbəst şeirin opponentləri düşünür ki, Azərbaycan poeziyası öz yolu ilə getməlidir, sərbəst şeir mahiyyətə bizə yaddır. Sərbəst şeirin tərəfdarları isə güman edirlər ki, məhz sərbəst şeirin zəif inkişafı bütövlükdə

Azərbaycan poeziyasının geriliyidir, əyalətçiliyin göstəricisidir. Bəlkə də, ona görə bəzi ədəbiyyatşünasların düşüncəsində modernizmin səviyyəsi hələ də sərbəst şeirlərin mövcudluğu ilə ölçülür?

Bəlkə, ona görə də lirika və eposun qaynayıb-qarışması yetkin emosional təcrübəsi olan şairlərdə nəsr təhkiyəsinə keçidini asanlaşdırır? Ona görə də verlibri poeziyaya nisbətə nəsrə simmetrik bədii mətn kimi müəyyənləşdirmək lazımdır. Çünki bir filoloji qənaətə görə, "...şeirlə nəsrin nisbət məsələsi janrlar sisteminin mərkəzində yerləşən verlibrə görə müəyyən edilir". (Y.Rojdestvenski).

Sərbəst vəzn (Səlim Babullaoglu, Fərid Hüseyn, Qismət Rüstəmov, Ülvi Bahadır...) süjetli şeirin imkanlarından istifadəsinə, intonasiya məkanını genişləndirməyə imkan verir, poetik dili demokratikləşdirmək, müxtəlif assoziativ-sürreal obrazları "işlətmək" gücünə və cəsarətinə malikdir. Fərid Hüseynin maraqlı ədəbi-bədii axtarışları fəallığı ilə seçilir. "Ədəbiyyat qəzeti"ndə çap olunmuş şeirləri bir daha göstərdi ki, onun bədii təfəkkürü fraqment səciyyəlidir. Minimalist esseizmdən gələn yığcam, aforistik ümumiləşdirmələrində məişət replikası ilə fəlsəfi deyimlər, şifahi sözlə kitab üslubu rahatca bir-birini əvəz edə bilər. Fərid Hüseyn mədəniyyət mifləri içində özünü çox rahat hiss edir. "İncil" mifologemlərini – xristian mədəniyyətində geniş yer alan mifoloji obrazları, hadisələri və səhnələri öz ömrünə, taleyinin mistik layihəsinə proyeksiya edir.

Son illər diqqətçəkən gənc şairlərdən biri də Şəhriyar del Geranidir. Şəhriyar del Gerani əski, ənənəvi vəznlər havasında dolaşmağa və təhtəlsüürünü "danışdırmağı" se-

vir. Əruzun ritmində, klassik deyim tərzinin bünövrəsində nəfəsini “oturda bilir” və bu zaman “dil oyunu” baş tutur.

*Nəfs evində qul olanın tamahı daşdan keçər.
Sabahına gün ağlayar, şah üçün başdan keçər.
Oğul, hər yoldan ötəni quyuya sallamazlar,
küsmə, nə olsun, qardaşın işi qardaşdan keçər.
Gövhərini canan üçün xərc eyləyən ac olmaz,
Zər qadrini bilən bilir, zərgər ehtiyac olmaz.
Haqq yolun tutub getməsən, Zöhrədən əlac olmaz,
Karvanqıran müsibəti səhər o başdan keçər.
Fəslı-güldə suyun eşqi əhdi yardan eyləməz,
Şair olan Haqqı tanır, mədhi yardan eyləməz.
Hal bilənlər heç bir dərdi Şəhriyardan eyləməz,
Güzgülənib canım içrə gözümdə yaşdan keçər...*

(“Ədəbiyyat qəzeti”, 28 sentyabr 2019)

İlin maraqlı poetik təcrübələrindən biri də əslən Təbrizdən olan Ümid Nəccarinin şeirləridir. Azər Turan şairin “Qaranlığın fotosu” kitabına yazdığı ön sözdə haqlı olaraq qeyd edir ki, “Nəccarinin dünyası ilğım haləsi ilə çətirlənmiş dünyadır. Poetik təxəyyülü və dili gerçəkliyin o üzündən düşən işığa bürünüb. İçəridə cərəyan edən isə təsəvvüfdür”. Ümid həm assosiativ sözün dərinliyini, həm də lazımı məqamda gerçəkliyin üst qatlarını sürreal süzgəcdən keçirməyi hiss edir.

*Elə susqunsan...
Yağışdan sonrakı hava kimi.
Elə hava kimi məni sinənə alıb,*

*buraxdın ellərə...
Elə hava kimi yox oldum sənsizliyin atmosferində.
Elə susqunsan ki,
qan damarlarda axmağa ürək verməz,
meyil etməz göz də baxmağa.
Bir badə dolu şərabdır susqunluğun.
İçdikcə qəhərlənir insan taleyi,
qəhərləndikcə puç olur rəya.*

*Səssizlikdir susqunluğun.
...Bethovenin kar qulaqlarında səslənir həyat.
Piano məhv olur barmaqlarında,
simfoniya da bir-bir notlar donur.
Do...
Re...
Sol...
Hə... sol tərəfimdə addımlayar susqunluğun.
Elə sol tərəfimdə səslənərsən addım-addım.
Çəng olur ümidlərin çələnqi,
xərçəng olur səhərlərin alnında doğan günəş.
Yox olmağa nə var ki?
Yoluxmağa nə var?
Ölməyə sükut cəbhəsinə gedərəm.
Təki sən bir misra da sus.
Təki sən bir kəlməlik də...*

(“Ədəbiyyat qəzeti”, 28 sentyabr 2019)

Bu gün sərbəst şeir Güneyli şairlərə fars mənşəli qafiyənin çoxəsrlik girovundan qurtulmaq imkanı verir. “Ədəbiyyat qəzeti”ndə İlham Qəhrəmanın təqdimatında çağdaş

Güney Azərbaycan şairlərinin şeirlərini oxuyarkən bir daha əmin oldum. Güneyli şairlər poetik dillərin və mədəniyyətə qovuşağında yaşayır, düşünür və yazırlar. Görünür, poeziya mütləq dillərin dialoqunda yaranmalıdır. Bu orta əsrlərin təcrübəsi də göstərir...

Gənclərdə elə bir fikir formalaşığıdır ki, sərbəst şeir onların ifadə azadlığını təmin edir. Və bununla da yaxşı yazmağı öyrənir. Əslində ustalığı meyarı fərqli yazmaqdır. Şair öncə dilə malik olmalı, sonra eksperimentlərlə məşğul olmalıdır. Əksinə yox.

Sonda bir-iki kəlmə nəzəri qənaətlərim haqqında. Ötən ilin poeziyası məndə belə bir acı təəssürat yaratdı ki, şairlər “janrdankənar” situasiyada yazırlar. Poeziya məkanında janr-forma yeknəsəqliyi, janr yaddaşsızlığı hökm sürür. Sosial-virtual şəbəkələrdə cahil, nihilist kinayələrlə buna bəraət qazandıranlar da, müasir poeziyada janr təsnifatının əleyhinə çıxanlar da olur. Onların düşüncəsində ənənənin obrazı yaxına buraxılmır. Artıq kontekst dağılıb, janr yerinə performanslar sərgilənir.

Artıq şairlər sanki gerçəkliyi “janr gözü” ilə görmürlər. Şair yaradıcılıq aktında yazdığı mətnin hansı janrın havasında ərsəyə gətirdiyini yaxşı bilməlidir. Şair deyimcə-söyləmcə “janr ustanovkasını” hiss etməlidir. Əslində poetika elə janr hadisəsidir... Yaddaş obrazı həm də janr obrazıdır...

Yeri gəlmişkən, bir məsələni də diqqətə çatdırmaq istərdim. Müşahidələr göstərir ki, bu gün poeziya tənqidində janr deqradasiyası baş verir. Peşəkar poeziya tənqidçilərimizin (Vaqif Yusifli, Məti Osmanovlu, Cavanşir Yusifli, Elnarə Akimova, İradə Musayeva...) bir neçə məqaləsi is-

tisna olmaqla qəzet və jurnallarda poeziya ilə, şeir kitabları ilə bağlı materiallar barmaqla sayılacaq dərəcədə azlıq təşkil edir. Gənc şairlərin geniş auditoriyaya təqdim olunmasında (“Gənc şairlər, sözüm sizədir” və “Zərif şairlərin zərif şeirləri” silsiləsindən məqalələri) ustad tənqidçimiz Vaqif Yusiflinin danılmaz xidmətləri var.

Resenziya adətən daha çox nəsr əsərləri, yaxud monoqrafik araşdırmalar haqqında yazılmışdır. Resenziya operativ janr kimi tədrisən ədəbi tənqidin “qırmızı kitab”ına düşməkdədir. Bu, gələcəkdə poeziya tarixinin yazılmasında və poetik təmayüllərin müəyyənləşdirilməsində tədqiqatçılar üçün çətinliklər törədə bilər.

Esmira FUAD
Filologiya elmləri doktoru

**2019-CU İLİN EPİK ŞEİRİ: TARİXİ YADDAŞIN,
GERÇƏKLİKLƏRİN VƏ MİLLİ RUHUN İNİKASI...**

Poema janrı qələm sahiblərindən həm yetkinlik, həm hadisələrə epik münasibət tələb edir. Bitkin əsər keçmişdə yaşanmış həyatı, insan ömründən keçən olayları yenidən oxucunun zehində canlandırır, təsəvvüründə yaşadır. Fikrət Qocanın “İnsanlar, İnsanlar, İnsanlar!!! - Kosmik, dağınıq düşüncələr...”, Yusif Həsənbəyin “Siziflərin qiyamı”, Rəşid Təhməzoğlunun “Qorxu”, Kəmalə Abıyevanın “Şəhidlər Xiyabanı”, Nurəngiz Günün “Salamat ol, ağca yol”, Sona Vəliyevanın “Gur Əmirdə düşüncələr”, Əli Rza Xələflinin “Azadlığın qanı, yaxud doqquzuncu əsrə səyahət”, Lənkəranda yaşayan bölgə şairimiz Elşad Səfərlinin “Qiymət”, Şakir Əlifoğlunun “Əlli yaşım”, Rəsul Qədirinin “Biz hamımız qumarbazıq!” və uşaq ədəbiyyatı janrında qələmə aldığı “Bubbular, kirpilər və ilan”, Fərhad Əzizbəylinin “Canım Azərbaycanım”, “Vətən sevdalısı” və “Şeirin susmadı”, Sabir Arazlının “İnam Ata fırtınası” və “Öncəlik”, Mehdi Əziminin “O yağış nədən daş oldu”, Fəxrəddin Ziyanın “Çanaqqala savaşı” poemalarının 2019-cu ildə çap olunması janrın hələ də öz sözünü deməyə qadirdi olduğu fikrini doğurur. Hələ də ədəbiyyatın, özəlliklə poemanın-süjetli lirik təhkiyənin ciddi problemləri aradan qaldırmaq, insanı bir şəxsiyyət kimi formalaşdırmaq yolunda ən tutarlı vasitə olduğunu aşkarlayır...

Fikrimə dəstək olaraq günümüzədək 13 poema qələmə alan və poemaları özünün ən yaxşı əsərləri hesab edən Sabir Rüstəmxanlıın: “Fikrimcə, nə qədər ki, ədəbiyyat var, o qədər də poema yaşayacaq. Xüsusən, insan yaşa dolduqca belə şeirlərin meydanını daha çox süjetli, cəmiyyətin problemlərini qaldıran irihəcmli yazılar tutur. Buna görə də Azərbaycanda, xüsusən, indiki vaxtda, nə qədər ki, Qarabağ müharibəsi bitməyib, ortada Güney dərdi var, bunların hamısının poetik və bədii həllinin əsas yollarından biri poema yaradıcılığıdır və bu janr qalmalıdır...”¹ fikrini xatırladım.

“İstənilən şair öz yaradıcılığını elə poemalarda sübut edir. Çağdaş poeziyamızda Səməd Vurğundan başlamış bu günün şairlərinə qədər Cabir Novruz, Fikrət Qoca, Nəbi Xəzri, Nəriman Həsənzadənin yetərinçə poemaları var. Onları şöhrətləndirən də elə bu janrdır. Bu gün poemaların yazılması çox vacibdir. Bu günü təsvir etmək üçün epik və lirik poemalar yazılmalıdır”,² – deyən şair Musa Ələkbərli də fikrində haqlıdır, çünki poema janrı ədəbiyyatın ən kamil janrlarındandır.

Fikrət Qoca poema yaradıcılığına önəm verən, bu janrda əsərlər yazan şairlərimizdəndir. “Kosmik, dağınıq düşüncələr...” şeirini o, 1959-cu ildə yazıb və on misradan ibarət şeir ilk dəfə 1962-ci ildə dərc olunub. Şeir in çap olunduğu vaxtdan günümüzədək əlli ildən artıq vaxt keçib

¹ <https://artkaspi.az/az/poema-janri-yasayacaqmi-terane-meherrremova-yazir/#.X17r-3kzbIU>

² Yenə orada

və şair günümüzün vəhşətsaçan problemlərinə çağın baxış bucağından baxaraq yeni bir poema işləyərək çap etdirib:

Dəstəyə əl atıb çağırıdım:

- *Alo! Təcili yardım, kömək eləyin.*

- *Alo! Buyurun, deyin, xəstənin neçə yaşı var?*

- *Milyard, daha çox olar.*

- *Uzatmayın, xəstəliyi nədir?*

- *Nüvə silahı asılıb başının üstədən, bir ayağı
qəbirdədir.*

- *Tez eləyin, zarafatı buraxın,*

Hansı ünvanla gələk, deyin!

- *Ünvan? Bizim səyyarə - Yer kürəsi.*

bütün canlıların yaşamaq həvəsi.¹

Əgər ixtiyar şair 2020-ci ilin Koronavirus pandemiyası, “COVID-19” vəhşətini əlli il bundan qabaq yaşamış olsaydı, heç şübhəsiz, “Təcili yardım” həkiminin tibbi kömək gərəkən adamın sağlq problemini anlamaq üçün verdiyi “Xəstəliyi nədir?” – sualına: “Nüvə silahı asılıb başının üstədən!” cavabını deyil, “Koronavirus” – “COVID-19” təhlükəsi asılıb deyərdi... Bəşəriyyəti məhv etmək, kütləvi insan qırğını törətmək, “ölkələrin sosial-iqtisadi həyatını böhranlara sürükləmək, əsrlərdən üzübəri qurulmuş mədəni əlaqələr formasını dağıtmaq, azsaylı vahid bir imperiya, quldarlıq cəmiyyəti yaradaraq ağa-qul münasibətləri sistemini formalaşdırmaq”, heç uzağa getməyək, Hitlerin Ali-

¹ “Ədəbiyyat qəzeti”, 25.01.2019; <https://edebiyatqazeti.az/news/poeziya/3040-insanlar-insanlar-insanlar>

fövqəl insan modelini tətbiq etmək məqsədilə insan cəlladlarını yaradıb bütün dünyaya yaydıqları, çininə, mövqeyinə, varlığına-kasıbına baxmadan insanların qəniminə çevrilən ölümsəçən virus... Əslində “Koronavirus” – “COVID-19” da dəhşətli bir terrordu, insanlığa qarşı yönəlmiş terror... Keçən əsrin 60-cı illərdə yazdığı şeyrdəki fikirlərini 2019-cu ilin baxışından yanaşaraq çözən dünya görmüş şair günün məntiqini açır:

*Ən ağır xəstəlik terrordu.
Terrorun qulağı kardı, gözü kordu.
Tökdiyü də günahsız qandı.
Adam utanır deməyə,
Öldürən də insandı, ölən də insandı.
Altı milyard yarım insan yuvası,
Hər an zəhərlənir suyu, havası.
Torpaq zəhərlənib əməlimizlə.
Kainat cənnəti sayılan yeri
Özümüz boğuruq öz əlimizlə...¹*

Nüvə silahının saçdığı dəhşətlərin yaratdığı vahiməni hələ 1960-cı illərdə dünyanın səyahətdə olduğu dörd qitəsində canında gəzdirən F.Qoca heç bir yerdə təsəlli tapmayıb. Əksinə, narahatlığı bir az da artıb. Məhəbbətdən yaranan, məhəbbətin gözəl barı olan insanda bu qədər nifrət-kin hardandı? – sualına cavab axtarıb və: “Kin ən təhlükəli silaha çevrilir. Canlıları, həyatı, hətta Yer kürəsini məhv

¹ “Ədəbiyyat qəzeti”, 25.01.2019; <https://edebiyatqazeti.az/news/poeziya/3040-insanlar-insanlar-insanlar>

edəcək, yeri yerindən oynadacaq silahlara çevrilir. Bu təhlükə hamı üçündür, bütün canlılar üçün, hətta hələ yaranmamış, yaranacaq canlılar üçün də vahimədir”,¹ – qərarına gəlib və “Kainat, insanlar haqqında dağınıq fikirlər”ini yenidən gündəmə gətirib... Dünyanı və insanlığı məhvə, yoxluğa sürükləyən İnsanın özüdür, onun içində getdikcə böyüyən nifrətdir, evlər yıxan kindir.

Şair Kəmalə Abiyevanın Vətən sevgisini ifadə edən əsərlərində, xüsusilə “Şəhidlər xiyabanı” lirik poemasında, özəlliklə əsərin “Vətən bir də doğulmur” hissəsində də aramsız çalınan həyəcan təbilinin sədalarını eşidirik. 1990-cı ilin müdhiş 20 Yanvar faciəsinin baş verdiyi gündən etibarən hər il Ümumrespublika hüzn günü kimi qeyd olunan və Şəhidlər xiyabanına axışib sanki milli istiqlalımız uğrunda şəhid olmuş igidlərimizin qarşısında öz borcunu verən minlərlə soydaşını bir anlıq ayaq saxlayıb düşünməyə, olub-keçənlərdən nəticə çıxarmağa səsləyir... və özü də maraqlı, həm də ibrətamiz bir nəticəyə gəlir. O, gözlərindən kədər yağan, nigaran, yaralı ruhları haray salan şəhidlərin dili ilə illərdən bəri bu xiyabana axışan insan selinə üz tutur və qəlbindən keçənləri dilinə gətirərək deyir ki, siz ey insan axını, ünvanı səhv salmışınız. Şəhidlər xiyabanının üzərindən “Şəhidlər” adını götürün, çünki Şəhidlər xiyabanı Ağdamdı, Şuşadı, Laçın, Qubadlı, Zəngilan, Xankəndi, Xocalı, Kəlbəcərdi. Və hələ neçə mahal, neçə şəhərdi...

¹ “Ədəbiyyat qəzeti”, 25.01.2019; <https://edebiyatqazeti.az/news/poeziya/3040-insanlar-insanlar-insanlar>

Çağdaş dövrün modernist şairi Nurəngiz Gün də eləcə... Böyük Vətən müharibəsi adını verdiyimiz Almaniyanın SSRİ-yə qarşı başladığı və 1941-ci ildən 1945-ci ilədək, düz beş il çəkən, torpaqları zəbt edilən, milyonlarla can alan, anaları oğulsuz, qadınları ərşiz, uşaqları atasız qoyan savaştan və bu savaşın doğurduğu tükürpədicə sonuclardan yazan N.Gün... Nələr oldu, hansı mənəvi zərbələri aldı müharibə dövrünün insanları?! – sualının cavabı “Salamat ol, ağca yol” poemasının misraları arasında saxladı:

Ölənlər öldülər. Qalanlar qaldı.

Qalanların ağrısı hara qalandı?

41-dən “şəkil” qaldı.

41-dən şəkil qaldı, sübut qaldı, dəlil qaldı.

41-dən milyon-milyon əlil qaldı.

Yer üzünün ən gözəl kişisi! Bibimin bir dənəsi! Tələtim!

Naməlum qəbrinin üstə-naməlum, təzətər əklil qaldı...¹

Əsərin preambulasından da savaşın lakonik izahı duyulur: “*Faşizmin qurbanı, zülmə əsir düşən milyard-milyard tifaqların tale mənzərəsindən biri. Bir ilğımlıq... faciə...*” Böyük Vətən müharibəsində həlak olmuş gənc Tələtin və oğulsuz qalan ananın, Nurəngiz Günün özbəöz Bəyim bibisinin faciəsi...

“Azərbaycanda, xüsusən indiki vaxtda, nə qədər ki, Qarabağ müharibəsi bitməyib, ortada Güney dərdi var,

¹ Nurəngiz gün. Salamat ol, ağca yol. “Ədəbiyyat qəzeti”, 18 may 2019-cu il

bunların hamısının poetik və bədii həllinin əsas yollarından biri poema yaradıcılığıdır...”¹ – məntiqini dərk edən Yusif Həsənbəy də “Siziflərin qiyamı” poemasında Qarabağ müharibəsini törədənləri söz atəşinə tutur, qəzəbini, əzəli düşmənlərimizə nifrət duyğularını bütünlüklə ifadə etmək üçün məhz poema janrını seçir. Janrın verdiyi imkanlarla könlündən keçənləri mifoloji obrazların, əsətlərin yardımı, onlara verdiyi təlmihlərlə misralara çevirir. Erməni işğalçı quldurların torpaq hərisliyini, heç bir kitaba sığmayan vəhşiliklərini, Xocalı soyqırğını, xalqımıza qarşı törətdikləri ağılasıqmaz zülm, işgəncə üsullarını özünü və soydaşlarını, bütün Azərbaycan türklərini Sizifə döndərən cəza sayan şair qələmdaşlarını təkrarlamadan, özünəxas tərzdə nəzmə çəkir. Təcavüzkar erməni qonşusu Alı kişinin çəpərinə öncə daş atır, sonra isə ən müasir silahlarla Qarabağımızın şəhər və kəndlərinin, uşaq bağçası, məktəb, muzey və məscidlərinin külünü göyə sovurur, xarabazara çevirir, Xocalısını bir gecənin içində yer üzündən silir. Çəpərə daş atanlar bu dəfə Şuşaya lülələrin ucunda bomba atəşi atıb qala divarlarını partladır, “anamızı–Azərbaycanı ağlar qoyurlar...” Şairin eyhamı son dərəcə təsirli, ağırlı və düşündürücüdür. “Daş dövrü vərdişlərinin bu görünməmiş harmoniyasının təcavüzünə son dövrdə istehsal olunmuş ən müasir silahlarla (N.Cəfərov)” – topların, tankların və BTR-lərin hücumu məruz qalan Alı kişi – humanist Azərbaycan xalqı öncə nələrin baş verdiyini, erməni və Rus imperiyası qaniçənlərinin ona necə böyükmiq-

¹ <https://artkaspi.az/az/poema-janri-yasayacaqmi-terane-mehherremova-yazir/#.X17r-3kzblU>

yaslı faciələr doğurduğunu anlaya bilmir... Ta ki belinə qaynayan samovar şələlənəcəni... Yalnız o zaman “çəpəri-nə daş atılarda dinməyən, cin atına minməyən Alı kişinin gözlərindən od qopur”, hissləri coşur, içindəki “əsatirlər cəfakeşi Sizif”in qiyamı bütün ruhunu sarır... Nəşindən qalxan qaynar qanlı buxar göydə uçan bir qaranquşu yandırır daş kimi yerə, erməni cəlladının başına düşürür. Oxucuya təlqin olunur ki, cəlladların qanını tökdüyü türk övladlarının hamısı elə qaranquş nəşinə-daşına dönüb düş-mən ləşkərinin başına daş yağışı yağdıracaq... (Bəli, bu daş yağışı 2020-ci ilin 27 sentyabrından cənab Ali Baş Komandan İlham Əliyevin sərəncamı, müzəffər ordumuzun, mərd xalqımızın birliyi ilə yağmağa başladı!.. 27 il bundan öncə işğal olunan Qarabağ torpaqları şanlı ordumuzun, Azərbaycan xalqının iradəsi, mükəmməl döyüş taktikası ilə geri alınır... Azərbaycan ordusu yeni tarixini yazır...) Əslində bu olayın təsvirində, bəlkə də, Y.Həsənbəy “Qurani-Kərim”də bəhs edilən Əbabil quşları haqqında dini əfsanədəki mifoloji quş¹ obrazından bəhrələnərək bu sonuca varıb...

“Şairin bəşəri çağırış motivlərində gerçəkdən Sizif qə-zəbi səslənir, qiyama çağırış hayqırtısı eşidilir. Axı, nə qə-

¹ İslam ənənəsinə görə, Yəmən hökmdarı Əbrəhə döyüş filləri ilə birlikdə Kəbəni dağıtmaq üçün Məkkə üzərinə hücum edəndə Allahın əmri ilə bir dəstə quş Qırmızı dəniz tərəfdən uçub gəlmişdi. Onların hər biri dimdiyində və iki caynağında bişmiş gildən düzəlmiş xırda daş tutmuşdular. Quşların atdıqları daşlar döyüşçülərin bədənində yara əmələ gətirərək tezliklə onların ölümünə səbəb oldu. Bu hadisə barədə Qurani-Kərimin 5 ayədən ibarət olan Fil surəsində (105-ci surə) bəhs edilir.

dər haqsızlığını ortaya qoyub günahsız insan qırğınları törətmək olar! Tarixən olub, lakin həqiqət öz yerini tutub”.¹ Bizim gerçəyimizin öz yerini tutması üçün şair bütün dünyanı dığaların cinayətlərini görməyə, zalımın cəzasını verməyə haraylayır, çünki həyat ağacını qurudan, havadakı quşlara, yerdəki cücərtlərə, dağlara, daşlara belə dağ çəkən güllə rüzgarının qarşısı alınmazsa, başsız şimşəklərin qolları qırılmazsa, əzazil erməni daşnakları bütün bəşəriyyəti artımdan, çoxalib gəlişməkdən məhrum edəcəklər... Əks təqdirdə, Siziflərin qiyamı qaçılmazdır:

*Ey yağılar! Ey dığalar!
Ətəyinizdən tökün o mərmə daşları,
Neronlar, Sezarlar bata bilməyib Sizif qullara.
“Əsəbləri daş-daş mişar Siziflər”
...Tikanlı məftillərə sarıldılar, çəkildilər!
Qopardılar beton dirəkləri özülündən.
Sizif Spartaklar, uçuldu hasar!²*

Y.Həsənbəyin yansıtdığı gerçək, cəmiyyətlərə ötürdü-yü mesaj budur: uzaqda deyil “əsəbləri daş-daş mişar Sizi-flər”in qiyamı, qisas gününün gəlməsinə çox qalmayıb. İttihamları da ağırdır şairin... Azərbaycan ordusunun hələlik müvəqqəti, keçici sayılan məğlubiyyətinin, torpaqlarımızda işğalının əsas səbəblərini uzaqda axtarmır... Səbəblərin ən böyüyünü isə qeyrət damarımızın boşalmasında görür:

¹ <https://www.adalet.az/w169315.html/169315.html>

² “Azərbaycan”. Ədəbi-bədii jurnal. Bakı: 2019, sayı 3, s.18

İlham Qəhrəmanın da erməni vandalları qarşısında məğlubiyyətimizdən dolayı özündən və soydaşlarından öcalma üsulu ürəkdağlayıcıdı, heysiyyətimizin tapdanması, izzəti-nəfsimizə toxunulması, qutsal olan hər şeyimizin işğal altında qalması təkcə onun deyil, damarlarında qeyrət qanı axan bütün qardaş və bacılarının ağrısı, yarasıdı:

*Müqəddəs nə varsa, ayrılıb qaldı,
Hamısı bax orda - işğal altdadı.
Təkcə torpaq deyil, təkcə yurd deyil,
Sevgi də, qürur da işğal altdadı.¹*

Bircə anlıq düşünsək ki, bugünkü ədəbi prosesdə öz yaradıcılıq dinamikası sevilən şair İlham Qəhrəman quşqonmaz qayalarına, qartallı dağlarına, bənzərsiz təbiətinə heyran olduğu tarixi məkanda – Laçında doğulub və Laçın 18 may 1992-ci ildə erməni qüvvələri tərəfindən işğal olunub, 80 minə yaxın soydaşı ilə birlikdə o da ata-baba yurdundan didərgin düşüb, yazdığı sətirlərdəki ağrını, mənəvi əzabı, ürəyinin didim-didim, dəlik-deşik olub arı şanına döndüyünü anlamaq mümkündür...

Duyğularını ehtizaza gətirən, ruhunu yerindən oynadan mövzuları bədii sözün gücü, qüdrəti ilə misralara çevirərək yazıb-yaradan Fərhad Əzizbəylinin fikrinə, “Şeir tələbkər oxucunu o zaman cəlb edir, ona mənəvi həzz verir ki, həmin şeirdə indiyə qədər rast gəlmədiyini nəsə kəşf etsin. Xüsusilə bu, o zaman cəlbedici

¹ İlham Qəhrəman. Şairin vətəni sevgidir (Şeirlər və poema). Bakı: “Qanun”, 2019, s.214

olur ki, şair ənənəvi obrazlara indiyə qədər baxılmayan tərəfdən nəzər sala bilir, indiyə qədər deyilənlərdən fərqli fikir söyləyir. Bunun üçün şair ana dilini ən dərin qatlarına qədər duymalı, sözün həqiqi və məcazi mənalarından başqa, mənə çalarlarını da hiss etməlidir. Deməyim odur ki, oxucunu heyrətləndirmək üçün istedad yetərli deyil...”¹ – kimi fikirlərinə yaradıcılığında əməl edən, insana, yaratdığı ədəbi qəhrəmana sirli bir aləm kimi baxan, ana dilinin alt qatlarını, milli folkloru dərindən bilən və sözə çox ehtiyatla, kübarca yanaşan F.Əzizbəyli Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı, Aprel döyüşlərində (2017) şəhid olmuş Samid İmanovun əziz xatirəsinə həsr etdiyi “Vətən sevdalısı” poeması da 2019-cu ildə yayınlanmış epik şeir örnəklərindəndir. Şair poemaya Mehmet Akif Ersoyun “Ey bu torpaq üçün torpağa düşmüş əsgər! Göydən əcdad enərək öpsə o pak alını, dəyər!” beytini **proloq seçib. Elə proloqdan bədii məramnaməsini bəirləyən yazar poema boyu igid Samidin keçdiyi həyat yolunu izləyir, özkeçmişinin səhifələrini vərəqləyir... Samidi şəhidliyə, “əcdadının göydən enib alnını öpməsinə” doğru aparan dibsiz Vətən sevgisini, Uluyurd sevdasını tərənnüm etməyə çalışır...**

*Samid məktəbliydi Zakir Məcidov
Bu kənddən ilk Milli Qəhrəman oldu.
O gündən qəlbində Vətən sevgisi
Adi eşq olmadı, din, iman oldu!*²

¹ Fərhad Əzizbəyli. Sadə və məzmunlu poeziya. <https://525.az/site/>.

² Yənə orada

Qəhrəmanlar hər zaman şərəfli döyüş yolu ilə örnək olublar, bu şəksizdir, amma Samidi şəhid olmaq gücündə, mərdliyində yetişdirən Gülağa kişi ilə oğlunun uşaqlıq çağlarından Vətənin işğal altında olan Qarabağın azadlığı yolunda vuruşmaq, hətta şəhid olmaq barədə düşündüyünü, bu amalla yaşadığını deyən Xuraman xanımın sevgi üzərində qurduqları ocağı unutmaq olmaz... Turan və Fidan balasını, sevdiyi qadınını, ata-anasını, qardaş və bacılarını Neftçalanın İsmili kəndində qoyub onlardan da çox sevdiyi ana torpaq uğrunda döyüşməyə gedən Samidin öz-keçmişini öyrənən oxucunun şübhəsi qalmır ki, Abbas Səhhətin “Könlümün sevgili məhbubu mənim, Vətənimdir, vətənimdir, vətənim!” misraları ilə başlayan “Vətən” şeirini hər gün ürəyində dəfələrlə təkrarlayan mətin döyüşçü üçün də Vətəni sevmək imandan olub:

*Atadan, anadan, baladan əziz,
Bacıdan, qardaşdan, yardan da uca
Vətən var! Heç kimlə qiyasa gəlməz!
Heç kimçün düşməyə Samid əyilməz!
Bu yoldan kim onu döndərər, necə?!
Vətən də Alləhtək ucadan, uca!
O, qəfil gülləyə tuş gəlmədi ki!
Canın atəşlərə çəpər eylədi.
Əsgər dostlarını qorumaq üçün
Sinəsin gülləyə sipər eylədi!¹*

¹ <http://edebiyyatqazeti.az/news/muzakire/4113-veten-sevdalisi>

Bu məqamda şair və publisist Əli Rza Xələflinin “Turan Türksöyün gündəliyində” vurğuladığı və “Babəkdən üzü bəri” lap çox diqqət yetirməli olduğumuz millət və xalqların varoluş nədəninin ən önəmlisini xatırlamaya bilmirəm: “Həmişə istəyirdim ki, kimsə məndən soruşsun: “Hansı ölüm sənin üçün daha dəhşətlidir?” Ancaq kimsə soruşmadı. İndi o soruşulmayan suala özüm cavab verirəm: “Bayrağını sevməyən adamın əlində ölmək...” Mənim üçün bayrağını sevməyən adamın əlində ölməkdən əzablı heç nə yoxdur. Bayrağını sevən adam bilir ki, nə üçün öldürür. Bayrağını sevən adam bilir ki, nə üçün ölür... nə üçün öldürülür...”¹

Samid İmanov, Mübariz İbrahimov, Fərid Əhmədov, son Tovuz döyüşlərində şücaət göstərərək şəhid olan general Polad Həşimov, polkovnik İlqar Mirzəyev və döyüşçüləri kimi yüzlərlə qəhrəman Vətən oğlu bilirdi ki, nə üçün ölür, nəyin uğruna öldürür, nədən öldürülür...

Deməli, ədəbiyyat tək cə mədəniyyət hadisəsi deyil, həm də xalqın yaşamını, amal, arzu və istəklərini, duyğu və düşüncələrini, eyni zamanda dövlət siyasətini yansadan, ideologiyaya sağlam şəkildə dəstək verən mühüm nəsnədir. Mən təəssüflər olsun ki, yüz illər boyunca davam edən erməni-Azərbaycan münaqişəsi neçə-neçə nəsr və nəzm əsərinin mövzusunə çevrilib və mövzu bu gün üçün də aktualdır... Yazarlar problemin gedişatına öz dünyagörüşləri səviyyəsində yanaşaraq müxtəlif biçimli, mahiyyətə bir-birini tamamlayan əsərlər qələmə alıblar. Yusif Həsənbəy isə “tamam başqa bir yandan: fuqurantlığa, empirizmə, pa-

¹ “Kredo” qəzeti, 30 avqust 2019-cu il, s.5

fosa yaxın durmadan fəlsəfi əsər qələmə alıb. Məncə, poeziyada fəlsəfəçiliyi terminoloji şüurda axtarmaq yox, əsərin ümumi ruhunda görmək daha məqsədəuyğundur...”¹

2019-cu ilin ən çox oxunan və müzakirə mövzusunə çevrilən poemalarından biri İlham Qəhrəmanın “Şairin vətəni sevgidir” adlı kitabında yer almış “Yaddaş” poeması məhz poeziyada fəlsəfəçiliyin şüurda deyil, əsərin ümumi ruhunda təzahürünü sərgiləyir. “Yaddaş” poemasının ədəbi təsir gücü onun rəvan, xalqın da anlayacağı sadə Azərbaycan türkcəsində, incə və axıcı, şirin dildə yazılması, milli ruhun ifadəçisi, həm də daşıyıcısı olmasındadır. Poemada şair sanki bədii sözlə ana yurdun – Laçının mənzərəsini çəkir, uşaqlıq və gənclik illərində qoynunda yaşadığı mutluluqları xatırlayır, sadəlikdə böyüklüyün fəlsəfəsini yaradır:

*- Bax, burda atamın odun çiniydi,
Ora da anamın sac yeri idi.
Azca çökək idi, azca çalayıdı,
Sac yeri həyatın ac yeri idi...
Bu dəmir yabadı, bu ağac yaba,
Bu zindan-çəkicdi, bu kərəntidi.
Çəkic barmağına dəydi bir dəfə,
Kərənti döyəndə atam təntidi...²*

¹ <https://www.adalet.az/w169315.html/169315.html>

² İlham Qəhrəman. Şairin vətəni sevgidir (Şeyrlər və poema). Bakı: “Qanun”, 2019, s.215

İlham Qəhrəmanın “Yaddaş” poemasında şairin özünün, ailəsinin və xalqının dərdi, kədəri, sevinc və qayğuları yaddaşın işığında, xatirələrin qanadında qabardılır. Əsərdə Qarabağ müharibəsinin qanlı olayları təsvir olunmasa da, bu savaş sonucunda itirdiyi ata evinin-Laçının, Kəlbəcər, Qubadlı, Şuşa və digər rayonlarımızın – Qarabağın işğalının qəlbində doğurduğu böyük kədər, yaddaş kitabına yazılan qəmli olaylar və uşaqlıq xatirələri çözlənir... Şairin kədərini miqyasını Dərbənd, Göyçə, Borçalı və Kərkük dərdi daha da genişləndirir. Poemanı xalq dilinin incəliyində, folklorla klassik ədəbiyyatın, həmçinin modern şeirin sintezində qələmə alan İlham Qəhrəman soydaşlarının milli kimliyini, milli mənsubluğunu, hardan gəlib hara getdiyini dərk etməsi, keçmişini unutmaması üçün yaddaş problemini, yaddaş ağrısını gündəmə gətirir, təkcə “Yaddaş” poemasında deyil, bütün poeziyasında Laçından od götürən yaddaş ocağını alovlandırır. Gözünü yumunca doğma adamların, gah qohumun, gah qonşunun, gah da “silahsursatla yurdu atıb gedən bir qoşunun” keçdiyini xatırlayanda, elə yaddaşındanca sarsılan İ.Qəhrəman yaddaş ağrısına, mənəvi ağrıya tab gətirə, dözə bilmir:

*Yaddaş sədaqətli küçük kimidi,
Uzaqlaşmaq olmur, qovlamaq olmur.
Bütün ağrılara tablamaq olur,
Yaddaş ağrısına tablamaq olmur.¹*

¹ İlham Qəhrəman. Şairin vətəni sevgidir (Şeirlər və poema). Bakı: “Qanun”, 2019, s.211

Düşünmək olardı ki, yurdundan didərgin düşmək zərurətində qalmış insanların “yeni şəraitə alışması ilə Qarabağ ağrısı arxa plana keçəcək. Amma həyat göstərir ki, insanlar daha betər bir bəla ilə üzləşir, yaddaş ağrısına düşər olurlar, Qarabağ faciəsi mənəvi itkilərlə daha betər şəkildə gündəmə qayıdır. Əslində faciənin bu mənəvi tərəfi yəni yaddaşda oyanışı ilə və daha betər ağrı ilə gündəmə gəlməyəydi, onda artıq Qarabağın qaytarılması uğrunda hər hansı bir şəkildə savaşa fayda verməzdi. Mənəvi ağrının sözə gətirilməsi Azərbaycanın öz haqqı uğrunda savaşa həm də ordunun özü qədər yardımçıdır. Bu yerdə söz silahla birgə dayanır”.¹

Yusif Həsənbəyin “Siziflərin qiyamı” poemasını dəyərli aydınımız, fil.e.d. Allahverdi Eminov “son on ilin ən yaxşı, poetik ovqatla fəlsəfi fikrin qovuşması kontekstində dedə-baba torpaqlarımıza illərdən bəri göz dikmiş erməni daşnakların, şovinistlərin, böhtançıların psixologiyasından, xarakterindən bəhs edən fundamental əsər” sayır. Y.Həsənbəyin yaradıcılığında oxunaqlılıq xətrinə lirik ricətlərə, həzin mənzərələrə, analoji dialoqlara yol vermədiyini, poetik dilinin çoxmənalı, simvolik səciyyəli və orijinal olduğunu, zəruri bir mövzunun təsvirində ifadə aydınlığının ideyanın kifayət qədər dərin, emosional səslənməsini şərtləndirdiyini qeyd edən A.Eminov poemada psixologizm əhvalı yaradan detallar üzərində düşünməyin qaçılmaz olduğunu yazır. Poemadan örnəklər fikrin təsdiqi,

¹ “Kredo” qəzeti, 30 avqust 2019-cu il

*Göydə uçan bir qaranquş daş kimi düşdü yerə.
Quşun nəfəsini kəsmişdi
Qocanın nəşindən qalxan – Qaynar qanlı buxar!..
Dolan bulud boşalacaq –
O buludun hər çiçəyi odlu qurğuşun olacaq!¹*

Göründüyü kimi, 2019-cu ilin poema örnəkləri içəri-sində müharibə mövzusunda həsr edilmiş əsərlər digərlərindən çoxluq təşkil edir. Bu, təsadüfi deyil. Çünki Azərbaycan hələ də müharibə şəraitində yaşamaq zorundadır. Yazarlar xalqın çəkdiyi erməni zülmünə biganə qalmır, qələmə aldıkları şeir və poemalarda mövzuya müxtəlif yönlərdən baxmaqda davam edirlər.

Sona Vəliyevanın “Gur Əmirdə düşüncələr” poeması onun qədim tarixi abidələrində yaddaşlaşan Səmərqəndə səfəri zamanı görüb müşahidə etdiklərinin, qısa zaman kəsiyində yaşanan hiss və duyğularının təzahürüdür. “Müəllif bədii vasitə kimi Əmir Teymura xitab və monoloq üsulunu seçmişdir. Xalq və sərkərdə taleyinə, dünəndən bu günə gələn yola qayıdış cəhdi burada “düşüncə səyahəti” kimi yalnız bədii-tarixi reallığında deyil, həmçinin romantik boya qatışıqında təqdim olunur. Poema məhz bu problematikanı ehtiva edir: millət, milli düşüncə, milli perspektiv məsələləri! Və Əmir Teymurun simasında bunun səciyyəsinə – ideya zəminini, ideal və real ölçülərini verir”.²

Əli Rza Xələfli “Azadlığın qanı, yaxud doqquzuncu əsrə məktub” poemasında Azərbaycanın tarixi qəhrəmanı

¹ “Azərbaycan”, Ədəbi-bədii jurnal, Bakı: 2019, sayı 3, s.25

² Yəne orada

Babək Xürrəminin obrazını yaradıb. “Babək Bakı şəhərində öz heykəlini gözləyir” çağırışını poemanın adından öncə verməsi, əslində şairin özünün və xalqın illər boyu gözləntisini əks etdirir. Əsərdə diqqət çəkən digər ən ilgincliklərdən biri Əli Rza bəyin ikicə bənddə Azərbaycan tarixinin bir əsrlik zaman mərhələsini göz önündə canlandırması, Arazın güneyini, Təbrizi, Şəhriyarı, qədim Albaniyanı, bir olan xalqın keçmişini və bu gününü, Məşrutə hərəkatını, milli mübarizə qəhrəmanlarını, Ərk qalasının tarixi rolunu yada salması, yaddaşları oyatmasıdır:

*Heykəl geyimində Babək atüstü,
Bir səfər başlayır Araz boyunca,
Xudafərin, Təbriz... çəkilər üstü,
Könüllər kam alar, alar doyunca...
Fədai ruhları təzimə durub,
Bağır xan, Səttar xan Ərk qalasında.
Göy məscid önündə boynunu burub,
Pəhləvi ruhları görk qalasında...¹*

Şair tarixin şərəfli və acılarla, qara ləkələrlə boyalı səhifələrini vərəqləyir. IX əsrə müraciətlə oxucunu xəyalın qanadlarında o zamankı çağlara qovuşdurur... Ermənilərin xəyanətkar, qorxaq, məkrli simasını açır, Təbrizdən, Mə-rənddən, Zəncandan Orxon-Yeniseyədək Turanın xəritəsini cızır, Qafqazdan Bəzzəcən ayaq üstə olan türkün yenilməz gücü ilə düşməndən öc alacağı günün uzaqda olmadığını gur səsle hayqırır. Çağdaş dövr Güney Azərbaycan

¹ “Kredo” qəzeti, 30 avqust 2019-cu il, s.1

şairlərindən Mehdi Əzimi də Ə.R.Xələfli kimi poetik müs-təvidə Təbrizlə Bakını-Qarabağı birləşdirib, iki türk şəhə-rinin, Urmu gölünün və Qarabağın, Xocalının bağrını çat-ladan ağırlarını birlikdə sarmağa səy göstərib:

*Düşüncəsiz yelə bağlıdır uçuşum, bax!
Ətəyim Urmu gölüdür suya gedir yavaş-yavaş...
Ama sən üzülmə, mən sevgini urəyimdə deyil,
kürəyimdə daşıyıram
Bunu anlaya bilərsən əllərimin çatından
Fikrim Qarabağdır, əllərə düşərkən unudulmuş...
...Əllərim çoxdandır küsüb məndən,
Mən Dədə Qorqudun əlində dayaq
Sazında çalınan, buylanan boyam
Mən Kərəm, mən Abbas, Təpəgözəm mən!
Xocalı, Qarabağ, qırılan soyam...¹*

Rəşid Təhməzoğlunun “Qorxu” poeması epik təhkiyə-nin mükəmməlliyi ilə seçilən ən təqdirəlayiq örnəklərin-dəndir. Təhkiyəçi şair əsərdə “əşirətdən əvvəlki dövrü, hə-lə ibtidai insan sürülərinin olmadığı, hələ tayfanın, qəbilə-nin yaranmadığı, ilk insanın təşəkkül tapdığı çağdan bəhs edir, Adəm və Həvvə əhvalatını xatırladır. Elə bir dövrdür ki, yer də, göy də, hava da, su da təmizdir, safdır. Hələ in-san əli ilə heç nə qurulmayıb, heç nə çirkləndirilməyib.

¹ Mehdi Əzimi. O yağış nədən daş oldu, Təbriz: “Nizami Gəncəvi” intişaaratı, 2019

Amma təbiət öz qaydasındadır: dənizdə fırtınalar qopur, yerdə zəlzələlər, qasırğalar, tufanlar...”¹

Bir nəslin, Azərbaycanın tanınmış naşiri və ilk poliqrafçı alimi Şəddad Cəfərovun doğmalarının faciəsini-repressiya dövrünün acı gerçəklərini tarixi aspektdə poetik sözə çevirdiyi “Qiymət” poemasında Elşad Səfərli bu günün gözü ilə yaxın və uzaq keçmişdə baş verənlərə baxır, tarixin dərinliklərinə boylanır. O, Şəddad bəyin – böyük məhəbbətlə tərənnüm etdiyi obrazın hansı mühitdə böyüyüb formalaşdığını, hansı kök üstündə pərvazlandığını, “zamanın ədəbi qəhrəman üçün ilkin çağlarında necə sərt sınaqlarla insan iradəsinə nüfuz etməsini real həyat hadisələri fonunda göstərir”.²

Rəsul Qədirinin “Bubbular, kirpilər və ilan” poeması “Poem on proz” nəsrində şeirdir, həm də azad şeir tipindədir və uşaqlar üçün qələmə alınıb. Məhz bu baxımdan poemanın üzərində bir qədər geniş dayanmaq istəyirəm... Yuvaları bir əfi ilanın basqısına məruz qalan iki sevgili bubbunun başına gələn olaydan danışır. Üç balasına yemək gətirmək üçün yuvalarını tərk edən bubbular qayıdarkən yuvalarının basıldığı və cücələrinin ilan tərəfindən yeyildiyini görürlər. Erkək bubbunun ilanla savaşı uğursuz olur. Dişi bubbu meşədəki başqa heyvanlardan yardım istəsə də, uğurlu bir sonuca vara bilmir. Heyvanlar onlara yardım etməyə qorxurlar. Sevgili bubbular kor-peşman ağacın budaqlarının birinə qonub nə edə biləcəkləri haqda fikirləşir, danışqlar aparırlar. Öncə yuvalarını tərk edib özlərinə

¹ “Bütöv Azərbaycan” qəzeti, sayı 12(367), 12 sentyabr 2019-cu il, s.3

² “Kredo” qəzeti, 30 avqust 2019-cu il, s.11

başqa bir yuva qurmağı düşünürlər, ancaq ana bubbu bununla razılaşmayaraq deyir:

*Yox, buradan getməyəm, yuvamı tərək etməyəm
Hardan məlum bu ilan yenə züüb gəlməsin?!
Bizləri də yeməsin?!
Bir də axı buraya çoxlu zəhmət çəkmişik.
Bu dəliyin içini silib təmizləmişik
Hər nə təhər olursa, yuvamızı ilandan biz geri
almalıyıq.*

*Bu eybəcər heyvanın burnunu ovmalıyıq,
Çağırılmamış qonağı eşiyə salmalıyıq...
Biz bu zülmə dözmərik,
Yurdumuz, yuvamızdan əlimizi üzmərik.
Cücələrin öcünü bu zalımdan alarıq.
Bizi dərdə salıbdir, onu dərdə salarıq!
Qoy yuvaya göz tikən başqa heyvanlara da işimiz
ibrət olsun,
Bundan sonra burada bizə təkcə mutluluq-gözəllik
qismət olsun...¹*

Onlar düşünüb-daşınır, ağılla məşvərət edirlər. Ana bubbu ilanların zəif nöqtələrinə işarə edir və həmin işarələr ata bubbunun yadına ilanların qənimi sayılan əski dostu kirpini salır. Ana bubbu söylədi: Qəddini açma bilməz, Ovçu ağac dibində, acımasız ilanı gözləsə, qaça bilməz... Onlar kirpini tapıb ondan yardım istəmək üçün yubanmadan

¹ Rəsul Qədri. Bubbular,¹ kirpilər və ilan. Poema, Rəssam: Məhsa Həsənpur, Təbriz, "Nizami Gəncəvi", 2019; <https://www.facebook.com/attila.turk.79>

yola düşürlər. Kirpilər bubbuların başına gələn olayı eşidincə, üzülüb toxtaqlıq verirlər. Sonra erkək kirpi üzünü yoldaşına tutub deyir: *Kürəyi çil-çil yarım, Tikanı mil-mil yarım. Gözəl həyat yoldaşım, Mənimlə həmdil yarım. Dayanmadan hazırlan, Getməliyik buradan. Gərək bilsin o ilan, Tək deyillər bubbular, Yaxşı yoldaşları var. Yeriyyət, yola düşək, Yardıma getmək gərək. Mən yaman acıqmışam, Gedək ilanı yeyək...*

Kirpilər bubbuların göstərişi ilə yola düşüb ilanların yuvasına sarı gedir və ağacın altında oturub ilanının yuvadan enməsinə gözləyirlər. İlan onları görünəcə canına qorxu düşür. Ancaq ana bubbunun düşündüyü kimi, onun nə uçmağa qanadı var idi, nə də qaçmağa əl-ayağı. İlan bir gün acılıq çəkəndən sonra, dözə bilməyib budaqların birindən sallanıb qaçmaq istəyərkən kirpilər ona macal vermir. İlanı tutub tikələyir və bubbuların cücələrini onun qarnından çıxarıb azad edirlər.

Müəllif poemaya uşaqlara özəl olaraq yazdığı, ancaq böyüklər üçün də faydalı ola bilən bir sonuc-mesaj da əlavə edib. Bu mesaj Mirzə Ələkbər Sabirin “Tülkü və qarğa” şeirinin sonuncu beytini xatırladır. Bəlkə o şeirdə də şair, təkcə uşaqlara deyil, bütün insanlara, bəşəriyyətə səslənmişdir:

*İndi gözəl uşaqlar,
ailələr bəzəyi, ürəyi yumuşaqlar,
Heç zülüm yerdə qalmaz
Bəzən olar insanın gücü zalıma çatmaz,
Birinə zülm etməyin, əyri yola getməyin,
Düşünün, fikirləşin!*

*Darlığa düşən zaman, əlbir olun, birləşin
Düşmənin düşməni sizin dostunuz demək
Çətinliyə düşərsə, yardım etməyiniz gərək
Çətin durumda olsaz, alın dostlardan kömək
Böyləcə şən yaşayın, Bir ULUS-a oxşayın...*

“Bubbular, kirpilər və ilan” “Poem on proz” nəsrədə şeirdir, yəni, nəslə nəzmin növbələşməsi-qovuşğunun sərgiləndiyi orijinal bir poema, süjetli poetik əsərdir. Əslində, bu janr Güney ədəbiyyatında yeni deyil, sadəcə, XX əsrin əvvəllərində böyük Mirzadə Eşqinin “Novruznamə”, XXI əsrin ilk çeyrəyində isə Rəsul Qədirinin “Bubbular, kirpilər və ilan”la “lirikanın poeziya ilə birləşdiyi yer”ə, “Kitabi Dədə Qorqud” dastanının üslubuna yenidən qayıdışıdır. Poemanı bir daha gözdən keçirdiyimizdə, şairin toxunduğu bir sıra qonular diqqət çəkir. Əsərin olumlu-müsbət xarakterləri bubbular və kirpilər cüt sevgililərdir, amma olumsuz-mənfi rolu yalnız, tənha ilan oynayır. Beləliklə də müəllif sevginin böyük gücünü sərgiləmək istəyib, – deyə bilərik. Əlbəttə, belə demək mümkünsə: “Cüt olsa sərçə də qalib gələcək, Tək olan aslana yazığım gəlir...”

Poemada yoldaşlıq, dostluq böyük rol oynayır. Bubbuların yaxınlığında yaşayan heyvanlar deyil, məsafəcə uzaqda yaşayan dostları-kirpilər onların yardımına gəlirlər. Əlbəttə, bu arada, gizli bir qonu-mövzu da artıq diqqəti çəkir: İlan kirpilərin yemidir və kirpilər bubbulara yardım etməklə, özləri də faydalanırlar. Başqa deyimlə ilana qələbə çalmağın qazancı həm bubbuların, həm də kirpilərindir.

“Vətən” anlayışı qabarıq şəkildə önə çəkilib və şair qabardılmanın uşaqlarda vətənpərvərlik ruhunu gücləndir-

məyə yardımçı olacağını düşünüb. Poemada düşüncənin böyük güc olduğu vurğulanıb. Bubbular fiziki baxımdan ilandan gücsüz olsalar da, problemlərini birlikdə düşünüb ağılla çözə bilirlər. Əsərin sonuc-nəticə bölümündə oxucuya dərin məna kəsb edən bir mesaj ötürülür, bu mesaj, hətta siyasət dünyasında da keçərlidir: “Düşməninizin düşməni, sizin dostunuzdur...”

Ədəbiyyatda ümumi motivlər, obrazlar da vardır ki, yazarlar bədii yaradıcılığında həmin motivlərə müraciət edir, müştərək obrazlar yaradırlar. Vətən, yurd, müharibə, bayraq silsilə obrazları ilə yanaşı, Allah-Tanrı-İlahi, Sizif, Dan ulduğu, Odlarqızı, Torpaqoğlu, Odlarqızı, Odlaroğlu, Boz qurd-yalquzaq və digərləri poemalarda mifoloji obrazlar qalereyası yaradır.

İlham Qəhrəman “Yaddaş” poemasında ənənəvi müraciət formasından fərqli olaraq “Tanrı, Allah, İlahi, Yarıdan” yox, daha səmimi şəkildə: “Sən ey göydəki” deyə müraciət edir və ondan pozulmuş haqq-ədaləti bərqərar etməyi, mürgüləməkdə olan qeyrət damarımızı tərpədir oyatmağı diləyir. Y.Həsənbəyin İlahiyə üz tutması və sonda “Dünya sabahdı, Dünya Allahdı!” hökmü bir çox mətləblərə işarə verən istilah kimi, daha fəlsəfi yönlüdü və bəşərin, dünyamızın gələcək taleyinə qlobal yanaşmanın əks-sədasıdır, yəni, hər şey Allahın əlindədir və onun hökmü ilə həll olunacaqdır...

Epik şeirin ən önəmli cəhətlərindən biri onun cilalı bədii dillə qələmə alınması, oxucuya qanadlı fikirlərin poetikasını özünəməxsus tərzdə, rəngarənglik amplusında sunulmasıdır. K.Abiyevanın “Şəhidlər Xiyabanı”, N.Günün “Salamat ol, ağca yol”, S.Vəliyevanın “Gur Əmirdə

düşüncələr”, E.Səfərlinin “Qiyət”, Ş.Əlifoglunun “Əlli yaşım”, F.Qocanın “İnsanlar, İnsanlar, İnsanlar!!! - Kosmik, dağınıq düşüncələr...”, Ə.Xələflinin “Azadlığın qanı, yaxud doqquzuncu əsrə səyahət”, R.Təhməzoğlunun “Qorxu”, Y.Həsənbəyin “Siziflərin qiyamı”, R.Qədirinin “Biz ha mımız qumarbazıq!”, “Bubblular, kirpilər və ilan”, F.Əzizbəylinin “Canım Azərbaycanım”, “Şeirin susmadı”, S.Arazlının “İnam Ata fırtınası” və “Öncəlik”, Mehdi Əziminin “O yağış nədən daş oldu” poemaları dilinin çoxçalarlılığı, mövzu əlvanlığı, bədii təsvir və ifadə vasitələrinin orijinallığı, maraqlı metaforik ifadələri ilə yadda qalır. Onu da vurğulayım ki, İlham Qəhrəmanın “Yaddaş”, Y.Həsənbəyin “Siziflərin qiyamı”, Mehdi Əziminin “O yağış nədən daş oldu” poemalarında insanın ruhunu sarsıdan mənəvi ağrıların ağırlığı ilə yanaşı, dağ havasının, bulaq suyunun saflığı, təbiiliyi duyulur, misraları arasında xalq ruhu qanad çalır, xalq dilinin həzinliyi, incəliyi cəlvələnir... Bu isə əsərin maraqla oxunmasının ən ilkin şərtlərindəndir...

S.Arazlının “İnam Ata fırtınası” və “Öncəlik” poemalarının dili son dərəcə canlı və təmiz, lirik-poetiktir. “Öncəlik”də Qarabağ savaşının tarixini, acı gerçəklikləri “Azadlıq insan həyatına və cəmiyyətin məsuliyyətinə, yəni varlığımıza sahib çıxmağımızdır (Yelda Karataş)” tendensiyası ilə dövrün məsuliyyətini daşıyaraq, “cəmiyyətin göstəricilərini görə bildiyi qədər azad” bir şəkildə könlündən keçənləri “barmağını sinəsində göllənmiş qana batırıb yazaraq vərəqləsə də, S.Arazlı “İnam Ata fırtınası”nda başdan-başa fəlsəfə ağırlıqlı müdrik fikirlərini sapa düzür sanki... Əsərin əsas qayəsi, ideyası da “Ocaq” yaradan,

Dünyanı, İnsanı Gözəl və Kamil görmək amalı ilə yaşayan İnam Atanın-filosof Asif Əfəndiyevin “İnsanlaşın-insanlaşdırın!” – idealına söykəni: “İnsanın xilqətində sığmazlıq var. Dünya insanı heyran etmək, vəcdə gətirmək üçün yaradıb. Özünü özündən kənarı tapmaq insanın başlıca əlamətidir. Bəşərin nicatı – insanlaşmaqdır. İnsanlaşın – insanlaşdırın!”¹

İlin epik şeiri bədii təsvir və ifadə vasitələrinin əlvanlığı, təptəzə, orijinal metaforalar sistemi ilə də diqqət çəkir. Konkret əşya ilə mücərrəd əlamət və hadisənin müqayisəsi əsasında əlamətin gücləndirilməsi şairdən özəl bir ustalığ tələb edir. “İndi vətənin tək yalqızısan, ancaq, Gün kimi aydındır fikrin yolunda; Sevgi həsrətində dağ kimi anan, Bir şam tək əriyib sönməzdi onda; Əlimiz xəmirli, qarnımız acdır (Mehdi Əzimi)”, “Odlar qızı dözənmədi, bir quş kimi uçub getdi; Ana kimi çağaların qayğısına yolaq açdın (R.Təhməzoğlu)”, “Dərd var, sevgi kimidi, Qan kimidi damarda axar; Ömrü kimi qısa şeirlər yazıb; Dərd eşqin arxa üzüdü (F.Əzizbəyli)” ifadələrindəki fikri qüvvətləndirmək üçün seçilən təşbeh və bənzətmələr uğurlu alınmışdır. Poemalarda qoşmalı müqayisələrin (“Çıxdın tirlər üstünə sən, sözəbaxan uşaq kimi; Hey çırpındı balıq kimi, Odlaroğlu yumulmuşdu yumaq kimi (R.Təhməzoğlu)”, “Dərd həm də eşqə bənzər-əşiqinə qovuşunca bitər (F.Əzizbəyli)”, “Payız yarpaq olub düşdü torpağa, Ananın bətninə sən düşən kimi; Çəkildi üstünə yaşam yorğanı, Bir damla qan olub şüşəyə doldun, Dərin royalara dalarkən

¹ Sabir Arazlı. Əsərləri, II c., Redaktoru və ön söz: Esmira Fuad, III c., “Maarif”, 2019, s.48

sevgi, Bir anlıq günahın qurbanı oldun (M.Əzimi)”, bədii təyin-epitetlərin də özəl tutuma malik olduğu nümunələrdə aydın görünür: “Qorxu saçan, qanlar tökən od (silahlar), adsız (düşüncə), oddan doğan (duyğu), işıqgözü (dan çağı) (R.Təhməzoğlu)”, “Oyunlara mat qoyulan, Yatağına od qoyulan, Qəbrə amanat qoyulan; Yamaclarda yelli gələn, Qıjovlarda güllü gələn, Yazağzında selli gələn (İ.Qəhrəman)” və s.

Sözün məcazi və metaforik ifadəsi də bədii fikrin təsir gücünü artırır. “Ləpələrin qanadları, sevincin burulğanı, dalğınlığın köynəyi, ağrıların ipləri, yorğunluğun damarı (R.Təhməzoğlu)” kimi söz birləşmələrində insana aid xüsusiyyətlər mücərrəd varlıqların üzərinə köçürülüb. Fil.e.d. İsmayıl Kazımov R.Təhməzoğlunun “Qorxu” poemasında işlətdiyi bu kimi feili metaforik ifadələri daha təsirli sayır: “Sevincindən gömgöy dəniz sahillərlə öpüşdü; Dalğınlığın köynəyini əllərlə cırdın, diddin; Ləpələrdən suyun üzü köpük-köpük qırış oldu; Buludların gözlərindən göz yaşları axdı yerə, Quraqlıqdan çat-çat torpaq çimdi suda birdən-birə...”, Mehdi Əziminin “ Şəhər soyunmuşdu üzərindən insan adlı paltarını, Şəhər gələcəyin qədər yalnız qalmışdı; Divardakı saat barmağı ağzında yatağa göz dikərkən; Tanrı da göylərin örtüb qapısını buraxıb dünyanı, yuxuva dalmış; İndisə azadlıq adında biri dayanıb qapızda, səni gözləyir, Bu sabah küçəylə bərişən günəş bağlı qapılara qaş-gözün əyir; Gecə çarşablanıb gəlmədən öncə; Sevgilim, bir ağac boy atıb mənə, yarpaqlarından asılı rüyalarım, arzularım var; Yer-göy əlbir olub, yol tapanmıram” feili metaforik ifadələri də öz orijinallığı ilə seçilir...

Qeyd edək ki, poemaların dili əsasən səlis, məntiqli, obrazlı olsa da, bir sıra qüsurlardan da xali deyil... Bəzi əsərlərdə mövzu və məna bədiiliyi, poetikliyi üstələyir...

2019-cu ilin epik şeir mənzərəsində böyük bir tarixi mərhələnin, Azərbaycan həqiqətlərinin konturları açılır. Epik şeir örnəklərinin incələnməsi göstərdi ki:

2019-cu ilin epik şeirində müharibə mövzusu ana xətti təşkil edir. Tarixi mövzulara qayıdış 2019-cu ilin poemasında daha qabarıq nəzərə çarpır. Poemalarda yeni dövrün, son otuz ilin İnsanın obrazı yaradılıb...

2019-cu ilin poemaları içərisində “Bubbular, kirpilər və ilan” kimi, “Poem on proz” nəsrə də şeir, yəni, nəsrə nəzmin növbələşməsi-qovuşğunun sərgiləndiyi orijinal poema, süjetli poetik əsərin də yazılması janr üzərində axtarıqların davam etməsinin təzahürüdür... Mənəvi dəyərlərə, milli yaddaşa sahiblik məsələləri poemaların mərkəzinə çəkilir... Millət, milli düşüncə, milli perspektiv məsələləri epik şeirin problematikasını ehtiva edir.

Poema janrında əsər yaratmaq qələm sahiblərindən həm yetkinlik, həm də hadisələrə epik münasibət tələb etdiyinə görə, janra orta nəsil yazarları daha çox müraciət edib. Gənc yazarların ədəbi təcrübəsi isə yetərincə deyil və onlar Qərb ədəbiyyatının ənənələrindən daha çox faydalanırlar. Buna görə də onlar üçün poema kimi ağır, sanballı janra müraciət etmək çətinlik törədir.

Güney şairlərinin poema yaradıcılığında yenə də Araxın hər iki sahili boyu Azərbaycan, Xocalı, Urmu gölü, Qarabağ dərdi bir araya gətirilir, milli problemlər bədii mətnin mövzusuna çevrilir.

Nərgiz CABBARLI
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

**ROMAN JANRININ HÜDUDSUZ EKSPERİMENT
İMKANLARI... ..BU İMKANLARIN REALLAŞAN
VƏ REALLAŞA BİLMƏYƏN NƏTİCƏLƏRİ**
(2019-cu ildə dərc edilən romanlar əsasında)

Son illərdə apardığımız müşahidələr əsasında roman texnologiyasının sürətli və dinamik bir dəyişim prosesindən keçdiyini söyləyə bilərik. Əslində, dünya ədəbiyyatında hər zaman belə olub. Çünki roman bir janr olaraq dəyişmə açıqdır. Necə deyərlər, ən azından, dil qədər canlıdır (“Romanın öyrənilməsi canlı dillərin öyrənilməsi kimidir, özü də gənc dillərin – M.Baxtin. “Epos və roman”). Lakin ənənələrə sadıq və eksperimentə ehtiyatla yanaşan Azərbaycan ədəbiyyatında roman və eksperimentçilik istəyi zaman-zaman bir-birinə yaxınlaşsa da, uğurlu nəticə həmişə əldə edilməyib. Sonuc olaraq ənənə, keçilmiş yollarla getmə, hadisəçiliyin və ya “fəlsəfəçiliy”in ardınca düşmə təcrübəsi üzə daha çox olub.

2019-cu ilin romanlarını oxuduqda isə diqqətimizi çəkən maraqlı nüanslar arasından müəlliflərin janr daxilində apardığı yeni struktur, forma, tərz axtarışları haqqında danışmaq olar. Həmçinin ənənələrin sındırılmasına edilən cəhdlər diqqəti çəkdi. Hərçənd bu cəhdlər bəzən baş tutdu, bəzən isə fiaskoya uğradı. Xüsusilə də istək olaraq göründüyü, məqsəd olaraq tamamlanmadığı üçün. Lakin 2019-cu ilin roman mətnlərində gözgörəsi uğursuzluqlarla, hədəfə dəyməyən “atışlar”la yanaşı, sevindirici uğurlar, eks-

perimentlərin maraqlı nəticələri, ideyaların dəqiq həll variantları da oldu. Bütün bunlar haqqında danışdığımız dəyişim prosesinin diqqət çəkən nüanslarıdır.

Ötən il dərc edilmiş romanlar əsasında ümumiləşdir-mə apardıqda romanda aydınlıq səviyyəsi qazanan iki əsaslı xüsusiyyət müşahidə edildi: müəyyən roman mətnlərində müəllifin dəqiq məqsədi, ideyası, bu ideyaya xidmət edən struktur, konstruksiya, texnologiya, təhkiyə, qəhrəmanlar və onlar üçün seçilən təhkiyə tipi, forması, bədii həllin əvvəlcədən ən xırda nüanslarına, incəliklərinə qədər hesablanması (yəni sözü özünə tabe edən müəllif istedadının və gücünün mövcudluğu!) dəqiq göründü. Məsələn, Kamal Abdullanın “Sirlərin sərgüzəşti”, Pərviz Cəbrayılın “Məryəm surəsi”, Aqşin Yeniseyin “Tarix və tale”, Əjdər Olun “Lo”, Vüsal Nurunun “Qaraqaşlı” romanlarında olduğu kimi. Hətta xarakter seçimindən tutmuş mətnin seçilmiş müəyyən estetik-nəzəri tələblərə tabe edilməsi kimi (məsələn, postmodernizmin tələblərinə! – tutaq ki, Kamal Abdullanın “Sirlərin sərgüzəştləri” romanında olduğu) əvvəlcədən aparılmış dəqiq hesablamalar, strukturdaxili keçidlər, bu keçidlərin təminatçısı kimi çıxış edən detallar, ifadə konstruksiyaları və s. yazıya münasibətdə dəqiq “hesabçılığ”ın maraqlı nəticəsini meydana çıxardı.

Ən əsası və vacibi bu əsərlərdə - yuxarıda da qeyd etdiyim kimi – roman texnologiyasını müəyyən edən bütün elementlərin müəllif tərəfindən (əsasən) dəqiq hesablanması və idarə edilməsi idi. Hər şey bir məqsədə - müəllif məramına xidmət edə bilirdi.

Lakin elə romanlar da vardı ki, əksinə, müəllifin mətnə gətirmək istədiyi hadisələr, onların stixiyası, enerjisi,

axını, gücü strukturun tələblərinə, müəllifin əvvəlcədən müəyyən etdiyi ideyaya uymadan, tabe olmadan ümumi mətni də, təhkiyəni də, hətta müəllifin özünü də öz axarına salıb arzu ediləndən, qoyulan məqsəddən tamamilə fərqli istiqamətlərə sürüklədi. Söz romançının deyil, romançı sözlün əsirinə (idarə olunanına) çevrildi, əsarətinə düşdü (məsələn, Kamil Əfsəroğlunun “Yuxu” romanında olduğu kimi... Bu əsərdə hadisələrin axarı “xatirə” stixiyasının ardınca sürüklənir. Hadisələr axını oxucunu müəllifin əvvəlcədən hazırladığı istiqamətə – könüllü olaraq hərbi xidmətə getmək istəyən qəhrəmanın gələcəyinə deyil, keçmişinə dartıb aparır. Yaxud əvvəlki illərdə “Azərbaycan” jurnalında dərc edilən, 2019-cu ildə isə kitab halında çıxmış Əli Əmirlinin “Ağdamda nəyim qaldı” romanını bu qisimdə qeyd etmək olar. Eyni idarəolunmazlıq (tabe olmama!) həmin mətndə də mövcuddur).

2019-cu ildə dərc edilən romanlar bu janrın yazıçı təxəyyülü və təfəkkürü üçün geniş imkanlar açdığını göstərməklə bərabər, müəlliflərin bu janra üz tutma məqsədlərində də fərqli istiqamətlərin mövcudluğunu diqqətə çatdırdı: kimlərsə mətnində bu, fəlsəfi-publisistik düşüncələrin izharı üçün romanın geniş imkan və şərait verən bir meydan olaraq seçildiyini göstərdi (məsələn, Aqşin Yeniseyin “Tarix və tale” romanı. Ümumiyyətlə, bu cür romanlar son dövrlərdə çox yazılıb. Nümunə olaraq: Aydın Talıbzadənin “Əbuhüüb”, Orxan Fikrətoğlunun “Ölü mətn”, Qan Turalının “Fələyin qırmancı” romanı... Bu mətnlərdə müəlliflərin roman hüdudlarından (əslində, hüdudsuzluğundan!) özlərinin müəyyən fəlsəfi, polemik məqamlarla bağlı qənaətlərini, düşüncələrini izhar etmək üçün istifadə etdik-

lərini göstərdi. Bu əsərlərdə fərqli olan cəhət bəzilərinə müəllif istəyinin – təxəyyülünün, elmi-fəlsəfi qənaətlərinin mətnə hopdurulması idi ki, bunu, məsələn, “Əbuhüüb”də müşahidə etdik. Yəni fəlsəfi-polemik qənaətlər burada mətnin (qəhrəmanın, hadisənin, təhkiyə axınının) bir parçasına çevrildi. Lakin adını çəkdiyimiz digər əsərlərdə o qənaətlərin ifadəsində müəllif mövqeyi, müəllif nəticələri çox açıq göründü və bədii tekstə qarışmamış qaldı. Hətta üzde qaldı da deyə bilərik).

Ötən il dərc edilən romanlarda daha bir məqsəd müasir cəmiyyət, siyasi mühit, ictimai şərait və üzde olan, görünən-görünməyən problemlərlə bağlı (siyasi, ictimai!) müəllif mövqeyinin (narahatlığının!) ifadəsi idi (Pərviz Cəbrayılın “Məryəm surəsi”, Əjdər Olun “Lo”, Aqşın Yeniseyin “Tarix və tale”, Vüsal Nurunun “Qaraqaşlı”). Tənqidin hər zaman ifadə etdiyi “yaxın keçmiş və ictimai-siyasi proseslər romana gətirilmir” iradı, nəhayət, qismən də olsa, öz nəticəsini əldə etdi. Problematikanın, mövzunun aktuallığı və hərəkətliliyi bu əsərlərin əsas məziyyətlərindən biridir. Bəzində yaxın tarix, bəzində dünənki tarix, bəzində hətta bugünkü tarix təqdim edilsə də, bu romanlar hadisə, mərhələ olaraq, proses olaraq tamamlanmamış, nöqtəsi qoyulmamış problemlərin ifadəsidir. Və onların mətnə gətirilməsi hansındasa realist üslubda (“Lo”), hansındasa mistik bir çalar qarışıqlığı əlavə edilməklə (“Məryəm surəsi”), hansındasa fərdi taleyin ağırlığı və faciə “pərdəsi” altında (“Tarix və tale”), eyni zamanda çox realistsinə verildi. Lakin bu əsərləri birləşdirən əsas məqam – Qarabağ savaşı, siyasi proseslərdir. Və çox maraqlıdır ki, son iki romanda (“Tarix və tale”, “Məryəm surəsi”) sə-

nəqli-tarixi mətnlər, etiraflar ümumi mətnə gözlənilmədən daxil edilsə də, hadisələrin ümumi axarına qoşula bildi. Onlar reallığın, faciəviliyin təsirini artırmaqdan başqa, həm də ümumi mətn stixiyasından qopmuş kimi görünmədi, ona qaynayıb-qarışdı. Halbuki bu cür sənədli-tarixi mətnlərin belə gözlənilmədən romanda təqdimi çox zaman əks nəticə verir.

Bundan başqa, adətən, bu cür romanlarda, müəlliflərin özləri də bir personaj olaraq ictimai-siyasi hadisələrin içərisində göründülər (“Lo”da, “Məryəm surəsi”ndə), lakin hadisələrdən kənar qalan müəllif obrazları da oldu (“Tarix və tale”də).

Pərviz Cəbrayılın romanı daha yaxın günlərimizi əks etdirir və realist təsvirlə mistik mənalandırmanı iç-içə təqdimatı ilə diqqət çəkir. Oxucu hansı mühitdə – realmı, mistikmi – olduğunu bir müddət aydınlaşdırmaqda çətinlik çəkir. İlkin mistik mənalandırma sonrakı real və tanış hadisələrin içərisində ərimir, əksinə, özünü qoruyub saxlayır. Postmodern estetikadan gələn mətnlərarası əlaqə burada da özünü göstərir. “Quran”dan “Məryəm surəsi”, məşhur Cəbrayılın üfürmə əhvalatı müasir müstəviyə gətirilir, lakin dekonstruktiv yanaşma ilə ilahiləşdirmədən adiləşdirmə məqamına endirilir (postmodern baxış!). Bu günün Məryəmlərinin (Umayları) timsalında, taleyində yeni “Məryəm surələri” yaradılır. Əvvəlki romanlarından fərqli olaraq Pərviz Cəbrayıl bu romanda oturmuş, bəlli stixiyası olan yazıçı təhkiyəsi, dəqiq konstruksiyası olan roman strukturu ilə yadda qaldı. Roman bu cəmiyyətin içində var olan, haradasa gözlərimiz qarşısında baş verən, amma əksəriyyətimizin görə bilmədiyimiz, gerçəkliyini bir o qədər

də duymadığımız hadisələrdən bəhs edir. Daha doğrusu, o hadisələrin başqa bir üzünü göstərir.

Romanda tərcüməçi Dilsuz müəllim, şair Nəsimi, Umay, İsmi o mühitin azad ruhlu və ya azad olmağa çalışan insanlarıdır. Roman postmodern mətn olaraq istər obrazların adları, istər taleləri (məsələn, Məryəmin taleyi) ilə “Məryəm surəsi”nə “göndərmələr” edir. İSA (İnsanların Sevgi Azadlığı), İsmi (Həqiqətin ismi), ASİ (Azad Seks İnkılabı) kimi adlandırmalar mahiyyətlə əlaqənin yaradılmasına yardım edən işarələrdir. Boyunda xaç gəzdirən Umayın Məryəmə çevrilməsi, sadəcə ad dəyişmə deyildi. Umay öz kimliyini gizlətmək üçün Məryəm olmamışdı. O, taleyinin yaşatdığını, onun üçün seçdiyini adı ilə tamamlamışdı.

Mətn daxilində “Qızıl Xaç”ın, “İşğəncələrə qarşı beynəlxalq” təşkilatın hesabatlarından verilən parçalar müəllif missiyasına xidmət edir və mətnin ümumi axınına mənfi təsir etmir. Romanda qadın azadlığı məsələsinə müzakirə və mübahisələr doğuracaq bir yanaşma da mövcuddur.

Ötən il ənənəvi romanlar da yaradıldı. Vahid Məhərrəmlinin “Müharibənin qanlı kölgəsi”, Kamil Əfsəroğlunun “Yuxu”, Aydın Talıbzadənin “Ramana”, Vüsal Nurunun “Qaraqaşlı” romanları kimi. Məsələn, Vahid Məhərrəmlinin Qarabağ müharibəsinin bir iştirakçısından bəhs edən “Müharibənin qanlı kölgəsi” romanı Fikrət adlı bir gəncin başına gələn hadisələr, meydan hərəkəti, könüllülərin cəbhəyə axını və gedən döyüşlərdəki pərakəndəlikdən bəhs edir. Lakin roman ilk hissələrdə sovet dövrü romançılığından gəlmə əmək mövzusu, neft buruqlarındakı iş prosesi və s.-in təsvirində detallara varma ilə oxucunu yo-

rur. Diqqəti çəkən və vacib olan müəllifin döyüşlərdəki uğursuzluqlara, hadisələrin gedişatının məğlubiyyətə doğru aparmasına səbəb arayışına çıxması və onları göstərməsidir. “Müharibənin qanlı kölgəsi” romanı da müasir romançılığın mövcud qəhrəmansızlıq (xarakter anlamında) probleminə xali deyil. Digər tərəfdən, romanda süjet nəqlçilik üzərində qurulduğundan (müasir romanların bir çoxunda olduğu kimi) hansısa xüsusi ədəbi texnika müşahidə edilmir.

Kamal Abdullanın “Sirlərin sərgüzəşti” romanı çox fərqli mətnlər (təkcə mətnlər deyil, eyni zamanda da zamanlar, məkanlar, yaddaşlar, dil faktları və s.) arasında əlaqə üzərində qurulmuş bir əsərdir. Postmodern roman texnologiyası ilə qələmə alınıb. Və müəllif tərəfindən kəşf edilən, mətnə düşünülmüş halda gətirilən bu əlaqə (sanki müəllif bilərəkdən öz mətninin müxtəlif yerlərində tapmacaların açmacalarını gizlədir ki, oxucusu onları aşkara çıxarmaqla mətninin sirrini çözməyə çalışsın. Bu bir mənada da postmodern oyun estetikasıdır) yalnız fərqli mətnlər arasında deyil, eyni zamanda da müəllifin öz əsərləri arasında da (detallar, adlar, obrazlar və s. vasitəsilə) yaradılır. Roman fərqli yaddaş elementləri, dil faktları, ifadə strukturları vasitəsilə qurulmuş (toxunmuş) bir şəbəkə-struktur kimi görünür. Məhz o faktlar, detallar, ifadə kombinasiyaları həm mətnlər, həm zamanlar, həm məkanlar, həm də obrazlar arasındakı əlaqəni təmin edir.

Yaddaşını itirmiş Həsən müəllim (başqa bir zamanda Həsən ağa Səyyah) haqqında, onun qələmə aldığı (əslində, təkrarən üzünü köçürdüüyü) risalədən, ata (ailə) – övlad münasibətləri, bu münasibətlərdə sevginin, etibarın varlığı-yoxluğu, insan timsalında xeyir və şər in varlığı və yoxluğu və s. kimi məsələlərdən bəhs edən roman, əslində, gerçək (həqiqət!) qatında itirilmiş yaddaşdan deyil, hər zaman oyaq olan, mətnlə, sözlə, kəlmə ilə diri qalan bəşəri yaddaşdan bəhs edir. Zamanlar, məkanlar arasında əlaqə ifadə kombinasiyaları ilə yaradılır. “Hər halda, keçmişlə əlaqə “Dədə Qorqud” vasitəsilə də baş tuta bilər!” – deyər qəhrəmanı Həlīmən in dilindən danışan müəllif eyni əlaqəni başqa rəvayətlər vasitəsilə də, başqa qəhrəmanlar vasitəsilə də (“Dədə Qorqud”dan Banuçiçək, Beyrək, Təpəgöz, yaxud Sindibad və s.) reallaşdırır. Bu dəfə mətnin dekonstruksiyasında məqsəd ona ironik yanaşmadan daha çox, hadisələrin, təfərrüatların fərqli versiyasını təqdim etməkdir. Məsələn, Banuçiçək və Beyrək münasibətlərində əsas olan yarışmalara fərqli nəticə qazandırmaq kimi – bu mətnə Beyrək Banuçiçəyə uduz. Bu isə sirr kimi Beyrəklə Banuçiçəyi o qədər illər bir-birinə bağlayan gücə çevrilir. Mətnlər arasında keçidi təmin edən tutuquşu kimi, mağaradakı çiçəyə bənzər şəkillər kimi maraqlı detallar olsa da, əsas güc mətnidir. “Burax məni çıxım gedim” harayı bir mətnə (fərqli bir zamanda, fərqli bir qəhrəmanda – Həsən ağa Səyyahın yuxusunda) tutuquşunun harayı kimi peyda olur, başqa bir mətnə (yenə də fərqli bir zamanda, məkanda, hadisənin içində) Təpəgözün yalvarışı kimi... Zaman, məkan, hadisə, mətn dəyişir, haray eyni qalır: “Burax məni çıxım gedim!”

Yaxud başqa bir şifrə-sual, başqa bir sual-arayış-axtarış: “Mən kiməm?” Əslində, fərqli zamanlara, məkanlara, mətnlərə səpələnmiş bu şifrələr müəllif məqsədinə – “mən kiməm” sualının arayışına xidmət edir. Gəlinən nəticə isə birdir: “İnsan hər zaman qaçmağa, olduğu yerdən getməyə çalışır” (“Gedək biz olmayan yerə” /Ramiz Rövşən/) və nəticə olaraq, hara gediriksə gedək, hansı zamanda, məkanda oluruqsa olaq, yaşadığımız dünya “Çərxi-fələk” ölkəsidir: hara hərəkət etsək də, eyni nöqtəyə qayıdıb gələcəyik.

Postmodernizmin texnoloji imkanlarından geniş istifadə olunan mətndə simvolik mənalandırmalar çox güclüdür. İlk baxışdan romanda hadisələrin dəqiq, ölçülüb-biçilmiş model-konstruksiya üzərində “toxunduğu” görünsə də, hər şey bu konstruksiyanın mükəmməlliyinə xidmət edirmiş təsiri bağışlasa da, Həsən müəllimin həyatı, məişətinin (və faciəsinin!) təsviri roman içində fərqli roman mətni yaradılması təəssüratı bağışlayır. Bu hadisələr öz enerjisi və təsir gücü ilə tamam fərqlidir. Hətta bir neçə xüsusi səhnə var ki, cəmi bir neçə cümlədən ibarət təsvir vasitəsilə böyük bir mətn ağırlığında məzmun yaradılır. Sanki müəllif üzəndə olan sirr təbəqəsindən daxildə gizlənən sirrini düz dərinliklərinə enməyə müvəffəq olur. Məsələn, hər şeyi, hətta doğma uşaqlarını, nəvələrini belə unudan Həsən müəllimin vərdisi etdiyi saatda yemək süfrəsinin arxasında olması və qızının cəmi bir dəfə həmin saatda gec gəldiyi üçün qarşılaşdığı mənzərə... Çox sarsıdıcıdır: dəqiq zamanında mətbəxə keçmiş, hər vaxtkı yerində əyləşmiş, lakin qarşısında boş yemək qabı olan və sakitcə qarşısındakı dibsizliyə (sonsuzluğa) baxan Həsən müəllim.... Müəllifin gücü

cəmi bir neçə cümlə ilə bu mənzərəni dolğunluğu ilə verə bilməsində, çözülməsi üçün maraqlı bir sirr təqdim etməsindədir: xudanın nə sirridir ki, yaddaşını itirmiş, hər şeyi unutmuş adam zamanında öz məqamında oturur. Onu orada gözləməsələr də, qarşısında bir qab yeməyi olmasa da, hansısa sirin təsiri ilə hərəkət edə bilir. Hər şeyə xəyanət edən yaddaşı bunda ona sadıq qalır... Yaxud evdən çıxaraq azan Həsən müəllimin polisdə oturaraq gözlərini qarşısına zilləməsi... Əslində, burada müəllif başqa bir mətnə - odunçu Əhmədlə bağlı mətnə Həsən müəllimin yaddaşından bir keçid təqdim edir – amma yaddaşda olan o yaşılıq, ağaqlıq gerçək həyatın (naxələf oğulun) “Atam deyil” sözlərinin ağrısını azaltmır, əksinə, daha da kəskinləşdirir. Və həmin an oxucu belə şükür edir ki, Həsən müəllim o an beynindəki meşəlikdədir, reallıqda yox.

Ümumiyyətlə, öz strukturu, “toxunuş” texnologiyası ilə “Sirlərin sərgüzəşti” ötən ilin ən maraqlı nümunələrindən biri idi.

Vüsal Nurunun “Qaraqaşlı” romanı müəllifin ənənəvi təhkiyəsi və zəngin dili ilə seçilən üslubunu növbəti dəfə xatırlatsa da, bu dəfə simvolik mənalandırmadan reallıq müstəvisinə enmə daha çox duyulur (təbii ki, mövzunun özü – reallığı da bunu şərtləndirən amildir!). Amma realistik üslubda yazılmış romanda müəllif öz fərdi üslubundan gələn simvolik mənalandırma xəttindən də imtina etmir. Gerçək hadisələrin gerçək təsviri içərisində, hər şeydən əvvəl, əsərin adına çevrilmiş “Qaraqaşlı” tufəngi simvolik

məna yükü ilə obrazlaşır. Əvvəlcə itirilən, daha dəqiq desək, əldən alınan, daha sonra – İbad əsgərlikdən qaçıb öz vətəninə qorumağa başlayanda isə geri qaytarılan gücün, qüvvənin, şərəfin simvolu kimi görünür. Yəni “Qaraqaşlı” mətnə təsadüfən gətirilmir. Mövsüm kişinin “Qaraqaşlı”sının məhz onun dostu Arakelin evindən çıxması da əsərdə verilən öləri fakt deyil – xəyanətin yaxından, dost bilinən yerdən qaynaqlanmasını ifadə edir. Xüsusilə də nəzərə alınsa ki, silahları toplayan ermənilər deyil, azərbaycanlı milis işçiləri idi. Toplanan silahlar içərisində “Qaraqaşlı”nı tanıyaraq çoxdankı arzusuna çatmaq üçün gizlicə əldə edən Arakel olsa da. Eyni fikri əsərin əvvəlində və sonunda “boy verən” arzu, niyyət ağacı – Dağdağan haqqında da söyləmək olar. Roman – hadisələr, demək olar ki, iki xalqın, iki tərəfə aid sadə insanların bir inancını, bir dayaq nöqtəsini simvolizə edən Dağdağan ağacından başlayır. O günə qədər qoruyucu, dua qapısı olan Dağdağanın mərmə zərbəsi ilə yanması da faciələrin başlanğıc məqamı olur. İncə yanır, dayaq nöqtəsi dağılır. Əsər boyu müəllif mətnə bir neçə simvolik obraz gətirir ki, bunlardan biri də bərəkət timsalı olan dəyirmanıdır. Erməni divarını mundarladıqdan sonra darmadağın edilən dəyirman. Camaat kənddən çıxmağa başladığı zaman belə, hətta son məqama qədər, Mövsüm kişi onun qapısını bağlı qoymur; açır, işlədir. Çünki bu el üçün “Qaraqaşlı” qədər, Dağdağan qədər Dəyirman da əvəzolunmazdır. Onlar varsa, kənd yaşayır – deməkdir. Qapısı bağlanan dəyirman isə bərəkəti kəsilib, tifağı dağılan kəndin taleyini təmsil edir. “Yerlə göy arasında qalmaq” isə təkə müharibənin dəhşətlərini yaşamaq, canında duymaq deyil. Təkə ölüm mənasında başa

düşülmür. Eyni zamanda da bir çox qarışıq ailələrin yaşadığı çıxılmazlığın, çarəsizliyin ifadəsidir. Bir ailənin – Sabir müəllimin ailəsinin timsalında faciə o qədər real əks etdirilir ki, oxucu onun sevərək evləndiyi, uşaqlarının anası olan Mayranuşun timsalında yalnız erməni deyil, insan faciəsini, çıxılmazlığını görür. Çünki ailə cəmiyyətdən (kənddən!) kənar deyil. Bu anlamda onun faciəsi ancaq öz içini dağıtır. Sabir müəllimin qonşuların köçünə qoşduğu və etibar etdiyi arvadı onun erməni olduğunu bilən şəhid analarının əlinə düşdüyü zaman İnsan Ruhunun (və təbiətinin) dilemması yaşanır. Nə etməli? Onu xilas etməli, yoxsa dünyası qaralmış anaların qəzəbində məhv olmasına göz yummalı? Bu tərəddüd içərisində çırpınan azərbaycanlı qonşuların yaşadığı ruh halı elə təsvir edilir ki, eyni həyəcanı oxucu da yaşayır. Və müəllifin uğuru oxucu adından özünün seçim etməməsindədir. Çünki əslində, bunun bir seçim yolu da yoxdur. Çünki bu, müharibənin çılpaq üzüdür. Müəllif onu oxucuya göstərə bilər. Əsər bəzən roman reportaj-roman təəssüratı da bağışlayır. Sanki müəllif (məndə o qətiyyəni görünür və bu, çox əhəmiyyətli bir uğurdur!) qəhrəmanları ilə çiyin-çiyinə bütün hadisələrin iştirakçısıdır. Və cəbhə bölgəsindən canlı reportaj hazırlayıb. Hətta bu zaman “kameraya” çəkilən, ekrana gətirilən hər qəhrəmanın gözü ilə görülən, ruhu ilə yaşanan təsvirləri, hadisələri olduğu kimi təsvir də edə bilər. Amma iş burasındadır ki, öləri baxışla görülən bu detallar müharibə gedən bölgənin məhz reportaj vasitəsilə ötürülə biləcək görüntüləridir. Konkret, lakonik, dəqiq təsvir edilir.

Romanı maraqlı edən məqamlardan biri də mətnin qaldırılan problemin, lokal xarakter daşısa da, qlobal oldu-

ğunu ifadə edə bilməsidir: *“Doğrudanmı, dinlər fikirləşib müharibənin qarşısını ala bilməz”*.

Fəlsəfi düşüncələr, mühakimələr yürütməyi sevən Vüsal Nuru bu romanında həmin yanlışığa düşmür (digər romanlarından fərqli olaraq). Sadəcə, zəif ştrixlərlə özü həll yolu ola biləcək dinlərin, əslində, barışdırıcılıq missiyasını yerinə yetirmədiyini diqqətə çatdırır. Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, Vüsal Nuru hər zaman öz dili, təhkiyəsi ilə maraqlı doğuran müəllif olubdur. “Qaraqaşlı”da, əvvəlki əsərlərində olduğu kimi, sözlərin, ifadələrin, fikirlərin dolambaclarla salınması, bərkə-boşa düşməsi üçün edilən xüsusi müəllif çabası hiss olunmur. Təsvirlər də, ifadələr də artıq xüsusi enerji, güc sərf edilmədən “yonulur”, cilalanır, maraqlı poetik təsvirə, ifadəyə çevrilir.

2019-cu ildə dərc edilən romanlar Azərbaycan romanının inkişaf istiqamətində əsaslı addımlar atıldığını göstərdi. İstər forma-struktur, istər mövzu-problematika cəhətdən yeniliklərə imza atmaq cəhdləri, aparılan eksperimentlər bir çox mətnlərdə öz müsbət nəticəsini verdi. Bu isə roman yaradıcılığında fərqli texnoloji yanaşmaların meydana çıxması, əsaslandırılması deməkdir.

Aynur XƏLİLOVA
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

ZAMANIN GÖRÜNƏDİYİ ƏDƏBİYYAT

(Povest–2019)

Hər bir ilin ədəbi mənzərəsi, onun haqqında ədəbi-tənqidi və ictimai fikir həmin il oxucuya təqdim olunan faktik bədii materiallar əsasında formalaşır. Bəs 2019-cu ildə povest janrında çap olunmuş hansı əsərlər günümüzün maraq və gerçəkliklərinə köklənməklə diqqəti çəkdi, ədəbi cameədə nə ilə yadda qaldı və ümumiyyətlə, yadda qala bildimi?..

2019-cu ildə İlqar Fəhminin “çaparaq roman” kimi təqdim etdiyi “Gürgən şərabi” povesti Umberto Ekonun “Fukonun yayı” əsərindən müəyyən bəhrələnmə, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin “Pir” hekayəsindən isə dekonstruktiv üsuldən istifadə ilə qələmə alınmışdır. “Pir” hekayəsində olduğu kimi “Gürgən şərabi”nda da avara həyat tərzini keçirən oğul başqaları kimi var-dövlət, hörmət-izzət sahibi olmadığına görə atanı günahlandırır. Bu məqamda məsələyə yazıçı yanaşmasının müqayisəsi cəmiyyətin ümumi mənzərəsilə bağlı təsəvvür yaratmaq baxımından maraq doğurur: “Pir” hekayəsində bilyard oyunu zamanı höcətləşərkən Hacı Rəsulun oğlunun qoçuları tərəfindən döyülən Əhməd bu vəziyyətə düşməsinin səbəbini küçə mirzəsi olan atası Mirzə Cavadın fərsizliyində görür. “Həştad yaşın var, hanı sənin dövlətin? Tay-tuşlarının hərəsi bir kişi olub meydana çıxıb. Sən elə yüz ildir gözünü bir qələmdən ilə bir kitaba dikibsən. Heç ölürsənmi? Sənin üstündə Na-

ğının oğlu Musa gəldi milyoner oldu. Arabaçı Şəmsinin evinə Buxara əmiri qonaq gəlir. Hacı Zeynalabdin gündə iki şahıya çiyində palçıq daşıyırdı. İndi çiyinə palçıq ta-
bağı əvəzinə yaranal poqonu taxır. Axır bunların hamısı sənin yoldaşlarındır. Sən niyə özünə bir gün ağlamayıb-
san? Hanı sənin də buruqların, zavodların, beşmərtəbə ev-
lərin?

Kişi dedi:

– Ay balam! Məni basıb yeməyəcəksən ki? Onlara Al-
lah verib, mənə verməyib, davan var, get Allah ilə elə.
Dövlət ki, yerin dəşiyindən çıxmaz.

Bu söz Əhmədi daha da hirsləndirdi:

– Bəs bu dediyim adamların dövlətləri göydənmi ya-
ğıb? Hamısının dövləti yerin dəşiyindən çıxmayıb, hardan
çıxıb? Şüurun ola idi, vaxtında xalq tutan yerlərdən bir beş
desyatin də sən tuta idin, indi də bir kişi ola idin.

Mirzə Cavad cavab verib dedi:

– Ay oğul, nə olar, bu qoca atana elədiyən nəsihətdən
bir az da özünə eləyəsən. Yer dəşiyindən pul çıxartmaq
asan isə, get sən də çıxart. Pul qazanmaq şüur, fərasət istər
isə, səndə də olsun.

Bu söz Əhmədi tutdu; Əhməd bir dərin fikrə gedib
birdən guya yuxudan ayıldı.

– Yaxşı, ata, indi mən yer dəşiyindən pul çıxardım,
sən də tamaşa elə!”

Povestdə isə Mirzə Cavad xanəndədir, musiqi məktə-
bində dərslər keçir, tələbələr yetişdirir, lakin Əhmədin sözlə-
rilə desək, tay-tuşları kimi fərasətli deyil. “Həştad yaşın
olacaq bu gün-sabah. Hanı sən var-dövlətin, hökumət
yanında hörmətin-izzətin? Odey, Əlibaba, Arif, hətta Zey-

nəb, hamısı sənin tələbə yoldaşların olub. Hamısı Xalq artistləridi... Hamı getdi qabağa, bircə sən qaldın. Qırx ildə oturmusan o xaraba məktəbdə, uşaq-muşağa qışqırmaq öyrədirsen...

Oğlunun bu qəfil partlayışı çaşdırdı Mirzə Cavadı, gözlərini döydü.

– Ay oğul, hərənin bir qisməti var da. Mənimki də budu...

– Adam istəsə, qismətini də dəyişər, taleyini də. Vaxtında dəyişə bilsəydin, bu saat Hacı Rəsulun oğlu məni camaatın içində basıb döydürməzdi.

Sonrakı söhbətdən məlum olmuşdu ki, bu bölgənin ən tanınmış varlı sahibkarlarından olan Hacı Rəsulun kiçik oğlu bilyard oyunu üstündə onunla höcətləşib, Əhməd hirsələnib bir dənə yumruq qoyub gədənin ağzının üstünə, ikincisini qoymağa macal tapmayıb, gədənin “oxrana”sı tutub qəşəngcə çırpıb Əhmədi...

– Sən də bir tanınmış, qocaman Xalq artisti olsaydın, Hacı Rəsulun oğlunun nə hünəri vardı mənə dırnağıyla toxunsun? Sən belə bifər ömür yaşadı, ona görə mən qalmışam ayaq altında...”

Gördüyümüz kimi, “Pir” hekayəsində Əhməd atasına Musa Nağıyevi, Şəmsi Əsədullayevi, Hacı Zeynalabdin Tağıyevi, “Gürqan şərabi”ndə isə Xalq artistlərini nümunə gətirir. İlqar Fəhmi bununla, ötən əsrin əvvəllərindən fərqli olaraq, günümüzün acı təəssüf doğuran üzünə güzgü tutmuş olur.

Hər iki əsərdə, xüsusilə də bir sıra uyğun məqamlarda təhkiyə yaxınlığını müşahidə etməmək mümkün deyil. Bu,

yuxarıda müqayisə üçün gətirilən nümunələrdən də aydın şəkildə görünür.

Atası ilə höcətləşəndən sonra Əhməd qeyri-ixtiyari Gürqan təpəliyindəki köhnə bağlarına gedir və gecə Mirzə Cavadın burada üzümlər üçün Bayatı-Şiraz oxuması, zəngülələrin təsirindən qədəhdəki qırmızı şərabın mistik hərəkətlər etməsi və qəhvəyi rəngli qədim bir kitabla bağlı qeyri-adi yuxu görür. Səhər uşaqlıq dostu şair İsabala onunla görüşəndə rəhmətə getmiş qohumundan qalan və hansısa bir səyyahın Səfərnəməsi olan, içərisində bu yerlərdəki bağların üzümündən çəkilən məşhur Gürqan şərabı haqqında da qeydlər yazılan qədim kitabdan bəhs edir. Gördüyü yuxu ilə İsabalanın söylədikləri arasında əlaqə görən və bunun bir işarət olduğuna inanən Əhməd varlanmaq məqsədilə dostu ilə birlikdə “fəaliyyət”ə başlayır. “İsabalanın çəkdiyi sxem beləydi – üzümlər qədim təqvimə uyğun olaraq yeddinci ayın yeddinci günü yeddi saat ərzində yığılmalıydı, emal prosesindən sonra da yeddi ay yeddi gün qaranlıqda qalmalıydı.

Əslində, bu yeddiləri də İsabala özü kəşf eləməmişdi. Niyətində tutmuşdu ki, istehsal vaxtı çatanda mütəxəssislər bu barədə qərar verərlər. Lakin bir də xəbər tutdu ki, Əhməd növbəti dəfə telereportyorlara müsahibə verərkən, hardan ağılına gəlibsə, bu yeddiləri ard-arda düzüb, bundan da bir məna çıxarıb...

İsabalanın bu yeddi söhbəti xoşuna gəldi, ancaq bu zaman kiçik bir problem ortaya çıxırdı. Üzüm sentyabr ayında yığılmalıydı. İlin yeddinci ayı isə iyula düşürdü. İsabala bir az fikirləşib bunun da çarəsini tapdı, jurnalistlərə bildirdi ki, aylar miladi təqvimlə yox, qədim Zərdüş

təqvimilə hesablanır, bu halda da yeddinci ay gəlib bizim sentyabrımıza düşür...”

Hər iki əsərdə Əhməd pul qazanmaq məqsədilə (əsas da “Hacı Rəsulun oğlunun dərşini vermək üçün”) fırlıdağa əl atır – hekayədə bağda yerin altından əncir ağacına qədər gizlincə lağım ataraq ağacın altında açdığı deşikdə şam yandırır “Şeyx Cavad Piri” adı ilə çoxlu pul qazanıb varlanan Əhməddən fərqli olaraq, “Gürgan şərabi”ndakı Əhməd heç nəyə nail ola bilmir.

Əhməd obrazındakı daxili-psixoloji dəyişilmələr, mistik məzmunun qabardılması, ezoterik məqamlar, keçmişə münasibət, şifahi epik ənənədən yararlanma... hətta əsas obrazların adlarının belə eynilə saxlanıldığı sözügedən povesti “Pir” hekayəsindən fərqləndirir. Qazanc məqsədilə insanları Gürgan təpəliyindəki üzüm bağının və bu bağın üzümlərindən çəkilən şərabın qeyri-adiliyinə inandırmaq üçün İsabala ilə müxtəlif miflər, mistik əfsanələr, yalanlar, şoular, konsertlər düzüb-qoşan Əhməd getdikcə özü də bu mistikanın içində itib-batır. “İsabala hiss eləyirdi ki, deyəsən, yavaş-yavaş hətta özləri də öz uydurduqları ideyanın – canlandırdıqları nağılın, mifin əsirinə çevrilməyə başlayıblar. Nağıl-mif isə Təpəgöz kimi gündən-günə daha da canlanır, böyüyür, şişir, genişlənirdi... İsabala hiss eləmişdi ki, deyəsən, bu ideya – bu mifik Təpəgöz bir müddət sonra qurbanlar tələb edəcək...”

İsabala şərabın “yuxulu”, “mağara dövrü”nün sonuna yaxın çətin vəziyyətlə qarşılaşır – “yuxarıların” tapşırığı ilə tanış biznesmenin gətirdiyi fransız qonağa Gürgan şərabı verilməliydi, şərabın mistik hazırlıq dövrü isə hələ tamam olmamışdı. Nəhayət, İsabala Əhmədə məsələni bil-

dirmədən Səmayə ilə düşünüb-daşınıb fransız qonağa Gür-gan şərabı adı ilə başqa bir şərab vermək qərarına gəlir, la-kin o, qurduqları bu planın əksinə olaraq, səhvən Gür-gan şərabını götürür. Koroğlu səbrsizlik edərək nəzərdə tutulan 40 günü gözləməyib 39-cu gün Qırat və Dürata baxdığı vaxt onların saxlanıldığı yerə gün işığının düşməsilə atla-rın mifik hazırlanma prosesinin tamamına ziyan etdiyi ki-mi, İsabalanın bilməyərəkdən etdiyi bu səhvlə də şərablارın tilsimi qırılır, şərablار, sanki canlı imiş kimi ölü. Hər halda vəziyyəti anlayan Əhməd belə düşünür. Və daxili-psixoloji sarsıntı keçirən Əhməd bütün şərabları məhv edir. Keçmişlə bu şəkildə alver edib varlanmaq istəyində bulunan, ilkin niyyəti təmiz olmayan Əhməd keçmişin ya-digarı olan üzüm meynələrini doğrayıb yandırmaqla daha böyük səhv edir. Xəzərin sularının altında “Günəş məbə-di”nin varlığına inanaraq onu görəcəkmış kimi hər gün sa-atlarla dənizi seyr edən Əhməd bu hadisədən sonra müəm-malı şəkildə, çox güman ki, elə dənizin sularında da qeyb olur. “O hadisələrdən sonra Mirzə Cavad da hər cümə ax-şamı yolunu bağa tərəf salardı; gün batandan sonra gəlib bağın yanındakı təpəliyin üstündə oturur, qaranlıq dənizə baxaraq fikrə gedərdi, sanki yoxa çıxan oğlunun nə vaxtsa əldə məşəl sudan çıxıb onu səs-ləyəcəyini gözləyirdi, hər-dən də əlini qulağının dibinə qoyardı, müşayiətsiz-filansız asta səs-lə yanıqlı muğam oxuyardı... Ancaq nə qədər asta-dan oxusaydı belə, külək bu yorğun, həzin səsi kəndə qə-dər gətirərdi...”

Murad Köhnəqalanın simvolika və nağıl elementləri-nin müşahidə olunduğu “Zamanın üst küçəsi” povestində rənglər vasitəsilə bəzi məqamların mətnaltı şəkildə vurğu-

lanması xüsusilə diqqəti çəkir. Bu baxımdan müəllifin mətni “rəngli povest” kimi təqdim etməsi təsadüfi deyil. Əsərdə rənglər uyğun şəkildə seçilərək təsvir olunan obraz və hadisələrin xarakterinin, mahiyyətinin, məqsəd-məramın açılmasına xidmət edir. Məsələn, Zeynəbin bulud pinəçisi olan atası ən çox bayrağımızı simvolizə edən rənglərdə olan saplardan istifadə edir.

Povestdə obrazlarla bağlı müəyyən təsəvvür yaradılması və müəllif fikrinin çatdırılması beş yaşlı Zeynəbin təhkiyəsində özünəməxsus və müvafiq şəkildə həyata keçirilmişdir. Əsərin əsas qəhrəmanı isə, Zeynəbin özünün də dediyi kimi, atasıdır.

Əsərin əsas məğzi ailənin şəhərin üç sehrli küçəsinə – Keçmiş, Gələcək və İndiki küçələrinə gəzintisini təsvir edən süjet hissəsində əksini tapmışdır. İşini layiqincə yerinə yetirərək insanlara xeyir verdiyini düşünən, uşaq kimi özünü göylərdə, nağıllar aləmində hiss edən bulud pinəçisi İndiki küçədə gəzinti zamanı, sanki nərdivanla qalxdığı göylərdən yerə enərək içərisində mövcud olduğu əsl həyatın ictimai-sosial gerçəklikləri ilə indicə üzləşibmiş kimi gördüyü mənzərədən mənəvi-psixoloji sarsıntı keçirir. “Mən anamdan soruşdum ki, atam niyə bu qədər əsəbləşib? Anam mənə belə dedi:

– Mən nə vaxtsa, gəncliyimdə “Bulud pinəçisi” adlı bir əsər oxumuşdum. Son cümləsi belə idi: “Bil ki, romantika real həyatla toqquşanda sınaq çilik-çilik olur...”

Əsər pessimist notlarla tamamlansa da, firavanlıq və inkişafın təsvir olunduğu Gələcək küçədəki gəzintinin yaratdığı təəssürat nikbinliyi əks etdirir.

Elə əsərlər var ki, öz tutumuna və toxunduğu mövzu-ya görə intellektual səciyyə daşıyaraq müəyyən çevrədə oxucu nəzərini çəkə bilir. Qan Turalının “Fəza səyahəti dərsləri” povestini də belə əsərlərdən hesab etmək olar.

Povestdə insanın cismani və ruhani azadlığı, ilahi və cismani eşq, təkkə ocaqlarında mənəvi-ideoloji yaşam tərzi və bunun insana daxili-psixoloji təsiri kimi müəyyən məsələləri əhatələyən mövzu ətrafında daha çox yazıçının fərdi düşüncələri, müxtəlif mənbələrə (din, təsəvvüf, şifahi epik ənənə, aşıq ədəbiyyatı, klassik irs) istinadən yozum və mülahizələri verilməklə, sözügedən kontekstdə, bir növ, həqiqət axtarışları əks olunur. Mövzunun açımı və qoyulan məsələyə yazıçı münasibətinin sərgilənməsində şifahi epik ənənədən çeşidli bəhrələnmələr xüsusilə diqqəti çəkir. “Ömrü boyu həqiqəti axtaran bir adam axırda həqiqəti dağlar qoynunda olan bir mağarada tapır. Bu həqiqət qoca, üst-başından kir tökülən cındır içində bir adam imiş. Adam qocadan soruşur ki, gedim insanlara nə deyim? Qoca da cavab verir ki, get onlara yalan danış... Mən də Abbas deyirdim ki, burada qalaq, mən Şeyx olum, o da mücərrəd, oturaq bütün günü öz işimizlə məşğul olaq, yerimiz də rahatdı. Abbas mənim bu çarəmə riyakarlıq kimi baxırdı. Əslində, haqsız da deyildi.

Sonra deyirdim ki, təkkədən qaçaq gedək elmlə məşğul olmağa. Buna da Abbas razı olmurdu, deyirdi ki, elm alim əlində deyil, orda da gedib boş-boş adamlarla mübarizə aparmalı olacağıq”.

İnsanın haram və nəfsindən uzaqlaşmış ruhi saflaşması, bir olan Allaha bağlanması üçün təkkələrə, Yaradanın ona bəxş etdiyi maddi aləmdən təcrid olunmağa ehtiyac varmı

və ümumiyyətlə, insan özünü içərisində mövcud olduğu maddi aləmdən təcrid etməlidirmi? – Əsər oxucunu bu sual ətrafında düşünməyə sövq edir. “Peyğəmbərin zamanında niyə təkkə yoxuydu? Niyə Peyğəmbər özü təkkədə qalmırdı? Niyə səhabələri təkkədə olmurdular? Niyə axı? O dövr Əsri-Səadət deyildimi? O dövr bütün zamanların ən gözəli deyildimi?!”

Allah tərəfindən peyğəmbər seçilib müqəddəs “Qurani-Kərim” nazil olunan, zaman-zaman müəyyən müddətə tənhalığa çəkilən, İlahi aləmə meracda və Cəbrailə (ə.s.) ünsiyyətdə bulunan, müsəlman aləminin dini-mənəvi rəhbəri və ən böyük ideoloqu Məhəmməd Peyğəmbərin (s.ə.s.) təkkəyə ehtiyacı varmı? Eləcə də onun əshabələrinin. Əslində, o dövrdə buna heç ehtiyac da yox idi. İnsanların tək olan Allaha və Onun peyğəmbərinə güclü inam və sevgiləri, bütün varlıqları ilə ibadət etmələri, “Qurani-Kərim”in ayələrini, peyğəmbərin hədislərini, kəlamlarını, nəsihətlərini eşidib-dinləmələri ruhi saflaşmanı öz-özlüyündə təmin edirdi.

Digər tərəfdən, Allah insana yaratdığı bu gözəl aləmdən özünütəcrid halında yaşamağı buyurmamışdır. Yaratdığına buyurduqlarını müqəddəs “Qurani-Kərim”də axtarmaq lazımdır. Allahı sevmək, haramdan uzaq olub Onun buyurduğu kimi yaşamaq, üzdə bir, əməldə ayrı olmamaq, nəfsinə qul olub şeytani varlığa çevrilməmək isə insanın mənəvi-əxlaqi keyfiyyətlərilə bağlı məsələdir.

Təsəvvüf – mənə-mahiyyəti, simvolikası, nəzərdə tutulan məqama yetişmə mərhələləri, yaşam tərziləri... ilə kompleks halında mövcudluq təşkil edən xüsusi bir təlim olub daxili təkamül yolu ilə mənəvi yüksəlişə nail olmaq,

Haqqa ruhən yaxınlaşmaq, Haqqa çatmaq kimi dini-ideo-
loji əsaslara söykənir. Təsəvvüfdə məcburetmə yoxdur, in-
san öz azad istəyi və seçimlə təsəvvüf ideyalarının daşığı-
cısı ola bilərdi, bu isə mənəvi-əxlaqi və ruhani baxımdan
hec də hər kəsə müyəssər deyildi. Təsəvvüfdə başlıca
mənbə və istinad, şübhəsiz ki, “Qurani-Kərim”, peyğəm-
bər və əhli-beytdir. Bu da bir həqiqətdir ki, İslam dininin
yayılməsində təsəvvüfün əhəmiyyətli dərəcədə rolu ol-
muşdur. Peyğəmbərimizin dövründə təsəvvüfün, təkkə
ocaqlarının olub-olmamasına gəldikdə isə, haqqında müx-
təlif fikirlər mövcud olduğundan bu məsələ bir qədər mü-
bahisəlidir.

“Fəza səyahəti dərsləri” bir sıra məqamlarda müzakirə-
rələrə yol açır, həmçinin, oxucunu bu kontekstdə konkret
mənbələrə yönəltməklə maarifləndirici xarakter daşıyır.

Yaşar Bünyadın “Azan gəmilər limanı” povestində
ötən əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində cəbhədəki döyüşlər-
dən, xüsusilə də “oblava”dan yayınıb Rusiyaya gedən
gənclərin oradakı arzuolunmaz və acınacaqlı həyat tərzi
təsvir olunur. Rusiyada bir çox çətinliklərlə üzləşən, bir
neçə ildən sonra vətənə dönmək istəyəndə isə yaxın bildiyi
kəslər tərəfindən pulu oğurlanıb, özü isə qarlı-şaxtalı qış
gecəsində kimsəsiz meşəyə atılan Qismət də belələrindən-
dir.

Əsərdə gənclərin bu cür vəziyyətə düşmələrinin sə-
bəbkarı kimi həmin gənclərlə yanaşı, bəlkə də, daha çox,
onların ataları günahlandırılır. “Nə bilmək olardı, bəlkə,
mənim alın yazım hünər göstərmək, şəhid olmaq idi?!
Kim qəhrəman doğulur ki? “Mənim əsgər balam, kişi ba-
lam!” deyərdin uşaqlıqda, noldu?! Qoymadın kişi kimi ya-

şayıb kişi kimi ölməyə... İndi yəqin yorğanını başına çəkib xoruldayırsan, heç yadına da düşmürəm. Yadında olsam da, rahatsan. Bu buzxanada gəbərsəm, heç xəbərin də olmayacaq... Bu, çəkiləsi yük olmadı, dədə, vallah, olmadı...

“Bir ətək pul verib nasaz uşağı cəhənnəmə göndərmə”, – demişdi yazıq anam...

Bəlkə də, başıma gələn bəlalarda atamı qəddarcasına günahlandırmaqda haqlı deyildim. Nə bilim. Axı o, 90-cı ilə kimi cibində partbilet gəzdirsə də, Allaha inanırdı, azadlıq hərəkatına yardım göstərirdi, qırmızı partbiletini də ilk yandıranlardan idi. Və birdən-birə, oğlunu müharibəyə apararlar deyə əqidəsinə, amalına nədən dönük çıxmışdı? Ondan yaşlı kişilər əllərinə silah götürüb vuruşarkən, soyuq səngəri isti yataqlarından üstün tutarkən ağzına su alıb durmağı bir yana, oğlunu da biqeyrətlər cərgəsinə qoşmağı mənə çatmırdı. Mən xəstəyəm, şikəst deyiləm ki?! Fəxrlə: “Mənim əsgər balam!” – deyə əzizlədiyi oğul namusunu, torpağını qoruyacaqdı axı. Məgər analar oğulları “düşmən çəpəri” deyə doğmurlarmı? Vətən yoxdursa, oğul, düşmən yoxdursa, çəpər nəyə, kimə gərəkdir?!”

O vaxtlar nizami ordu yox idi. Əvəzində, hər kənddə “düşmən çəpəri” olan dəliqanlılar, igidlər vardı, qeyrət-namus vardı, bir ovuc torpaq uğrunda ölümün gözünə dik baxan kişilər, qadınlar vardı...

Demə müharibənin özgə sifəti də varmış.

Atasının ən çox ehtiyat etdiyi onun sorğusuz-filansız tutulub cəbhəyə aparılacağıymış. Yaralısan, xəstəsən, əsgərlikdə olmusan, ya yox, soruşan nə gəzirdi, tutub mindirirdilər avtobusa, haydı, ön cəbhəyə!”

Əsərdə Qismətin daxili-psixoloji yaşantıları, yaddaşında oyanan keçmişlə bağlı xatirələri bədii və canlı təsir bağışlayan təsvir effektivliyi ilə diqqəti çəkir.

“Əzabdan qurtulan hər kəsə” epiqrafı ilə başlayan povestdə kiçik yaşlarında kolxoz bostanından üç-dörd tərəvəz götürdüyü və qarovulçunun onu tutub kolxoz idarəsinə apardığı üçün “Hər zətqırığın qənşərində məni üzüqara etməyin qalmışdı! Mənim oğlum harama əl uzatmamalıdı, eşitdin?!”, – deyib atası tərəfindən “it küçüyü kimi zingildəyənə qədər” döyüldükdən sonra onsuz da “xroniki qorxu sindromu”na düçar olan Qismət yad ölkədə təsadüf nəticəsində ölümdən dönsə də, aldığı fiziki və mənəvi-psixoloji ağır-əzabdan qurtula biləcəkdirmi?

Qismətin qəlbindəki doğma yurd-ocaq həsrəti donmuş canına həyat işartıları gəldiyində onun şüuraltı yaşantılarında təsirli və obrazlı-bədii şəkildə təsvir edilmişdir: ““Boyuna qurban, həyəətə ayaqyalın niyə çıxmısan? Qışdı, donar ayaqların, keç içəri... sobanın yanına... Eşitmirsən?”

Bir az yorğun, bir az soyuq olsa da, bu səsi milyon səsin içindən seçərdi! Anasıydı. Elə yalvarırdı ki, keç içəri!.. Necə keçəydi, ayaqları sözünə baxırdı ki? Danışmağa da təqəti yoxdu.

“Demişdim sənə, qayıt... Söz verdin axı? Hələ burdasan? Bura bataqlıqdı, qayıt... Hələ gec deyil, oğul, gec deyil...” Bu isə hər şəraiti, var-dövləti olsa da, qərqlikdə doğma yurdla birlikdə xoşbəxtlikdən də uzaq düşdüyünü çox-çox sonralar dərk edən, “xoşbəxt görünmək yox, xoşbəxt olmaq istəyəm” Xıdır kişinin səsi idi. Elə Xıdır kişinin məsləhət və nəsihətləri Qismətin vətənə dönmək istəyinə təkan verir.

“Azan səsi... Su şırıltısı... Yanan odun çırıltısı... Qapı... Kilsə zəngi...

“...Ay oğul, səninləyəm, qurban olum, keç içəri... Niyə inad edirsən? Gəl, gəl içəri...”

...Qar dizəcən, bu kişi niyə yer belləyir, özü də tuman-köynəkdə?..

...Eheyy!.. Hay versənə, eheyy!.. Ba-ba! Bu nə haldı? Nağılların bitdimi, baba? Eheyy!.. Biri vardı, ancaq biri... Mənim nağılım indi başlayır, baba...”

Qismətin yorğun və ölgün gözlərini birtəhər açar-açmaz bütün taqətini toplayıb güclə eşidiləcək xırıltılı səslə dediyi də – “Evə... e...evimizə istəyirəm...” sözləri olur.

Məmməd Orucun bioqrafik məzmunlu “Malakan kəndinin payızı” povesti əsas obrazının ömrünün səksəninci onilliyində yazmağa başladığı gündəliyinə əsasən həyatının yadda qalan məqamlarını əks etdirir.

Samid Ağayevin “Ləvəngi” povestinin əsas obrazı kiçik yaşlarından ata qayğısından məhrum böyüyən, indi isə artıq 57 yaşında olan, Rusiyada yaşayan azərbaycanlıdır. Anası ilə onu atdığına görə atasını heç vaxt bağışlaya bilməsə də, ürəyinin dərinliyində atasını görmək, necə biri olduğunu bilmək hissi onu hətta 57 yaşında da tərk etmir.

Povestdə torpaqlarımızda, xüsusilə, fars və rus imperiyalarının maraqlarının kəsişdiyini göstərən bəzi tarixi məqamlar diqqətə çatdırılsa da, bu məqamlar ümumi süjetlə lazımı bağlılıq yaradıb o qədər də qaynayıb-qarışmır.

Hüseynbala Mirələmovun dahi filosof-şairimiz İmadəddin Nəsiminin 650 illik yubileyi münasibətilə qələmə aldığı “Son səfər” povestində tarixiliklə bədiiyin vəhdəti, real obrazların bədii portretlərinin yaradılması, dil faktoru,

sözügədən zaman kəsimi üçün vizual təsir effekti yaradan səciyyəvi təsvirlər və başqa bu kimi vacib amillər münasib bədii mətn vasitəsilə canlandırılmışdır. Bu, janr baxımından tarixi povest olmayıb, tarixdə baş vermiş hadisələr əsasında yazılmış bədii əsərdir.

Əli bəy Azərinin redaktorluğu ilə nəşr olunan “Xəzan” jurnalında 2019-cu ildə digər nümunələrlə yanaşı, bir neçə povest də çap edilmişdir. Arif Ağaların bir qadının taleyindən bəhs edən ailə-məişət mövzusunda “Talenin sınağı” povestində daxili-psixoloji halın təsvirinə bir qədər loyol münasibət göstərilməsi obrazın yaşantıları ilə bağlı oxucu inamına xələl gətirir. Nizami Kolanlının Qarabağ mövzusunda da toxunan “Sevgimizə vəfasız oldun”u nəzərdə tutulan məzmun baxımından onu povest janrına aid etməyə imkan versə də, həcmi, bədiilikdən və olması gərəkən təsvirlərdən uzaq, qaçaraq nəqletmə burada janr etibarilə qeyri-müəyyənliyinə gətirib çıxarır. Halbuki sözügedən janrın tələblərini nəzərə alaraq süjeti daha uyğun şəkildə qurmaq olardı. Xaliq Azadının “Məhəbbətin gözü kor deyil” povestində müəllif Ukraynada yaşayan Qazaxıstanlı Baysal və onun yenicə qurduğu ailəsinin timsalında məlum Çernobil qəzasında radiaktiv şüalanmanın təsirinə dünyasını dəyişmiş, əlil olmuş insanlar, ölü, yaxud şikəst doğulmuş körpələr, yarımçıq qalmış, puç olmuş arzulardan bəhs edir. Müəllif sözügedən povestlə yaxın keçmişimizdə – 1986-cı ildə Ukraynada baş vermiş, ağır fəsadları o vaxt SSRİ-nin tərkibində olan Azərbaycan xalqından da yan keçməmiş Çernobil hadisəsini oxuculara bir daha xatırlatmış olur. Xaliq Azadının ötən əsrin əvvəllərində ermənilərin azərbaycanlılara qarşı nankor və mənfur

əməllərinə nəzər yetirən “Bəydəmir ocağı” isə mövzu, süjetin quruluşu baxımından diqqəti çəksə də, bəzi məqamlarda inversiyadan qeyri-professional istifadə üsluba bir qədər xələl gətirir. Əli bəy Azərinin maraqlı nüansların rast gəlinədiyi “Oğul”u isə povest adı ilə çap olunsa da, sözügedən janrın tələblərini tam ehtiva etmədiyindən hekayəyə daha yaxındır.

Bədii yaradıcılıqda, xüsusilə, bugünkü dövəmdə əsas amil müəllifin oxucuya ünvanladığı mesaj və onun yaşadığımız zaman üçün nə dərəcədə gərəkliliyi məsələsidir. Elə bu əsas amil də əsərin başlıca ideyasını müəyyənləşdirir, müəlliflər isə bəzən bunun vacibliyini unudurlar. Belə deyilə bilər ki, yazıçı əsər yazarkən qarşısına heç də həmişə hansısa ideya-məqsəd qoymur. Təbii ki, bu fikirlə də razılaşıırıq. Lakin əsl yazıçının ortaya qoyduğu bədii mətn istər-istəməz öz-özlüyündə oxucuya bir mesaj ötürmüş olur. Yazıçının əvvəlcədən, yaxud yaradıcılıq prosesində müəyyənləşdirdiyi və ya özündən asılı olmadan daxili “mən”inin səsi kimi təzahür edən mesajı sonda onun mövzuya münasibətini və əsərin ideyasını ortaya qoymuş olur. 2019-cu ildə çap edilmiş povestlərdə, bəzi istisnaları çıxmaqla, bu vacib amilə, demək olar ki, əhəmiyyətli dərəcədə diqqət yetirilməmişdir. Janrın ümumi mənzərəsi isə, göründüyü kimi, bəzi istisnalarla, sönük olub, mövzuların o qədər də aktual olmaması, sənətkarlıq problemləri, üslubla bağlı problemlər, publisistikadan yaxa qurtara bilməmək, inversiyadan qıcıq doğuracaq və dolaşılıq yaradacaq şəkildə qeyri-professional istifadə, janrın tələblərinə və mövzuya yetəri qədər məsuliyyətlə yanaşmamaq... və

nəticə etibarilə də ədəbi tənqid və oxucu marağını cəlb etməməklə xarakterizə olunur.

Əvvəlki illərdə çap olunan bir sıra povestlər həm mətnin özü ilə bağlı, həm də bir qədər də geniş aspektdə – sözügedən janrla əlaqəli müqayisəli və tipoloji təhlillər aparmağa, onları diqqəti çəkən xüsusiyyətlərinə görə müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatının məhsulu kimi xarakterizə etməyə imkan verirdisə, 2019-cu ildə isə tam tərsinə, bəzi müəlliflər tərəfindən XXI əsr insanının təfəkkürü, intellekti və maraqlarının nəzərə alınması, zamanın və gerçəkliklərin inikası istiqamətində uğurlu çaba göstərilməyib. Başqa sözlə desək, əksər nümunələrdə xüsusilə bu günümüz üçün vacib olan başlıca amil – Zaman, onun obrazı, mənzərəsi, gerçəklikləri, təlqin etdikləri, demək olar ki, ya görünmür, ya da çox zəif görünür. Zamanın görünmədiyini ədəbiyyat isə Zamanla tərs mütənəsb olub çağdaş bədii söz sənəti və oxucu üçün maraqsız və arzuolunmazdır. Bu kontekstdə Zaman faktorunun vacib amil kimi əhəmiyyətli dərəcədə diqqətdə saxlanılmasına xüsusi önəm verilməlidir.

Sonda bir vacib məqamı da qeyd etmək istərdim. Şəxsi maraq və münasibətlər zəminində bəzi aidiyyəti olmayan bəsit mətnlərin ədəbiyyat adına təqdim edilib “ədəbi tənqid” və s. tərəfindən xoşməramlı münasibətlə qarşılınması oxucunu yanlış səmtə yönləndirməklə bərabər, çağdaş ədəbi proseslə də bağlı yanlış fikir formalaşdırır. Heç şübhəsiz ki, Əlahəzrət Zaman yaxın gələcəkdə həmin “əsər”lərin də, onların haqqındakı yazıların da üzərindən qara bir xətt çəkəcək! Lakin bu gün sözügedən problem Azərbaycan oxucusunun, xüsusilə də gənc nəslin ya bədii

Ədəbi proses–2019

zövqünü korlayır, ya da onu öz ədəbiyyatımızdan uzaqlaşdırıb xarici ədəbiyyata üz tutmağa vadar edir ki, bu da gələcəkdə daha ciddi problemlərə gətirib çıxara bilər. Odur ki, bədii materiallarla yanaşı, bir qədər də ədəbi tənqid haqqında düşünək!

Nərmin CAHANGİROVA
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

2019-CU İLİN HEKAYƏLƏRİNƏ NƏZƏR

“Ortaya qoyduğum hər düşüncənin, gəldiyim hər bir nəticənin əsasında bu fikir dayanır: yazıçı istədiyi hər bir şeyi hekayəyə çevirə bilər. Bir gənc qızın ilk sevgisindən tutmuş bir atın ölümünə; heç bir qurğu elementinin olmadığı statik təsvirdən bir-birini izləyən hadisələrin yer aldığı gözlənilməz sonu olan hərəkətli struktura malik mətnə, qafiyəsiz yazılmış bir şeirdən ölçünün heç bir əhəmiyyəti olmadığı adi reportaja qədər hər bir şey hekayə ola bilər. Hekayələrin ədəbi janr kimi müəyyənləşdirilməsində çətinliklərin olma səbəbi strukturundakı bu sonsuz elastikliklə bağlıdır”. Məruzəmi H.A.Batesin hekayə haqqındakı fikirləri ilə başlamamın səbəbi ədəbi müstəvidə hekayə zənginliyinin səbəblərindən sadəcə birini göstərməkdir. Hekayə müasir ədəbiyyatın kəmiyyət baxımından ən zəngin janrlarından biridir. Bu janr öz daxilində yenilənmələr kəçirməkdə, müasir intellektual dünya sistemində öz yerini daha da möhkəmlətməkdədir. Son dövrlərdə hekayənin janrdaxili bölünmələri baş verir, uzun hekayə, qısa hekayə, lap qısa hekayə ifadələrinə tez-tez təsadüf edilir. Düzdür, bizim ədəbiyyatımızda janrın strukturundakı yenilənmələr fəal surətdə deyil, içdən-içə özünü göstərir.

İlin ədəbi prosesinin sadəcə kiçik bir hissəsini oxucuların “kitab ehtiyacını” ödəməyi hədəfləyən yazarlarımızın hekayə və novellalarının yer aldığı, roman və povestlərlə birlikdə toplu kimi təqdim etdiyi 2019-cu il tarixli kitablar

təşkil edir. Çox vaxt esselər, publisistik mətnlərlə çıxış edən Günel Natiqin “Məhəbbət quşları”, Seyran Səxavətin Yusif Səmədoğlunun xatirəsinə həsr olunmuş “Kenquru”, Qalib Şəfahətin “O mən deyiləm”, Ataqamın “Qanadlı körpü”, Azər Abdullanın “Kəpənək bayramı”, Kənan Hacınin “Yeraltı külək”, Akif Abbasovun “Taxta qaşığı”, Elşad Baratın “Bumeranq”, Azər Qismətin “Xanım taksi”, Tural Anaroğlunun “Yad planetli”, Vüsalə Məmmədovanın “Əsir düşərgəsi” topluları müəlliflərinin gərgin əməyinin, yaradıcılıq axtarışlarının nəticəsi kimi ərsəyə gəlmişdir.

Məruzəmizi hazırlamaq üçün bu toplularda yer alan mətnlərlə yanaşı, illərdir ədəbi prosesimizin əsas çıxışı nöqtəsi olan “Azərbaycan”, “Ulduz”, “Yazı”, bu siyahıya son illərdə daxil olan “Ustad”, “Xəzan” jurnallarında, “Ədəbiyyat qəzeti”, “525-ci qəzet”, “Kredo”, “Kaspi” qəzetlərində çap olunan, ədəbiyyat portallarında, müxtəlif saytlarda təqdim edilən çoxsaylı hekayələri bacardıqca nəzərdən keçirməyə çalışdıq. Məruzədə bunların hamısını əhatə etməyin mümkünsüzlüyü yəqin ki gün kimi aydındır. Aydın olmayan isə belə bir hekayə bolluğunda yaxşı hekayə, ədəbi prosesimizi ifadə edə bilən, müasir ədəbi tendensiyalarla ayaqlaşan mətnlər axtarışımızın necə nəticələnəcəyi idi. Bizim əsas işimiz əlimizdə olan, ədəbi prosesimizdə özünü göstərən mətnlərlə bağlı olduğu üçün bu axtarışlarımızı ifrat gözləntilər olmadan davam etdirib seçdiyimiz hekayələrimizi dəyərləndirməkdir.

Bir janr kimi hekayənin əsas özəlliklərindən biri də problematikasına görə olduqca çoxçeşidli olması, məruzəmizin əvvəlində də qeyd etdiyimiz kimi ətrafımızda baş

verənlərin, gündəlik rastlaşdığımız adi və qeyri-adi hadisələrin hər birinin asanlıqla hekayə mövzusunə çevrilməsidir. Təbii ki, bu qədər hekayə mətnləri arasında təkrara yol vermədən, mövzu eyniliyi olsa da, bir-birindən fərqlənən, müəllif imzasını təsdiqləyən hekayə yazmaq yazarlardan böyük məsuliyyət və səriştə tələb edir.

Bütün zamanların, eləcə də təkcə hekayələrin deyil, əksər janrların əsas mövzusu olan insan faktoru, insan-cəmiyyət münasibətləri, ictimai-sosial problemlər və onların həlli yolları 2019-cu il nümunələrində ən çox müraciət olunan mövzulardan oldu. Ortaq mövzularda yazılsa da, yazı texnikasına, qoyulan problemin həllinə, müəllifinin öncəliklərinə görə bu əsərlər bir-birindən fərqləndirilə bilər. 2019-cu ildə Yeganə Kərimzadənin “Beş it günü” hekayəsi, Yaşar Bünyadın “Yüz birinci məktub”, Sayman Aruzun “Halal lənət”, Zöhrə Fərəcovanın “Vəsiyyət”, Nərin Gülün “Böyürkən mövsümü”, Sabir Rüstəmخانlının “Külqabi” hekayəsi kimi pozulan ailə dəyərlərinin təqdim edildiyi mətnlər sayca üstünlük təşkil edir. Daha çox müasir həyatın ədalətsizliyi üzərində qurulan (Rəşid Bərgüşadlı “Rus dili”, Murad Köhnəqalanın “Burjua ilə toqquşma”, Kamran Nəzirinin “Yelləncək, süpürgəçi qadın və pişik), mövzuya müasir yanaşmaların sərgiləndiyi bu hekayələrdə bəzən müəlliflərin qəhrəmanlarını bir rakursdan göstərməsi, öz dünyalarından olanları seyr edib nəticə çıxarması əsəri monotonlaşdırır. Orxan Fikrətoğlunun “Paxıl” hekayəsinin əsasında yeniyetmələrarası bir rəqabət mövzusu dayansa da, əslində ailə dəyərlərinə, ailədaxili münasibətlərə də toxunulur. Ailənin daima xatırladığı natamamlıq kompleksi ilə formalaşan paxıllıq kimi bir xüsusiyyətin if-

rat həddinə çatdırılaraq verilməsi, hətta qarşı tərəfin ölümünün belə bu hissi dəf edə bilməməsi oxucunu, bəlkə də, qəzəbləndirir. Paxıllıq edən yeniyetmənin təhkiyəsi ilə verilən hekayədə qəhrəmanın bu hissini səbəbini axtarması, öz-özünü mühakimə eləməsi, daxili dialoqlarda özünə haqq qazandırmaması işıq ucunun olduğuna bir işarə olsa da, hekayənin finalında alçanın turş dadını hiss edərək bu dünyadan getdiyinə görə ölmüş Firudinə paxıllıq edilməsi bu duyğunun ən pik həddə olduğunun sübutu oluna gərək.

Bu il çap olunan hekayələr arasında rekonstruksiya, folklor motivlərindən yeni biçimlərdə istifadəyə də təsadüf edilir. Meyxoş Abdullahın “Saçlarından asılan qız” hekayəsində div, yeraltı dünya kimi nağıl simvolları hekayənin strukturunda mühüm yer tutur, hadisələr 2 zaman kəsimində təqdim edilir. “*Sənə nə olub, qızım, bir oyan, niyə ağlayırsan?! – deyə ana, hələ də yuxuda olan qızının çiyinlərindən tutub ehmalca silkələdi*”. – Yuxu faktorunun ön plana çəkilməsi ilə mətn içində başqa hekayənin danışılması (qızın yuxuda gördüyü ağ div) real dünya ilə sehrli dünya arasında keçidləri təmin edir. Təəssüflə qeyd etməliyik ki, ideyaya, qoyulan problemin həllinə fokuslanan müəllif dil faktorunu gözardı edir, əsərdə ana və qızı arasındakı dialoqların 12 yaşlı qızın düşüncəsinə uyğun təqdim edilməməsi əsərin mistik ruhunu zəiflədir. Eyni problemi Qalib Şəfahətin “Atılmaq” hekayəsində də görmək mümkündür. “*Adam başını yerə dikdi, lal adam kimi, danışmağa cəhd etmək istəmirdi. Xeyli tərəddüddən sonra qız yenidən sözünə davam etdi.*

– *Bilirəm, heç kəs onu tapıb mənə gətirmək qüdrətində deyil. İllərin yığılıb saxlanc kimi saxladığı dərd yükü*

həmişəlik mənim çiynimdədir. Mən də indidən bu dərdi çəkmək üçün çox körpəyəm. Bax, ona görə ağlayıram.” Kiçik yaşlı qız və atanın dialoqu üzərində qurulan hekayəni yaşd, eyni dünyagörüşə malik iki insanın söhbəti kimi oxuyursan. Təəssüf hissi ilə deməliyik ki, dərin sosial-ictimai-siyasi məsələlərə işarələr edilən (sadəcə işarələrlə kifayətlənən) hekayələr yenə də məqsədinə xidmət etmədən ədəbi prosesdə əriyib gedir.

Yuxu içində yuxudan danışib, əhvalatların bir-birinə keçərək süjetin qəlizləşdirildiyi, müxtəlif talelərin bir müstəviyə cəmləşdirməyə çalışılmadığı, qoyulan problemi asanlıqla həll etməyib oxucunu intizarda saxlayan hekayələrdən biri də Mübariz Örenin “Minotavrın ölümü”dür. Ənənəvi mövzunun müasir dolaşlıq təhkiyədə təqdimi oxucunu intizarda saxlayıb daha diqqətlə oxumağı labüd edir.

Duyğu-düşüncələrin yer aldığı, hadisənin arxa plana keçdiyi mətnlərimiz də kifayət qədərdir. Naringülün ömrünün son günlərini yaşayan, addım-addım ölümə doğru gədən və bunu bütün qəlbi ilə hiss edən qocanın düşüncələri əsasında yazılmış “Öləziyə işıq”, Çinarə Ömrayın özü ilə mübarizə aparan insanın düşüncələr dünyasına enən, daxili aləmindəki çəkişmələri əks etdirən “Hamiləlik testi” hekayəsi maraqlı doğuran mətnlərdəndir.

Şəfa Vəlinin həyat və ölüm kimi ciddi psixoloji düşüncələr girdabında çarpışan insanlığın əbədi həyat axtarışını öz təxəyyülü ilə izah etməyə çalışdığı “İş və işsa” hekayəsi ilk sətirlərdə olduqca maraqlı başlayıb. Məkan və zamanın konkret şəkildə göstərilmədiyi hekayədə qadın, yoxsa kişi başlanğıcına diqqət çəkməyə çalışan müəllifin insanın bu dünyadakı missiyasından bəhs edərkən maraqlı

bənzətmələr, folklor motivlərindən istifadəsi bizi mətn haqqında fərqli düşünməyə təhrik edir. Hekayədə doğuluş və ölüm arasındakı kiçik xətt ilə işarə edilən zaman dilimində insanlığın nələrə keçdiyini görə bilirsən, təkcə sonluqda müəllifin təhkiyəçi mövqeyindən çıxıb birbaşa müəllif kimi öz dilindən danışması sanki Adəm və Həvvanın cənnətdən çıxıb bu dünyaya gəlişinə bənzəyir. Kim bilir, bəlkə də, müəllifin məqsədi elə bu olub.

Sirli, mistik hadisələr müasir dövrdə yazarlarımızın diqqətini cəlb edən məqamlardandır (Rasim Qaraca “Sarı Seydan”). Fərid Nəсібzadənin “Qaranlıqdakı” hekayəsində iki gəncin qorxu filmlərini xatırladan məcərasından bəhs edilir. Gecə vaxtı iki gənc indiyə qədər görmədikləri bir əraziyə gedəsi olur və qəribə hadisələrlə rastlaşırlar. Əsərin sonunda bütün yaşananların yuxu vasitəsilə mənalandırılması, gerçəkliklə yuxu arasındakı keçidlərin hiss olunmaz dərəcədə verilməsi maraqlıdır, oxunaqlıdır, səhifəni ötürməyə tələsdirmir. İnsanlıq naməlum hesab etdiyi sirli hadisələrə, əşyalara hədsiz maraq göstərir, həyatın dəyişim nöqtəsinin bu detalda gizləndiyini düşünür, lakin gördüyümüz heç də düşündüyümüz qədər gizlin, ya da əksinə, adi hesab etdiyimiz düşünmədiyimiz qədər mübhəm ola bilər. Özünəməxsus yazı tərzini, təxəyyül genişliyi ilə son illər hekayə janrında irəliyə doğru mühüm addım atan Təranə Vahid yazılarında məhz bu məqamlara diqqət çəkən, adi həyat hadisələri içində qeyri-adilikləri verə bilən, hadisələri görünməyən tərəflərindən təsvir və izah etməyə çalışan müəlliflərdəndir. Təranə Vahid maraqlı girişlər etməyi bacarır. “*Olan, yaradılan hər şeyin öz yazısı var*” – başlığı ilə verilən “Küp yazısı” əslində olmasını istədiyimiz qeyri-

adiliyin içində adiliyin olduğunu sübut edən bir məndir. Əsərdə illərdir həyətdən tapılan küpü üstündəki yazılar səbəbindən gizli saxlayan, küpün xəzinə nişançısı ola biləcəyini düşündüyü üçün nəsildən-nəsilə keçirən insanların hekayəsindən danışılır.

“*Deyəsən, o gecə Tanrı kəndi bağışlamışdı*” – bu cümlə belə oxucuda bir maraq, “Hittə” hekayəsini oxumaq üçün bir istək yaradır. Sanki o sirli, mübhəm gecəyə getmək istəyirsən. Müəllif isə bizi o gecəyə aparmağa tələsmir, əvvəlcə o gün olanlarla tanış etməyi üstün tutur. O gecə və o gün – 2 zidd anlayış və onlar arasındakı əlaqə sanki oxucunu özünə bağlayır, hadisələrin düyüm nöqtəsinə çəkib aparır. T.Vahidin hekayələri sirli-metaforik çalarlarla, şüuraltı mənalandırmalarla zəngindir. Hekayələrinin özəlliyi burada geniş təfsilatlı təsvirlərin yox, insan düşüncələrini ortaya qoyan detalların olmasındadır. Alxasın allahsızlığı, Nurəddinin kəndi xilas etmə cəhdi kontrast şəkildə hekayənin ana xəttini təşkil edir. Hekayədə kifayət qədər düşündürücü məqamlar var, lakin müəllif heç də əsəri açmağa, oxucunu intizardan qurtarmağa tələsmir, sirləri sonacan açmır. Müəllif sanki oxucu üçün çoxsaylı suallar qoyur, düşündürür. Adi bir kənd və orada baş verən qeyri-adi hadisələr, son olaraq insanlığın etdiyi günahlar ucbatından kiminsə əziyyət çəkməsi, nəсібini alması kimi görünsə də, sonda axund Nurəddinin başqa bir hikmətdə, yenidən kəndə qayıdışı kimi nəticələnilir. Hər sonun nəyinsə başlanğıcı olması düşüncəsini yada salır. Sadə təhkiyəsi ilə hadisədən-hadisəyə keçən məndə müəllif məqsədinə nail olur. Əl-bəqərə surəsindən götürülmüş “hittə” kəlməsi

sanki bütün günahkarlar üçün bağışlanma diləyən bir səsə çevrilir.

“Do, re, mi, fa, sol, la, si... məndən olsa dünyadakı bütün dilləri unudar, ancaq bu notları saxlayardım və belə olan halda yer üzü daha gözəl bir yerə çevrilərdi” – sanki musiqinin yaratdığı ahənglə yazılmış “Qu quşunun nağılı”(Pərviz Seyidli) hekayəsi qəlbın dərinliyində yaşanan qarşılıqsız sevgi hekayəsindən bəhs edir. Son illərdə yazarlarımızın çox az hallarda müraciət etdiyi mövzulardan olsa da, gəncin qəlbində baş verən fırtınaların musiqi ilə vəhdətdə verilməsi, musiqi və insan ruhu arasındakı əlaqənin ifadəsi baxımından təqdirəlayiqdir.

Nəsrimizin, xüsusən, hekayələrimizin ən çox müraciət etdiyi mövzulardan olan Qarabağ mövzusu da 2019-cu il ədəbi prosesində unudulmadı. Müharibə faktorunun insanın həyatına təsirinin işləndiyi Musa Quluzadənin “Məhv edilmiş oyuncaqlar”, Gülxani Pənahın “Qisas”, Mahir Cavadlının “Bir ovuc vətən torpağı”, Pərvanə Bayramqızının “Xof”, Elşad Baratın “Zəhra”, Nizami Kolanılının “Oğlum sağdırsa, gələcək” hekayələrində müharibənin acısı, vətən nisgili açıq-aydın duyulur. Yarımçıq arzular, yerinə yetməyən xəyallar, təbəssümə həsrət dodaqlar ürək ağrısı ilə təqdim edilir. Müharibə hekayəsi yazmaq asan deyil, insan faciəsinin ön planda olduğu mətnlərdə döyüş, dostluq, qorxu, cəsarət və tökülən qanlardan danışmaq lazımdır. Vyetnam müharibəsində iştirak etmiş, sonradan yaşadıklarını, gördüklərini qələmə almış Tim O Brien xatirələri əsasında yazdığı kitabda belə bir ifadə işlədir: bəzən əsl müharibə hekayəsini danışa bilməzsən, istəsən belə onu danışmaq mümkün olmaz. Lakin bu hekayələrin çoxunda pafos, düş-

mənə nifrət o həddədir ki, bədiiliyi sıxışdırıb arxa plana keçirir, sanki hekayə yox, ittihamçı vəkilin sözlərini oxuyursan. Sırf Qarabağ müharibəsi haqqında olmasa da, erməni düşmənçiliyinə diqqət çəkən, düşmənin əzazilliyini, qəddarlığını olduğu kimi qələmə alan Azər Abdullanın “Kəpənək bayramı” hekayəsi bədii lövhələrinin zənginliyi, təhkiyəsinin sadə, lakin dəqiqliyi ilə diqqəti cəlb edir.

Qərib Mehdinin tarixi dövrlərə ekskursiya etdiyi “Mauzer Məmməd” hekayəsi müxtəlif dövrlərdə baş vermiş hadisələrin bir müstəvidə cəmlənməsi baxımından maraqlı doğursa da, publisistika daha üstün gəlir. Sərhəd məntəqəsində baş verən kiçik bir qarşıdurmanı hekayə mövzusunda çevirib tariximiz, mədəniyyətimiz haqqında məlumatların verildiyi, informasiya bolluğu ilə seçilən Əli bəy Azərinin “Nar çubuğu”, Azər Qismətin “Gombul oğlan” hekayəsi də publisistikanın bədiiliyi arxa plana keçirdiyi hekayələrdəndir. Abid Tahirinin “Həyəcanlı an-XXI əsr” hekayəsində publisistik notlar qaçılmazdır. Hekayə qoyulan mətləbin həll olunmadığı, müasir dövrün problemlərindən biri olan gəncliyin duyğusuzluğunun cəmiyyəti necə bir fəlakətə sürüklədiyinin əksi kimi təsirli olsa da, forma elementlərinin sintezi çox da parlaq görünmür.

Müasir hekayələrdə qəhrəman müəllifin istəyinə deyil, müəllif qəhrəmanın xarakterinə məğlub olmalı, qəhrəman mövqeyi aparıcı olmalıdır. Məşhur psixanalitik K.Q.Yunqun dediyi kimi, müəllif bədii əsəri deyil, əsər müəllifi yaradır. Yəni müəllifin subyektiv fikri və ya istəyi bədii əsərdə həlledici amil ola bilməz. Təəssüf ki, bizim ədəbiyyatımızda bu hala az təsadüf edilir. Müəllif mövqə-

yi qəhrəmanların düşüncələrini üstələyir, müəllif həm hadisəyə, həm də qəhrəman düşüncəsinə hakimlik edir.

Bu cəhətdən Aqşın Yeniseyin “Bit” hekayəsini uğurlu hesab edə bilərik. Polifonik təhkiyəsi, maraqlı strukturu ilə seçilən hekayədə İsi və daxilindəki kişi arasındakı konflikt bütünlükdə mətni əhatə edir. Bu iki daxili səsin dünyanın məruz qaldığı hökmranlıq iddialı müharibələrdən, iqtisadi güc uğrunda tökülən qanlardan, hətta ən adi gündəlik sosial məsələlər haqqında bir çox mətləblərdən danışması, bir-biri ilə mübahisəyə girməsi, müəllif mövqeyinin mətnində yox olması əsəri əksər hekayələrdən fərqləndirir.

Maraqlı detalları ilə seçilən hekayələrdən biri də Səhər Əhmədin əvvəlki illərdə çap olunsa da, “Azərbaycan” jurnalında yenidən nəşr olunan “Qar yağanda dalaşan ər-arvad” hekayəsidir. Olduqca sadə mövzu - ailə münasıqəsi haqqında olsa da, diqqəti cəlb edən məqamı mövzusu deyil, bu mövzunun işlənməsidir. Müxtəlif vəzlərdə yazılmış şeir nümunələrinə göndərmələr edən müəllif əsrlərdir davam edən münasıqənin sanki heç bir nəticə vermədiyini, bu münasıqənin boşuna sərf olunan zaman olduğunu diqqətə çatdırmaq istəyirdi. Heca, əruz, sərbəst vəzn arası mübahisənin və ailə münasıqəsinin eyni tərəzidə müqayisəsi maraqlı doğurur.

“Qadın adamın əsəblərinə işləyən səsiylə bütün keçmişin arxivini açıb tökmüşdü. Bu dəfə əruzun həzəc bəhrində:

- *Yadıncadı? – (“Deyildim mən sənə mail, sən etdin əqlimi zail”).*

Kişi kobud səslə sərbəst vəzndə cavab verirdi:

- *Yalana bax, sevgilim, tellərindən incəmi?*

Çaydan heca vəznində dızıldayırdı: “Sənsiz belə halvaların ləzzəti yoxdu, dostum”.

Xanım Aydının “Sərçə” hekayəsində olduqca müasir problemlərdən olan daun sindromuna toxunması və bu problemi bütünlükdə öz çiyinlərində daşıyan valideynlərdən (qadınlardan) bəhs etməsi olduqca təqdirəlayiqdir. Əzilən, hüququ tapdanan deyil, güclü, həyatın ağır sınağı qarşısında gücdən düşməyən, mübariz qadın, yeri gəldikcə Allahına üsyan edən, yeri gəldikcə şükr edərək Allaha əl açan ana obrazı real cizgilərlə verildiyi üçün hekayə də oxunaqlı, təbiidir. Qurama deyil, sanki yaşanmış bir həyat hekayəsi ilə qarşı-qarşıya qalırsan.

Yeganə Kərimzadənin “Uşaqlığımın son yayı, beşdaş və ya...”, Tural Cəfərlinin “Gülməli ölüm” hekayələri avtobioqrafik çalarları, Akif İmanlının problemlər içində çarpışan insanlarımızı təbəssüm bəxş edən “Necəsən, Qərənfil?”, Tural Anaroglunun real hadisələrdən təsirlənərək yazdığı “İclas”, “Viza problemi” hekayələri satirik çalarlarla zəngindir. Murad Köhnəqalanın satirik hekayələrdən olan “Burjua ilə toqquşma”sında sosial bərabərsizliklərin gətirdiyi faciələrə toxunulsa da, müəllif toqquşan hər iki tərəfi öz dilindən təqdim etməklə tərəfini qorumağa çalışır. Əsər strukturca maraqlı formada – folklordakı aşiq deyişmələri şəklinə olsa da, fikirlərin çılpaq ifadəsi, müəllif mövqeyinin kəskin ifadəsi (kasıb tərəfin fikirlərinə haqq qazandırsa da, burjua adlandırdığı tərəfin düşüncələrinə ironiya hiss edilir) hekayə haqqında yüksək fikir deməyə imkan vermir. Müasir ədəbi prosesimizdə demək olar ki, müraciət edilməyən, daha çox romanların əsas predmeti olan tarix, tarixi şəxsiyyətlər mövzusu Vaqif Sultanlının qələmində “Humayun”

adı ilə qarşımıza çıxdı. Qədim Hindistanda qələmə alınan hekayədə böyük türk xaqanı Babur şahın özünü oğlu üçün qurban verməsindən, ata-oğul sevgisindən bəhs edilir.

Müasir həyatın mövzu bolluğunda mövzu problemi yaşayan müəlliflər də yox deyildir. Vaqif İsaqoğlunun “Kor kişinin alim oğlu”, “Narkoz Zeynal” hekayələri sanki sovet dövründə yazılıb, pul gücünə oxuyub həkim olan bir zümrədən danışılan mətndən sovet havası duyulur. Sanki, 70-80-ci illərdə yazılmış mətni oxuyursan.

“Roman hesabı xallarla udur, hekayəninə yeganə şansı nakaut etməkdir”, – deyən X.Kortazar müasir hekayədən sərrast olmağı, qoyulan mətləbin çox da uzadılma-dan, kəskin ifadəsini əsas götürürdü, lakin ədəbiyyatımızda hekayəyə bu meyarla yanaşan müəlliflər çox azdır. Ədəbi prosesimizdə az-çox seçilən hekayələrlə yanaşı, müasir mətnqurma, təhkiyə texnikasına çox da önəm verilməyən, bunun müqabilində yüksək mənəvi dəyərlər aşılı-yıb, cəmiyyətə ismarıq verməklə arxayınlaşan hekayələr də vardır. Bütövlükdə Azərbaycan hekayəsinin 2019-cu ildəki bütöv mənzərəsi janrın təkamül prosesində olması haqqında nikbin düşünməyə əsas verir.

Maral YAQUBOVA
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

**NƏSR VƏ NƏZƏRİYYƏ: MÜƏLLİF, OXUCU,
“DÖRDÜNCÜ DİVAR”**

Ötən il ondan qabaqkı ilin nəsr əsərlərindən yazanda ədəbiyyatımızın qərq olduğu qaranlıqda sayrışan işıq zərrələrini sezmişdim, həmin zərrələr saf-çürük edilib bir yerə cəmlənəndə, qaranlığı dəlib keçməyə çalışan işıq şüasına bənzər bir effekt oyatmışdı. Bu il o işığın ardınca getmək istəyirəm. Çağdaş nəsrin içində özünə yaxşı predmet tapanda qayğıkeşlik sevgisi məsuliyyətinin ciddiliyinə qarışan nəzəriyyənin məqsədi burada ilin saymaqla bitməyən nəsr faktlarının qıcıqlandırıcı effekt oyadan “icmal” kəlməsinin məzmununa sıxışdırmaq deyil. Görünən və ya görməzdən gəlinən (qəsdli və ya kortəbii yanaşmalarla) işıq zərrələrinin bir-birinə can atan hərəkət dinamikasını göstərmək üçün təkəbbürdən uzaq, xoşniyyətli bələdçi olmaq, işıqlı ədəbiyyatın izinə düşməkdir. Məqsəd düşüncədə, idrakda, mühakiməetmə qabiliyyətimizdə, dünyaya bəddii, bədiinin yan-yörəsinə yığdığımız fəlsəfi, mənəvi, psixoloji, ictimai, tarixi baxışımızda nələrin dəyişdiyini, ən azından dəyişməyə can atdığını görmək, təfəkkürdən yazıya, yazıdan təfəkkürə saldıığımız yollarla yeriməkdir. Çünki işığı tutmağın tək yolu budur. Təfəkkürün komfort zonalarında sıxışmış qalan mətnlərin monotonluğu, dilin həbsxanasına məhkumluğu davam etdikcə, nəzəriyyə də dəyişim axtarışında bir o qədər israrlı olacaq. Qəbul etməliyik ki, nəsr dilin saflığı, sadə süjet xətti, hadisələrin ardıcılı-

ğında nizam-intizam meyarı, oxucunu təəccübləndirmək istəyindən uzaqlığı, “təbiilik” və “səmimiyyət” kimi ölçülərlə nəzəriyyənin predmeti ola bilmir. Nəzəri fikri öncədən hazır olan sxem-düsturların bədii mətnə tətbiqi kimi qavramaq da düzgün deyil, çünki onun yeniliklərə ac rühunda doymaq bilməyən modelləşdirmək istəyi daima oyaqdır və nəzəriyyə köhnəlmiş, stereotipləşmiş, dinamik olmayana güzəşt edə bilmir. Nəzəriyyəyə görə, ədəbiyyatı “yaxşı” təyini ilə işlədən mexanizm poetik təfəkkürün öz “komfort zonalarını” tərk edə bilmə qabiliyyətində gizlidir. Diskomfort zonasına keçid “sızıntı” şəklində də baş verə bilər, “partlayış” şəklində də. Hər birinin fərqli mətn modeli var və bu tip əsərlər nəzəri düşüncənin orbitinə mütləq düşürlər.

Həssas bir məqam var, bu gün nəsrimizin qaranlıq yaxınına (geniş kəsiminə) hakim olan təsvirçilik bütün xırda-lıqları ilə nə qədər donuqdursa, aydınlıq uzağını (dar kəsimini) təmsil edən nə varsa, bir o qədər oynaqdır, hərəkətlidir, rənglidir, çoxüzlüdür. Ötən ilin nəsrində diqqət cəlb edən məqamlardan biri metatəhkiyə, metafiksiya, avtofiksiya kimi terminlərin nəsrimizdə vücut tapması, ətə-qana bürünməsi oldu. Kamal Abdullanın “Sirlərin sərgüzəşti”, Aqşin Yeniseyin “Tarix və tale”, Pərviz Cəbrayılın “Məryəm surəsi” romanlarında, Mübariz Örenin “Minotavrın ölümü”, Orxan Həsəninin “Buynuzsuz kərgədan”, “Sonuncu yuxu” kimi hekayələrində müəllif və oxucu arasındakı “dördüncü divar”ın yıxılması hadisəsinə rast gəldik.

Dördüncü divarın¹ sökülməsi o zaman baş tutur ki, müəllif öz niyyətinin mətni yaradan əsas potensiya olduğunu oxucuya fərqli şəkildə çatdırmaq üsulunu seçir. Belə mətnlərdə, müəllif bioqrafiyasını, tərcümeyi-halını, psixo-analitik məhrəmiyyətini, fəlsəfi-emosional həyat ovqatını öz niyyətinin oxucuda aşkarlanma vasitəsi kimi görmür, bunun yanlış olduğunu bilir. Mətnin sərhədsizliyinin onun yaşamaq imkanı olduğunu, mətnin sərhədsizliyinin təminatının oxucu olduğunu müəllif bilir, amma o oxucunun bu sərhədsizliyi quranın, mexanizmi yaradanın müəllif olduğunu unutmasını qəbul etmir. Mətnin yaranma mexanizmini bu dəfə mətnə gətirir, dördüncü divarı sökərək, özünün səs, kölgə, obraz və s. formalarda mətndə görünməsinə şərait yaradır.

“Sirlərin sərgüzəşti” romanının sirrlərini kəşf etmək sərgüzəştinə çıxan, mətndəki “yeni dünya”nı təşrih etməyə niyyətələnən oxucu mətnəqədərki bilgisini, əvvəlki mətnlərin çözümləndə istifadə etdiyi “alət” və “vasitələri”i unutmamalı, əvvəlki oxunuşların ona qazandırdığı “eynək”dən qurtulmalıdır. Bu isə qəliz bir prosesdir. Birincisi, bildiklərindən arınmaq, onları unutmaq oxucunu əvvəlcə bildiklərini dərindən xatırlaması ilə başlayır, bildiklərini təsdiqləmədən onları inkar edə bilməz. Və bu xatırlamanın miqyası kifayət qədər genişdir. İkincisi, çox uzun müddətdir ki, dünya oxucusu mətnin çözülmə mexanizminin sırf ondan

¹ Dördüncü divar – aktyorlarla tamaşaçılar arasında ənənəvi üçdivarlı teatrlarda olan xəyali divardır. Termin ilk dəfə Deni Didro tərəfindən XVIII əsrdə düşünüülüb, lakin XIX əsrdə istifadə olunmağa başlanmışdır. Səhnədən və ya ekrandan birbaşa tamaşaçıya müraciət edən aktyorun hərəkəti dördüncü divarı dağıtmaq adlanır.

asılı olduğuna inanır. “Sirlərin sərgüzəşti” isə oxucuya meydan oxuyur, müəllif özünəistinadlılıq (avtoreferensiallıq) və özifadəlilik (avtorefektivlik) əsasında mətn yaradır. Bütün bunlar isə oyun, əgər demək mümkünsə, bəzən metaoyun mexanizmi ilə təşkil olunur. Dörd fəsildən (“Palyız”, “Qış”, “Bahar”, “Yay”) ibarət “Sirlərin sərgüzəşti” risaləsinin yazılma mexanizmi, mətni və oxunma prosesi eyni anda təqdim olunur. Səyyahın risaləsi sobalı otaqda yazılır, tutuquşulu otaqda zühur edir, Həsən müəllim bu yazıları oxuyur və üzünü köçürür. Müəllif və oxucu! Romanında isə metafiksiyanın mexanizmi müəllif və oxucu münasibətlərini bədii mətnin içindəcə şərh edir, çünki metafiksiya ədəbiyyatla ədəbiyyat haqqında elmin sərhədində gerçəkləşə bilən aktdır. Metafiksiyanın terminoloji məzmununu və prinsiplərinin mətnə gerçəkləşmə şəkillərini bilən oxucu “Sirlərin sərgüzəşti” romanında risalənin ayrı-ayrı hissələrinin öz aralarındakı münasibətdə, risalənin zamanından Həsən müəllimin zamanına keçidlərdə bildiklərini tətbiq edir, mətni yozmağa və anlamağa çalışır, bəzi məqamlarda buna nail olsa da, oxu aktının davamında ciddi əngəllərlə rastlaşır. Metafiktiv mətn ilk mərhələdə kontekstual oxu tələb edir, kontekstual oxu isə diferensiallaşmağı sevir, “müəllifin ölümü” bahasına baş tutur. “Sirlərin sərgüzəşti” isə israrla öz müəllifini qoruyur, bərk-bərk mühafizə edir, Rolan Bartla qətiyyənlə razılaşmır. Sirlərin sərgüzəştini dünyanın yaddaşının ayrı-ayrı yuvacıqları arasında axtaran oxucu bilməlidir ki, o mətni yox, mətnin həbsxanasındakı sonsuz lüğəti aşkarlayır, çünki ayrı-ayrı sirlər arasındakı fraktal münasibətlər, sirlərin özünün rekursiyası, çin qutuları və ya rus martyuşkaları kimi “iç-içə” mo-

delləşməsi sonsuz lüğətə çevrilir, bu sonsuz lüğətin həbs-xanasından mətni xilas etmək hardasa mümkünsüzdür. “Sirlərin sərgüzəşti” isə alternativ izah təklif edir və bunu dolayı yolla oxucuya çatdırır. Qəvvəs müəllif labirinti tikib sonradan sirrini açan Dedal deyil axı?! Tesey (oxucu) ip yumağı olmadan o labirindən çıxmalıdır, bir yolu və ya yolları mütləq vardır. Bu yol isə mətnin “məngənə” mexanizmindən keçir. Rolan Bartın təbirincə, Kamal Abdullanın əlavəsi ilə desək, “ölmüş” müəllifin “ruhu” oxucunu “gözəgörünməz məngənə”də sıxacaq. Oxucu bilməlidir ki, müəllif “dilin içində azıb, əriyib yox olub”, dilin məngənəsində sıxılıb, dil də ruhun məngənəsində. Mahiyyətlər dünyasını oxucuya çatdırmaq niyyəti ilə yaşayan müəllifin ruhunun dilinə məğlubıyyəti, dilinin ruhuna məğlubıyyəti baş verir. Kamal Abdullanın romana, daha doğrusu romanın içərisindəki risalədə təqdim etdiyi ayrı-ayrı “sirr” hekayələrinin – mətnlərin daha əvvəlki müstəqil hekayələr və ya romanlardan parçalar olduğunu bilirik. “Təpəgözün intiharı”, “Banu Çiçəklə Bamsı Beyrəyin sirri”, “Gülü Qah-Qah xanım”, “Kölgə”, “Hacı Mir Həsən ağa Səyyah” və s. metafiksiyanı təşkil edən mətnlər Kamal Abdulla yaradıcılığının müxtəlif istiqamətlərindən törəyən tanış, gah müstəqil, gah da kombinə mətnlərin bir parçası kimi daha əvvəllər oxuduğumuz mətnlərdir. Sadəcə olaraq oxucu mətni “yeni dünya” kimi düşünməli və görməyi bacarmalıdır. Önhökmərlə deyil, mətndəki doğru “yol göstəricilər”dən yapışaraq öz sərgüzəştini gerçəkləşdirməlidir. Oxucunun, özünü yeni dünyaya (adaya!) ilk dəfə qədəm basmış səyyah kimi təsəvvür etmək səriştəsi olmalıdır, heç bilmədiyi yeni bir oyunun iştirakçısı kimi, hər şeyin namə-

lumluğunu qəbul etməli, eyni zamanda hər şeyin onun üçün açar ola biləcəyini unutmamalıdır. “Sirlərin sərgüzəşti” romanında oxucu və müəllif arasında “dördüncü divar” yoxdur, müxtəlif təzahürlərə bürünmüş mahiyyətlər dünyasına (təfəkkürün özünə) aparan yollar öz yolçularını gözləyirlər.

Ötən ilin nəsrinin oxucuya dərs keçdiyi başqa bir nüansa nəzər salaq: oxucunun adət etdiyi hermenevtik dolanbaclarda gəzişmək vərdişinə mətnin içindən sərt etiraz səsləri gəldi, “Tarix və tale” oxucunun hermenevtik səriştəsini haqlı olaraq mətnin çözümü kimi görmədi, oxucuya sezdirdi ki, əslində mahiyyət müəllif ritorikasının içindədir, yaxşı oxumaq elə yaxşı yazımı aşkara çıxarmaq bacarığıdır. Önəmli olan mövzu deyil, bu mövzunu ədəbiyyata çevirmə aktının özüdür. Yeniliyə açıq, dilin və təhkiyənin meta qatlarında qalxan mətnlər, xüsusilə, “Tarix və tale” ətrafındakı müzakirələr göstərdi ki, ədəbiyyat auditoriyamız mətn və onun şərhə məsələsində çətinlik çəkir, stereotip yanaşmalardan qurtula bilmir. “Tarix və tale” olmuş, hamının bildiyi hadisələrin metanarrativ üsulu ilə nəqlidir, məqsəd həmin hadisələrə bədii məzmun qatıb yenidən tədim etmək deyil. Müəllif ritorikası mətnyaratma mexanizminin mürəkkəb formasına müraciət edir, oxucunun fikrini hadisələrin axarına deyil, bu hadisələrin mətndəki funksionallığına yönəldir. Romanda tarix və tale kifayət qədər dərin anlam və məna ilə yüklənir, bəzən açılışı müəllif-təhkiyəçinin dərin fəlsəfi mülahizə və fikirləri ilə mümkün olur, bəzən isə romanın personaj heyətinin həyatdakı missiya və məqsədlərinin ölçüsü, meyarı kimi çıxış edir. Mətdə dilin bütün imkanlarından yararlanılır, dilin məna fəzasında us-

taliqla gəzişmələr edilir, fəlsəfə estetikaya, estetika fəlsəfəyə qarışır: metafiksiya, metanarrativ deyilən hadisə gerçəkləşir. Birdən çox hekayənin bir arada olduğu təhkiyələr fərqli təhkiyə səviyyələri yaradırlar. İç-içə təhkiyə adı verilən belə vəziyyət, təhkiyəçiyə seçdiyi mövqeyə əsasən imkanlar yarada bilir. “Tarix və tale”yin təhkiyəçisi öz təhkiyə mövqelərini ustalığ və bədii səriştə ilə dəyişə bilir, oxucunu çaşdırır, pürri-diqqət mətnə hakim olmağa səsləyir. Oxucu təhkiyəçini gah təhkiyə səviyyələrindən kənar da – oxucu ilə dialoqa girdiyi anda, şərhlərin yer aldığı və bədii deyimin özünün aid olduğu zamanın izlərinin olduğu yerdə (ekstra-diyəqetik müstəvidə); gah təhkiyənin içində, özünü bəlli edib-etməməsindən asılı olmayaraq hekayənin və ya personajların dünyasında baş verən hadisələri nəql etmə məqamında (introdidyəqetik müstəvi) görür, bəzən isə təhkiyəçi yoxa çıxır, belə ki, təhkiyənin müəyyən qatında iştirak edən bir şəxs (personaj), başqa bir qatda sırf təhkiyəçi kimi çıxış edə bilir. Birinci hekayənin qəhrəmanı ikən, eyni zamanda ikinci hekayənin təhkiyəçisi olur (metadiyəqetik müstəvi).

“Tarix və tale” ənənəvi romanın bütün ünsürlərinə meydan oxuyur, bunu açıq-aşkar şəkildə edir, oxucuya ünvanlayır. Onun məqsədi oxucu üçün anlaşılıqlı, sadə dildə hər hansı hadisə və hadisələr yığınının təsvir etmək deyil, çünki bilir ki, bədiiyin kriteriyası bu deyil. Mətnin məqsədi oxucunun yoluna didaktik işıq tutub, hər hansı əxlaq konsepsiyaları çərçivəsində onu tərbiyə etmək də deyil. Mənanı yaradan səbəbləri aşkarlamaq niyyətinə bürünən roman “əvvəlcə içində nələrin olduğunu görmək üçün bu nəhəng dəvənin qarnını cırmalıyaq”, – deyir.

“Sirlərin sərgüzəşti”, “Məryəm surəsi”, “Tarix və tale” romanlarında metadiyeqetik təhkiyə var. Bu mətnlərdə təhkiyəçinin və personajların təhkiyə səviyyələri arasında qaydasız (icazəsiz) keçidləri səbəb-nəticə dəyişməsi (metalepsis) ilə izah olunur.

“Meta” ön şəkilçisinin istifadəsinin sürəkli, ardıcıl hal aldığı, gözlənilən, bəzən isə gözlənilməz yerlərdə və məqamlarda rastımıza çıxdığı bir çağda yaşayırıq. Dünya ədəbiyyatşünaslığının terminoloji lüğətinə 1970-80-ci illərdən başlayaraq daxil olmuş üç termin – metamodernizm, metatəhkiyə və metafiksiya terminləri də bu müqabildəndir. Metafiksiya (metafiksasiya) terminindən ilk dəfə Amerikan yazıçısı Uilyam Qass istifadə etmiş, bu bərdə ilk geniş tədqiqatı isə 1984-cü ildə Patrisia Vo yazmışdır . Metafiksiyanı adi fiktiv (uydurma) mətndən fərqləndirən detallar var. Yaratma, tənqid, şərh və dekonstruksiyanın eynizamanlı olaraq konkret bir mətnin məkanını paylaşması metafiksiyanın əlamətlərindən biridir. Mətdə mətnin yaranma, yazılma, oxunma mexanizmi bir arada gerçəkləşir. D.Bartelme, S.Bekket, X.L.Borxes, V.Nabokov, R.Brotiqan, Kristin Bruk Rouz, İ.Kalvino və başqa yazıçıların yaradıcılığında rast gəldiyimiz metafiksiyada müəllif özünün fərqinə varmağa çalışır, özünü bilmək və göstərmək istəyir, öz bilgisi və özüylə ironik məsafələr qurmağı üstün tutur. Uydurduğu mətnin içində başqa uydurma mətnlərə də yer verir. Metafektivlik ədəbiyyat və ədəbiyyatın təhlili arasındakı incə və həssas sərhədlərdə formalaşır. Bu tip mətnlərdə müəllif oxucunu qabaqlayaraq hər tərəfdən gələcək tənqidləri önləyir, özü-özü ilə ironiya edərək həmin tənqidi baxış bucaqlarını mətnin içində

əridir, sintez edir. Metasız adi uydurma mətndə mətn “dilin həbsxanasında” (J.Derrida) olur, metalı uydurma mətndə isə dilin özü də meta prefiksi ilə işlənir. Metafiksiya “uydurma haqqında uydurma” kimi izah oluna bilər.

“Sirlərin sərgüzəşti”, “Tarix və tale” kimi əsərlər göstərir ki, dil təkcə təsvir vasitəsi deyil, yaradıcı vasitədir, həm də “yeni dünya” yaratmağın ən təhlükəli, ən hiyləgər vasitəsidir. Dil hörümçək toru (Tomas Qobbsa görə) kimidir, zəiflər ağlara ilişib qalır, güclülər toru təşkil etməkdə ağlar qədər əməyi və mövqeyi olan məsafələrdən-boşluqlardan süzülüb keçir. Oxucu təfəkkürün mətnləşməsini addım-addım kəşf edərkən, dilin həm vasitə, həm də əngəl olduğunu bilməli, dildə müəllifin danışdığı və susduğu məqamları yaxşı ayırd etməlidir. Oxucu bu məqamda “yeni dünyanın” təfərrüatlarını toplayarkən dili metadil kimi düşünməyi bacarmalıdır. Müəllif məsuliyyəti, müəllif erudisiyası, yaradıcı gücü ilə seçilən bu tip mətnlər göstərdi ki, mətndə yeni dünyanın yaradılması və inşası fərqli anlayışlardır, biri müəllifin, o biri oxucunun səyləri ilə formalaşır. Oxucunun təxəyyülü “yeni dünya”nı inşa edə bilər, bu inşa prosesini gerçəkləşdirərkən isə oxucu təşəbbüsünün və təsəvvürünün əvvəlki təcrübələrinə təkrar-təkrar dönməyə məcburdur. Məhz bu məqamda “yeni dünyanın” deşifrəsində anlaşılmazlıq ortaya çıxır, müəllif-əsər-oxucu zəncirində öz yerinin nizam və səliqəsinin pozulduğunu hiss edən müəllifin qəribə taktikaları ortaya çıxmağa başlayır. Müəllif “dördüncü divar”ın dağıdılması aktını gerçəkləşdirir. Müəlliflərin oxuculara açıq-aşkar meydan oxuduğu bu mətnlərdə mətnin yaranma, yazılma, oxunma mexanizmi bir arada gerçəkləşir. Metafiksiya ədəbiyyat və

ədəbiyyatın təhlili arasındakı incə və həssas sərhədlərdə formalaşır. Bu tip mətnlərdə müəllif oxucunu qabaqlayaraq hər tərəfdən gələcək tənqidləri önləyir, özü-özü ilə ironiya edərək həmin tənqidi baxış bucaqlarını mətnin içində eridir, sintez edir.

Mübariz Örenin “Minotavrın ölümü” hekayəsində həqiqət və bədii gerçəklik arasındakı əlaqənin özü oxucuya təqdim olunur: *“Əslinə qalsa, bu işdə hekayəlik heç nə yoxdu. Ata-babalardan qalma köhnə cığal adətidi, - hər gün baş verməsə də, göz-qulağımız belə şeylərə çoxdan öyrəşib: qızı zorla istəmədiyi oğlana verirlər, o da, gözünə döndüyüm, toy ərəfəsi, ya elə toy günü başqasına qoşulub qaçır. Amma bir iş də var ki, hər belə hadisənin öz fərqli, gözlənilməz, hətta maraqlı tərəfləri də olur. Bu işin gülməlisi oydu ki, Kəkliyin qaça biləcəyini əvvəlcədən hamı bilsə də, - qəhrəmanın adı həyatda Mətanət olub, Kəklik müəllifin uydurduğu addı, - onu qorumalı olan adamlar özləri öz əllərilə aparıb qızı maşına mindirib qayıtmışdılar”*. Müəllifin məqsədi nədir, hekayə uydurmaqdırsa, bəs o özünün uydurma texnikasını, yəni sirrini niyə oxucuya açsın?! Labirint hekayə adlandırdığı mətnə minotavrı öldürmək nə anlama gəlir? Müəllif hekayədə dəfələrlə özü ilə ironiya edir, oxucunu qabaqlayır, mətnin sirrini çözdüyünü sanan oxucu dəfələrlə aldanır. Çünki bu mətnə də dördüncü divar yoxdur, müəllif oxucunu gerçək həyat hekayəsinin mətnə dönüşməsi prosesinin özünə daxil edir, müəllif mövqeyinin önəmini xatırladır, əslində tipik bir hadisənin (amma həyatı əhəmiyyəti yüksək) müxtəlif şəkillərdə, müxtəlif üsullarda bədii mətnə çevirə bilmə potensialını göstərir. Labirint və Minotavrla bağlı məlum mətnlə də

paralellər quran (Minoş-Minos kimi) hekayənin dərin psixoloji-sentimental ovqatı (ənənəvi üslub!) ilə drammatizmə ironiyası (ənənəvi üsluba etiraz!) arasındakı ziddiyyət də diqqətdən qaçmır.

Gənc nasir Orxan Həsəni “Buynuzsuz kərgədan” və “Sonuncu yuxu” hekayələri ilə müəllif və oxucu arasında dördüncü divarı sökənlər sırasına daxil oldu.

“*“Biri var idi, biri yox idi... Dünyaya bir buynuzsuz kərgədan gəlmişdi” – yox, yox! Birinci cümlə olaraq uğurlu deyil! Hm, yenidən başlayaq....Adı Məlik olsun. Lap nağıllardakı kimi. Biri var idi, biri yox idi...”*. “Buynuzsuz kərgədan” belə başlayır, hekayənin məlum nağıl mətni (Məlikməmmədin nağılı) ilə qurduğu əlaqə, müəllifin seçdiyi təhkiyə texnologiyası, ənənəvi mətnə ironiya, özünəironiya və s. həm bu, həm də digər hekayədə özünü göstərir, eləcə də, müəllifin yaradıcı potensialından xəbər verir. Bəzi məqamlarda müəllif tələskənliyi, bənzətmə və metaforik planda təcrübəsizlik, daha doğrusu, ənənəvi çərçivədən çıxmaq cəhdi kimi yeni metaforalar yaratmaq istəyindən doğan natamamlıqlar olsa da, hər iki hekayə ötən ilin işıqlı nəsrinin yaddaşında qala bildi.

Yaxşı mətnlərin sayı müəlliflər bir-birini təkrarlamayanda, təfəkkürdən yazıya unikal və özünəməxsus yollar yarananda istər-istəməz artır. Mətnə poetik enerji dilin “həbsxanası”na sığmayıb aşıb-daşanda bir-birinə bənzəməyən əsərlər meydana gəlir. Pərviz Cəbrayılın “Məryəm Surəsi” öz oxucusunu alternativ mətnlərə müəllif tərəfindən öncədən planlaşdırılmış səyahətə çıxarır, mətnə nəql olunan əhvalatların başqa mətnlərlə əlaqələrinin növlərini ayırd etmək vəzifəsi yükləyir. Önemli olan mətnin hansı

mətnlərlə əlaqə qurması deyil, bu əlaqəni quran mexanizmin özünün çözülməsidir, oxucu ağ-qara məntiqi ilə çıxış yolu tapmayanda, qeyri-səlis məntiqdən yapışsın, varla yox arasında, yalanla doğru arasındakı boşluqlarda gəzişsin. Müəllifin niyyətindən yapışıb mətnin göndərdiyi bütün digər mətnlərlə mətnlərarası dialoqu qura biləcək oxucuya rast gəlmək bu tip mətnlərin şansıdır. “Məryəm surəsi”ndə Məryəmin təhkiyəsinin qəribə və maraqlı “dolaşığı” diqqəti cəlb edir. Roman təkcə öz sərlövhəsi ilə deyil, strukturu, mətndaxili bölgüsü ilə də alternativ mətnlə səsləşir. Müqəddəs mətnin 98 aylıq surəsi romanda 98 hissəli mətnə çevrilir. Romanın ümumi havasına hakim olan magik və mistik elementlərin oxu prosesinin gedişatında tədricən özlərinin real tərəflərini büruzə verməsi, gerçək həyat əzablarının ifadəsində müəllif üslubunun özünəməxsusluğu, təhkiyənin magik realist mürəkkəbliyinin altında gizlənmiş sadəliyi və s. diqqəti cəlb edir. Hadisələrin, arzu və istəklərin, ideya və fikirlərin, düşüncə və hökmlərin insan adlarında metaforikləşməsi, rəmzi işarə və ibarələrin dəqiq çözüm tələb etməsi, mifik və dini-kanonik mətnlərlə qarşılıqlı ünsiyyət, dünya ədəbiyyatı ilə səsləşmələr və s. romanın izahını, oxucu auditoriyasının fikrincə, “çətinləşdirir”. Əslində isə bu mətnin unikallığıdır, mətnin təfəkkürdən yazıya keçidində üslub fərdiliyinin aşkara çıxarılmasıdır. Həm “Tarix və tale”, həm “Məryəm surəsi” aşağıda haqqında danışacağımız “Lo” romanını bir paradigmada birləşdirən məzmunundakı hadisələrin təxminən eyni dövrləri əhatə etməsi, “azərbaycanlı” obrazının ilmə-ilmə işlənməsidir. Təbii ki, hər biri fərqli aspektdə, fərqli baxış bucağında, fərqli təhkiyə mexanizmində. Sənəti unikal

edən amillərdən biri də, onun universal-millî qarşıdurmasında, eyni zamanda harmoniyasında ifadə etdiyi mövqedir, millî düşüncə mətnə informasiya kimi daxil olanda istənilən effekti oyada bilmir. “Lo”nun (Əjdər Ol) içindəki informasiyanın zənginliyi, genişliyi və lazımlılığını epik təhkiyənin dərinliyi ilə harmonik şəkildə təqdim etməsini üstün tutan nəzəriyyə “Lo”nun poetik strukturunun izinə düşməyi tərcih edərdi. Məlumdur ki, müəllif ideyasından (ən bəsit səviyyədə istəyindən) doğan Qarabağ mövzusunun bədii strukturda ifadəsində yaddaş əsas faktora çevrilirsə, bu zaman retrospektiv düşüncənin tematikaya keçməsi baş verir. Sovet rejiminin çöküş ərəfəsində, totalitar rejimin yumşalmaları çərçivəsində kənarda qalmış millî yaddaşın üzə çıxması zamanı da yaddaşın dərin qatlarına retrospektiv müraciətlər və onların hal-hazırkı, indiki məqamda ifadəsi baş tutur, bu zaman öz kontekstini oxucu ilə paylaşsa da, müəllifin dominantlığı artır, çox vaxt o yaratdığı mətnə qarşı neytral təhkiyəçi ola bilmir. “Lo” retrospektiv yaddaşın mətnə gəlişində təhkiyə texnologiyası məsələsini ikinci, bəlkə də, sonuncu plana keçirir. İnformasiyanın özünün çatdırılmasına xüsusi diqqət müəllif seçimini yönəldir. Roman gerçək həyat hadisələrinin çatdırılmasına verdiyi önəmi obrazların və personaj heyətinin adlarında büruzə verir. Müəllifin öz mətnini “canlı roman” adlandırması da buna işarədir, mətbuat dili, faktlara istinadlılıq, olmuş əhvalatların olduğu kimi nəqlinə sədaqət mətnin xarakterini müəyyən edir. Mətnin dəqiqliyə sədaqəti və nəzarəti onu romana xas bədiilikdən qopardıb sürətlə memuar ədəbiyyatına yaxınlaşdırır, digər tərəfdən müəllifin mətn boyunca oxucunu romanın yazılma prosesinə daxil

etmək istəkləri özünü göstərir, romandan “çıxa bilən” müəllif obrazı yaratmağa çalışır. “Lo” romanı canlı tarixi mətn olmağı, canlı bədii mətn olmaqdan üstün tutur. “Tarix və tale” və “Məryəm surəsi” roman təhkiyəsinin əsas qayəsini (fabula da deyə bilərik) tapmaq üçün oxucunu “təhkiyə cəngəlliklərində” gəzməyə məcbur edir, ona yol göstərmək, bələdçi olmaq vəzifələri ilə özünü yükləmir, mətndə kifayət qədər işarə-əlamət və kodlar vasitəsilə özünə yol tapmasını təklif edir. “Lo” isə əksinə davranır, oxucunun işini asanlaşdırır, informasiya və onun təqdim olunma şəkli sadədir, məqsəd yazıçıya və oxucuya məlum olan fabulanın genişləndirmək, təfərrüatları, incəlikləri ilə mətnə daxil etməkdir.

Mətnlərin şansını artırmaq üçün oxucuların ədəbiyyata, sənətə yanaşma tərzini dəyişməlidir. Bu gün müasir oxucunun (məyyəyən qədər Nabokovun “yaxşı”, Umberto Ekunun “örnek” təyinləri ilə işlətdiyi oxucunun) narratologiyaya dair bilgi və intellektual bazasını hələ ki, Qərbin kannonları müəyyənləşdirir. Yaddaşı isə daha çox məxsus olduğu toplumdən və daşdığı kimliklərdən qidalanır, dünya görüşünə uyğun tənzimlənir. Fantaziyası və təxəyyülü isə psixoloji proses, özünəməxsus hadisə kimi çıxış etsə də, oxucunun yaşadığı çağın və mühitin təsirinə məruz qalır. Bu məqamda ədəbiyyat təəssübkeşliklə, mətnin və mətnin dərkə prosesinin özünün dəyişməsinə insanımızın dəyişməsi ilə mümkün ola biləcəyini sezir. Azərbaycan nəsrinin gündəminə düşüncəni dəyişmək niyyəti gəlir, nəsr fərqi-dədir ki, beyinlər dəyişmədikcə, mətn dəyişməyəcək, mətnlər toplaşb bir-birinin əlindən tutmayınca da oxucunu kütlə təfəkkürü dəyişməyəcək. Təmizləmə və arınma işinə

ən aşağılardan, ən sadədən başlamaq istəyir, məsələn, melodramı bir janr kimi mövzu bayağılığından necə xilas etmək olar deyib Niyazi Mehdi “Altay və Umay”ın sürükləyici hekayəsini qələmə alır. Nəzəriyyə isə mətnin içindəki personajı deyil, mətnin özünü ikibaşlı Yanus kimi görməkdə israr edir. Qan Turalının “Fəza səyahəti dərsləri”ndən bəhs edəndə dilin və poetik təfəkkürün fəzalarına da səyahət etmək istəyir, istəyir ki, mətnin oxunuşunun özü fəzaya səyahətə çevrilsin, fəzada poetik enerji və dil arasındakı didişmələri seyr edə bilsin. “Gürgan şərabi” (İlqar Fəhmi) romanını “çaparaq” edən təhkiyənin izinə düşmək istəyir. Nəsrin qəribə qanunları var. İstənilən təhkiyəçi hekayənin zamanını istədiyi kimi idarə edir, hadisəvi zamanın təhkiyəvi zamana dönüşməsində sürəklilik prinsipinə riayət edib-etməməkdə müstəqil davrana bilir: O hadisələrin səhifələr üzərində yayılma miqdarını dəqiqləşdirərək təhkiyənin sürətini artırma bilər, yavaşlada bilər, ya da tamamilə dayandıra bilər. Təhkiyəçi hadisələrin sürəkli axarını, nəqletmə prosesini ləngitmək, dondurmaq, qısaltmaq və tamamilə, ixtisara uğratmaqla pozur. Təhkiyəvi zamana öz şərhləri, fikirləri ilə müdaxilə edən təhkiyəçi hadisələrin sürəkli axarını ləngidə bilir, təhkiyənin ritmini yavaşladır. Çaparaq təhkiyədə personaj və xarakterlərə məxsus sözləmlər qısa və yığcam görüntüyə malikdir. Eyni zamanda hadisəvi zamanın genişliyinə rəğmən təhkiyəvi zaman, romanın həcmi kiçik olur. Nəqletmə prosesini sürətləndirmə vasitələrindən biri də ixtisardır. Bəzən hekayədəki zamanın, təhkiyəçi tərəfindən seçilən bir bölümü təsvir olunmur (ellipsis). Belə ellipsis məqamlar çaparaq təhkiyədə çox olmalıdır. Mətn müxtəlif təhkiyəvi zaman müstəvilərinə

ayrılmalı, onlar arasındakı ardıcillıq və birləşdirici hadisələrin baş verdiyi bölümlər təsvir olunmamalıdır.

Nəzəriyyə üçün maraqlı olan təhkiyənin “düyü dənələri kimi səpələnmiş” fikirləri ifadə edə bilmə qabiliyyətidir, “Ramana” da (Aydın Talıbzadə) “şüur axını” texnikası ilə yanaşı, yeni unikal tapıntılara rast gələcəyinə ümid edir, II kitabı gözləyir. Aydın Talıbzadə mətnlərinə xas olan təhkiyəçiliyin nəzəri əsaslarına bələdlilik bu romanda da var. Romanın bəzi yerlərində oxucu təhkiyəçinin beyninin içində baş verənlərin mənzərəsi ilə qarşı-qarşıyadır. Daxili nitq ilə şüur axınıni fərqləndirən əsas cəhət də, məhz birincinin məntiq qanunlarına və səbəb-nəticə ardıcılığına riayət etməsindən ibarətdir. Daxili nitq eyni zamanda qrammatik-sintaktik dil normalarına tabedir, o nitqin səssiz formasıdır. Şüur axını zamanı isə, əksinə, kəsik cümlələr, bir-birilə əlaqəsi olmayan, bir bütünlüyə sahib olmayan, çox zaman məntiq cizgisindən kənarında dayanan nitq parçalarının qarışıq düzümü nəzərdə tutulur. Romanın ümumi hadisələrini birləşdirən xətt müxtəlif təhkiyə səviyyələri və mövqelərindən keçərək tamamlanır, gah təhkiyəçi nəqlətmə prosesinin ümumi gedişatında sözü personajlar arası dialoqlara ötürür, bir növ səhnə görüntüsü yaratmaqla, hadisələrin sürəkliliyini müvəqqəti olaraq dondura bilir, gah da müəllif təhkiyənin ümumi ritmini sürətləndirmək məqsədinə geniş bir zaman kəsiminə aid hadisələrin qıscaca şərhini (xülasəsini) verməklə nail olur.

Nəzəri fikir deyir ki, mətn özünün təhkiyə cəngəlliklərində oxucunu azdırsın, izlərini itirsin, oxucu cəngəllikdə qarşısına çıxan lianaları kəsib özünə yol açsın, mətnin təhkiyəsi “Azğın” (Cəlil Cavanşir) olsun, çünki obrazların

bohemvari azğınlığı nəzəriyyənin predmetinə çevrilə bilmir. “Mirzə Cəlilin sevdası”, “Şənbədən qalan qorxu” (Rəvan Cavid) parçalar şəklində olsa da, yaxşı mətnin varlığından xəbərdar edir bizi, işıqlı ədəbiyyata inamı artırır.

Elə mətnlər var ki, onun estetik məsuliyyəti etik məsuliyyəti ilə çərçivələnmiş olur, bu zaman bu çərçivədə bədiî trayektoriyalar cızmaq ikiqat çətinləşir, “Komandır”in (Şərif Ağayar) sosial mesajı ağır gəlir, cümlələrin, cümlələrarası əlaqələrin ciddiliyi bədiiliklə ziddləşir, məsələn bu məqamda ən optimal variantı tapmaqdır, alınan mətnlər sevindirir. Əfsanəvi kəşfiyyatçı, Aprel şəhidi, polkovnik-leytenant Raquf Orucova həsr olunmuş “Komandır” romanı real faktlar əsasında fərqli üslubda qələmə alınmış əsərdir. Müəllifin məqsədi R.Orucovun həyatının və 25 illik mübarizəsinin bir qismini oxuculara çatdırmaq, qəhrəmanın əbədi və ədəbi xatirəsini yaratmaqdır. Belə məqamda faktlara istinadlılıq, hadisələrin olduğu kimi çatdırılması, informasiya mənbələrinin dəqiqliyi vacibləşir, Şərif Ağayar roman mövzusunun onun qarşısında qoyduğu şərtləri gerçəkləşdirməyin fərqli üsulunu seçir, mətnin nəqlini şahid təhkiyəçilərə ötürür, nəticədə komandirin həyat hekayəsinə polifonik baxış formalaşır. Roman “Musa yaxınlıqdakı dağda ağ işıq gördü” epiqrafı ilə başlayır, bu epiqraf mətnin bütöv gedişatında öz ağır metaforik yükünü qoruyur. Epiqraf öz metaforik yükünü mətn sonluğunda yekunlaşdırır, tamamlayır, müəllif tapıntısına çevrilir, qəhrəmanın şahid olduğu anın nəqli şahidin özünə həvalə olunur: *“Ürəyimin üstündəki ağrıdan sıyrılib çıxdım və yavaş-yavaş işığa qərq oldum. Əvvəlcə sinəmdəki yaralardan ağ işıq fışqırdı, sonra əlim, qolum, ayağım işığa dönüb bir-bi-*

rinə qarışdı. Yeddixırmana bənzəyən dağa tərəf uçanda zirvədə cılvələnən gümüşü işıq anamın təbəssümüylə gülümsədi. Hardasa uzaqlarda insan seli çırpınır, dalğalanır, uğuldayır, ağuşuna aldığı üç rəngli qayığı sağa-sola yellədə-yellədə tanış bir ünvana aparırdı.”

Nəsr mətnlərinin adları və ilk cümlələri çox mühümdür, çünki yaxşı mətnin adı və ilk cümləsi mətnin bətnindəki naməlum dünyanı “məlum” edə bilir, ən azından o dünyanı kəşf etmək istəyi yaradır. Mətni bir qəsrə bənzədik, onun təqdimat şəkli, kitab formatındadırsa, üz və arxa qabıqları, annotasiyası, ön söz, kitabın arxa qabığındakı tanıtım xarakterli yazılar – bütövlükdə mətnin özü ilə paratekstuallıq təşkil edən bütün elementlər cəmləşib formaya bürünür, qəsrin darvazasında dayanan gözətçilər, oxucuya “xoş gəldin” deyənlərə çevrilir. Bu kifayət qədər ciddi məsələdir, onlar müəllifin (qəsrin sahibinin) etibarını təmsil edirlər. Başlanğıc cümlə isə darvazanın içindəki qapının cəftəsidir (açar deyil, çünki bu qəsrə bir dəfə gəzən oxucu açarı özü tapmalıdır ki, qəsrin sahibi olsun, yəni mümkün ola biləcək ən adekvat oxunu gerçəkləşdirə bilsin), qapını – müqəddiməni açır, oxucu artıq qəsrin içindədir. Elə mətnlər var ki, adı və ilk cümləsi ifşaedici funksiya daşıyır, oxucunu tələm-tələsik xəbərdar edir ki, bu mətn alınmayıb. Xüsusilə, hekayələrdə bədii detalla adın eyniliyi sənətkarlıq tələb edən mexanizmdir, diqqət tələb edir. “Arıların səssizliyi” (Şərif Ağayar), “Nənəli konfet” (Ataqam), “Dəvələr, atlar, şarlar...” (Rəvan Cavid) kimi ad, məzmun, forma arasındakı tekstual əlaqəni toxumağı bacaran mətnlərlə yanaşı, elə ilk baxışda öz sərlöhvəsi ilə nəzəriyyəyə məğlub olan mətnlər var.

“Arıların səssizliyi” və “Nənəli konfet” hekayələri həm bir-birinə bənzəyir, həm də bir-birindən çox fərqlənir. Hər iki mətnin struktur bünövrəsində dayanan “acı” bir-birinə bənzəyir, bu acı bütün oxucular üçün eyniləşir, ortaqlaşır, Azərbaycan ağrısının acısına çevrilir, bu acının içindən müharibə, azadlıq, Vətən sevgisi, Vətənlə bağlı arzuların səsi, iniltisi gəlir. İkinci tərəfdən hər iki hekayə oxucuya oxşar yol xəritəsi çızır. Mətnin sətiraltı cığırılarında gizlədilmiş mənaların izinə varmaq, başqa mətnlərlə əlaqələr qurmaq, bu əlaqələrdən doğan anlamları saf-çürük edib vasitəyə çevirmək və mətnin şərhinə nail olmaq. Hekayələrin fərqi ondadır ki, müəlliflər fərdi texnologiya nümayiş etdirirlər, təhkiyəçi mövqeyinə, modallığına və perspektivinə görə özünəməxsus mövqə sərgiləyirlər.

“Mirzə Cəlilin sevdası”, “Şənbədən qalan qorxu” kimi hələ tamamlanmamış romanları ilə nəzəriyyənin diqqətini çəkən Rəvan Cavidin “Dəvələr, atlar, şarlar...” hekayəsi magik realizmə xas təsvirlərin detallara yüklənən anlamlarla harmoniyası prinsipi üzrə nəql olunur. Mətnin başqa mətnlərlə qurduğu əlaqələr impilisit şəkildədir, oxucudan açılış tələb edir ki, məhz onun vasitəsilə oxucu oxunu üfqi və şaquli istiqamətlərdə genişlədə bilsin.

Nəsrin struktur baxımından zəifliyini aşkar və ifşa edən məqamlardan biri də təhkiyənin zaman planının qurulmasıdır. Ümumiyyətlə, hadisəvi zaman ilə təhkiyəvi zaman arasındakı münasibətlər ardıcılıq, sürəklilik və sıxlıq olmaqla, üç fərqli aspektdən təsnif oluna bilər: Nəql olunan hekayəni təşkil edən hadisələrin ardıcıl düzümü nəqletmə prosesində qoruna da bilər, əksinə, tamamilə pozula da bilər: təhkiyəçi hadisələri olduğu kimi, sırasına görə

nəql edirsə, xronoloji ardıcılıq pozulmur; hadisələri geri-yə dönərək (geriyə dönmə – analepsis) və gələcəkdə baş verəcək hadisələri, gerçəkləşəcəyi vaxtdan öncə, irəliyə gedərək (irəliyə getmə – prolepsis) nəql edərsə, ardıcılıq prinsipi pozulmuş olar. Onu da qeyd edək ki, bu pozulmalar bədii mətnin özünəməxsusluğunu təmin edən vasitələrdir.

Müşfiq Şükürlünün “Mənim balaca sərçəm” hekayəsi anın və situasiyanın təsvirinə yönəlik mətn texnikası ilə diqqət cəlb edir, müəllif situativ təsvirin çərçivələrini diaxron şəkildə genişləndirməyi bacarır və göstərməyə çalışır ki, ədəbiyyat təkcə uzun, bir-birinə bənzəyən, metaforik yükü ağır olan cümlələrin yığını deyil, o lakonik cümlələrlə poetik balansı gözləyə bilər, bədii qoruna bilər. Bu, düşüncədən yazıya gedən yolun fərdiliyidir.

Nəsrdə “yeni dünya” yaratmağa iddialı mətnlərlə yanaşı, vərdişkarı olduğumuz dünyanın qapılarını özünəməxsus şəkildə açan mətnlər var. Məsələn, təhkiyənin səliqəli nizamına təhkiyəçinin ironiyasının sərtliyini yumşaqcasına yerləşdirmək səriştəsi (“Qız və maneken” Səfər Alışarlı), təhkiyəçinin içindən keçib dünyanı görmək və göstərmək manevrinin özünəməxsusluğu (“Yeraltı külək”. Kənan Hacı) təhkiyənin təsvirlə nizamlı harmoniyası (“Azan gəmilər limanı”. Yaşar Bünyad), keçmiş əhvalatların səliqə-sahmanlı nəqli (“Malakan kəndinin payızı”. Məmməd Oruc) və s. tipli mətnlərin keyfiyyət meyarına çevrilir.

Belə nəticəyə gəlmək olar ki, nəsrimiz nədənsə olmuş əhvalatları danışmağı sevir, hal-hazırda olanların təsvirinə gələndə mətndə cümlələrin “darıxdığı” hiss olunur. Olmuşları danışan mətnlərdə də bəzən müəllif mövqeyi, mü-

əllif mövqeyinin modallığı pozulur, hadisələri görmüş müəllif, hadisələrin iştirakçısı olan və olmayan təhkiyəçini ayırd edə bilmir, onlara biçdiyi vəzifələri qarışdırır. Bu da həmin mətnləri nəzəriyyənin predmeti olmaqdan uzaqlaşdırır. Çünki təhkiyəçinin nəql olunan hekayənin içində və kənarında yer alması, təhkiyəçinin mövqə seçimi ümumilikdə mətnin strukturuna birbaşa təsir edir. Təhkiyəçinin hekayənin daxilində yer alması, hətta, ən əsas personaj olaraq danışması, hekayə mətninin təhkiyə mətninə dönüşməsi funksiyasını daşması çağdaş nəsrin əsas əlamətlərindən biridir. Personaj-təhkiyəçi (avtodiyeqetik təhkiyəçi) funksiyasını yerinə yetirən şəxs irihəcmli nəsrimiz üçün daha aktualdır. Hekayənin hadisənin ümumi gedişatına daxil olmayan kənar şəxs tərəfindən nəql olunması (heterodieqetik təhkiyəçi) klassik nəsrə xas xüsusiyyət kimi kiçikhəcmli nəsr əsərlərində özünü ən çox göstərən müəllif texnologiyasıdır.

XXI əsrin oxucusunu həddən artıq səliqəli, sahmanlı, nizamlı, ütülü cümlələr darıxdırır, bəzən olur ki, bütöv bir mətn bir-birinə çox oxşayan səliqəli sətirlərinin güdazına gedir, mətn özünün tək bir cümləsində məğlubiyət bayrağını qaldırır. Elə mətnlər də var ki, cümlələri fil udmuş əfi ilan kimi qıvrılır, içindəki enerjinin biz oxucuların intellektində həzm-rabedən keçirib aydınlığa çıxmasını tələb edir, nəzəriyyə belə mətnləri sevir, o, cümlələrin öz aralarında qurduğu şaquli və üfiqi əlaqələri çözməklə mətnin sərhinə nail ola bilir.

Etiraf edək, nəzəriyyə sərtidir, öz qaydaları var, mətnə münasibətdə bəzən tikanlı kaktus bitkisinə dönüb mətni qəddarcasına dəlik-deşik etməyi sevir. Bəzi mətnlər isə şi-

Ədəbi proses–2019

şirdilmiş şar kimidir, nəzəriyyə ilə yan-yana gələndə... sonluq məlumdur. Əslində qəddar, sərt nəzəriyyənin içində dərin ədəbiyyat təəssübkeşliyi var, ədəbiyyatın dəyər tərzisində ağır gəlməsini ən çox istəyən də odur, ədəbiyyata səthi yanaşmalardan ən çox qıcıqlanan da odur. Nəzəriyyə istəyir ki, onun gördüyü, bildiyi işıqlı ədəbiyyatı hamı görə bilsin, ədəbiyyatdakı işığa kölgə salan ən xırda detal qarşı hövsələsizliyinin səbəbi də budur.

Vaqif YUSİFLİ
Filologiya elmləri doktoru

SON İLLƏRİN DRAMATURGIYASI

1

“Dramaturgiya ədəbiyyat inkişafının ən yüksək pilləsi və incəsənətin tacıdır” – bu fikrin müəllifi görkəmli rus tənqidçisi V.Q.Belinskidir. Elə həmin əsrdə bizim böyük mütəfəkkirimiz Mirzə Fətəli Axundzadə yazırdı ki: “Gülüstən” və “Zinətül-məcalis” dövrü keçmişdir. Bu gün bu cür əsərlər millətin işinə gəlmir. Bu gün millət üçün faydalı və oxucuların zövqləri üçün rəğbətli olan əsər dram və romandır. Buna görə də bir para qərribə əsərlər yazmışam, onlardan ən mənfəətli və məşhuru dram, yəni teatr fənni şərifindən olan əsərlərimdir ki, onun nəticəsi əxlaqı təmizləməkdir və bu günə qədər bu elm islam əhlinin arasında məlum deyildir”. Beləliklə, Mirzə Fətəli Axundzadə “islam əhlinin arasında məlum olmayan” bir janrı – dramatik növü Azərbaycan, ümumən Şərqi ədəbiyyatına gətirdi və bu 170 il ərzində dramaturgiya sənəti elə onunla yaşadı nəslə və minillik yaşlı olan poeziya ilə bir sırada “əxlaqı təmizləmək”, mənəvi həyatımıza işıq saçmaq, tariximizin və bu günümüzün həqiqətlərini canlandırmaq, dövrün (və dövrlərin) insan tiplərini ədəbiyyata gətirmək, cəmiyyətdə baş verən ictimai-siyasi, mənəvi-əxlaqi prosesləri əks etdirmək missiyasını yerinə yetirir. Biz bu 170 ildə milli dramaturgiyamızın keçdiyi yolları izləmək fikrində deyilik, məqsədimiz son illərin dramaturgiyası haqqında bəzi

fikirlərimizi sizinlə bölüşmək, müasir ədəbi prosesdə və ümumən, milli-mənəvi varlığımızda dramaturgiyamızın və teatrımızın bu missiyanı necə yerinə yetirməsini açıqlamaqdır. Məlumdur ki, dramatik ədəbiyyat sintetik xarakter daşıyır, dramaturji material olmadan səhnə də, teatr da, rejissor da, aktyor da, hətta teatr rəssamı və bəstəkar musiqisi də ola bilməz. Ancaq bütün bunlarla yanaşı, dramaturgiya və teatr ədəbi tənqidsiz də keçinə bilməz. Ona görə də...

2

İlk növbədə, son illərin teatr və dramaturgiyasına ədəbi tənqidin münasibətini izləyək. Bu gün şeir və nəsr haqqında ədəbi dərgilərlə, mətbuat səhifələrində xeyli yazılar çap olunur (rəylər, resenziyalar, məqalələr, icmal yazıları, ədəbi portretlər), amma janrlarla müqayisədə dram əsərləri və teatr tamaşaları ilə bağlı yazılar nisbətən azlıq təşkil edir (təki az olsun, yaxşı olsun!). Elə “Azərbaycan” jurnalının 2014-cü il mart sayında “Çağdaş Azərbaycan dramaturgiyası: problemlər, mülahizələr” adlı geniş müzakirəsi də (iştirakçılar: Əli Əmirli, Firuz Mustafa, İntiqam Qasımzadə, Südabə Ağabalayeva, Əsəd Cahangir, Bəhram Osmanov, Gümrah Ömər) bu problemləri əhatə edirdi: dramaturgiyanın mahiyyəti nədir, əsl dramaturgiya nədən və nə zaman yaranır, dram həyatın güzgüsüdürmü, doğrudanmı modernist dram estetikası ənənəvi sənəti üstələyib, dram əsərlərində fəlsəfi mühakimələr, yoxsa fəlsəfi ruh əsas olmalıdır, çağdaş Azərbaycan dramının ictimai həyata təsiri varmı, dramaturqlarla teatr arasında əlaqələr necədir,

rejissor işinin səviyyəsi qaneedicidirmi, qeyri-adi rejissor traktovkaları ilə qarşılaşırıqmı, gənc dramaturqlara meydan verilmirmi, teatrlara niyə tamaşaçı az gəlir, dram sənəti doğrudanmı elitarlaşıb, niyə zəif əsərlər səhnəyə yol tapır və s. Göründüyü kimi, teatr və dramaturgiya ilə bağlı əksər problemlər bu müzakirənin hədəfinə çevrilib və həmin müzakirənin polemik ruhda davam etməsi təbii idi. Müzakirədə nikbin notlar da səsləndi, pessimist fikirlər də... Müqayisələr aparıldı ki: sovet dövründə teatrın ictimai gücü çox önəmli rol oynayır, buna səbəb sənətin ideoloji aparatın tərkib hissəsinə çevrilməsiydi və sovet hökuməti teatrın ictimai gücündən çox məharətlə istifadə edirdi. Amma teatrın bu gün ictimai həyata təsir gücü azdır. Amma bu fikrin doğru olmadığı da məlumdur, vəziyyət yaxşılığa doğru getməkdədir (bunu dramaturq Əli Əmirli söyləyirdi).

Bizim fikrimizcə, bu müqayisəni aparmağa ehtiyac yox idi. Sovet dövrünün özünəməxsus xüsusiyyətləri vardı və o dövrdə dramaturgiyanın və teatrın müəyyən mənada ideoloji rupora çevrilməsi təbii və qanunauyğun idi. Amma indi ilə müqayisədə ən şedevr tamaşaların (“Vaqif”, “Od gəlini”, “Sən həmişə mənimləsən”, “Unuda bilmi-rəm”, “Xəyyam”, “Şeyx Sənan”, “Səyavuş”, “Dəli yığıncağı”, “Ölülər”, “Kəndçi qızı”, “Yalan”, “Toy”, “Şəhərin yay günləri” və s.) məhz sovet dövründə böyük uğur qazanması heç bir ideologiya ilə bağlı deyildi.

“İndi təkcə bizdə yox, bütün dünyada başqa bir cəmiyyət, başqa bir insan formalaşır. Bu insanın artıq kumirə, ideala marağı yoxdur” (rejissor Bəhram Osmanov söyləyirdi). İndi belə bir sual: bu yeni cəmiyyət və bu yeni in-

san teatr və dramaturgiyada necə görsənir? Bədii-teatral təcəssüm hansı səviyyədədir? Əlbəttə, yeni cəmiyyət, yeni müstəqillikdən keçən bu otuz il ərzində bir vaxt lənətlədiyimiz, indi isə qoynunda “şad-xürrəm” yaşadığımız kapitalizm dövrü dramaturgiyada az-çox öz əksini tapır. Elçinin doxsanıncı illərdə qələmə aldığı komediyalarında, Əli Əmirlinin “Meydan”, “Ağqoyunlular və Qaraqoyunlular”, “Köhnə ev”, “Varlı qadın”, “Ünvanız qatar”, Firuz Mustafanın “Qəfəs” “Tabut”, “Müqəvvə”, Vaqif Əlixanlının “Dənizə baxan pəncərə”, İlqar Fəhminin “Zümrüd parlıtısı”, “Şokalad market”, “Hər şey tərsinə və ya Müsibəti-Fəxrəddin”, Aqil Abbasın “Ölülər” pyeslərində son otuz ilin Azərbaycan cəmiyyətinin mənzərəsi müəyyən dərəcədə əks olunub. Amma yeni insan tipi hələ dramaturgiyada tam formalaşmayıb, müsbət insanlar (obrazlar) var, amma onları bu dövrün ədəbi qəhrəmanları kimi səciyyələndirmək olmur. Təbii ki, biz sovet dövrünün “müsbət qəhrəman”larını arzulamırıq. “Bununla belə, biz yenə də qəhrəman arzusundayıq, halbuki, bu gün qəhrəmanlığın yox, liderliyin zamanıdır, qəhrəmandan fərqli olaraq, lider heç nəyi qurban vermək fikrində deyil, əksinə, tələb edir” (Südəbə Ağabalayevanın müzakirədən sonrakı “Meyar unudulmasa” yazısından).

Doxsanıncı illərlə müqayisədə ikimininci illərdə dram yazanların sayı az qala “həndəsi” silsilə ilə artır. Elə bircə 2012-ci ildə Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin keçirdiyi dram müsabiqəsinə 140 pyes təqdim olunmuşdu. Əsasən gənclərin pyesləriydi. O pyeslərdən deyəsən, yalnız biri səhnəyə yol tapdı. Fikrimizcə, burada qorxulu bir şey yoxdur, “afişada ad, teatrda müəllif lojası, təntənəli

premyera” – bunlar sovet dövründə də vardı, indi də. Ona görə də yeni imzalardan çəkinmək lazım deyil, hamı yazır, çox gözəl, amma hamı Cabbarlı deyil ki. Amma o müsabiqəyə təqdim edilən pyeslərin içində ümid doğuran, perspektiv vəd edən nümunələr də tapmaq olardı. Hərçənd ki: “Dramaturji təfəkkürü, teatr mədəniyyəti, ən əsası, güclü teatr sevgisi olmayan yazıçı üçün yaxşı pyes yazmaq çətinidir, hətta mümkün deyil. Görürsən, adam yazır, yazır... hər şey ilk baxışda yerindədir, amma yazdığı sevilmir, uğur qazanmır. Səbəb çox sadədir, həmin dediyim sehr yoxdur həmin əsərlərdə” (bunu da Əli Əmirli söyləyirdi). Müqayisə bəlkə də yerinə düşür, on səkkiz-iyirmi yaşlarında bir şairin və nasirin parlaması mümkündür, amma Cəfər Cabbarlıdan başqa bu yaşda hansı dramaturqumuzun adını çəkə bilərik? “Amma bir tərəfdən cavan dramaturqları qınamaq da olmur. Mühit olmalıdır, istedad mühitdə inkişaf edir, məsələn, heç olmasa, master-klaslar olmalıdır ki, professional dramaturq öz təcrübəsini gənclərlə bölüşə bilsin” (Südabə Ağabalayeva). Yaxud: “Dramaturq olmaq üçün istedadlı doğulmaq kifayət etmir. Savadsız adam, nə qədər istedadlı olursa-olsun, dramaturq ola bilməz. Dramaturq həm ədəbiyyat, həm də teatrı dərinləndirən bilməlidir. Bizdə bu gün niyə gənc dramaturqlar azdır? Çünki cavanlar oxumurlar, teatra gəlmirlər” (Firuz Mustafa). Bu fikirlərin hər birində müəyyən həqiqət var. Ancaq Firuz müəllimin “bizdə niyə gənc dramaturqlar azdır” deməsini anlamaq olmur. Məsələn, doxsanıncı illərdə Aygün Həsənoğlu adında cavan bir dramaturq vardı, onun pyesləri maraqlı doğururdu, onun “Mağara” pyesi hər hansı bir teatra təqdim edilsəydi, uğur qazana bilərdi. Amma heç bir teatr onunla

marahlanmadı. Bəs ikimininci illərdə necə? Elə “Hədəf nəşrləri”nin keçirdiyi “Anamın kitabı” ədəbi müsabiqəsinə də gənc yazarların səkkiz pyesi təqdim olunub. Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin keçirdiyi müsabiqədə 140 pyes təqdim olunmasını da bir daha xatırlayaq. Onların içərisində gənc yazarlar əksəriyyət təşkil edirdi. Yox, gənc dramaturq azlığından şikayətlənmək olmaz – Sevinc Elsevər, Şəbnəm Tofiqqızı, Qan Turalı, Cavid Zeynallı, Ülviyyə Heydərova, Günel Eyvazlı, Nabat Hüseynova, Rəvan Tovhidoğlu, Pərvin Nurəliyeva, Samir Sədaqətoğlu və s. Ola bilsin, Firuz Mustafanın dediyi kimi, onlar hələ teatrdən bilmirlər, amma söhbət Rəsul Rzanın ifadəsiylə desək: “qayğı sözü və qayğı özü” hiss olunmur.

Əli Əmirli deyir ki: “Mif dövründən üzüm bəri keçmiş həmişə daha gözəl görünüb, qızıl əsr kimi təsəvvür olunub. Lakin bu, sadəcə mifdir və bu mifin öz psixoloji motivi var”. Qoy o dediyi kimi olsun, amma mən o keçmişə yaşamaq üçün bir daha dünyaya gələrdim. Və Azərbaycan rejissura sənətinin üç korifeyinin - Adil İsgəndərovun, Tofiq Kazımovun və Mehdi Məmmədovun, Gənc Tamaşaçıları Teatrında Ağakəşi Kazımovun, Şəki Teatrında Hüseynağa Atakəşiyevin, Lənkəran teatrında Baba Rzayevin, Musiqili Komediya teatrında isə Şəmsi Bədəlbəylinin nəyə qadir olduqlarını bir daha görərdim. Və bir də Vəqif İbrahimovun...

İkinci halda: o illərdə ölkə teatr havasına köklənmişdi. Və bu proses təkcə yetmişinci illərdə deyil, sonrakı onillikdə də davam etdi. Teatr havası ailələrə, məktəblərə ayrı-ayrı müəssisələrə də sirayət edirdi. Bəs indi necə? Əli Əmirlinin bu fikri ilə tamamilə razıyam: “Doğrudan da, bu

gün teatr televiziya və internet, sosial şəbəkələr, insanların az qala vacib həyatı orqanına çevirmiş telefon, fast-fud xarakterli şou tamaşalar, gecə klubları, barları və sair əyləncə vasitələri qarşısında duruş gətirməyə məcburdu”. Görəsən, duruş gətirirmi? Teatr elə bir sehri qüvvədir ki, ondan çox milli televiziya kanalları, o kanallarda göstərilən şou tamaşalar, internet rekursları bu sehri qüvvənin qarşısını ala bilməz. Əgər ala bilirsə, bunun səbəbini kənarında yox, teatrın özündə axtarmaq lazımdır. Yaxşı tamaşalara heç kim biganə deyil və mən də Elçinin, Vaqif Səmədoğlunun, Əli Əmirlinin Akademik Teatrda, mərhum Hüseynağa Atakişiyevin Gənclər Teatrında vaxtilə hazırladığı tamaşalarda salonları boş görməmişəm. Amma ürəkdən tikan çıxaran, tamaşaçını bütün tamaşa boyu öz itaətində saxlayan o sehri qüvvənin iksiri sanki təsir gücünü itirib.

Mətləbdən uzaqlaşmayaq. Biz dram əsərləri haqqında tənqiddin münasibətindən söz açdıq. Bəlkə də, o “ixsirin” təsir gücünü itirdiyini tənqiddə axtaraq. Axtaraq və görürük ki, bilavasitə teatr tənqidində də böyük bir boşluq var. Son illərdə “525-ci qəzet”də bir neçə cavan müəllifin ayrı-ayrı tamaşalar haqqında yazılarını oxumuşuq. Bəs sonra? Yazıcılar Birliyinin hər qurultayından öncə dramaturgiya haqqında məruzəni dinləyirik. Hər il Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda ilin ədəbi yekunları ilə bağlı elmi müşavirə keçirilir və cavan tədqiqatçı Aynurə Mustafayevanın dramaturgiya haqqında məruzələrini eşidirik. Bunlar “məcburi”, “leqal”, qabaqcadan planlaşdırılmış məruzələrdir. Təbii ki, bu məruzələrdə maraqlı, orijinal fikirlərlə qarşılaşırıq. Bu, həmin boşluğu aradan qaldırırımı? Amma bir müəllifin, dramaturgiyanı da, teatrı da mükəmməl bilən

Aydın Talıbzadənin susmağına heç cür təhəmmül etmək olmaz. 2011-ci il “Azərbaycan” jurnalının yanvar sayında onun “Azərbaycanlıların müstəqillik sərgüzəştləri” məqaləsini oxumuşuq. Bu məqalə bütünlüklə Əli Əmirlinin dramaturgiyasına həsr olunmuşdu və o yazıda üç obrazla qarşılaşdıq. Birinci obraz Əli Əmirlinin obrazıydı ki, Aydın Talıbzadə onun bir dramaturq kimi nəyə qadir olduğunu və nəyə qadir olmadığını sübut edirdi. Məqalə bu cümlələrlə bitirdi: “Əli Əmirlinin komediyalarını oxuyub müasir azərbaycanlıları tanımaq və anlamaq olur. Əli Əmirlinin komediyaları xalqın müstəqillik və azadlıq sərgüzəştlərinin, eynilə də “xalqın mentaliteti” deyilən bir nəsnənin güzgüsüdür, “xalqın mentaliteti” deyilən bir anlayışın içidir, tutumudur”. Təbii ki, bu yazıda Əli Əmirlinin müasir dramaturq kimi özəllikləri daha çox açıqlanır. İkinci obraz Əli Əmirlinin pyeslərində canlandırılan müstəqillik dövrünün azərbaycanlılarıdır. Onların hər biri bizə çox yaxşı tanışdır. Aydın Talıbzadənin bu obrazlara, onların necə canlandırılmasına münasibətindən asılı olmayaraq onlar bizik. Üçüncü obraz – Aydın Talıbzadənin özüdür. Jül Renarın belə bir kəlamı var ki: “Üslub bütün üslubların yaddan çıxarılması deməkdir”. Aydın Talıbzadənin üslubu – yazı tərzini tənqidçi maneraları, fərdiliyi özünəməxsusdur və bu özünəməxsusluqda Aydın Talıbzadənin son dərəcə sərbəst düşüncə çalarlarını aydınca görürük. O, təhlillərini “Vay şələküm-məəlləküm” xalq oyununun konstruksiyası üzərində qurur və zənnimizcə, bu konstruksiyaya bəzi məqamlarda ciddilik kəsb etməsə də, hər halda, maraqlı təsir bağışlayır.

Aydın Talıbzadə yenə nə yazacaq, daha kimin (məsələn, tutaq ən məhsuldar dramaturq Firuz Mustafanın) dramaturgiyasından söz açacaq, bilmirik, amma təhəmmülün də bir sonu olmalı, gözləyək... (Aydın Talıbzadə gözəl nətiqdir, televiziya verilişlərində rejissorlar, aktyorlar və tamaşalar haqqında söz söyləyir, amma bunlar şifahi nitq nümunələridir, mətbuat isə tarixdir).

Bir neçə kəlmə də Aynurə Mustafayevanın müasir dramaturgiya ilə bağlı məqalə və icmalları haqqında. Onun 2016-cu ildə çap olunmuş “Axtarışlar sorağında” (İki mininci illər dramaturgiyası. “Azərbaycan” jurnalı, 2016, №9) və “Müstəqillik dönəminin dramaturgiyası” – “Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı” toplusu, 2019, №2) məqalələri son otuz ilin dramaturgiyası haqqında müəyyən təsəvvür yaradır. Dramaturgiyamızı həm məzmun, həm də sənətkarlıq baxımından təhlil edən Aynurə bu janrda yaranan irəliləyişi və həmçinin uğursuzluqları nəzərə çarpdırır, bu janrın əsas istiqamətlərini düzgün müəyyənləşdirir. Bu yazılarda bizi daha çox modern dram estetikası ilə bağlı mülahizələri maraqlandırır. Çünki Aynurə modern dram estetikası tərəfdarlarındanır. Yazır ki: “Modern dram arxitektikasının əsas elementləri olan ziddiyyətlərin harmoniyası, xaosun nizamı və absurdun məntiqi milli dram sənətimizdə bədii strukturun dağıntıları, öz yerində olmayan detalların xaosu, məna-məzmunusuzluğun absurdu kimi meydana çıxır. Odur ki, yeni dram istiqamətinin varlığı inkar olunmasa da, dramaturgiyamızın postdramatik mərhələsi kimi bütöv bir ədəbi prosesdən danışmaq mümkün deyildir”. Artıq hər il keçirilən “İlin ədəbi yekunları” müşavirəsinin materialları “Ədəbi proses” seriyasından olan

toplularda öz əksini tapır və biz Aynurə Mustafayevanın hər ilin dramaturgiyası ilə bağlı məruzələrini eşidirik. Aynurənin icmal xarakterli məruzələrində dram əsərləri və tamaşalar haqqında məlumat verilir və o, bir neçə məruzədə çalışır ki, təkcə məlumat verməklə, adları sadalamaqla işini bitirməsin, əsərlər və tamaşaları təhlil etsin, yeri gəldikcə, öz tənqidi münasibətini də bildirsin. Bir üstün cəhətini də göstərək: Aynurə teatrlarla sıx əlaqə saxlayır, rejissorlarla görüşür, teatrların tamaşalarına da gedir. Amma elə buradaca qeyd edək ki, onun icmalları çox qısadır, oxuduğu bədii materialları və baxdığı tamaşaları tam əhatə eləmir. Oxusun, tanış olsun vaxtilə Yaşar Qarayevin Yazıçılar qurultaylarında dramaturgiya ilə bağlı məruzələrini, ya bu xüsusda icmallarını.

Deyə bilərik ki, Aynurənin icmallarını sanki dramaturgiya haqqında birnəfəsə söylənilən monoloqlar da adlandırmaq olar. 2017-ci ilin dramaturgiyası haqqında icmal elə “Dramaturgiya haqqında monoloq” adlanır. “Monoloq” yunan sözüdür, təksəslilik, təkbaşına danışmaq mənasını ifadə edir və dram əsərlərində baş qəhrəmanın əsas ideyanı ifadə etmək üçün söylədiyi nitq, müraciət kimi mənalanır. Ədəbi tənqiddə necə, “təkbaşına” danışmaq olurmu? Əgər tənqidçi öz əsərinin “qəhrəmanındırsa”, onun bütün fikir və mülahizələri əvvəldən axıra irəli sürdüyü bir ideya üzərində köklənirsə və nitqində narahatlıq ifadə olunursa, bunu monoloqa qiyas etmək olar. Bəli, Aynurə Mustafayeva monoloq söyləyir və onun monoloqları başdan-ayağa narahatlıq libasına bürünməkdədir. Nədən ötrü narahatdır, doğrumu, gerçəkmi, ya bəlkə doğru deyil?

“Dramın poeziya və nəsrə, teatrın isə digər sənət növləri ilə rəqabətdə ölüm-dirim çabaları ilə uğraşdığı günümüzdə janrın ədəbiyyatımızda yaşarılığı hər il yaranan pyeslərin kəmiyyətindən yox, keyfiyyətindən asılıdır. Bu janrdə keyfiyyətli əsər ortaya qoymaq isə digər janrlarla müqayisədə xeyli çətin işdir”. Doğrudur, razılaşıyıq, dram sənəti nəsrə, poeziyaya nisbətən çətin sənətdir, Aristoteləndən üzə bəri bu fikri azmı söyləyiblər? Və Aynurənin icmallarında dram yazmağın çətinliyi məsələsi başlıca xətt kimi keçir və çox hallarda hər ilin dramaturgiya nümunələrinin əksəriyyəti bu “çətinliyin” sınağından keçə bilmir. Hiss olunur ki, Aynurənin narahatlığında dram sənətini kəmil, yetkin görmək arzusu dolanır. Onun bəyəndiyi əsərlər də var, bəyənmədikləri də və bəyənmədikləri bəyəndiklərindən çoxdur. O, İlqar Fəhminin “Hər şey tərsinə və ya Müsibəti-Fəxrəddin” pyesini bəyənilir, çünki onun fikrincə, bu pyesdə İlqar Fəhminin Fəxrəddinin müsibəti dramurgiyamızın ilk tragik qəhrəmanı olan Fəxrəddinin müsibətindən daha dərinidir. O, İlqar Fəhminin “Son reportaj” pyesini də bəyənilir və hətta, belə bir fikir də irəli sürür ki, 2016-cı ilin dramaturji materialları içərisində “Son reportaj” pyesi olmasaydı, 2016-cı ildə dramaturgiyanın geriyə doğru addımladığını demək olardı. O, Əli Əmirinin “Premyera”, İlqar Fəhminin “Zümrüd parıltısı”, Samir Sədaqətoğlunun “Həbsxanada bayram” əsərlərini də bəyənilir, bu əsərlərin “səhnəyə çıxmaq şansı çox aşağıdır” deyir. Səbəbini belə izah edir ki, bu əsərlər “artıq yaşanmış, olub-bitmiş bir talelər haqqında hekayədir... tamaşaçı üçün bu həyat hekayələrinə qulaq asmaq nəinki maraqlı, hətta, çox yorucudur, buna baxmayaraq, bu hekayələrdə bəzən çox

ağrılı məqamlar var və onlar psixoloji gedişlərlə müşayiət olunur”. Yanlış və subyektiv fikirdir, çünki bu əsərlərdə onun fikrincə, “çox ağrılı məqamlar” varsa, “və onlar psixoloji gedişlərlə müşayiət olunursa”, daha nə lazım imiş?

Bütün bunlarla yanaşı, Aynurə Mustafayevanın məruzə-icmallarında müasir dramaturgiyamızın yeni tipli bir tədqiqatçısını görürük.

4

Bu yazı (məruzə) əslində, son iki ilin dramaturgiyasına həsr olunacaqdı. Yəni 2018 və 2019-cu illərdə müasir dramaturgiyamızın qısa bir zamanda keçdiyi yolu işıqlandırmalıydı. Ancaq bu iki il təqvimdə təkcə iki il kimi səciyyələnmə bilməz, yəni yaxın illərin dramaturgiyasına da müxtəsər nəzər yetirməklə ümumi inkişaf istiqamətini müəyyənləşdirə bilərik. Bəzi müəlliflərin dediyi fikirlərin ziddinə olaraq qətiyyənlə söyləyirik ki, müasir dramaturgiyamız müasir şeirimizdən, müasir nəsrimizdən xeyli dərəcədə geri qalır, biz heç də o fikirdə deyilik ki, dramaturgiyada bir məktəb yaratmış, müasir Azərbaycan dramaturgiyasının banisi – əlli il ərzində Azərbaycan teatrının repertuarını xeyli dərəcədə zənginləşdirən İlyas Əfəndiyevin vəfatından sonra dramaturgiyamızda böyük bir boşluq, ya çat yaranıb, biz heç də o fikirdə deyilik ki, Azərbaycan teatrı öz ənənələrindən uzaqlaşmış və biz heç də o fikirdə deyilik ki, dramaturgiyamız müasir həyat məsələlərinə biganədir... Hər bir ədəbi janrın zamanla, ictimai-siyasi proseslərlə, daha geniş mənada- quruluşun, formasiyanın dəyişilməsiylə bağlı özünün də yeni bir inkişaf mərhələsinə daxil

olmağı şübhəsizdir. Müasir Azərbaycan dramaturgiyasının da şeirimiz və nəsrimiz kimi belə bir yeniləşməyə ehtiyacı vardı. Azərbaycanın müstəqilliyi həm də ədəbiyyatımızın müstəqilliyidir – deyirik.

Dramaturgiyanın bir ədəbi janr kimi özünəməxsus xüsusiyyətləri var. Əsər yazılır, əksər hallarda çap olunur, bu əsərlərin müəyyən qismi teatrlara da təqlid olunur və bəyənilən əsərlər səhnəyə də yol tapır. Heç də vacib deyil ki, bir dram əsərinin “tərcümeyi-halının son cümləsi” səhnədə tamamlansın. Zəif pyes zəif şeir və hekayə kimi diqqətdən kənar qalacaq. Bəs onda bu əsərlər niyə yazılır, – sualını da vermirik.

Müstəqillik dövrü dramaturgiyaya da öz mövzularını gətirdi. Həyat, ictimai münasibətlər dəyişmişdi. Həm sosializmdən keçən neqativlər, həm də kapitalizmin özü ilə gətirdiyi və insanların hələ alışa bilmədiyi bir çox “yeniliklərinin”, müəyyən xaosun, hərəmərcliyin, mənəvi erroziyanın yaranmasını, bir sözlə, təzadlı dünyanın Azərbaycana məxsus mənzərəsini Elçin “Ah, Paris, Paris”, “Mənənim ərim dəlidir”, “Dəlixanadan dəli qaçıb”, “Mən sənənin dayınam” komediyalarında əks etdirdi. İkimininci illərdə isə Elçinin “Qatil” “Şekspir”, “Cəhənnəm sakinləri” “Teleskop”, “Arılar arasında” pyeslərində tragik və komik situasiyalar, gərgin və dramatik hadisələr bir-birini əvəz edir. Elçinlə yanaşı, Əli Əmirlinin, Firuz Mustafanın, Afaq Məsudun, Elçin Hüseynbəylinin, ikimininci illərdə isə İlqar Fəhminin, Aydın Talıbzadənin dramaturgiyaya gəlişi maraqlı dram əsərləri ilə diqqəti cəlb etdi. Hər bir janrda yeni ədəbi mərhələ ilk növbədə, iki amillə bağlı olur. Mövzular yeniləşir, yeni dövrün ab-havası, gerçəklikdə cə-

rəyan edən hadisələr, yeni insan obrazları gündəmə gəlir. İkincisi isə, bədiiyin, sənətkarlığın, janrın forma xüsusiyyətlərinin yazılan əsərlərdə hansı yeniliklərlə müşayiət olunmasıdır. Lakin bu iki amili birləşdirən bir xətt var – o da müasirlikdir.

Görkəmli tənqidçi Yaşar Qarayev yazırdı: “Müasirlik-müasirlərimizi narahat edən, düşündürən suallara cavab verməkdir... Həm də müasirlik - hər cür zaman yox, bizim iztirabları və həyəcanları ilə yaşadığımız, qayğı və suallarına cavablar axtardığımız öz doğma və məhrəm mənəvi ömür vətənimiz deməkdir”.

İlk növbədə, biz də belə bir suala cavab verək ki, bizim dramaturgiyada müasir həyat və müasir insan necə əks olunur? Görkəmli ədəbiyyatşünas Firidun bəy Köçərli yazırdı ki: “Şairi-kamil və ədibi-fazil öz əsrinin müsəvvir və nəqqaşını mənziləsindədir”. İllər keçəcək və bizlərdən sonrakı nəsil ikimininci illərin dramaturgiyası ilə tanış olanda ilk növbədə fikirləşəcək ki, otuz il, qırx il bundan əvvəl yaranan dram əsərlərində Azərbaycan gerçəkliyi necə əks olunub? Amma otuz-qırx ili gözləməyək, o suala bu gün cavab verək. Bunun üçün son yeddi-səkkiz ildə yaranan dram əsərlərinə (daxli yoxdur, onlar teatrların repertuarında yer tutub yoxsa yox) müraciət edək.

Təkcə görkəmli nasir kimi deyil, həm də istedadlı bir dramaturq kimi tanıdığımız Anar “Şəhərin qış gecələri” pyesini (“Azərbaycan”, 2019, № 10) 20 Yanvarın 30 illiyinə həsr edib. Yəqin ki, xatırladıq: yetmişinci illərdə Anar “Şəhərin yay günləri” pyesini yazmışdı və o pyes gəmidə oturub gəmiçi ilə dava eləmək gücündə idi. Anar o dövrün sosial mənzərəsini, mənəvi-əxlaqi problemlərini bu

pyesdə əks etdirirdi və ali məktəb müəllimi Qiyas Zeynalının obrazında öz əqidəsindən dönməyən, əgər təbii caizsə deyək ki, ideal bir insan obrazı yaratmışdı. Anar o qəhrəmanı “Şəhərin qış gecələri”nə gətirir, yenə həmin adam, dəyişilən zamanədir, Qiyas Zeynallı isə dəyişməyib, indi Azərbaycanın müstəqilliyi uğrunda mübarizə aparır. Əlbəttə, bizə-tamaşaçılara məhz belə ədəbi qəhrəmanlar hava və su kimi lazımdır. Görəsən, yeni nəsil dramnəvisləri öz əsərlərində müasir həyatda, cəmiyyətdə, yaşadığımız mühitdə baş verən hadisələri, müasirlərimizin duyğu və düşüncələrini necə canlandırırlar?

5

Əli Əmirlinin pyeslərindən başlayaq. Əli Əmirli artıq bir dramaturq kimi öz yaradıcılığının zirvəsindədir, əsərləri teatrların repertuarından düşmür. Onun pyesləri, əgər belə demək mümkünsə, major tipli, yəni yüksək əhval-ruhiyyə ilə qələmə alınan pyeslərdir. Əli Əmirlinin “Meydan”, “Ağqoyunlular və Qaraqoyunlular”, “İyirmi ildən sonra”, “Premyera”, “Köhnə ev”, “Kişi və qadın”, “Varlı qadın”, “Bəla-bəla sözündəndir?”, “Onun iki qabırğası”, “Yeddi məhbusə”, “Sevgilim Sumqayıt” pyeslərinin mövzusu müasir həyatdan alınmışdır. Doğrudan da, tənqidçi-teatrşünas Aydın Talıbzadənin qeyd etdiyi kimi, Əli Əmirlinin pyeslərində müstəqillik dövrü azərbaycanlılarının sərgüzəştləri süjetin məzmununu təşkil edir. Özü də bu əsərlərin janrı Əli Əmirlinin təyini üzrə müəyyənləşdirilir: “Bəla-bəla sözündəndir?”, “Varlı qadın”, “Kişi və qadın”, “Onun iki qabırğası”, “Yeddi məhbusə”, “Köhnə ev”,

“Premyera” komediya, “Ağqoyunlular və Qaraqoyunlular” məhəbbət dramı, “Gözəllik imperiyası” nikbin dram, “Sevgilim Sumqayıt” şəhər dramı adı ilə təqdim olunur. Hansı janra üstünlük verdiyini Əli Əmirli özü yaxşı bilir, göründüyü kimi, o, komediyaya daha çox meyil edir və doğrudan da, onun komediyalarında gülüş boldur, məzhəkə üstünlük təşkil edir. Onun gülüş hədəfləri isə çoxşaxəlidir: ailələrdə, iş yerində, ümumiyyətlə, kiçik bir məkanda baş verən və doğrudan da, gülünc hadisələrlə, anlaşılmazlıqlarla şərtlənən olaylar və bütün bunların iştirakçıları olan insanların hər birinin öz komediyası diqqəti cəlb edir. Əli Əmirli yeni dövrün qayda-qanunlarına, əsasən pul, var-dövlət üstündə bərqərar olan maddi üstünlüyünə dözməyib əzab çəkən insanların ağlamalı vəziyyətlərindən faciə yox, komediya düzəldir. Çünki faciədə tragik qəhrəman, tragik konflikt və tragik ölüm əsas rol oynayırsa, komediyada komik obraz, komik situasiyalar olması mütləqdir. “Bala-bəla sözüdüdü?” komediyasında Əli Əmirli bir ailənin – Atanın, Ananın və əsgəri xidmətə getməkdən boyun qaçıran Oğulun düşdüyü gülünc vəziyyətləri göstərir. Oğlunu əsgərliyə aparmasınlar deyə ata, ana ona qız paltarını geyindirir, Cəmil adını Cəmilə ilə əvəz edirlər. Gülməli, məzəli səhnələr bir-birini əvəz edir, amma Əli Əmirli bu gülüşün arxasında çox ciddi bir mətləbə işarə edir – fərariyyəti, kökdən, mənşədən uzaq düşməyi ataya da, anaya da, oğula da xatırladır.

Əli Əmirlinin pyeslərində hadisələr bir evdə, bir iş yerində, həm də dar bir məkanda cərəyan edir, amma cəmiyyətdə baş verən hadisələr ailədə də, iş yerində də öz izini buraxır. “Ağqoyunlular və Qaraqoyunlular” dramında iki

nəsil arasında düşmənçilik, didişmə, bir-birinə nifrət hissi yaranıb, burada Şekspirin “Romeo və Cülyetta” faciəsinin süjetinin təsiri duyulsa da, Əli Əmirli bu süjeti milli əraziyə, özü də fərqli şəkildə “köçürür”. Bütün hadisələr siyasət fonunda davam etdirilir. Müəllif bu süjeti bir-birinə qənim kəsilən iki nəslin tək-cə qan düşmənçiliyi fonunda deyil, həm də doxsanıncı illərin əvvəllərinə təsadüf edən siyasi partiyaların mübarizəsi, seçki kompaniyasında amansız rəqabət kimi davam etdirir. Səhnədə sanki iki rəngin mübarizəsi gedir, ağqoyunlular hamısı ağ, qaraqoyunlular isə qara kostyumdadırlar. Amma dəxli yoxdur, onların məramı və niyyəti arasında eyni məqsəd durur: “Sülh”, “Müstəqillik” şüarı altında Vətəni parçalamaq, doğmaları bir-birindən ayırmaq və nəticədə deputatlıq kürsüsünə nail olmaq. Qaraqoyunluların Fəridi, Ağqoyunluların Fidanı- bir-birini sevən bu iki gənc də həmin siyasətin qurbanına çevrirlər.

Əli Əmirli komediya və dramlarına yaşadığımız dövrün panoramasını gətirməyə çalışır və əlbəttə, buna müəyyən dərəcədə nail ola bilər. Məlumdur ki, keçid dövrü insanların həm maddiyyat, həm də mənəviyyat sınaqlarından necə adladığını, ya da açıq-aşkar məğlublıqlarını aşkarlayan dövr idi. Maddiyyat, pul, var-dövlət, sərvət toplamaq ehtirası kasıblığa, işsizliyə məhkumluqla yanaşı, addımlayırdı. Əli Əmirli pulun cəmiyyətdə, ailələrdə oynadığı dağıdıcı rolunu bir neçə pyesində əks etdirib. İyirmi ildən sonra vaxtilə bir-birini tanıyan iki insan – kişi və qadın rastlaşırlar. Kişi səfir işləyir, var-dövlət başından aşır, qadın isə ailəsi ilə birgə yoxsul, acınacaqlı həyat yaşayır. Bu melodramada konflikt öz şiddəti və gərginliyi ilə seçilir.

Ailənin başçısı Otellodur, bu ad da təsadüfi deyil. Otello Xalq artistidir, Şekspir faciələrində həmişə baş qəhrəman rollarının ifaçısı olub, Şekspiri sevdiyi üçün qızına Ofe-liya, oğluna Hamlet adlarını qoyub. Amma indi ruzigar də-yişib, pulsuzluq, maddi ehtiyac həddini aşıb. Otello toylar-da tamadalıq edir, bəzi aktyor dostları kimi alverçi, ya kommersant deyil və olmaq da istəmir. Deyir ki: “Birdən-birə hər şey dəyişdi, istedadlı aktyorun şöhrəti qəlp pul ki-mi mənasızlaşdı, axı hər bir inqilab, hər bir çevriliş ilk zər-bəsini sənətkara vurur. Bəli, sınaq dövrü yetişdi. Şöhrət qı-lafından çıxmış aktyor əla libasını soyunub, lüt-üryan qal-mış qocaya bənzədi. Təbiidir ki, həmin zavallı qocanın məhəbbət, sədaqət tələb etməyə haqqı yoxdur”. Ailədaxili konfliktin yaranmasında isə adı işıq olan qadının böyük rolu olur. Vaxtilə yaraşlıq, Şekspir qəhrəmanlarını böyük məharətlə oynayan Hamletə vurulduğu üçün digərinə eti-nasızlıq göstərmişdi. İndi isə onu maddi qayğılar düşündü-rür, maddiyyat mənəviyyatı sıradan çıxarıb. İstəyir ki, ar-tıq bir aktyor kimi nüfuzunu itirmiş əri pul qazansın-amma “Ay camaat, mən bu vaxtacan bilmirəm kimdi mənim əri-m? Otellodur, Hamletdir, Maqbetdir, yoxsa Kefli İsgən-dərdir? Vallah, elə bilirəm ki, bir gün Otello ilə, bir gün Şekspirlə, o biri gün Şillərlə yatıb dururam”. Bəli, Pul... Burada mərhum satirik şairimiz Rüfət Zəbioğlunun “Pul” şeiri yada düşür: Dayı öz bacıoğlusuna deyir ki: “Qulaq as, yaxşı eşit sən dayının sözlərini, Ərzəni yazma qələmlə, po-zular, yaz pul ilə. Ağladır dərdli aşıqləri hönkür-hönkür, Segaha, bəlkə də lap Rasta dönür caz pul ilə, Sənə pul gös-tərərəm, Yalta bilərsən Ələti”. Əli Əmirlinin “Varlı qa-dın”, “Qara” komediyası da keçid dövrü ziyalılarının fa-

ciəsini əks etdirir və Əli Əmirli bu komediyada yenə də pulun Karl Marksın ifadəsilə desək, qocanı cavana, cavanı qocaya çevirdiyinin şahidi oluruq. Yenə yoxsul bir ailə, yenə ehtiyac hər gün qapını döyür, ailənin başçısı Sarı elmlər doktoru olsa da, zillət içində yaşayır, bir ayağı şikəst olan arvadı Həvva Zərlinkaya da hər gün deyindir, ərinə bivec adlandırır. İntihara əl atır, özünü öldürmək istəyəndə qapı döyülür, Vəkil içəri daxil olur və Həvvaya bildirir ki, onun qohumu-Almaniyada yaşayan milyonçu Bixanım fan Zirlinski-Braun Həvva xanıma bir milyard dollar vəsiyyət edib. Və bundan sonra çox sürətlə dəyişilmə prosesi gedir, bir milyard dollar hələ bankdan çıxarılmamış ailənin hər bir üzvü yüz həştad dərəcə mənəviyyatsızlığa yuvarlanır.

Əli Əmirlinin ən yaxşı komediyası “Köhnə ev”dir və bu komediya ailəmi macərə komediyası kimi qələmə alınsa da, obrazların qarşılıqlı münasibətləri fonunda cəmiyyət hadisələrinin təsirini hiss edirik. Köhnə ev-iki mənada anlaşılır. Sovet dövrünün Sosialist Əməyi Qəhrəmanı Qüdrət kişi yeni həyat tərzini qətiyyənlə bəyənmiş və yaşadığı evin satılmasına ciddi müqavimət göstərir. Ancaq keçmiş qayıtmaq mümkün deyil və kapitalist münasibətlərinin bu evə və ailəyə müdaxiləsini hiss edincə: “Mən daha bu evdə qala bilmərəm” deyir. Köhnə ev-həm də yaşarı ənənələrin süqutu, milli dəyərlərin tənəzzülə uğraması deməkdir.

Əli Əmirli əsl oyun qurucusudur və onun əksər pyeslərində bu oyunlar öz dramatik həllini tapa bilir. Çünki dramaturqun qurduğu bu oyunlar real həyatın həqiqətləri ilə səsləşir. Amma bəzi hallarda onun oyun praktikası özünü doğrultmur. Məsələn, “Kişi və qadın” komediyasında,

həmçinin “Yeddi məhbusə”də fikrimizcə, oyun baş tutmur. “Kişi və qadın”da süni, qurama bir “ideya” hakimdir, kişi bir qadını öz ölmüş arvadına bənzədir, onunla eşq məcərası qurmağa, beləliklə, keçmiş həyatını qaytarmağa can atır. “Yeddi məhbusə”də isə namusa, qeyrətə görə bir kişini döyüb həbsxanaya düşən bacıların didişməsi, dalaşması yadda qalır, konflikt isə həll olunmur (bunu Aydın Talıbzadə məndən əvvəl söyləyib).

Əli Əmirli müstəqillik dövrü azərbaycanlıların sərgü-zəştlərini və onların yaşadıkları dövrün, bir-birilə qarşılıqlı münasibətlərinin fonunda xeyli personajları dram əsərlərinə gətirir, bunların içində mənfi tipajlar üstünlük təşkil edir: oğullarını əsgəliyə göndərməyən varlı, vəzifəli ata, onun arvadı, qan düşmənçiliyi üzündən bir-birinə qənim kəsilən ağqoyunlular və qaraqoyunlular, “Köhnə evin” sakinləri, “Varlı qadın”da Həvvə Zərlinkaya – onun oğlu, qızı, “İyirmi ildən sonra”da bir-birini tapan Qadın və onu sevən varlı Səfir... bunların sayını artırmağa da bilərik. “Ağqoyunlular və Qaraqoyunlular” pyesində Fərid və Fidan, “İyirmi ildən sonra”da Otello – yalnız bu obrazları göstərə bilərik ki, bu obrazlar pisliyə qarşı müqavimət göstərirlər, ancaq müqavimət, mübarizə yox. Xaraktercə zəif insanlardır. Sual olunur: yəni bu müsəqillik illərində Şəri dəf edəcək qəhrəmanlar yoxmudur? Bəlkə də, ümidimizi üzüb deyərdik ki, yoxdur. Amma 2013-cü ildə qələmə aldığı “Ünəvansız qatar” dramında Əli Əmirli epizodik də olsa, belə bir obraz yaradır – adı həqiqətən Mixaylo olan və Qarabağ döyüşlərində yaralanmış keçmiş döyüşçü. O, Familin “Bilin, ay camaat, yuxarıdan göstəriş verilib ki, Qarabağ qaçqınlarını Bakıya buraxmasınlar. İndidən başınıza çarə qı-

lın! Bir-iki saata erməni gəlib bura çatacaq” kimi təxribatçı, satqın bir adamın dərslərini verir, deyir ki: “Camaat, heç uymayın təxribata. Müharibə olan ölkədə qəhrəmanlar da olacaq, satqınlar da, casuslar da, məğlubiyyətlər də, qələbələr də!”. Amma təəssüf ki. Əli Əmirli bu obrazı elə bu səviyyədə saxlayır, inkişaf etdirmir. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, “Ünvanlı qatar” Əli Əmirlinin 90-cı illər Azərbaycan gerçəkliyini real və inandırıcı şəkildə dramaturgiyada canlandıran, həm də azərbaycanlıları toplum halında təqdim edən ilk əsəridir.

Keçək Firuz Mustafanın dramaturji yaradıcılığına. Əli Əmirli kimi o da dramaturgiyaya nəsrədən gəlib və hər iki janrdə ədəbi fəaliyyətini davam etdirir.

Firuz Mustafa çox məhsuldar işləyir, yazdığı dram əsərlərinin sayına görə birincidir, Azərbaycanın Lope de Veqası olmağa can atır. 35 il ərzində bircə Akademik Dram Teatrından başqa, Azərbaycanın bütün teatrlarının qapısı onun üzünə açıq olub. Hətta, son illərdə Türkiyədə, Rusiyada və Ukraynada da pyesləri tamaşaya qoyulub. Bu yazıda onun bütün dram əsərlərindən söhbət açmaq mümkün deyil, yalnız bəzi pyeslərinə müraciət edəcəyik ki, onlar bizim zənnimizcə, F.Mustafanı müasir bir dramaturq kimi səciyyələndirir. Ancaq bir məsələni də qeyd edək ki, Firuz Mustafa öz dram əsərlərini müxtəlif adlarla təsnif edir: baxın: mini-fars, monodram, dram-metamarfoza, dram komik faciə, qrotesk, dramatik komediya, ekzotik komediya, antikomediya, fars, mənzum komediya və s. Bu cür adlara biz Əli Əmirlidə də rast gəlmişik: baxın: subyektiv xronika, qeyri-tarixi faciə, melodram, dramatik komediya, ideyasız məsxərə, qara komediya, epataj komedi-

ya, ailə dramı, şəhər dramı, tale dramı, nikbin dram, musiqili yuxu-kollaj. Pyeslərin bu şəkildə təsnifi müəlliflərin öz istəyi ilə olsa da, hər halda, komediya komediyadır, faciə faciədir, dram da dram, komediyanın qarası olmur, epotajı olmur, dramın da şəhərlisi, ailəvisi... Ona qalsaydı, Mirzə İbrahimov “Kəndçi qızı”-nı kəndli komediyası, Anar “Şəhərin yay günləri”-ni şəhər komediyası adlandırırdı. Onsuz da mətndə hər şey bəlli olurdun bu adların elə bir önəmi varmı?

Mətləbdən uzaqlaşmıyıq. Firuz Mustafanın pyeslərini iki bölgüyə ayırmaq olar. Birinci bölgüyə müasir dram mədəniyyətini əks etdirən, həyatı, gerçək aləmi, müasirlərimizi dram vasitəsilə mənən saflaşdıran, təkcə ədəbiyyatın deyil, həm də teatrın yaddaşında yaşaya biləcək əsərlər daxildir. İkinci bölgüyə isə məzmunca əksikliyi olmayan, yəni müəyyən bir fikir aşılaraq, lakin dramaturji nöqtəyindən nəzərdən nisbətən zəif təsir bağışlayan pyeslər daxildir. Təbii ki, bir belə “məhsuldarlığın” – əllidən artıq pyeslərin içində hər şey gözəl ola bilməz, hər şey istəyincə alınmaz. İkimininci illərin əvvəllərində yazdığı “Qəfəs”, “Tabut” “Ağıllı adam”, “Dəhliz”, “İlgim”, “Müqəvvə”, “Qara qutu” pyesləri zənnimizcə, Firuz Mustafanı bir dramaturq kimi tanıdan, onun həyat hadisələrini həm simvolik, həm də real şəkildə canlandıran əsərlərdir. Bu əsərlər bir sıra maraqlı hekayələri ilə diqqəti cəlb edən Firuz Mustafanı dramaturq kimi də tanıtdı və onun pyesləri çox tezliklə teatra yol açdı. Götürək cəmi bir iştirakçısı olan “Müqəvvə” monodramını (O, monodram yazmağı çox sevdi). Budur, müasir zövqlə bəzədilmiş bir mənzildə, yaxası açıq xalalda bir tənha qadın. Otağın küncündə bir kişi müqəvvası. Qadın

zümzümə edə-edə müqəvvaya yaxınlaşır, fenlə onun “uzun saçını” – parikini qurudur. Bu görünüşdən sonra qadına zənglər olur. Zəng edənlər onun gözəlliyinə “aşiq” olan kişilərdir. Bu zənglərdə o kişilərin mənəvi puçluğu, əxlaqsızlığı bəlli olur. “Əsas zahiri görünüşdür, daxilə baş vuran kimdir? Kimə gərəkdir sənin için, daxilin, ürəyin, qəlbin” – qadının bu sözləri həmin kişilərin “əxlaq kodeksini”, mənəviyyatsızlıq aləmini ifadə edir. Firuz Mustafa bu pyesin qəhrəmanını – o gözəl qadını həm düşünən, həm də etirazçı, daxilən üsyankar bir obraz kimi təqdim edir və bu obrazın vasitəsilə bir çox həqiqətləri bəyan edir. Bayırda izdiham var, səslər, şüarlar, “azadlıq” nidaları eşidilir. Əslində, bu nidalar maddiyyat tələbləridir. Qadın deyir: Siz həm pul qazanmaq istəyirsiniz, həm də azadlıq. Bu, necə ola bilər? Azadlıq adamın öz içindən başlayır. Əvvəlcə öz daxilinizi kin-küdurətdən təmizləyin, sonra azadlıq istəyin! Ruhun köləsinə çevrilən azad ola bilərmi? Qulaq asın! Yer üzündə azad olan bir kimsə yoxdur. O ağac da, quş da, o ot da, o it də cəhənnəm əzabı çəkir. O ağac torpağın girovuna çevrilib, o quşsa göyün... Bəs nədən, hardan başlayır bizim azadlığımız? Öz nəfsimizdən, öz xislətimizdən, öz daxilimizdən, öz xaricimizdən başlayır. Əvvəlcə ürəyinizi azad edin, sonra ruhunuzu, sonra da bütün bədəninizi”. Əlbəttə, qadının bu fikirləri ilə mübahisə də etmək olar, ancaq onun düşdüyü vəziyyətə uyğun səslənilir bu çağırışlar. Firuz Mustafa filosofdur, bu elmin doktorudur və onun digər pyeslərində də bu tipli fəlsəfi çağırışlara adət etmişik. Pyesin sonu isə belə bitir ki, qadının otağında olan Müqəvvə canlı adama çevrilir, qadını qucağına alır, qadın canlı adamdan daha çox müqəvvaya bənzəyir. Bu

çevrilmə simvolik məna daşıyır. Zənnimizcə, Firuz Mustafa demək istəyir ki, insan real həyatdan, cəmiyyətdən təcrid olunanda, passivliyə qapılıanda müqəvvaya çevrilə bilər.

Firuz Mustafa da komediya janrına müraciət edir və hələ 2004-cü ildə “Komediyalar” adlı kitab da nəşr edib. Onun “Qarışqa tələsi” “Safari”, “Kişiləri qoruyun” komediyalarında müəyyən əxlaqi məsələlər qoyulur və deyək ki, Firuz Mustafa bu komediyalarda janrın tələblərinə müəyyən dərəcədə əməl edir, çalışır ki, təqdim etdiyi obrazların (hansı ki, ailədə, yaşadıkları mühitdə, cəmiyyətdə, əxlaqi məsələlərdə hədd bilmirlər) mənəviyyatsızlığını nəzərə çarpdırsın. Və buna az-çox nail ola bilir. Amma bizim fikrimizcə, Firuz Mustafa bir dramaturq kimi komediyalarında yox, ciddi planda yazılan və müasir həyatın problemlərindən söz açan dramlarında daha çox uğur qazana bilir. Məsələn, son illərdə qələmə aldığı “Fotoqraf” və “Marian çökəkliyi” pyesləri, gülüşü bol, amma məzmunu kasıb komediyalarından (deyək ki, “Vida marşı”ndan) bizə daha xoş təsir bağışladı. Onun 2019-cu ildə “Azərbaycan” jurnalında çap olunmuş “Payız meşəsində vals” pyesi göstərdi ki, Firuz Mustafa bu gün dramaturgiyada nadir hallarda müraciət olunan hərbi vətənpərvərlik mövzusunda sanballı əsər yazır. O pyesdə Firuz Mustafa dörd döyüşçü obrazını təqdim edir (ikisi Qarabağ döyüşçüsü, ikisi düşmən). Bu pyes hər cür şüarçılıqdan, plakatçılıqdan, ritorikadan uzaqdır, əsl vətənpərvərliyin bir dram əsərində təcəssümüdür.

Əli Əmirliyə və Firuz Mustafadan sonra dramaturgiyada bir imza da diqqəti cəlb edir və biz onun simasında

təkcə əruza, klassik ədəbiyyata, qəzələ meyilli olan, povest və romanları ilə də müasir nəsrimizdə özünün fərdi üslubuyla, əsərlərinə gətirdiyi obrazların real və inandırıcılığı ilə, maraqlı süjet qurmaq kombinasiyası ilə seçilən, publisistikasında isə həm müasir dövrü (Bakı və bakılılar), həm də orta əsrləri, (məsələn, səfəvilər sülaləsini, qədim şəhərlər) əks etdirən bir yazıçı obrazı ilə qarşılaşırıq. Həmçinin o, bir sıra kino-serialların da ssenari müəllifi kimi tanınır. Onun istedadı dramaturgiyada da öz bəhrəsini verməyə başlayır. Məsələ burasındadır ki, İlqar Fəhmi dram əsəri üçün zəruri olan texnologiyanı yaxşı mənimsəyib, remarkalarda və ön sözlərdə bəzi dramaturqlar kimi uzun-uzadı nəsr parçaları təqdim eləmir (məsələn, Firuz Mustafanın “Üç canavar” pyesi iki səhifəyə yaxın “Proloq əvəzi” ilə başlayır, burada ensiklopedik məlumat kitablarından yırtıcı heyvan olan canavarlar haqqında məlumatla başlayır), pyeslərində personajların sayı o qədər də çox deyil. Deyə bilərsiniz ki, bunlar heç də İlqar Fəhmini seçilən, özünəməxsus bir dramaturq kimi xarakterizə etməyə yarıyarmı? Bəlkə də yox. Amma İlqar Fəhminin dram əsərlərində bir cəhəti xüsusi vurğulamaq istəyirəm. O da bundan ibarətdir ki, İlqarın dram əsərlərində obrazların düzgün tənzimlənmiş hərəkət ritmi ilə yanaşı, onların hər birinin özünəməxsus həyat tərzi və düşüncə meyarı var. Bu baxımdan İlqar Fəhminin bir pyesində bir obraz digərinə bənzəmir. Onun müasir həyatdan bəhs edən “Zümrüd parıltısı” pyesində altı personaj iştirak edir. Onların hər biri həyatda istəklərinə çatmamışlar. Zümrüd anası vəfat edəndən sonra onun ailə prinsiplərini, qayda-qanunlarını hifz etməyə çalışır, amma buna görə həmişə müqavimətlə rastlaşır. Zümrüdün böyük

qardaşı Əflatun piyanoçudur, ən böyük arzusu beynəlxalq müsabiqədə iştirak etməkdir, amma ailəsindəki dedi-qodu və özünün sənətinə passivliyi bu arzusuna sədd çəkir. Zümrüdün kiçik qardaşı Rauf isə biznesmendir və demək olar ki, mənən bu ailəyə yovuşmur. Zümrüdün ortancıl qardaşı Adil isə “ağıllı dəlidir”, şikəst olsa da, bəzən elə sözlər danışır ki, onun xəstə olub-olmaması sual doğurur. Ailənin başçısı Tofiq müəllim isə demək olar ki, sükanı əldə saxlaya bilməyən gəmi kapitanına oxşayır. Qardaşlar və ata qərara gəlirlər ki, bu evə bir tibb bacısı da gətirmək lazımdır ki, Tofiq müəllimin və Adilin qayğısına qalsın. Amma Zümrüd buna mane olur. O, atasının Maya adlı həmin qadınla evlənəcəyini düşünür. Əsər beləcə başa çatır. Evdə heç nə dəyişmir və finalda ölmüş ananın xəyalı görünür, o, 10-17 yaş arası bir neçə uşağını oynadır və zəhmli səsi eşidilir. Heç nə dəyişilməsə də, bu ailənin hər bir üzvünün dəyişməz prinsipləri ilə rastlaşırıq. Bu prinsiplər ailədə Zümrüdün müqavimətinə tuş gəlir və konflikt də daxili aləmlərin gərgin toqquşması kimi nəzərə çarpır. Heç kim heç kimlə barışmır, amma Zümrüdün – ailənin böyük qızının “pəriltisi”ni aradan qaldırmaq mümkün deyil. “Son reportaj” pyesində də ilk baxışda ciddi bir konflikt nəzərə çarpmır. Qocaman aktyor Əhəd Lütfizadə ilə yaxın dostu Kərim arasında münaqişə ilk baxışda nəzərə çarpmır. Kərim vaxtilə gözəl aktyor olub, Əhəd Lütfizadə ilə bir teatrda çalışıb. Amma Əhədin qardaşı Səlim böyük vəzifədə çalışdığı üçün Əhədi Kərimlə bir tutublar. Təbii ki, ruhu olmayan, yalnız zəhməti və Kərimin onu çalışdırması ilə şöhrətlənən Əhəd get-gedə şöhrət pilləsinə qalxır, Kərim isə ağır xəstələnir və səhnədən uzaqlaşır, indi sadəcə rejis-

sor köməkçisidir. Təyyar Nuri və Seymur Əhəd Lütfigadədən sənədli film çəkirlər, onlar yaxşı bilirlər ki, Əhəd Lütfigadə istedadlı deyil, qardaşının dəstəyilə bu pilləyə qalxıb və filmdə onu ironiya hədəfinə çevirmək lazımdır. O pilləyə ki, Kərim qalxmalıydı, ora Əhədin qalxmağı ədalətsizlikdir. Ümumiyyətlə, həm “Zümrüd parıltısı”, həm də “Son reportaj”da İlqar Fəhmi sanki belə bir sual ortaya qoyur ki, insan niyə xoşbəxt deyil? Onun xoşbəxt olmağına nələr və kimlər mane olur? Təbii ki, İlqarın bu iki pyesində həmin sual öz cavabını tapır. İlqar istedadlı, amma talehsiz insanların faciələrini dramatikləşdirir. İlqar Fəhminin “Şokolad market” pyesində (İlqar Fəhmi bunu “sosial dram” adlandırmışdır) müəllif bir topdansatış şokalad mağazasında baş verən rüsvayçı hadisələri qələmə alır. Ona görə rüsvayçı hadisələr deyirik ki, İlqar Fəhmi bu pyesində mənfilikləri ifrat dərəcədə şişirdir. Təsəvvür edin, bir şokalad mağazasında işləyən qızlar təcavüzə məruz qalır, təhqir olunur, əmək haqqı belə almırlar. “Şokalad market”in sahibi Tamara və mühafizə xidmətinin rəhbəri Ataxan hər cür zorakılığa əl atır, işçilərin hüquqlarını tapdalaşırlar. Bəs bunlara kimsə öz haqq səsinə ucaldırmı? Satıcılarından biri-Mətanət və təmirçi-elektrik Kamran bu rüsvayçılığı görür, bu haqsızlığı anlayır, amma onların “mübarizəsi” sadəcə bir-biriləriylə dərdləşməklə bitir. Kamranı boğub öldürürlər. Mətanətin də qızı oğurlanır, sonra da qanaxmadan ölür. Doğrudur, “su çanağı suda sınır”, Ataxan Tamaranın oğlunun ölümündə təqsirkar olduğu üçün Tamara onu zəhərləyir və Tamaranın özü də Ataxanın gülləsindən ölür. Finalda Mətanət Tamarayla Ataxanın meyidi üzərində şax görkəmlə dayansa da, bu, onun qələbəsi de-

yil. Yəni İlqar Fəhmi Şəri cəzalandırmaq üçün münasib bir üsul tapa bilməyib. Yenə də həmin məsələyə qayıdırıq ki, niyə bizim dram əsərlərində müsbət tendensiya belə zəif nəzərə çarpır?

Burada biz Afaq Məsudun da “Qatarın altına atılan qadın” tragik dramına müraciət etmək istəyirik. Afaq Məsudun hələ on beş il əvvəl “Azərbaycan” jurnalında çap etdirdiyi “Can üstə” pyesi təkcə keçmişdə və indiki zamanda baş verən hadisələrin, personajların bir-birilə zidd münasibətləri üzərində qurulmayıb, həm də bu münasibətlərin kökünün, mahiyyətinin açıqlanması da süjetdə özünə yer tapır. Can üstə bir qoca – vaxtilə kommunist liderlərindən biri idi, o, hələ dünyasını tərk etmək fikrində deyil, sübut etmək istəyir ki, onun dövrünü hələ keçməyib, insanlara elədiyi zülümlərə, haqsızlıqlara həmişə haqq qazandırır, deyir ki, bunu eləməliydim. Qoca onu yoluxmağa gələn yazıçı qadına da “tutarlı” iradlar söyləyir, ən qorxulusu odur ki, Qoca tək deyil, keçmiş və Qocanı yaşadan mühit bu günün içində də yaşayır. Afaq Məsudun “Qatarın altına atılan qadın” pyesi də keçmişlə bu günün arasındakı ziddiyyətləri əks etdirir. Hadisələr bir vağzal perronunu andıran məkanda baş verir. Gültəkin Sarabskaya yaşı yetmişə çatan tanınmış aktrisa, onu qatarın altına atılmağa, intihar etməyə vadar edən nədir? O, heç cür öz keçmişini bağışlamır. Şekspirin qadın personajlarının mahir ifaçısı olan Gültəkin Sarabskayanı məcbur edirlər ki, sovet ideologiyasını əks etdirən rollar oynasın. O da əsl sənət yolundan uzaqlaşır, kolxozçu qadın, ordenli manqabaşçısı, komissar arvadı rollarının ifaçısına çevrilir. Müqəssir kimdir? Qocaman yazıçı Xasay Muradov. “Mənə istəmədiyim həyatı

yaşatdın... Öz miskin, xırda iddiaların naminə! Şöhrətin naminə” – bu, Gültəkinin ittihamıdır. Xasay isə: “Sizi istəmədiyiniz rolları oynamağa, istəmədiyiniz həyatı yaşamağa məcbur eləmişəm. Amma axı məni də məcbur edirdilər?! Mənim də başım üstündə cəllad baltası tək, sivri dayanan ideologiya qılıncı hər an boynuma enməyə hazır idi?!” – bu da Xasayın cavabı. Sonda Gültəkin özünü qatırın altına atır. Təbii ki, burada intihar zəruri idimi, ya yoxbunun elə bir əhəmiyyəti yox. Sənətkarın faciəvi sonluğu öz ideallarına çata bilməyəndə baş verir. Xasay Muradov – qocaman yazıçı isə artıq öz keçmişini itirib və vağzal ətrafında sərxoşluqla məşğuldur. Deməli, Afaq Məsud eyni problemi iki pyesində reallaşdırır. Keçmiş bu günün üzərində də öz qara kölgəsini əsirgəmir.

6

İndi isə qısaca da olsa, bir neçə tarixi dramlarımız haqqında söz açaq. Müasir tarixi romanlarda olduğu kimi, tarixi dramlarda da xalqın keçmişinin əlamətdar hadisələri və xalqın, millətin taleyində mühüm rol oynamış görkəmli şəxsiyyətlərin həyatı, fəaliyyəti əks olunur. Və yazıçı-dramaturq çalışır ki, öz əsərində qələmə aldığı dövrün ruhunu saxlasın, tarixi inkişafın qanunauyğunluqlarını əks etdirdsin, mahiyyət təhrif olunmasın. Burada da əsas meyar müasirlikdir. Amma tarixi şəxsiyyət müəllifin müasir görüşlərinin rüporuna çevrilməməlidir. Polşa yazıçısı Tadeuş Qoluy yazır ki, tarix onun diqqətini ona görə cəlb edir ki, müasir hadisələrin mənasını daha dərindən açə bilsin. Yəni keçmiş dövrə ona görə müraciət olunmalıdır ki, müasir hə-

yat daha yaxşı anlaşılınsın. Bizim görkəmli yazıçımız, Azərbaycan tarixi romanının banisi Məmməd Səid Ordubadi isə yazırdı ki, tarixdən bəhs edən bədii əsərlərdə yalnız vəqilər və hadisələri nəql etmək kifayət deyildir, eyni zamanda, hər bir vəqiə və hər bir hadisənin siyasi və ictimai qiymətini təyin etməklə onları vücuda gətirən amilləri aydınlaşdırmaq da lazımdır. Əlbəttə, bu fikirlər tarixi dram necə olmalıdır sualına doğru cavablardı, amma bir məsələni də qeyd edək ki, yazıçı-dramaturq tarixə müyraciət edəndə mütləq tarixdə nə baş veribsə, olduğu kimi əks etdirmir, burada onun bədii təxəyyülü də öz sözünü deyir.

Əli Əmirlinin “Bütün deyilənlərə rəğmən və ya Ağa Məhəmməd Şah Qacar”, “Mesenat”, “Hacı Murad”, “Nuri-didə Ceyhun”, İlqar Fəhminin “Şahnamə” və Firuz Mustafanın “Tarixin kölgəsi” əsərlərini müəyyən fasilədən sonra tarixi dram janrının yenidən dirçəlməsi, daha doğrusu, “bərpa” hesab etmək olar. İlyas Əfəndiyevin, Bəxtiyar Vahabzadənin, Nəriman Həsənzadənin dramlarından sonra yenidən tarixə, tarixi şəxsiyyətlərə müraciət zəruri idi. Adlarını çəkdiyimiz bu əsərlər həm tarixi dram janrının ənənələrini davam etdirmək, həm də tarixə münasibətin yeni baxış bucağını müəyyənləşdirməklə diqqəti cəlb edir. Mehdi Hüseynin heç vaxt könəlməyən bu fikirlərini xavtırlamaq istərdik: “Əgər tarixçi ayrı-ayrı faktlar əsasında müəyyən elmi nəticələr çıxarmaq yolu ilə gedirsə, yazıçının çıxardığı nəticələr bədii surətdə əks etdirilən hadisələrin ümumi məntiqindən, fərdiləşdirilmiş insan surətlərinin bir-birinə qarşı münasibətindən doğur. Tarixçi dövrün ümumi ictimai münasibətlərini əks etdirirsə, yazıçı ən çox dövrün psixologiyasını təşrih edir. Tarixçi psixoloq deyil-

dir. Lakin sənətkar psixoloq olmalıdır. Bunsuz tarix elmi yaransa da, tarixi-bədii əsər yarana bilməz! Bir qədər də sadə desək, tarixçi “nələr olmuşdur?” sualına cavab verir-sə, sənətkar “nələr ola bilərdi?” suallarına da cavab verir”.

Əli Əmirlinin “Bütün deyilənlərə rəğmən və ya Ağa Məhəmməd Şah Qacar” tarixi dramı adından da göründüyü kimi, əksər tarixçilərin qeyd etdiyi kimi, qəddar və müstəbid, lakin bir insan və hökmdar kimi son dərəcə mürəkkəb bir şəxsiyyətin taleyinə həsr olunub və Əli Əmirli bu iki faktoru gizlətmir. Burada Qacara bəraət yoxdur, o, doğrudan da hakimiyyət uğrunda mübarizədə qardaşlarını və xüsusilə çox sevdiyi qardaşı Cəfərqulu xanı öldürmüş, atasının qatili Kərim xan Zəndin sümüklərini qəbirdən çıxartdırıb taxtının altında hər gün bastalayır və ürəyini sakitləşdirir.. Və Qacarı iki dəfə Şuşaya hücum çəkməsi, Tiflisi odlara qorq eləməsi də tarixi faktlardır. “Qarabağnamə”lərdə bütün bu hadisələr öz əksini tapıb. Bu hadisələr Əli Əmirlinin pyesində də xatırlanır. Amma Əli Əmirli “Qacar niyə qəddardır?” demir, “o, niyə qəddar oldu?” sualına cavab verir. Bu mənada Qacarı anası Ceyranla söhbətləri və pyesin sonunda, öz xidmətçisi tərəfindən qətlə yetirilməmişdən öncə söylədiyi monoloq əslində, onu müstəbid şah kimi yox, daha çox bədbəxt bir insan kimi səciyyələndirir. “Üzümə adil hökmdar deyib, xəlvətdə qəddar, xunxar söylədilər, səbəbini də xasiyyətimdə gördülər. Bir oğlunun boynunu vurdurub, ikisinin gözünü tökdürən Şah Abbasa, vəliəhd Rzaqulu xanın gözlərinə mil çəkdirib kor eləyən Nadir şah qəddar demədilər. Bu minvalla mənim xeyirə, mərhəmətə açıq qəlbimi daşa döndərdilər. Bitib-tükənməyən qovğalar, müharibələr, qisas alovu

ilə şölələnen əməllərim çox şeyi unutturdu mənə, ruhumun kamlləşən yolunda görəcəyim işlər çıxdı yadımdan”. Qacarin bu monoloqu təkcə qanlar tökən bir hökmdarin deyil, həm də bütün həyatı boyu dərin iztirablar və sarsıntılarla üzləşən bir hökmdarin faciəsini əks etdirir.

Əli Əmirli “Mesenat” dramında Azərbaycanın bütün tarix boyu ən xeyriyyəçi milyonçusu – mesenatı Hacı Zeynalabdin Tağıyevdən və onun ailəsindən söz açır. Tağıyevin xeyirxah əməlləri və Azərbaycanın sosial, mədəni həyatında oynadığı misilsiz fəaliyyəti haqqında Nəriman Nərimanovun ona həsr etdiyi kitabdan, Məmməd Səid Ordubadinin “Gizli Bakı” romanındakı bir neçə səhifədən başlamış Qılman İlkinin, Manaf Süleymanovun və digər müəlliflərin publisistik yazılarına qədər bildiklərimiz az deyil. Amma gəlin etiraf edək ki, Hacınin mükəmməl bədii obrazı hələ bədii ədəbiyyatda öz əksini tapmamışdı. Bu yolda Əli Əmirli ilk addımını atdı. “Ailə dramı” Hacınin xoşbəxt günlərindən başlayır və sonda biz onun – malı-mülkü milliləşdirilmiş bir milyonçunun öz portretinin qabağında kiçik monolquunu dinləyirik: “Dərs almadım, məktəb görmədim, amma bu az ağımla bir mətləbi anladım. Hər kəs öz əməyinin girovudur. Yaxşı əməl, xeyirxah niyyət heç vaxt unudulmur, amma gec-tezi var, nəhayət, şeytanın da bir yorulan vaxtı olur. Mən şeytana mərhəmətimlə qalib gəldim”. Pyesdə bir xronikallıq da var - belə ki, Hacınin milyonçularla söhbətində, Falçının dediklərində, həmçinin Nərimanovla dialoqunda bizim bildiklərimizə məlumatlar təkrarlanır, elə bil ki, müəllif Tağıyevlə bağlı nəyisə unudacağından ehtiyatlanır. Amma bununla yanaşı, “Mesenat” dramı Hacı Zeynalabdin Tağıyevi Məmməd Səid Or-

dubadidən fərqli olaraq mənfi planda deyil, bir Ata, bir ər kimi müsbət planda canlandırır.

Ümumiyyətlə, Əli Əmirlinin son pyesləri tarixə, tarixi hadisələrə və tarixi şəxsiyyətlərə həsr olunur və bunu onun yaradıcılığında müsbət bir tendensaiya hesab etmək olar. Onun “Hacı Murad” tarixi dramı Lev Tolstoyun eyni adlı povesti əsasında qələmə alınıb, “Nuri-didə Ceyhun” pyesi Ceyhun Hacıbəylinin qürbətdə keçən həyatından, “Ah, bu uzun sevda yolu” dramı isə Mikayıl Müşfiqin sənət taleyindən və ömrünün son günlərindən söz açır. Bu pyeslər maraqlı süjet xətti, konfliktləri ilə seçilir. Əlbəttə, Əli Əmirlinin “Hacı Murad”ı Tolstoyun povestinin səviyyəsinə çata bilməz, amma müəllif o dövrün ictimai-siyasi mənzərəsini, Şeyx Şamil və Hacı Murad, Hacı Murad və ruslar konfliktini real və inandırıcı canlandırır. “Ah, bu uzun sevda yolu” pyesində də Müşfiqlə Dilbərin sevgisi aparıcı xəttə çevrilir, amma Müşfiqi təkcə sevgi – məhəbbət bucağından seyr eləmək onu bir obraz kimi bütöv, daha canlı görməyə xələl gətirir. Bir də ki, bu pyesdə Müşfiqin şeirlərindən xeyli misallar gətirilir ki, bunlar sanki bir şeir gecəsini xatırladır.

Biz İlqar Fəhminin “Şahnamə”sini də oxuduq. İlqar Fəhmi orta əsrlər Azərbaycan tarixinin səfəvilər dövrünə aid məqalələr silsiləsi ilə bizə tanışdır və deyək ki, o, tarixi hadisələri təkcə tarixi kitablardan oxumaqla işini bitirmir, həm də o, bir yazıçı fəhmi ilə tarixin gizlinlərinə də baş vurur.

Firuz Mustafanın “Tarixin kölgəsi” pyesində hadisələr, əsasən, 1920-1922-ci illərdə baş verir. Bu pyes iki mənada bizə gözlənilməz təsir bağışladı. Birincisi, əsərin həc-

mi 440 səhifədir, ola bilsin, dünya ədəbiyyatında belə həcmi böyük pyeslər olub, amma Azərbaycan ədəbiyyatında bu, birinci hadisədir. Təbii ki, bu əsər tamaşaya qoyulmaq üçün yox, oxunmaq üçün yazılmışdır. İkincisi, pyesdəki bütün iştirakçıların (Məmməd Əmin Rəsulzadənin, Nəriman Nərimanovun, Stalinin və onların yaxın qohumlarının) iştirak etdiyi pyesdə – daha doğrusu, dram-xronikada, bədii fantaziyadan daha çox, sənədlərə, faktlara istinad olunur. Əsərdə ön sözdə qeyd edildiyi kimi, bəhs edilən tarixi dövrün mənzərəsini əks etdirən sənədli yazılara, məmuar və xatirələrə geniş yer verilmişdir. Nəriman Nərimanov, Məmməd Əmin Rəsulzadə və Stalinin söhbətlərində əsasən siyasi məsələlər müzakirə olunur. Pyesdəki hadisələrin şərhçisi isə Məmmədəli Rəsuloğludur. O, mühüm tarixi hadisələrin iştirakçısı və müşahidəçisi olub. Məlumdur ki, Azərbaycanda Şura hökuməti qurulanda Rəsulzadə həbsdə idi, Stalinin Bakıya gəlişindən sonra o, həbsdən azad edilir və Stalin onu Moskvaya aparır. Vaxtilə Rəsulzadə Kobani-Stalini ölümdən xilas etmişdi. Amma təbii ki, Rəsulzadənin illər boyu Azərbaycanı müstəqil görmək arzusu və mücadiləsi ilə Stalinin mənsub olduğu kommunist ideologiyası bir araya sığmazdı. Ona görə də Rəsulzadə dostlarından birinin köməyi ilə Fin körfəzi üzərindən Finlandiyaya keçir, oradan Türkiyəyə yollanır, ömürlük mühacirət həyatı da 1922-ci ildən başlanır.

Pyes qeyd etdiyimiz kimi, ancaq üç liderin söhbətləri, müzakirələri üzərində qurulmuşdur. Amma konflikt bu söhbətlərdə, müzakirələrdə nəzərə çarpan məsələlərdə, onların mahiyyətindədir. Stalin həm əməli, həm də nəzəri cəhətdən bolşevikdir, hətta onun üçün millət anlayışı yoxdur,

o, hər vasitə ilə olursa-olsun hakimiyyəti ələ keçirmək və kommunist diktaturasını yaratmaq uğrunda mübarizə aparır. Nərimanov da bolşevikdir və onun səhvi orasında idi ki, Leninə, kommunist ideologiyasına inanırdı, fəhlə-kəndli hakimiyyətinin gələcəyinə inam bəsləyirdi və Azərbaycanın müstəqilliyini də bu anlamda dərk edirdi. Moskva bunu anlayır və Nərimanova təzyiqləri artırırdı. Rəsulzadə isə müstəqillik ideyasını müdafiə edir, onun Stalinlə, Nərimanovla mübahisələri də məhz müstəqilliklə bağlı idi. Eyni məkanda olsalar da, bu üç liderin düşüncə tərzii eyni deyildi. Firuz Mustafa öncə qeyd etdiyimiz kimi, tarixi faktlara, necə deyərlər, daşdan keçən sənədlərə istinad etmişdir. Amma pyesdə müəyyən dərəcədə uydurma təsiri bağışlayan səhnələr də diqqətdən yayınmır. Xüsusilə, Nərimanovun həyat yoldaşı Gülsüm xanımla Stalinin arvadı Alliluyevanın ədəbiyyat haqqında söhbətləri...

Son illərin dramaturgiyası haqqında bu icmal yazımızı nikbin notlarla bitirmək istəyirik: Azərbaycan dramaturgiyası yeni bir inkişaf mərhələsindədir. Dramaturgiyada yeni imzalar, yeni adlar görünür, teatrda isə klassik ənənələr də yaşayır, yeni, novator meyillər də. Oxucuları dram əsərləri ilə tanış olmağa, tamaşaçıları isə teatra dəvət edirik...

Gülzar SƏMA (QASIMLI)
Elmi işçi

BÖLGƏLƏRDƏ ƏDƏBİ HƏYAT–2019

Hər il “Ədəbi proses” yaradıcılıq müşavirələrində “Bölgələrdə ədəbi həyat” məruzəsi dinlənilir. Əlbəttə, “Bölgə ədəbiyyatı” ifadəsi şərtidir, amma biz bu ifadəni müasir ədəbi tənqidimiz üçün real hesab edirik. Belə düşü-nürük ki, paytaxtdan kənar yaranan ədəbiyyatı daha ya-xından öyrənmək üçün bu cür bölgünün əhəmiyyəti var. Bəs mərkəzdən uzaqda yaranan bədii nümunələrin hansı özəllikləri vardır? Səciyyəvi xüsusiyyətləri belə müəyyən-ləşdirmək olar:

- Bölgələrdə yaranan ədəbiyyat ümumazərbaycan ədə-biyyatının tərkib hissəsidir.

- Bu ədəbiyyatı yaradan müəlliflər bütöv Azərbaycan ədəbiyyatının iştirakçısı və yaradıcısıdır.

- Bölgələrdə yaranan ədəbiyyat nə müasir dünya, nə də müasir Azərbaycan ədəbiyyatının yeniliklərindən təcrid olunmayıb.

- Bədii mətnlər içərisində müasir ədəbiyyat üçün fəal olan əksər janrlara rast gəlinir.

- Bu mətnlərdə mövzu məhdudluğu yoxdur.

- Bəzən yeni forma yaratmağa meyilli eksperimentlərə də rast gəlirik.

- Bədii təsvir və ifadə vasitələrinin yetərincə işlənmə-sini görmək olur.

- Hər müəllifin özünəməxsus cəhətlərini nəzərə alaraq onları fərdi şəkildə araşdırmaq lazımdır.

- Bölgədə yaranan ədəbi mətnlər içərisində də professional və qeyri-peşəkar mətnlərə rast gəlmək mümkündür.

- Məruzədə bütün yaş qruplarını əhatə etməyə çalışsaq da, gənclər üstünlük təşkil edir.

Təbii ki, bölgələrdə yaranan ədəbiyyat üçün həm mövzusuna, həm də forma xüsusiyyətlərinə görə müxtəlif cür bölgü aparmaq olar. Fikrimcə, bölgə ədəbiyyatının ən əlverişli bölgüsü və qruplaşdırılması elə bölgələr üzrə aparılmalıdır. Bu məsələdə qismən bölgü çətinliyi törədənlər qaçqınlıq taleyi yaşamağa məhkum edilənlərdir. Onlar müxtəlif rayonlarda və filiallarda təmsil olunurlar, özlərisə başqa-başqa rayonlara aiddirlər.

Ümumiyyətlə, bölgələrdə ədəbi həyatın mərkəzlə əlaqəsinin güclənməsindən bəhs edərkən 2012-ci ildən Dünya Gənc Türk Yazarlar Birliyinin həyata keçirdiyi layihələri xüsusilə vurğulamaq lazımdır. Həmin layihələr çərçivəsində “Bölgələrdən səslər 1” (2012) və “Bölgələrdən səslər 2” (2014) topluları çap olundu. AYB-nin Qazax zona filialına daxil olan mən və mənim gənc qələm dostlarım bu layihə nəticəsində bir-birimizi daha yaxından tanıdıq. Həmin axınla 2013-cü ildən AYB-nin nəzdindəki “Gənc Ədiblər Məktəbi”nə qoşulduq. Nəticə etibarilə 2014-cü ildə Qazaxdan Taleh Mansur, Ağstafadan Rüfət Axundlu, Tovuzdan Gülnar Səma, Şəmkirdən Elməddin Nicat AYB-yə üzv oldular və 2015-ci ildə Prezident təqaüdünə layiq görüldülər. Etiraf edək ki, bundan sonra bölgə-mərkəz əlaqəsində yaxşılığa doğru yeni era başlandı.

Həmin ədəbiyyatın elmi müstəviyə gətirilməsi və araşdırılma obyektinə çevrilməsi isə AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun adı ilə bağlıdır. Mövzu

“Ədəbi proses” məruzələri sırasına daxil edilərkən ilk dəfə tənqidçi Vaqif Yusifli 2015-ci ildəki “Bölgələrdə ədəbi həyat”ı araşdırıb. Həmin məruzədə Təbriz, Gəncə, Bağdad, Şirvan kimi şəhərlər tarixən böyük ədəbiyyat yaradan mərkəzlər kimi xatırlanır. Vaqif Yusifli eyni zamanda AYB-nin 20-yə yaxın bölməsi olduğunu vurğulayır. Naxçıvan, Gəncə, Qarabağ, Qazax, Lənkəran, Şəki, Quba, Aran, Mingəçevir, Sumqayıt, Şirvan, Şamaxı, Muğan, Beyləqan bölmələrinin, orada fəaliyyət göstərən ədəbi birlik və məclislərin, mətbu orqan və topluların adlarını çəkir. Həmin məruzədə Bahadır Fərman əsl heca şairi, Əlirza Həsərət ayrılıq, ölüm, həsrət, yol, dünya, sevgi obrazlarının peşəkarı, İsmayıl İmanzadə Cəbrayıl obrazının əsas yaradıcısı, Sakit İlkin şeirlərində dağ obrazına tez-tez rast gəlinən şair, Kəmalə Nəsrin Türk birliyinin yorulmaz tərənnümçüsü, Tərlan Əbilov şeirlərində zamanın ruhu ilə öz ruhunu birləşdirən, əsasən yığcam, miniatür şeirlər yazan müəllif, Zakir Məmməd heca aləminin sakini olsa da, sərbəst ərazidə də özünü yaxşı hiss edən şair kimi təhlilə cəlb edilir. Vaqif Yusiflinin 2016-cı ilin “Bölgələrdə ədəbi həyat”dan bəhs edən bir il sonrakı yazısında Əbülfəz Ülvü, Xəzangül Hüseynova, Aydın Murovdağlı, Binnət Eloğlu, Məryəm Həsənova, Səməd Qaraçöp kimi yazarların yaradıcılığı ilə tanış olmaq olur. Bütün bu araşdırmaları bir yerə cəm edən Vaqif Yusifli 2017-ci ildə “Bölgələrdə ədəbi həyat” kitabını çap etdirib. 2017 və 2018-ci ilin bölgə ədəbiyyatını Nizami Hüseynov “Bölgələrdə ədəbi həyatın daha bir davamı” və “Bölgələrdə ədəbi həyat – 2018” məqalələri ilə işıqlandırmışdır.

2019-cu ilin bölgələrdə yaranan ədəbiyyatına gəldikdə isə “Şairlər günü”nün bölgələrdə keçirilməsi ənənədən fərqlilik kimi tarixə düşüb. Bundan əlavə, ilboyu keçirilmiş tədbirlərdə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 noyabr 2018-ci il tarixli “2019-cu ilin Azərbaycanda NƏSİMİ ili elan edilməsi haqqında” Sərəncamı diqqətdə saxlanılmış, məruzə üçün əldə etdiyimiz müxtəlif hesabatlarda bu sərəncamdan irəli gələn tədbirlərin keçirilməsi ilə bağlı faktlar qeyd edilmişdir. Bölgələrdə yaranan ədəbiyyatla ən yaxşı tanışlıq konkret bölgə və oranın müəllifləri ilə tanışlıqdır.

2019-cu ildə Naxçıvanda baş verən ədəbi hadisələri Vaqif Yusiflinin “Naxçıvanın şeir mühiti” yazısı və Elxan Yurdoğlunun “2019-cu ildə poeziya: axtarışlar, tendensiyalar” məqaləsi hərtərəfli şəkildə əks etdirir. 2019-cu il həm də Naxçıvanın Muxtariyyət əldə etməsinin 95-ci ildönümü ilə yadda qaldı. Elxan Yurdoğlunun “Naxçıvan dastanı” və Həsənəli Eyvazlının “Naxçıvan haqqında ballada” miniatür kitabları həmin yubileyə xüsusi töhfə oldu. 2019-cu ildə eyni zamanda Naxçıvan Yazıçılar Birliyinin sədri, şair Asim Yadigarın 65 illiyi və Adil Qasımovun 80 illiyi qeyd edilib. Bu münasibətlə “Adil Qasımov-80” yubiley jurnal-bukleti nəşr olunmuşdur. Ümumiyyətlə, Naxçıvan ədəbi mühiti ölkə ədəbiyyatının inkişaf etmiş mərkəzlərindən birinə çevrilmişdir.

Bəhs olunan dövrdə Naxçıvan yazarlarına məxsus çap məhsullarından Xanəli Kərimlinin “Ahlat taşı” (Türkiyədə türkcə) şeirlər kitabı, Firudin Süleymanoğlunun “Babamla söhbət” kitabının, Şirməmməd Qüdrətoğlunun “Bu sənə yazdığım sonuncu şeir”, Əbülfəz Ülvinin “Bu suda hikmət

var” şeirlər kitabının, Ramiz Babayevin “Budağın nağılı” jurnal-kitabının, Sürəyya Nəsinin “Çoxdandır yuxuma gəlmirsən...” kitabının, Seyid Zamin Mir Nəzər oğlunun 2 irihəcmli – “Bulaqlar” və “Gör nələr keçir könlümdəm” şeirlər kitablarının, Vidadi Rəcəbin “Gerçəklik” adlı ilk şeirlər kitabının, Ələsgər Talıboğlunun “Göylər mənim deyil ki” kitabının, Əli Musanın “Bəlkə də, ruhumun yuxusu gəlir” ilk kitabının, Gülsadə İbrahimlinin “Femine” kitabının adlarını çəkə bilərik.

İllərin ədəbi mənzərəsinə nəzər salarkən və 2019-cu ilin ədəbi prosesini təhlil edərkən Naxçıvan ədəbi mühitindən Asim Yadiqarın və Xanəli Kərimlinin ölkə ədəbi prosesinin ən yaxşı ənənələri ilə səsleşən daha kamil və yetkin tanınmış şairlər kimi qəbul edildiyini görmək mümkündür. Asim Yadiqar müasir Azərbaycan şeirində lirik-epik poeziyanın mükəmməl örnəklərini yaradan şairlərdən biri kimi tanınır. Xanəli Kərimli yeni dövrün vətəndaşlıq lirikasının əsas yaradıcılarından biridir. 2019-cu ilin ədəbi prosesi bu ədəbi-elmi qənaətləri daha da möhkəmləndirmişdir. Eyni xamanda Nərgiz İsmayılovanın Azərbaycan ədəbiyyatında esse janrının ən yaxşı yaradıcılarından biri olması etiraf edilən gerçəklikdir. Nərgiz imzasıyla “Ədəbiyyat qəzeti”ndə çap etdirdiyi esseləri bu janrın müasir tipli yeni nümunələri kimi qiymətləndirmək olar.

Yaxşı cəhətdir ki, bölgələrdə, o cümlədən Naxçıvanda da uşaq ədəbiyyatı da inkişaf etməkdədir. Naxçıvan ədəbi mühitindən çıxmış İbrahim Yusifoğlu yeni dövr Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının əsas yaradıcılarından biridir. Naxçıvanda yaşayıb-yaradan Kamil Arazın uşaq şeirləri uğurlu poetik nümunələr sayılmağa layiqdir. Kamil Arazın “Göy-

dən üç alma düşdü”, “Göy qurşağı”, “Xəzinə” kitablarındakı şeirlərində gələcəyimiz olan uşaqların tərbiyəsinə, onların şəxsiyyət kimi formalaşmasına həsr olunmuş yüksək səviyyəli bədii nümunələr mükəmməl ifadəsini tapmışdır.

Əvvəlki illərin məruzələrində Naxçıvan ədəbi mühitinin digər müəlliflərinin əsərlərinə geniş yer verildiyinə görə ümumiləşdirmə olaraq Elxan Yurdoğlunun 2019-cu ildəki ədəbi fəaliyyətinə ayrıca nəzər salmaq istərdim. Elxan Yurdoğlunun 2018-ci ildə çap olunan “Ulduz çoxluğu qədər təklik” kitabı Ədəbiyyat İnstitutunun “Müasir Azərbaycan ədəbiyyatı” şöbəsində “Müzakirə saati”nda müzakirəyə çıxarılan kitablardandır. Kitabın “Şeir-şeyr yazdım bu şəhəri” bölməsi Naxçıvana həsr olunub. “Duyğularım çərpələng” bölümündə “Gilənar yarpaqları” şeiri ilə yanaşı, gilənar ətirli şeirlər üstünlük təşkil edir. Kitabdakı “Ata, nə olar gəl da...” şeiri 2016-cı ilin aprel şəhidi mayor Rəsim Məmmədovun övladının dilindən yazılıb. “Zəfər xəbərinin mübtədası var, Yağışdan sonrakı torpaq iyində” və “Elə çalışdılar bulandıрмаğa, Sular bulaq-bulaq töküldü məndən” kimi sətirlərdən də görünür ki, Elxan Yurdoğlu öz sözü olan şairlərdəndir. Onun “Naxçıvan dastanı” Naxçıvanda nəşr olunan ilk miniatur kitabdır. Poema bütöv şəklində “Şərq qapısı” qəzetində nəşr olunub. Poemanın başlanğıcında şair Gəmiqayanı tarixin Məkkəsi, oradakı qayalıqları isə Kəbəsi olaraq vəsf edir. “Kəbənin bir qara daşı vardırsa, Buranın yüzlərlə qara daşı var” – xəbəri verilir. Əvvəl yurd kimi salınıb, sonra böyüyüb, şəhərləşən yerlərdən olan Nuhçıxan-Naxçıvan şəhərinin ən azı beş min ildə beş min nəsil yetişdirdiyini dilə gətirir. Poemada tarixin

gizlinlərindən olan mağarada yeddi kimsənənin rəvayəti nəql edilir. Birlikləri ilə dağı tərpedən Təmleyxa ilə Yunusun münasibətlərindən söz açılır. Toy edib, padşahın qızını alandan sonra şahlıq taxtına göz dikən Yunusun törətdiyi işlər publisistik söyləm dili ilə təsvir olunur. Zülmkar padşah olan Yunus Təmleyxanı vəkil təyin eyləyir. “Xalqın ürəyinə dağ çəkdiyindən, Xalq ona ad qoyur: Dağyunus, – deyir”. Onun Allahlıq eşqinə düşməsindən sonra ölkənin vəziyyəti daha da pisləşir. Bu zülmə dözməyən vəkil Təmleyxa altı dostu ilə şəhərdən qaçıb mağara olan bir dağa sığınır. 309 il yuxu yatırlar. Onların bu qədər vaxtı yuxuya getməkləri baqqala verdikləri əski puldan aydın olur. Həmin yeddi adam yenidən yuxuya getməkləri üçün allaha yalvarır. Bu əhvalatın söylənilməsinin səbəbi “Əshabi-Kəhf adlanır Beləcə bu mağara” deyimindən bəlli olur. Şair həmin yeddi kimsənəyə bir neçə bayatı da həsr edib. Həmin qədim əfsanənin qələmə alınmasından sonra müəllif “Üzü Ağrıdağdan Qapıçıgadak, Oylağı olubdur Dədəm Qorqudun” misraları ilə təqdim etdiyi yerlərin müasir tarixinə də nəzər salır. Əlincə qalası, İlanlı dağ, Mömünə Xatın, Batabat kimi tarixi məkanların, Eynəli Sultan, Mirzə Cəlil, Cavid, Ordubadi, Qəmküsar, Səbri, Əziz Şərif, Rza Təhmasib, Məmməd Araz kimi tarixi şəxsiyyətlərin adları çəkilir. Heydər Əliyev haqqında “Gələcək nəsillər unutmayacaq Bu dahi insanı, dahi adamı” inamını ifadə edir. “Baxma xəritədə ayrı salıblar, Naxçıvan əbədi Azərbaycandır” – sətirləri ilə vətəninin bütövlüyünü nümayiş etdirir. Poemada keçmiş xatırlanır, rəvayət nağıl fonunda bugünkü inkişafı sintez edilir. Elxan Yurdoğlu şeirləri və poemaları ilə ədəbi prosesə layiqli töhfələr verir.

Ölkəmizin əsas mədəniyyət ocaqlarından olan Sumqayıtda 2019-cu ildə baş verən ədəbi prosesdən xəbərdar olmaq üçün Əli Kərim adına Poeziya Evinin müdiri İbrahim İlyaslının 2019-cu il üçün göndərdiyi hesabat ilə tanış olduq. Hesabat bizə ötən ilin çox səmərəli keçdiyini diqtə edir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 14 Fevral 2019-cu il tarixli “Sumqayıt şəhərinin 70 illiyinin qeyd edilməsi haqqında” Sərəncamı prioritet məsələ olaraq ön planda tutulmuşdur. Sumqayıt şəhər İcra Hakimiyyətinin dəstəyi, Sumqayıt Regional Mədəniyyət İdarəsinin təşkilatçılığı ilə keçirilən Sumqayıtın 70 illiyinə həsr edilmiş “I Mədəniyyət Festivalı”nda və “I Kitab Yarmarkası”nda sumqayıtlı yazarlar yaxından iştirak etmişlər. İlin əvvəllindən başlayaraq “Sumqayıta həsr olunmuş ən yaxşı şeir” müsabiqəsi elan edilmiş, müsabiqənin şərtlərinə uyğun olaraq münəfiqlər heyətinin qərarı ilə qaliblər müəyyənləşdirilmiş, “Mədəniyyət Festivalı” günündə I, II və III yerlərin qalibləri şəhər icra hakimiyyəti tərəfindən mükafatlandırılmışdır. Poeziya Evinin təşkilatçısı, gənc şair Elvin Əlizadə “Sumqayıta həsr olunmuş ən yaxşı şeir” müsabiqəsinin qalibi olmuşdur. Bundan başqa “SUMQAYIT-70” tədbirləri çərçivəsində AYB və İLESAM-ın iştirakı ilə Əli Kərimin və Əbdürrəhim Qaraqoçun xatirəsinə həsr olunmuş “IX Şairlər Günü” qeyd edilmişdir. Yubiley tədbirləri silsiləsindən Vaqif Yusiflinin “Sumqayıtda ədəbi həyat” adlı kitabının təqdimatı olmuşdur.

2019-cu ildə Sumqayıt ədəbi mühitindən olan şairlərdən Namiq Mənanın, Ehtiram İlhamın, Nisə Qədirlinin, Emin Pirinin yeni nəşr olunmuş kitablarının təqdimatı keçirilmişdir. Eminin ilk kitabı haqqında 2015-ci ildə “Emin

Piri “Tanrının kölgəsi”ndə” məqaləsini yazmışdım. Digər nəşrlərə gəldikdə isə Günel Eyvazlının “İşıq” adlı kitabı “Ədəbiyyat qəzeti” yayınları silsiləsindən çap olunan əsərlərdəndir. Kitabda müəllifin son illərdə qələmə aldığı, “Ədəbiyyat qəzeti”ndə nəşr olunmuş esse, hekayə, şeir və bədii-publisistik yazıları toplanmışdır. Rafiq Yusifoglunun isə ötən il iki kitabı oxucuların görüşünə gəlib. Onun 304 səhifəlik “Sevdalı ömür yaşadım” şeirlər və “Taleymdən keçən yollar” adlı publisistika kitabı nəşr olunub. Sumqayıtda fəaliyyət göstərsələr də, artıq ölkə ədəbiyyatının əsas simalarına çevrilmiş yazarlara Zirəddin Qafarlı, Rafiq Odai, Əyyub Qiyas, Ədalət Nicat, Nazilə Gültac, Əşrəf Veysəlli, Rəfail Laçınlı, Gülnarə Cəmaləddin və başqalarını nümunə çəkə bilərik. Heydər Əliyev Fondunun və Mədəniyyət Nazirliyinin dəstəyi ilə keçirilən Beynəlxalq Avrasiya LiFFt Festivallar Festivalında İbrahim İlyaslı və Əyyub Qiyas festival çərçivəsində keçirilən müsabiqənin qalibləri elan edilmişlər.

2019-cu ildə şair İbrahim İlyaslı Mədəniyyət Nazirliyinin “Qızıl Kəlmə” mükafatının laureatı olmuş və “Vektor” Beynəlxalq EA-nın “Şahmar Əkbərzadə” mükafatına layiq görülmüşdür.

Sumqayıtda yaşayan şairlərdən biri də Ehtiram İlhamdır. 2019-cu ildə şairin 50 illik yubileyi qeyd edilmiş, yubiley töhfəsi olaraq 50 şeirdən ibarət “Çox yaşadım” kitabı çap olunmuşdur. Məmməd İsmayılın kitaba yazdığı ön sözdən bir parçada şairin ömür-gün yollarına bələd oluruz: “Hələ həyatının gənclik çağlarında atasını, anasını, cavan-cavan qardaşlarını itirən, arzuları ilə imkanları çox zaman ötüşməyən, fələk, ya da zaman deyilən zalımın solaxay şa-

palaqlarını hamıdan çox yeyən bir adamın ürəyi daşlaşmaq yerinə, bir bu qədər sevgi, mərhəmət, ehtiram və ilhamla dolu qalırsa, bunun adı unikal hadisə olmayıb da, nə olmalıydı?” “Çox yaşadım” kitabı “Avtoportret” şeiri ilə açılır. Müəllifin özünü xarakteristika etdiyi həmin şeirin bir sıra cəhətləri kitabdakı sonrakı şeirlərdə də hökm sürür. Şairin yaradıcılığında reallıqda ruhaniliyin sintezi aydın hiss olunur. Onun şeirlərində konkret hədəflər var və bu hədəflər müəllifin özünə məxsus olanlardır. Şair Vətən və onun problemindən danışarsa, söhbət Azərbaycandan gedir. İtirilmiş ata, ana və qardaşdan söz açılırsa, müəllifin öz doğmalarıdır, böyüməkdə olan bir oğlana müraciət edilirsə, bu, öz oğludur. Dostlara ərki və ya gileyi varsa, bunlar da real insanlardır. Bir sözlə, onun şeirlərində ruhsal məqamlar üstünlük təşkil etsə də, mücərrədlik nəzərə çarpmır, hətta konkret ithaf şeirləri də vardır.

Ədalət Nicat da ömrünü Sumqayıtla bağlayan şairlərdəndir. Onun şeirlərində sözün məcazi mənasından yerində istifadə ilə yaradılan bədii təsvir və ifadə vasitələri kifayət qədərdir. Şair “Min fəryadlar sükut olar, Bir ahımın qarşısında” – söyləməklə gözəl mübaliğə yaratmışdır. “Fəryad” ismi adətən “qoparmaq” feili ilə işlədilir. Bu da onun hərəkət əhatəsində olduğunu göstərir. Hərəkət olan yerdə isə sükut ağlagəlməzdir. Ağla gəlməyən hadisənin başa gəlməsi üçün bir ah yetərli olur. Şairin başqa bir bəndinə baxaq: “Kimi dönər öz çağına, Kim arana, kim dağına, Daşın çopur barmağına, Yaraşan daş xınası var”. Bəndin ilk iki misrasını sonuncularla əlaqələndirməkdə çətinlik çəksəm də, son iki misranın gözəlliyi danılmazdır.

Sumqayıt ədəbi mühitində nəsr əsərlərindən xəbərdar olmaq üçün Çinarə Ömrayın “Şərbət” hekayəsini oxumaq yerinə düşər. Hekayədə hadisələr ana, ata, bir qız, bir nəvə olan ailədə cərəyan edir. Hekayənin əsas mövzusu məişət zorakılığı, qadın hüquqsuzluğudur...

Barat Vüsalın rəhbərlik etdiyi Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin Qazax bölməsinin 2019-cu ildə 30 illiyi tamam olmuşdur. Bu filialda Qazax, Ağstafa, Tovuz, Gədəbəy yazarları həmişə qaynayıb-qarışıblar. Hələ 2016-cı ilin yayında “aybKitab” layihəsində çap olunan “Qazax mahalının şairləri” almanaxının Qazaxda, Gülnar Səmanın “Gül” kitabının Tovuzda təqdimatı keçirilmişdir. 2019-cu ildə isə “IX şairlər günü” və “Cəbhəni qarış-qarış” layihələri çərçivəsində baş tutmuş tədbirləri xüsusi olaraq qeyd etməliyik. “Nəsimi ili”ndə dahi şairin 650 illiyi, İsmayıl Şıxlının 100 illiyi münasibətilə elmi-praktik konfranslar keçirilmişdir. 2019-cu ilin oktyabrında Qazaxda Prezident yanında “Mənəvi Dəyərlərin Təbliği fondu”nun xəttiylə “Mənəvi dəyərlər sistemində Nəsimi fenomeni” mövzusunda baş tutmuş “Dəyirmi masa”da Barat Vüsal, Mustafa Rasimoğlu, Səhlədar Hidayətoğlu kimi qazaxlı şairlər çıxış etmişlər.

Filialda 2019-cu ildə nəşr olunmuş kitablar içində Bəşir Köhnəqalının “Qaçaq Musa” adlı bədii-sənədli romanı diqqəti cəlb edir. Əsər XIX əsrin ortalarından başlamış XX əsrin 70-ci illərinə qədər ermənilər tərəfindən edilən haqsızlıqlar, qorxmaz və cəsur Azərbaycan oğullarının qəddar düşmənimizə qarşı mübarizəsi haqqındadır. Əsərə professor Məhərrəm Qasımlı ön söz yazmışdır. Filialı təmsil edən şairlərdən Mustafa Rasimoğlu, Mübariz Qaragöz-

lü, Məzahir Yaqub, Səhlədar Hidayətəoğlu, S.Camal, Bilal Qoca, Tamella Poladlı, Məzahir Alıyev, Telman Axıncı, Ramiz Çıraqlı, gənclərdən Nuranə Təbriz, Elnur Süleymanlı və başqaları öz dəsti-xətti ilə seçilən imza müəlliflərindəndir.

Qazaxın İncə dərəsində məskunlaşan Məhəmməd Astanbəylinin poeziyası isə bölgə çərçivələrinə aid edilə bilməz. Sadəcə, qeyd etdiyimiz kimi, yaşadıkları məkanı nəzərə alaraq onlardan bu məruzədə söz açırıq. Şeirlərinin birinin bütün bəndlərinin ilk misrası “Gülüm, ordan mənə də” – sətiri ilə başlayan Məhəmməd Astanbəylinin yaradıcılığında ruhani əhval, yaşam və ölüm fəlsəfəsinin mübarizəsinə aludəlik hiss olunur. Onunla ruh oxşarlığı olan şairlərdən biri də filialın sədri Barat Vüsaldır. 2016-cı ildə “Barat Vüsəlın “Aldədə” poeması” adlı məqalə yazmışdım. Onun 2019-cu ildə çap olunan “Piyada atlı” şeirlər kitabı 11 silsilədən ibarətdir. Kitabdakı şeirlərin əksəriyyətinin mərkəzi xəttini “Elm-insanın eşqidir. Eşq-Allahın elmidir” qənaəti təşkil edir. “Eşqə çevir bu elmi, Alim, aşiq ol, aşiq” çağırışlı, “Bəli!” kəlməsiyəm Lövhu-Məhfuzda, Mən Surda yaşayan qoca Dərvişəm!” etirafı şairin bu kitabındakı şeirlərin əksəriyyəti bir mənbəyə əsaslanır.

Barat Vüsəlın poeziyasında öz milli varlığına sahib olma hissi güclüdür: “Bir vaxtlar sanıram yerə düşübdü, Füzuli verdiyi salamın dərdi!?” , “Min ildi aparır sellər Saranı, Arpaçay yaradan axan qandımı?” – kimi misallarda da tarixi şəxsiyyətlərimiz, rəvayətlərimiz obyekt seçilib. Kitabda diqqəti çəkən cəhətlərdən biri də “Ay belə Alı”, “Mənim odam” kimi təcislərin olmasıdır: “Könül əhli deməz “Könül əhli nə?” Gənəş Ərzin bir qocası-əhlinə... Kö-

nül əhli yanar könül əhlinə, Odamı müşgüldür, odamı ağ-lar?!” Bənddə işlədilən “gənəşmək” feili müasir lüğət fon-du üçün fəal olmasa da, şeirdə dipdiridir. İlk iki misranı belə ifadə edə bilərik ki, əgər könül əhlinin nə olduğunu bilmək istəyirsənsə, bu zaman Ərzin bir qocasına gənəş-mək, ondan məsləhətlər almaq lazımdır.

Ağstafada yaşayan Saqif Qaratorpağın 2019-cu ildə “Bəlkə belə yaxşıdı” kitabı oxucuların ixtiyarına verilib. O, ötən il həm də Adanada “Türk” yazarlarının şeir gü-nü”ndə Azərbaycanı təmsil edən şairlərdəndir. Şairin “Bir könül varığında” kitabı haqqında 2013-cü ildə “Saqif Qa-ratorpağın kitabına” adlı məqalə yazmışdım. Saqif Qara-torpağın bir şair olaraq yaşam tərzi bu sətirlərdə əks olu-nub: “Hər gecə üz-gözümü yuyub ay ışığında, Gedirəm bir misranın qolu üstə yatmağa...” Sətrləri üstə baş qoyub ya-tan şairin “Öz içində gü müldənən kimsəsiz bulağam, adam!” – deməsi təkliyi tənhalıqdan mühafizə edir. Həmin bulaq öz içində gü müldənsə də, o, göl deyil, axıb qarışdığı başqa sular var. Bu da onu özünə qapanmaqdan xilas edir. “Tumurcuqdu sinəmdəki arzular, Solub gedər bircə soyuq baxışda” – sətirlərində isə şairin arzularına necə həssaslıq-la yanaşması öz yerində, tumurcuq və solmaq sözləri ara-sındakı əlaqəni tapması özü bir gözəllikdir. Həm tumur-cuq, həm də solmaq gülə məxsus əlamətlərdir. Şair gülün adını çəkmir, amma onun özünəməxsusluqlarından gülüs-tan yarada bilir. Yeri gəlmişkən, Saqif Qaratorpağın bən-zətmələri də fərqlidir: “Ulduzlar muncuq-muncuq, bir co-cuğun imlası” və ya “İçinə su dolan gəmi kimiyəm, Elə qər q olmuşam ümitsizliyə” misralarında işlənmiş təşbeh-lər buna misal ola bilər. Şairin sevgidən doğulan sətirləri-

nə isə kifayət qədər nümunə gətirə bilərik: “Eh... bir də donum açılmaz, baha satsan da nazını”, “Sən məndən keçib getdin, bir yol “uf” da demədin, Mən körpü tapam mıram indi səndən keçməyə”.

Ağstafada yaşayan, əsasən heca vəznində, qoşma, yaxud gəraylı janrında sözünü deyən Rüfət Axundlu gənc olsa da, yetkin bir qələm adamıdır. Şeirlərində müasirliklə yanaşı, sufianə əhval-ruhiyyə də diqqətdən yayınmır. O, hadisələrə etirazını etiraf etmək üçün “Sağ bilib, sola gedirəm, Girirəm rola, gedirəm...” – deyir. Bunlar bir nəticə verməyəndə “Birimlə yola gedirəm, Beşimlə ola bilmirəm” söyləyir. RUFƏTİN VƏTƏNƏ İTHAF ŞEİRLƏRİNDƏ DƏ ÖZ ÜSLUBU GÖZ ÖNÜNDƏDİR: “Vətənsizlik “Bığburma gənc” olub, Qarabağım fağırlaşıb, dinc olub. Yeri, yurdu ağırlaşıb künc olub, “Oturmaqdan” dizlərindən hey, düşüb...”

Tovuzun ədəbi mühitinin 2019-cu ildəki fəaliyyətinə bəhs edərkən iyunun 2-də Tovuz Mədəniyyət evində Mikayıl Azaflı və Mahambet Ötemisovun əziz xatirəsinə həsr olunmuş “IX şairlər günü”nü xüsusi vurğulamaq lazımdır. Əslən Tovuzdan olsa da, paytaxtda yaşayan Əkbər Qoşalının “Ürək daşı” kitabının mayın 12-də Tovuz Gənclər Evində baş tutan təqdimatını bölgə ilə mərkəz əlaqələrinə nümunə olaraq göstərə bilərik. Tovuzda sovet dövründən bəri fəaliyyətini davam etdirən “Varislər” Ədəbi məclisi indi də ətrafına yeni yazarlar cəlb etməkdədir. Həmin ədəbi məclisə uzun müddət rəhbərlik etmiş görkəmli şair və pedaqoq, ömrünün 90-cı ilinə qədəm qoyacaq ustad sənətkar İsa Cavadoğlunun həyat və yaradıcılığı haqqında Mahmud Əyyublunun monoqrafiyası çapdan çıxmışdır. İsa Cavadoğlunun 80 illiyi münasibətilə bir neçə məqalə

yazmışdım. Onlardan biri 2011-ci ildə çap olunan “İsa Cavadoğlu şeirlərində təbiət” adlı məqələmdir. Hazırda Tovuzda yaşayan şairlərdən Brilyant Atəş, Qədir Hübət, Çingiz Qəribli, gənclərdən Nəbi Hüseyni, Toğrul Kərimli, Turanə Turan və başqaları öz dəsti-xətləri ilə seçilən imzalarındadır. Bu sıraya Əsrik dərəsində məskunlaşan Marif Həsənoğlunu da aid edə bilərik. Maarif Həsənoğlunun şeir haqqında yekun qənaətləri ondan ibarətdir ki, “Haqdan sədə gəlsə yazılar şeir”.

Yaradıcılığını Tovuzda davam etdirən Novruz Mizani Hafiz ötən il daha çox təbiət mövzulu şeirlərə üstünlük verib. Onun “Yaz gəlir” şeirində, göylərin qaş-qabağının, dağların bəyaz duvağının dilinin açılması nə qədər gözəl vəsf olunsada, “Açılır, sellərin donan ayağı” misrası həmin gözəlliklərdən daha möhtəşəm təsir bağışlayır. Eləcə də, “Gözləyər Günəş də zamanın zəngin, Boylanar indicə, nur dəstəsiylə” – misraları indiyədək günəşin çıxmasını vəsf edən bütün şeirlərdən seçilir. Tovuzun Bozalqanlı kəndində yaşayan Məhəmməd Mehdixanlı ümidverici gənclərdəndir.

Məhəmmədin hamıya bəlli olan faktlara öz yanaşması vardır: “Gündüzlər işığı parlatmır gülüm, Gecələr işığı parlada kimi”. Bu, hamımızın bildiyi adi bir reallıqdır. Lakin buna başqada geydirib, fəlsəfi mənə vermək cəhdi Məhəmməddə alınıb. Şeirdə yer alan “Gündüzün özü də gecələmişdir” misrası maraqlı tapıntıdır.

Şəmkində Məzahir Hüseynzadə kimi yetkin qələm sahibləriylə birgə Məhəmməd Turan, Tural Turan kimi gənclər də var. Lakin Şəmkiyə ilk dəfə Gənclər üçün Prezident Mükafatını gənc yazar Mətanət Qüdsi bəxş etdi.

“Elm, təhsil, mədəniyyət, ədəbiyyat və ictimai fəaliyyət sahələrində xüsusi fərqlənən gənclərə” verilən mükafatı Mətanət ictimai fəaliyyətindəki uğurlarına görə alsa da, o bir yazar olaraq fərqli deyimi olan imza müəlliflərindəndir. Mətanət Qüdsinin istər şeirlərində, istərsə də esselərində səmimi bir bərişməzlik mövqeyi diqqətdən qaçmır.

2019-cu ildə AYB-nin Gəncə bölməsi də “IX şairlər günü”nü qeyd edənlərdən olub. Nigar Rəfibəyliyə həsr olunmuş tədbir N.Rəfibəyli adına 43 Nəli məktəbdə baş tutub. Gəncə bölməsində də Nəsimi günü keçirilib. Şair Bahadır Fərmanın 80 illiyi qeyd edilib. Təqdimatı gerçəkləşən kitablara “Məni dünyamdan qoparma” və Bayram Göyçəlinin “Tale çıraq” kitablarını aid edə bilərik. Ümumiyyətlə, 2019-cu ildə bölgələrdə yaranan dramaturji əsərlər barəsində “oynanılan pyeslər”dən başqa məlumat əldə edə bilmədim. Bu əsərlər isə Gəncə bölməsinə aiddir. Xəzangül xanımın “Xarabat gözəli” Gəncə Dövlət Dram Teatrında, Sahib İbrahimlinin “Sadığın toyu” əsəri isə Gəncə, Ağdam, Mingəçevir və Füzuli Dövlət Dram Teatrlarında səhnəyə qoyulub.

2019-cu ildə Gəncə bölməsinin rəhbəri Xəzangül xanımın iki cildlik “Seçilmiş əsərlər”i çap olunub. Onun şeirlərində “Mən bölünə biləmmirəm, Bölünməyən qalıq kimi...” fərqli fikirlər diqqəti cəlb edir... Nəsr əsərləri də yazan Xəzangül xanımın “Ruhlar da ağlaya bilər...” hekayəsi ailə-məişət mövzusunda olsa da, yanaşma tərzii fərqlidir. Əsərin adındakı ağlayan ruh ölmüş kişinin ruhudur...

Gəncə bölməsinə məxsus digər şairlərə nümunə olaraq Çiçək Mahmudqızı, İradə Aytel, Gülnarə Sadiq, Şəfa Vəli və Fərrux Rəhimlinin adlarını çəkə bilərik. Şəfa Vəli

artıq şair kimi də, ədəbi təhlilləri ilə də püxtələşmiş, bən-zərsiz ifadə üsulu olan yazarlardandır. Mövzu seçimi rən-garəng olduğu kimi, deyim tərzı də özünəməxsusdur. La-kin 2017-ci ildə çap olunan kitabına yazdığım “Şəfa Vəli-nin Poçtalyona məktub”u” (2018) məqaləmdə qeyd etdi-yim bir nüansı 2019-cu ildə yazdığı şeirlərə də şamil edə bilərəm. Bu da qafiyələnmə məsələsinə məsuliyyətsiz ya-naşmasıdır. Ona görə belə qənaətə gəlirəm ki, mükəmməl qafiyələri insanı nə qədər heyran edirsə, qafiyəsizliyi də bir o qədər mat qoyur. Məsələn: “Gülümsədim... Həyata Elə gözəl naz etdim... Bütün ayrılıqlara Təbəssümlə əl et-dim...” Deyim tərzı gözəldir, amma naz və əl sözləri qafi-yə deyil. Bunun əksinə olaraq cinasdan yaratdığı mükəm-məl qafiyəni də göstərə bilərik: “Nə gözəl aldadır bizi bu dünya; ayaq tutan hər nə varsa yeridir... Təbiət Tanrının oyuncağıysa, ruhumuz ən gözəl oyun yeridir...”

İradə Aytel Gəncə ədəbi mühitinə məxsus yazarlar-dandır, lakin onun imzasına ölkənin əksər mətbu orqanla-rında rast gəlmək olur. İradə Aytelin şeirlərində öz-özünə istinad, mənsubiyyət şəkılçılərinə üstünlük diqqətdən qaç-mır: “Çölümə ilmə düşüb, İçimnən sökülürəm!” və ya “Payızım bar vermədən, Torpağa tökülürəm!” – nümunə-lərində “Çölüm” və “payızım” sözləri birinci şəxsin təki-nin mənsubiyyət şəkılçılərinə qəbul edib. Eyni ab-hava xə-bərlik şəkılçılərinin də birinci şəxsin təkində olması ilə da-vam edir. İstər mənsubiyyət, istərsə də xəbərlik şəkılçıləri-nin birinci şəxsin təkinə aidliyi yalnız təkliyin deyil, həm də tənhalığın özünə məxsus olmağıdır. Eyni formatı “Diri-lərin qınağı, Ölülərin sirriyəm!” – misralarında da görmək olur. Dirilər çoxluq təşkil edir, lakin qınaq obyektı birdir.

Ölülər də çoxdur, lakin onların bir sirri var. Bunun da adı sirr olduğu üçün onun nə olduğunu yozumlamaq düzgün deyil. Çünki ölümün sirrinə bələd olmaq dirilərə nəsib olmayıb. Şair hətta şəxs şakilçilərini dəyişdirərək sözünü desə də, mahiyyət dəyişmir. “Bütləri sındırıb, qan eliyəsən, Arzu bağlamağa pir də qalmaya!” – sətirlərində olduğu kimi. Yəni formal olaraq arzu şəkli ikinci şəxsə aid olsa da, nəzərdə tutulan yenə də birinci şəxsdir. Gətirdiyimiz misallar İradə Aytel poeziyasının bir istiqamətliliyi demək deyil. Bircə bəndinə baxmaq yönümüzü başqa istiqamətə də sala bilər:

*Elə gözəl yandırırsan adamı,
Ürək canda gülə-gülə qovrulur.
Sözlərini şərbət bilib içdikcə
Baxışların gözlərimdə qıvrılır.*

Gəncədə yaşayıb-yaradan gənclərimizdən biri də Fərrux Rəhimlidir. O, bu dəfə 2016-cı ildə yazdığı “Ədəbi gəncliyimizin 2015-ci ildəki fəaliyyətinə bir baxış” adlı məqaləm üçün göndərdiyi şeirlərlə müqayisədə daha mü-kəmməl və orijinal olanlarını göndərmişdi. Fərrux “Biz nə qədər dözməliyik?!” şeirində vətəninə haqsızlıqlara məruz qalmasına etiraz səsinə ucaldır. Dərbəndimizə əl, Təbrizimizə dil, Xankəndimizə yol uzadan gavurları əzməli olduğumuzu tələb edir. “Bizimdir” şeirinin başlama ritmi Qasım bəy Zakirin məşhur şeirinə bənzəyir: “Məndən məmləkəti xəbər alan kəs, Yaxın da bizimdir, uzaq da bizim. Kimsə bir-birindən ayıra bilməz Lerik də bizimdir, Qazax da bizim”. Şeirin davamında daha güclü inamların əksini

görürük: “Gün gələr bu bayraq keçər Arazı, Səhənd də bizimdir, Şahdağ da bizim”. Ümumiyyətlə, Fərruxun şeirlərində türk toponimlərinin üstünlüyü diqqəti çəkir. “Şuşa boyda, Kərkük boyda dərd məndə Toydan gəlib vaxt gədən yoldayam”, “Ayı vərəq-vərəq doğrayan kimdir? Bizə Təbriz boyda od qoyan kimdir?” tipli misralarla yanaşı, bütöv bəndlər də təqdim edə bilərik. Burada artıq tək-tək bölgələr yox, bütöv türk coğrafiyasından söhbət gedir:

*Dünyanın başında qara bir kölgə,
Qabını çatladar tünd olsa sirkə.
Türkün yaşadığı hər kiçik bölgə
Nə qədər birləşib Turan deyildir
Bu dünya belə çox duran deyildir.*

Ölkəmizin şimal bölgələrində də yetərli yazarların olduğunu vurğulaya bilərik. Həmin sıranı Ramiz Qusarçaylı, Zakir Məmməd, Aybəniz Əliyev kimi yetkin şairlər təşkil edir. Quba ədəbi mühitinin təsdiqlənmiş imzalarından biri Ramiz Qusarçaylıdır. Onun “Təbrizə yağış yağır” şeirində yağışın göydən yerə ötürdüyü ismarıcın iniltisi haray çəkir: “Təbrizə yağış yağır, Yuyur güllü otları. Öpüşür bir-biriylə Ürəyimin çatları”. Bənd ilk baxışdan poetik bər-bəzəyə qərq olmuş misralar təsiri bağışlayır. Əslində isə ən gözəl ağrıların ən gözəl təcəssümü gizlənilib göz önündə. Susuzluqdan cadar-cadar olmuş torpaq üçün yağış nə deməkdirsə, bölünüb parça-parça olmuş millət üçün də birlik o deməkdir. Birliyi əsrlərdir əlindən alınan ürəyin çatları bir-biri ilə öpüşmək üçün yağışın kefindən asılıdır. Bu yağış da ya yağa, ya da yağmaya: “Gümanım pərişandı Gül-

süz “Gülüstan” kimi”. Gülüstan sözünün epiteti olan gül-süz sözünü o vəzifəyə təyin edəblər. Adı gül-çiçəyə qərğ olmuş bir müqavilənin yüz illərdir çiçəyi açılmır. Elə həmin müqavilədən sonra Urmu cadar-cadar olub, Qarı körpüsü qəmin qara meyindən dolub, Acı çay acı şirinliyindən acı çəkir, Kəndovanın bağı ovum-ovum ovulur, Şah gölü göz yaşının lal yerində göllənir. Bu coğrafi məkanların faciəsinin səbəbləri də türkə qarşı yönəlmiş hərəkətlərdir. Türk təkcə canıyla məhv edilmir, məxsus olduğu hər bir elementi məhv edilir. Bunlar məkan olaraq bir ərazidə olsaydı nə vardı ki. “Uyğur qətliamına” şeirindən də göründüyü kimi, bu məqsədyönlü işlər türk məskunlaşan hər yerdə aparılır: “Nə ruh diri, nə duyğu, Qan gölüdü hər uyğur... Kişnəyir aygır-aygır Çinin ziyəsi yoxdu”. Hər uyğurun bir qan gölünə bərabər olduğu dövəmdə “BMT... baş qatandı, Nə baxdı, nə utandı” – davranışlarına davam edir. Şair isə “Göy Türk, Boz qurd, Turan hey...” çağırışı ilə imdad diləməkdən başqa seçim yolu tapmır. Dərdin özündə də naz tanıyan şairin “Kasıb ... və daxması” şeiri də aktuallığı ilə seçilir. Şeirdə nəsr dili ilə uzun-uzadı təsvir edilə biləcək problemlər lakonik və poetik şəkildə gündəmə gətirilib. Bağ yeri biyaban, şum yeri şoran olan kasıbın yuxusu gələn quraq ümidlərinin puça dönməsi çox təsirli ifadə olunub. Təndiri közərməyən, unsuz ələyi təknədə qaralan kasıbın yediyyənin alaçığı, bir az da boyat olması bir yana, aldığı zavod çörəyinin içindən də un çıxması ayrı problemdir. Evindəki yağ nehrəsini sataraq bazardan şor almağa məhkum edilən kasıbın reallıqlarını şair sadəcə qabartmaq fikrində deyil. Onun gündən-günə artan məişət qayğılarının axarında milli adət-ənənələrimizin də qeyb olduğu

na təəssüf hiss olunur. Təndir, ələk, nehrə kimi ənənəvi məişət əşyalarımızın adı boş yerə çəkilmir. “Az qala Ayçiçək, Aygül yerinə Qızının adını Super Sun qoya...” – sətirlərində isə kasıbçılığın maddi bəlaları ilə mənəvi aşınmaları arasındakı əlaqələri göstərir. Bu qədər qayğıların əhatəsində “...Kasıb uşaqları əlaçı olur, – Əsir kitab-kitab masa dizləri, Qarabağ yazılır... dizinin üstdə Fırlanır dilində Himnin sözləri, Bayraq şəkli çəkir gözünün üstdə”. Şeirin əvvəlində təsvir olunan maddi ehtiyacların ağırlığına baxmayaraq, bu bənddə yer alan fikirlər acı həqiqətlərlə doğrulsa da, ümidvericidir. Hansı şəraitdə yazıb-oxumasından asılı olmayaraq, Qarabağ dərdindən hali, himnimizi bilən, gözünün üstünə bayraq şəkli çəkən övladların yetişməsi ümidləri ölməyə qoymur. Nəticə olaraq “Harının villası fərrari oğul, Kasıbın daxması şəhid göyərdir...” Bütün bu baş verən hadisələrin bir ünvanı var – Vətən:

*Qolay bir iş yeri üzünə gülməz,
Hələ çal-çağırda, toydadı Vətən.
O qədər böyükdü, ölçüyə gəlməz,-
Kasıbın daxması boydadı Vətən...*

AYB-nin Şabran bölməsinə rəhbərlik Aydın Tağıyev uğurla rəhbərlik edir. Həmin filialın təmsilçisi olan Vüsal Hicran oğlu isə Xızıda yaşayır. Vüsalın şeirlərində də şifahi xalq ədəbiyyatının müasir deyim tərzii ilə sintezini müşahidə etmək olur: “Bəlkə də, nağıldır insanın ömrü, “Cırt-dan”ı “div”ləri aldadır hərdən. Fikir ümmanına bir qırmaq atır, Azad ola bilmir düşüncələrdən”.

Xaçmaz ədəbi mühitindən son illər diqqətçəkən gənclərin sırasında yer alan Həbil Rza Nur “Əfsanələr yalandır” (2017), Vüsal Yurdoğlu “Mən möcüzə gözləyirəm” (2018) və “Bətül” (2020), Ağah Xaçmazlı “Hər sözün bir ətri var...” (2018) və “Həyat yoldaşı” (2019) kitablarının müəllifidir.

Şabran ədəbi mühitində poeziya qalasını Aybəniz Elyar fəth etmişdir. Onun ölkə mətbuatında çap olunan şeirləri müasir Azərbaycan poeziyasında yeni ədəbi nəslin meydana qayıtdığı ən yaxşı poetik örnəklər sırasındadır.

Vüsal Yurdoğlunun “Mən möcüzə gözləyirəm” kitabı ilk olduğu üçün illər öncə yazdığı şeirləri də əlavə edib. Buna görə də çoxdan yazılmış şeirlərdə müəyyən qafiyələnmə xətlərinə də rast gəlmək olur. Spesifik cəhət şeirlərinin çoxbəndliyidir. Bununla belə, kitabda qaneedicilərin mətnlər də kifayət qədərdir. Kitabdakı “Birə qalır” şeiri məcazlıq bolluğuna görə seçilir. “Sülhdən qan qoxusu gələrmimi? – Gəlməz!.. Erməni qozbeldir, sülhlə düzəlməz!” – kimi misralar yer alan şeirlərində vətəndaşlıq təəssübkeşliyi, “İzlər ayaqlarıma uyğun gəlmir kimindir?!” – tipli misralarda isə insani suallar əks olunur. Vüsalın şeirlərində təbiətin ahəngdarlığının vəsfi də uğurlu alınır:

*Körpə pöhrələri budaqlarında,
Ağaclar gözləyir yaz yağışını...
İlahi, təbiət sənənin varağın,
Qələmini götür, yaz, yağışını!*

Vüsal Yurdoğlunun “Bətül” adlı ikinci kitabında əsasən son illərdə yazdığı şeirləri toplanıb. Bu şeirlərdə şairənə səmimiyyət bir az da çoxalır.

Agah Xaçmazlının “Hər sözün bir ətri var...” kitabında müsəddəs, müstəzad, təxmis, bahariyyə, təcnis, sonet kimi klassik janrlara müraciət edilsə də, kitabın ən böyük bölümünü “Qəzəllər” təşkil edir. Bu qəzəllərin əksəriyyəti adət etdiyimiz mövzularda qələmə alınıb. “Vaxtdır” rədifli qəzəlində “Araz aşığından, Kür topuğundan” frazemi çox gözəl mənalandırılmışdır: “Qəm-qüssə uzaqdır sənə, Kürdür topuğundan, Qurşağına çatmışdır Arazın neçə vaxtdır” və ya “Dünyanı unutdun onu gördükdə, ey Agah, Qalmışdı qəza cümlə namazın neçə vaxtdır”. Agah Xaçmazlının “Həyat yoldaşı” kitabında da dodaqdəyməzli təcnis, təcnisli dodaqdəyməz, həcvi, dodaqdəyməz, sonet kimi janrlarla yanaşı, ənənəvi formalar üstünlük təşkil edir.

Tarixən ölkəmizin mədəniyyət beşiklərindən biri olan Şəkiddə AYB-nin Şəki bölməsi fəaliyyət göstərir. Müasir dövrdə Şəkiddə yaşayan şairlərdən Tural Adışirin və Zaur İlhamoğlunu, Balakəndən isə Aygün Sadiqi göstərə bilərik. Zaur İlhamoğlunun 2018-ci ildə “Bu həyat dediyin...” şeirlər kitabı işıq üzü görmüşdür.

Balakəndə yaşayıb-yaradan Aygün Sadiqin şeirləri də özünəməxsusluğu ilə seçilir. O, insanın daxili çəkişmələrini, özü ilə mübarizəsini obrazlı şəkildə belə ifadə edir: “Ona tələsir ürək, Ağıl deyir: “Dur görək!” Yasaqlar ildırımtək Başım üstə çaxır eyy...” – ilk iki sətir tərəddüdlərin səmimi etirafıdır. Son sətirlərdəki yasağın ildırımtək çaxdırılması isə bənzərsiz tapıntıdır.

AYB-nin Oğuz filialının 2019-cu ildə üç almanax hazırladığını qeyd edə bilərik. Onlardan “Qəbələnin sözü” artıq işıq üzü görüb. Oğuz, İsmayılı və Qəbələ rayonlarını əhatə edən bu filialın rəhbəri Vüsal Oğuz 2019-cu ildə prezident təqaüdünə layiq görülüb. Onun 2018-ci ildə 9 hekayədən ibarət “Sonuncu sovqat” kitabı nəşr olunub. Kitabdakı hekayələrin dili səlis və rəvan, mövzuları tanış və müasirdir. Həm də klassik hekayə janrının tələblərinə cavab verən əsərlərdir. Təhkiyə və süjet oxucunu yormur, bununla belə bəsitlikdən söhbət gedə bilməz. “Sonuncu sovqat” şəhidlik mövzusunda. Əsas detal şəkərburadır. Əsgərlikdə olan yeganə oğul övladının yanına getmək istəyən ataya onu dəfn etmək qismət olur. Ana isə oğluna bişirdiyi şəkərburanı gecə aparıb qəbrini qazıb oraya qoyur. Bu qısaca əhvalat hekayədə təsiredici şəkildə anladılır. “İyirmi birinci gün” hekayəsi isə 4-27 yanvar tarixlərində yazılmış gündəlikdən bəhs edir. Gündəliyin müəllifi maddi sıxıntıların cəynəyində əzilərək intihar edən gənc tələbə şairdir. Müəllif həmin sıxıntıların dözülməzliyi ilə oxucunu əsərin qəhrəmanının gündəliyi vasitəsilə tanış edir. “Çağırılmamış şaxta baba” hekayəsi yetimxanada böyüyən bir insanın müharibədə gözünü itirərək şaxtababa olmaq məcburiyyətində qalmasından bəhs edir. Tale onu yanında aprel döyüşlərində şəhid olmuş əsgər yoldaşının ailəsinin xilaskarına çevirir. “Çalış darıxma” və “Tanışlıq” hekayələrinin əsas motivi sosial şəbəkələrdən, “Nisyə”nin mövzusu isə məişət qayğılarından götürülüb.

Vüsal oğuzun 2019-cu ildə yazdığı “Alman hesabı ilə çəkmə” hekayəsi “Bütün Qarabağ qazılarının qarşısında baş əyirəm...” epiqrafı ilə başlayır. Hekayənin adındakı

“nemeski şot”un bədəli çox ağır ödənilir. “İllərdir bu dükandan ayaqqabımı belə alardılar: əvvəlcədən sözləşər, bu-
ra gələr, seçdikləri ayaqqabının hərəsi bir tayını götürərdi. Belə ucuz düşürdü – yarı qiymətə. Dükandakı alıcılar isə pəncərənin önündə üzünü tutaraq hönkürən satıcı qızın niyə ağladığını başa düşə bilmir, onu sakitləşdirməyə çalışırdılar” – cümlələri ilə yekunlaşan hekayənin təhlilinə sonluqdan başlamaq istəyirəm. İki kişinin ucuz və keyfiyyətli ayaqqabılar satılan dükandan bir-iki dəfə geyinilmiş, yaxşı vəziyyətdə olan ayaqqabıları lap “su qiymətinə” almaq məcburiyyətləri nədən idi? 1992-ci ildən bəri ölkədə çox şey dəyişsə də, onların bu alış-veriş qaydasının dəyişməməsinin səbəbi nədir? Əslində müəllif nəticə ilə səbəbin arasında qırılmaz bağlar qurmağı bacarır. Yazıçı müəyyən qədər təsirli döyüş epizodları təqdim edir. Qəhrəmanlarının fədakar keçmişi haqqında oxucuda xoş təəssüratlar yaratmağı bacarır. Hadisələrin kulminasiya nöqtəsi isə “Albertin yanına çatmağı ilə düz yanlarında qumbaranın partlaması bir oldu” cümləsindən aydın olur.

Oğuz ədəbi mühitindən başqa bir yazar Pərviz Cəbrayılzadənin 2018-ci ildə “İblisdən betər” adlı dedektiv romanı çapdan çıxıb. Pərvizin “Bir dəstə çiçəklə evə gəldim” hekayəsi “Gözümü açanda hələ başıma gələnlərdən xəbərsiz idim” – cümləsi ilə başlayır. Əsəri oxuduqca onun başına gələnlərdən xəbərdar olursan, amma hekayənin mahiyyətini anlamaq çətinləşir. Nəticə göz önündədir, qəhrəman ruhi xəstəxanadadır və oradan qaçmağı bacarır. Amma əsərin sonluğu səbəbi aydınlaşdırmağa kömək etmir. Çünki oğlanın ilk addımlardan şüurlu hərəkətləri və özünü xilas edə bilməsi diqqətdən yayınmır. Əsər bitir və

sən hələ də nə üçün sualı ətrafında dövr edirsən. Bütün hekayət bir nəfərin nəql etməsi üzərində qurulub və digər personajlar da nəqletmə zamanı hansısa işin icraçısına çevrilirlər. Atdığı hər addımın arxasında düşünülmüş planlar dayanan bu obrazın bəlkələr versiyasına baxaq: “Bəlkə, mən özüm də bilmədən kimisə öldürmüşdüm? Bəlkə, hansısa daha ağır bir cinayətdə və ya oğurluqda iştirak etmişdim? Bəlkə, bütün bunlar sadəcə dostlarımin mənim üçün qurduğu əyləncəli bir oyundur?” Oxucu diqqətlə bu bəlkələrin arxasınca düşür, lakin istədiyinə nail ola bilmir. Yekuna yaxın hadisələr yenidən başlanğıca dönür. Xəstəxanadakı əhvalatlar xatırlanır. Amma suallar da cavabsız qalır. Başa düşmək olmur ki, yazıçı öz dedektivlik iddiasını gerçəkləşdirə bilirmi?

Həmin ədəbi mühitdən olan Nargilə Qafarovanın 2019-cu ildə “Xoşbəxtliyin ətri” adlı kitabı çap olunub. Onun şeirlərində çarpışmada olan bir insanın mübariz ruhu hiss olunur. Bəzən özü ilə, bəzən həyatla, bəzən də ömür xərclədiyi insanla: “Qəribə gəlməsin çox dəyişmişəm, Bir ömür xərclədim güləsən deyə...” Bu misralar poetik nümunə kimi də, yaşanan ömrün ifadəsi kimi də mənalıdır. Müəllif isə gileylərini gizlətmir: “Sevincim əbədi itib elə bil, Həyatdan bir ləzzət ala bilmirəm...” və ya “Özümdən o qədər qaçmışam ki mən, Necə tapışmışıq, heç anlamıram...” Bu tipli sətirlərə özü ilə döyüşən müasir gənc yazarların əksəriyyətində rast gəlirik.

Qəbələdə yaşayan şairlərdən Qismət Məsimov və Qoşqar Qaraçaylı imzaları seçilən imzalardandır. Qoşqarın “Özü öz toyunda ağlayan gözəl”, “Dön keçmişə sev məni”, “Yuxumu kimə danışım”, “Göz dəyər gözəl qız, göz

dəyər sənə” kimi şeirləri ənənəvi formalarda yazılsa da, ənənəvi sözcüklükdən uzaqdır. Məsələn: “Üzərlik yandırsın anana söylə, Göz dəyər gözəl qız, göz dəyər sənə...” – sətirlerinde sadəcə bir məsləhətçi obrazı gözə dəymir, həm də etnoqrafik elementlər nəzərə çarpır. Yaxud da “Öyünmə, bu qədər gözəlsən deyib, Göz dəyər gözəl qız, göz dəyər sənə...” – misralarında da milli mentalitədən gələn mühafizəkarlıq özünü göstərir. Ümumiyyətlə, Qoşqar Qaraçaylının şeirlərində bitkinlik, novatorluğa meyil güclüdür: Onun şeirlərində hər misra bəndi tamamlayır, hər bənd də şeiri bütövləşdirir: “Nə gözəl yaraşır o qar əlinə, O zərif əlinə, kübar əlinə, Sıxma, tikanları batar əlinə, Sənə bu gülləri kim bağışlayıb...”

Qismət Məsimovun iki kitabı işıq üzü görmüşdür. O, “Xalqın şairi” televiziya müsabiqəsində ikinci yeri qazanmışdır. Qismətin şeirlərində sözün çoxçalarlılığına meyil də hiss olunur. “Sən elə maraqlı çıxıb getmisən, Harda dayanıram ayaq səsendi...” və ya “Bütün unutmuşdum xatirələri, Sənin baxışının başı batmasın” misraları içdən olduğu qədər də, sözlə həssas davranışın təzahürüdür. Onun ittihamları da, sualları da şübhələrini şübhə altına alır: “Mənim çiynimdəki mələk kimisən Alnıma baxmadan günah yazırsan” və ya “Bu qədər xatirə yatır sinəndə, Bircəsi də mənim adıma düşmür?” Birinci nümunədə ittihamçı ittiham olunur, ikincidə isə cavab sualın özündədir. Qismətin də şeirlərində uğursuzluğun səbəbkarı kimi Tanrıya etiraz movtivləri hiss olunur.

Şamaxı da tarixən söz-sənət ocaqlarından olan məkanlarımızdandır. Şamaxı rayonundan olan Yusif Nazim Ərəbsoyun 2014-cü ildə “Şou dünya”, 2016-cı ildə “Cənab

şair” kitabları çıxıb. Yusifin son dövr yaradıcılığında ana itkisinin təzahürü olan şeirlərlə yanaşı, dünyanın dərkinə cəhd edilmə meyillərinin ifadəsi də görünür.

Saatlı rayonunda yaşayan Allahşükür Ağanın 2019-cu ildə yazdığı şeirlərdə bir nağılvari söyləm hiss olunur. Sanki qələmə aldığı əşya və hadisələrin bədii tarixçəsini danışmağa cəhd edir. “Çiçəklər, əllər” şeirində əvvəl torpağını, sonra qonşunun uşağını, sonra bülbülü, sonra sənin əllərini, indi də zibil qabını sevindirən çiçəklərin hekayətindən söz açılır. “Tüstülərdə göz yaşı” şeirində bacalardan qalxan tüstülər meşələrin ahı, ağacların gələcəyi kimi göstərilir. Şair xəbər gözləyən nənəsinin bir səsin nişanında dayandığını və bunun üçün narahatlıq keçirdiyini ifadə edir: “Kababı köz öldürər, İgidi söz öldürər, Babamı güllə öldürdü, Nənəmi səs öldürər. Siz allah, səs salmayın...”

Salyanda yaşayan gənc şair Ümid Sadənin şeirlərində mükəmməl ifadələr kifayət qədərdir. Onun bu məruzə üçün təqdim etdiyi şeirlər, əsasən, qəzəllərdir. “Süzülür qəm iki gözdən gecələr dəhşət olur, Kim görür söyləyir ey yar, bu ki dərya işidi” – beytində işlədilən mübaligə birmənalı şəkildə bənzərsizdir.

Cənub bölgəsinin yazarları da 2019-cu ildə səmərəli yaradıcılıqla məşğul olmuşlar. Onlardan Ağamir Cavadın, Qafar Cəfərlinin adlarını çəkə bilərik. Yardımlıda yaşayıb-yaradan Vahid Məmmədlinin poeziyasından bəhs edən “Vahid Məmmədlinin şeirləri – Gözəl həyat şeirdir” məqaləsini 2018-ci ildə yazmışam. 2019-cu ildə isə müəllifin cümhuriyyət dövrü hadisələrindən bəhs edən “Şəhrizad. Stalin üçün xalça” romanı çap olunmuşdur.

Tərlan Əbilovun şeirlərində də tutarlı ifadələrə rast gəlirik. “Sevib, o üzümdə düşmüşəm dilə, mənim bu üzümdə sevgi yalandı...” sətirlərində etiraflar duyulur. Söz və öz haqqında ən inandırıcı qənaətlərə də özü gəlir: “Kim nə qədər obrazlı danışırsa, danışsın, yenə yol haqqında ən yaxşı söz – izdi... Yarpaq haqqında ən yaxşı sözü meh deyir, dəniz haqqında ən yaxşı sözü külək dalğalandırır, qağayı deyindir...” Nədənsə, çox bəyəndiyim bu düşüncələrlə razılaşmaqdan başqa çarəm qalmır. Amma müəllifin baş açma bilmədiyi hadisələrin düyününü açmağa cəhd edək: “Elə bil çiynimdə düyün düşübdü, başım da açılmır, açılmır daha...” Maraqlı ifadə formasıdır. Baş açma bilmək frazemi ilə başın quruluşunun düyünə oxşadılmasının qəbul edilən əlaqəsi qurulub. Çiynimiz üstündə gəzdirdiyimiz başımız bədənimizə vurulmuş düyünə bənzədilir, mənəcə, şair istəyinə nail ola bilib.

Lerikdə yaşayan Ceyhun Həsənovun Fikrini “Ömür bir karvandır tale yolunda, Yarı sənli keçir, yarısı sənsiz” misraları ilə başlayan şeiri həmin ahənglə də davam edir: “Bəxtinə həmişə gün doğmayır ki, Yarı çənli keçir, yarısı çənsiz”. İlk baxışdan sadə görünən bu fikirlərin arxasında hamımızın gündəlik müşahidə etdiyimiz, o qədər də fərqi-nə varmadığımız ömrümüz varaqlanır:

*Nə vaxt səni görsəm, yar, üzüm gülür,
Yazdığım hər şeir, hər sözüm gülür.
Bir gözüm ağlasa, bir gözüm gülür,
Yarı nəmli keçir, yarısı nəmsiz.*

Cəlilabadda yaşayıb-yaradan şairlər də kifayət qədərdir. Ədalət Salman, Əlizadə Nuri və başqaları bu sıraya daxildir. Cəlilabadlı gənclərdən Xətat Kilimçinin (Mir Bağır) “Mən Şekspir deyiləm, Angel” (2019), Zaur Sahilin “Salam, kəndim” (2016) və “Qürbətdə 199 gün” (2017), Bəhrüz Xəlilin “Natural ədədlər” (2019) adlı kitabları işıq üzü görüb.

Bilal Alarlı həm bədii, həm də elmi yaradıcılığı ilə seçilən cəlilabadlı şairlərdəndir. Hərənin bir dərdi olduğu dövrdə şair kimisə öz dərdlərinin üstünə aparmağa çəkinir. “Qorxuram mənim halıma alışıb, öz dərdlərinə mənə yandıqlarından çox yanalar”. Çətini alışına kimidir, sonra niyə yanmağın fərqi yoxdur, şair isə bu yangının qarşısını almaq üçün dərdləşir. Şairin bir şeirində adamların adamları, vəhşi heyvanların vəhşi heyvanları yediyi Fici adalarında gözəl gələcək eşqiylə yaşamaq istəyi kinayə obyektinə çevrilib. Onun “Düşdü” rədifli qəzəlində əski forma yeni deyim tərzilə qarşımıza çıxır: “Əks eləmiş nur surəsi surətində ayə-ayə, Əksi Ayın surətində nur ilə şöləyə düşdü. Xeyirlə şər yaxşı günə yaxşı-yaxşı fal açdılar, Yaxşı günlər əhli-kefə, dərd-qəm gileyliyə düşdü”. Bilal Alarlının şeirlərində “Motivasiya:”, “İnteqrasiya:” kimi başlanğıcların olmasını uğurlu eksperimentlər adlandırmaq olar. Şair bir qisim şeirlərini “Semantik şeirlər” adı altında qruplaşdırıb. “Salam”, “Tanrı haqqı”, “Ad günü olan dostuma”, “Sözün vicdanı” kimi şeirlərdə müəyyən sözlərə və fikirlərə leksik məna verməyə cəhd edilir. “Həya” şeirində “Səni şeirim ağuşuna alıb, Qafiyələrin arasında gizlincə öpərəm də, baxma ki, çoxdu yaşım” – kimi misralarla müasir poeziyada baş alıb gedən xoşagəlməzliklərə kinayə edilir.

Bu əsər narahatlıq və gileylərini ifadə edən şair haqqında şeirdir. Bilal Alarlının son şeirlərində hərbə-zorbalar başlığı ilə qruplaşdırılmış şeirlər də maraqlıdır: “Gör nədir, bax, yaxşılıq?! Kimsəyə yox yaxşılıq! Özündən çox yaxşılıq Eyləmişəm sənə mən”.

Əlizadə Nuri də Cəlilabadda yaşayıb-yaradır. Onun “Bu dünya bir soyuq Budda”, “Ömür – yanmış zəmi kimi...” şeirləri orijinal deyim tərzilə seçilir: “Mən də laxlayıram, dünya, – Sanki çürük diş kimi yəm. Məndən sonra dincəlersən, – Mən ağır bir iş kimi yəm”. Bənddə işlədilən bənzətmələr özlüyündə gözəldir, bununla belə onların yaratdığı məcaz da bənzərsizdir. “O kimdi eşq rəsmi çəkir, Sinəmin kətan yerinə?” – sətirləri də sadəcə ritorikadan ibarət deyil, sinəsində eşqin rəsmi çəkənin kimliyini bilməyib, amma rəsmi kətan yerinə çəkildiyini bilən lirik qəhrəman obrazı yaradılır. Şeirin davamında da maraqlı deyim tərzilə yazılır: “Ömür – yanmış zəmi kimi... Su basmış zirzəmi kimi. ...O qız batan gəmi kimi Dönmədi liman yerinə...”

Cəlilabad ədəbi mühitinin gənc yazarlarından Bəhrüz Xəlilin 2019-cu ildə “Natural ədədlər” adlı şeirlər kitabı çap olunmuşdur. Kitabda 92 şeir və bir hekayə vardır. Şeirlərin adı “1-ci şeir”, “2-ci şeir”..., və s. “92-ci şeir” kimi nömrələnib. Kitabda Bəhrüzün maraqlı etirafı ilə qarşılaşırıq: “Mənim bu yaşda yazdıqlarım sevgi şeirlərindən çox, üzü göylərə tərəf deyingələrdir”. Əsasən sərbəst şeirlərə üstünlük verən Bəhrüzün ənənəvi sevgi mövzusunə fərqli yanaşması var: “Ən ağır nifrətlərin anası sevgi olur”, “Sevgi tənlik kimi bir şeydir. Bəzən üzünü heç vaxt görmədiyən məchula da vurulmaq olur!” Bu mövzuyla bağlı

olan darıxmaq mövzusuna da yeni prizmadan yanaşmağa can atır: “Darıxmaq heç də həmişə kimlərinsə yoxluğundan deyil, bəzən insanların çoxluğundan da darıxır adam..!” Bu, artıq öz aləmində olan kəsin dünya-aləmdən özünütəcridə üz tutmasıdır. “Sükutun səsindən zövq alan adama necə deyim, hərflərin kağız üzərində hərəkəti zamanı yaranan səsə oxşayırsan” – fikirlərində duyulan səs-sizlik gözəl səslənir. Şair bəzən oxuyanı tapılmadığı üçün bir kitablıq susmağa üstünlük verir, dağa dönməsinin çapılmadığından şikayətlənir. Bu şikayətlər əslində duyulmağa yaranan ehtiyacın dilə gətirilməsidir. “Qara xəbər eşidəndə analar necə saçın yolurlar a, bax elə ağaclar da yarpağını yolurlar yer üzünə qış xəbəri gələndə”. Kitabdakı “41-ci şeir” məntiqə və bioloji reallıqlara əsaslanır: “...Qurbağalar su içməyən, sudan da imtina edə bilməyən canlılardır! Qurbağaları öldürmək üçün suları qurutmaq lazımdır...”

Zaur Sahil də Cəlilabadlı şairlərdəndir. 2016-cı ildən AYB-nin üzvü olan Zaur Prezident təqaüdünə də layiq görülüb. Onun “Salam kəndim” kitabındakı şeirlərdə, əsasən, səmimi və şəxsi duyğular əks olunub. Kitabda ana, vətən, ailə-övlad mövzulu şeirlər üstünlük təşkil edir. Poeziyasında özünəxas bir məsumluq duyulan Zaurun şeirlərində səmimiyyət də gözdən qaçmır: “Dönəndə özümü tapammadım heç, Xəyallar haraya apardı məni. Bəlkə də, sevgimi nişan versəydim, Sevgilim nə vaxtsa tapardı məni”. Zaurun ana itkisini təsirli şəkildə əks etdirən şeirlərindən biri də “8 Mart günü”dür. “Həyat gözlərimdə zülmətə döndü, Gəlib bir məzarın yanına çıxdım” - misralarında axtardığını tapma(MA)ğın iztirabları dilə gətirilib. Zaur Sahilin

“Qürbətdə 199 gün” kitabında milli ruhlu şeirlər üstünlük təşkil edir. “Türk” şeirində “Dilimdən ayrılmayı, Azərbaycan, Türkiyə. Bir ad olur mənimçün Azərbaycan-Türkiyə” etirafları edirsə, “Əfqanıstan” şeiri isə digər şairlərimizdə rast gəlinməyən, yalnız Zaurun yaza biləcəyi şeirdir. Şeirdə hərbi xidməti zamanı gözü ilə gördüyü reallıqların bədii təəcəssümü əks olunub. “Bu dünyanın ən dəhşətli, Bölgəsidi Əfqanıstan” xəbərdarlığından sonra oradakı mövcud durum sözə çəkilir: “Burda qəti istəmirilər, Amerika NATO-sunu. Hər gün bəyan eləyirlər, Azadlığın notasını”. Zaurun orada xidmət zamanı qələmə aldığı “Qürbətdən son məktub” şeiri özünəməxsus bənzətmələri ilə seçilir: “...Kırpıqlarım rəqəmlərdir. Hər gün kırpiyim Birini qopardıram, Sənə çatmaq üçün”. Necə deyirlər, bir göz qırpımında istədiyinə çatmaq bu cür olurmuş. Zaurun digər mövzulu şeirlərində də öz üslubu sezilən nümunələrlə qarşılaşırıq: “Çiçək boyda dünyanın, Tikan boyda dərdi var. Göyçək boyda namərdi, Çirkin boyda mərdi var”.

AYB-nin Qarabağ bölməsinə daxil olan Ağcabədi və Bərdə rayonlarında da istedadlı yazarlar təmsil olunur. Ağcabədidə yaşayan şairlərdən Gündüz Sevindik 2015-ci ildə “Yuxundakı dünya” kitabı ilə oxucuların görüşünə gəlib. 2019-cu ildə isə Məhsəti Musanın “Üçüncü səs” adlı beşinci şeirlər kitabı işıq üzü görmüşdür. Bərdəli gənc şairlərə nümunə olaraq Şəhriyar Seyidoğlu və Ruslan Dostəlini göstərə bilərik. Şəhriyarın 2016-cı ildə “Mənim ürəyimdə gizlənən qadın” adlı kitabı çap olunub. 2017-ci ildə yazdığım “Ruslan Dostəlinin gənclik hesabatı” adlı məqaləmdə Ruslanın ilk şeir kitabı haqqında fikirlərimi bölüşmüşdüm.

O, həmçinin 2019-cu ildəki uğurlu fəaliyyətinə görə Nazirliyin “Gənclər mükafatı”na layiq görülüb.

Məhsəti Musanın “Üçüncü səs” kitabındakı şeirlərdə istənilən qədər özəllik tapmaq mümkündür. Onun qapı haqqındakı şeiri də təkrarsızdır. “Önə itələnmir bütün qapılar, Bəzən də geriyə açılmağı var” xəbərdarlığından sonra “Həmişə arxadan bağlanmayırsan, Qapının üzünə çırpılmağı var...” xəbərdarlığı edilir. Əbədi sənə işləməyən qapıların bəzən barmaqlıq, zindan qapısı olması ilə də qarşılaşırıq. “Haqqın qapısında qul olsa nə dərd? Adamı yandırar nadan qapısı” sətirlərində isə qapı sözü tamam başqa mənə ifadə edir. Bu söz kiminsə evi və ya həyəti anlamına gəlir. “Sən cansız bilərsən, “taxta” bilərsən, Susar, “oyun”lara baxar qapılar. İllərlə gördüyü güc edər ona, Bir gün çərçivədən çıxar qapılar”. Məhsəti Musanın “Mahmud üçün” başlıqlı şeiri insan və ana paraleli üzərində qurulub. Yəni bir nəfər fərd kimi, eyni zamanda ana kimi müqayisə edilir. Belə bir müqayisənin aparılmasına səbəb isə ermənilərin azərbaycanlılara qarşı törətdiyi Xocalı soyqırımıdır.

*...Mən o anaların fəryadına
Bir insan olaraq acıyırdım
Sən dünyaya gəlməzdən öncə.
İndi sən varsan, körpə balam.
İndi isti qucağıma sığımb
Toxqarına mışıldayan sənin
Gözlərini çıxarıram, ürəyini çıxarıram,
qulağını, burnunu kəsirəm, əlini, qolunu kəsirəm...*

Şair sadəcə təsəvvürünə gətirdiyi bu amansızlıqlara dözmür “Və içimi didən fikirlərə Yetəəər!!! – deyib bağırırım...” – söyləyir. Ana olandan sonra Xocalını başqa gözlə gördüyünü etiraf edir. Körpəsinin laylaya, nağıla aldanmayıb düşmənin həmişə məkrli olduğundan xəbərdar olmasını istəyir. Məhsəti Musanın digər mövzularda olan şeirlərində də orijinalıq əsas yer tutur. O, “Güvəndiyim dağlara qar yağmadı. Güvəndiyim dağ olmadı axı...” – qarşılaşmasını çox ustalılıqla işlədir. Yaxud da “Atılmış qocalar haqqında verilişə baxıb ağladı. O qədər kövrəldi ki, gedib qocalar evindəki anasını da yoxladı...” – kimi sətirlərində həyatı müşahidələrini və onlara qarşı kinayəli mövqeyini ortaya qoyur.

Qarabağ ədəbi mühitindən Cahandar Aybərdir. Cahandar Aybərin 2018-ci ildə “Alnımızdandır göy üzü” kitabı çap olunmuşdur. Kitabın ön sözündə Sahib İbrahimlinin fikirləri dəqiq müşahidənin ifadəsidir: “Modern şeirin ən yaxşı məziyyətləri Cahandarın da ilk qələm məhsullarına sirayət etmişdir”. Bu kitabda modern şeirlərlə yanaşı, “Quzğun” və “Baş” hekayələri də yer almışdır. Kitabdakı şeirlərin əksəriyyətində söz oyunları üstünlük təşkil edir. Amma bu boş-boşuna sözdən söz çıxarma ilə nəticələnmişdir. “Qəlbinə dəydimsə, deməli, qəlbinin yaxınlığındayam”, “Axı mənim eybim nədir, niyə gülsün bəxtim mənə?”, “Gəl biz də ayrılmaq daha, dünyada adam çoxalsın” – kimi nümunələrdə fikirlər bir-birini inkar etdikcə təsdiqləyir. “Pəncərələr” rədifli qəzəlinə isə nəticənin səbəbi olan hadisələr təqdim olunur: “Məni gördükdə qəfildən elə çırpır ki özün, Baxıram sanki həmin dəm karıxır pəncərələr”. Və ya “Necə büdrəməsin, bizi düz yola Nə təhər aparsın? –

ayağımızın əsrlərdi başına corab hörürük”, “Ciyərlərimizə hopmamış burnumuzdan gəlir, aldığımız nəfəs də” – kimi sətirlərdə isə məntiqi əlaqə gözlənilir, belə demək mümkünsə, təsir əks təsirə bərabər olur.

Beyləqanda yaşayıb-yaradan şairlərə nümunə kimi Rəşidə Allahverdiyevanın adını çəkə bilərik. Onun şeirlərində fərqlilik, öz daxilinə səhayət aydınca hiss olunur. “Məhz sənin.. Sənin üzündən İndi məni ancaq müəllim kimi sevə bilir bütün uşaqlar...” – yangısını nə qədər ümumiləşdirsək də, bu taleyi yaşayan başqa qadınlar olsa da, burada fərdi yaşantıların ifadəsini danmaq mümkün deyil. Uşaqların sevgisini qazanmaq nə qədər gözəl duyğu olsa da, sırf ana kimi sevlməyin əvəzini heç nə verə bilməz. Bir qadını ana olaraq sevlməkdən məhrum edən, bundan mükəmməl qınaq forması ağıla gəlmir. Sənə bu məhrumyyətləri yaşatmış birinə isə sən bir başqa dəyər verməsən: “Sən dənizin qoxusunu sevməyə-sevməyə mənə dənizi də, onun qoxusunu da sevdirdin”. Sevdininin sevdidiyi şeyləri sevmək normal haldır, onun sevmədiyini şeyləri ona xatir sevə bilmək müstəsnaıqdır. Həmin şeirdə bu istisnalığın bütün cəhətləri ilə qarşılaşırıq: “Mən balıqları da səninin üzündən sevdim, biləsən.. Hər gün səndən şikayət edərdi Həşəmi, Xanısı...” Rəşidə xanımın “Dəlidağa” şeirlərində də eyni motivləri görürük, yəni həmin dağa müraciətlə indiyə qədər yazılmış digər şeirlərdən fərqlilik. “Bunca sevənini həsrət qovurdu, Kimə Vətən oldun, Yurd oldun, DƏLİM..?!” – sualı cavabsız qaldıqca, daha təsəllivericidir. Bilə-bilə ki, Dəlidağ kimə vətən olmaq məcburiyyətində qalıb, bu həqiqəti etiraf etməkdənsə, özünü aldatmağa üstünlük vermək son çarədi: “Şəklini asmağa divar

olmadı. Alıb gözlərimin kökündən asdım. Səni misra-misra sıxdım gözümdən. Sonra şeir-şeir bağrıma basdım...”

Əvvəldə də vurğuladığımız kimi, qaçqınlıq həyatı yaşayan yazarların qruplaşdırılması xüsusi meyarlar tələb edir. Bəzən eyni rayona məxsus yazarlar başqa-başqa rayonlarda məskunlaşmış olur. Taleyinə qaçqınlıq yazılan şairlərin problemləli vətəni olduğu kimi, vətən problemləri də var. Hərəsi bir tərəfə səpələnmiş bu şairləri AYW-nin bölmələrinə aid etmək də çətinlik törədir.

Ağcabədidə yaşayan, əslən Laçın rayonundan olan Saqif Zeynalın da şeirlərində özünəməxsusluq vardır. “İlk dəfə Falçı qarı gəzdirdi Əlinin içindəki qırıqlarda Öz ifritə baxışlarını...” sətirləri ilə rəvayət olunan həyat hekayəsi belə davam edir: “Nazik tünd boyalı dodaqlarla Pıçıldadı qulağına: Taleyin öz əlindədi!” Bu falabaxma mərasimində etnoqrafik elementləri qoyaq bir qırağa, sözün həqiqi və məcazi mənasında “taleyin öz əlində olması” fikrinin obrazlı işlədilməsi gözəl alınmış. “Gedənlərdən arxaya Əkiz ayaq izi qalır” – sətirləri isə bildiyimiz, lakin hər gün müşahidə etməyimizə baxmayaraq, xüsusi məna verə bilmədiyimiz reallıqlardır. Saqifin şeirlərində ağlasığmaz əlaqələndirmə üsulu da gözəl alınır: “Yaşıl damarların toruna düşmüş Qırıqlar ipək kimi yumşaq” – Hansı qırıqlar? – deyə sual etsək, yaşıl damarların toruna düşmüş feili sifət tərkibinin əmələ gətirdiyi (bədi) təyini təyin etmək asan olur. Qırıqlar sözü həm də ipək kimi yumşaq sözləri ilə birləşib təşbeh də yaradır. Saqifin qırıqlarla haq-hesabı bitmir: “Üfürürəm üzü qırışmış sulara... Gözü yaşarmış sulara...” – misralarında suların qıvrılaraq axması üzünün qırışmasına bənzədilir. Suyun gözünün yaşarması isə bir başqa

aləmdir. Göz yaşararkən su-göz yaşı çıxır. Özü su olan bir şeyin bir də gözünün yaşarması qeyri-adi tapıntıdır.

Kəlbəcər ədəbi mühitinə aid olub ölkənin müxtəlif rayonlarında yaşayan kifayət qədər istedadlı yazarlar var. Onlardan Savadsız Arzuman, Elməddin Nicat, Eyvaz Eyyub, Elşən Əzim, Vüsal Hicran, Məhəbbət Kəlbəcərlı (son vaxtlar Məhəbbət Kəlbəcərsiz imzası ilə) və başqalarını göstərə bilərik. Şəmkirdə məskunlaşan Elməddin Nicatın “Dağlar, yuxunuz çin olsun” adlı ilk kitabı haqqında 2012-ci ildə “Elməddin Nicata məktub” adlı məqalə yazmışdım.

Eyvaz Eyyubun “Bir cüt əsgər çəkməsi” şeiri 2010-cu ildə Kəlbəcərdə məşhur fotoqraf Charles O’Rearin çəkdiyi bir cüt əsgər çəkmələrinə yazılıb. Şeirdən məlum olur ki, düyünlənən dərdimizi qaytanında daşıyan çəkməyə qüvvət, dözümlü verən Kəlbəcərin torpağıdır. Şair maraqlı müqayisə aparır: “Sən ayaqdan yetim qaldın, Mən isə vətəndən yetim”. Çəkmə geyinilməzsə, lazımsız olar, çünki onun əsas görəvi ayağa geyinilməkdir. O, bundan məhrum edilərsə, yetim kimi olar. Eyvaz çəkmənin bu halı ilə özünün Kəlbəcəərə həsrət qalmağını yetimlik kimi müqayisə edir. Şairin yurd həsrətini ifadə edən başqa bir şeirində “Murov aramız kəsdi, Gözüm qaldı Kəlbəcərdə” yanğısı ifadə olunub. Onun “Kimi” rədifli qoşmasından bir bəndlə ümumi yaradıcılıq keyfiyyətini müəyyən etmək olar: “Ayrıldıq, o vaxtdan gözlərin yaşdı. Bəs belə yaşamaq de, sənə xoşdu?! İndi də tənhasan, ətrafın boşdu, Sakini olmayan otaqlar kimi”.

Artıq öz imzasını təsdiqləmiş şairlərdən biri də Elşən Əzimidir. Şairin “Yurdum” rədifli şeirində nigarançılığın son akkordları əksini tapıb: “Hər gün axıb səndən uzaqla-

şıram, Ömrümü əridə-əridə, yurdum” – misralarında illər keçdikcə ümidi öləziyən bir insanın çarəsizliyi dilə gətirilir. İllərdir ancaq xəritədə toxuna bildiyi doğma vətəninə “Üstündə nöqtələr, nidalar gəzir, Mənim kağız yurdum, xəritə yurdum” – deyə müraciət edir. Üst-üstə qalaqlanmış nigaranlığın narahatlığı dilə gətirilir: “Qaralan axşamdı, ağaran saçdı, Ağrılar hürküşüb bağrıma qaçdı. Sinəmə çəkilən dağlar gül açdı, Sənin dağlarından bəridə, yurdum”. Bir sözlə, Elşən Əzimin sözünün kəsəri artıq qəbul edilmiş faktlardandır. Bu tendensiya onun son vaxtlar yazdığı şeirlərində də davam edir: “Sevmirəm” sözünü sevdiyim kəsdən, Eşidib görmüşdüm “ləzzətini” mən” və ya “Başqa bir sevginin sədası idi, “Səninçün yazmışam” dediyim şeir” sətirlərində olduğu kimi.

Savadsız Arzuman da Kəlbəcərdən uşaqlıqda ayrı düşmüş şairlərdəndir. Arzuman əsasən klassik şeir şəkillərinə müraciət etsə də, fərqli fikirlər deməyi bacarır: “Qapını mən döydüm, ayrısı keçdi. Demə açığıymış kilid bildiyim” və ya “Ta ömrü də sürmək olmur, Gündə bir yeri dağılır” – misralarından da görüldüyü kimi, fikrini fərqli formada ifadə etməyə üstünlük verir. Yaxud da “Həyatın ən azad məhbusu kimi, Qadın ürəyinin dustağı olam” – tipli sətirlərlə oxşar mövzulu şeirlərdən seçilir. Arzumanın şeirlərində sosial-məişət problemlərinin qabardılmasına da rast gəlinir. Çıxarı dəvənin belində gedən, gəliri çuvalın dibində gələn, hər səhər qəzəbi əlində gedən, hər axşam əsəbi cibində gələn xalqa ilahidən rəhm diləyir:

*Taleyi zəhərə bürünüb gedir,
Balım daşıyan arılar sancır.*

*Yurdundan borular sürünüb gedir,
İlantək qıvrılan borular sancır.
İlahi, bu xalqa yazığın gəlsin.*

Vüsal Hicran Kəlbəcərdən olsa da, Gəncədə məskunlaşan şairlərdəndir. Şeirilərində ənənə ilə müasirliyin vəhdətini təmin edən Vüsalın yaradıcılığı istər mətbuatın, istərsə də araşdırmaçıların diqqətindən kənar qalmışdır. Bununla belə, onun şeirlərində səmimi və bənzərsiz ifadələr kifayət qədərdir. “Dərdə görə ay məndən əl çəkən qız, Mən bu dərdi sənə görə çəkirəm”, “Yuvası dağılmış bala sərçəyəm, Ovcunda tutduğun dənə gəlirəm” – kimi misraları özündə bölgəyə məxsus saflığı qoruyan hissələrin ifadəsini əks etdirir. Ümumiyyətlə, Vüsalın şeirlərində ənənəvi şeirin ruhuna sadiqlik müasir şeirin ruhuna ehtiramla sintez olunub.

Ağdamda doğulan Ramil Mərzili uşaq yaşlarında yurd-yuvasından didərgin düşənlərdəndir. Onun “Unutmaq sevməkdən daha çətindir” (2001), “Sənli sənsizəm” (2004), “Alın yazım” (2011), “Kimsə bilməsin” (2016) kitabları nəşr olunub. Ramilin şeirlərində istədiyinə nail olmağı bacaran şairin qələbəsi hiss olunur. Məsələn, “Fikrimə qazdığım qəbir, Yanağının çuxur yeri...” və ya “Ayrılıqlar səmimi, Həsrət niyə rəsmidir?” – misralarında püxtələşmiş bir şairin sözünü dediyini görürük. Əvvəl doğma yurdunu, sonra da zaman-zaman doğmalarını itirən Ramilin bu münasibətlə yazdığı şeirində də həmin ağrı öz əksini tapıb: “Bütün arzuların alaçıy qaldı, Nigaran qalmışıq nə vaxtdı səndən” və ya “Sənə deyəcəkdim sevmirəm daha, Günləri sayaraq ay düzəltməyi” etirafları həmin ağrıların təzahürü olaraq yaranıb. Ümumiyyətlə, Ramil Mərzilinin

Ədəbi proses–2019

şeyrlərində dərdin ümumiləşdirilməsi, belə demək mümkünsə, bir mərkəzdən idarə olunması uğurlu alınır:

*Mənəm... Öz ürəyimdə ağrı-acı bitirən,
Yaşamının içindən ölümə köks ötürən.
Kədərimin rəngini yer üzünə ötürəm,
Mən gecələr yatmıram, Gecələr məndə yatır...*

Məqalədə 28 rayonu təmsil edən 120-dən artıq müəllifin adı çəkilib. Həmin müəlliflərdən 50 nəfərinin son bir-iki ilə məxsus yaradıcılığı ətraflı təhlil edilib. Məqalədə həmçinin 2018-2019-cu illərdə çapdan çıxmış 40-dan artıq kitabın da adı çəkilib ki, onlardan 17-si məqaləmiz üçün araşdırma predmeti olub.

Bölgələrdə yaşayan yazarlarımız haqda hələlik bu qədər.

Cavanşir YUSİFLİ
Filologiya elmləri doktoru

ƏDƏBİ GƏNCLİK – İNTİBAH ŞƏFƏQİNİN HƏSRƏTİNDƏ

Ədəbiyyatda, ədəbi prosesdə gənclik, orta yaş, qocalıq kimi kateqoriyalar varmı? Əlbəttə, yoxdur. Keçən əsrin 70-ci illərində ədəbi prosesdə görünməyə başlayan, indi də o temp və emosiya ilə yazan müəlliflər var, baxırsan sanki heç nə dəyişməyib, həmin emosiya, həmin intonasiya, üslubi priyomlar və sair. Bəs o ədəbi imzalar bu eynilikdən bezmirlərmi? Aradan keçən bu qədər müddət ərzində o müəlliflər nəyə nail olublar? Daha doğrusu, hələ də nəyə nail olmaq istəyirlər? Şübhəsiz ki, bu, bir qınaq deyildir, keçmişin ədəbi prosesinə bir az ənənəvi olmayan bucaqdan baxmaq cəhdidir. 60-cı illərin təbəddülət və yenilikləri 70-ci illərdə çox maraqlı və bənzərsiz imzaların meydana çıxmasına səbəb oldu. Təsir və təkan o şəkildə baş verdi ki, 70-cilər nə olur-olsun, “yarış stixiyasına” qoşuldular. Bəlkə indicə işlətdiyimiz ifadə mübahisəli görünə bilər, ancaq bu imzalar klassik ədəbiyyatımızla 60-cı illər ədəbiyyatının kəsişmə nöqtəsini büruzə verməyi çox istəyirdilər. O gənc istedadlar indi qocalıblar, 70-80 yaş həddindədirlər, ancaq tam pozitiv mənada, məsələn, Məmməd İsmayılın mətnləri hələ də o uzaq illərin şəfəqini (“İntibah şəfəqi-!”) itirməyib. İndi ədəbi gəncliyi təmsil edən gəncilər qocalacaqlar, yuxarıda bəllədiyimiz “eyniliklərdən” bezməyəcəklər, ancaq məsələ bu deyil, məsələ onların da yaradıcılığında intibah şəfəqinin olması və sonra gələn nə-

sillərə ötürülməsidir. Burada ciddi olan məsələ həm də 60 və 70-ci illər ədəbiyyatının iyirminci əsrin əvvəllərində yaranan, ancaq qətlə yetirilən şairlərin missiyasını, poetikasını hansı mübhəm məqamlardasa davam etdirməkdir. Qeyd etməyə dəyər ki, elə 60-cı illər ədəbiyyatı da həm də o susdurulan ilhamın, dağıdılan xəyalın davamı olmaq anlamında yeni idi. Söhbətimizə niyə o illərdən, o prosesdən başladıq? Zənnimizcə, ədəbi gənclik keçmişin mənalar səltənətini irs almaq, davam etdirmək, bunların üstündə aləmi qatacaq yeniliklər yaratması ilə fərqlənir. Bütün yeniliklər ədəbi gənclikdən gözlənilir, çünki məhz onlar var gücləriylə fərqlənmək, nəfəslərində hiss etdikləri təsiri böyük ədəbiyyata çevirmək yangısı ilə qoşur; ədəbi gəncliksə yazmağın fərqli olduğunu anlamaqdan başlayır. Belə hadisə varsa, ədəbi gənclik də, demək yeni ədəbiyyat da var, əks təqdirdə heç bir yenilikdən söz açmaq düzgün deyildir.

O missiya bir də qismən 80, daha sonra 90 və 2000-ci illərdə təzahür etdi, əvvəlcə Həmid Hərişi, sonra Rasim Qaraca, Səlim Babullaoglu, Aqşin, daha sonra Fərid və Qismət, onlardan sonra Ömər Xəyyam, Şərif Ağayar, Samirə Əşrəf, Xəyyam Rəfili və sair imzalar gəldi. Fikirmizcə, ədəbiyyat tarixi elə budur, yəni xronologiya yox, ədəbi düşüncənin tarixidir, ola bilər ki, düz xətt boyunca nələrisə müşahidə etməkdən vaz keçəsən, yaxud müşahidə etdiklərini “qeyd almayasan”, ancaq qırılma və impulsun ötürülmə məqamlarını hökmən tutmalı və izah etməlisən, ədəbi prosesdə qırılma, sönmə, hər şeyin bitməsi anlamına gəlmir, yeni paradigmanın meydana gəlməsini şərtləndirir, ədəbiyyat tarixi ədəbiyyat nəzəriyyəsini də içinə alan, an-

caq milli ədəbi stixiyanı ifadə etmək baxımından ondan daha üstün bir kateqoriyadır. Bu günün ədəbi gəncliyində parlaq bir imza, yeni poetik mətn görən kimi bir daha klassik mənalara səltənətinə dönmək, onları təkrar oxumaq şövqü yaranır, Həmid Hərışçinin 80-ci illərdə, Səlim və Fəridin, Qismətin və başqalarının sonrakı dövrlərdə yazdıqları mətnlər bu keyfiyyətə malikdir. Çünki klassikadan əxz edilən impuls gələcəyə ötürülür, gələcəyi indiləşdirir, həm də klassikanın modern dilə “tərcüməsi” olur.

Bəs ədəbi gənclik nədir? Bu qədər tez ötüşüb keçən, müəllifin taleyində dönüş rolunu oynayan bu dövr yetərinə araşdırılırmı? O şair və nasirlərin, ümumən qələm əhlinin taleyi yadda qalır, ədəbi cameədə ismə, imzaya dönür ki, gənclik çağında hiss etdirə bilməyən enerji çevrilmələr zənciri doğurur. Səməd Vurğun, yaxud Rəsul Rzanın gənclik dövründə, Qori Seminariyası illərində, yaxud başqa bir məkan və enerjiylə yazdıqlarını araşdırın, bu mətnlər onların sonrakı yazılarına təkan verən, istinadgah rolunu oynayan nəsnələrdir. Həm də, yuxarıda deyildiyi kimi, klassikanın cövhərini, “itməyən materiyayı” canında hifz edib saxlayan mətnlərdir. Proses hadisələri heç bir formula sığmasa da, deyə bilərik: belə bir düstur alınır: keçmişin, klassikanın dərinliyinə nə qədər çox gedə, o dərinliyə nə qədər çox “bata” bilsən, gələcəyi daha çox yaxınlaşdırmağa və aydınlaşdırmağa bilərsən. Yəni, bütün hallarda bədii mətn keçmişdən gələn gələcəyin səsidir. Fərid Hüseynin çox uğurlu silsiləsi olan “Səmərqənd divanı” məhz bu qəbildəndir. Həmin silsilə bütün yenilikləri ilə bərabər, həm də “Mədəin xərabələrinin” davamıdır, Xaqaninin mətnindəki Fərat çayının su qırçınlarının yaratdığı “dodaq uçuğu” Fəridin silsiləsində

də var, daha dərin formada! Başqa bir məsələ ki yad dildə yazılan mətn bizim dilin poeziyasında hansı şəkildə “daxili tərcüməyə” (təbəddülata – !) uğrayır. Gəncliyin mətnlərinin klassika ilə bu şəkildə, iç-içə səsleşməsi adi, sıradan bir məsələ deyildir: bu səsleşmə olur ki, bütün dünya ədəbiyyatını bir müstəvi üzərinə gəririr, sənə belə deyək, poeziya, lirika haqqında filosofların yazdıqları ən qəliz mətnlərin məğzini, iç dünyasını anlamaqda yardımçı olur. Poeziyaya, bədii mətnlərə bu cür qeyri-ənənəvi yanaşma elə mətnlərin özlərini “idarə edən” mahiyyətlə şərtlənir; məsələn, Haydeger Hölderlinin fərdi məninini izah etmək istədikdə yazırdı: “Bəlkə də onun şeirlərinə verilən istənilən izah zəngin (kilsə zənginin) üstünə qarın düşməsi kimidir (M.Heidegger, *Acheminement vers la parole (Nitqə keçid)*”. Bu izah filosofun fikrincə, hansısa konkret verilənə, fakta yox, ümumən izin axtarılmasına istinad edir. (*Yəni, şeir əslində bu dünyada birdəfəlik itən nəsnələrin tapılıb bərpa edilməsinə xidmət edir, ancaq edə bilirmi, məsələ budur.*)

Fəridin keçən il qələmə aldığı başqa silsilələri və mətnləri də var. Fərid mövzuya, yazdığı mətləbə konseptual yanaşır və onun üçün ən mühümü məhz budur; bəzən o öz yazdıqlarına əmək yazıları şəklində şərhlər də verir, bunlar da bədii mətləbin sınırlarını genişləndirmək cəhdindən irəli gəlir.

*İlahi, çox ağırdı,
bir ayrı cür zülmüdü
sevdiyini insanları
günahından tanımaq.*

*Alınımıza yazılıb
bir vaxtlar sürdüyümüz
döyüş arabasının
təkəri altda qalmaq.*

Yazan insanın qələmlə sürətlə şütüdüyü an yox, ciddi məqamların fərqinə varıb dayandığı an əhəmiyyətlidir; gənclik dayanmır, qarşısında gözüne görünən ilğım belə olsa sürətini azaltmaz, bu dayanmadan qoşmaq irəlində daha gözəl dayanmaq və düşünmək üçündü.

Bu yazıda əslində konkret imzalardan, onların axtarışlarından yaxşı mənada vaz keçib bir ümumiləşdirmə aparmaq istədik. Çünki adları çəkməklə, mətnləri nümunə gətirməklə yaranan təəssürat onsuz da bizim gündəlik yazılarımızda olur, indi isə onları nəzəri fikir səviyyəsində ümumiləşdirmək məqamıdır.

Əvvəlcə qüsurlardan, bəyənilməsi mümkün olmayan pafoslu, ancaq sosial şəbəkələrdə oxucuların elliklə bəyəndikləri şeirlərdən danışaq. Bu tip şeirlər obrazlarla təkrar-təkrar oynamaqla süslənir; sevgi şeirlərindəki bu yaşantı effekti zaman keçdikcə daha qabarıq nəzərə çarpır, ən ümdəsi isə əvvəldə yapışıqlı, orijinal görünən mətnlər indi quruluş, poetik sistem baxımından da əhəmiyyət kəsb etmir, halbuki bu müəlliflərdən bir çoxunun yaxşı nəsr yazmaq istedadı vardı. Forma elə bir nəsnədir ki, gizlətdiyi şeyi bir gün mütləq aşkara çıxarıb ifadə edir. Bir də var, bizim “tapmacaya cavab” adlandırdığımız mətnlər. Bir fikri qurub, bəli, məhz qurub onu obrazlı şəkildə ifadə etmək. Şeir təkcə bənzətmə, metafora deyildir, ən gözəl, ən qüsursuz metafora çölün, dünyanın içlə bağlantısının həqi-

qi olmasıdır. Əks halda şeirin adından tutmuş son misrasına qədər qəliblərin içində olur, sonra digər eyni tipli müəlliflər həmin qəliblərin içinə eyni saxta hisləri doldurur və nəticədə kərpickəsən kişinin dastanı alınır. Yəni, qəlib şeirlər, həm də çox gülməli, üzdən kədərli, mahiyyətə komik.

Ancaq bir də var nəfəslə yazılan şeirlər. Bu müəlliflər hər bir mətnə öz səslərini yükləyirlər, həm də bunun fərqi-nə varmadan. Belə deyək, mətnə səsin yüklənməsi müəyyən dərəcədə təcrid şəraitini yaradır, yəni səslərlə, haçansa eşidib qəlbinin bir küncündə saxladığımız mərhəm səslərlə yaradılan “şifahi obrazların” haşiyələdiyi çərçivənin içində məna seqmentlərə (həm də uşaqlıqda eşitdiyən səs keçidlərinə) bölünmüş kimi sehrlı kristalın içində hərəkət edir, nəfəslə bir-biriləriylə təmas quran səslər ahın, hicrət və fəraqın çıxdığı, onlara yuva olan qəlbi nəfəs verib yaratmaq istəyirlər. Səslərin bu şəkildə danışması, şairin səsinə yiyələnməsi özünəməxsus ritm-intonasiya modeli yaradır, insanın – dərdi barmaqlarının ucunda göynəyən adamın ürəyində özü üçün dedikləri bütün mətnlər boyunca paylanır, ömrü boyu çəkdiklərini bir sözə sığdırmaq istəyir, alınmayacağını bilib getdiyi yolu geri qayıdır, ancaq burda yol işarələri olmadığından qayıtmaq da elə yolun davamı kimidir.

Başqa bir cəhət: yeni şeirdə sözlərin bir-birinə yanaşib ayrılması, “mətn məkanı, yaxud fəzasında” dolaşan mənaya işarə edib onu danması və dərhal yeni rakursun, yeni baxış nöqtəsinin doğulması, həm də söz və mənalarla bu şəkildə oynamaqla onları mətnin dərinliyinə çəkmək, orda batırmaq, ən parlaq görüntünü almaq üçün bütün birbaşa

mənalardan vaz keçmək, mənanı mənasızlığın düz yanında yerləşdirmək... bütün bu “olaylar” bu gənc poeziyanın koordinatları kimi işarələyə bilər. Yəni, Edmon Jabenin dediyi kimi: mənim üçün fransızca danışmaq, danışmadan danışmaqdır.

Keçən il “Ulduz” jurnalının bir sayı AYB-nin Gənclər Şurası tərəfindən hazırlanmışdı.

“Ulduz” jurnalının həmin sayında Ülvi Babasoyun “Musa Yaqubun “Mən də eləyəm” şeirində vizual və akustik poetika” məqaləsi yer alıb. Şeirinin vizuallaşması və ya akustik tərəfinin qabardılması onun bətnindəki informasiyanı ötürmək, görükdürmək / səsləndirmək ehtiyacından doğur və kökləri ilə həm də barokko sənəti ilə bağlıdır. Səttar Bəhlulzadənin rəsmləri bir məqamda necə “şeyirləşirdisə”, Musa Yaqubunun şeirləri (şübhəsiz ki, xüsusi olaraq bir qrupda cəmlənə bilən poetik mətnləri, axı sadəcə qiraət üçün yarayan mətnlərdə vizual poetika aramaq mənasızdır) o şəkildə vizuallıq kəsb edir. Onun müsahibələrinin birində bunun açarı da verilib. “Şeir necə doğulur, onu necə yazırsınız?” sualına şair “mən təbiətin qoynunda tək-tənha olduğum zaman o şeiri görməliyəm, bu, mütləq şərt-di” demişdi. Deməli, şair “gözünə görünənləri”, yəni içində dolan hissənin vizual formasını sözə çevirir, daxilindən, bəlkə heç işıq düşməyən yerdən gələn səsi o “vizual platformaya yükləyir və bu təsadüfdə vizuallıq səs / akustika eyni zamanda, paralel şəkildə bir-birinin içində girir və beləliklə, təbiət obrazlarıyla oyun başlayır.

Ülvinin dediyi kimi, Musa Yaqubun “Mən gərək yarımda bir ağac əkim” şeirində rus poeziyasının təcrübələrindən fərqli olaraq (məsələn, A.Voznesenski) görüntü, vi-

zuallıq (viodeomlar...) mətni üstələyə bilmir, mətnin dedikləriylə vizuallıq yanaşı addımlayır, akustika isə bəndlər daxilində sözlərin müvafiq şəkildə parçalanmasından meydana gəlir. Amma bu, fikrimizcə, Musa Yaqub şeirində aparıcı keyfiyyət deyil.

Jurnalın bu sayının dizaynı, mətnlərin yerləşdirilməsi, bir-birini hansı ardıcılıqla əvəz etməsi, bir sözlə - kompozisiyası bir hədəfə yönəlidir: kifayət qədər sadə mexanizm daxilində sözü, gəncliyin sözünü, gənc şairlərin orijinal dəst-xəttini nümayiş etdirmək. Burda həm heç bir söz demədən, rəy yaratmadan onların ən üzdə olan, köhnəlmiş ifadə ilə desək, “ümid doğuran” nümayəndələrinin mətnlərini təqdim etmək stixiyası, həm də məlum dizayn daxilində bir-birini əvəz edən mətnlərin səsləşməsi və əkslik təşkil etməsiylə bu imzaların üslubunu təqdir etmək cəhdi var. Mürəkkəblikdən, qəliz kombinasiyalar qurmaqdan və ideyanı bu biçimdə görükdürməkdən fərqli olaraq sadə mexanizm dəqiqlik (bəzən ifrat) tələb edir və nəticədə ciddi, hökmən cavablanmalı olan suallar meydana çıxır. Məsələn, elə jurnalın bu sayında şair Şəhriyar del Gerani ilə müsahibədə suallar son dərəcə konkret və dəqiqdir, şairin mətnlərini ciddi şəkildə oxumadan bu sualları vermək mümkünsüzdür. Belədə iki yol qalır: ya ciddiliyi qəbul etmək, öz mətnlərin haqqında kənar müşahidəçi kimi düşünə bilmək bacarığına yiyələnmək, ya da sualdan qaçaraq hər şeyi ütüləmək, pafosa, patetikaya varmaq. Şəhriyar del Gerani bizim ədəbiyyatın çox istedadlı bir nümayəndəsidir, onun çap edilmiş bir romanı və ciddi müsabiqədə yer tutmuş hekayəsi bu istedadın masştabından xəbər verir. Amma Şəhriyar “Mən nəsrə yox, nəzmə inanıram” deyir

və arada poetik təfəkkürlə bağlı maraqlı nüansları yada salır: “Şeir yaddaş hadisəsidir, yaddaş da ritmik olur, harmonik olur, nəğməli olur, sərbəst olmur, şeir yaddaşa hesablanan məsələdir...”. Amma, zənnimizcə şeir həm yaddaş (keçmiş), həm də davamedici zamandır, bitməyən keçmişdir. Nəğməli forma (şerti olaraq-!) onu dinlədikcə uzaqlaşır, qaçır, çünki elə Şəhriyar demişkən, toxunaraq nələrisə oyadır, onu dinlədikcə uzaqlaşdığının da şahidi oluruq. Sərbəst şeir isə tamam başqa xassəlidir, bu formada gerçəkliyə toxunmaq, onun əlini tutmaq şansı sanki bir az da yaxın olur. Bu təsadüfdə sən məlum forma qəlibindən çıxır, şeirə istədiyini formanı verirsən. Bu məqam sərbəst şeir anlayışında əsas məqamlardan birincisidir və bunu təhlillərdə nəzərə almaq lazımdır. Bununla belə, sərbəst şeirdə əsər üçün qaçılmaz və münasib hesab edilən alliterasiya, qafiyə, kadensiya və ritmdən də istifadə edilir və bu, əsərin, bədii mətnin dərinliyindən gələn “poetik məntiqə” tabe tutulur. Keçən əsrin əvvəllərində Malarme bu hadisəylə bağlı elə belə də demişdi: nəhayət, biz şeirə toxuna bildik. Yaxud Ezra Paundun eksperimentlərini yada salın. Onun “Bağ” şeiri nəğmə süsündən tamamilə uzaqdır, bu mətnə vizual və akustik oyun gerçəkliyin bir parçasını elə “təşrih” edir ki, dünyanın gerçək halı poetik biçimdə görünə bilər. Şəhriyar bəzi mülahizələrində yanlışa yol verir. Diqqət edin: “Qurani-Kərim”in də öz nəğməsi olmasaydı, onu əzbərləmək çətin olardı, bəlkə də mümkün olmazdı. O da olardı “Səfillər”. İstər-istəməz sual meydana çıxır: burda yaxşı, “Səfillərin” nə günahı var?!

Jurnalın bu sayındakı eyni köşə: şairlər və şeirlər haqqında aforizmlər gəlir. Alfred Adler: şairlər yalan danışır,

Ədəbi proses–2019

ancaq onların yalanı xoşagələndir... Anna Axmatovanın fikri: kaş bir bilsəydiniz, necə zibildən şeirlər göyərir... Yaxud müdrik Cibran aforizmi: alim və şair arasında yaşıl çəmənlik var: alim onu keçə bilsə müdrik, şair keçsə, peyğəmbər olar... Ən nəhayət, Poeziya üçün ideya hər şeydir.. Poeziya ideyaya duyğular qatır...

Tehran ƏLİŞANOĞLU
AMEA-nın müxbir üzvü

TƏNQİD VƏ ƏDƏBİ PROSES–2019

(Şikayət tezislərilə)

1. Predmet. Ötən il olduğu kimi, 2019-un da ədəbi tənqid mənzərəsinə yenə Elçinin “Məsuliyyətimizi nə üçün janrın boynuna atırıq? Tənqidimiz və ədəbi prosesimiz ətrafında bir neçə söz” məqalələr sırası (“525-ci qəzet” və “Ədəbiyyat qəzeti”, 2, 8, 16 mart 2019) və eyni adlı kitabından (Bakı, “Təhsil”, 2019) başlamaq gərəkir. Başlıca ona görə ki, məqalələr də, kitab formatında nəşri də 2019-un tənqid faktıdır və həm də çağdaş ədəbiyyatı, tənqid və ədəbi prosesi bütövlükdə hədəfləyən, predmetləşdirən, əhatə etməyə çalışan, haqqında söz deyən, fikir yürüdən yeganə tənqid hadisəsidir.

Bir də bəlkə bura artırmaq olar Elnarə Akimovanın tənqid məqalələrindən ibarət çoxhəcmli “Düşüncə zamanı - ədəbi tənqid diskurs kimi” toplusunu (Bakı, “Elm və təhsil”, 2019) və yenə də onun moderatorluğu ilə ərsəyə gələn sanballı “Müstəqilliyin ədəbiyyatı müzakirə diskursunda. “Ədəbiyyat qəzeti”nin müzakirə saati” kitabını (Bakı, “Elm və təhsil”, 2019). Hər iki kitab kifayət qədər yaxşı rəylər də doğurmuşdur...

2. Konflikt. Tənqid – polemika, müzakirə, müzakirələrdə hasil olan həqiqətlər deməkdir. Elçinin “Tənqidimiz və ədəbi prosesimiz ətrafında” məqalələri və eyni adlı tənqid kitabı da elə buna çağırırdı. Odur ki, ilin ortasında “janrın məsuliyyəti və tənqidçilər” barəsində çəkinmədən

polemikaya girib, “2018-ci il: ədəbi tənqid refleksləri” adlı məqaləmdə (“Ədəbiyyat qəzeti”, 29 iyun 2019) sıra faktlar, dəlillər, mülahizələrlə təsbit etməyə çalışdım: bəs bizdə ədəbi tənqid var; hələ bəlkə ədəbi prosesimizin ən güclü faktorudur. Üstəlik məhz tənqid ətrafında polemikanın, narazılığın, “şikayət”in olması (o cümlədən Elçinin kitabında) janrın hərəkətinə dəlalət edir...

Yox, əgər yoxdursa, ədəbi tənqid yox, çağdaş ədəbiyyatımız, ədəbi-bədii proses, romanlar, hekayələr, şeirlər, yazarlar, şairlər barəsində bir o qədər “şikayət”, narazılıq yoxdur... Polemika, müzakirə, mübahisə azdır ki, bu da: çağdaş ədəbiyyatımızda nələr baş verdiyini görməyə, bilməyə əngəl olur. Və bu yerdə tənqidçi Elçinin narahatlığının ikinci tərəfinə (“...və ədəbi prosesimiz”) biz də şərik oluruq...

3. Polemika məqamı. Polemika, müzakirə çox vacibdir. Tənqidçi Elnarə Akimova “Düşüncə zamanı - ədəbi tənqid diskurs kimi” kitabında çağdaş ədəbiyyatımızı analitika və “müstəqillik dövrü”nün qazandırdığı təcrübə işığında (“Nəsr diskurs kimi. Roman haqqında. Hekayə haqqında”, “Poema diskurs kimi”, “Poeziya – zamana baxış kontekstində”, “Düşüncə zamanı”, “Ədəbiyyat elm kimi”, “Mənəvi diskurs”, “Analiz yazıları: problemlər, mülahizələr”, “Uşaq ədəbiyyatının dünəni və bu günü”) xeyli uğurla təqdim edir. Yazıların miqyası, mövzu əhatəsi, problem çoxluğu, çağdaş ədəbiyyata bələdlik və çevik şərh üsulu və daha bir çox cəhətlər kitab haqqında rəylərdə də (Azər Turan, Nizami Cəfərov, Məti Osmanovlu) təqdirini qazandı. Kitaba diqqət çəkməkdə niyyətim başqadır. Elnarə Akimovanın tənqidçi diskursunda məhz janra yaraşan şə-

kildə “şikayət”ə də yer var; müəyyən məqamlarda: ədəbi cərəyanlar, roman, poema janrı, tənqidşünaslıq və s. ətrafında çağdaş ədəbiyyatımızdan “şikayət” notlarına da cəsarət edir. Və təsadüfi deyil ki, dərhal polemik söz, fikir yaranır, resenzentlərlə mübahisələrdə ədəbiyyatımız həmin nöqtələrdən daha da aydın görünməyə başlayır. Təfsilata getmədən deyim ki, məsələn, roman polemmasında janrın ideoloji keçmişi, çağdaşlığı və stixiyalı sabahı mübahisələrində nə müəllifin, nə də akademik Nizami Cəfərovun deyil, mən daha çox tənqidçi Məti Osmanoglundun mövqeyini bölüşürəm...

Təəssüf ki, bizim ədəbi prosesdə bu hallar epizodikdir; və ədəbiyyatımız polemik mənzərələrə açılmadığından ki, ümumən də “özündə-şey” qalıb çağdaşlığa açıla bilmir...

4. Kontekstlər. Ədəbi tənqiddən məxsusi şikayətim yox; ötən ilin qeydlərinə, 2019-un da proses materiallarını qatıb, bir daha təkrar edə bilərəm: istər tənqidçilərimiz, istərsə digərlərinin də birikdiyi ədəbi tənqid korpusumuz günün ədəbiyyat gəlişmələrində ən intensiv iştirakda bulunurlar. Amma çağdaş ədəbiyyatımız müstəvisində yox, daha çox onu əhatələyən kontekstlərdə; sanki çağdaş mətnlərə, tekstə çox da uğraşmayıb, ədəbi tənqid kontekstlər cızır, ədəbiyyatı da bu müstəvilərə dəvət edir...

Bu, ilk növbədə, ədəbiyyat tarixçiliyi kontekstidir. Son illərin ən konseptual ədəbiyyat tarixçiliyi işi, şəksiz ki, akademik İsa Həbibbəylinin “Azərbaycan ədəbiyyatı: dövrləşdirmə konsepsiyası və inkişaf mərhələləri” monografiyasıdır (Bakı, “Elm”, 2019). Bu, böyük ədəbiyyatşünaslıq faktıdır və sözsüz ki, ədəbiyyatşünaslığa dair məru-

zədə ətraflı dəyərləndiriləcəkdir. Bircə məqamı vurğulamaq istərdim: bu cür köklü konsepsiyalar realizə üçündür və o da sevindiricidir ki, bu əsasda akademik İsa Həbibbəylinin rəhbərliyi ilə Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda artıq on cildlik ədəbiyyat tariximiz hazırlanır. Son sovet dönəmindən başlayaraq bu günə qədər də hələ başa çatmayan yeddicildliyin “şikayəti”ni isə güman ki, elə konsepsiyasızlıqda axtarmalıyıq...

Akademik İsa Həbibbəylinin böyük ədəbiyyatşünaslıq işini burda ona görə xatırlatdım ki, ənənəvi tarixçilik konsepsiyası bir hünər işidir; tənqid indi daha çox alternativ tarixçilik modellərinə meyil edir və bu heyndə orijinal baxış tərzini sərəgiləməyə çalışır. Tənqidçi Cavanşir Yusiflinin son illərdə mətbuatda reallaşdırdığı bir sıra layihələrini (“Formanın müqəddəs sirri” – “Ədəbiyyat qəzeti”, 12, 19 yanvar 2019; “Ədəbiyyat tarixi mətnlərarası virtual əlaqələr kontekstində – “Ədəbiyyat qəzeti”, 2 mart 2019; “Mirzə Cəlil məqamı” – “Ədəbiyyat qəzeti”, 8 mart 2019; “Səslə məna arasında uzanan tərəddüdlərin tarixçəsi – “Ədəbiyyat qəzeti”, 23 noyabr 2019 və s.), o sıradan “Mətn, işarə, məna” (Bakı, “Mütərcim”, 2019) kitabını bu qəbildən bilmək olar. Tənqidçi Rüstəm Kamalın əsasən Molla Pənahdan günümüzəqədər ədəbiyyatımızın arxetipik və semiotik gizlinləri üzərində gəzişən çoxsaylı məqalələrini (“Şairin tufəngi” – 14 dekabr, “Anima (XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında qadın ruhu” – “Ədəbiyyat qəzeti”, 20 aprel, “Zərli paqonlar işığında tövbə məqamı” – “Ədəbiyyat qəzeti”, 21 sentyabr, “Cəlil Məmmədquluzadə: Əlyazma magiyası” – “Ədəbiyyat qəzeti”, 21 dekabr, “Əbdürrəhim bəyin cənnət səyahəti” – “Ədəbiyyat qəzeti”, 16

fevral, “Dostlar, badələri qaldırım, içək” – “Ədəbiyyat qəzeti”, 2 fevral, “Papirosum yana-yana” – “Ədəbiyyat qəzeti”, 16 mart, 2019 və s.) bu sıradan saymaq olar. 2019-cu ilin sonuna hazırladığım, təzə ildə işıq üzü görsə də, “T.Mustafayinin Ədəbiyyat söhbəti” də bu sayaq alternativ modellərdəndir; 23-25 il əvvəl qələmə alınsa da, mənimcə gündəmliyini saxlayır...

Yazıçı Anarın cari ilimizdə böyük rezonansla qarşılanan “Yaşamaq haqqı” monumental əsəri işıq üzü gördü; kitabdən bir sıra ədəbi-tarixi oçerklər (Əlibəy Hüseynzadə, Seyid Hüseyn, Abdulla Fəruq, Qantəmir haqqında oçerklər və s.) artıq 2019-da “Ədəbiyyat qəzeti” və “525-ci qəzet”də dərc olunmuşdu ki, tarixçilik sırasından sayıla bilər. Tənqidçi Vaqif Yusifli ötən yüzilin ədəbiyyat portretlərini təqdim edən “Köhnə kişilər” silsiləsi (Süleyman Rüstəm, Osman Sarıvəlli, İlyas Əfəndiyev, Gülhüseyn Hüseynoğlu, Fikrət Sadıq, Abbas Zamanov, Qəzənfər Paşayev haqqında), bu sıraya birikən portret-oçerklərə (Anar, Rəsul Rza haqqında yazılar) daha bir “Yaşayan şairlər” layihəsini (Sərdar Əsəd, Rəfiq Zəka, Məmməd Aslan haqqında) artırdı ki, yaxın keçmişin ədəbiyyat tarixinə körpü salır. Tənqidçi Məti Osmanovun 2019-cu ildə dərc olunan məqalələri də (“Janrın yaddaşı, yoxsa zamanın çağırışı”- “Ədəbiyyat qəzeti”, 2 fevral, “Kiçik janrın böyük sərgüzəşti”- Ədəbiyyat qəzeti, 5 oktyabr, “Ədəbiyyatımızda Füzuli məsələsi” – “Ədəbiyyat qəzeti” 14, 21 dekabr 2019 və s.) əsasən ədəbiyyat tarixçiliyi səmtindəndir, XIX əsrin ikinci yarısı – XX əsrin əvvəlləri ədəbiyyat səhifələrini bir daha gündəmə gətirməklə, həm də faktoloji və filoloji yeni

tərzlərlə məlum həqiqətləri yoğunlaşdırır və dolğunlaşdırır...

2019-cu ili Azərbaycan Prezidentinin Sərəncamı ilə həm də “Nəsimi ili” kimi yaşadıq; ictimai-mənəvi, ədəbi-mədəni dəyərlər, o cümlədən elmi biliklərlə nə qədər artdığımızı digər məruzələlərə saxlayıb, burda mən ədəbi tənqid müstəvisində görünən Nəsimi obrazına diqqət çəkirəm. Çoxsaylı ədəbiyyatşünaslıq kitabları ilə yanaşı, ədəbi mətbuatda Nəsimi mövzusu, əsasən, iki istiqamətdə göründü; şairin dövrünə nüfuz edən, yaradıcılığını təfsilən araşdıran yeni ədəbiyyatşünaslıq tədqiqatları (İsa Həbibbəyli, Firdun Qurbansoy, Fəridə Əzizova, Mahirə Quliyeva, Kamran Əliyev, Möhsün Nağısoylu, Safurə Quliyeva, Sayman Aruz və b. yazıları) və bir də bugünkü Nəsimi mənalardan çıxış edən (Niyazi Mehdi, Rahid Ulusel), hürufi görüşlərlə yanaşı, Nəsimini həm də dünyəvi şair kimi yaxın məsafələrdən öyrənən (Rəhim Əliyev) tənqid yazıları...

Klassikanı günümüzdən necə oxumağın nümunəsini Məmməd Cəfərin “Füzuli düşünür” əsəsindən yarım əsr sonra Kamal Abdulla “Füzuli xatırlayır” sıra əsələri ilə verdi və bu baxımdan, “Füzuli xatırlayır”, şəksiz ki, ilin böyük tənqid hadisəsidir. “Ədəbiyyat qəzeti”ndə sıra parçaların dərcindən sonra Kamal Abdulla əsəri “Mənim Füzulim” adı ilə kitab formatında təqdim etdi (Bakı, “Mütərcim”, 2019); ön sözündə də vurğuladığı kimi, Məmməd Cəfər kontekstinə Cahangir Cahangirovun “Füzuli kantatası” və Səttar Bəhlulzadənin Füzuli düşüncələrini də fon olaraq artırdı. Və yarım əsrdən də çox günümüzün bu üçlü (söz-musiqi-rəsm) Füzuli reallığında, gizlin qatlar sərrafi (“Gizli Dədə Qorqud”u xatırlayaq) elə yerlərə nüfuz etdi,

elə yerlərdə olmağı bacardı ki, Füzuli göylərindən enib indiyəcən kimsə bu yerlərdə olmamışdı. “Füzuli məsələsi”ndə bu, çox vacibdir və Kamal Abdulla bunu etdi...

Tarixçilik müstəvisi ilə yanaşı, ədəbi tənqidimizin çağdaş prosesə təklif etdiyi daha bir sıra – dünya ədəbiyyatı kontekstidir. Bu sıradan “Ədəbiyyat qəzeti”nin bir sıra proses layihələri məxsusi diqqətə gəlir. Tənqidçi Cavanşir Yusiflinin fransız, ingilis, italyan poeziyasını analitik təqdim etmək cəhdlərini; tənqidçi Mətanət Vahidin çağdaş dünya nəsrini bizə analitik yaxınlaşdırmaq səylərini, tənqidçi Ülvi Babasoyun antik mifologiyanın çağdaş ədəbiyyatda bəlirlərini axtaran neçə-neçə məqalələrini misal gətirmək olar. Bir silsilə yazılarında Ülvi Babasoy orijinal istedad örnəyi, nakam gedişilə də poeziyada iz qoymuş Faiq İsmayılov şeirini tanımaq üçün az qala bütün dünya şairlərini müqayisəyə çağırır; qiyas yaxşıdır, amma bu növ induktiv üsulla yanaşdırmaq istəsək, bəlkə bircə-bircə cəmi şairlərimizi də analojidən keçirmək olar. Əksinə, Ülvinin Mübariz Örenin ifadə texnikası ilə xeyli rezonans doğurmuş “Minotavrın ölümü” hekayəsini antik labirintdən keçirməsini uğurlu təhlilə nümunə demək olar... Bu növ müqayisə həvəsini bir sıra publisist-tənqidi-mülahizə yazılarında (Səlim Babullaoglu, Orxan Aras, Xuraman Hüseynzadə), eyni zamanda “dünya konteksti” atmosferini bir sıra informativ-maarifləndirmə səciyyəli materiallarda da (Əyyub Qiyasın “Ədəbiyyat söhbətləri”, Nobel mükafatçılarını təqdimatı; Eminqueyin, Mətləb Ağanın yazıları) görürük...

Ən nəhayət, kontekst söhbətində daha bir vacib nüans. M.F.Axundzadə də çağdaş ədəbiyyat sevdasında kontekst-

lərdən başlamışdı: İrana nisbətdə Rusiya yolu ilə ərəb-fars mənşəli Şərq kontekstindən Qərb sivilizasiyasına doğru. Biz bu yolu pillə-pillə, tədricən gedirik; və bu gün kimə aydın deyil ki, Rusiyaya nisbətdə həmin “dünya sevdası” yalnız və yalnız Türkiyədən keçib gələ bilər. Bu – yüzildən də çoxdur ki, doğma türk kontekstidir; “Ədəbiyyat qəzeti”nin baş yazarı Azər Turan ardıcıl olaraq yazılarında məhz bu konteksti bərpa edir, habelə digər müəlliflərin də (Elxan Zal, Xanəmir Telmanoğlu və b.) bu qəbildən yazılarına yer verməklə qəzetdə müstəviləşdirir...

5. Konfrans. Çağdaş ədəbi prosesi dəyərləndirərkən, yenə də ötənlik qeydlərimə istinadla, Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun aparıcı mövqeyini ayrıca təsbit edir, mövcud konfrans formatına önəm verirəm. Çağdaş ədəbiyyatımız, ədəbi proses və tənqid bütövlükdə, bütün yönləri, janrları, proses və tendensiyaları ilə bəlkə də birçə burda görünmək, təqdim olunmaq, prezentasiya imkanı qazanır. Hər dəfə məruzələrin sayının artması, geniş icmallardan konkret problemlərə doğru ədəbiyyat mənzərələrinin daha da differanslaşması məqbuldur, proyektin müəllifi, akademik İsa Həbibbəylinin prosesdə hər dəfə “yeni dalğalar” ləpələndirmək niyyətlərindən gəlir. Hətta, irəli gedib, növbəti konfrans üçün daha bir məruzə mövzusu – kitab prosesinin təhlilini də gündəmə gətirməyi təklif edərdim.

Bu bir şansıdır; hər hansı janrın, ədəbi hadisə və tendensiyaların, baxış bucağının işığında çağdaş ədəbiyyatla ünsiyyət və təmas fürsətidir. 2019-un tənqid ilində 2018-ci ilin ədəbi proses gəlişmələrini ehtiva edən “Ədəbi proses – 2018” kitabına baxırıq; təəssüf ki, 25 məqalə-məruzədən

çox azında bu kontaktın baş tutduğunu görürük. Müəlliflər əksərən kənar (hətta uzaq bir künc) mövqeyi seçib, eləcə prosesə tamaşa etməyə, gördüklərini, görə bildiklərini təsvir etməyə üstünlük verirlər. Nəinki çağdaş ədəbiyyata, ədəbi prosesə müdaxilə, bu və ya digər yöndən onu sorğulamaqdan, mühakiməyə çəkməkdən söhbət gedir, cüzi mübahisə, müzakirə, polemikaya belə məqalə-məruzələrdə rast gəlmirik. İstisnalar isə həmişə vardır; məsələn, Aynurə Mustafayevanın hər ilki teatr-monoloqları kimi, yaxud Maral Yaqubovanın çağdaş ədəbiyyatımızda nəsr texnologiyalarını izləməsi kimi...

Çağdaş ədəbiyyatımızda nələr baş verir, “nə, niyə, necə” baş verir? – ədəbi prosesin dəfələrlə qaldırdığı, gündəmə gətirdiyi həmin məqamı bu dəfə mən məhz Maral Yaqubovanın 2018-ci ilin (və ümumən çağdaş Azərbaycan) nəsrinə ünvanladığı “Nəsr: nəzəriyyə və yaradıcılıq texnologiyaları” məqaləsindən alıb qabardıram. Onu da vurğulamaq gərəkir ki, məqalə-məruzə böyük zəhmətin, əsl tədqiqatçı məsuliyyətinin bəhrəsi olub, Maral Yaqubovanın doktorluq araşdırmaları və çağdaş nəsr proseslərinin kəşf-məsində xeyli mənzərələri üzə çıxarır. Mətn-nəzəriyyəsi (və elə ümumən də nəzəriyyə) özlüyündə çox gözəl, nəsr materiallarının hesabına bir daha da təsdiqini tapır; amma “şikayət” şəkərinə qayıdıb bir daha da bilmək istəyirsən: çağdaş nəsrimizdə nələr və niyə baş verir? – prosesin suala cavabı yoxdur, “necə baş verir” məqamına isə geninə-boluna məqalədə nəzəri təsvirlər cavablar verir...

6. “Şikayət” isə vardır. Çağdaş ədəbi prosesin içindən, gəlişmə tələbatı və tendensiyalarından görünür, arasıra səslənir də. Yazıçı Səfər Alışarlı (Nuranə Nurla müsə-

hibəsindən): “Bəzən elə təəssürat yaranır ki, sanki ədəbi proses bütöv və canlı bir orqanizm olaraq heç kimi maraqlandırmır. Sanki hər kəs öz kitablarının hayındadır...” (“Ədəbiyyat qəzeti”, 13 aprel 2019) Başqa bir yazar Qan Turalıya görə: “Oxucuların yazıçılardan daha hazırlıqlı olduğu bir ölkədə yaşayırıq. Yazıçılarımız zamanın tələblərini gözərdinə vururlar. Sürətlə marginallaşırlar. Oxucudan qopublar. Ancaq öz tavalarında, öz yağlarında bişirlər. Buna görə də oxucu yoxdur deyirlər. Amma, əslində, hər şey çox sadədir. Yazıçı yoxdur!” (“Ədəbiyyat qəzeti”, 11 may 2019). Ardınca “Ədəbiyyat qəzeti”nin səhifələrində, çox yaxşı ki, ardıcıl meydan verdiyi gənc Eminquey deyir: “Şeir texnologiyayı üstələməyi üçün onun verdiyi imkanları üstələməyi lazımdı. Texnologiya bizə bir toxunuşla teatrı, musiqini, rəsmi əlçatan edə bildiyi kimi, şeir də bizə bir oxunuşda bütün bunları verə bilməlidir. O zaman itirilmiş oxucuları qazana bilərik...” (“Ədəbiyyat qəzeti”, 25 may 2019). Handan-hana “Oxucu, yoxsa yazıçı qıtlığı?!” yazısında (“Ədəbiyyat qəzeti”, 28 sentyabr 2019) Emin Piri də təkrarlamağı man bilir: “Azərbaycanda oxucu qıtlığı var deyimi tam yerinə düşür. Kifayət qədər intellektual, şeirə, kitaba ac kütlə var...”

Ümumən, çağdaş ədəbiyyat ehtiraslarında, həmişə olduğu kimi, yenə də ən çox gənc nəslə “şikayətçi” görürük. Fərid Hüseynin “şeir dərsləri”, Qanturalının “modern nəsr” çağırışları, Nicat Həşimzadə, Eminquey, Narqis, Tural Turanın “çağdaş oxu” təcrübə və tələbləri (...) ilin tənqid müstəvisinə yazılır. Şikayətin varsa, hardasa cavab notları da olmalıdır; və görürük ki, ardınca həmincə imzaların adekvat, şeir, hekayə, esse yaradıcılığı da gəlir...

“Məsuliyyətimizi nə üçün janrın boynuna atırıq?” kitabında tənqidçi Elçin çağdaş poeziya xiffətində hardasa kölgədə qalmış Əbülfət Mədətoğlu imzasını yenidən kəşf edir; və məhz bundan sonra şairin adı, namı-nişanı, kədəri və hünəri prosesdə dildən-dilə düşdü. Xuraman Hüseynzadə bir məqaləsində “Bakı ədəbiyyatı”nı kəşf edir: “Müasir Bakı ədəbiyyatından danışanda ilk yadıma düşənlər şair Rövşən Naziroğlu, Kənan Hacı, İlqar Fəhmi, Malik Atılay və Həmid Piriyev olur. Onların yaradıcılığı hər kəlməsi, hər sözü ilə Bakını xatırladır. Neft qoxulu, xəzri, gilavar ovqatlı, əncirli, üzümlü Bakını...” (“Ədəbiyyat qəzeti”, 9 fevral 2019) və çağdaş ədəbiyyat adına hər birini izləməyə başlayır (“Həmid Piriyev – bakılı balası”, “Külək yorulanda...” – “Ədəbiyyat qəzeti”, 2 mart 2019 və s.). İzləməyinə dəyir də; Həmid Piriyevin ardıcıl tərcümələrində belə, Kənan Hacınnın usanmaz yazı həvəsi, ehtiraslarında həm çağdaş ədəbiyyat axtarıcılığı ümdədir... Cavanşir Yusifli bir dəst yazılarında “Azərbaycan hekayəsi” adına: Azər Musaoğlu, Nahid Hacıyev, Yaşar Bünyad, Ataşam, Nemət Mətin...; və şeiri sırasından: Elçin Aslangil, Allahşükür Ağa, Rəvan Cavid, Malik Atılay... - imzalara diqqət çəkir...

Amma ən çox da çağdaş prosesin dərinlərindən ilin ədəbi müstəvisinə Həmid Herişçi imzasının çıxdığını görürük: “Deyirəm ki, elə biri Həmid Herişçi...” – gənc Eminqueydən (“Şeirimiz ən yeni, mükəmməl mərhələsinə qədəm qoymalıdır” – “Ədəbiyyat qəzeti”, 25 may, 2019) Cavanşir Yusifliyə qədər. Samirə Əşrəflə söhbətində bu faktı Həmid Herişçi özü də məmnunluqla vurğulayır: “Tanınmış ədəbiyyatşünas Cavanşir Yusifli “Şəmz Təbrizi”

şeirimi şərh edərkən demişdi ki, mənim yaradıcılığım, bədii mətnlərim ikiqatlıdır – üzdəki fiziki qatın altında metafizik qat da var... Bu üslubumu digər tənqidçi Əsəd Cahangir də hiss edib. Səkkiz son hekayəm barədə yazdığı analitik “Olum və ölüm” məqaləsində o bu hekayələrin metafizikasındakı qədim mətnləri, süjetləri açıb. Nəticədə, yaradıcılığımın bir sıra gizli mesajlarını oxucuya çatdırmağı bacarıb...” (“Ədəbiyyat qəzeti”, 15 iyun 2019)

7. Ən nəhayət, **sonuncu tezis**. Çağdaş ədəbi prosesin obyektivindən görünənlərdən tənqidçi subyektinə qayıdaraq düşünürəm. Bəs mən tənqidçi olsaydım: çağdaş ədəbiyyatı nədə, niyə və necə sorğulardım? Hərçənd ki, tarix şərt şəklini qəbul etmir; ya tənqidçi olurlar, ya da olmur-lar...

Qürbət MİRZƏZADƏ
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

TƏNQİDDƏ ƏDƏBİ PORTRET JANRI

Portret deyiləndə, adətən surət, sifət quruluşu, zahiri görünüş effekti yaradan anlayış təsəvvürə gətirilir. Əlbəttə, burada portret sözü mütləq şəkildə insan amilini önə çəkməyi qaçılmaz edir. Bu, ədəbiyyatın əbədi və əzəli mövzularından olan insanşünaslıqla da sıx bağlı bir məsələdir. Ədəbiyyatda və sənətdə insanın zahiri görkəmi ilə mənəvi-əxlaqi keyfiyyətlərini, xarakter və psixologiyasını bir vəhdət halında götürülməsi vacib şərtlərdən hesab olunur. Əks halda bu funksiyanı daha dəqiq yerinə yetirən texnoloji vasitələrin iştirakı da gündəmə gətirilə bilər. Belə bir üsulla hasilə gətirilən portretdə bir anın, bir məqamın və situasiyanın statik halının verilməsini də nəzərdən qaçıрмаq olmaz. Mərhum ədəbiyyatşünas İsmayıl Vəliyev “Ədəbi portret və xarakter” adlı monoqrafiyasında problemi məhz iki mühüm amil əsasında araşdıraraq belə qənaətə gəlir: “Portret ədəbi-bədii əsərdə hər hansı adamın, predmetin sadəcə olaraq təsvirindən ibarət deyildir; o, əsərdə bütün hadisə və predmetlərin kompleks təsviri ilə müəyyənləşir, bədii təsvirlərin yekunu kimi meydana gəlir. Portret bədii idrak və inikasin nəticəsi olduğuna görə bütün sənət növlərində mövcuddur. Lakin hər bir sənətin fərdi xüsusiyyətlərindən, həyatı əksətdirmə prinsip və üsullarından asılı olaraq müxtəlif forma və şəkildə meydana çıxır”.¹

¹ Vəliyev İ. Ədəbi portret və xarakter. Rəyçi Azərbaycan SSR EA-nın akademikisi Məmməd Cəfər, redaktoru filologiya elmləri doktoru Yaşar Qarayev. Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı, 1981, s.8-9

Müəllifin xüsusi olaraq portreti incəsənətin ən müxtəlif növ və janrlarında fərqli xüsusiyyət daşmasına diqqət yetirməsi əslində ədəbi portretin işlənmə dairəsinin genişliyi barədə əyani təsəvvür yaradır.

İnsanın bədii sənətin, xüsusən bədii sözün ifadə imkanları ilə yaradılan portreti bir qayda olaraq, dəyişməz xarakter və mahiyyət daşımır, əksinə, müxtəlif situasiyalarda, vəziyyətlərdə dəyişilmə, obrazın hərəkət dinamikası özünün əvəzlənmə və mütərəqliyi ilə yadda qalır.

Ədəbiyyatşünaslığa aid ensiklopedik-soraq kitablarında portretlə bağlı məlumat xarakterli qeydlərdə o belə xarakterizə olunur: “Portret-bədii ədəbiyyatda insanın zahiri görkəminin, simasının, danışığı və gülüş tərzinin, geyiminin və sairənin təsviri.

Portretin səciyyəsi və deməli, onun əsərdə rolu cürbəcür olur. Sadə portret-real həyatda yaşayan bir adamın naturalistcəsinə surətini çıxarmaq deməkdir. Ədəbiyyatda psixoloji portretə daha çox təsadüf olunur. Belə hallarda müəllif qəhrəmanın zahiri görkəminin təsviri yolu ilə onun daxili aləmini, xarakterini açmağa çalışır; yazıçı konkret adama xas fərdi sifətlər vasitəsilə müəyyən sosial mühitə, ixtisasa, əhalinin ayrı-ayrı dəstələrinə və sairəyə aid müş-tərəf sifətləri açıb göstərə bilər. Qoqol, Şedrin, Axundzadə, Məmmədquluzadənin yaratdığı tipik portretlər buna yaxşı misaldır.”¹ Ancaq portretin elə janrları da var ki, onun üçün stabillik və dəyişilməzlik bir qanunayğunluq kimi qəbul edilir. Bu, foto-portet kimi ayrıca janra məxsus

¹ Mirəhmədov Ə. Ədəbiyyatşünaslıq Ensiklopedik lüğət. Baş redaktor İsmayıl Vəliyev, redaktor İmran Xəlilov. Bakı, “Azərbaycan Ensiklopediyası” Nəşriyyat-Poliqrafiya Birliyi, 1998, s.171-172

olan başlıca keyfiyyət əlamətlərindən biridir. Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, bu özünün aniliyi və əlahiddəliyi ilə səciyyəvi keyfiyyətlər qazanır. Dövrün, zamanın, ictimai-tarixi gerçəkliyin portretini sənət əsərinin imkanları ilə yaradılması istisna hal deyil. Bu baxımdan portret anlayışı geniş və çoxcəhətliliyi ilə də yadda qalır.

Ədəbi portret ədəbiyyatşünaslığın bütün sahələrində işləklik qazanan janrlardan hesab olunur. Məsələn, yazıçının portreti ədəbiyyatşünaslıq və ədəbiyyat tarixçiliyi baxımından yaradıla bilər. Bu tipli ədəbi portretlərin yaradılmasının Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında böyük əhəməli var. Əhəməli ədəbiyyat tarixlərində ədəbi şəxsiyyətlərə həsr olunan elmi oçerklər bu mənada həm də ədəbi portretlərə məxsus əlamətləri özündə cəmləşdirir. Ədəbi portretlərdən ibarət ilk mükəmməl nəşrə nümunə kimi 1958-ci ildə nəşr olunan “Azərbaycan sovet yazıçıları” adlı kitabı göstərmək olar. Marağ doğuran bir cəhət də ondan ibarətdir ki, həmin kitaba toplanan ədəbi portretlər tənqidçilər, ədəbiyyatşünaslar, sənətşünaslar, şairlər və yazıçılar tərəfindən qələmə alınmış, janrın bütün xarakterik xüsusiyyətləri demək olar ki, belə bir müxtəliflikdə özünü nümayiş etdirmişdir. Şübhəsiz ki, yazıçının yazıçı, şairin şair, tənqidçinin tənqidçi, ədəbiyyatşünasın ədəbiyyatşünas haqqında yazdığı ədəbi portret yaradıcı şəxsiyyətə müəllif münasibətin özünəməxsusluğu, təhlil və yanaşma tərzinin səciyyəviliyi və bir çox keyfiyyət göstəriciləri ilə seçilir.

Ədəbi tənqiddə portret janrı bu mənada özünün səciyyəvi xüsusiyyətləri ilə diqqəti çəkir. Marağ doğuran bir cəhət də odur ki, ədəbi portret yalnız məqalə, portret yazı şəklində qələmə alınan elmi-nəzəri nümunələri özündə eh-

tiva etmir, əksinə, həcm, problem baxımdan daha geniş və əhatəli monoqrafik səpkili tədqiqatlar, araşdırmalar da bu formatda dövriyyəyə gətirilmə imkanlarına malikdir. Dünyaya ədəbi-elmi-nəzəri fikrində ədəbi portret janrında qələmə alınan silsilə yazılardan ibarət nümunələrin kitab halında nəşrinə bir örnək olaraq fransız tənqidçisi Andre Moryanın “Ədəbi portretlər” adlı kitabını göstərmək olar. Bu kitab ədəbi portret janrının əsas prinsipləri və xarakterik xüsusiyyətləri barədə geniş təsəvvür yaradır.

Xalq yazıçısı, tənqidçi Elçinin tərtib etdiyi, redaktoru və ön sözün müəllifi olduğu “Fikrin karvanı” (Görkəmli Azərbaycan tənqidçi və ədəbiyyatşünasları) (Bakı, “Yazıçı”, 1984) kitabı əslində ədəbi portret janrının bilavasitə ədəbi tənqiddə (tənqidçilərə), ədəbiyyatşünaslara (əsasən ədəbiyyat tarixçilərinə) həsr olunan ilk təşəbbüs kimi maraqlı doğurur. Kitabın annotasiyasının məlumat xarakterli qeydlərində də bu cəhət özünü qabarıq nümayiş etdirir: “Kitabda böyük mütəfəkkir-filosof M.F.Axundzadədən tutmuş müasir tənqidçi-ədəbiyyatşünaslara qədər Azərbaycan ədəbi tənqidinin ən görkəmli nümayəndələri haqqında yığcam portret-çerklər toplanmışdır.

Vahid metodoloji konsepsiyaya xidmət edən portret-çerklər Azərbaycan tənqid tarixinin ideya-estetik, elmi-nəzəri inkişafı haqqında geniş təsəvvür yaradır.”¹

Burada portret-çerk əslində ədəbi portretə adekvat bir anlayış səviyyəsində işlənən, sonuncunu bütün para-

¹ Fikrin karvanı (görkəmli Azərbaycan tənqidçi və ədəbiyyatşünasları). Tərtib edən, redaktoru və ön sözün müəllifi Elçin, rəyçi akademik Məmməd Cəfər. Bakı: “Yazıçı” nəşriyyatı, 1984

metrləri ilə ifadə etmək imkanlarını əyani surətdə nümayiş etdirir.

Ədəbi portret ədəbi tənqidin janrı olmaqla yanaşı, həm də həcm və problematika baxımından monoqrafik səpkidə yaranan elmi-nəzəri araşdırmalara qədər böyük bir təkamül yolu keçən tədqiqat üsulu kimi də formalaşmışdır. Bu cəhəti istər konkret bir yazının yaradıcılığına həsr olunan kitablara, istərsə də tənqidçi və ədəbiyyatşünaslar haqqında qələmə alınan monoqrafiyalara da şamil etmək olar. Keçən əsrin 80-ci illərindən başlayaraq nəşr olunan “Ədəbi portretlər” seriyasından işıq üzü görən silsilə kitablar bu mənada belə bir ənənənin davamından soraq verir. Maraqlı doğuran bir cəhət də odur ki, bu seriyadan olan kitablarda ədəbi şəxsiyyət amili ön plana çəkilir, ad və sərlövhə kimi müəyyənləşir. Bu baxımdan Ramin Əhmədovun “Məmməd Arif” (Bakı, “Yazıçı”, 1986), Məmmədbağır Həyat zadənin “Hacıbaba Nəzərli” (Bakı, “Yazıçı”, 1987), Nərgiz Qurbanovanın “Hənəfi Zeynalli” (Bakı, “Yazıçı”, 1989), Əhəd Hüseynovun “Mir Cəlal” (Bakı, “Yazıçı”, 1991) kitablarını ədəbi portret janrını daha geniş və əhatəli monoqrafik hüdudlarda araşdırma hədəfi seçən nümunələr hesab etmək olar. Məxsusi olaraq tənqidçilərə həsr olunan, ədəbi portret janrının tələblərinə cavab verən təşəbbüslərdən biri kimi akademik Kamal Talıbzadənin vaxtilə nəşr etdirdiyi “Tənqid və tənqidçilər” kitabında toplanan nümunələri burada xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır. Kitabın “Tənqid və ədəbi həyat”, “Tənqidçilər” (Portret cizgiləri), “Tənqidin tənqidi”, “Tənqid etüdləri” kimi bölmələrindəki məqalələrin böyük əksəriyyəti məhz

ədəbi tənqidin portret janrında yazılan nümunələr kimi diqqəti cəlb edir.

Son illərdə ədəbi portret janrına artan intensiv maraq baxımından Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun kollektiv şəkildə nəşr etdirdiyi “Məmməd Arif Dadaşzadə. Ədəbiyyatımızın vicdanı. Məqalələr. Xatirələr. Məktublər” (Bakı, “Elm”, 2015), “Məmməd Cəfər Cəfərov: Şəxsiyyəti və yaradıcılığı” (Bakı, “Elm və təhsil”, 2019) Təyyar Salamoğlunun “Ədəbi tənqid tarixinə dair portret-öçerklər”, (Yenidən işlənmiş III nəşri, Bakı, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, 2014), Vüqar Əhmədin “Ədəbi-elmi portretlər” (Bakı, “Afpoliqraf”, 2017) kitablarını göstərmək olar.

Ədəbi portret janrının ədəbi tənqiddə işləklilik qazanmasını bu faktlar, zənnimizcə, kifayət qədər görüntüyə gətirir. Janrın imkan və perspektivlərini, struktur əlamətlərini ümumi şəkildə belə qruplaşdırmaq olar: 1. Yubiley münasibəti ilə qələmə alınan ədəbi portretlər, 2. Ədəbiyyat tarixi istiqamətində aparılan araşdırmalarda ədəbi şəxsiyyət amilini önə çəkən elmi məqalələr, portret öçerklər qismində tamamlanan ədəbi portretlər, 3. Xüsusi olaraq antologiyalar və tənqid tarixi üçün nəzərdə tutulan ədəbi portretlər.

2019-cu ilin ədəbi tənqidində ədəbi portret janrına əhəmiyyətli dərəcədə yer ayrılması bu baxımından təsadüfi hesab edilməməlidir.

Yola salınan ilin ümumi ədəbi mənzərəsi fonunda ədəbi portret janrına müraciəti doğuran əsas səbəblərdən biri kimi konkret ədəbi şəxsiyyətlərin yubileyləri münasibəti ilə qələmə alınan nümunələri göstərmək olar. Məlumdur ki, hər bir qələm sahibinin yaradıcılıq irsini, fərdi sə-

nət dünyasına məxsus məziyyətləri üzə çıxarmaq, bu istiqamətdə müfəssəl təsəvvür yaratmaq üçün ən münasib janr məhz ədəbi portretdir. Bu janrın imkanları sayəsində yaradıcı şəxsiyyətin xarakteri, yaradıcılıq fitrətinə məxsus ən səciyyəvi cizgiləri izləmək mümkündür. Ancaq bununla bərabər yubiley məqaləsindən ədəbi portretə məxsus elementlərinin müşahidə olunması istisna deyil. Bu haqqında söhbət gedən ilin elmi-nəzəri fikrində də özünü qabarıq nümayiş etdirir.

“Ədəbiyyat qəzeti”ndə, “Azərbaycan”, “Литературный Азербайджан” və “Ulduz” jurnallarında ədəbi portret janrında qələmə alınan məqalələrə geniş yer ayrılmışdır.

Akademik Nizami Cəfərov Xalq şairi Zəlimxan Yaqubun haqq dünyasına qovuşmasının üç ilinə və 20 Yanvar faciəsinin ildönümünə təsadüf edən bir vaxtda “Xalq şairi” adlı məqalə ilə milli ruhu və düşüncə mədəniyyətini poeziyanın əsrarəngiz, sehirliliyi ilə bəyan edən sənətkarın obrazını, keçdiyi yaradıcılıq yolunun təkamülünü və bütövlükdə şairin yaradıcılıq portretini mükəmməl şəkildə təqdim edə bilir. Məqalədə xalq ruhundan, mənəviyyatından və düşüncə mədəniyyətindən öz mayasını götürən şairin şəxsiyyəti, poetik dünyasına məxsus xarakterik cəhətlər barədə əyani təsəvvür yaradılır. Müəllif şairin mükəmməl ədəbi portretinin yaranmasında az qala normativ bir üsula çevrilən vasitələrdən – nümunə gətirmək, irəli sürdüyü mülahizələri konkret poetik parçalarda istinad etmək ənənəsindən düşünölmüş halda, sövq-təbii şəkildə imtina edir. Belə bir cəhdin hamı üçün sərfəli olacağını iddia etmək çətin olsa da, müəllif özünün mühakimələrindən, təhlil və

yanaşmalarından irəli gələn tezisvari mülahizələrini elə bir poetik ovqat üstə kökləməyə çalışır ki, burada nəzərə çarpan “boşluğu” şairin mükəmməl poeziyasında oxucu özü üçün axtarıb tapır.

Ədəbi portret janrının mövzu və problem dairəsinin genişliyi baxımından müəllifin “Ədəbiyyat haqqındakı elmin akademik İsa Həbibbəyli miqyası”(19 oktyabr 2019-cu il) məqaləsi AMEA-nın birinci vitse-prezidenti, akademik İsa Həbibbəylinin elmi-təşkilati sahələrdəki fəaliyyətinin çoxcəhətli və səmərəli tərəflərinə güzgü tutan məqamları bütöv halda əks etdirən ədəbi portret və mini-monografiya tələbləri səviyyəsində qələmə alınan araşdırma kimi mühüm əhəmiyyət daşıyır. Burada müəllif akademik İsa Həbibbəylinin uzun illər təhsil sahəsində fəaliyyətindən, axtarış və tapıntılarla zəngin ədəbiyyatşünas fərdiyyətindən, cəlisünaslığı zənginləşdirən tədqiqatlarından, gənclik illərindən bu yana qələmə aldığı poetik nümunələri ardıcılıqla necə deyərlər, ipə-sapa düzür, alimin mükəmməl portretini yaratmağa müvəffəq olur. Məqalədə elə bir əlamətdar fakt və hadisə yoxdur ki, unudulsun, müəllifin iti və dəqiq müşahidələrindən kənar qalsın. Unudulan yalnız akademik İsa Həbibbəylinin məqalənin yazıldığı ərəfəyə təsadüf edən 70 illik yubileyidir. Bu da müəllifin janrın tələbləri və onun sərhədləri barədə kifayət qədər mükəmməl məlumatla malik olması ilə izah oluna bilər. Məqalədə bu xüsusda heç bir qeydə və məlumatla təsadüf edilməməsi də məhz bununla əlaqədardır. Əgər belə təfərrüatlara yetərincə yer verilsəydi məqalənin ədəbi tənqidin yubiley məqaləsi janrına daxil edilməsi mütləq şəkildə

qeydə alınacaqdı. Peşəkarlıq, səriştə və professionallıq belə məqamlarda öz sözünü deyir.

Akademik İsa Həbibbəyli haqqında “Ədəbiyyat qəzeti”nin həmin sayında yazıçı Hüseynbala Mirələmovun “Davamlı ənənələrin işığı” və Səyyad Aranın “Böyük yolun yolçusu” məqalələri də öz enerjisini və yazılış texnologiyalarını obrazlı şəkildə desək, belə bir nümunədən götürüb. Həmin məqalələrdə şəxsiyyət amili, onun bütövlüyü ictimai fəaliyyətin fonunda nəzərdən keçirilməsi fərqli bir yanaşmanı – portretin xarakterini, fərdi özünəməxsusluğunu yadda qalan detallarla canlandırılmasına zəmin yaradır.

Akademik İsa Həbibbəylinin “Ədəbiyyat qəzeti”ndə dərc etdirdiyi “Nəcibliyin keşiyində”(18 may 2019-cu il) adlı məqaləsində xalq yazıçısı Hüseyn İbrahimovun şəxsiyyəti, ictimai fəaliyyəti və bədii yaradıcılığı eyni müstəvidə təhlilə yönəldilir, ədibin şəxsi taleyindən, həyatı müşahidələrindən öz başlanğıcını götürən mövzu və ideyaların epik nəsrin kiçik janrlarından olan hekayə və novellalardan az sonra povest və romanlara keçidini zərurətə çevirən məqamlar üzərində təfərrüatlı dəyərləndirmələr aparılır, hətta müəllifin kəmiyyət baxımından nəsr nümunələri ilə müqayisədə azsaylı dram əsərlərində belə nəsr elementlərinin üstünlük qazanması epizmin və təhkiyənin aparıcı mövqeyi barədə yetərincə qənaət hasil edilir. Məqalənin elmi siqlətini artıran məziyyətlərdən biri də şəxsiyyət amilinin ön mövqeyə çıxarılması, onun ictimai həyatla, zamanla əlaqə və münasibətlərdə üzə çıxan xarakterinə, iradi keyfiyyətlərinə önəmli yer ayrılmasıdır ki, belə məqamlarda yaradıcı fərdiyyətin portretinə məxsus cizgiləri daha aydın və bütöv şəkildə görmək gerçəkləşir.

“Professionalıq səviyyəsində universalıq” (21 sentyabr 2019-cu il) məqaləsində müəllif yazıçı haqqında ədəbi portretdən alim haqqında ədəbi portretə keçidin prinsip və meyarlarındakı özünəməxsus təfərrüatları, səciyyəvi cəhətləri diqqət mərkəzinə yönəltdir.

Məqalədə AMEA-nın həqiqi üzvü, Azərbaycanda Atatürk Mərkəzinin müdiri, millət vəkili, tanınmış dilçi, tənqidçi Nizami Cəfərovun şəxsiyyəti, elmi-nəzəri fəaliyyəti barədə fikir yürütmək, həmin çoxcəhətli fəaliyyətin nəticəsi kimi meydana gələn zəngin irsin mahiyyətini açmaq əsas məqsəd və niyyət kimi müəyyənləşir. Müəllif ixtisasca dilçi alimin elmi irsinin Azərbaycan dili, türkologiya, ümumi dilçilik sahəsindəki tədqiqatlarının, monoqrafik araşdırmalarının mövzu və problemləri barədə elə dilçi mütəxəssis səviyyəsində fikir yürütməsi maraq doğurur. Bəzən ədəbiyyatşünasların ümumi filologiyaya aid olan, ancaq nədənsə yad hesab etdikləri bu sahənin üzərində təfərrüatlı təhlillər aparmaqdan sərf-nəzər etmələri müşahidə edildiyi halda, məqalə müəllifi universal təfəkkür sahibi olan alimin dilçilik istiqamətindəki elmi axtarışları barədə professional səviyyədə fikir söyləməyə müvəffəq olur. Aydın məsələdir ki, akademik Nizami Cəfərovun dilçiliklə bağlı əsərləri ilə müqayisədə ədəbiyyatşünas, xüsusən tənqidçi kimi qələmə aldığı məqalə və monoqrafiyalar kəmiyyət baxımdan üstünlük təşkil edir. Bunu alimin dar ixtisas çərçivəsini dağıdıb daha böyük arenaya çıxmaq cəhdi kimi də qiymətləndirmək olar. Ancaq bununla yanaşı, Nizami Cəfərov dil faktorundan türk etnik-mədəni sisteminin tarixi (tarixi yaddaşı), etnoqrafiyası, mənəviyyəti barədə söz demək, müəyyən fikir formalaşdırmaq imkanından maksimi-

mum dərəcədə yararlına bilir. Məqalədə Azərbaycançılıq ideologiyasının əsasında dayanan əsas prinsiplial müddəalardan biri kimi dil faktorunun qabardılması təbii və inandırıcı görünür ki, bu da akademik Nizami Cəfərovun vətəndaşlıqdan, milli təəssübkeşlikdən yoğrulan keyfiyyətlərini, portret cizgilərini dəqiq və dürüst müəyyənləşdirməyə imkan yaradır.

Bu il də tənqidçi Vaqif Yusifli əvvəlki illərin məhsuldar yaradıcılıq axtarışlarına sadıq qalaraq ədəbi tənqidin ayrı-ayrı janrlarında, xüsusi olaraq ədəbi portret silsiləsindən məqalələrlə dövrü mətbuat səhifələrində çıxış etmişdir. Onun “Köhnə kişilər” silsiləsindən olan yazıları ədəbi şəxsiyyətlərə, tənqid və ədəbiyyatşünaslıq sahəsində fəal yaradıcılıq axtarışları ilə seçilən tənqidçi və ədəbiyyatşünaslara həsr olunmuş, burada şəxsiyyət, ədəbi mühit və fərdi yaradıcılıq aləminə xas olan səciyyəvi xüsusiyyətlərin konkret müəlliflərin əsərləri əsasında təhlilə yönəldilməsi əsas şərt kimi ön plana çəkilir. Burada xatirə elementlərinə məxsusi yer ayrılması da diqqətdən kənar qalmır. Müəllifin “Abbas Zamanov olmasaydı...” məqaləsində alimin şəxsiyyəti, elmi irsi, vətəndaş mövqeyi, xalqın tarixi taleyinin ziddiyyətli məqamlarında iradə və xarakter nümayiş etdirməsi, xüsusi olaraq keçən əsrin 60-cı illərində erməni seperatçılarının Naxçıvanı ələ keçirmək xülyalarını ifşa edərək öz həyatını və karyerasını risk altına qoyaraq əsl vətənpərvərlik, milli təəssübkeşlik nümayiş etdirməsi, Azərbaycan həqiqətlərini və ədəbi düşüncəsinin nailiyyətlərini qardaş Türkiyə və dünya meridianlarına çatdırma cəsarəti də ideoloji yasaqlar dövründə böyük cəsarət kimi

dəyərləndirilməsi vətəndaş alimin portretinə bənzərsiz çarlarlar gətilməsinə geniş imkanlar açır.

AMEA-nın müxbir üzvü, professor Abbas Zamanovun uşaqlıq çağları, təhsil illəri, Böyük Vətən müharibəsi illərində hərbi jurnalist kimi fəaliyyəti, bir sıra məsul vəzifələrdə çalışması, ən nəhayət, sabirşünaslığı bir elmi istiqamət kimi formalaşmasında istiqamətində fədakar tədqiqatçı prinsipliliyi da şəxsiyyət meyarına verilən dəyər kimi əlamətdarlıq qazanır. Məqalədə müəllif Abbas Zamanovun elmi fəaliyyəti üçün xarakterik istiqamətləri belə müəyyənləşdirir:

“Abbas Zamanov sırf ədəbiyyatşünas idi. Onun elmi fəaliyyətini iki istiqamətdə nəzərdən keçirmək olar. Birincisi, M.Ə.Sabirin həyat və yaradıcılığı ilə bağlı tədqiqatlar (hansı ki, “Sabir və müasirləri” kitabında əks olunub), ikincisi isə Azərbaycan ədəbiyyatının qədim dövründən XX əsr də daxil olmaqla keçilən inkişaf yollarını, ayrı-ayrı ədəbi şəxsiyyətlərin həyat və yaradıcılığını əks etdirən məqalələr, ədəbi portretlər, resenziyalar, məruzələr. Heç şübhəsiz, ona bir ədəbiyyatşünas kimi böyük şöhrət qazandıran əsər “Sabir və müasirləri”dir. Bu əsər onun namizədlik dissertasiyası kimi elmi şuraya təqdim edilmişdi, amma elmi şura bu əsərə görə Abbas Zamanovu birbaşa filologiya elmləri doktoru alimlik dərəcəsinə layiq gördü. Bu, Azərbaycan filologiya elmində birinci hadisə idi.”¹

Məqalənin yüksək səviyyədə və səmimi bir tənqidçi adası ilə yazıldığını nəzərə almaqla yanaşı, burada bir sıra

¹ Yusifli V. Əgər Abbas Zamanov olmasaydı... “Köhnə kişilər” silsiləsindən. “Ədəbiyyat qəzeti”, 12 yanvar 2019-cu il

faktların dəqiqləşdirmələrə ehtiyacın olduğunu da xatırlatmağı lazım bilirik. Vaqif Yusifli Abbas Zamanovun qələmindən ayrı-ayrı ədəbi şəxsiyyətlərə və onların yaradıcılığına həsr olunan məqalələr, ədəbi portretlər, resenziyalar və məruzələr (məruzə mətnləri) çıxmışdır yazanda, əlbəttə, doğru bir qənaətə gəlir. Və belə bir elmi fəaliyyət həm də onun müasiri olduğu ədəbi proseslə sıx əlaqələrini, bilavasitə proses yazılarına da laqeyd qalmadığını bir daha təsdiqləmiş olur. Abbas Zamanovun tərtibçilik fəaliyyəti, mətnşünaslıq sahəsində ardıcıl və sistemli axtarışlar apardığını da burada yada salmaq lazım gəlir. Azərbaycan filologiyasında ilk dəfə elmlər namizədi dissertasiyasına görə elmlər doktoru adına layiq görülən akademik Məmmədəğa Şirəliyev olmuşdur. Bu 1941-ci ildə onun “Bakı dialekti” mövzusunda müdafiə etdiyi tədqiqat əsərinə görə verilmişdi. Abbas Zamanov ədəbiyyatşünaslıq sahəsində bunu 1968-ci ildə yeniləşdirmişdir. O, həmçinin Azərbaycan-Türkiyə respublikaları arasında ədəbi-mədəni əlaqələrin inkişafında xidmətlərinə görə Türk Dil Qurumunun müxbir üzvü (1971) idi.

Ədəbi portret janrının tələbləri elədir ki, orada müəllifin bütün fəaliyyətinə məxsus sahələr, son dərəcə əhəmiyyət doğuran faktlardan sərf-nəzər etmək bir qədər bütövlüyə və natamamlığa gətirib çıxara bilər.

Bu silsilədən olan yazılar içərisində şair Mirmehdi Seyidzadəyə, onun yaradıcılıq yoluna həsr olunan “Xatırlayarsan məni” (10 may 2019-cu il), xalq yazıçısı İlyas Əfəndiyevin şəxsiyyəti ilə ədəbi irsini vəhdətdə təhlilə yönəldən “İlyas Əfəndiyevi xatırlayarkən...” (15 iyun 2019-cu il), xalq şairi Osman Sarıvəllinin xəlqilikdən və milli-

etnoqrafik cizgilərlə zəngin poetik aləmindən bəhs edən “Osman Sarıvəlli dünyası” (13 iyul 2019-cu il), mənsur şeirlər ustası, tanınmış müşfiqşünas, xalq yazıçısı Güllüseyin Hüseynoğlunun sənətkar və alim obrazını, yaradıcı portretinə məxsus incə mətləbləri açan eyniadlı yazı (24 avqust 2019-cu il) və “Fikrət Sadıq – işıqlı adam” (2 noyabr 2019-cu il) adlı məqalələr ilboyu Vaqif Yusiflinin məxsusi olaraq ədəbi portret janrının tələbləri səviyyəsində “Ədəbiyyat qəzeti” səhifələrində dərc etdirdiyi nümunələr hesab oluna bilər.

Müəllifin bənzərsiz poetik istedadı ilə seçilən şair Əli Kərimin şəxsiyyəti və ədəbi irsinin bütün zamanlar üçün fəlsəfi-estetik tərəvətini itirməyəcək məziyyətlərindən bəhs edən “Həmişə müasir şair” (29 iyun 2019-cu il) məqaləsi, tanınmış dilçi-folklorşünas, əməkdar elm xadimi Qəzənfər Paşayevin səmimi insani keyfiyyətlərindən və məhsuldar yaradıcılıq axtarışlarından bəhs edən “Qəzənfər Paşayev deyəndə...” (20 iyul 2019-cu il) adlı məqalələri bu silsilə altında dərc olunmasa da, janrın tələbləri səviyyəsində qələmə alınan nümunələrdəndir.

Yubiley məqalələri ilə ədəbi portret janrı arasında müəyyən oxşar cəhətlərlə yanaşı, fərqliliklər də nəzərə çarpır. Adətən yubiley məqalələri dövrü mətbuat səhifələrində dərc olunmaq üçün nəzərdə tutulur. Yubiley məqaləsi demək olar ki, tənqidi fikir üçün elə bir ciddi perspektiv vəd etmir, burada şəxsiyyətin ömür və yaradıcılıq yolu nəzərdən keçirilir, məqalə bir qayda olaraq pozitiv notlar üzərində qurulur. Bu, əlbəttə, janrın tələb və xüsusiyyətlərindən irəli gəlir. Burada təhlil və məlumat xarakterli qeydlərin şəxsiyyət və yaradıcılıq istiqamətində aparılmasının

böyük tarixi önəməsi var. Burada ədəbi şəxsiyyəti və ya elmi-nəzəri fəaliyyət göstərən tənqidçi və ədəbiyyatşünaslar haqqında qələmə alınan portret janrındakı məqalə və yazılar da öz səciyyəvi xüsusiyyətləri ilə seçilir.

Xalq şairi Sabir Rüstəmxanlının “Yazıçının özü və sözü” silsiləsindən qələmə aldığı “Ağıl, mübarizə və iradə rəmzi” məqalədə xalq yazıçısı, akademik Mirzə İbrahimovun ömür yolu, mübarizələrlə dolu həyatı yaşantıları, çətinliklərə sinə gərmək əzmi onun şəxsiyyətini, bənzərsiz xarakterini və portretini yaratmağa kifayət qədər fakt və material verir.

Sənətşünas Nadir Bədəlovun “Söz toxuyan qadın” məqaləsində şəxsiyyəti və bənzərsiz yaradıcılıq dünyası ilə seçilən Sara Oğuzun nəsr tahlilə yönəldilir, xüsusi olaraq ədəbi irsində müstəsna yer tutan povestlərinin mövzusu, ideya-sənətkarlıq xüsusiyyətləri barədə təsəvvür yaradılır. Məqalə müəllifi yazıçının əsasən “Beton evdən yazılar” adlı kitabına toplanan povestlərində yazıçının insan talelərinə və cəmiyyətin ayrı-ayrı dövrlərində onun xarakter və düşüncəsində yaranan təbəddülatları, dəyişilmə və çevrilmələri özünəməxsus psixoloji ovqatla canlandırmaq məharəti üzə çıxarılır, bir sənətkar kimi fərdi üslubuna və dəsti-xəttinə məxsus məziyyətləri ön plana çəkir.

Hicran Hüseynovanın “Üzr istəməyi bacaran” məqaləsində tanınmış publisist, tənqidçi-ədəbiyyatşünas, Əməkdar elm xadimi, professor Qulu Xəlillinin şəxsiyyətinə və xarakterinə, pedaqoq-mühazirəçi kimi özünəməxsus mənasına xas olan məziyyətlərdən bəhs olunmaq məqsəd kimi qarşıya qoyulub. Müəllif özü bu cəhdə bulunmanın səbəblərini belə izah edir: “Mənsə onun (Qulu Xəlillinin –

Q.M.) məhz insan kimi, şəxsiyyət kimi portretinə üz tuta-
cam. Bu, bir mənəvi borcdu həm də. Gör neçə il keçib...”¹

Belə bir informasiya xarakterli qeydlər bizim üzərində təfsilatı ilə dayandığımız mövzu və problemlə bilavasitə əlaqəsini təsdiqləməklə yanaşı, həm də ustad haqqında yetirməsinin bir vəfa borcu olduğunu da görüntüyə gətirir. Bu təşəbbüsdə olmağı ancaq təqdir eləmək olar. Ancaq məqalənin ümumiyyətlə, Qulu Xəlillinin xarakterini, insani xüsusiyyətlərini, pedaqoq-mühazirəçi məharətini, müəyyən sapınmaları ilə bərabər, tənqidçi fərdiyyətini bu yazı təəssüf ki, açmaq iqtidarında deyil. Qulu müəllim auditoriyanı ələ alan, öz cazibəsində saxlamağı bacaran qeyri-adi, mahir bir mühazirəçi-tribun idi. Tənqidçi kimi Qulu Xəlillinin bədii əsərə və onun yaradıcısı ədəbi şəxsiyyətə (yazıçıya) barışmaz, güzəştətsiz mövqə sərgiləməsinə çoxsaylı nümunələr gətirmək olar. Onun akademiyanın dairəvi zalında Azərbaycanın başı üstünü qara buludlar alan bir zamanda Türkiyəyə ali məktəblərə üz tutan ziyalıları kəskin ittihamlarla, məzəmmətlərlə kükrəyib coşan çıxışları buna əyani sübutdur. Qulu Xəlilli Azərbaycan təbiətinin, mənəvi ekologiyasının təəsübkeşi idi. Bu, onun publisist qələmində aparıcı mövzulardan biri idi. Çox təəssüf ki, Hicran Hüseynova öz müəlliminin bu xüsusiyyətindən yox, vaxtilə auditoriyada işlətdiyi namünasib bir ifadəsini dilə gətirir və xarakterinin əleyhinə gedərək dəfələrlə üzr istəmək cəhdindən dönə-dönə bəhs edir. Şübhəsiz ki, belə cizgilər gənc yaşlarından ağır xəstəliklə amansız mübarizə aparan

¹ Hüseynova H. Üzr istəməyi bacaran. “Ədəbiyyat qəzeti”, 22 iyun 2019-cu il

Qulu Xəlillinin döyüşkən xarakterini, bənzərsiz şəxsiyyətini, ömür və yaradıcılıq yolunu bütöv halda təsəvvürə gətirilməsinə imkan vermir.

Ədəbi tənqiddə portret janrının ayrı-ayrı incəsənət sahələrinə həsr olunan nümunələri içərisində kino və teatr sahəsində fəaliyyət göstərən aktyorların sənət yoluna həsr olunan yazılar özünün yazılış texnologiyası və sturuktur özünəməxsusluğu ilə seçilir. Bu baxımdan Əlisəfədr Hüseyinovun “Özünə yenilən “kral aktyor” məqaləsi xalq artisti Səməndər Rzayevin şəxsiyyətini və sənətkar fərdiyyətini vəhdət halında münasibət müstəvisinə çıxaran xarakterik yazı kimi diqqəti çəkir. Məqalədə bir aktyor kimi Səməndər Rzayevin ekran həyatından, özünün mürəkkəb drammatizmi ilə seçilən teatr səhnəsindəki rolları istisna olunmaqla xarakterik səciyyəsi açılır, sənət yangısı ilə yoğrulmuş obrazlar qalereyasının yaradılmasında nəzərə çarpan professionalıq təhlil edilərək dəyərləndirilir.

“Qırmızı yaylıqlı qovağım mənim”, “Nəsimi”, “Ad günü”, “Bəyin oğurlanması”, “Bağ mövsümü”, “Babamın babasının babası”, “Evlənmək istəyirəm”, “Babək”, “İstintaq” ekran əsərlərində oynanılan rolları müəllif Səməndər Rzayevin sənət politrasında əlvanlıq, zənginlik kimi göz altına alması bu mənada təbii və inandırıcı təsir bağışlayır. Məqələnin hissi-emosional ovqatını artıran bir xüsusiyyətin də üzərindən sükutla keçmək olmur. Bu da Səməndər Rzayevin portret səviyyəsində olan obraza yeni ruh və nəfəs verməsi ilə bağlı irəli sürülən mülahizələrdir: “Onun yaratdığı İbrahim, (söhbət “Nəsimi” filmindəki Şirvanşah İbrahimdən gedir – Q.M.) sanki dahi bir rəssamın rəng-rəng boyalarla ərsəyə gətirdiyi monumental bir portret idi

və adama elə gəlirdi ki, Səməndər məhz belə portretlərə nəfəs, can vermək üçün doğulub və bu cür portret səviyyəsində olmayan obrazlar onun aktyor əzəməti qarşısında çox cılız görünür, onun yaratmaq yanğını söndürməyə qadir deyil”.¹

Bu, Səməndər Rzayevin kino sahəsində yaratdığı obrazların həyatı gücünü, təbiiliyini təsdiqləyən amilləri kifayət qədər görüntüyə gətirən xarakterik əlamət kimi xüsusi önəm daşıyır.

Teatrşünas Aydın Talıbzadənin “Onun adı Gülşad...” yazısı həm şəxsi həyatında, həm də səhnə həyatında ziqzaqlar yaşamaq zorunda qalan aktrisa Gülşad Baxşıyevanın taleyindəki paradoksların sırasını, ağrı-acılarını ipə-sapa düzməklə şəxsiyyətin iradi keyfiyyətlərini, dözümlü və mətanətini tamamlamağa nail olur. Müəllif məqalə boyu aktrisanın şəxsi taleyi ilə səhnə taleyini paralel şəkildə izləməkdən əsla vaz keçmir, sanki bunların birindən sapınmaq mütləq şəkildə portretin natamamlığına gətirib çıxaraacağına dərin bir inamın və kompleksin xofundan ehtiyatlanmaq burada aydın şəkildə duyulur. Məqalənin məziyyətlərini sadalamaq, bu xüsusda geniş fikir mübadiləsi aparmağa kifayət qədər fakt verən məqamlar çoxdur. Bu, hər şeydən əvvəl, məqalənin bənzərsiz, öyrəşmədiyimiz, adət etmədiyimiz bir üslubda və yanaşma tərzilə qələmə alınması ilə bağlıdır. Diqqət yetirin, Gülşad xanımın xarakteri, aktrisa plastikasındakı dəyişmə və çevrilmələri müəllif necə mənalandırır: “Gülşad stixiya adamıdır, öz

¹ Hüseyinov Ə. Özünə yenilən “kral aktyor”. “Ədəbiyyat qəzeti”, 8 mart 2019-cu il

səhvlərini sevir, *düşünüb yaşamır, yaşayıb düşünür*: əvvəl çılğınlıq eləyib hay-küy qoparır və sonra fikirləşir ki, mən niyə belə elədim. Niyə belə elədiyini fikirləşdiyi anda deyir, “əcəb elədim”. Bunu ona dedirdən sinirləridir: əsəbləri ucbatından Gülşad xanım günün günorta çağındaca alışıb yana bilər, kükrəyə bilər, aləmi qatıb-qarışdıra bilər. Amma bununla belə: o, əsəblərini yaxşı “tanıyır”, köhnə oyuncaqları kimi “əzizləyir” onları: hətta hansının hansı yaşantıdan, hansı xiffətdən, hansı söz yarasından, hansı nisgildən cücərib sarmaşığı kimi canına dolaşdığını əla xatırlayır.”¹

Burada respublika teatrlarında yerdəyişmələrə və ixtisarlara məruz qalan aktrisanın həyatı dolanbaclardan silkinib çıxan xarakteri ilə səhnə taleyindəki oxşarıqları və səsləşmələri görmək çətin deyil. Məqalənin tanınmış aktrisanın ömür və səhnə taleyinin professional səviyyədə işıqlandırıldığını belə dərin analitik-psixoloji təhlillər kifayət qədər nümayiş etdirə bilər.

“Azərbaycan” və “Литературный Азербайджан” və “Ulduz” jurnallarında ədəbi portret janrına müstəsna yer ayrılımış, bu mətbu nəşrlərdə ayrı-ayrı qələm sahibləri – yazıçı və şairlər, tənqidçi-ədəbiyyatşünaslar haqqında materiallar işıq üzü görmüşdür. Həmin materialların seçimi, kəmiyyət və statistik göstəricisi baxımından rusdilli “Литературный Азербайджан” jurnalı digər iki jurnaldan əsaslı şəkildə seçildiyini, fərqləndiyini də burada xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır.

¹ Talıbzadə A. Onun adı Gülşad... 16 noyabr 2019-cu il

“Azərbaycan” jurnalının 7-8-ci saylarında Vaqif Yusiflinin “Məmməd Cəfər sevgisi” adlı məqalə görkəmli tənqidçi-ədəbiyyatşünas, nəzəriyyəçi, XIX rus ədəbiyyatının mötəbər tədqiqatçısı akademik Məmməd Cəfər Cəfərovun şəxsiyyətinə, çoxcəhətli elmi-nəzəri irsinə yığcam ekskurslarla münasibət bildirilir. Yazının jurnalın “Xatirələr, duyğular” bölməsində dərc olunması da bu mənada təsadüfi hesab olunmamalıdır. Müəllif məqalə boyu xatirə elementlərindən, müəllim-tələbə münasibətlərindən, həyatın ağrı-acılarından çıxmış mütəfəkkirin “Xatirə”lərinin izinə düşsə də, təhlili məhz alimin tədqiqatlarının ədəbi-elmi cameədə doğurduğu rəğbətə, alim-tədqiqatçı-tənqidçi nüfuzuna kifayət qədər yer ayırır ki, bu da akademik Məmməd Cəfərin şəxsiyyət-ziyalı portretinin bütöv halda təqdiminə gətirib çıxarır. Digər bir maraq doğuran cəhət də odur ki, məqalə akademik Məmməd Cəfər Cəfərovun anadan olmasının 110 illiyinə təsadüf edən bir ərəfədə qələmə alınsa da, onu qətiyyənlə yubiley məqaləsi kimi təqdim etməyə heç bir əsas vermir. Bu həm də məqalə müəllifinin dolayısı olaraq Akademik Məmməd Cəfər Cəfərovun bir mütəfəkkir şəxsiyyət, işıqlı ziyalı obrazının yubileydən-yubileyə xatırlanma ənənəsinin çərçivələrini genişləndirir, onun daha çox həmişəyaşar və müasirliklə ayaqlaşmaq səlahiyyətinə dərin inam aşılayır.

Təyyar Salamoğlunun “Ədəbiyyat nəzəriyyəsiindən ədəbiyyat tarixçiliyinə və nəzəri məsələlərin həllinə doğru” məqaləsi jurnalda İsa Həbibbəylinin 70 yaşı sərəlvhəsi altında dərc olınsa da, ədəbi tənqidin portret janrının tələbləri səviyyəsində qələmə alınan yazı kimi diqqəti çəkir. Akademik İsa Həbibbəylinin elmi-nəzəri irsinin, tədqiqat

istiqlalının mövzu və problemlərini ayrı-ayrı sərlöv-hələr, bölmələr içərisində təhlilə cəlb etmək məqalədə alimin çoxcəhətli yaradıcılıq imkanlarını üzə çıxarmağa, məhsuldar elmi, elmi-təşkilati fəaliyyətinin səciyyəvi məqamlarına, inkişaf mərhələlərinə obyektiv baxış bucağından münasibətlə yadda qalır. “Romantik lirika...”nın təəs-süratları”, “Mirzəcəlilşünaslıq yeni mərhələdə”, “Nəhayət-siz sevginin gücü ilə...”, “Mirzə Cəlil “yeni oxunuş”da, “Polemikanın “qapalı dünyası”, “Miqyası genişlənən araş-dırmalar, yeni metodoloji meyarlar...”, “Tarixi bütövlüyü şərtləndirən amillər”, “Tarixi ədəbi proseslə çağdaş ədəbi proses arasında”, (burada müəlliflə tarixi ədəbi proses anlayışının yerində işlənməməsi ilə bağlı mübahisə də etmək olar. Tarixi ədəbi proses əslində tarixi ədəbi təcrübə anlayışını özündə ehtiva edir. – Q.M) “Ədəbiyyat – nəzəriyyə işığında”, “Metodoloji boşluqları doldurmaq ehtiyacı: Dövrləşdirmə konsepsiyası” altında təqdim olunan bölmələr akademik İsa Həbibbəylinin elmi fəaliyyətinin tam halda təqdimatını, portet cizgilərinin bütöv halda verilməsini şərtləndirir.

“Литературный Азербайджан” jurnalının 2019-cu il saylarında ədəbi portret janrına əhəmiyyətli dərəcədə yer ayrılışdır.

Akademik İsa Həbibbəylinin türk dünyasının azman sənətkarı Çingiz Aytmatovun sərhəd tanımayan yaradıcılığından bəhs edən “Ədəbiyyatın əbədi mogikarı” (№2), professor Vilayət Quliyevin “Mirzə və Əmirzadə” (akademik Mirzə İbrahimovu xatırlayarkən, yenə orada), xalq yazıçısı Elmira Axundovanın “Pozitivin portreti” (Azər Mustafazadə haqqında, №6), “Yarım əsr yolda” (Natiq Rəsul-

zadənin-70, yenə orada), Moskvada yaşayan tərcüməçi Alla Axundovanın tanınmış mütərcim, nəşir Azər Mustafazadənin şəxsiyyəti və ayrı-ayrı sahələrdəki fəaliyyətindən bəhs edən “Azər öz ölkəsinin – Azərbaycanın oğlu” (№5), Nadejda İsmayılovanın haqqında söhbət gedən jurnalın sabiq baş redaktoru, şair-tərcüməçi Mənsur Vəkilovun yaradıcılıq yolundan bəhs edən “Şairə oda” (№9), Aytən Rüstəmzadənin xalq yazıçısı İsmayıl Şıxlının Azərbaycan ədəbiyyatında yerini və mövqeyini nişan verən “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində parlaq səhifə” (№10), Tatarstan Respublikası Elmlər Akademiyasının vitse-prezidenti, akademik Daniya Zaqidullinanın akademik İsa Həbibbəyliyi tükənməz enerjili alim-tədqiqatçı, elm təşkilatçısı kimi fəaliyyət göstərdiyi sahə və istiqamətlər barədə bitkin təsəvvür yaradan “Taleyin hakimi və elm həzrətlərinin sevimlisi” məqalələri, Moskvada yaşayan yazıçı, professor Çingiz Hüseynovun özünün keçmişə retrospektiv baxış və yanaşması ilə seçilən, orijinal olduğu qədər də qeyri-adi “Doxsan illiyimlə bağlı düşüncələrim” yazısı müəllifin şəxsiyyəti və yaradıcılıq avtoportreti barədə əyani təsəvvür yaradır.

Gənc ədəbi qüvvələrin yaradıcılığına geniş yer ayıran “Ulduz” jurnalı da böyük yaradıcılıq təcrübəsinə malik yaşlı nəslin və həyatdan getmiş müqtədir qələm sahiblərini unutmur. Doğrudur, adıçəkilən mətbuat orqanları ilə müqayisədə “Ulduz” jurnalı ədəbi portret janrına öz səhifələrində az yer ayırması dərhal nəzərə çarpır.

Seçilən materiallar içərisində Günay Səma Şirvanın xalq yazıçısı İsmayıl Şıxlının fərdi insani keyfiyyətləri və xarakteri ilə yaradıcılığı arasında oxşarlığı, üst-üstə düşən

məqamları qabardan “Milli mentalitetin ifadəsi” (№3) məqaləsi daha çox sənətkarın hekayələrindən çıxış edilərək münasibət hədəfi seçilir. Belə bir yanaşmanın ədibin irihəcmli nəsr əsərlərinə şamil olunmaması və ondan sərf-nəzər edilməsi məqaləyə (yazıçının yaradıcılıq portetinə) bir qədər natamamlıq gətirməsi də hiss ediləcək dərəcədə nəzərə çarpır.

Bu faktlar bir daha təsdiqləyir ki, ayrı-ayrı qələm sahiblərinin, tənqidçi-ədəbiyyatşünasların, kino-teatr xadimlərinin yaradıcılıq dünyasına həsr olunan portret yazılar ədəbi tənqidin ən müxtəlif sahələrdə işləklilik qazanmaq imkanlarını da kifayət qədər görüntüyə gətirir.

Qismət RÜSTƏMOV
Azərbaycan Dillər Universitetinin dissertantı

SOSIAL ŞƏBƏKƏLƏR
DÖVRÜNDƏ ƏDƏBİYYAT

Müasir incəsənətin ən qabarıq cəhəti kəskin, qatı sərhədlərin yoxa çıxması, divarların əriməsidir. Bu gün bütün dünyada interdisiplinar (təlimlərarası) metodlar daha aktualdır. Əslində, müxtəlif sənət sahələrinin bir-birinə inteqrasiyası təzə söhbət deyil. Bu, əvvəlki əsrlərdə də müxtəlif səviyyələrdə mövcud olub, sadəcə bu gün artıq sözügedən meyil prioritetlərdən birinə çevrilib.

Bu gün bizim incəsənət, sənətkarlıq, yaxud elm deyə adlandırdığımız sahələr XVI əsrə qədər ümumi sənət sisteminin içindəydi, yəni istedad, texniki ustalılıq, əqli zəhmət, istehsal vasitələri tələb edən bütün sahələr bir bütövün içində başa düşülürdü. XVI-XVII əsrlərdə akademiya qurulmasıyla əvvəllər vahid bir bütöv kimi təsəvvür edilən sənətdə parçalanma, ayrılma getməyə başladı. XVIII əsrin ikinci yarısında isə incəsənət digər texniki sənətkarlıq tələb edən sahələrdən ayrılıb ayrıca sahə kimi oturdu. Bu dövrdəki əsas nəzəri mübahisələr sənət sahələrinin suverenliyi, müstəqilliyi ilə bağlıydı. Sözügedən mübahisələr içində görkəmli alman mütəffəkiri və tənqidçisi Qothold Lessinqin 1766-cı ildə çap etdirdiyi “Laokon” əsəri məşhurlaşdı. Lessinq bu əsərində sənəti şərti olaraq zaman sənətləri və məkan sənətləri şəklində iki yerə bölürdü. Onun fikrincə, tutalım, ədəbiyyat kimi mövzularını zamanın axa-

rı içində ifadə edənlər zaman sənətləri, heykəltəraşlıq, rəssamlıq kimi konkret bir məkanın içində zamanın bir anını ifadə edənlər isə məkan sənətləridir. Çünki ədəbiyyat öz mövzusunu geniş zamanın içində ifadə edir, rəssamlıq, heykəltəraşlıq kimi sənətlər isə materialları maddi olduğu üçün konkret bir məkanda cisimləşir, statikləşirlər. Mütəfəkkirin fikrincə, hər sənət öz müstəqil qaydalarını yaradaraq həmin qaydalara tabe olduqca uğurlu nəticəyə çata bilərlər.

XIX əsrdə də arabir sənət sahələri, sənət növləri arasında inteqrasiyadan söz açılıb. Sənət sahələri arasında parçalanmanın əleyhinə ən aktiv tənqidi fikirləri alman romantikləri səsləndiriblər. Onlar deyirdilər ki, sənət, təbiət, elm arasında bu qədər uçurumlar yaratmaq dünyanın bütövlüyünü pozacaq. Məsələn, görkəmli alman mütəfəkkiri Şlegel məhdudlaşdırıcı qaydalardansa, hər cür sərhədin, qaydanın şəffaflaşdığı, beləliklə, sənətin həyatın bütün tərəflərinə nüfuz etdiyi “fəsiləsiz şəkildə irəliləyən universal poeziya”dan bəhs edirdi.

Sonrakı illərdə əfsanəvi bəstəkar Rixard Vaqner də sənət növlərinin bir-birindən ayrılmasına qarşı çıxmış, sənət sahələri arasındakı kəskin sərhədlərin aşılmasıyla yeni formaların tapılmağından, mümkünlüyündən bəhs edib. Bəstəkar 1849-cu ildə “Sənət və inqilab” adlı yazısında sənət sahələrinin ayrılmasının əleyhinə “Gesamkuntswerk” (bütöv, vahid sənət əsəri) anlayışını ortaya atır. Vaqnerin fikrincə, mükəmməl sənət əsəri Antik Yunanıstanda olduğu kimi dramdır. Onun fikrincə, poeziyanın, musiqinin, rəqsin, hətta memarlığa qədər bir-birindən fərqli sənət sa-

hələrinin “teatral təmsilin içində” çulğalaşması vasitəsilə bütöv sənət əsəri yaradıla bilər.

XX əsrin əvvəlində estetik modernizmin tərəfdarı olan tənqidçilər də, eynən Lessinq kimi, sənət sahələrinin muxtariyyətindən, müstəqilliyindən, sənət növləri arasında sərhədlərin müəyyənləşdirilməsinin tərəfdarı idilər. Məsələn, Klement Qrinberqin fikrincə, hər sənət özünü istifadə etdiyi başqa sənət sahələrinə aid vasitələrdən arındırmalı, təmizləməlidir. Ancaq XX əsrdə əvvəlcə futuristlərin, dadaistlərin, sonra isə postmodernistlərin başlatdığı polemikalar nəticəsində bu yanaşmalar dəyərini itirməyə başladı, bu gün isə tamam keçərsizləşib. Görkəmli amerikalı ədəbiyyatşünas Lesli Fidlerin məşhur kitabının adıyla desək, bu gün artıq sənət sahələri arasındakı “Xəndəklər doldur (ulub), sərhədlər aş(ılıb)”.

Bu məsələni bir az da açmağa çalışaq. XX əsrin əvvəllərində avanqard sənətçilər böyük bir polemika başlatdılar. Sualları çox sadə idi: Niyə sənət mühitində keçmişə aid şeylər indiyə aid şeylərdən daha imtiyazlıdır, niyə cəmiyyət onları qoruyur, restavrasiya edir, muzeylərdə saxlayır, onlara sərmayə yatırır, amma digər şeylər diqqətdən kənar qalır, əqibətləri tələyin ixtiyarına buraxılır? Bu suallara çoxsaylı cavablar verilsə də, artıq heç bir cavab inandırıcı gəlmirdi. Buna görə də məsələni gündəmdə saxlamaq, polemikanı davam etdirmək üçün Tomasso Mari-netti kimi futuristlər deyirdilər ki, modern bir avtomobil, yaxud təyyarə antik yunan heykəllərindən daha gözəldir. Soruşurdular ki, qədim dövrdə kiminsə içində yemək yediyi saxsı qabı, taxta qaşığı bu günün kəşflərindən daha dəyərli edən hansı meyarlardır? Deyirdilər ki, bizim keçmiş

gələcəkdən dəyərli saymağımız absurddur, çünki keçmişdə yox, indidə yaşayırıq. Bu məzmunlu tənqidlər həmin dövrdə daha çox muzeylərə tuşlanmışdı. Amma bu polemik vəziyyət birdən-birə baş verməmişdi. Bu fikirlər bir xeyli dərəcədə həmin dövrün ictimai-siyasi həyatındakı bərabərlik, demokratiya diskurslarının əks-sədası idi. O dövrün siyasətçilərinin, hüquqşünaslarının, aktivistlərinin insanların bərabər hüquqlara malik olmağını tələb etməsinə paralel olaraq, avanqard sənətçilər də nəsnələrin, məkanların, əsas da tarixi dövrlərin bərabərliyini tələb edirdilər. Onlar başlatdığı bu hərəkət tezcə effekt verməsə də, cəmi 40 il içində artıq qatı, statik, kanonik olan hər şeyə qarşı şübhəylə baxmaq qaçılmaz oldu.

XX əsrin ortalarında ən müxtəlif sahələrdə xeyli paradigma dəyişikliyi baş verdi, əvvəllər məhdud şəkildə istifadə olunan xeyli anlayışın əhatə dairəsi genişləndi. Məsələn, görkəmli fransız ədəbiyyatşünası Rolan Bart əvvəllər ancaq yazılı ədəbiyyat nümunələri üçün istifadə edilən Mətn sözünün sərhədlərini genişləndirdi. Bart fotonu da, kinonu da mətn kimi oxumaqla Mətn deyiləndə nəzərdə tutulanan coğrafiyasını böyütdü. Bir başqa misal da görkəmli kommunikasiya nəzəriyyəçisi Marşal Makluhanın məşhur “Quttenberq qalaktikası” kitabında istifadə etdiyi “qlobal kənd” anlayışı və “media” sözünün yeni mənalarıdır. Latın sözü olub “araçı, vasitə” olan “media” sözü əvvəllər yalnız kütləvi informasiya vasitələrini, yəni qəzeti, radionu və televiziyanı ifadə etmək üçün istifadə edilirdi. Makluhan “media” sözünün sərhədlərini bütün sənət sahələrini əhatə edəcək şəkildə genişləndirdi. Makluhanın fikrincə, bütövlükdə media insanın davamıdır: təkər ayağımızın, kitab gözümüzün, paltar

dərimizin, elektrik şəbəkəsi mərkəzi sinir sistemimizin davamıdır. Alimin düşüncəsinə görə, insan bədəniylə gerçəkləşdirməyə çalışdığı, yaxud düşüncəsində reallaşdırmağı planlaşdırdığı hər şeyin davamını, uzantısını yaradıb ki, bunlar da hamısı vasitədir, yəni media.

XX əsrdə əvvəlcə internetin kəşf olunması, ardınca isə smartfonların, sosial şəbəkələrin insan həyatına daxil olmasıyla bəşəriyyət tamam başqa bir mərhələyə qədəm qoydu: Virtual reallıqlar mərhələsinə. Necə ki, fotoqrafiyanın, kinonun, televiziyanın kəşfindən sonra ədəbiyyat özünü bu operativ, birbaşa sahələrlə yarışda yeniləməli olmuşdu, internetin, sosial şəbəkələrin də həyatımıza girməsindən sonra bədii ifadə formalarında yeni axtarışlar başladı. Əlyazmalar “word” oldu, kağız kitab “e-book” oldu. Bu günün ədəbiyyatında artıq sərhədlər, divarlar yoxdur, hər şey birbaşadır, onlayndır. Dünya bir düymə uzaqlıqdadır. Bu gün ənənəvi sənət metodları ilə yanaşı ağılasız bir sürətlə elektron sənət nümunələri, hipertekstlər, şəbəkə ədəbiyyatı inkişaf etməkdədir. Artıq dünyanın aparıcı universitetlərində, böyük elm müəssisələrində bu sahəyə xüsusi diqqət ayrılır, kürsülər qurulur, kafedralar yaradılır. Aparıcı ölkələrin alimlərin artıq anlayıblar ki, gələcəyin sənəti geri dönüşü olmayan şəkildə elektron media ilə, sosial şəbəkələrlə bağlı olacaq. Məsələn, iki il öncə yeni texnoloji vasitələrdən məharətlə istifadə edən “Nyu-York Xalq Kitabxanası” yeni roman formatı təklif etdi: insta-roman. İnstaqram sosial şəbəkəsində Kafkanın “Çevrilmə”si kimi məşhur klassik mətnlərin instaqram variantını yayımladılar. Kitabxananın nümayəndəsi mətbuata açıqlamasında dedi ki, elektron vasitələrlə böyüyən, gözünü açıb sosi-

al şəbəkələri görən yeni nəsli köhnə metodlarla maraqlandıрмаq, maarifləndirmək çətindir. Buna görə də onların dilindən danışmağa çalışırıq.

Klassik kitabla böyüyən adamlar üçün kağızın qoxusu, onun maddi ağırlığı necə dəyərlidirsə, gözünü açıb planşetləri, smartfonları, elektron kitabları görən yeni nəsli üçün də hər hansı texnoloji vasitənin düymələri, funksiyaları o qədər doğmadır, dəyərlidir.

Bugünkü dünyada insanın reallıq hissi, dünyaya baxışı fasiləsiz şəkildə sosial şəbəkədəki linklər vasitəsilə parçalanır, başqa-başqa ünvanlara yönləndirilir. Bu, mərkəzi olmayan dünyadır. Belə bir dünyanı ifadə etmək üçün ənənəvi metodlar həmişə işə yaramır, burda yeni eksperimentlərə ehtiyac var.

Son illərdə bu parçalanmış, fraqmentar gerçəkliyi elə özünə uyğun formada ifadə etməyə çalışan bir neçə kitab oxumuşam. Onlardan ən maraqlısı yeni dövrün ən məşhur amerikalı tənqidçilərdən biri olan Deyvid Şildsin “Reallıq açlığı” kitabıdır. Bu nəzəri kitab bütövlükdə bir cümləlik, bir abzaslıq, bir paraqraflıq hissələrdən ibarətdir. Elə bil, kitab feysbuk statusları kimi yazılıb. Müəllif özü yazır ki, yeni dövrün metodu ədəbi kollajdır, yəni ayrı-ayrı sahələrdən maraqlı olan fraqmentləri, parçaları yan-yana gətirməkdir.

Bizim ədəbiyyatımızda son illərdə gerçəkliyin bu tipli fraqmentar formada ifadəsini **Rəşad Məcidin “Qələmsiz yazılanlar: status-esselər, sms-esselər”** kitabında görürük. Rəşad Məcid klaviatura dövrünün status, sms kimi formalarını qələm dövrünün esse janrıyla sintez edərək bəzən replikanı, bəzən isə gələcəkdə yazılacaq bir yazının

eskizini xatırladan mətnlər yazır. Akademik İsa Həbibbəyli kitabına yazdığı geniş ön sözdə bu məqama diqqət çəkərək yazır: “Rəşad Məcidin statusları və sms-ləri bir romanın eskizləridir”.

Bu məqamda mən 2013-cü ildə “Beynəlxalq Buker Mükafatı”nın qalibi, minimalist hekayələr ustası Lidiya Deyvisi xatırladım. Məncə, Rəşad Məcid gələcəkdə bu cür bir hekayə kitabı, yaxud roman yazmağı yoxlaya bilər. Lidiya Deyvis məşhur yazıçı Pol Osterlə evli olub, onların Daniel adlı bir oğlanları da var. Lidiya Deyvisin qısa hekayələrini fotoaparata ani yanıb-sönən işığına, şimşək çaxmasına bənzədirlər. Mən ilk dəfə Deyvisin “Buker” mükafatını qazanmış hekayələr kitabını oxuyanda çaşıb qalmışdım: bəzisi cəmi bir cümlədir, bəzisi cəmi abzas, bəzisi isə bir paraqrafdır. Heç bir hekayəsi bir səhifədən çox deyil, bu mərkəzsiz kitabı ensiklopediya kimi təsadüfi bir yerindən açıb oxumaq mümkündür. Amma nə qədər paradoksal səslənsə də, bu fraqmentarlığın, yarımçılığın, minimalizmin, sona qədər deməməyin içində insanla, həyatla, dünyadakı yerimizlə bağlı qəribə bir informasiya bolluğu, detal zənginliyi də var.

Sosial şəbəkələrlə ədəbiyyat mövzusunun araşdırarkən diqqətimdən yayınmış bir kitabı da rast gəldim. Bu, **Vüsal Həmzəyev** adlı müəllifin “Alatoran yayınları”ndan çıxmış “**Facebook gündəliyi**” adlı kitabıdır. Məlum oldu ki, müəllifin bu kitabı Rəşad Məcidin kitabından əvvəl çap olunmuş, amma burda format bir az başqa cürdür. Kitabın tanıtım mətnində oxuyuruq: “...*Dünyanın ən kütləvi sosial şəbəkəsi olan Facebookdakı Azərbaycan gündəmi. Bu kitabda azərbaycanlı Facebook istifadəçisinin 3 il ərzində*

yazdığı statuslar, qeydlər, şərhlər toplanmışdır. Müxtəlif akademik və peşəkar fəaliyyətlə məşğul olan 7 Facebook istifadəçisininin 2010-2012-ci illər ərzində hadisələrə münasibəti, nəql etdikləri hekayələr, keçmiş, bu gün və gələcəklə bağlı fikirlərini bir kitabda toplamaqda məqsədimiz, çağdaş Azərbaycan tarixinin virtual salnaməsini, qismən də olsa, arxivləşdirərək qoruyub saxlamaq və gələcək nəsillərə ötürməkdən ibarətdir.”

Elə bu tanıtım yazısından növbəti bir məqama keçmək olar: həm Rəşad Məcidin, həm də Vüsal Həməzəyevin kitabı ənənəvi mediadan sonrakı dövrün informasiya vasitəsi olan sosial şəbəkədə yayımlanmış yazılardan ibarət olsa da, hər iki müəllifi elektron dünyaya, virtual məkana etibar etməyərək, “arxivləşdirərək qoruyub saxlamaq” instinkti ilə bu yazıları yenidən konvensional formada – kitab şəklində çap etdiriblər. Elektron kitab kimi də yox, məhz kağız kitab kimi. Bu fakt bizi yeni dövrün məşhur mübahisələrindən biri olan elektron kitab kağızı kitabı, onlayn satış mərkəzləri klassik kitab dükanlarını sıradan çıxaracaqmı sualına doğru aparır. Görkəmli alim, yazıçı mərhum Umberto Eko bu mövzuyla bağlı tanınmış rejissor Jan Klod Kariyerlə söhbətlərindən ibarət “Kitablardan xilas yoxdur” adlı kitabında deyir ki, biz internetlə - klaviatura ilə əlifba dövrünə geri qayıtdıq, kompüter bizi Quttenberq qalaktikasına geri qaytardı, indi hamı hərfləri tanımağa, oxumağa məcburdur. Ancaq oxumaq üçün maddi bir platformaya ehtiyac var. Yazıçı deyir ki, bu maddi platforma təkçə kompüter ola bilməz, çünki bir romanı oxumaq üçün monitorun qarşısında iki saat otursanız, gözləriniz tennis topuna dönəcək, üstəlik, kitabın belə deyək ki, batareyası

bitmir; deməli, kitab hələ də praktikdir. Kitab eynilə qaşığı kimi, çəkic kimi, təkər kimi və ya qayçı kimidir. Bir dəfə icad edildikdən sonra ondan yaxşısını düzəltmək mümkün deyil.

Sözgedən məsələylə bağlı “In the flow” (Təxminən “Axarda”) adlı kitabında tədqiqatçı Boris Qroys yazır ki, internet məkanında, sosial şəbəkələrin sərhədsiz dünyasında artıq seçici olmaq mümkün deyil. XX əsrin əvvəllərində sənətçilərin və yazıçıların başını ağrıdan sual beləydi ki, seçim meyarı, kriteriyası nədir? Niyə bəzi əsərlər muzeyə qəbul edilir, bəziləri yox? Niyə əsərlər çap olunur, bəziləri yox? Araşdırmaçı yazır ki, təbir caizdirsə, sənət əsərlərini muzeylərə, yaxud nəşriyyatlara layiq görən seçim mexanizmləri bir növ qatı katolik meyarlara əsaslanırdı: belə ki, bir əsərin yaxşı, gözəl, ilhamverici, orijinal, yaradıcı, güclü, ifadə gücü yüksək, tarixi mənada əhəmiyyətli olması... kimi meyarlar əsas götürülürdü. Ancaq bu yanaşmalar sıradan çıxdı, özünü doğrultmadı, çünki estetik modernizmdən, avanqard sənət nəzəriyyələrinin ortaya çıxmasından sonra heç kim bəzi sənət əsərlərinin niyə digərindən daha yaxşı olduğunu axıracan izah və isbat edə bilmədi. Qroys yazır ki, buna görə də, məcazi dildə desək, katolik yox, protestan, kalvinist yanaşmalar daha uğurlu oldu. Məncə, Qroysun demək istədiyi, bu yanaşmanın filoloji qarşılığı olan oxucu-mərkəzli nəzəriyyələrdir. Müstəqil, başqalarının qılıncı altından keçmək məcburiyyəti olmayan, kənarında legitimlik axtarmayan çağdaş nəzəriyyələr. Əvvəllər beləydi ki, oxucu kitabdan zövq almaq, teatr tamaşasına dalmaq üçün işin maddi tərəflərini unutmalı, özünü prosesə təslim etməliydi. Qroysun təbirincə desək,

fiksiyanın fiksiya kimi işləməsi üçün maddi, texniki, nəzəri çərçivə hərəkətsiz qalmalıydı. Ancaq ötən əsrin əvvəlindən avanqard hərəkətlər sənətin gözdən qaçırılan, unudulmuş maddi tərəflərini tematikləşdirmə etməyə başladılar. Məsələn, Bertold Brext teatrda dördüncü divar anlayışını götürməyə çalışdı, futuristlər, konstruktivistlər sənətçiləri həqiqi maddi şeylər istehsal edən mühəndislərə oxşatdılar, Haydegger həqiqi sənəti fiksiya olana qarşı mübarizə kimi başa düşürdü və s. İnternet, sosial şəbəkələr avanqardın bacarmadığı şeyi bacardı. İnternet informasiya platformasıdır, ancaq onun emal etdiyi informasiya həmişə internetin özündən kənardadır, yəni oflayndır.

Bu gün geniş mənada internetin, sosial şəbəkələrin sənətə, ədəbiyyata təsiri qaçılmazdır. Çünki sosial şəbəkələr insanın təfəkküründən, təhtəşüurundan tutmuş yaradıcı janrlara qədər hər gün fasiləsiz şəkildə hər şeyə təsir edir. Ötən illərdə Şotlandiyanın Dandi Universitetində Yeva Murzinin rəhbərlik etdiyi bir araşdırmada məlum oldu ki, ağ-qara televizorlar dövründə dünyaya gəlmiş, böyümüş insanların əksər hissəsi yuxularının ağ-qara olduğunu, rəngli televizorların kütləviləşməsindən sonra dünyaya gələnlərin əksəriyyəti isə yuxularının rəngli olduğunu iddia ediblər. Gözünü açıb birbaşa smartfonları, internet, vay-fayı, yutu-bu, instaqramı görənlər Z nəslinin nümayəndələri yuxuları da, zövqləri də fərqlidir. Onları ənənəvi ədəbi mətnlərlə, ənənəvi şərh metodlarıyla, ənənəvi qiymətləndirmə biçimləri təəcübləndirmək də, maraqlandımaq da, şərh etmək də çətinidir. Vaxtilə Borxes yazırdı ki, ədəbiyyat idarə olunan yuxu görmədir. Freyd isə deyirdi ki, yaradıcılıq gündüz görünən yuxudur. Məsələn, günü-gündən yüksək sürətlə inkişaf

edən video-oyun sektorunu dünyada artıq elektronik sənətin bir növü kimi qəbul edirlər və ordakı sujetlər, narrativ formaları ciddi mətnlərə tətbiq edilən metodlarla şərh olunur. Sonuncu oxuduğum bir araşdırmadan məlum olur ki, Fransada video-oyunları da ciddi hekayə kimi, roman kimi, Dölözün, Fukonun nəzəriyyələri ilə şərh edirlər və bunları ciddi jurnallarda çap edilir. Çünki inkişaf etmiş ölkələrin sənət mərkəzləri başa düşüblər ki, artıq XXI əsr texnologiya əsridir, internet əsridir və dəyişən dünyanın nəbzini anlamaq, yeni nəsillərin marağını çəkmək istəyirlərsə, qapıları, pəncərələri onun üzünə bağlamaq, XX əsrin köhnəlmiş problematikasını qızdırıb yenidən fikir süfrəyə verməklə ancaq özləri uduzurlar. Bu mənada biz daha böyük anaxronizmin içindəyik. Yaxşı ki, Milli Elmlər Akademiyası ədəbiyyat dünyanın ən qabaqcıl təmayüllərinə öz qapılarını açmaq qərarını verdi, bundan hamımız qazanacağıq.

Sosial şəbəkələr vasitəsilə biz, bir növ, nağıllardakı eyni anda bir neçə yerdə olmaq möcüzəsini reallaşdırdıq: həm real həyatda monitorun qabağında, telefonda mövcud, həm də virtual avatarımız, profilimiz vasitəsilə rəqəmsal dünyada; həm qəzet səhifəsindəyik, həm də saytda. Ötən illərdə Amerika yazıçısı Emili Liebertin “Feysbuk nağılları” kitabı da bundan bəhs edir – nağıllardakı kimi sərhədlərin itməsindən. Kitabda Danimarkanın baş nazirinə feysbukda dostluq göndərən bir kənd müəllimindən misal gətirilir. Bir neçə ay nazirlə yazışdıqdan sonra onu kəndlərindəki məktəbə dəvət edən müəllimin nümunəsində sərhədlərin, iyerarxiyaların şərtiləşməsi vurğulanır. Artıq indiki dünya özünü fil dışından qüllələrə qapadanların yox, kommunikativ olanların dünyasıdır.

Sosial şəbəkələr erasında kitabların məzmunu, mövzusu dəyişmədi, yazı formaları da çoxaldı, başqalaşdı, yeni-yeni formalar ortaya çıxdı. Məsələn, fləş fikşn (flash fiction) deyilən tərz ortaya çıxıb, çox qısa, foto-aparat işığının parlayıb sönməsi kimi sürətlə yazılan hekayələr, ən çox 300 işarədən ibarət olmalıdır. Bu tərz Tvitter sosial şəbəkəsinin təsiriylə yaranıb, bildiyiniz kimi, tvitterdə yazmaq üçün işarə sayı məhdudiyəti var. Buna görə bu yeni formaya tvit-hekayə deyənlər də var.

Müasir dövrdə podkostlar, bloqlar, portallar ənənəvi formatlara alternativ kimi ortaya çıxmaqda və operativ olduqları üçün daha geniş vüsət almaqdadır. İnternet məkanında ədəbiyyat 2000-ci illərin əvvəllərində əvvəlcə saytların tərkibindəki forumlar və çat qruplarında özünə yer axtarmağa başlamışdı. Sonradan kultura.az, medeniyyet.az, kulis.az, sim-sim.az, artloqos.az, yarpaq.az, muel-lif.az, avanqard.net, artkaspi.az kimi müstəqil və ya hansısa qurumun tərkibində fəaliyyət göstərən ədəbiyyat saytları meydana çıxdı. Bununla yanaşı, əvvəllər daha passiv olan “Ədəbiyyat qəzeti” yeni heyətlə mədəni həyatımıza aktiv şəkildə daxil olduqdan sonra onun eyniadlı saytı da aktivləşdi və qısa zamanda sosial şəbəkələrə adaptasiya oldu.

Yeni dövrdə bütün dünyada yutub platformasında da ədəbiyyatla bağlı xeyli layihələr ortaya çıxır. Bizdə hələlik bu məcrada böyük aktivlik olmasa da, son illər internet tv-lərin çoxalmasıyla birlikdə video-formatlara can atım hiss olunur. Pandemiya dövründə distant, onlayn təhsilin vacibliyi bir daha bütün dünya üçün təsdiqləndikdən sonra,

onlayn mühazirə, video-esse kimi janrlarda ciddi artım görünür.

Dünyada yaxın illərdə instaqram platformasının hədsiz məşhurlaşmasıyla birlikdə bir xeyli məşhur nəşriyyat klassik əsərləri illüstrativ formada instaqrampa adaptasiya etdi. Məsələn, Kafkanın məşhur “Çevrilmə”, Ekzüperinin “Balaca Şahzadə” kimi əsərləri insta-roman formatında yayımlandı. İndi dünyada insta-roman, insta-şeir kimi janrlar barədə qızğın müzakirələr gedir.

2019-cu ilin axırı, 2020-ci ilin əvvəlində yazıçı Sahilə İbrahimovanın təşəbbüsü ilə Azərbaycanda ilk dəfə ədəbiyyatyönümlü instaqram jurnalı “Karusel” fəaliyyətə başladı. Jurnalın təsisçisi Sahilə İbrahimova bu layihəni belə açıqlayıb: *“Pandemiya, insanların gərgin psixoloji durumu fonunda cəmiyyəti biblio-kitab terapiyası vasitəsilə sağlam saxlamağı hədəfləmişik. Hay-küydən uzaq, insanlara həqiqətən mənəvi dəstək ola biləcək bir məkan yaratdığımıza inanırıq. Biz insanlara ədəbiyyata, incəsənətə ehtiyacları olduğunu anlatmaq istəyirik.”* – Bu sözləri jurnalın təsisçisi Sahilə Yaya bildirib.

İsta-jurnalda hazırda məşhur olan ədəbi tendensiyalar, Azərbaycanda tanınmasalar da, dünyada olduqca çox oxunan yazarların, eləcə də ədəbi -psixoloji tendensiyaların müzakirəsi, tərcümələr, eyni zamanda yerli yazarların unikal yanaşmaları yer alacaq.”

Görünən budur ki, bütün dünyada ədəbiyyata, mədəniyyətə, sənətə ciddi təsir edən sosial şəbəkələr yeni əsrdə ənənəvi platformalarla hələ çox təsir edəcək.

Tahirə MƏMMƏD
Filologiya elmləri doktoru, professor

**ƏDƏBİYYAT NƏZƏRİYYƏSİ–2019:
İSTİQAMƏTLƏR VƏ PROBLEMLƏR**

Azərbaycanda 2019-cu ildə ədəbiyyat nəzəriyyəsinə aid aparılan tədqiqatlar və çap olunan əsərləri qruplaşdırarkən, aşağıdakı istiqamətlərin mövcudluğunun şahidi olduq:

- Ədəbiyyat tarixinin nəzəri problemləri;
- Nəzəriyyə tarixi və qaynaqların yenidən dəyərləndirilməsi;
- Ədəbi növ və janr problemləri;
- Tədqiqat metodları, mətnin multidisiplinar və interdisiplinar tədqiqi;
- Poetika elementlərinin təhlili;
- Ədəbi cərəyanlar;
- Ədəbiyyatın fəlsəfi-strateji problemləri;
- Qərb nəzəriyyələrindən tərcümələr.

Ədəbiyyat nəzəriyyəsi üzrə çap olunan materiallar, fərqli janrlarda yerinə yetirilmişdir:

- Monoqrafik tədqiqatlar;
- Dərslik və dərs vəsaitləri;
- Məqalə və məruzələr;
- Nəzəri esselər.

Ədəbiyyat tarixinin nəzəri problemləri

Ədəbiyyat tarixinin nəzəri problemlərini müəyyənləşdirən elmi tədqiqat işlərində nəzəriyyə prinsiplərinin dominantlığı şərtilə ədəbiyyatşünaslığın bütün sahələri əlaqə-

li şəkildə iştirak edir. Bu mənada, Akademik İsa Həbibbəylinin “Azərbaycan ədəbiyyatı: dövrləşdirmə konsepsiyası və inkişaf mərhələləri”¹ monoqrafiyası ədəbiyyatşünaslığımızın uğuru sayıla bilər. Monoqrafiya ədəbi-tarixi faktlara və müasir nəzəri prinsiplərə əsaslanan konsepsiya üzərində qurulmuşdur. Bu konsepsiya tək-cə ədəbi yox, həm də milli-strateji xarakter daşıyır; müstəqillik və dövlətçilik istiqamətində, faktların elmi-nəzəri baxımdan obyektiv dəyərləndirilməsi platformasından çıxış edir.

Azərbaycan ədəbiyyatının dövrləşdirilməsi uzun illər marksizm-leninizm nəzəriyyəsi, xüsusən də Plexanovun monist görüşləri əsasında aparılmışdır. Plexanovun ədəbiyyatı bazis və üstqurum paradiqmasında cəmiyyət psixologiyasının məhsulu, formasiyaların dəyişməsi aspektində dəyərləndirməsi sənətin mahiyyətinin aydınlaşdırılmasına kölgə salmaqla bərabər, Şərqlə, eləcə də türk xalqlarının mədəniyyətinin gerilikçi feodalizm məhsulu kimi səciyyələndirilməsinə yol açan zərərli bir baxış bucağıdır. Akademik İsa Həbibbəylinin irəli sürdüyü – sivilizasiyalar amili, fəlsəfi-estetik nəzəriyyələr, bədii yaradıcılığın immanentliyi və funksiyaları, eyni zamanda milli-strateji inkişaf prinsiplərinin əsas götürüldüyü yeni konsepsiya sovet ideologiyasının Azərbaycan, geniş mənada türk xalqları ədəbiyyatlarına qüsurlu yanaşmasının qarşısının alınmasında əsaslı dönüş yaradır və ədəbi-nəzəri fikrin müstəqilliyinin inkişafına mühüm töhfədir.

¹ İsa Həbibbəyli. Azərbaycan ədəbiyyatı dövrləşdirmə konsepsiyası və inkişaf mərhələləri. Bakı, “Elm”, 2019

Uzun müddət müstəmləkə şəraitində yaşayan Azərbaycan XX əsrin sonlarında öz müstəqilliyini elan etdi. Müstəqilliyin cəmiyyətdə, elmi mühitdə formalaşmış möhkəmlənməsi elmi təminatlı mümkün deyil. İdeologiya və nəzəriyyələr kənarından ixrac olunduqda və ya müstəmləkəçi rejimin təzyiqi ilə formalaşdırıldıqda xalqın, dövlətin yox, onun yaranmasında maraqlı olan qüvvələrin planlarının gerçəkləşməsinə yardım edir. Bu səbəbdən humanitar sahədə, fəlsəfədə, xüsusən şüurlara çoxyönlü təsiri ilə seçilən ədəbiyyatda və onun elmi dərkində fəal, şəriksiz yerə sahib olan ədəbiyyatşünaslıqda müstəqillik naminə əsaslı dəyişmələr yaratmağa, elmi nəzəriyyələr formalaşdırmağa tələbat yaranır.

İsa müəllimin təqdim etdiyi dövrləşdirmə konsepsiyasında Azərbaycanın ədəbi-tarixi prosesinə bütöv baxış mövcuddur; o qədim zamanlardan müasir mərhələyədək keçilən zəngin, mürəkkəb tarixi yolun qanunauyğunluqlarını və icra etdiyi funksiyaları sistemləşdirir.

Türk xalqları ədəbiyyatının dövrləşdirilməsinin ilk konseptual modelini hazırlayan Mehmet Fuad Köprülü və onun davamçıları – İsmayıl Hikmət, Əmin Abid, Əli Nazim, Bəkir Çobanzadə, Atababa Musaxanlı və başqaları dövrləşdirməyə aid baxışlarında türk ədəbiyyatlarının ortaq proseslərini vahid sistemdə təqdim etməyə çalışmışlar. Bu sistemin əsasında M.F.Köprülünün müəyyənləşdirdiyi ardıcılıq dayanırdı:

1. İslamiyyətdən əvvəl türk ədəbiyyatı,
2. İslam mədəniyyəti təsiri altında türk ədəbiyyatı,

3. Avropa mədəniyyəti təsiri altında türk ədəbiyyatı.”¹

Bu üç dövr türk ədəbiyyatlarının tarixi gedişatını hər nə qədər əhatə etsə də, tamamlanmaya, genişlənməyə və dəqiqləşməyə ehtiyacı var. Belə ki, islamıyyətdən əvvəlki dövr öz coğrafi əhatəsini və qədim mənbələrini daha əhatəli miqyasda və tarixdə genişləndirə bilirdi. 2-ci mərhələnin adında İslam mədəniyyəti, 3-cü mərhələdə isə Avropa mədəniyyəti amillərinin təsir kimi vurğulanması o dövr ədəbiyyatlarına çoxtərəfli baxışın sərhədlənməsinə, əvvəlki ənənələrin, inanc və dünyagörüşü sistemlərinin, yaddaş qatlarının davamının yaşama şəkillərinin aydınlaşdırılıb üzə çıxarılmasına maneələr yaradır. Bu mənada, M.F.Köprülü konsepsiyasının yenidən nəzərdən keçirilməsinə və inkişafına tələb var. Bütün bunlara baxmayaraq, qeyd olunan üç dövr sivilizasiya amilinə əsaslandığından, formasıyalar prinsipi ilə müqayisədə daha elmi səciyyə daşıyır. Keçən əsrin 20-ci illərində Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin dəyərləndirilməsində M.F.Köprülünün bölgüsü əsas model kimi təsiredici rol oynamışdır.

Repressiya illərindən sonra bu yanaşma sistemi ədəbiyyat tarixçiliyindən uzaqlaşdırıldı. Marksizm-leninizm dünyagörüşünə uyğunlaşdırılan ədəbiyyat tarixinin mərhələləri ilə insanlara həm sinfi mübarizə şüuru aşılır, həm də bütün vasitələrlə rus ədəbiyyatının öncüllüyü qabağa çəkilərək şişirdilirdi, milli özünəməxsusluqlardan daha çox, rus ədəbiyyatına bənzərliklərin müəyyənləşdirilməsinə üstünlük verilir. Müstəqillik dövründə bu çərçivələr-

¹ Mehmet Fuat Köprülü. Türk Edebiyatı Tarihi. Ötügen, Yayın NU 157, Kültür Serisi 27

dən kənara çıxılmasına nə qədər cəhd göstərilə də, əsaslı dönüş baş vermədi, ədəbiyyat tarixinin ideologiyadan uzaqlaşdırılıb təbii şərtlərə uyğun yazılışı baş tutmadı, bəzi hallarda isə yeni ifrat və təfritlərin meydana çıxması baş verdi. Orta əsrlər ədəbiyyatında islamdan əvvəlki ənənələrin, xüsusən folklor və mifologiyanın rolu lazımı qədər nəzərə alınmadı. Sovet dövrü ədəbiyyatının 60-cı illərinin mahiyyəti müasir elmi dəyərlər prizmasından açılmadı; ədəbi cərəyanların fərqli mühitlərdə qazandığı yenilikləri üzə çıxarmaq yerinə sabit prinsiplərin aranması yolunun tutulması mövcudluqların aşkarlanmasını yox, inkarını stimullaşdırdı. Bütün bunlar ədəbi-tarixi prosesin araşdırılması üçün lazım olan işlək mexanizmin kompleksləşdirilmiş şəkildə mövcud olmamasından irəli gəlirdi.

Ədəbiyyat tarixinin dövrləşdirilməsinin marksist ədəbiyyatşünaslığın monist prinsipindən uzaqlaşmasının vacibliyini vurğulayan akademik İsa Həbibbəyli dövrləşdirmə üçün aşağıdakı prinsiplərin əsas götürülməsini vacib hesab etmişdir:

- “1. Azərbaycançılıq məfkurəsi
2. Sivilizasiya faktoru
3. Ədəbi-tarixi prosesin reallıqları
4. Azərbaycanda ədəbi cərəyanlar.

Qeyd edilən nəzəri-metodoloji prinsiplər bir-biri ilə üzvi əlaqədə olub, dövrləşdirmə meyarları sırasında vahid şəbəkə təşkil edən yanaşmalardan ibarətdir.”¹

¹ İsa Həbibbəyli. Azərbaycan ədəbiyyatı dövrləşdirmə konsepsiyası və inkişaf mərhələləri. Bakı, “Elm”, 2019, s.96

İsa müəllimin yeni dövrləşdirmə konsepsiyasına qədər qədim dövr, orta əsrlər ədəbiyyatlarının zamanı, tərkibi və mədəni-coğrafi məkanı bu qədər geniş və zəngin parametrlərdə müəyyənləşdirilməmiş, XVII-XVIII əsrdə yaşanan dəyişmələr, ictimai-real motivlərin güclənməsi ümumi bir proses kimi diqqət cəlb etməmişdi. Bundan əlavə, sovet və postsovet dövrü ədəbiyyatlarının dinamika və tipologiyası da belə geniş aspektdə qavranılmamışdı. Azərbaycan ədəbiyyatının qədim dövrlərinə sivilizasiyaların kəşf-məsi işığında nəzər salınması, Orxon-Yenisey abidələrinin ədəbi mətnlər kimi dəyərləndirilməsinə aid yeni müddəalar irəli sürülməsi, Vətənimizin ən qədim dövrdən türk mədəniyyətinin yaranması və inkişafında tutduğu strateji mövqeyə elmi aydınlıq gətirilməsi son dərəcə əhəmiyyətli məsələlərdəndir. Bu aspektdə Gəmiqaya-Qobustan abidələrinin mətn-yazı xüsusiyyətlərinin də sistemə daxil edilməsi yanaşma kompleksində boşluqların tamamlanmasına yol açır. İsa müəllim faktlara və tədqiqatlara əsaslanaraq yazır. “Azərbaycanda bədii təfəkkürün formalaşmasında xalq ədəbiyyatı ilə yanaşı, Gəmiqaya-Qobustan qayaüstü rəsmlərinin də özünəməxsus rol oynadığını, iz açdığını qeyd etmək lazımdır. Tədqiqatçılardan Vəli Əliyev, Əbülfəz Hüseyni, Vəli Baxşəliyev, İsaq Cəfərquliyev, Əbülfəz Quliyev, Nəcəf Müseyibli və başqaları Gəmiqaya-Qobustan qayaüstü rəsmlərində türk yazı sisteminin izlərinin olmasını dəfələrlə etiraf etmişlər.”¹ Bu cür əhatəli dəyərləndirmə təkcə Azərbaycan yox, eyni zamanda, bütün türk

¹ İsa Həbibbəyli. Azərbaycan ədəbiyyatı dövrləşdirmə konsepsiyası və inkişaf mərhələləri. Bakı, “Elm”, 2019, s.131

xalqlarının qədim dövr mədəniyyətinə, ədəbiyyatına daha geniş aspektdən, tarixi-mədəni-ərazi coğrafiyadan yanaşmanın yollarını açır.

Dövrləşdirmə konsepsiyasının türk, ümumiyyətlə, Şərqi xalqları ədəbiyyatına tətbiqi imkanlarını genişləndirən bir səbəb də üzərində israrla durulan və əsaslandırılan erkən realizm nəzəriyyəsidir. Bu nəzəriyyə əsasında orta əsrlər və yeni dövr ədəbiyyatları arasındakı keçidin xarakteristikası təyin edilir. Dövrün ümumi mənzərəsində baş verən dəyişmələrin sistemləşdirilməsi dominant olan cəhətlərin yeni bir hadisəyə zəmin olmasını əsaslandırır. Bu təyinat son dərəcə mühüm elmi-strateji məzmun daşıyır; ənənəvi sivilizasiya yeninin gəlişi ilə ölüb sıradan çıxmır, öz genetik kodları ilə onda iştirakını təmin edir, təbii inteqrasiya yoluyla daha da inkişaf edir və zənginləşir. Belə olduqda, yeni dövr də artıq birqütblü şəkildə Avropa təsiri kimi səciyyələnməkdən uzaqlaşır, daha mürəkkəb, zəngin və dinamik mahiyyətli olduğunu nümayiş etdirmək imkanları qazanır.

İsa müəllim təqdim etdiyi konsepsiyada türk xalqları ədəbiyyatındakı uyğunluqları və genetik-tipoloji paralelləri önə çəkir, mövcud bağları, əlaqələri göstərməyə çalışır. Həmin əlaqələrin Qədim tarixdən paralel müstəvidə inkişafını, XIX əsrin sonu, XX əsrin başlanğıcı onilliklərində bir daha fəallaşmasını, vahid platforma formalaşdırma cəhdlərini də müəllif tədqiqatdan kənar qoymur; bunu “mədəni-maarifçi” mühitin formalaşmasında,¹ XX əsrin

¹ İsa Həbibbəyli. Azərbaycan ədəbiyyatı dövrləşdirmə konsepsiyası və inkişaf mərhələləri, s.230

ilk onilliklərində ideologiyaların inkişafında¹ da nəzərə alır.

Dövrləşdirmə konsepsiyası Azərbaycanda ədəbi cərəyanların təşəkkülü, inkişaf qanunauyğunluqları, Qərb-Şərq ənənələrinin sintezi, müasir ədəbiyyatın təhlil parametrlərinə aydınlıq gətirən nəzəri model təqdim etməsi ilə də qiymətlidir. Bu sintez modelləri də konsepsiyanı təkcə Azərbaycan yox, eyni zamanda onunla oxşar tarixi-mədəni prosesləri yaşamaq olmuş bütün ədəbiyyatlar üçün tətbiq yollarını açır.

- *Nəzəriyyə tarixi: qaynaqların yenidən dəyərləndirilməsi*

Ədəbiyyat nəzəriyyəsinin tədqiqində ən az nəzərə alınan sahə onun tarixidir. Bu sahənin inkişaf etdirilməməsi dinamikanın müşahidəsini və dəyərləndirilməsini zəiflədir. Nəzərə alsaq ki, nəzəriyyə tarixi fəlsəfə ilə sıx əlaqədədir, o zaman cəmiyyətin dəyişən fəlsəfi baxışlar sistemində ədəbi-estetik dünyagörüşünün rol və funksiyasının araşdırılması mühüm aktualıq kəsb edir. 2018-ci ildə çap olunan ikicildlik “Ədəbiyyat nəzəriyyəsi: inkişaf tarixi, problemləri”² tədqiqatı qeyd olunan problemin mühümlüyünü önə çəkdi.

2019-cu ili nəzəriyyə tarixinə görə uğurlu il hesab etmək olar. Prezidentimiz akademik Məmməd Cəfər Cəfər

¹ İsa Həbibbəyli. Azərbaycan ədəbiyyatı dövrləşdirmə konsepsiyası və inkişaf mərhələləri, s.284

² Ədəbiyyat nəzəriyyəsi: inkişaf tarixi, problemləri (Elmi redaktor və ön söz müəllifi akademik İsa Həbibbəyli, layihə rəhbəri professor Tahirə Məmməd), iki cildə. Bakı, “Mütərcim”, 2018

Cəfərovun yubileyi ilə bağlı imzaladığı Sərəncamın¹ Respublikamızda yüksək səviyyədə yerinə yetirilməsi nəzəriyyəçi alimin həyat-fəaliyyətinə müstəqillik dövrünün dəyərlərindən işıq salmaqla bərabər, həm də akademik dinamik yaradıcılıq yolu keçdiyi sovet ədəbi-nəzəri fikrinin bir daha təhlil olunub qiymətləndirilməsinə şərait yaratdı. Məmməd Cəfər müəllimin yubiley tədbirləri AMEA başda olmaqla və yaxından iştirak etməklə Azərbaycan Pedaqoji Universitetində, UNEC-də, Bakı Slavyan Universitetində, Sumqayıt Dövlət Universitetində, Naxçıvan Dövlət Universitetində də yüksək səviyyədə keçirildi, elmi-nəzəri məruzələr dinlənildi. AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda iki kollektiv monoqrafiya yazıldı, özünün əsərlərindən seçilmiş nümunələr çap olundu və “Poetika.izm” jurnalının bir nömrəsi yubilyara həsr edildi. Bütün bunlar nəzəriyyəçi alimin obrazını yenidən canlandırdı, elmi tədqiqatlarının aktuallığını gündəmə gətirdi.

“Akademik Məmməd Cəfər Cəfərov: ədəbiyyat nəzəriyyəçisi”² monoqrafiyasında, eləcə də “Poetika.izm”³ jurnalında çap olunan məqalələr ədəbiyyat nəzəriyyəsinin müxtəlif problemlərinə həsr olunmaqla bərabər, ilk növbədə nəzəriyyə tarixinə aiddir.

¹ Akademik Məmməd Cəfər Cəfərovun 110 illiyinin qeyd olunması haqda Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı. 15 aprel, 2019

² Akademik Məmməd Cəfər Cəfərov: ədəbiyyat nəzəriyyəçisi (Elmi redaktor və ön söz müəllifi: akademik İsa Həbibbəyli, tərtibçi və çapa hazırlayan professor Tahirə Məmməd) . Bakı., “Elm və təhsil”, 2019

³ Poetika.İzm jurnalı. Baş redaktor akademik İsa Həbibbəyli, 2019, №2

Monoqrafiya akademik İsa Həbibbəylinin “Böyük ədəbiyyatşünaslığın ünvanı” məqaləsi ilə başlayır. Məqalədə Məmməd Cəfər müəllimin nəzəriyyə tarixində tutduğu yer və onun yaradıcılıq fəaliyyəti haqda dolğun təsvür formalaşdırılır. İsa müəllim “çoxsahəli elmi fəaliyyətə malik görkəmli elm xadimi” Məmməd Cəfər Cəfərovun başlıca xidmətini onun ədəbiyyat nəzəriyyəsi sahəsində elmi məktəb yaratmasında görür. Bu elmi məktəbi ədəbiyyatımızın ideya-estetik xüsusiyyətlərinin kompleks öyrənilməsi üçün prinsiplərin müəyyənləşdirilib sistemləşdirməsi ilə xarakterizə edir; yaradıcılıq metodu, ənənə və novatorluq, Azərbaycan və dünya ədəbiyyatının müqayisəli dəyərləndirilməsi, ədəbiyyat və fəlsəfə, fərqli dövr və mərhələlərə aid klassiklərimizin bədii irsinin tədqiqinin nəzəri məsələləri və sair kimi problemlərin araşdırılmasının başlıca tezisləri və müddəaları həm Məmməd Cəfər müəllimin əsərlərində, həm də onun yetişdirdiyi kadrların üzərində işlədiyi mövzularda, problemlərdə, əldə etdikləri nəticələrdə müəyyənləşir. İsa müəllim akademiklərin portretini tamamlamaq məqsədilə onun çətin həyat yolu üzərində, yaradıcılığına təsir edən sosial-psixoloji şərtlər üzərində də dayanır.

Kitaba daxil olan növbəti məqalələrdə nəzəriyyəçi alimin elmi fəaliyyəti, yaradıcılığının müasir mərhələdə əhəmiyyəti, sovet dövrü ədəbi-nəzəri fikrinin qarşılaşdığı çətinliklər, milli kimliyin qorunması sahəsində mütəfəkkirin yanaşması və ideyanın ifadəsi üçün istifadə olunan üsullar və sair problemlər üzərində tədqiqatlar aparılmış, əhəmiyyətli elmi nəticələr əldə olunmuşdur. Məqalə müəllifləri (Tahirə Məmməd, Cavanşir Yusifli, Məhəmmədəli Mustafayev)

fayev, Pərvanə Bəkirqızı, Aqşin Dadaşzadə, Maral Yaqubova, Aslan Salmanov, Simuzər İsmayılova, Aysel Qurbanova, Jalə Qurbanqızı, Şəfa Əliyeva) Məmməd Cəfər Cəfərovun yaradıcılığının indiyə qədər öyrənilməyən tərəflərinə işıq tutur, yeni dəyərləndirmələr aparır və akademik nəzəri fikrimizi, ədəbiyyatımızın özünəməxsusluqlarının nəzərə alınaraq öyrənilməsi prinsiplərinin müəyyənləşdirilməsi sahəsindəki xidmətlərinə aydınlıq gətirirlər. Klasik irs, romantizm və realizm, sovet dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı tədqiqinin nəzəri-estetik prinsipləri, ideoloji diktatura və senzura nəzarətində milli sərəvətimizin xarakterinin qorunub saxlanması, təbliğ olunması yollarının müəyyənləşdirilməsində Məmməd Cəfər Cəfərovun əvəzsiz xidmətləri olmuşdur. Onun bu fəaliyyətinin mahiyyətini olduğu səviyyədə üzə çıxarmaq sovet ədəbiyyatşünaslığında mümkün deyildi. Monoqrafiya Məmməd Cəfər müəllimin, eləcə də yaradıcılıq illəri əsasən sovet dövrünə düşən digər mütəfəkkirlərimizin elmi irsinin öyrənilməsinin əhəmiyyətini gündəmə gətirməsi baxımından xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Tədqiqatçı müəlliflər sovet dövrü ədəbiyyat nəzəriyyəsinin, ədəbi tənqidi fikrinin tədqiqinin nəzəri-estetik prinsiplərinin müəyyənləşməsi istiqamətində əhəmiyyətli yeniliklər əldə ediblər; problem bir daha aktuallaşıb və inkişafı stimullaşdırılıb.

“Poetika.izm” jurnalının 2019-cu il 2-ci nömrəsi də akademik Məmməd Cəfər Cəfərovun 110 illiyinə həsr edilib. Burada həm kitabda məqaləsi olan, həm də olmayan müəlliflər iştirak edib. Jurnal monoqrafiyada işlənən mövzuların əhatə dairəsini daha da genişləndirib və fraqmentallığı ilə problemlərin həllinə daha da aydınlıq gətirir.

Monoqrafiyada problem ümumiləşdirilmiş istiqamətlər üzrə tədqiqata cəlb olunmuşdusa, jurnal məqalələrində daha çox ayrı-ayrı problemlər üzərində dayanılıb; Məmməd Cəfər müəllimin həm elmi yaradıcılığı araşdırılır, həm də bədii əsərlərinin mətn təhlili, nəzəri dəyərləndirilməsi aparılıb.

Jurnalın ilk məqaləsi Məmməd Cəfər Cəfərovun nəzəriyyəçi portretinin təqdimi ilə nəzərimizi cəlb edir. Monoqrafiyada olduğu kimi jurnalda da baş məqalənin müəllifi akademik İsa Həbibbəylidir. “Akademik Məmməd Cəfər Cəfərov – ədəbiyyat nəzəriyyəçisi” adlanan həmin məqalədə Məmməd Cəfər Cəfərovun nəzəri görüşlərinin çoxplanlılığına diqqət yönəldilib. İsa müəllim Məmməd Cəfər Cəfərovun üzərində işlədiyi və Azərbaycan nəzəri fikrində əsasını qoyduğu ənənələri aşağıdakı kimi qruplaşdırıb:

- Məmməd Cəfər müəllim tənqid nəzəriyyəsinin əsaslarını hazırlayıb;
- Azərbaycan romantizminin nəzəri-estetik prinsiplərini sistemləşdirib;
- “Füzuli düşündür” silsiləsinə aid məqalələri ilə dahi şairin yaradıcılığının tədqiqinə və mətn oxunuşuna yeni baxış formalaşdırıb;
- Azərbaycan realizminin özünəməxsusluğunun və tədqiqi prinsiplərinin müəyyənləşməsində əhəmiyyətli xidmətləri olub;
- Satiranın ədəbiyyatdakı təzahür formaları və inkişaf xüsusiyyətləri haqda qiymətli müddəalarla çıxış edib;
- Poeziyanın inkişafı, özünəməxsusluqları, poetika məsələləri haqda ciddi nəzəri müddəalar müəyyənləşdirib;

- Ədəbiyyatımızda bir sıra janrların təkamülü barədə ciddi elmi tezislər irəli sürüb;

- Ədəbiyyatda tipiklik, tip, ədəbi qəhrəman məsələlərində özünəməxsus elmi-nəzəri mülahizələr yürüdü;

- Estetika, teatrşünaslıq məsələlərindən yazarkən professionallıq nümayiş etdirib və sair.

Məmməd Cəfər müəllimin həyat və yaradıcılığı, habelə nəzəri görüşlərinə həsr olunmuş monoqrafiya və jurnal məqalələrində akademik elmi-ədəbi irsi yeni dəyərlər prizmasından araşdırılıb. Akademikin özünün daxilən tərəfdar olduğu klassiklərimizin ideallarını sərt siyasi rejimdə qoruyub saxlamaq yolları və üsulları tədqiqatçıların diqqətini daha çox cəlb edib, müəlliflərin Məmməd Cəfər Cəfərovla yaradıcı ünsiyyəti ilə onun müasirliyi, yaşarılığını bir daha təsdiq olunubdur.

- ***Ədəbi növ və janr problemləri***

2019-cu ilin ədəbiyyatşünaslıq mənzərəsində ədəbi növ və janr problemlərinə aid elmi tədqiqatların xüsusi yeri var. Bu problem ətrafında Asif Hacı, Qorxmaz Quliyev, Tahirə Məmməd, Pərvanə İsayevanın araşdırmaları fərqlənir.

Professor Asif Hacı təkrar nəşr olunan “Bayatı poetikası” kitabında¹ türk folklorunun qədim janrına – bayatıya etnik ruhumuzu yaşadan poetik fenomen kimi yanaşır, müasir təhlil metodları ilə onun poetika və semantikasına diqqət yönəldir. Asif müəllimin tədqiqat üçün əsas götürdüyü metod milli formanın, folklor janrının kənar texnolo-

¹ Asif Hacı. Bayatı poetikası. Struktur, semantika, praqmatika. Bakı, “Elm”, 2019

giya ilə öyrənilməsi, ilk baxışda, mübahisəli də görünə bilər. Lakin müəllif müasir araşdırma metodları ilə bayatının çoxçalarlılığını, zənginliyini və dayanıqlılığını açır, bununla da milli təfəkkür və təxəyyülümüzün ən qədim dövrdən sahib olduğu yaradıcı güc, təməl kodlar haqda təsəvvür formalaşdırır.

Qorxmaz Quliyev və Gilə Hüseynlinin birgə müəllifliyi ilə yazılan “Müasir Qərb dramaturgiyası” dərs vəsaiti¹ filoloq və teatrşünasları həm Qərb dramaturgiyası ilə bağlı məlumatlandırır, həm də dramatik növün imkanları, metod və texnologiyası, poetikası haqda ayrı-ayrı şəxslərin yaradıcılığı əsasında elmi bilik verir. Professor Qorxmaz Quliyevin dram komponentlərinin funksiyası, təkamül xüsusiyyətlərindən bəhs edən giriş sözündən sonra XX əsrin tanınmış Qərb dramaturqlarının yaradıcılığı haqda ayrı-ayrı müəlliflərə aid mövzularda informasiya təqdim olunur. Vəsaitdə müəlliflərin aid olduğu ədəbi cərəyanlar, dramaturgiya tarixinə gətirdiyi yeniliklər və əsərlərinin poetikası haqda məlumatların da yer almasını nəzərə alaraq onu nəzəri xarakterli qaynaq kimi dəyərləndirmək olar.

Janr, forma problemləri “Poetika.izm” jurnalının daimi xüsusi bölməsidir. 2019-cu ildə çap olunan hər iki nömrədə həmin problemə həsr olunan məqalələrdə mövzu rəngarəngliyi və yeni elmi münasibət var. Birinci nömrədə Elmira Məmmədova-Kekeçin vücutnamə janrının struktur komponentlərini intertekstual kontekstdə araşdırması, Gülbəniz Babayevanın “Molla Nəsrəddin” jurnalının janr stra-

¹ Qorxmaz Quliyev, Gilə Hüseynli. Müasir Qərb dramaturgiyası. Bakı, “Zəka print” MMC, 2019

tegiyasında klassik şeir şəkillərinə diqqət yönəltməsi, Təhminə Bədəlovanın “Xosrov və Şirin” əsərində dramatik ünsürlər, Mehri Quliyevanın nəsrdə tragikomik situasiya və obrazlar problemini araşdırması həm müəlliflərin, həm də jurnalın janr probleminə yeni yanaşmalar sisteminin formalaşmasına xidmətidir.

İkinci nömrədə janr probleminə həsr olunmuş məqalələr akademik Məmməd Cəfər Cəfərovun janra aid araşdırmalarını xarakterizə etməklə bərabər, eyni zamanda, poetikaya aid tədqiqatlardır. Bu nömrənin “Ədəbi təhlil. Mətn poetikası” bölməsində yeni elmi metodlarla Məmməd Cəfər Cəfərovun “Get dolangilən xainsən hələ ...” tragikomediyasının təhlili aparılsa da, hər iki məqalədə həm də janr, poetika problemləri diqqətdə saxlanılmışdır. T.Məmmədin “Get dolangilən, xainsən hələ” əsərinin sosial-psixoloji aspektdən dəyərləndirilməsi” məqaləsində əsərin hansı nəzəri prinsiplərlə tragikomediya kimi qəbul edilə biləcəyi məsələsinə aydınlıq gətirilir. Pərvanə Bəkirqızının “Məmməd Cəfər Cəfərovun bədii yaradıcılığı yeni interpretasiyada” məqaləsində də daha çox poetika elementləri üzərində dayanılır.

T.Məmmədin Naxçıvan Dövlət Universitetində Cəlil Məmmədquluzadənin 150 illik yubileyinə həsr olunmuş konfransdakı “Cəlil Məmmədquluzadənin “Ölülər” əsərinin psixanalitik və struktur-semiotik dəyərləndirilməsi”¹

¹ Tahirə Məmməd. Cəlil Məmmədquluzadənin “Ölülər” əsərinin psixanalitik və struktur-semiotik dəyərləndirilməsi. Cəlil Məmmədquluzadənin 150 illik yubileyinə həsr olunmuş “Dünyada sözdən böyük yadigar yoxdur” mövzusunda Naxçıvan Dövlət Universitetinin

mövzusunda məruzədə əsərin janr təyinatı yeni prinsiplərlə müəyyənləşdirilir.

Janr tədqiqatları sırasında Məleykə Məmmədovanın “Azərbaycan və Anadolu folklorunda təkərləmələr”¹ monoqrafiyası da nəzəri aspektləri ilə maraq doğurur. Təkərləməyə müqayisə prizmasından yanaşan müəllif, onun folkloradakı yeri və funksiyasına aydınlıq gətirir. Nağıl, oyun və tamaşalarda təkərləmənin struktur komponent kimi iştirakından başqa, həm də müstəqil janr kimi mövcudluğu, poetikası haqda müəllifin irəli sürdüyü müddəalar nəzəri əhəmiyyət kəsb edir.

İlin ədəbi yekunlarında məruzələrin, əsasən, janrlar üzərində qurulması həmin məruzələrdə də janr probleminə bəhs etməyə tələbat yaranır. Məruzələr ədəbi tənqid prizmasından təqdim olunsada, təhlillərdə janrın nəzəri prinsipləri baxış bucağı kimi öz yerini qoruyur.

- Tədqiqat metodları

Tədqiqat metodları haqda məlumat və onların tətbiqi imkanları ilə əldə edilən yeniliklər istiqamətində İsa Həbibbəyli, Kamal Abdulla, Tehran Mustafayev, Rəhilə Qeybullayeva, Cavanşir Yusifli, Tahirə Məmməd, Asif Hacı, Pərvanə İsayeva, Maral Yaqubova fərqlənmişlər. Adları qeyd olunan nəzəriyyəçi alimlərimiz müasir təhlil metodlarının tətbiqi ilə apardıqları tədqiqatları, elmi məqalələri, konfrans məruzələri ilə nəzəri fikrimizin müasirləşməsi və

keçirdiyi Respublika elmi konfransının materialları. 29 noyabr 2019-cu il. Naxçıvan, 2019 s.84-87

¹ Məleykə Məmmədova. Azərbaycan və Anadolu folklorunda təkərləmələr. Bakı, “Elm və təhsil”, 2019

texnoloji imkanlarının artması sahəsində faydalı elmi yeniliklər əldə etmişlər.

Akademik Kamal Abdullanın nəzəri esselərdən ibarət “Mənim Füzulim”¹ kitabı poststrukturalizmin milli mexanizmini təqdim etməsi ilə mühüm yenilik kimi dəyərləndirilə bilər. Akademik “Düma ilə Coys arasında ...” kitabına daxil etdiyi “Birun və Əndərun” əsəsində formalaşdırdığı həmin mexanizmi yeni əsərində daha da inkişaf etdirmişdir.

Cavanşir Yusiflinin “Mətn, işarə, məna”² kitabı bütövlükdə fərqli texnologiyalarla mətnin sirlərinin açılması mexanizminə əsaslanır və orijinal baxış tərzini seçilir.

Asif Hacılinın Saratovda çap olunan “Ədəbiyyatşünaslığın tarix və metodologiyası”³ tədris-metodik vəsaiti ədəbiyyatşünaslığın dinamik inkişafı ilə metodoloji prinsiplərin əlaqədə izah olunması, təhlil metodlarının tətbiqi imkanlarına gətirdiyi aydınlıq baxımından mühüm nəzəri əhəmiyyət kəsb edir. Y.B.Zaxarovanın redaktorluğu ilə çap olunan dərslər vəsaiti plan-proqram və praktiki məşğələ mövzuları ilə başlayır, daha sonra mühazirə mətnləri ilə davam etdirilir. Klassik estetikə və ədəbiyyatşünaslıq tarixinə ayrıca mövzular həsr edilir və XIX-XX əsrin ədəbiyyatşünaslıq məktəbləri, onların elmi prinsip və təmsilçiləri haqqında mühazirə mətnləri təqdim olunur. Təsnifatın əhatəliliyi və məlumatın dolğunluğu dərslər vəsaitini tədqiqatçılar

¹ Kamal Abdulla. Mənim Füzulim. Bakı, “Mütərcim”, 2019

² Cavanşir Yusifli. Mətn, işarə, məna. Bakı, “Mütərcim”, 2019

³ Асиф Гаджиев. История и методология литературоведения. Учебно-методическое пособие. Вузовское образование, Саратов, 2019

və ədəbiyyatşünaslar üçün də faydalı elmi mənbəyə çevirir.

Ədəbi mətnlərin multidisiplinar və interdisiplinar metodlarla öyrənilməsi ənənəsi son illər nəzəri tədqiqatlarda artmaqdadır. Bu üsulun inkişafında AMEA-da akademik İsa Həbibbəylinin təşəbbüsü ilə keçirilən “Fizika və lirika” ənənəvi konfranslarının böyük rolu var.

2019-cu ildə AMEA-nın Yüksək Texnologiyalar Parkında keçirilən növbəti “Fizika və lirika” konfransında Akademik İsa Həbibbəylinin “Fizika və lirika konfranslarının tarixi, təşkili və əhəmiyyəti”, fizika-riyaziyyat elmləri doktoru, professor Hamlet İsaخانlının “Riyaziyyat və lirika”, Nüvə Tədqiqatları İnstitutunun Mədəniyyət Evinin direktor müavini Lyubov Oreloviçin “Fizika və lirika canlı muzeyi: Dubna”, professor Tahirə Məmmədin “Ədəbiyyatda texnologiyanın bədii-estetik ifadəsi”, professor Məmməd Əliyevin “Dədə Qorqud” dastanında intellektual şeir” və filologiya elmləri doktoru Yaşar Qasımbəylinin “Xalq şairi Rəsul Rzanın intellektual poeziyası” mövzusunda dinlənən məruzələri bu yanaşmanın əyani təzahürüdür.

Ədəbiyyata interdisiplinar yanaşmanın faydalı nəticələri 2018-ci ildə Bakı, Şamaxı və Dubnada keçirilən beynəlxalq konfransın 2019-cu ildə çap olunan materiallarında da görünməkdədir.¹ İsa Həbibbəyli, Daniya Zaquddilina, Vadim Polonski, Tehran Mustafayev, Hamlet İsaخانlı,

¹ Физика и лирика. Материалы международной научной конференции «Физика и лирика: мировой опыт и реальности наука и литературы стран Содружества» (14-16 ноября 2018 г.- Баку и Шамахи, 22-23 ноября 2018 г.- Дубна). Баку, «ЭЛМ», 2019

K.Minullin, İmran Əkbərov, Tahirə Məmməd, Jalə Əliyeva, Naim Kərimov, Abuzər Bağırov və başqalarının məruzələri ədəbiyyatın təhlilinə müxtəlif elmi metodların tətbiqi istiqamətində yeni prinsiplərin hazırlanması sahəsində atılan əhəmiyyətli addımlar sayıla bilər.

“Poetika.İzm” jurnalının 2019-cu ildəki birinci sayında Fəridə Əzizova və Maral Yaqubovanın çap olunan məqalələrində də elmlərarası əlaqə, multidisiplinar və interdisiplinar araşdırmanın nəzəri prinsipləri əsas götürülmüşdür.

- *Poetika elementlərinin təhlili*

Bu sahədə “Poetika.İzm” jurnalının 1-ci nömrəsində çap olunan məqalələr araşdırılan problemlərin aktuallığı ilə maraqlıdır. Nailə Muradəliyeva, Fəridə Vəliyeva, Günay Qarayeva, Ülvüyyə Rəhimova, Elmira Babayevanın məqalələri həmin qəbildəndir.

- *Ədəbi cərəyanlar*

Ədəbiyyat nəzəriyyəsinin əsas predmetlərindən olan ədəbi cərəyanlar üzərində aparılan araşdırmalarda akademik İsa Həbibbəylinin “Azərbaycan ədəbiyyatı: dövrləşdirmə konsepsiyası və inkişaf mərhələləri” monoqrafiyasında ədəbi cərəyanların dövrləşməyə təsir edən əsas amillərdən biri kimi nəzərə alınması, Azərbaycan ədəbiyyatında realizmin yeni təsnifatını müəyyənləşdirməsi, modernizmin sovet ədəbiyyatı içərisində təşəkküləndirən problemlərinin araşdırılması, müstəqillik dövrü ədəbiyyatımızda özünü göstərən çoxmetodluluq məsələsinə diqqət yönəltməsi və onu faktlarla əsaslandırması istiqamətində nəzəriyyə sahəsində əhəmiyyətli yeniliklər əldə olunmuşdur. Bu monoqrafiyada ədəbi cərəyanlar haqda irəli sürülən müddəa-

lar nəzəri prinsiplərin ədəbiyyat faktlarına tətbiqi ilə gerçəkləşməsi yaddaqalandır. Adətən ədəbi cərəyanlar haqda tədqiqatdan çox, məlumatların verilməsinin üstünlük qazanmasına şahid oluruq. “Azərbaycan ədəbiyyatı: dövrləşdirmə konsepsiyası və inkişaf mərhələləri” monoqrafiyasında isə nəzəriyyənin Azərbaycan ədəbiyyatına tətbiqi sabit normaları yeni prinsiplərlə zənginləşdirir.

Ədəbiyyat İnstitutunda Ədəbi cərəyanlar sektorunun fəaliyyəti, eləcə də Ədəbiyyat nəzəriyyəsi və Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı şöbələrində yerinə yetirilən tədqiqatlarda ədəbi cərəyan problemi diqqət mərkəzində saxlanılmışdır.

Ədəbi cərəyanlar sahəsində ədəbiyyatşünaslığımızın nailiyyətlərindən biri də professor Qorxmaz Quliyevin “Ədəbi cərəyanlar və istiqamətlər”¹ monoqrafiyasıdır. Bu monoqrafiya daha çox dərs vəsaiti kimi səciyyələndirilə bilər. Qərb ədəbiyyatına professional səviyyədə bələd olan Qorxmaz müəllimin belə bir vəsait yazması hərtərəfli biliyə malik filoloqlar nəslinin yetişdirilməsi üçün çox faydalı olmaqla bərabər, eyni zamanda tədqiqatçılarımız üçün də əhəmiyyətli elmi qaynaqdır.

Sovet ədəbiyyatşünaslığında ədəbi istiqamətlər və cərəyanlardan bəhs edərkən, adətən, klassizmdən başlanırdı. Q. Quliyev isə bu təsnifatın mənzərəsini genişləndirir və onu Qərb nəzəriyyələrində olduğu kimi İntibah, barokko mədəniyyətindən başlayır. Bu cür yanaşma və təqdimat ədəbi istiqamət və cərəyanlardakı dinamikanı izləməyə

¹ Qorxmaz Quliyev. Ədəbi cərəyanlar və istiqamətlər. Bakı, “OI” NPKT, 2019

imkan yaradır. Monoqrafiyada “Sentimentalizm və romantizm öncəsi” mövzulu ayrıca başlığın verilməsi də diqqət çəkir. Bu, sentimentalizm və romantizm münasibətlərinə, sentimentalizmin mahiyyətinə aydınlıq gətirmək üçün əhəmiyyətlidir.

Ədəbi cərəyanlar probleminə Maral Yaqubovanın 2018-ci ilin ədəbi yekunlarına həsr olunmuş elmi sessiyada etdiyi məruzədə metamodernizm haqda irəli sürdüyü müddəalar yeni anlayışların və təhlil mexanizminin ədəbiyyatımıza gətirilməsi ilə ciddi maraq doğurdu.¹

- ***Ədəbiyyat fəlsəfi-strateji problemlər kontekstində***

Son vaxtlar ədəbiyyatın fəlsəfi-sosioloji mahiyyəti, strateji funksiyası istiqamətində aparılan araşdırmalar da artmaqdadır. Bu istiqamətin hazırkı vaxtda aktuallığı artmışdır. Azərbaycanın müstəqillik yolunda irəliləməsinin elmi təminatı üçün ədəbi-nəzəri tədqiqatlara da ehtiyac var. Akademik İsa Həbibbəylinin “Azərbaycan ədəbiyyatı: dövrləşdirmə konsepsiyası və inkişaf mərhələləri” monoqrafiyasında və il boyu mətbuatda işıq üzü görən məqalələrində dövlətçilik məsələlərini diqqət mərkəzində saxlaması, nəzəri müddəalarla çıxış etməsi onun yaradıcılığının xarakterik xüsusiyyəti kimi diqqəti cəlb edir. Folklor İnstitutunun son illər “Folklor və dövlətçilik” mövzusunda keçirdiyi konfranslar problemin tədqiqinə çoxsaylı tədqiqatçıları cəlb etmiş və milli dövlətçilik ənənələrinin qorunmasının strategiyasına elmi töhfələr vermişdir. AMEA Rəyasət Heyətinin 14 mart 2018-ci il tarixli, 7/3 №-li qərarı ilə

¹ Maral Yaqubova. Nəsr: nəzəriyyə və yaradıcılıq texnologiyaları. Ədəbi proses 2018. Bakı, “Hədəf” nəşrləri, 2019, s.201-233

təsdiq olunmuş “İdeya-estetik tərbiyədə ədəbiyyat və incəsənətin rolu: milli kimlik və mənəvi zənginlik” elmi tədqiqat proqramı çərçivəsində yerinə yetirilən layihə də həmin istiqamətdədir. Layihənin 2018-ci ildə yerinə yetirilən hissəsi 2019-cu ildə kollektiv monoqrafiya kimi çap olunmuş,¹ 2019-cu ilə aid yekun konfrans keçirilmiş, tamamlanmış tədqiqatlar çapa təqdim olunmuşdur. Monoqrafiyada akademik Muxtar Kazımoğlu, AMEA-nın müxbir üzvü Kamran Əliyev, professor Tahirə Məmməd, filologiya elmləri doktorları Mahirə Quliyeva, Əfzələddin Əsgər, filologiya üzrə fəlsəfə doktorları Elçin Abbasov və Gülnar Osmanova ədəbiyyatın strateji rolu ilə bağlı elmi əhəmiyyətli tədqiqatlarla çıxış etmişlər.

- *Qərb nəzəriyyələrindən tərcümələr*

Qorxmaz Quliyevin orijinaldan tərcümə etdiyi Mişel Fukonun “Sözlər və nəsnelər” (humanitar elmlərin arxeologiyası)² əsəri iki mənada mühüm əhəmiyyətə malikdir; həm kitabın birbaşa yazıldığı dildən tərcüməsi, həm də həmin əsərin beynəlxalq nəzəri fikir dövriyyəsində xüsusi yerə malik olması ilə. “Sözlər və nəsnelər” Fukonun üçüncü əsəridir. 1969-cu ildə çap olunub və ona böyük şöhrət qazandırılıb. Təlatümlü fikirləri və həyatı ilə insanların diqqətini cəlb edən Fuko XX əsrin fenomenal fikir sahiblərindən biridir. Onun istifadə etdiyi epistem anlayışı və texnologiyasından istifadə etməklə ədəbiyyatın bir çox gizlilərini üzə çıxarmaq mümkündür. Dünya nəzəri praktikasının

¹ Ədəbiyyat və incəsənət: Milli kimlik və mənəvi zənginlik, I kitab. Bakı, “Elm və təhsil”, 2019

² Mişel Fuko. Sözlər və nəsnelər. Humanitar elmlərin arxeologiyası. (tərcümə: fil.e.d. professor Qorxmaz Quliyev). Bakı, 2019

da Fuko metodu geniş yayılmasına baxmayaraq, Azərbaycanda ona bir o qədər də müraciət olunmamışdır.

Britan-Amerikan teatrşünası, dramaturq, müğənni, tərcüməçi kimi də tanınmış Erik Rassel Bentlinin məşhur əsəri olan “Dramın həyatı”¹ kitabının Azərbaycan dilinə tərcüməsi nəzəri fikrimizi zənginləşdirməsi baxımından əhəmiyyətlidir. Kitab ənənəvi poetika istiqamətində – dramın əsas komponentləri və janrlarından bəhs etsə də, müəllifin yanaşmaları, mətnlərdən doğan müşahidə və müddəaları ilə nəzəriyyəni zənginləşdirir və elmi qaynaq kimi əhəmiyyətlidir.

Təqdim etdiyimiz tezlərdən də göründüyü kimi, 2019-cu il ədəbiyyat nəzəriyyəsi sahəsində məhsuldar il kimi qiymətləndirilə bilər.

¹ Bentli, Erik. Dramın həyatı: dərs vəsaiti. E.Bentli; ruscadan tərc. ed. F.Cəlilova; elmi red. R.Mustafayeva. Bakı: ADNİU, 2019

Elçin MEHRƏLİYEV
Filologiya elmləri doktoru

BƏDİİ PUBLİSİSTİKA–2019

Hər bir yeni dövr özünün ideya-məzmun mündəricəsi ilə fərqli ədəbiyyatını, o cümlədən bədii publisistikasını doğurur və biz artıq bir neçə ildir ki, publisistika yaradıcılığının cari vəziyyətini araşdırırıq.

Ötən məruzələrimizdə publisistikanın “ədəbi prosesin çox mühüm və məhsuldar bir qolu kimi zamanın, mühitin tələblərinə müvafiq olaraq yaradıcılıq potensialını aktiv ictimai fəaliyyət üsuluna çevirmək vasitəsi, sənətkarın həyata nüfuzunun başlıca barometri, mövcud problemlərin həlli istiqamətində düşünməyə və hərəkətə sövq edən yeni fikir, ideya, enerji ötürücüsü”¹ olduğunu vurğulamışdıq. Bədii publisistikadan bəhs edərkən həmin tərifə belə bir bənd də əlavə etmişdik: “Yazıçı publisistikası da həyat hadisələrini, konkret situasiyaları canlı, xarakterik fakt, ad, ünvanlarla, elmi-məntiqi dəlil və sübutlarla əks etdirməyi tələb edir, bununla belə, yazıçı-publisist öz yaradıcılıq vəzifəsini dil, üslub, süjet, kompozisiya baxımından özünəməxsus bir ustalıqla, obrazlı şəkildə yerinə yetirməlidir – hər hansı bir bədii-publisist əsərin ictimai təsir gücü, bilavasitə, onun ideya-estetik mükəmməlliyindən, emosional təsir qüvvəsindən asılı olur”.²

¹ E.Mehrəliyev. Pubkisistika: meyillər, problemlər, axtarışlar. / Ədəbi proses–2017. Bakı, “Hədəf” nəşrləri, s.341

² Yənə orada

Əvvəlki məruzələrimizdə həmçinin publisistika ilə bədii publisistika, yaxud bədii ədəbiyyatla bədii publisistika arasındakı sərhədlərin zərifliyindən bəhs etmiş və həmin “sərhədlərdə” seçim apararkən bir sıra nəzəri tələblərə diqqət yetirməyin vacibliyini bildirmişdik. Onu da qeyd etmişdik ki, müasir dövrü mətbuatda dərc edilən bədii-publisist yazıların seçim çətinliyi bilavasitə materialın hazırlanmasında və redaksiya tərəfindən oxuculara təqdimatında janr təyinatının müəyyənləşdirilməsi kimi mühüm bir məsələyə laqeyd münasibətin nəticəsi kimi meydana çıxır və bu “tendensiya” tədricən janr yeknəsəkliyinə gətirib çıxarır.

Biz builki məruzəmizdə təkrarçılığa yol verməmək üçün nəzəri mülahizələrdən daha çox, ümumi vəziyyət haqqında təsəvvür yarada biləcək bir sıra xarakterik nümunələrin təhlilinə üstünlük verəcəyik.

Ötən ilin publisistika mənzərəsində Azərbaycanın tarixi, əhalisi, onların milli kimliyi, mədəniyyəti, dili, ədəbiyyatı, adət-ənənələri, azadlıq və istiqlaliyyət uğrunda mübarizəsi haqqında elmi-publisist araşdırmaları yenə də fəal görünür. Belə yazıların müəllifləri azərbaycançılıq ideyasını əsas xətt kimi götürmüş, onun tarixi inkişafını izləməklə yanaşı, müasir cəmiyyət quruculuğunda qarşıya qoyduğu vəzifələrdən və onların yerinə yetirilməsi vəziyyətindən bəhs etmişlər. Bu baxımdan, ötən il çapdan çıxmış bir sıra müxtəlif janrlı məqalələrdən seçmələr topluları (məsələn, Vidadi Babanlı-

nın “Yaddaş saxlancları”, Akif Əlinin “Yaradan”, Gülnar Səmanın “Sözümüz sözdür”, Rövşən Ağayevin “Hadisələrin, tədbirlərin fraqmentləri” və s.) qələmin əsas vəzifəsini vətənə, millətə, dövlətçiliyə xidmətdə görmək amalını təcəssüm etdirir. Bu kitablarda toplanmış yazılar yalnız hadisələrə münasibətdə aktualıq və polemika məqamları ilə deyil, həm də yazı manerası, dil-üslub, düşüncə, mühakimə tərzini orijinallığı ilə canlı və tərəvətlidir. Həmçinin, gənc yazar Türkan Turanın keçən il işıq üzünü görmüş “O” esselər kitabında insan hiss və duyğularının özünəməxsus bədii-publisist ifadəsini görürük. Əli Rza Xələflinin “Vətən istinadı – Azərbaycançılıq” (“Kredo” qəzeti, 4 aprel), Kamil Hüseynoğlunun “Novruz bayramı: tarix və ənənələr” (“Kredo” qəzeti, 14 mart), İsa Həbibbəylinin “Azərbaycançılıq konsepsiyası” (“Ədəbiyyat qəzeti”, 13 iyul), Tehran Əlişanoğlunun “Heydər Əliyev və mədəni mühit – ulu öndər” (“Ədəbiyyat qəzeti”, iyul sayları), Teymur Əhmədovun “Mustafa Kamal Atatürk və Nəriman Nərimanov” (“Kredo” qəzeti, 8, 23 avqust), Rafael Hüseynovun “Zəngəzurlu döyüşünün son öpüşü” (“525-ci qəzet”, 17 avqust), Ağasən Bədəlzadə ilə Məhərrəm Hüseynovun “Adımız, soyadımız və mənəvi həyatımız” (“Kredo” qəzeti, 20 noyabr), Məhərrəm Şəmkirinin “Tariximizi ləkələyənlər” (“Kredo” qəzeti, 20 noyabr), Səməd Bayramzadənin “Gəzməyə qərib ölkə, ölməyə vətən yaxşı” (“Kredo” qəzeti, 27 noyabr), Qorxmaz Abdullanın “Telekanallarda dilimizin qəsdinə durublar” (“Kredo” qəzeti, 27 noyabr) və s. kimi çoxsaylı yazılar geniş ictimai məzmun, aktualıq və polemika keyfiyyətləri ilə səciyyəvidir.

Qeyd etməliyik ki, Azərbaycan xalqı milli müstəqilliyini əldə etdikdən sonra dövlət siyasətinin ən mühüm istiqamətinə çevrilmiş Azərbaycançılıq ideologiyası geniş xalq kütlələri tərəfindən dəstəklənmiş, ictimai-ədəbi fikir meydanında ən çox müraciət olunan mövzuya çevrilmişdir. Bu sahədə ardıcıl olaraq qələm işlədən müəlliflərdən biri, bəlkə də birincisi akademik İsa Həbibbəylidir. Onun “Azərbaycançılıq konsepsiyası” adlı yazısı Azərbaycançılığın milli ədəbiyyat tariximizdə, mədəniyyətimizdə təşəkkülü, formalaşması və müstəqillik illərində inkişaf istiqamətləri ilə bağlı dərin araşdırmalar nəticəsində əsaslandırılmış qənaətlərinin yığcam toplusu, konsepsiyasıdır. Yazının publisistik dəyəri, çəkisi yalnız geniş oxucu kütlələrinə ədəbi-tarixi bilgiler çatdırmaqda deyil, həm də Azərbaycançılıq ideologiyasının elmi-nəzəri əsaslarının sadə, anlaşıqlı dil-üslubda şərhindədir. Alim uzun əsrlər ərzində ümumxalq danışığı dili vasitəsilə Azərbaycan dilinin yaranması, nəhayət XIII əsrdən etibarən Azərbaycan ədəbi dilinin təşəkkül tapması, “Azərbaycan dili” və “Azərbaycan xalqı” ifadələrinin rəsmi şəkildə işlədilməsi tarixi, Azərbaycançılığın müstəqillik dövründə dövlət ideologiyasına çevrilməsi, ictimai-ədəbi fikrimizin bu prosesdə rolu və s. haqqındakı fikir və qənaətlərini həm də publisistcəsinə ümumiləşdirib şərh edir. Məqalədən bir parçaya diqqət yetirək:

“Azərbaycançılıq – milli düşüncənin və Vətən anlayışının bir yerdə qavranılması təlimi kimi xalqın və ölkənin milli maraqlarının – maarifçilikdən milli azadlıq ideyalarına, istiqlal mübarizəsi düşüncəsinə, dövlət müstəqilliyi şüuruna qədərki bütün ideallarının ədəbiyyatın canında və

qanında olmasını qaçılmaz həyati təlabat səviyyəsinə qaldıran ümummilli məfkurədir. Azərbaycançılıq – milli ədəbiyyatın axarını ölkə maraqlarına doğru istiqamətləndirən mühüm ədəbi-ictimai təlimdir. Azərbaycançılıq - ədəbiyyatda əsas hədəf kimi milli-mənəvi özünüdərk və vətənpərvərlik ideyalarının parlaq bədii təcəssümüdür, xalqın hər-tərəfli inkişafına xidmət edən ümummilli məfkurədir. Nəhayət, Azərbaycançılıq - ədəbiyyatda milli istiqlal və müstəqil dövlətçilik ideallarının təcəssümü olan əbədiyaşar təlimdir!”¹

Müəllif Azərbaycançılıq konsepsiyasının mahiyyətini müəyyənləşdirir, prinsiplərini göstərir. Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafında qədim türk sivilizasiyasının tanrıçılıq təliminin və ərəb-islam sivilizasiyasının rolunu vurğulayır, sovet kommunist ideologiyasının ateizm tərbiyəsinin milli soy-kökədən ayırmaq cəhdindən savayı bir şey olmadığını əsaslandırır. Orta əsrlərdə əxilik, sufizm və hurufilik təriqətlərinin həm də bədii-fəlsəfi cərəyana çevrilməsi və bunun intibah dövrü Azərbaycan ədəbiyyatının inkişaf etdirilməsindəki rolunu, Azərbaycan xalqının mənəvi təkamülündəki əhəmiyyətini açıqlayır. XIX əsrdən etibarən Azərbaycan ədəbiyyatında meydana gəlmiş maarifçi realizm, tənqidi realizm, romantizm kimi ədəbi cərəyanların ədəbiyyata dəyişikliklər gətirdiyini göstərir. Müstəqillik dövrü ədəbiyyatımızın inkişaf istiqamətlərindən söz açır. Və nəhayət, belə bir qənaətini bölüşür ki: *“Azərbaycançılıq, sivilizasiya amili, ədəbi cərəyanlar və ədəbi-tarixi pro-*

¹ İsa Həbibbəyli. Azərbaycançılıq konsepsiyası. “Ədəbiyyat qəzeti”, 13 iyul 2019-cu il

sesin reallıqları Azərbaycan ictimai-mədəni fikrinin və ədəbiyyatının əsrlər boyu keçdiyi inkişaf yolunun ana xətlərini, əsas istiqamətlərini və başlıca məzmununu müəyyən etməyə imkan yaradır.”¹

Şair, publisist Əli Rza Xələfli problemə bir başqa səpkidən – milli ədəbiyyatımızdakı Azərbaycançılıq ideya xəttinin xalqı mənəvi birliyə səsləmək, bütün zümrələrin Vətən naminə yekdilliyinə xidmət etmək missiyasından və bunun öyrənilməsinin əvəzsiz əhəmiyyətindən çıxış edir. Bu məqsədlə öz düşüncələrini tənqidçi-ədəbiyyatşünas Təyyar Salamoğlunun “İsmayıl Şıxlının bədii nəsr”, “Qarlı aşırım”dan keçən yollar”, “M.Ə.Sabirin milli intibah idealı” kimi dəyərli tədqiqat əsərləri üzərində kökləyir. Xüsusi olaraq qeyd edir ki: “...*hər üç əsərdə xalqın milli varlığını qoruyan keyfiyyətlər araşdırılır. Əsərlərin ümumi cəhəti millətin birliyini qorumaq, milli varlığın yaşarlığını təmin edən keyfiyyətləri üzə çıxarmaq, günümüz üçün aktual cəhətləri göstərməkdir... T.Salamoğlu Sabir, İsmayıl Şıxlı, Fərman Kərimzadə və qeyri sənətşünas, ədəbiyyatşünas və digər söz-fikir sahiblərinin düşüncələri təmsalında ayrı-ayrı zümrələrin birləşmə məqamlarını tapır, onları milli birliyə, vətənə xidmətə çağırır... Onun obyekt olaraq təhlilə çəkdiyi əsərlər bu vaxta qədər yalnız ictimai aşağıların mənafeyi və istəkləri baxımından şərh edilib. Salamoğlu isə ilk dəfə bu əsərlərə nə ictimai aşağılar, nə də ictimai yuxarılar mənafeyindən yox, milli birliyə çağırış*

¹ İsa Həbibbəyli. Azərbaycançılıq konsepsiyası. “Ədəbiyyat qəzeti”, 13 iyul 2019-cu il

mövqeyindən yanaşib.”¹ Həm yazıçının, həm də tənqidçinin Azərbaycançılıq idealını Ə.R.Xələfli “milli ruhun, milli varlığın işğalına qarşı dözümsüzlük, qiyam gücü” kimi xarakterizə edir. Ümumiyyətlə, müəllifin nəzərində, Azərbaycançılıq ideali xalqımızın yaşam və inkişaf qüdrətinin dayağı, istinad nöqtəsidir.

Qeyd etməliyik ki, Ə.R.Xələflinin “Vətən istinadı – Azərbaycançılıq” məqaləsi, əslində, 2016-cı ildə çap etdiyi “Tənqidçinin azərbaycançılıq ideali” (*Bakı, 2016, “3 saylı Bakı Mətbəəsi ASC, 336 s.*) adlı monoqrafiyasına sözardır, və istər bu fakt, istərsə də müəllifin mütəmadi olaraq “Azərbaycançılıq ideali” mövzusunda müraciəti onun publisist yaradıcılığının əsas xəttini təşkil etdiyini, müasirlik duyğusunu, cəmiyyətdə gedən proseslərə qarşı həssaslığını göstərir.

Publisistikamız Vətən torpaqlarının hissə-hissə parçalanması, 1918-ci ilin mart qırğınları, Sumqayıt təxribatı, 20 Yanvar, 20 noyabr, Qaradağlı, Xocalı, Qarabağın işğalı və s. kimi milli faciələrimiz, eləcə də mədəni-tarixi irsimizə erməni təcavüzü haqqındakı həqiqətləri dünyaya çatdırmağa çalışmaqda davam etmişdir. Bu baxımdan Sədrəddin Daşkərpülünün “Erməni kəşfiyyatçısının Azərbaycandan çırpışdırdıqları” (“*Kredo*” qəzeti, 11 yanvar) yazısını, Babullanın “Ədəbiyyat qəze-

¹ Əli Rza Xələfli. Vətən istinadı – Azərbaycançılıq. “Kredo” qəzeti, 4 aprel

ti”ndə dərc etdirdiyi “Erməni qəsdləri: soyqırımları, deportasiyalar, repressiyalar və təxribatlar” silsiləsini (19,20 yanvar, 13 aprel), Mina Rəşidin “Mübariz” (“Ədəbiyyat qəzeti”, 9 fevral), Şöhrət Namazovanın “Laçın düşməndə qalmayacaq” (“525-ci qəzet”, 17 may), İmdat Avşarın “Zəngəzurda mənim ürəyimin məzarı qaldı” (“Ədəbiyyat qəzeti”, 24 avqust), habelə “525-ci qəzet”in Newtimes.az saytından dərc etdiyi “Erməni siyasi şüurunun cahilliyi” (1 may) adlı məqalələrini xarakterik nümunələr kimi xatırlatmaq mümkündür. Bu və ya bu kimi informasiya yüklü, fakt və rəqəmlərə istinad edən yazılardan belə aydın olur ki, publisistikamızın təcavüzkara münasibəti birmənalıdır: sənə qarşı düşmənçilik fəaliyyətini dayandırmayanı, axır ki, cəzalandırmaq və durdurmaq lazımdır! Publisistikamız, həmçinin, siyasi və iqtisadi maraqlar üzündən yeridilən milli və dini ayrı seçkilik siyasətini, işğal edənlə təcavüzə məruz qalana qarşı ikili standartlar mövqeyini tənqid yolu ilə haqqı müdafiə etməyə çağırır. Lakin etiraz ruhlu belə yazıların əksəriyyəti problemə münasibətdə daha çox hüzn, kədər hissələrini ifadəyə üstünlük verir, məqsədə nail olmağın yollarını, metodlarını göstərmir. Publisistikamızın bu sahədəki vəziyyətini və qarşısında duran vəzifələri professor Qulu Məhərrəmli “Qordi düyünümüz” adlı yazısında belə ümumiləşdirir:

“1918-ci ilin martundakı kütləvi qırğınlar, Zəngəzur qətliaamları, Qarabağ problemi, Ağdaban, Cəmilli faciələri bizim milli dərdlərimizdir və bunların dünyaya çatdırılması vacibdir. Amma necə?! Kimlərisə söyüb-qarğıyıb ağlamaqları? Təbii ki, faciə qurbanlarını yad edib göz yaşları tökmək, insanın dərdini bir anlıq yüngülləşdirir, amma

dünyanın ürəyini yumşaltmışdır. Dünya ağlamağı çoxdan tərgidib, kövrək hisslərin yerini çoxdan hüquqi formullar, hər halda, qanun və məntiq havasına köklənmiş düşüncə tərzinə tutub. Üzdə olan bunlardır, alt qatda isə xristian təəssübkeşliyi və siyasi maraqlardır. Biz özümüzdə təpər tapıb Şərq müdrikliyini və dağınıq düşüncə tərzimizi Qərbin işgüzar təfəkkürü və çevik piar texnologiyaları ilə birləşdirməliyik. Lirik məzmunlu fəryad bəyanatları, köhnə işıq tərzini və duyğusallıq burada keçərli deyil. Ötən əsrin əvvəllərindən şüurlarımızda tüğyan edən, elə indi də ara-sıra bəzi nadanların yaraşığı olan kortəbii vətənpərvərliklə uzağa gedə bilmərik. Biz milli problemlərimizi dünyaya çatdırmağın yeni metodlarını hazırlamalıyıq. Bunun üçün çox gec də olsa, ölkədə bu problemləri (Qarabağ, soyqırımlar və s.) əsaslı şəkildə öyrənən xüsusi elmi mərkəzlər yaratmalıyıq. İnternet saytlarında parlaq adlar olsa da, ayrı-ayrı institutlarda problemlərin müxtəlif tərəfləri öyrənilsə də, bu məsələ ilə bağlı vahid informasiya bazamız yoxdur. Problemin təqdimatında vahid sistem, vahid mövqe və təbliğat metodikası da yoxdur. O səbəbdən hər kəs əlinə keçən fakta və ya tarixi epizoda öz “sərbəst” yozumunu verir. Sistem yoxdursa, belə dağınıq elementlərdən danışmağa dəyməz.

Daha bir məqam: müasir dünya vizual informasiyaya meyillidir. Audiovizuallıq zamanın dilidir, ifadə vasitəsidir. Bu cəhətdən də geridəyik. Etiraf etmək çox acıdır, amma bu faktdır ki, milli problemlər kontekstində Azərbaycanın son dövr tarixini əks etdirən yığcam və dolğun sənədli filmlərimiz, demək olar ki, yoxdur. Uzun-uzadı filmlər isə

eyni məzmunlu qalın kitablar qədər mənasız və darıxdırıcıdır.”¹

Bu sitatdan da göründüyü kimi, müəllif “Qordi dünyünü”nə çevrilmiş Qarabağ problemimizin həllinin gecikməsinə görə bilavasitə siyasi-ictimai publisistikamızı, onun bu sahədəki axtarış səylərinin zəifliyini, “dərdlərimizi, faciələrimizi dünyaya necə çatdırmaq?” sualına cavab tapa bilməməkdə qınayır, məntiqli təklif və mühakimələri ilə publisistika yaradıcılığımızın həm ideya-məzmun, həm də forma axtarışları baxımından yenilənməsi zərurətini əsaslandırır. *“Milli mövcudluq və dünyaya qovuşmaq uğrunda kəskinləşən mübarizədə işıqlı dünyaya düşmək üçün biz həmin dünyanın dilində danışmağı bacarmalıyıq. Bunun üçün də demokratiyaya yönəli bilgi və davranışları mənimləməli, özümüzü təqdim və təbliğ etməyin fərqli texnologiyalarını öyrənməliyik. Son illərdə Xocalı soyqırımı ilə bağlı Rusiya, Avropa və Amerikada “Xocalıya ədalət” şüarı ilə aparılan genişmiqyaslı və uğurlu kampaniya bizi bu barədə daha dərindən düşündürməyə vadar edir”* – qənaətinə gəlir.

Təcavüzdən qurtulmaq və bu taleyüklü işdə ədəbiyyatın rolu məsələsi gənc yazarlarımızı da ciddi şəkildə düşündürməkdədir. Bu baxımdan, Emin Pirinin “Ruhun qayıdıışı” adlı publisist qeydləri problemə münasibətdə orijinallığı ilə seçilir. Müəllif belə bir xüsusi nüansa diqqət çəkir ki, məğlub müharibələrdə məğlub tərəf böyük ədəbiyyat yarada bilmir, yəni məğlubiyət və təslimçilik əhval-

¹ Qulu Məhərrəmli. Qordi dünyünüz. “Kredo” qəzeti, 1 noyabr 2019-cu il

ruhiyyəsi ədəbiyyata bir sönüklük və ruh düşkünlüyü gətirir. O, öz fikrini əsaslandırmaq üçün Aprel döyüşlərinin yaratdığı canlanmanı, müharibə ruhunu geri qaytardığını misal gətirir:

“Aprel hadisələrindən sonra ədəbiyyatımızda həm bədii mətnin keyfiyyət baxımından, həm də pafosdan uzaq ciddi şeirlər, nəsr nümunələri ortaya çıxmağa başladı. Elə Şərif Ağayarın “Komandir” əsəri, digər gənc yazarların Aprel hadisələri barədə hekayə, şeirləri kifayət qədər uğurlu alındı. Bizə sadə görünsə də, bu tip bədii ədəbiyyat nümunələri cəmiyyətin şüurunda, düşüncə tərzində önəmli rol oynayır. Burdan o nəticəni çıxara bilərik ki, ədəbiyyatımızda Qarabağda yaşananları, faciələri üzə çıxarmaq üçün “aprel”lər lazımmış. Çünki məğlubluq həmin sahə üzrə həvəssizlik, təhtəlsüür yarada bilməyəcəyi xofunu yaradır.”

Emin Pirinin qənaətinə görə, müharibə ədəbiyyatı ikili publika rolunu oynayıb: dünya publikası üçün keyfiyyətlə işlənmiş, qırğına məruz qalmış ədəbiyyat, yerli publika üçün millî ruhu qaldırmaq, müharibə həvəsini endirməmək üçün qəhrəmanlıq salnamələri. Bizə də yerli oxucular üçün pafosdan uzaq, həqiqətlərə söykənmiş qəhrəmanlıq əsərləri, xarici publika üçün sə faciə, işğal ədəbiyyatını yaratmaq lazımdır.

Publisistikamız, həmçinin, 1920-1930-cu illər repressiyalarının mahiyyətini araşdırmaqda israrlıdır, o, Sovet diktatura rejimini öz xofu, qorxusu ucbatından müxtəlif damğalar altında tökdüyü qanlara görə ittiham edir, günahsız qurbanlara bəraət hökmü çıxarır. Elnur Astanbəylinin “Kirovun qətlində, Bağirova sui-

qəsddə günahlandırılıb güllənənən Azərbaycan alimi” (“*Kredo*” qəzeti, 1 avqust), Elçinin keçən əsrin əvvəllərinin məşhur neft milyonçuları Musa Nağıyev və Şəmsi Əsədullayevin nəvəsi Ümm-ül Banunun – mühacir həyatında fransız yazıçısı kimi tanınmış Baninin taleyindən bəhs edən “Taleyin yazısı” adlı очерki (“*Ədəbiyyat qəzeti*”, 28 sentyabr), fil.e.d., professor Cəlal Qasimovun istedadlı aktyor Kazım Ziyanın həyat və fəaliyyətindən bəhs edən “Kazımsadə Kazım Ziya, yaxud məhbəsdə oynanılmış rol” (“*Ədəbiyyat qəzeti*”, 12 oktyabr), ədəbiyyatşünas-alim Xalid Səid Xocayevə həsr etdiyi yazıları (“*Kredo*” qəzeti, 2 noyabr və 11 dekabr), və s. kimi məqalələri xatırlamaq olar. Yaxud Azər Turanın “Ərtoğrul Cavid – ölümə tərkdir edilən” (“*Ədəbiyyat qəzeti*”, 18 may) məqaləsi Hüseyn Cavidin oğlu Ərtoğrulun faciəvi həyatından və onu faciəyə sürükləyən ictimai-siyasi mühitdən bəhs edir. Məqalədə istedadlı bir Azərbaycan gəncinin intellektual səviyyəsi, yaradıcılığa marağı (yazıçılığı, bəstəkarlığı, rəsamsamlığı və s.), nakam arzuları haqqında bir-birindən maraqlı, yeni faktlar, məlumatlar verilir və məqalənin səmimi, ehtirashlı bir dildə yazılışı müəllifin həm də Hüseyn Cavid ocağına və sənətinə dərin sevgi-hörmətinin ifadəsi kimi dəyərləndirilməlidir. Təbii ki, bu və ya bu kimi yazılar içərisində istedadlı yazıçımız Elçinin qələmindən çıxmış “Taleyin yazısı” məqaləsi bədii очерk janrının tələblərinə daha uyğundur və yazıçı-publisist dilinin incəlik və gözəllikləri ilə süslənmiş bu очерk xalqımızın başına gətirilmiş müsibətləri bir insanın taleyi haqqındakı ağırlı hekayətində rəvan, oxunaqlı şəkildə təcəssüm etdirə bilmişdir. Bu uğurlu yazı bir daha göstərir ki, mövzunu dərindən öyrən-

mək, problemin mahiyyətini açan faktlar toplamaq, onları mənalandırmaq və oxucuya təqdimat zamanı bədii ifadə vasitələrindən maksimum yararlanmaq heç də asan başa gəlmir: tanınmış klassiklərimizin publisistika yaradıcılığına olduqca ciddi münasibət göstərmək ənənə və məsuliyyəti bu gün də sözə, sənətə yüksək dəyər və tələb verən qələm adamlarımız tərəfindən davam etdirilir.

İl ərzində siyasi-iqtisadi, sosial-ictimai mövzulara mütəmadi olaraq müraciət edilmişdir ki, bu da xalq həyatına, cəmiyyətdə gedən sosial, iqtisadi, mədəni proseslərə və problemlərə publisist diqqətinin təzahürüdür. Bu tip məqalələrdə toxunulan mövzu ətrafında informasiya verilməklə yanaşı, təqdir, tənqid, təklif, tələb arqumentləri nəzərə çarpır. Məsələn, Xalq yazıçısı Anar “Odlar yurduunun küləklər şəhəri” adlı məqaləsində (“*Ədəbiyyat qəzeti*”, 13 iyul) Bakının keçmiş, bugünkü və sabahkı həyatı ilə bağlı məsələlərə toxunsa da, əsasən xeyallarının, arzularının, urbanistik fantaziyalarının Bakısından söhbət açır, başqa sözlə, yüz illər boyu tikilib-qurulmuş və bu gün də qurulmaqda davam edən paytaxt şəhərimizin sabahkı quruculuğu ilə bağlı istək və arzularını bildirir. Əslində, bu məsələ hər bir Bakılıni, xüsusən də şəhər quruculuğuna həssas və yaradıcı münasibət göstərən Bakı ziyalisini düşündürməmiş deyil və bu baxımdan məqalənin özünəməxsusluğu konkret bir nəfərin – bir müəllifin düşüncələrindən, onları ictimailəşdirmək, müzakirə predmetinə çevirmək istəyindən irəli gəlir. Məsələn, Anar paytaxt

şəhərimizdə ədəbiyyat və sənət xadimlərinin heykəllərinin ucaldılması problemindən bəhs edərkən, milli varlığımızın əzəmətli rəmzi hesab etdiyi Dədə Qorqudun heykəlini başqa cür təsəvvür etdiyini dilə gətirir. Yazır:

“Kitabi-Dədəm Qorqud”u başqa dastanlarımızdan fərqləndirən özəllik ondan ibarətdir ki, bu əsərdə Qorqudun özündən başqa, müxtəlif personajlar da önəmlidirlər və hər birinin öz təkrarsız plastik obrazı var... Bütöv bir qəhrəmanlar qalareyası və süjetlər zənginliyi, mənəcə, çoxfiqurlu kompozisiya şəklində canlandırılmalıydı. Həm də, mənəcə, konkret bir məkanda – Şıx çimərliyi tərəfdən Bakıya doğru gələrkən bu azman heykəllərin silüetlərini çox uzaqlardan Şubanı dağlarının zirvəsində görə bilərdik. Çox da baha başa gəlməyən Abşeron daşından yonulmuş bu heykəllər kompozisiyası uzaqdan ifadəli silüetlər kimi, yaxından isə əzəmətli plastik obrazlar kimi diqqəti çəkərdi. Cənub tərəfdən şəhərə yaxınlaşdıqda, sanki möhtəşəm və əfsanəvi bir aləmə daxil olardıq.”¹

Yaxud, yazıçı Koroğlu heykəlini Bakının heykəl rəmzi kimi qavradığını və onun Dağüstü parkda Kirovun heykəlinin yerində Çənlibel qalası pyedestalinin üstündə Qırat belində ucaldılmasını arzulayır; Azneft meydanında hər qış yolka bəzəməkdənsə, Bakının neft rəmzi, qara qızılıımızın tükənməzliyini simvolizə edən buruq qurulmasını təklif edir və s. və i.a.

Qeyd etməliyik ki, Bakının memarlıq abidələri ilə bəzədilməsi, şəhərdə sonradan – sovetlər dönəmində oturuş-

¹ Anar. Odlar yurdunun küləklər şəhəri. “Ədəbiyyat qəzeti”, 13 iyul 2019-cu il

muş yer-yurd adlarının dəyişdirilib milliləşdirilməsi arzusu Anarı çoxdan düşündürən mövzulardandır. Təsadüfi deyil ki, yazıçı-publisist bu yazısında hələ neçə illər bundan əvvəl qaldırdığı təşəbbüsə qayıdır. Dağüstü parkın “Şəhidlər dağı”, Dənizkənarı bulvarın “Sahil bulvarı” kimi adlandırılmasının mahiyyətini açıqlayır. Bir daha qeyd edir ki, Şəhidlər dağı ikimənalı ifadədir. Həm şəhidlərin dəfn olduğu Dağ kimi, həm də Qara Yanvarın xalqımızın ürəyinə çəkdiyi dağ kimi. Müəllif Şəhidlər dağında keçmiş “Drujba” restoranının yerində “Şəhidlər muzeyi”nin yaradılmasını nəzərdə tutur, onun forma və məzmun baxımından tərtibatı ilə bağlı fikirlərini bölüşür, milli faciələrimizi göz önündə canlandıran mənzərələrin, nadir tarixi şahadət kimi böyük təsir gücünə malik olacağını bildirir.

Bir sözlə, Anar bu məqaləsi ilə Bakının daha da gözəlləşdirilməsini istəyir, yeni quruculuq layihələrində milli-tarixi özünəməxsusluq ahənginin gücləndirilməsini arzulayır, şəhər quruculuğunun həm də tarixi yaddaşımızı canlandırmaq vasitəsi olduğunu vurğulayır.

Başqa bir yazıda – Ceyhun Abbasovun “İçərişəhər” idarəsi: ictimai rəyi nəzərə almayanda...” (“525-ci qəzet”, 3 may) adlı məqaləsində də qədim tarixi abidələrimizə diqqətli münasibət tələb olunur, abadlıq və tikinti işləri apararkən ictimai çaşqınlığa yol verməmək üçün əhalinin əvvəlcədən məlumatlandırılması zərurəti vurğulanır.

Seyran Səxavətin “Horadiz möcüzəsi” adlı Füzuliyə səfər təəssüratı (“525-ci qəzet”, 17 may) son səkkiz ildə rayonun sosial-iqtisadi həyatının heyratəmiz inkişafının, Şakir Əlifoğlunun “Lələ təpəsi – Cəbrayıl açılan qapı” (“Kredo”, 25 aprel) məqaləsi Aprel döyüşləri zamanı bir

parça torpağımızın azad edilməsinin və burada aparılan quruculuq işlərinin xalq içərisində yaratdığı xoş əhval-ruhiyyə üzərində köklənmişsə, Sadıq Murtuzayevin “İlisü süquta gedir” (“525-ci qəzet”, 11 sentyabr) məqaləsi bütün göstəriciləri ilə Azərbaycanın məşhur və qabaqcıl kəndlərindən olmuş İlisunun bugünkü acınacaqlı vəziyyətindən ciddi narazılığı ifadə edir – müəllif kəndin tarixi keçmişi ilə bu günü arasında anoloji müqayisələr aparır, irəli getmək əvəzinə bütün sahələrdə geriləməsinin səbəbini axtarır, irad və təkliflərini bildirir. Etiraf etməliyik ki, şəhər və kəndlərimizin sosial-iqtisadi vəziyyətini ən xarakterik faktlarla əks etdirməklə, ictimai-mənəvi simasını canlı şəkildə açıb-göstərməklə yurd sakinlərinin sevinc və fəxarətini, arzu və iradəsini bu dərəcədə yaxından ifadə edən belə publisist yazılarına indi çox az təsadüf olunur. Hər halda publisistika ictimai həyat və məişətimizə nüfuz edir, əldə edilən nailiyyətlərə görə də, həlli gecikdirilən problemlərə görə də düşünüb nəticə çıxarmağa sövq edir, xalq həyatına nüfuz edən əsl yaradıcılıq nümunələri isə istər mətbuatda, istərsə də geniş oxucu kütlələri arasında səsləşməyə, polemikaya səbəb olur. Təsadüfi deyildir ki, şair-publisist Ramiz Məmmədzadə “İlisü süquta gedir” adlı yazını “həyəcan zəngi” kimi dəyərləndirmiş, yurdlarımızın sosial-iqtisadi problemlər girdabına düşməsinin başlıca səbəbini laqeydlik və məsuliyyətsizliklə izah etmişdir.

Başqa bir müəllif - Səbuhi Məmmədli “Qapımı döyən canavarlar, Telliyyə vurulan üç güllə, dağlar qoyundakı sirlə ev” (“Kredo”, 11 iyul) adlı məqaləsində kənd mövzusunə – bir kəndin timsalında yurdlarımızın keçmişi və bu günü probleminə toxunur və jurnalist marağı onu 44 ildir

ki, ətraf aləmdən, sivilizasiyadan kənar bir yerdə - başı du-manlı Sanqalan dağının ətəyində, vəhşi meşəliyin əhatə-sində, bəni-adamın olmadığı bir yerdə, balaca bir vaqonda yaşayan Şura qarı ilə qızı Sevincin həyat tərzini, dolanışıq və qayğılarını təsvir etməyə sövq edir. Oçerk həcmcə kiçik olsa da, maraq doğurur, təbiət təsvirləri, folklor nümunələ-rindən yerli-yerində istifadə, tənhalıqda və çətin sosial şə-raitdə yaşayan kiçik ailənin özünəməxsus həyat tərzini haq-qındakı informasiyalar yazıya bir canlılıq, dolğunluq gəti-rir. Təəssüf ki, ana ilə qızını yurda bağlayan daxili-mənəvi səbəbləri öyrənmək istəyən oxucu bir sıra suallara yazıda cavab tapa bilmir, müəllif nədənsə bəzi vacib mətləblərin üzərindən tələsik keçir.

Yazıçı-publisist Hüseynbala Mirələmov “İlham Əli-yev islahatlarının yeni mərhələsi” (“Kredo”, 27 noyabr) adlı qeydlərində, Ceyhun Abbasov, S.Qarayeva, Pərvanə və digər müəlliflər “525-ci qəzet”də dərc etdirdikləri icmal xarakterli yazılarında cəmiyyətdə gedən sosial-iqtisadi proseslərə dövlət idarəetmə kontekstindən yanaşır, yeni is-lahatların cəmiyyəti növbəti inkişaf mərhələsinə çatdıraca-ğına inanlarını ifadə edirlər.

Lakin biz bu və ya bu kimi başqa yazılara müraciət et-mədən deyə bilərik ki, sosial-ictimai problemlərə fəal mü-nasibətdə virtual məkan polemikası, fikir və düşüncələrin paylaşması qəzet, jurnal publisistikasından daha çevik gö-rünür. Bu çeviklik hətta bu günlərdə cəmiyyət üçün böyük təhlükə yaratmış koronavirus hadisəsinə ən müxtəlif yön-lərdən münasibət formasında daha aydın şəkildə hiss olun-du. Bu, əlbəttə, bir tərəfdən virtual məkanın geniş kütlələ-rin problem ətrafında fikir mübadiləsinə şərait yaradan

texniki imkanları ilə əlaqədardırsa, digər tərəfdən insanların açıq danışmaq, öz fikirlərini sərbəst şəkildə ifadə etmək istəyindən irəli gələn nəticədir və bu canlanmada bir sıra qələm adamları da aktiv iştirak etmiş, publisist müha-kimə və düşüncələrini bölüşmüşlər.

Publisistika əxlaq-mənəviyyat sahələrinə nüfuz edir, bu sahələrdə cəmiyyəti, Azərbaycan vətəndaşını narahat edən ən ciddi problemlərə toxunur. Belə yazılar səviyyəsinə, kəsərinə, ideya-məzmun yükünə müvafiq olaraq həm də müəllifin ictimai statusunu, onun bir qələm adamı kimi missiyasını təyin edir. Qeyd etməliyik ki, sosial-mənəvi proseslərə həssas və cəsarətli münasibət nöqtəyi-nəzərindən Qulu Məhərrəmli, Musa Yaqub, Niyazi Mehdi, Nəriman Qasımoğlu, Məmməd Oruc, Firuz Mustafa, Kamran Nəzirli kimi imzalar maraqla izlənilir. Niyazi Mehдинin “Ədəbiyyat qəzeti”ndə dərc etdirdiyi “Mən” olmağın tarixçəsi” silsiləsində onu böyüdən, tərbiyə edən sosial-ictimai mühitin dəyərləri diqqət mərkəzinə çəkilir. Təsvir və təhkiyələrdəki dəqiqlik, canlılıq yazının emosional təsir gücünü artırır. Gənc yazar Sevindik Nəsi-boğlunun “Kredo” qəzetində dərc etdirdiyi silsilə yazılarda yeni nəslin vətənə, xalqa xidmətlərinə görə böyük hörmət qazanmış tanınmış nümayəndələrinə dərin sevgi və arzuları yer alır. Zeynəb Mirzəyevanın “İnsanlığın faciəsi” (“525-ci qəzet”, 17 may) təhlili yazısında uşaqları intihara sürükləyən problemlər araşdırılır, Şahanə Müşfiqin Türkiyədə yaşayan tərcüməçi-jurnalist, həmyerlimiz Vüsalə Ba-

bayeva ilə söhbətində (“525-ci qəzet”, 6 sentyabr) müasir dövrdə mənəvi münasibətlərdə ünsiyyət qıtlığı, insanlarda bir-birinə qarşı inamsızlığın artması problemi diqqətə çəkilir, Əyyub Qiyasın “Keçmişdən gələcəyə gedən metro qatarı, yaxud dəyər məsələsi” (“Ədəbiyyat qəzeti”, 14 sentyabr) adlı yazısında isə ədəbiyyatın insan tərbiyəsinə dəki rolundan və müasir dövrümüzdə bu sahədə yaranmış ciddi problemlərdən bəhs olunur. Yaxud, Türkan Turan “Uçurumun bir addımlığı” (“525-ci qəzet”, 17 avqust) adlı yazısında sosial şəbəkə və yaşam tərzimiz problemini qaldırmaqla dəyişən zamanın yaratdığı mənəvi problemlərə daha həssaslıqla yanaşmağa, cəmiyyətin mənəvi mühitini saflaşdırmaqla üçün təcili tədbirlər görməyə çağırır.

Bütün bunlarla yanaşı, ötən ilin publisistika yaradıcılığında ədəbiyyat tariximizi araşdırma və çağdaş dövrün həyat və sənət əlaqələrindən bəhs edən tədqiq-təhlil səciyyəli ədəbi-tənqidi məqalələrin, ədəbi-tarixi yaddaşa müraciət səpkili araşdırma yazılarının, habelə, elm, sənət adamlarının həyat və yaradıcılığına həsr edilmiş portret oçerklərin, təzəcə çapdan çıxmış kitabların ideya-mündəricəsindən, sənətkarlıq məziyyətlərindən bəhs edən resenziya tipli yazıların yenə də çoxluq təşkil etdiyini müşahidə edirik. Belə yazılar, hər şeydən əvvəl, ədəbi-nəzəri düşüncənin ədəbi-mədəni mühitin müəyyən bir aktual problemi və yaxud problemləri ilə əlaqələndirilməsi, elmi-publisistik dil-üslub, ədəbi təhlil səciyyəviliyi ilə digər yazılardan fərqlənir və həmişə olduğu

kimi bu cür publisistika yaradıcılığında tənqidçi-ədəbiyyatşünaslar daha fəal görünürlər. Biz bu il də Anar, Elçin, İsa Həbibbəyli, Nizami Cəfərov, Vilayət Quliyev, Rəfael Hüseynov, Vaqif Yusifli, Rüstəm Kamal, Təyyar Salamov, Kamal Abdulla, Cavanşir Yusifli, Azər Turan, Əli Rza Xələfli, Sabir Rüstəmxanlı, Kamran Əliyev, Nizaməddin Şəmsizadə, Məti Osmanov, Əsəd Cahangir, Niyazi Mehdi, Elnarə Akimova, İlqar Fəhmi, Abid Tahirli, Vüqar Əhməd, Baba Babayev, Alxan Bayramov, Bədirxan Əhmədli, Gülşən Əliyeva-Kəngərli, Gülxani Pənah, Salidə Şərifova, Qəzənfər Paşayev, Nəzirməmməd Zöhrəbəyli, Nizami Tağısoy, İslam Qəribli, Yaşar Qasımbəyli, Rahid Ulusel, Maral Yaqubova, Nərgiz Cabbarlı, Gülbəniz Babayeva, Mərziyyə Nəcəfova, Pərvanə Məmmədli, Lütviyyə Əsgərova kimi neçə-neçə tanınmış müəllifin imzası ilə qarşılaşmış, maraqlı yazılarını oxuya bilmişik. Həmçinin, Anar “Aydınlarımız” adlı yeni layihə çərçivəsində dəyərli milli ziyalılarımız haqqında portret oçerklərini təqdim etmiş, Kamal Abdulla “Əvvəl-axır yazılanlar” ədəbi esselər, Vaqif Yusifli “Köhnə kişilər” və “Unudulmazlar”, Rüstəm Kamal həyat və sənət ilişkilərindəki gizlinləri özünəməxsus araşdırmalar, Nizaməddin Şəmsizadə “Fəhmin fəthi”, Günel Eyvazlı Azərbaycan qadınları silsilələrini davam etdirmiş, Şəmistan Nəzərli hərb tariximizin görkəmli nümayəndələri ilə yanaşı, ədəbiyyat tariximizin unudulmaz simalarının həyat və fəaliyyətinin öyrənilməmiş səhifələrini açıqlamış, Əlisəfdər Hüseynov sənətkarlarımız və sənət əsərlərimiz haqqındakı silsiləsini davam etdirmişdir. Xalq yazıçısı Elçinin “Məsuliyyəti nə üçün janrın boynuna atırıq?” adlı polemik yazısı (“Ədəbiyyat qəzeti”, 2-8 mart)

tənqidimiz və ədəbi prosesimiz ətrafında diskussiya açmağa səbəb olmuşdur. Habelə, bir sıra istedadlı qələm sahibləri (Qulu Ağsəs, Əli Rza Xələfli, Murad Köhnəqala, Səlim Babullaoglu, Sərvaz Hüseynoğlu, Kənan Hacı, Əhsən Rəhmanlı, Alpay Azər, Təranə Vahid, Şahanə Müşfiq, Nədir Bədəlov, Samirə Əşrəf, Qan Tural, Günay Səma, Orxan Aras, Fərid Hüseyn, Nərmin Fərzəli, Elxan Yurdoğlu, Aynur Səfərli, Sevda Sultanova, Sevinc Nuruqızı, Mətanət Vahid, İradə Aytel, Oğuz Ayvar, Nizami Hüseynov, Səbuhi Şahmursoy, Hədiyyə Şəfaqət, Türkan Turan və b.) ədəbi-mədəni mühitimizin əlamətdar hadisələrini diqqətdə saxlamış, ədəbiyyat, teatr və film yaradıcılığı ilə bağlı bu və ya digər məsələyə publisist münasibətlərini bildirmişlər. Müxtəlif janr və formada (müsahibə, söhbət, portret-oçerk, esse, xatirə-oçerk, ədəbi-tənqidi araşdırma və s.) təqdim edilmiş çoxsaylı yazılar içərisində, əlbəttə ki, yaradıcılıq axtarışları və özəllikləri ilə diqqəti cəlb edən uğurlu nümunələr az deyil. Hesab edirik ki, Anarın böyük Azərbaycan mütəfəkkiri Əli bəy Hüseynzadəyə həsr etdiyi “Ucundadır dilimin həqiqətin böyüyü” (“*Ədəbiyyat qəzeti*”, 21 sentyabr) və “Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbinə mənsub görkəmli sənətkar Qantəmirə həsr etdiyi “Unudulmuş yazıçı” adlı ədəbi qeydləri (“*Ədəbiyyat qəzeti*”, 7 dekabr), Azər Turanın böyük Azərbaycan mütəfəkkiri Əli bəy Hüseynzadənin qızı Feyzavər Alparsla söhbəti (“*Üsküdar gözləri dolmuş*”, “*Ədəbiyyat qəzeti*”, 28 dekabr), Samirə Əşrəfin yazıçı Seyran Səxavətlə müsahibəsi (“*Seyran Səxavət: Dünya Allahın çin olmuş yuxusudur...*”, “*Ədəbiyyat qəzeti*”, 5 oktyabr), Mənzər Niyarlının “Seyid Hüseyn yadigarı – Qumral Sadıqzadə” (“*Ədəbiyyat qəzeti*”,

16 fevral)” araşdırması, Hüseybala Mirələmovun akademik İsa Həbibbəylinin 70 illik yubileyi münasibətilə qələmə aldığı “Davamlı ənənələrin işığı” (“*Ədəbiyyat qəzeti*”, 19 oktyabr) qeydləri müasir publisistikamızın ən uğurlu nümunələrindəndir. O cümlədən, **elm, sənət və ədəbiyyat adamları haqqında portret очерkləri sırasında** Yunus Oğuzun akademik Nizami Cəfərov haqqında yazdığı “Səssiz yeriyan adam” (“*Ədəbiyyat qəzeti*”, 16 fevral), Azər Turanın “Fərman Kərimzadə - böyük sözdən və böyük ağırdan yığılan adam” (“*Ədəbiyyat qəzeti*”, 16 mart), ədəbiyyatşünas-alim Mikayıl Rəfili haqqında yazdığı “Şeirim sərbəst, fikrim fəzalar qədər dibsiz” (“*Ədəbiyyat qəzeti*”, 6 aprel), professor Şirməmməd Hüseynov haqqında yazdığı “Nura qovuşan” (“*Ədəbiyyat qəzeti*”, 3 avqust), Əli Rza Xələflinin “Anar - meyar” (“*Kredo*”, 14 mart), Qulu Məhərrəmli haqqında yazdığı “Ağzıdönməz” (“*Kredo*”, 1 noyabr), Anarın “Yanmayan bina, sönməyən ocaq” (“*Ədəbiyyat qəzeti*”, 23 noyabr), Sabir Rüstəmxanlının Xalq yazıçısı Mirzə İbrahimov haqqında yazdığı “Ağıl, mübarizə və iradə əzmi” (“*Ədəbiyyat qəzeti*”, 16 mart), Tehran Əlişanoğlunun akademik Nizami Cəfərovun 60 yaşı münasibətilə qələmə aldığı “Akademik olmağın sanbalı və ya yubiley qutlaması” (“*525-ci qəzet*”, 14 sentyabr), Elçin İbrahimovun “Cəlil Məmmədquluzadə və milli dil məsələsi” (“*Ədəbiyyat qəzeti*”, 16 mart) və s. kimi yazılarda toxunulan mətləblər və həmin mətləblərə həssas münasibət obrazların, obrazların məharətlə cızılan portret cizgiləri isə toxunulan mətləblərin daxili mahiyyətinə işıq salır, qəhrəmanın əsərləri ilə onun daxili aləminin, mənəvi kamilliyi arasındakı bağları çözümlə ustalığı nəinki yazının

uğurunu təmin edən, ümumilikdə müəllifin istedadını üzə çıxaran başlıca amilə çevrilir. Bu baxımdan, Anarın “Yanmayan bina, sönməyən ocaq” məqaləsi yazıçı publisistikasının ən maraqlı nümunələrindəndir. Yazıçı bu əsərində Bakının yüzillik tarixini öz taleyində təcəssüm etdirən, xalqın ruhunu, istiqlal arzusunu yaşadan məşhur İsmailiyyə binasından söz açır və bu məqsədlə Seyid Hüseynin 1919-cu ildə “Azərbaycan” qəzetində dərc etdirdiyi “Həzin bir xatirə – İsmailiyyə” adlı yazısını müasirlik duyğuları ilə şərh metodunu əsas götürür. Beləliklə, iki dövr – ötən əsrin əvvəlləri ilə sonları bir araya gətirilir, zaman həddləri ustalıqla ram edilir, məqalə sanki iki qələmin, iki təfəkkürün qovuşuğunda bitkinlik tapır: daşnak-bolşeviklərin İsmailiyyəyə və Seyid Hüseynə edam qərarını çıxarması səbəbi bu miqyasda xatırlanıb-açıqlanır və mənalandırılır, fikir, mətləb ideya məqsədinə yönəldilir. Yazını oxuyarkən vətən və vətəndaş, insan və cəmiyyət, ibrətəməz ömür və xatirələr, sənətkar və həyat, ömür və əbədi dəyərlər kimi çox ciddi mətləblər üzərində düşünməyə bilmirsən... Sitat:

“Bolşevik-daşnak tandemində İsmailiyyənin qətlini icra etməyin məhz erməni polkuna tapşırılması əbəs deyildi. Daşnakların xalqımıza qarşı uzun illər boyu davam edən və hələ də bitməyən mücadiləsində insanları tələf etmək, şəhərləri, kəndləri viran qoymaq, evləri, binaları xarabəzərə çevirməklə yanaşı, ən ümdə niyyət millətin ruhunu öldürmək, onun keçmişini məhv etmək, tarixini tərs yozmaq, mənəvi dəyərlərini iflasa uğratmaqdır. İsmailiyyənin qətli bu məqsədə xidmət edirdi.

... *Düşünürsən, əgər Seyid Hüseyn Sovet quruluşunun ən qatı düşmən saydığı Məhəmməd Əminlə bacanaq olmasaydı, həyatının sonrakı müsibətləri başına gəlməyə bilərdimi? Yəqin ki, yox. Bu qohumluq olmasaydı da nə Seyid Hüseynə, nə Ümmügülümə türkçülük ruhunda, milli ruhda məqalələrini, şeirlərini, ən azı İsmailiyə haqqında bolşevik daşnakları günühdən yazısını bağışlamazdılar... Düşmənlər İsmiliyyə binasını yandırıb yox etmək istədilər kimi, neçə-neçə başqa ocaqlarla bərabər, Seyid Hüseyn ocağını da söndürmək istədilər. Amma İsmailiyə küldən çıxıb dirilən Səməndər quşu kimi yenidən həyata qayıtdı, neçə-neçə mötəbər məclisə, qurultaya, yubileyə sinəsində yer verdi. 1987-ci ildə mən Yazıçılar təşkilatının rəhbəri kimi Seyid Hüseynin 100 illik yubileyini İsmailiyyənin böyük salonunda keçirdim."*

Fərid Hüseynin istedadlı şairimiz Musa Yaqubun həyat və yaradıcılığında bəhs edən "Siqaret qutusundakı tale yazısı" ("*Ulduz*", 2019, № 2-3) adlı oçerki də maraqla oxunur. Yazı, əslində, zaman və poeziya, bədii yaradıcılıq və şəxsiyyət, sənətkarın ideali və ilham mənbəyi mövzuları ətrafında hiss və düşüncələrdən yoğrulmuşdur və dil-üslub, təhkiyə, təsvir özünəməxsusluğu, faktların bədii təfəkkür süzgəcindən keçirilib mənalandırılması və dəyərləndirilməsi qəhrəmanın mənəvi obrazını yaratmağa və məqalənin oxunaqlığını təmin etməyə imkan verir. Yazı oxucuya yalnız bilgi və informasiya vermir, eyni zamanda həyatın və sənətkar ömrünün fəlsəfi mahiyyəti haqqında düşünməyə sövq edir, təsvir və təhlillərdəki səmimiyyəti ilə bədii-estetik zövq verir, xoş duyğular oyadır.

Qeyd etməliyik ki, publisistikamızda tez-tez istifadə edilən söhbət-müzakirə, yaddaş-xatirə, məktub-müraciət formaları onun ictimai aktuallığını və canlılığını bir qədər də dərinləşdirmişdir. “Ədəbiyyat qəzeti”nin müzakirə saati” layihəsi üzrə aktual mövzularda aparılan söhbətlər (məsələn, “Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı tarixdən bu günə”, 16 fevral) müəyyən problemin müzakirəsi, müxtəlif fikir və mülahizələrin bölüşdürülməsi, polemikaya meydan açmaq nöqtəyi-nəzərindən maraq doğurmaya bilmir. Habelə qəzetin müasir dövrümüz üçün aktuallığını nəzərə alıb keçmiş yazılara qayıtmaq, onları yenidən dərc etmək təcrübəsi təqdirəlayiqdir. Məsələn, “Ədəbiyyat qəzeti”nin 16 fevral tarixli sayındakı “Cahana sığmayan şairin qərib məzarı” adlı yazı vaxtilə “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetinin 1968-ci il 28 dekabr tarixli sayından, 17 avqust tarixli sayındakı “Fikrət Qoca” məqaləsi 70-ci illərdə Fikrət Qocanın “Ulduzlu düşüncələr” kitabı haqqında yazılmış məqalədən götürülmüşdür. Birinci yazının müəllifi Rəsul Rza Azərbaycan mədəniyyət xadimlərinin Suriyaya səfərindən və bu səfər zamanı böyük Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzulinin qəbrini ziyarət etmələrindən söz açır və bu indiki dövrdə Suriyada baş verən faciəvi hadisələrə publisist münasibətinin ifadəsi təsirini bağışlayırsa, ikinci yazıda müəllif - xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadə Fikrət Qoca yaradıcılığının və ümumiyyətlə şeir yaradıcılığının özünəməxsusluqlarından bəhs etməklə ədəbi və əbədi bir mövzuya münasibət göstərmiş olur. Eləcə də, Abid Tahirinin bir vaxtlar professor Şirməmməd Hüseynovdan aldığı

və “Odlar yurdu” qəzetinin 1991-ci ildə çapdan çıxmış 21-ci nömrəsində dərc etdirdiyi “Biz hara gedirik” adlı müsahibə “Ədəbiyyat qəzeti”nin ötən ilki 14 dekabr tarixli sayında təkrar dərc olunmuşdur. Yazı yalnız Ş.Hüseynovun dərin düşüncəsi və uzaqgörənliyi haqqında deyil, yeni dövrün ən aktual problemləri barədə də təəssürat yaradır. Və yaxud “Kredo” qəzetində dərc olunan açıq məktublar (*məsələn, Lalə Əliyevanın “Şərqdə 36 gün və ya Üç dəniz arxasına səyahət” kitabının müəllifi Dilarə Adıgilə məktubu, 18 dekabr*) sənət adamına və onun oxuculara təqdim etdiyi ədəbi fakta birbaşa münasibət baxımından maraq doğurur. Yaxud Əkbər Şahzadənin “Yaxşı insanlara minnətdaram” (“Kredo”, 11 yanvar), Ə.R.Xələflinin “Xələfli Məhəmmədin qış köçü” (“Kredo”, 31 yanvar), Şəmiştan Nəzirinin “Səməd Vurğunun ilk məhəbbəti” (“Kredo” qəzeti, 1-8-23 avqust 2019) və s. kimi yazılar olub-keçənləri yada salmaq, ədəbi yaddaşı oymaq xüsusiyyəti ilə əhəmiyyətlidir.

Məlumdur ki, bədii-publisistika yaradıcılığının mühüm bir qolunu esselər təşkil edir və son illər esse yaradıcılığına meylin artması dəfələrlə qeyd edilmişdir. Esse yaradıcı insanın özünüifadəsi, yaradıcı “mən”in uğurlu və birbaşa realizəsi baxımından geniş imkanlar verir və bu imkanlardan istifadə dərəcəsi yaradıcılıqdan yaradıcılıq doğura bilən təfəkkürün səviyyəsindən asılıdır. Yığcamlıq, aydın dil, hiss və təəssüratların üstünlüyü ilə bərabər müdrik ağıl, dərin bilik, dəqiqlik esse və esseist üçün vacib

keyfiyyətlərdir. Esselər dünyanın dərki ilə bağlı insana məlum olanın naməlum tərəflərini açıb göstərə bilir. Məsələn, Kamal Abdullanın “Ədəbiyyat qəzeti”ndə dərc etdirdiyi “Əvvəl-axır yazılanlar” adlı silsilə yazıları yığcam ədəbi esselərdir. Müəllifin bu esselərində əsasən zaman və zəka, sənət və sənətkar, ədəbiyyat və milli-mənəvi dəyərlər haqqında ədəbi-fəlsəfi düşüncələri sərgilənir. (Qeyd etməliyik ki, Kamal Abdulla bundan əvvəllər də esse yaradıcılığı ilə məşğul olmuş, 2007-ci ildə ədəbi-bədii esselərdən ibarət “300 azərbaycanlı” adlı kitab nəşr etdirmişdir). Habelə, Firuz Mustafanın “Anam” (“Kredo”, 31 yanvar), Ə.R.Xələflinin “Ədəbiyyatımızda tanrı obrazı” (“Kredo”, 7 fevral), Fazil Günəyin “Gələcək gəldi” (“Ədəbiyyat qəzeti”, 9 fevral), Loğman Rəşidzadənin “Fobiya” (“Kredo”, 11 iyul), Rəvan Cavidin “Kim daha çox sevə bilər?” (“525-ci qəzet”, 22 iyun) və s. kimi yaradıcılıq nümunələrində biz müəlliflərin maraq doğuran bədii-fəlsəfi baxışları, orijinal düşüncələri ilə tanış ola bilirik. Barat Vüsalın, Günel Natiqin, Günel Eyvazlının, Mehman Qaraxanoğlunun, Azər Abdullanın, Qəşəm İsabəylinin esseləri bu janrdə yaradıcılıq təsərrüfatının həm mövzu-problem, həm də forma və məzmun rəngarəngliyindən xəbər verir. Lakin onu da qeyd etməliyik ki, bu gün “esse” adı altında mətbuatda elə yazılar da çap olunur ki, onları sadəcə olaraq janr spesifikasiyası baxımından esse kimi qəbul etmək mümkün deyil. Biz bu iradımızı bildirərkən müəllifin qələmə aldığı mövzunu hansı biçimdə, hansı qəlibdə işləmək sərbəstliyinə sədd çəkmək fikrində deyilik. Janr – qeyri-sabit və çevik sistemdir. Janrın sabit sistem kimi mövcudluğu qeyri-mümkündür. Janr anlamı yaradılan əsərlərin ənənəvi janr

biçimləri ilə müqayisə edilmə prosesində ortaya çıxır ki, bu da “ənənəvi janr”ların “yeniləri” ilə əvəz edilməsi ilə müşahidə oluna bilər.¹ Lakin bu, bir faktdır ki, son illərdə milli mətbuatımızda, ümumiyyətlə, publisist yazıların janr təyinatına diqqətin azalması müşahidə edilir, bunun da nəticəsində bir çəşqinliqlə yanaşı, bəzi janrların işləksiz vəziyyətə salınıb unudulması prosesi baş verir.

Beləliklə, ötən ilin ümumi mənzərəsi belə deməyə əsas verir ki, publisistika bu gün də həyat hadisələrinə münasibətdə öz çeviklik və mütəhərriklik keyfiyyətlərini qoruyub saxlaya bilər. Dövrün elə bir mühüm hadisəsi, günümüzün elə bir vacib mətləbi yoxdur ki, publisistlərimiz ona toxunub münasibət bildirməsinlər. Bu baxımdan, biz “Ədəbiyyat qəzeti”nin ədəbi-ictimai həyatın ən müxtəlif sahələrinə nüfuz etmək, ən müxtəlif janr və formalarda yaradıcılıq məhsullarına meydan vermək fəallığını bir daha təqdir edirik. Təkcə bu qəzetin illik materialları belə deməyə əsas verir ki, zaman və həyat dəyişdikcə publisistika da yeni-yeni ifadə-forma tərziləri, janr özünəməxsusluqları ilə zənginləşir. Xüsusən də qəzet söhbət, müsahibə, açıq məktub janrlarının imkanlarından məharətlə istifadə edir və bu janrlara tez-tez müraciət edən Samirə Əşrəf, Eminqey, Cavi Dan, Dəniz Pənahova, Ülvi Babasoy, Nicat Həşimzadə, Brilyant Azəri kimi müəlliflərin yazıları maraqla oxunur. Əlisəftər Hüseynovun tanınmış sənət adamları haqqında, Sevda Sultanovanın “Ekranlaşdırılmış ədəbi əsərlər” rubrikası altında təqdim etdiyi yazılar bədii-publisist məziyyətləri ilə diqqəti cəlb etməyə bilmir.

¹ Tinyanov Y.N. Poetika, istoriya Literaturı. Kino. M: 1977, s.202

Ümumiyyətlə, bədii-publisistikamızda sənətkarlıq baxımından ədəbi sərvətimizi artıran yeni yaradıcılıq nümunələri az deyil və onlar bir tərəfdən, peşəkar şair və yazıçılarımızın sözün qüdrətinə tapınıb cəmiyyətdə və dünyada gedən proseslərlə bağlı öz düşüncə və ideyalarını daha dolğun ifadə etmək, digər tərəfdən, Azərbaycanın dərin tarixi köklərə malik mədəniyyətini, milli mədəni irsini təbliğ etmək, gənclərdə doğma dilə hörmət, Vətənə məhəbbət, dövlətçiliyə sədaqət hissləri aşılamaq istəyinin təzahürü təsirini bağışlayır. Amma mövzu-problem baxımından çoxçeşidli, sənətkarlıq baxımından maraqlı yaradıcılıq nümunələrinin, əqidəsi və inamı uğrunda döyüşən, xalqın dərini yazan publisistikanın klassik ənənələrini qoruyaraq dəyərli örnəklər yaradan müəlliflərin kifayət qədər olduğunu iddia edə bilmərik. Bədii publisistikada daha çox ədəbi-mədəni mühitə, həm də cari məsələlərlə bağlı mövzulara təqdir-tərif mövqeyindən müraciət edilir. Bu tendensiya həyatla sıx bağlılığın, ictimai aktuallığın, fikir müxtəlifliyinin gücləndirilməsinə ehtiyacı dərinləşdirir.

Mərcan SOFİYEVA
Doktorant

BƏDİİ TƏRCÜMƏ 2019-CU İLDƏ

Azərbaycanda Tərcümə sahəsində göstərdiyi xidmətlərə görə iki böyük mərkəz xüsusi çəkiyə malikdir. Bu qurumlardan biri Dövlət Tərcümə Mərkəzi, digəri isə Ədəbi Əlaqələr və Bədii Tərcümə Mərkəzidir. Hər iki qurum mütləq olaraq dövlətlərarası ədəbi-mədəni əlaqələrin genişlənməsi məqsədi ilə danışıqlar, görüşlər, iclaslar keçirir, ədəbiyyatların qarşılıqlı təbliği işini genişləndirir, bu sahədə memorandum və müqavilələr imzalayır, yeni layihələr ərsəyə gətirir, dövlətlərarası ədəbi görüşlər, ədəbiyyat gələləri təşkil edirlər.

Dövlət Tərcümə Mərkəzinin Argentina səfirliyi ilə birgə həyata keçirdiyi layihələrdən biri tanınmış Argentina yazıçısı Klavdia Pineironun yaradıcılığını əhatə edir. Bu layihəyə əsasən yazıçının “Bir damcı bəxt” kitabı işıq üzünə görüb. Kitabda əsərin baş qəhrəmanı Marianın acı taleyindən, ana və oğul arasında yaşanan mürəkkəb münasibətlərdən bəhs edilir. Azərbaycan dilində ilk dəfə işıq üzünə görünən əsəri orijinaldan Emin Ələsgərov tərcümə edib.

Mərkəzin növbəti nəşri görkəmli serb yazıçısı İvo Andriçin (1892-1975) “Drina körpüsü” kitabı işıq üzünə görüb. Roman Osmanlı İmperiyasının böyük vəziri, əslən bosniyalı Sokollu Mehmet paşanın orta əsrlərdə Bosniyanın ucqar vilayətlərindən biri Vişeqradda, Drina çayı üzərində saldırdığı nadir, möhtəşəm körpünün dörd əsrdən artıq başına gələnlərdən, ətrafında baş verən hadisələrdən,

həyatları birbaşa bu körpü ilə bağlı olan insanların taleyindən, o dövrlər bu mahalda yaşayan müsəlmanların, serblərin, yəhudilərin məişətindən, ağrı-acılarından bəhs edir. Roman 1961-ci ildə yazıçıya Nobel mükafatı qazandırır. Kitabı serb dilindən professor Cəlil Nağıyev tərcümə edib.

Mərkəzin daha bir nəşri məşhur dramaturq, şair, nasir, teatr nəzəriyyəçisi, XX əsrin əvvəllərində Avropada teatr islahatçısı kimi tanınan Bertold Brextin “Seçilmiş əsərləri” kitabıdır. Kitaba dramaturqun, dünyanın bir sıra teatrlarında tamaşaya qoyulmuş ən məşhur dörd pyesi “Kuraj ana və uşaqları”, “Qalileyin həyatı”, “Üçquruşluq opera” və “O əsgər olmasın, bu əsgər olsun” daxil edilib. Əsərləri dilimizə İlqar Əlfioğlu tərcümə edib.

Mərkəzin sözügedən ildə daha bir nəşri bəstəkar, müğənni, yazıçı Ella Leyanın “Kimsəsiz səma” kitabıdır. Bakıda anadan olmuş, 1990-cı ildə Amerika Birləşmiş Ştatlarına köçmüş müəllifin eyniadlı romanı kitaba daxil edilib. Əsər sovet Azərbaycanında yaşayan bir pianoçunun həyat və yaradıcılıq yolunda qarşılaşdığı məhrumiyyətlərdən bəhs edir. Kitabı orijinaldan Cavidan Ağayev tərcümə edib.

Görkəmli Fransa yazıçısı Andre Moruanın “Vəsiyyətnamə” kitabı da sözügedən ildə işıq üzü görüb. Kitaba yazıçının müxtəlif illərdə qələmə aldığı “Bioqrafiya”, “Səvgi və sürgün”, “Qızıl pulun qarğıışı”, “Mirrina”, “Çərşənbə gününün bənövşələri”, “Vəsiyyətnamə”, “Balzakin günahı ucbatından” kimi 13 hekayəsi, o cümlədən, dünyaca məşhur “Yad qadına məktublar” romanı daxil edilib. Qeyd edək ki, dərin psixologizmə və klassik düşüncə tərzinə sahib olan Morua, əsasən, avtobioqrafik hekayələr və ro-

manlar ustası kimi tanınır. Yazıçının Şelli, Bayron, Balzak, Hüqo, Düma, Jorj Sand, Turgenev, Çexov və digər dünya ədibləri haqqında qələmə aldığı esse və xatirələri onun adını memuar ədəbiyyatı janrının parlaq müəllifi kimi də əbədiləşdirib. Əsərləri tanınmış şair, tərcüməçi Mahir N. Qarayev çevirib.

Dövlət Tərcümə Mərkəzi ilə Argentinanın Azərbaycandakı səfirliyinin birgə əməkdaşlığı çərçivəsində ərsəyə gətirilmiş “Tanqo rəqsi – azadlıq yanğısı” (Rodolfo Dinsel) kitabı da işıq üzü görüb.

Mərkəz bütün fəaliyyəti boyu Azərbaycan həqiqətlərini dünya ictimaiyyətinə çatdırmaq məqsədi ilə davamlı işlər sərgiləməkdə əzm göstərir. Sözügedən ildə də mərkəzin gördüyü işlər arasında bir sıra diqqətəlayiq layihələr yer alıb. Qeyd edək ki, Xocalı soyqırımının 27-ci ildönümünə həsr edilmiş ingilis dilində **“Through Their Eyes: Witnesses to Khojaly Massacre”** (**“Xocalı şahidləri danışır”**) və rus dilində (**“Ходжалы глазами очевидцев”**) kitablarını nəşr edib. Xocalıda törədilən vəhşilikləri, erməni vandalizmini şahidlərin söylədiyi sənədli faktlar və sübutlarla açıqlayan kitabın dünya ictimaiyyətinə çatdırılması məqsədi ilə müvafiq beynəlxalq təşkilatlara göndərilməsi, kitab sərgilərində və digər əlaqədar tədbirlərdə sərgilənməsi nəzərdə tutulur. Kitabı Cavidan Ağayev və Nadiyə Qafarova tərcümə edib.

Mərkəzin Xocalı soyqırımının 27-ci ildönümünə həsr olunmuş daha bir layihəsi Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi ilə “Ağrı” bədii-sənədli əsərinin nəşr olunmasıdır. İsrail müəllifləri Əmir və Arye Qutun ərsəyə gətirdiyi roman Azərbaycan xalqının heç zaman unutmayacağı Xocalı qət-

liamında baş vermiş real hadisələrə, sənədli materiallara əsaslanır, bu hadisələrlə yanaşı, baş vermiş faciənin insan talelərinə vurduğu zədələrdən, beynəlxalq aləmin hələ də bu bəşəri haqsızlığa laqeyd, susqun münasibətindən bəhs edir. Əsərdəki faktlar Xocalı soyqırımının təfərrüatlarının üzə çıxarılması, bu tarixi cinayətlə bağlı dünya ictimaiyyətinin məlumatlandırılması baxımından fundamental əhəmiyyətə malikdir. Bir neçə xarici dildə nəşr olunmuş kitabı tanınmış Azərbaycan yazıçısı, tərcüməçi Saday Budaqlı dilimizə çevirib.

Mərkəz akademik Ramiz Mehdiyevin erməni xisləti, onların tarixi yalanlarını və gizlin işlərini üzə çıxaran “Qriqorian kilsəsi Səfəvilər dövlətinə qarşı casusluq aləti kimi” kitabını ingilis dilində nəşr edib. Qriqorian kilsəsinin Səfəvilər dövlətinə qarşı siyasi-ideoloji fəaliyyətinin araşdırılması istiqamətində ilk elmi tədqiqat işi kimi dövrün mənzərəsini, siyasi-ictimai proseslərin alt qatında baş verən hadisələri tarixi dəlillər, faktlarla əks etdirir, XVII–XVIII əsrlərdə Vatikan tərəfindən Səfəvilər dövlətinə qarşı yönəldilmiş ideoloji casusluq fəaliyyəti, Qriqorian kilsəsinin bu çirkin oyunlarda katolik missiyalarla əlaqəsi, Səfəvi şahlarının törədilən təxribatlara qarşı mübarizəsi işıqlandırılır. Kitab tarixçi, politoloq və şərqşünaslar, Səfəvilər dövləti, Qriqorian kilsəsinin tarixilə maraqlananlar üçün qiymətli elmi mənbədir.

Akademik Ramiz Mehdiyevin mərkəz tərəfindən tərcümə olunan “Tariximizin xanlıqlar dövrünün siyasi irsi sənədlər işığında” kitabı isə Moskvada nəşr olunub. Kitab Azərbaycan tarixinin ağırlı və həssas mərhələlərindən, qədim xanlıqlar dövrünün indiyədək tarixşünaslığa gizli qa-

lan həqiqətlərindən bəhs edir, ciddi elmi mübahisələrə səbəb olan bir sıra məqamlara aydınlıq gətirir. Həmin dövrü əhatə edən tarixi hadisələr və tarixi simaların həyatı, fəaliyyəti tutarlı elmi faktlar, arxiv sənədləri vasitəsilə işıqlandırılır. Rus dilinə tərcümə Püstə Axundova, mətnlərə dair şərh və qeydlər siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru Eldar Əmirov, arxiv sənədlərinin fars dilindən tərcüməsi AMEA-nın Qafqazşünaslıq İnstitutunun direktor müavini Şahin Yəhyayev, redaktor Nadiyə Qafarova və Fərrux Rzayevdir. Kitab tarixçilər, mənbəşünaslar, qədim Azərbaycan tarixilə maraqlananlar üçün dəyərli elmi mənbədir.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, mərkəzin Azərbaycan ədəbiyyatının dünyada tanınması və təbliği işinin təşkilində əməyi danılmazdır. Bu istiqamətdə həyata keçirilən növbəti beynəlxalq nəşr layihəsi “Azərbaycan ədəbiyyatı antologiyası” kitabı Fransada işıq üzü görüb. İyirmi səkkiz hekayədən ibarət kitabda klassik və çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatının nümunələri – İsmayıl bəy Qutqaşanlı, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Cəlil Məmmədquluzadə, Süleyman Sani Axundov, Mir Cəlal, İlyas Əfəndiyev, İsa Hüseynov, Sabir Əhmədli, İsi Məlikzadə, Yusif Səmədoğlu, Anar, Elçin, Mövlud Süleymanlı, Şahmar, Sara Oğuz, Dilsuz, Məmməd Oruc, Rafiq Tağı, Kamal Abdulla, Saday Budaqlı, Şərif Ağayar və digər yazıçıların əsərləri toplanıb.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyevin Sərəncamı ilə 2019-cu il Azərbaycanda “Nəsimi ili” elan edilib. Dahi Azərbaycan şairi İmadəddin Nəsiminin 650 illik yubileyinə həsr olunmuş silsilə tədbirlər arasında DTM-in də əməyi vardır. Belə ki, “Nəsimi ili”nə töhfə

olaraq mərkəzdə bir sıra işlər görüldü. Rus dilində ərsəyə gətirilmiş “И стал Путем Истины я сам” kitabı Moskvada nəşr olunub. Kitaba 200-ə yaxın qəzəl və rübai daxil edilib. Nəsimi yaradıcılığını işıqlandıran, onu dərk etməyə kömək edən “Поэзия вечной истины” adlı məqalə təqdim olunub. Eləcə də əsərlərdə yer alan mürəkkəb sözlərə dair izah və şərhlər də verilib. “Nəsimi ili”nə həsr olunmuş daha bir tədbir Ukraynada ərsəyə gətirilib. “И шляхом Истины постав я сам...” (Haqq yolu mən özüm oldum) kitabının Ukrayna Yazıçılar Birliyində təqdimat mərasimi keçirilib. Tədbirdə tanınmış Ukrayna yazıçı və şairləri, elm adamları, Azərbaycanın Ukrayna Səfirliyinin diplomatları, media, ictimaiyyət nümayəndələri çıxış ediblər. Kitabı Ukrayna şair-tərcüməçiləri Pavel Movçan, Dmitri Çistyak tərcümə etmiş, kitabın nəşri İvan Stepuren, layihənin məsul katibi Marina Qonçarukdur. Qeyd edək ki, Ukraynanın nüfuzlu “Samit-kniqa” nəşriyyatında çap edilmiş kitab Nəsimi yaradıcılığını toplu halında Ukrayna oxucusuna təqdim edən ilk nəşrdir. Kitaba şairin 200-dən çox qəzəl və rübaisi, onlara dair izah və şərhlər daxil edilib.

Sözgedən ildə ədəbi əlaqələrin genişlənməsi və bədii tərcümə sahəsində fəaliyyətinə görə böyük xidmətləri olan qurumlardan biri də yuxarıda qeyd edildiyi kimi Bədii Tərcümə və Ədəbi Əlaqələr Mərkəzidir. Qurumun 2019-cu ildə də fəaliyyəti geniş və çoxşaxəlidir. Mərkəz hər il olduğu kimi beynəlxalq ədəbi-mədəni əlaqələrin genişləndirilməsi işini bir neçə istiqamətdə həyata keçirir. Belə ki, həm ölkədə həm də ölkə xaricində görüşlər keçirir, təqdi-

mat mərasimləri təşkil edir, kitab sərgiləri düzənləyir, müqavilə, memorandum və layihələrə imza atır.

Hər il müşahidə etdiyimiz kimi, bu il də mərkəzin əsas dərgisi olan “Dünya ədəbiyyatı”nın iki sayı işıq üzü görüb. Dərgilərdən biri “Türkiyə: hekayə”, digəri isə dünyə ədəbiyyatı “Esse” başlığı altında nəşr olunubdur.

İlin birinci rübündə işıq üzü görən “Dünya ədəbiyyatı” jurnalının yeni – “Türkiyə: hekayə” adlanan xüsusi buraxılışı qardaş Türkiyə ədəbiyyatına həsr olunmuş dəyərli töhfədir. Mərkəz tərəfindən bu tarixin seçilməsi təsadüfi deyil. Türkiyə Cümhuriyyətinin qurucusu Mustafa Kamal Atatürk 1919-cu ilin 19 may tarixində Qurtuluş Savaşını başlatmaq üçün İstanbuldan Samsuna səfəri və bu hadisənin 100 ili 2019-cu ildə tamam olur. Mərkəzin irəli sürdüyü ideya Bakı Yunus Əmrə İnstitutu tərəfindən də bəyənilib və dəstəklənib. İki qurum arasında fəal əməkdaşlığın nəticəsi olaraq türk ədəbiyyatına, daha dəqiq desək, Türkiyə ədəbiyyatının hekayə janrına həsr olunmuş 55 müəllifin hekayə yaradıcılığını əhatə edən müxtəlif məzmunlu bədii nümunələrlə zəngin nəsr ərsəyə gəlib. Mərkəzin Azərbaycan-Türkiyə qardaşlıq münasibətinə verdiyi dəyər diqqətə layiqdir. Dərgidə çağdaş Türkiyə hekayə janrının nümayəndələrindən Ömər Seyfəddin, Məmduh Şövkət Əsəndal, Rəfiq Xalid Qaray, Səid Faiq Əbasıyanıq, Murad Yalçın, Müqəddər Gəmiçi, Mustafa Çiftçi, Sinə Örgün, Halikarnas Balıqçısı, Rıfat İlqaz, Yusif Atılqan, Vüsət Bənər, Ədalət Ağaoğlu, Bilgə Qarasu, Leyla Ərbil, Füzuzan, Təhsin Yücəl, Onat Qutlar, Fərid Edgü, Tomris Uyar, Sevinc Çokum, Mustafa Qutlu, Səlim İləri, Həsən Özqılınç, Hüseyin Su, Nazan Bəkiroğlu, Həsən Əli Topdaş və başqa türk ya-

zalarının hekayələri daxil edilib. Dərginin üstün cəhəti ondan ibarətdir ki, yalnız Türkiyə ədəbiyyatının nüfuzlu, tanınmış, klassik nümayəndələrinin əsərləri deyil, eyni zamanda, yeni və ən yeni yazarların qələmindən doğan hekayələr də daxil edilib. Bu say Türkiyə ədəbiyyatında hekayə janrının izlənməsi, keçdiyi tarixi yola nəzər salınması məsələsində dəyərli mənbədir. Hekayələrin əksəriyyəti Azərbaycan dilinə ilk dəfə məhz dərginin bu nömrəsi üçün çevrilib. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslarının Türkiyə hekayəçiliyini təhlil edən 3 nəzəri materialı da nəşrdə yer alır. Nəzəri materiallar filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, AMEA Şərqsünaslıq İnstitutunun aparıcı elmi işçisi Sədaqət Qasımlının “Türkiyə ədəbiyyatında yeni hekayəçilik”, doktorant Qismətin “Dünəndən bu günə Türkiyə hekayəsi” və AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun əməkdaşı Sima Şəfizadənin “Çağdaş Türkiyə hekayəçiliyinə bir baxış” araşdırmalarıdır. Dərginin bu xüsusi sayı Türkiyə nəsrinin geniş mənzərəsi ilə tanış olmaq imkanı verməklə yanaşı, həm də Azərbaycanda Türkiyə ədəbiyyatı araşdırıcıları, tədqiqatlar üçün ciddi mənbə rolunu oynayacaq. Təqdimat yazısında AYB-nin sədri, Xalq yazıçısı Anar qeyd edir ki, bu nəşr ədəbiyyatlarımız arasında əlaqələrin daha da möhkəmlənməsinə vəsilə olacaq. O, dərginin bu nömrəsinin onu duyğulandırdığını vurğulayır: “Dünya ədəbiyyatı”nın türk hekayələrindən ibarət olan sayının mündəricəsinə nəzər saldıqda şəxsən tanış olduğum müəlliflərin adlarını görüb nostalji hissələri keçirirəm. Axı onların bəziləriylə görüşmüşdüm, bəziləriylə yaxından tanış, hətta, dost idim...”. Bakı Yunus Əmrə İnstitutunun müdiri Cahan Özdəmir də öz “Giriş yazısı”nda nəşrin əhə-

miyyətini yüksək qiymətləndirir: “Dərginin bu xüsusi sayı vasitəsilə, peşəkar yazarlar və Türkiyə ədəbiyyatını sevənlərdən əlavə, türk hekayəçiliyinə kifayət qədər bələd olmayan sadə Azərbaycan oxucusuna da hekayəçiliyimizin zəngin bir mərhələsi təqdim olunur... “Söz uçar, yazı qalar” atalar sözüümüə uyğun olaraq XX əsr Türkiyə hekayəsinə həsr edilmiş bu xüsusi say ilə ədəbiyyatımız uzun müddət oxucuların diqqət mərkəzində qalmaqda davam edəcək”. Mərkəzin sədri şair Səlim Babullaoglu bu dərgini ilk növbədə iki böyük qurum arasında səmərəli əməkdaşlığının dəyərli məhsulu adlandırır və yazır: “Çox sevinirik ki, mərkəzin növbəti uğurlu işi, dərginin yeni nömrəsi məhz qardaş Türkiyə ilə, onun zəngin ədəbiyyatı ilə bağlıdır. Bu işdə bizimlə ürəkdən və fəal tərəfdaşlıq edən Bakı Yunus Əmrə İnstitutunun dəstəyi “Dünya ədəbiyyatı” dərgisinin “Türkiyə: hekayə” xüsusi nömrəsinin daha əhatəli və sənballı alınmasına əlavə imkanlar yaratdı”. “Dünya ədəbiyyatı” dərgisinin baş redaktoru Seyfəddin Hüseynli bu ilin ilk sayının Türkiyə ədəbiyyatına həsr olunması haqqında fikirlərini belə ifadə edir: “Ədəbiyyatlar arasında ögeydoğmalığ salmaq, əlbəttə, qəbuləilməzdir, xüsusən də “Dünya ədəbiyyatı” adlanan bir dərgi üçün. Ancaq bu yubileylərin qovuşuğunda işıq üzü görən, yeni konsept üzrə 10-cu sayımızın məhz qardaş Türkiyənin ədəbiyyatına həsr ediləməsindən duyduğumuz məxsusi məmnunluğ gizlətmək qeyri-səməimilik olardı”. O, mümkün qədər ən uğurlu və spesifik-xarakterik hekayə seçib təqdim etməyə çalışdıqlarını önə çəkir. Hekayələri Eyvaz Zeynalov, Əjdər Ol, Azad Yaşar, Şərif Ağayar, Seyfəddin Hüseynli, Gülzar Səfərova, Oktay Hacımusalı, Cəlil Cavanşir, Qan Turalı,

Şəfiqə Şəfa, Qismət, İlahə Əkbər, Aygün Ələkbərova, Şəhriyar del Gerani, Cavid Qədir və Ramil Əhməd çeviriblər.

İlin ikinci rübündə işıq üzü görən dərgi isə bütünlükdə esse janrına həsr olunmuş, bu səbəbdən də məhz “Esse” adlanır. 264 səhifəlik dərginin “Esse” sayında bütövlükdə dünya ədəbiyyatının müxtəlif nümayəndələrinin – təxminən 50-yə yaxın müəllifin əsərləri toplanıbdir. Əslində dərgi ədəbi-elmi mahiyyətinə görə də çox böyük dəyərə malikdir. XX əsrdə dünya ədəbiyyatında ən geniş yayılmış ədəbi janr – esse janrının keçdiyi inkişaf yolunu, təkamül prosesini, onun hazırkı vəziyyəti, məzmun və ifadə imkanları, ədiblərin qoyduğu problemlərin dərinliyi və mahiyyətini, məzmun çalarlılığı, keyfiyyət məsələləri izləmək, araşdırmaq, nəticə çıxarmaq baxımından da əhəmiyyət kəsb edir.

Qeyd edək ki, Mərkəzin rəhbəri Səlim Babullaoglunun dərginin hər bir sayına xüsusi peşəkar münasibəti və qayğısı hiss olunur. Şairliklə yanaşı, artıq uzun illərdir ki, tərcümə sahəsində də böyük işlərə imza atması, sözlünü deməsi müşahidə etdiyimiz jurnalların saylarında da özünü göstərməkdədir. Belə ki, demək olar hər yeni nəşrdə Səlim Babullağlu imzasıyla bir sıra tərcümələrə rast gəlirik. Dərginin bu sayında da Çili ədəbiyyatından Pablo Neruda, Finlandiya ədəbiyyatından Frans Emil Sillanpyaya, Fransa ədəbiyyatından Mişel Uelbek (“Sadələşmiş hesablar”, “Ticarəti stellajlar düzəltməli”, “Donmuş hərəkətin poeziyası”), İngiltərə ədəbiyyatından Bernard Şou, İspaniya ədəbiyyatından Antonio Porpetta və Rusiya ədəbiyyatından Mixail

Şoloxovun esselərinə məhz Səlim Babullaoglundun təqdimatında rast gəlirik.

Bu sayda yenə ədəbiyyatşünas-alim, professor və tərcüməçi, AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun əməkdaşı Cavanşir Yusiflinin də tərcümələrinə rast gəlirik. Mütərcim Fransız yazıçısı Rolan Bart, İspan yazarı Migel de Unamuno və Suriyalı Adonisin esselərini yeni sayda təqdim edib.

Dünyasını dəyişən qələm adamlarına sayğının ifadə rəmzi olaraq redaksiya heyəti mərhum qələm adamlarının da tərcümələrindən dərğinin bu sayına daxil ediblər. Mişel Uelbekin bu sayda təqdim olunan daha iki essesindən biri mərhum şair Adil Mirseyidin (“Sağqalma”), digəri isə dünyasını erkən dəyişmiş yazıçı Pərviz Yusifin (“Absurd – yaradıcı faktor kimi”) zamanında çevirdikləri mətnlərdir.

Dərğidə, eləcə də, Adam Kirş (Amerika), Con Bart (Amerika), Xorxe Luis Borxes (Argentina), Mo Yan (Çin), Viston Hyu Oden (İngiltərə), Zeydi Smit (İngiltərə), Enrike Vila-Matas (İspaniya), Xavier Marias (İspaniya), İtalo Kalvino (İtaliya), Simon Gikandi (Keniya), Karlos Fuentes (Meksika), Mario Varqas Lyosa (Peru – “Ədəbiyyatsız dünya necə olardı”), Veronika Serbinskaya (Rusiya), Vladimir Nabokov (Rusiya-Amerika), Orxan Pamuk və Özdəmir İncənin (hər ikisi Türkiyədən) esseləri yer alır. Bu əsərlər isə şair və tərcüməçi Qismətin təqdimatındadır.

Corc Feyfer (Amerika), Tomas Bernhard (Avstriya), Anatol Frans (Fransa), İngiltərə yazıçılarından Artur Konan Doyl, Gilbert Kiyt Çesterton və Piter Smitin, İtalyan yazarları Alessandro Piperno və Renzo Olivanın, Yanuş Qlovatski (Polşa), Mario Varqas Lyosa (Peru - “Katoble-

pas” və “Soliter haqqında pritça”), rus ədiblərindən Dmitri Merejkovski, İqor Yevdokimov, Larisa Obaniçeva, Nikolay Berdyayev və Yevgeni Zamyatinin esselərini, eləcə də, Türkiyəli yazarlar Əhməd Camal, Çingiz Güləç, Nihat Ziyalan, Semih Gümüş, Sərxan Evyapan və Yusif Yaquboğlunun, eləcə də, Uruqvay yazıçısı Mario Benedettinin esseləri jurnalın baş redaktoru S.Hüseynlinin tərcüməsində verilib. Nəşrin üz qabığının tərtibatı tanınmış Polşa rəssamı Yatsek Yorkanın “Aşınma” əsəri əsasında qurulub.

Bu iki dərgidən başqa bir sıra kitablar da tərcümə olunaraq çap edilib. Kitablardan biri kanadalı yazıçı Marqaret Ətvudun “Yanmış evdə səhər yeməyi” seçmə şeirlər toplusudur. Marqaret Ətvud müasir ədəbiyyatın xarakterinə yeniliklər gətirmiş qələm sahibidir. Onun poeziyası nəsrə və esse yaradıcılığı, habelə, ədəbi tənqid fəaliyyətindən ayrılmaz olsa da, mahiyyətcə çox fərqlidir. Bu fərq hər şeydən öncə yazı manerasında, hiss etdiklərini, gördüklərini poetik “montaj” içindən keçirə bilmək bacarığında ifadə olunur. Obraz ilğımlar içindən keçir və oxucunun təsəvvüründə tam başqa biçimdə görünür, ona sirli şeylər anladır. Seçilmiş parçaları ingilis dilindən professor Cavanşir Yusifli tərcümə edib. Kitabın üstünlüyü ondan ibarətdir ki, ön söz və poetik mətnlər iki dildə – həm orijinalda, həm də Azərbaycan dilində təqdim olunur. Bu işə dilə bələd olan oxucuya müqayisə etmək imkanı verir. Toplu “Mütərcim” nəşriyyatında çap edilib. Naşir və redaktor Səlim Babullaogludur.

Mərkəzin 2019-cu ildə üç yeni nəşri də işıq üzünə görüb. Kitablardan serb şairi Radomir Andriçin “Yazı masasının o biri üzündə”, Moldova-rumın şairi Leo Butnarunun “Çə-

tir götürməyi unutmayın” seçmə şeirlər kitabı və İran ədəbiyyatının və farsdillli poeziyanın öncüllərindən olan Gərus Əbdülməlikianın “Sonuncu quş” seçmə şeirlər kitabıdır.

Birinci kitab görkəmli serb şairi Radomir Andriçin (1944) 2 kitabdan seçilmiş və 3 silsilədə təqdim edilən 43 şeirinin toplandığı “Yazı masasının o biri üzündə” şeirlər toplusudur. Radomir Andriç müasir Serbiyanın ciddi və tanınmış şairlərindəndir. O, bütövlükdə 40-dan artıq poetik toplusunun müəllifidir. Əsərləri 20-dən artıq dilə tərcümə edilib, nüfuzlu nəşrlərdə və həmçinin ayrıca toplular kimi nəşr edilib. “Qızıl Orfey”, “Nikita Staneku”, “Lukian Blaqa”, “Qızıl Qələm”, “Eminesku” kimi Avropa və Serbiyanın ciddi ədəbiyyat mükafatlarının sahibidir. Uzun müddət Serbiya Yazıçılar Birliyinə rəhbərlik edib. AYB-nin son qurultayında Birliyin dövətilə ölkəmizdə qonaq olub. Azərbaycana, Türkiyəyə xüsusi sevgisi ilə seçilən serb ədiblərindəndir. Bu ilk kitaba şairin “Yarımqıç Moraviya nəğməsi” və “Uçuşa vərdis” toplularından seçilmiş şeirləri daxil edilib ki, onların bir hissəsi “Kitabçı”, “Ulduz” və “Dünya ədəbiyyatı” jurnallarında, “Ədəbiyyat qəzeti”ndə daha əvvəl dərc edilib. “Uçuşa vərdis” (“Svikavane na levitasiju”) kitabından seçilmiş və hazırkı nəşrə daxil edilən silsilə şeirlər Azərbaycan və Türkiyəyə səfərlərindən doğan təəssüratlar əsasında yazılıb. “Mütərcim” nəşriyyatında çap edilən 56 səhifəlik kitabın tərcüməçisi, eyni zamanda tərtibçisi və redaktoru Səlim Babullaogludur. Nəşrdə Yekaterina Paniçin bəzi sətri tərcümələrindən istifadə edilib. Kitabın nəşri Azərbaycan-Serbiya ədəbi əlaqələri kontekstində dəyərli hadisə, Avropa şeirini tanımaq baxımından vacib addımdır. Bədii Tərcümə və Ədəbi Əlaqələr Mərkə-

zinin “Dünya ədəbiyyatı” Serbiya poeziyası “xüsusi sayı” işıq üzü görüb.

İkinci kitab görkəmli Moldova-rumın şairi Leo Butnarun (1940) 2 kitabından seçilmiş və 5 silsilədə təqdim edilən 48 şeirinin toplandığı “Çətir götürməyi unutmayın” toplusudur. Leo Butnaru 1990-1993-cü illərdə Moldova Yazıçılar İttifaqının vitse-prezidenti olub. 1993-cü ildən Rumıniya Yazıçılar İttifaqının üzvüdür, bir çox mükafatların sahibidir. Hazırda rumın yazıçılar təşkilatı konsiliumunun üzvüdür. 80-dən artıq kitabı nəşr edilib. Əsərləri dünyanın bir çox dillərinə çevrilib. Kitabları Rusiya, Fransa, Serbiya, Bolqarıstan, Ukrayna və digər ölkələrdə çap olunub. Xüsusən, rus ədəbiyyatından ardıcıl tərcümələri ilə məşhurdur. Onun hələ sovet dövründə tərcüməçi və tərtibçisi olduğu antologiyada Azərbaycan şairlərinin də şeirləri (Nəbi Xəzri, Cabir Novruz) yer alıb. Əsərləri Azərbaycan dilinə də tərcümə edilib, “Dünya ədəbiyyatı” dərgisi Moldova poeziyası xüsusi sayında işıq üzü görüb. “Mütərcim” nəşriyyatında çap edilən 64 səhifəlik kitabın tərcüməçiləri Cavanşir Yusifli və Səlim Babullaogludur. Kitab Azərbaycan Respublikasının Moldova Respublikasında fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri Qüdsi Osmanovla Moldova Azərbaycanlıları Konqresinin sədri Vüqar Novruzovun dəstəyi ilə ərəşəyə gəlib.

Üçüncü – sonuncu kitab isə müasir İran ədəbiyyatı və farsdilli poeziyanın öncüllərindən olan Gərus Əbdülməlikinin (1980) “Sonuncu quş” seçmə şeirlər kitabı Azərbaycan və fars dillərində olmaqla ikidilli nəşr kimi işıq üzü görüb. Kitab Bədi Tərcümə və Ədəbi Əlaqələr Mərkəzi ilə Bakı-İran Mədəniyyət Mərkəzinin əməkdaşlığı

çərçivəsində nəşr edilib. Gərus Əbdülməlikian tanınmış İran şairi və tənqidçisi Məhəmməd Rza Əbdülməlikianın ailəsində anadan olub. Bu gün o, İran ədəbi gəncliyinin və şeir həvəskarlarının əsas pərəstiş etdikləri nümayəndələrindən biridir. Şeirləri ingilis, fransız, ərəb, alman, isveç dillərinə çevrilib. “Karnamə”, “Şəhrivər gecələri”, “Şah Nabat”, “İranın müasir Şeir Kitabı”, “İlin Gənc Şairi”, Fəcr Ədəbiyyat Festivalının “Büllur Sərv” ödüli və başqa ədəbi mükafatların sahibidir. Kitabın tərcüməçisi və məsləhətçisi Məsiyağa Məhəmmədi, koordinator və tərcüməçi Ümid Nəccari, tərtibçi redaktor Səlim Babullaoglu, nəşir Əliş Mirzalıdır.

Mərkəzin sədri Səlim Babullaoglu bildirib ki, hər üç nəşr nəhəng çağdaş dünya şeiri səhnəsinin dəyərli parçası olmaqla vacib nəşrlərdir: “...Radomir Andriç də, Leo Butnaru da ciddi Avropa şairləridir, Şərqi və Cənubi Avropanın tanınmış ədəbi müəllifləridir. Gərus Əbdülməlikian isə yeni İran şeirini həm öz ölkəsində, həm də dünyada uğurla təmsil edir. Nəşrin ikidilli olması da əhəmiyyətlidir”.

Mərkəzin təşəbbüsü ilə Moldovada, rumın dilində “Nəsimi ili”nə həsr olunmuş töhfə “Həqq məndədir!” adlı qəzəl və rübailər toplusu da işıq üzü görüb. S.Babullaoglu açıqlamasında deyib: “Biz 26 qəzəl və 19 rübai seçdik. Mətnləri elə seçdik ki, onların misra sayı 650 olsun”. (Tərc: moldovan-rumın şairi İliya Zeqra. Qəzəllər rus dilindən tərcümə edib.). Nəşr Moldova Respublikasındakı fəvqəladə və səlahiyyətli səfirimiz Qüdsi Osmanov və Moldova Azərbaycanlıları Konqresinin sədri Vüqar Novruzovun dəstəyilə ərsəyə gəlib.

Bu il mərkəzin sədri Səlim Babullaoglundun da kitabları müxtəlif dünya dillərinə tərcümə olunaraq bir sıra xarici ölkələrdə nəşr olunubdur. Belə ki, “Oğlumla söhbət” seçilmiş şeirlər kitabı Almaniyada, Köln şəhərində fəaliyyət göstərən “Pem Verlag” nəşriyyatında işıq üzü görüb. 76 səhifəlik kitaba müəllifin 30-dan artıq şeiri daxil edilib. Şeirləri alman dilinə Yusif Savalan, Orhan Aras tərcümə ediblər. Daha bir kitab Serbiyada işıq üzü görən “Müsahibə” seçmə şeirlər toplusudur. Azərbaycan və serb dillərində bilinmə formatda işıq üzü görən kitabdakı şeirləri serb dilinə Katarina Paniç çevirib. Rumıniyada da şairin “Avqust” seçilmiş şeirlər kitabı işıq üzü görüb. 116 səhifəlik kitaba müəllifin 37 şeiri, o cümlədən irihəcmli poetik əsərləri daxil edilib. Şeirlərin tərcüməçisi, tanınmış rumıniya moldovan şairi Nikolay Spetarudur.

Bu il tərcümə fəaliyyəti ilə milli tərcümə sənətinə öz töhfələrini verən daha bir dövrü mətbuat orqanı **“Azərbaycan”** jurnalıdır. Jurnalın bədii tərcüməyə həsr olunmuş ayrıca “Yeni tərcümələr” adlı bölməsi var və vaxtaşırı orada dünya ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrinin yaradıcılığından nümunələr təqdim olunur. Bu il də keçən ildə olduğu kimi dərğidə tərcümələrin azlığı diqqətdən qaçmır. Uzunmüddətli müşahidələrə əsasən deyə bilərik ki, son üç ildə jurnalın yeni tərcümələr bölməsi əvvəlki illərə nisbətən bir o qədər də zəngin deyil. Lakin tərcümələrin azlığına baxmayaraq, dünya ədəbiyyatının demək olar ki, nəhənglərinə müraciət edilmiş, ən dəyərli əsərlər, bəzən incilər təqdim edilib. Bu səbəbdən zəngin seçim tərcümələrin azlığı məsələsini ikinci plana çəkir. Jurnalın fəaliyyətində əsas diqqətimizi çəkən məqam ondan ibarətdir ki, təqdim

olunan tərcümələrin əksəriyyəti orijinaldan edilir. Bu hal isə tərcümə sənətində əsas meyar kimi qəbul edilir, sözsüz ki, orijinal deyib mətnin bədii quruluşuna, məzmun və formasına xələl gətirmək də düzgün deyil. Lakin jurnalda təqdim olunan tərcümələr peşəkarlar tərəfindən edilib və mükəmməl nəticələrin şahidi oluruq.

Jurnalın elə ilk sayında Qabriel Qarsia Markesin demək olar ki, bütün ömrü boyu yazdığı, xatirələri üzərində qurulmuş “Nağıllar üçün yaşa” romanından parça Aynur Quliyeva tərəfindən orijinaldan, ispancadan tərcümə olunubdur. Tərcümə ilə tanış olarkən diqqət çəkən əsas məqam dilinin axıcı, sadə, yorucu olmamasıdır. Azərbaycan dilinin leksik və qrammatik normaları qorunmaq şərtilə gözəl tərcümə işi sərgilənib. Əsas şərtlərdən biri bu işi görərkən tərcüməçinin işinə sevgilə yanaşması diqqət çəkir. Azərbaycan dilində gözəl ifadə bacarığı diqqətdən qaçmır, hətta, bu incə fakt tərcümənin dilini daha səmimi və duyumlu edir.

Daha bir ədəbiyyat incisi jurnalın 5-ci sayında böyük sənətkar İohan Volfqanq Getenin 270 illik yubileyinə ithaf edilən “Şərq-Qərb Divanı”dır ki, bu əsəri yazarkən Şərq dünyasının böyük dahilərindən biri Hafizdən bəhrələnmiş, onun simasında Şərqi tanıyıb və sevib. Əsəri görkəmli yazıçı, şair, ictimai xadim Sabir Rüstəmxanlı tərcümə edib. Mütərcimin dəyərli yaradıcı insan, bədii təfəkkür sahibi, poetik ruha sahib sənətkar olduğunu nəzərə alsaq, tərcümənin yüksək poetik zövq üzərində kökləndiyinə əmin oluruq. Tərcüməni təqdim etməzdən əvvəl İ.V. Gete yaradıcılığı haqqında məzmunlu yazı ilə çıxış edən mütərcim onun həyatına yaradıcı, peşəkar prizmadan yanaşmış, ya-

şadığı ömür yolunun önəmli səhifələrini yüksək ehtiram hisssilə yad etmiş, dahi şəxsiyyətin yaradıcılığının əsas məqamlarını analiz edib.

Son dövrlərdə dünyada, eləcə də, Azərbaycanda Uzaq Şərq ədəbiyyatına maraq son dərəcə artmış, klassiklərin və müasir yazarların əsərləri tərcümədə oxucuların ixtiyarına verilir. Bu ənənə artıq bir neçə ildir ki, Azərbaycan jurnalının tərcümə ilə bağlı fəaliyyətində özünü göstərməkdədir və klassizmi qorumaq şərtilə müasir tendensiyaların da tələblərini ehtiva etməklə uğurlu bir balans yaradır. Belə ki, jurnalın 6-cı sayında ilk dəfə Nobel mükafatı almış çinli yazıçı Mo Yanın “Bibimin qiymətli bıçağı” əsəri Çin dilindən Aqşin Əliyev tərəfindən tərcümə olunub. Uzaq Şərq ədəbiyyatından Azərbaycan dilinə tərcümə olunan əsərlər adətən rus və ingilis dillərindən ikincili tərcümə kimi təqdim olunur. Lakin təqdirəlayiq hal odur ki, əsəri məhz orijinaldan tərcümə etməyə çalışan gənc mütərcim ilklərin birinə imza atmış oldu. Tərcümənin keyfiyyəti məsələsinə gəldikdə isə demək olar ki, belə cəsarətli bir cəhd xırda qüsurların üzərindən keçməyə əsas verir. Qeyd edək ki, mütərcim çin dilini mükəmməl şəkildə bilməklə yanaşı, bu dili elə öz mühitində yəni Çində uzunmüddətli və qısa elmi-işgüzar səfərləri zamanı təkmilləşibdir.

Elə həmin sayda Qazax ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi, Uluqbəy Esdövlətin şeirlər çələngi Akif Əhmədgil tərəfindən tərcümə olunub. Şeirlər arasında, həmçinin şairin məşhur şeirlərindən biri, türkləri birləşməyə səsləyən “Türküstan marşı” da yer alıb. Ədibin “Uluqbəy küçəsi” adlı yeni kitabı da “AYB Kitab” layihəsi çərçivəsində işıq üzü görüb. Müəllif dəfələrlə Bakıda olmuş, görkəmli

Azərbaycan şairi Molla Pənah Vəqifin şeirlərini Azərbaycan türkcəsindən qazax dilinə uyğunlaşdırıb.

Dünya ədəbiyyatında diqqəti çəkən və maraq doğuran əsas məqamlardan biri də zaman-zaman islami dəyərlərin diqqət mərkəzinə çəkilməsi, müqəddəs kəlamlara, səmavi kitaba – “Quran”a, Həzrəti Məhəmməd peyğəmbər və onun davamçılarının həyatına müraciətin olması, bu dəyərlərin müxtəlif həcmli əsərlərin motivinə çevrilməsi faktıdır ki, bu da digər dinlərin nümayəndələri olan qələm adamlarının yaradıcılığına başqa bir ab-hava, rəng, dəyər gətirir. Rus ədəbiyyatında da belə klassiklər, yazıçı və şairlər vardır. Onlardan biri məşhur rus klassiki İvan Bunin və onun Şərq motivli silsilə əsərləridir ki, müxtəlif zamanlarda klassikin kitablarında “Şərq silsiləsindən”, “Şərq”, “İslam” və digər başlıqlar altında işıq üzü görübür. Dər-gidə yer alan bu əsərlər toplusu Azər Abdulla tərəfindən tərcümə olunmuş və “İvan Buninin islam sevgisi” başlığı altında kiçik həcmli bir yazı ilə birgə təqdim olunubdur. Burada müqəddəs mənalar ehtiva edən, islami dəyərlər baxımından əhəmiyyət kəsb edən müxtəlif dəyərlərə – cənnət bulağına “Kövsər”, Ramazan ayının müqəddəs gecələrinə “Əl-qədr gecəsi”, müsəlmanların nicat yeri Kəbəyə “Kəbənin qara daşı”, Sübh azanına “Təməcid”, islam simvolu olan yaşıl rəngə “Yaşıl bayraq”, Əlif, Lam, Mim müəmmasına “Sırrı”, “Xəyanətə görə”, “Ayasofiya”, “Şərqə doğru”, “Bələdçi işarələr”, “Avram”, “Tanrının şeytani”, “Zeynəb”, “Bəyaz qadınlar”, “Quş”, “Məhəmməd sürgündə”, “Dilənçi” və sair şeirlər həsr olunubdur. Tərcümənin xüsusiyyətləri haqqında danışarkən mütərcimin yazısından sitat versək yerinə düşərdi. O yazır: “Böyük sənətçinin İs-

lam dininə rəğbəti, (sənətçidə bu sayğı və rəğbətənin yaranmasına, şübhəsiz, böyük Tolstoyun təsirini də yada salmaq yerinə düşər). “Qurana, Məhəmməd peyğəmbərə olan sayğı və sevgisiylə bağlı yazdığı şeirləri dilimizə çevirmək çoxdankı arzum olsa da, bu işə girişməyə cəsarət etmirdim. Ancaq peşəkar, usta tərcüməçilərin diqqətini bu işə yönəltmək amacıyla şeiri sərbəst formada tərcümə etməli oldum”. Tərcüməçinin öz sözlərindən də məlum olduğu kimi şeirlər hələ peşəkar tərcümə olunmayıbdır. Tərcümə yalnız tanıtım məramlıdır və hələ də öz peşəkar tərcüməsini gözləyir. Mövzunun aktuallığını və mənəvi dəyərini nəzərə alsaq, bu silsilənin daha mükəmməl tərcümə olunması məqsədəuyğun və zəruridir.

“*Ədəbiyyat qəzeti*”nin bədii tərcümə prosesinin inkişaf xəttində danılmaz xidmətləri var. Qəzetin demək olar ki, bütün saylarında bədii tərcüməyə yer ayrılır, ədəbi, nəzəri, publisistik materiallar tərcümə olunur, Dünya ədəbiyyatının bütün istiqamətlərinə bərabər şəkildə diqqət verilir. Müasir meyillər aydın şəkildə əksini tapır. Klassiklərin yaradıcılığı ilə yanaşı, yeni dövr ədəbiyyatı nümayəndələrinin yaradıcılığına geniş yer verilir. Ümumilikdə yüzə yaxın müxtəlif məzmunlu tərcümə əsərləri oxucuların ixtiyarına verilib. Tərcümə zamanı əsas götürülən amillərdən biri də orijinal mətnlərlə iş prosesidir ki, “*Ədəbiyyat qəzeti*”ndə təqdim olunan nümunələrin böyük əksəriyyətində bu məsələ gözlənilmiş və mənbə dəqiq göstərilib.

Qəzetin 3 il bundan əvvəl başladığı “Nobel mükafatı kürsüsü” layihəsi bu il də davam edir. Layihədə müxtəlif illərdə *Ədəbiyyat* üzrə Nobel mükafatı almış qələm adamlarının yaradıcılığından ədəbi-nəzəri nümunələr, xatirələr,

sitatlar, çıxışlar, məktublar, müsahibələr və sair təqdim olunubdur. Layihə rəhbəri Əyyub Qiyasdır və təqdim olunan mətnlər onun tərcüməsində reallaşır. Rubrikada 1950-ci ilin mükafatçısı Bertran Rasselın Vudro Uayetlə müsahibəsi, 1952-ci ilin mükafatçısı Fransua Moriakin sitatları, 1997-ci il mükafatçısı Dario Fonunsitatları, 1981-ci il mükafatçısı Elias Kanettinin sitatları, 1991-ci ilin mükafatçısı Nadin Qordimerin “Köhnə kürüş” hekayəsi, 1992-ci il mükafatçısı Derek Elton Uolkottun şeirləri, 1993-cü il mükafatçısı Toni Morrisonun seçilmiş sitatları, 1994-cü il mükafatçısı Kenzaburo Oenin Nobel nitqi, 1995-ci il mükafatçısı Şeymas Hininin şeirləri, 1908-ci il Nobel mükafatçısı Rudolf Eykenin fəlsəfə tarixi araşdırması, 1936-cı il mükafatçısı Yucin Onilin sitatları, 1939-cu il mükafatçısı Frans Emil Sillanpyayanın sitatları, 1944-cü il mükafatçısı Vilhelm Yensenin “Buz dövrü” romanından parça, 1953-cü il mükafatçısı Uinston Çörçillin sitatları, **1996-cı il** mükafatçısı **Vislava Şimborskayanın** şeirləri, 1998-ci il mükafatçısı Joze Saramaqonun “Oxşar” romanından parça təqdim edilib. Mətnlər ruscadan, yəni ikinci dildən tərcümə olunubdur. Lakin buna baxmayaraq, artıq illərdi bədii tərcümə üzrə peşəkarlıq nümayiş etdirən Əyyub Qiyasın tərcümələrini səviyyəli tərcümələr hesab etmək olar.

Qəzetin təqdim etdiyi tərcümələr içərisində Cavanşir Yusiflinin imzası ilə çevrilən ədəbi mətnlər də vardır. Qeyd edək ki, C. Yusiflinin Ədəbiyyat qəzetilə əməkdaşlığı daim artan bir xətt üzrə inkişaf edir. Belə ki, ədəbiyyatşünas alimin həm elmi-nəzəri görüşləri, bədii yaradıcılığı, həm də tərcümə fəaliyyəti orada əksini tapır. 2019-cu ildə də bu əməkdaşlıq öz aktuallığını saxlamaqdadır. Belə ki,

Stefen Moysanın şeirləri, modern ingilis poeziyasından Elis Osvaldın şeirləri, Vislava Şimboeskanın “Necəsən” şeiri və digər nümunələr təqdim olunubdur.

Qəzetdə ən çox rast gəlinən tərcümələr Həmid Piriye və aiddir. Varlam Şalamovun “Gecə” (“Kolıma hekayələri”ndən), **Ejen İoneskonun** “Boşluq”, Xuan Rulfonun “Hər şey kasıb olduğumuza görədir”, İosif Brodskinin “Kor musiqiçilər haqda şeir”, Sadiq Hidayətin “Fransız əsir”, Robert Valzerin – “Dahi”, Rayner Mariya Rilkenin “Pyer Dümon”, Ezra Paundun “Katay”, Daniyil Xarmsın hekayələri və digər əsərlər tərcümə olunubdur. Ümumiyyətlə, qəzetdə Səlim Babullaoğlu, Ümid Nəccar, Məmməd İsmayıl, Nigar Yəhyazadə, Cahaxanım Seyidzadə, Samirə Əşrəf, Elxan Zal Qaraxanlı, Akif Əhmədgil, Rauf Qaraişiq, **İbrahim İlyash**, Əjdər Ol və digərlərinin tərcümələri ilə rastlaşırıq.

Ədəbiyyat qəzetinin diqqət çəkən əsas xüsusiyyətlərindən biri isə odur ki, xarici ölkələrdə Azərbaycan ədəbiyyatı haqqında yazılan elmi-nəzəri məqalələri əldə edərək öz səhifələrində tərcümə şəklində təqdim edir. Bununla yanaşı, həm də qəzetin rəsmi internet saytında paylaşır. Son dövrlərdə Azərbaycan ədəbiyyatına və xüsusilə Mirzə Cəlil irsinə marağın artması izlənilir və bu maraq nəticəsi kimi bir çox ölkələrin ədəbi gündəmində elmi-nəzəri yazılar, məqalələr yer almaqdadır. İrena Aleksaytenin “Mirzə Cəlilin hekayələri ilə Livta müəlliflərinin yaradıcılığında tipoloji paralellər” adlı məqaləsi qəzet səhifələrində yer alıb. Məqaləni litva dilindən Mahir Həmzəyev tərcümə edib. Azərbaycan ədəbiyyatını tərənnüm edən məqalələrin sayı həm rəsmi saytda, həm də qəzet səhifələrində kifayət

qədərdir. Ədəbiyyat qəzeti Azərbaycanın elm və sənət adamlarının xaricdə tərcümə olunaraq qəzet və jurnallara təqdim edilən yazıları haqda da qısa da olsa, xəbər verir, bəzən isə geniş təhlillərə yer ayrılır. Yerli müəlliflərin irihəcmli və yaxud kiçik bir bədii nümunəsinin hansı ölkədə, hansı jurnalda çap olunduğunu bilmək üçün də ən yaxşı ünvan “Ədəbiyyat qəzeti”dir. Əslində bir tədqiqatçıya lazım olan məlumatların ən doğru qaynağıdır.

Yuxarıda adıçəkilənlərdən başqa qəzet səhifələrində Geo Boqzan, Edqar Allan Pou, Uluqbek Yesdaulet, Henrix Heyne, Zbiqnev Herbert, Mustafa Məstur, Sergey Dmitriyev, Əfqan şairi İlyas Ələvinin şeirləri, Sadiq Hidayətin “Üç damla qan”, Qazax yazıçısı Malik Otarbayevin “Qağayı nağılı”, O, Henrinin “Cadugərin çörəyi”, Qavin Belin “Mənim günüm-güzəranım”, Sait Faiq Əbasıyanıqın hekayələri, Martin Puçnerin “Dünyanı formalaşdıran hekayələr” essesi, Andrey Tarkovskinin “Ayna” filmi haqqında məqaləsi, Nikolay Dabija “Ev tapşırığı” romanında parça və digər bədii nümunələr təqdim edilib.

Tərcümə sahəsində daima xüsusi yeri olan dərgilərdən “Ulduz” jurnalı da tərcümə işində davamlı fəaliyyət göstərən dərgilərdəndir. Tərcümələr əsasən “Qısa fikirlər xəzinəsi” və “Tərcümə saati” rubrikalarında yer alır. Birinci rubrikada Jül Renarın, Stanislav Yeji Lets, Cemil Meriç, Konfutsi, Şekspir, Blez Paskal, Fransua Volter, Nataniel Hotorn, Alber Kamyu, Oldos Haksli, Jan Pol Sartr, Karlos Kastaneda, Qabriel Laub, Bernard Şou, Ayzek Azimov, Rey Bredberi və digər ədiblərin kəlamları və müdrik fikirləri tərcümədə təqdim olunubdur. Bölmə Cəlal Məmmədov Bəydilli tərəfindən tərcümə və tərtib olunur. İkinci

bölmədə isə Yelena Besrukovanın (tərc: M.Oruc, Knyaz Qoçaq) Lukresiya Barladea (tərc: Eşçin Hüseynbəyli), Marqaret Ətvudun şeirləri (tərc: Cavanşir Yusifli), Gi de Mopassan (tərc: Sevil Gültən); Mar Bayjiyev (tərc:Məlahət Qənbərova), Vasili Şuşkinin (tərc: Z.Əliqızı) hekayələri təqdim edilib. Bu il də jurnalın təqdimatında böyük türk elindən səhifələr vərəqlənir. Bəxtiyar Aslan (Türkiyə: tərc: İ.İlyaslı), Dilek Yükselin (tərc: Aslan Quliyev) yaradıcılığından nümunələr təqdim olunubdur. Bu il türk xalqları ədəbiyyatından tərcümələr azdır. Əgər keçən il özbək, tatar, qırğız, qazax ədəbiyyatlarından nümunələr var idisə bu il belə nümunələrə rast gələ bilmədik.

2019-cu ildə Azərbaycanın digər ölkələrlə ədəbi-mədəni əlaqələrinin müstəqil şəkildə də genişlənməsi, inkişaf etməsi diqqətdən yayınmır. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının birinci vitse-prezidenti, Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun direktoru, akademik İsa Həbibbəylinin şəxsi təşəbbüsü və dəstəyi, Azərbaycan ədəbiyyatının təbliği və tanıtılması məramı ilə dünya müstəvisində bir çox kitablar nəşr olunub, layihələr həyata keçirilib. Prezident İlham Əliyevin “Cəlil Məmmədquluzadənin 150 illik yubileyinin qeyd edilməsi haqqında” Sərəncamına əsasən, bu il görkəmli yazıçıya həsr olunmuş bir sıra tədbirlər keçirilib. Bu istiqamətdə görülən işlərə nəzər salsaq, akademik İsa Həbibbəylinin böyük zəhmətlərinin şahidi olarıq. Onun layihəsi və ideya müəllifliyi ilə Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi, böyük yazıçı və ictimai xadim Cəlil Məmmədquluzadənin əsərləri xarici dillərə tərcümə edilərək nəşr olunub. Tacikistanda Cəlil Məmmədquluzadənin “Poçt qutusu” kitabı növbəti dəfə tacik

dilində nəşr edilib. Kitaba akademik İ.Həbibbəyli “Azərbaycanın görkəmli yazıçısı Cəlil Məmmədquluzadə” adlı geniş həcmli giriş sözü yazıb. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə nəzər salmaqla yanaşı, “Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbinin banisi Cəlil Məmmədquluzadənin həyatı və zəngin yaradıcılığı haqqında geniş məlumat təqdim edib. Kitaba ədibin Poçt qutusu”, “Usta Zeynal”, “Nigarançılıq”, “Molla Fərzəli”, “Xanın təsbehi”, “Qəssab”, “Quzu”, “Qurbanəli bəy”, “Məşrutə”, “Bəlkə də qayıtdılar”, “Yuxu”, “Pirverdinin xoruzu”, “Saqqallı uşaq” və “Baqqal” kimi dünyaca məşhur hekayələri daxil edilib. Əsərləri tacik dilinə Tacikistanın ədəbiyyatşünas alimi, professor Muxammadsalom Məxşulov tərcümə etmiş və “Tərcüməçidən ön söz” yazısında Cəlil Məmmədquluzadənin əsərlərinin ideya-bədii xüsusiyyətlərindən bəhs edib.

Bolqarıstanda Cəlil Məmmədquluzadənin “Seçilmiş əsərləri” adı ilə nəşr olunan digər bir kitabın da layihə rəhbəri və ideya müəllifi məhz akademik İsa Həbibbəylidir. Kitabın “Cəlil Məmmədquluzadə və Azərbaycan ədəbiyyatının “Molla Nəsrəddin” dövrü” adlı ön sözü də akademik İsa Həbibbəyliyə aiddir. Akademik burada böyük demokrat yazıçının həyatı və yaradıcılığından, Molla Nəsrəddin jurnalından, müasirlərindən geniş bəhs edib. İlk dəfə bolqar dilində çap olunan kitabın Bolqarıstan Milli Kitabxanasında akademik İsa Həbibbəylinin iştirakı ilə geniş təqdimat və müzakirəsi keçirilib. Kitabın məsul redaktoru Bolqarıstan Elmlər Akademiyası Ədəbiyyat İnstitutunun direktoru, professor Elka Traykovadır. Kitabın redaktoru Bolqarıstan Sofiya Dövlət Universitetinin Azərbaycanşünaslıq Mərkəzinin direktoru Sofiya Şiqayeva Mitreskadır.

Əsərləri Şiqayeva Mitreska (“Poçt qutusu” və “Molla Fəzləli”), Sofiya Dövlət Universitetinin Türkologiya ixtisası üzrə təhsil alan tələbələri Aysun Yumer (“Kişmiş oyunu”), Alper Emurlov (“Usta Zeynal”), Çiydem Aliosmanova (“Saqqallı uşaq” və “Dəllək”), Liliya Yordanova (“Nigarançılıq”), Janet Nikolova (“Bəlkə də qayıtdılar”) tərcümə ediblər. Ümumiyyətlə, indiyə qədər akademik İsa Həbibbəylinin ideya müəllifliyi ilə Cəlil Məmmədquluzadə irsi dünyada Rusiya (1999), Pakistan (2004), Misir (2007), Ukrayna (2010), Macarıstan (2011), Gürcüstan (2016), Litva (2017), Özbəkistan (2018), Tacikistan (2019) və Bolqarıstanda (2019) işıq üzü görüb

Akademik İ.Həbibbəylinin ideya müəllifi olduğu “Cəlil Məmmədquluzadənin əsərləri xarici dillərdə” layihəsi üzrə görkəmli yazıçının növbəti kitabı Özbəkistanda çapdan çıxıb. “Mümtaz söz” nəşriyyatında nəşr edilmiş “Poçt qutusu” kitabında İsa Həbibbəylinin müqəddiməsi ilə “Azərbaycan ədəbiyyatı və Cəlil Məmmədquluzadə haqqında bir neçə söz” sərlövhəli məqaləsində Azərbaycan ədəbiyyatının çoxəsrlik tarixi, görkəmli yaradıcıları və böyük ənənələrinə dair zəruri elmi məlumatlar özbək oxucularına çatdırılır. Müqəddimədə Cəlil Məmmədquluzadənin həyatı, yaradıcılığının əsas məqamları, ədibin Azərbaycan ədəbiyyatına gətirdiyi mühüm yeniliklər və onun adı ilə bağlı olan sənət ənənələri geniş əhatə olunub. Kitaba ədibin “Danabaş kəndinin əhvalatları” povesti, “Poçt qutusu”, “Usta Zeynal”, “İranda hürriyyət”, “Qurbanəli bəy”, “Pirverdinin xoruzu”, “Kişmiş oyunu”, “Saqqallı uşaq” olmaqla, ümumilikdə 26 hekayəsi özbək dilində daxil edilib. Qeyd edək ki, bu vaxtadək Özbəkistanda Cəlil Məmməd-

quluzadənin cəmi 2 hekayəsi çap olunubdur. Povest və hekayələri özbək dilinə Özbəkistanın görkəmli yazıçısı Usmon Kuçkur tərcümə edib. Kitabda, eyni zamanda Usmon Kuçkurun “Cəlil Məmmədquluzadə” adlı yazısı da yer alıb. Həmçinin tanınmış özbək alimi, filologiya elmləri doktoru, professor Həmidulla Baltabayevin “Cəlil Məmmədquluzadə və özbək ədəbiyyatı” sərlövhəli “Son söz”ü də verilib.

“Nəsimi ili” çərçivəsində AMEA və ölkəmizin Bolqarıstan Respublikasındakı səfirliyinin əməkdaşlığı ilə dahi mütəfəkkir İmadəddin Nəsiminin “Mənim müqəddəs məbədim” kitabı Bolqarıstanın paytaxtı Sofiyada “Blqarski pisatel” nəşriyyatında çapdan çıxıb. Akademik İsa Həbibbəylinin “Cahana sığmayan Azərbaycan şairi” adlı “Ön söz”ündə mütəfəkkir şairin zəngin ədəbi irsi, onun Azərbaycan ədəbiyyatındakı mövqeyindən ətraflı bəhs olunur. Nəsiminin kitabda yer alan əsərlərini bolqar dilinə Boyan Anqelov, İvan Eseniski və Nadya Popova çeviriblər.

Akademik İsa Həbibbəylinin Nəsimi ilinə həsr olunmuş daha bir kitabı “Cahana sığmayan Azərbaycan şairi”dir. Üçdillik kitabı Azərbaycan, rus və ingilis dillərində çap olunub. Nəşrdə İsa Həbibbəylinin görkəmli ədibin həyat və yaradıcılığına, əsərlərinin tədqiqi və nəşrinə dair tədqiqatları ümumiləşdirilib. Qeyd edək ki, Orta əsrlər ədəbiyyatı şöbəsinin müdiri Fəridə Əzizovanın da Azərbaycan, rus və ingilis dillərində “İmadəddin Nəsimi Orta əsr mənbələrində və ədəbiyyatşünaslıqda” adlı tədqiqatı çap olunub.

Akademik İsa Həbibbəylinin “Ədəbiyyat, zaman və müasirlik” adlı kitabı Moskvadakı “Xudojestvennaya lite-

ratura” nəşriyyatında çap olunub. Kitab “Ədəbiyyat və zaman” adlı giriş məqaləsi ilə açılır. “Ədəbiyyat nəzəriyyəsi”, “Folklorşünaslıq və mədəniyyət”, “Rusiya ictimai-ədəbi mühiti”, “Dünya ədəbiyyatı”, “Oxşar ədəbi talelər”, “Elmin üfüqləri” adlı bölmələrdən ibarətdir. Bu bölmələrdə Azərbaycan ədəbiyyatındakı ədəbi cərəyanların tarixi təkamül prosesləri, estetikası və poetikası, intibah dövrü, erkən yeni dövr, tənqidi realizm epoxası, romantizm, sovet dövrü ədəbiyyatı kimi əhəmiyyətli dövrlərdə yazıb yaran sənətkarlardan, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarındakı Təpəgöz boyunun tipologiyası, Gəmiqaya-Qobustan mədəniyyəti, Orxon-Yenisey abidələri, Mixail Şoloxov və Azərbaycan ədəbiyyatı, Azərbaycan-Çin ədəbi-mədəni və elmi əlaqələri, türk xalqları ədəbiyyatlarının dövrləşdirilməsi, Azərbaycan-qazax və türkmən ədəbi əlaqələri və dünya şöhrətli qırğız yazıçısı Çingiz Aytmatovdan bəhs edilib, fizika və lirikanın qarşılıqlı əlaqəsinə, multikultural dəyərlərin bədii ifadəsinə dair məqalələr daxil edilib. Kitabın elmi redaktoru AMEA-nın müxbir üzvü Tehran Mustafayev, məsul redaktoru AYB Moskva Bölməsinin məsul katibi, f.e.d. Abuzər Bağırovdur. Bu nəşr Azərbaycan ədəbiyyatının rusdilli məkanda elmi səviyyədə təbliği üçün zəngin mənbədir.

Qeyd edək ki, görkəmli akademikın 70 illik yubileyinə Almaz Ülvi Bünyadzadə və Yaşar Qasımlının “Ustoz” (Ustad) kitabı çap edilib. Özbəkistan Elmlər Akademiyasının Dil, Ədəbiyyat və Folklor İnstitutunun nəşri olan kitabı özbək dilinə fil.ü.f.d. Obidjon Şofiyev çevirib. Kitabın məsul redaktoru və “Ön söz”ün müəllifi filologiya elmləri doktoru, professor Hamidulla Baltabayevdir. Kitabda aka-

demik İsa Həbibbəylinin həyatı və yaradıcılığı haqqında ətraflı məlumat verilib. Topluda akademik İsa Həbibbəylinin son vaxtlar qələmə aldığı bir neçə məqaləsi yer alıb.

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, 2019-cu ildə Azərbaycan-özbək ədəbi əlaqələri bəlkə də, ən yüksək zirvəsini yaşayıb. Bir sıra Azərbaycan ədiblərinin əsərləri özbək dilinə tərcümə olunaraq kitab şəklində nəşr olunmuş, dərgilərdə, qəzet və jurnal səhifələrində yer almış, ədəbi-mədəni tədbirlər təşkil olunubdur. Klassik ədəbiyyat nümayəndələri və müasirlərinin yaradıcılığı işıqlandırılıb. Qeyd edək ki, bütün nəşrlər Özbəkistandakı Heydər Əliyev adına Azərbaycan Mədəniyyət Mərkəzinin (AMM) layihəsi əsasında həyata keçirilib. Dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin “Yeddi gözəl” əsəri özbək dilinə Özbəkistan Xalq şairi Camal Kamalın tərcüməsində çapdan çıxıb. Nizami Gəncəvi yaradıcılığına həsr olunmuş ikinci böyük töhfə “Xosrov və Şirin” poeması Daşkənddəki “Bilim və intellektual salohiyyət” nəşriyyatında özbək dilində çap edilib. Bu poema da şair Camal Kamal tərəfindən tərcümə edilib. Artıq Camal Kamalın tərcüməsində “Sirlər xəzinəsi”, “Leyli və Məcnun”, “İskəndərnamə” əsərinin “İqbalnamə”, “Şərəfnamə” hissələri özbək dilində çap olunub. Nəşrlərin üstün cəhətlərindən biri də budur ki, dünya muzeylərində olan əlyazmaların şəkilləri də bu nəşrlərə daxil edilib. AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda, Nizami adına Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyində, Britaniya Muzeyində, Rusiyada yerləşən bir sıra qurumlar da saxlanılan əlyazmalardan verilmiş miniatürlər vardır. Qeyd edək ki, Heydər Əliyev adına AMM ilə Özbəkistanın xalq şairi Camal Kamal arasında Nizami Gəncəvinin

“Xəmsə”sinə daxil olan beş əsərin bütövlükdə tərcümə olunması ilə bağlı müqavilə imzalanmış və bu layihəyə əsasən 2019-cu ildə yekun vurulmalı, dahi şairin bütün əsərləri özbək dilində oxucuların istifadəsinə verilməli idi.

“Nəsimi ili” çərçivəsində Özbəkistanda böyük İmadəddin Nəsiminin 650 illik yubileyi münasibətilə şair və tərcüməçi Tahir Qəhharın tərcüməsində “Cananı sevirəm” qəzəllər kitabı çap olunub. “Ön söz”də Prezident İlham Əliyevin Sərəncamı ilə 2019-cu il Azərbaycanda “Nəsimi ili” elan edilməsi bildirilib, bu münasibətlə dünyanın müxtəlif ölkələrində İmadəddin Nəsiminin kitabları çap olunur, böyük şairin həyatı və yaradıcılığı ilə bağlı müxtəlif tədbirlər keçirilir. Azərbaycanın xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadənin dahi söz ustası İmadəddin Nəsimiyə həsr etdiyi “Fəryad” əsəri də “Nəsimi ili” çərçivəsində özbəkcəyə Camal Kamalın tərcüməsində çap olunubdur. “Fəryad” pyesində hadisələr böyük mütəfəkkir, irfan şairi İmadəddin Nəsimi ətrafında cərəyan edir. Nəsimini dövrün qüdrətli bir şəxsiyyəti, mahir söz ustası kimi zəmanəsini çəkinmədən qamçılayan, tənqid edən xalqın qəhrəmanlıq simasını özündə əks etdirən mütəfəkkir şair olaraq təcəssüm etdirilir.

Özbəkistanda işıq üzü görən digər kitab Azərbaycan Milli Məclisinin deputatı Qənirə Paşayevanın özbək dilində “Qapını aç” adlı şeirlər toplusudur. Kitab şair tərcüməçi Xasiyyəət Rüstəmovaya tərəfindən çevrilib. “Ön söz”ün müəllifi İmdad Avşardır. O, Qənirə Paşayevanın həyatı və yaradıcılığı haqqında məlumat verib, əsərlərinin məziyyətlərindən söz açıb.

Yunus Oğuzun aprel döyüşlərinə həsr etdiyi türk dünyasında böyük maraqla qarşılanan “Ovçu” romanı da Özbək dilinə tərcümə olunub. Romanı özbək dilinə alim, tərcüməçi Gülbahar Aşurova çevirib. Əsər eyni vaxtda həm də, Türkiyədə türk dilində Cahən yayıçı Erol Cahangir nəşriyyatında çapdan çıxıb. Yazıçı romanda tarixə nəzər salıb, ermənilərin yüz illərlə Azərbaycan xalqına qarşı apardığı işğalçılıq siyasəti, Azərbaycan cəmiyyətində böyük ruh yüksəkliyinə səbəb olan, xalqımızın qəhrəmanlıq, zəfər tarixinin şanlı aprel döyüşlərindən bəhs edib. Bu tarixi roman Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı Murad Mirzəyevdən bəhs etsə də, ümumən Qarabağda şəhid olmuş igid əsgərlərin əziz xatirəsinə ithafdır.

Gənc şair Fərid Hüseynin yaradıcılığı bu gün aktuallıq kəsb edir, əsərləri müxtəlif dillərdə nəşr olunur. 2019-cu ildə şairin Özbəkistanda “Səmərqənd divanı” adlı poetik silsiləsi Azərbaycan, özbək və rus dillərində işıq üzü görüb. Kitabda Cavanşir Yusifli, Səlim Babullaoglu, Əsəd Cahangir, Kənan Hacınin ayrı-ayrı vaxtlarda dövrü mətbuatda “Səmərqənd divanı” haqqında yazdıqları fikirlər yer alıb. Kitab iki doğma xalqın ruhu, təfəkkürü, dünyagörüşünün yaxınlığının poetik ifadəsi baxımından olduqca qiymətlidir. “Səmərqənd divanı” Azərbaycan və Özbəkistan ədəbiyyatına, ədəbi-mədəni əlaqələrinə töhfədir. Gənc şairin digər kitabı Serbiyada “CompuTech” nəşriyyatında “Qəlbın tərbiyə dərsləri” adı ilə nəşr edilib. Şeirləri rus dilindən serb dilinə tanınmış ədəbiyyatşünas, nüfuzlu ədəbi tənqidçi, mütərcim Nina Smic tərcümə edib. Nəşrdə Fərid Hüseynin 60 şeiri, müəllifin şeirləri haqqında iki məqalə daxil edilib: Məqalələrin biri Serbiya Yazıçılar Birliyinin

sədri, tanınmış şair Radomir Andriç, digəri isə nəşrin mü-tərcimi Nina Smic tərəfindən qələmə alınıb.

Özbəkistanın “Ədəbiyyat qəzeti”ndə Azərbaycan şair-ləri Mirzə Ələkbər Sabir və Vaqif Səmədoğlunun şeirləri dərc edilmişdir ki, tərcümə orijinaldan şair Kərim Bəxriyə-və aiddir. M.Ə.Sabirin həyatı, yaradıcılığı haqda məlumat verilib, bildirilir ki, M.Ə.Sabir əbədiyaşar şairdir. “Nəsimi ili”nin elan edilməsilə əlaqədar “Ədəbiyyat qəzeti”nin xü-susi buraxılışı bütövlükdə dahi Azərbaycan şairi İmadəd-din Nəsimiyə həsr olunubdur.

İlk dəfə “Azərbaycanca-özbəkçə, özbəkçə-azərbay-canca” lüğət nəşr olunub. Layihənin reallaşmasında Azər-baycan və Özbəkistanın Milli Elmlər Akademiyalarının dilçilik institutlarının alimləri iştirak etmişlər. Lüğətdə ümumilikdə 23 minə yaxın söz və ifadənin qarşılıqlı tərcü-məsi verilmiş, hər iki dildə əlifbada hərflərin transkripsi-yası xüsusi cədvəldə öz əksini tapıbdir.

Ümumiyyətlə, türk xalqları arasında ədəbi-mədəni əlaqələrin genişlənməsi bir sıra türkdilli dövlətlərlə ger-çəkləşən layihələrdə izlənilir. Belə ki, bu əlaqələrə töhfə olan növbəti layihə Bakıda Gənc Qırğız şeiri antologiyası-dır. 35 gənc qırğız şairinin müxtəlif mövzularda toplanmış şeirləri dilimizə çevrilib. Layihə rəhbəri millət vəkili Ca-vanşir Feyziyev, məsləhətçilər akademik Nizami Cəfərov, təsisçi ictimai xadim, şair Sona Vəliyeva, baş redaktor Atatürk Mərkəzinin şöbə müdiri Əkbər Qoşalıdır.

Azərbaycan Türkiyə ədəbi əlaqələrinin inkişafı hər za-man diqqət mərkəzində yer alır. Hər il olduğu kimi 2019-cu ildə də bu əlaqələr yüksələn xəttlə inkişaf edir. Belə ki, Türkiyədə Azərbaycan ədəbiyyatını ehtiva edən bir sıra

ədəbi hadisələr reallaşmış. Belə ki, AYW və İLESAM-ın layihəsi əsasında 50 Azərbaycan və Türkiyə şairinin “Vətən mövzulu şeirlər” antologiyası Türkiyədə işıq üzə görüb. Kitabda 100 şeir ingilis dilində təqdim olunub. Açıliş nitqi ilə çıxış edən Mehmet Nuri Parmaksız millətlərin, insanların həyatında önəmli dəyəri olan vətən, bayraq, müstəqillik, din, dil, mədəniyyət və s. anlayışlardan bəhs edərək bildirib. “Vətən olmadan digər dəyərlərin mənası da olmaz. Bu baxımdan “Vətən mövzulu şeirlər antologiyası” dili, dini, mədəniyyəti və düşüncəsi bir olan Türkiyə və Azərbaycanın – iki qardaş ölkənin dostluğunu və qardaşlığını daha da möhkəmləndirən bir kitabdır.

İctimai-siyasi xadim, yazıçı Nəriman Nərimanovun “Türk-Azərbaycan dilinin müxtəsər sərf-nəhvi” adlı kitabı 120 ildən sonra Türkiyədə çap olunub. Türkiyənin Kafkas Universitetinin çağdaş türk ləhcələri və ədəbiyyatları bölümünün dosenti həmyerlimiz İlkin Qulusoy Nəriman Nərimanovun 1899-cu ildə qələmə aldığı kitabını müasir Azərbaycan dili ilə müqayisəli şəkildə yenidən nəşrə hazırlayıb. 120 il keçsə də, kitab bu gün də Azərbaycan dilçilərinin istinad etdiyi və yararlandığı mənbələrdəndir. Qeyd edək ki, kitab rus və müsəlman məktəblərində türkcə təhsil alanlar üçün yazılıb, uzun müddət bu təhsil ocaqlarında ilk vəsait kimi tədris olunub.

Yazıçı Eyvaz Zeynalovun Türkiyənin “Asmaaltı yayı-nevi”ndə “Kış güneşi”, “Tabiatın dostları” və “Dede ve Torun” adlı kitabları işıq üzə görüb. Kitabın tərcüməçisi, çap təşəbbüskarı Ömər Küçükmehtetoğludur. O, yazıçının Türkiyədə çıxan kitablarının, demək olar, hamısının

tərcüməçisidir. Qeyd edək ki, yazıcının Türkiyədə 6 kitabı işıq üzü görüb.

Ünvanıylə, Azərbaycanın görkəmli ədəbiyyat xadimlərinin kitabları bir çox dünya dillərinə tərcümə edilərək müxtəlif ölkələrin nüfuzlu nəşriyyatlarında, dərgilərinə işıq üzü görüb. Xalq yazıçısı Elçinin Almaniya “Pəmvərləq” nəşriyyatında “Pyeslər” (“Teatr oyunları”) kitabı nəfis şəkildə nəşr edilib. Kitaba ədibin məşhur “Teleskop”, “Mənim sevimli dəlim”, “Şekspir” və “Cəhənnəm sakinləri” tragikomedyaları daxildir. Pyesləri orijinaldan alman dilinə türkoloq K.H.Kiel tərcümə edib. Maraqlı cəhət budur ki, nəşriyyat həmin pyesləri, eyni zamanda türk dilində də ayrıca kitab kimi nəşr edib. Əsərlər türk dilinə doktor Orxan Aras tərəfindən tərcümə olunub. Orxan Aras kitabı oxuculara təqdim edərək yazır: “Dünyaca tanınmış yazar Elçin, sadəcə çağdaş dövrümüzdə deyil, gələcəkdə də oxunacaq və əsərlərindən dərslər alınacaq bir yazardır”. Yazıcının bundan əvvəl Almaniya “Mahmud və Məryəm”, “Ağ dəvə”, “Ölüm hökmü”, “Baş” romanları, eləcə də, povest və hekayələri nəşr edilib. “Pyeslər” onun Almaniya nəşr olunmuş səkkizinci kitabıdır.

Yazıçı-dramaturq Ülvyyə Heydərovanın “Uşaqlıq” monopyesi Almaniya dərc olunub. Ötən il Almaniyanın Höte İnstitutu tərəfindən Postdam şəhərində keçirilən Next Stage Europe 2018 Gənc Dramaturqların Festivalında Ü.Heydərova Azərbaycanı təmsil edib. Bu il Höte İnstitutu həmin layihənin davamı olaraq festivalda iştirak edən dramaturqun əsərlərindən ibarət alman dilində almanax dərc etdirib. Ü.Heydərovanın “Uşaqlıq” monopyesi həmin almanaxda yer alıb.

Almaniyada yaşayan soydaşımız, yazar Orxan Arasın yeni “Mavi Gözlərin Aşkı” kitabı Almaniyada həm alman, həm də türk dilində işıq üzü görüb. Kitabda 1826-1827-ci illərdə ehtiyacdən və müharibədən qaçan minlərcə alman vətəndaşının Gürcüstan və Azərbaycana pənah gətirmələri, buranı özlərinə vətən etmələri, yazarın görüşdüyü son almanların ona nəqş etdikləri həyat hekayələri, diktator rejiminin hansı dəhşətlərə yol açması mükəmməl bir dildə öz əksini tapıbdır. “Mavi Gözlərin Aşkı” Krım Türklərinin xatirəsinə ithaf olunub.

Nasir, ədəbiyyatşünas Vaqif Sultanlının “Səhra savaşı” (“Struggle in the desert”) romanı Böyük Britaniyada nəşr olunub. Londonun “Rossendale books” nəşriyyatında yayınlanan kitabı ingilis dilinə Cavid Abbaslı çevirib. Roman yazıçı-tərcüməçi Vinsent Valşın redaktəsi ilə nəşr edilib. Müəllif əsərində insan, zaman və dünya haqqında fəlsəfi düşüncələrini əks etdirməyə çalışıbdır. “Səhra savaşı” çağdaş dünyaya hakim olan özgələşmə, yaddaşsızlaşma, biganələşmə, gərəksizləşmə kimi mənəvi çöküş və humanitar deformasiya probleminə etiraz ruhu ilə diqqəti çəkir.

Fransanın Strasburq şəhərində Xalq yazıçısı Çingiz Abdullayevin “Şübhəsiz metamorfoz” kitabının təqdimat mərasimi keçirilib. Yazıcının Serbiyanın aparıcı elm-təhsil ocaqlarından biri olan Belqrad Universitetində fəaliyyət göstərən Azərbaycan Dili və Mədəniyyəti Mərkəzində 60 illik yubileyi münasibətilə yaradıcılığına həsr olunan simpozium və serb dilinə tərcümə olunaraq nəşr edilmiş “İngilis bulvarı” kitabının təqdimat mərasimi keçirilib.

Şair Qəşəm Nəcəfzadənin bu il bir çox dillərdə kitabları nəşr olunmuş, dərgilərdə şeirləri işıq üzü görübdür. Moskvada “Ridero” nəşriyyatında fransız (La voix d'un garçon de fleur - Bir çiçək oğlanın səsi), ispan (morirás mi flor! - Mənim çiçəyim öləcək), holland (Schoenen de meest trieste foto – Ayaqqabıları ən gözəl şəkil), ingilis (write me a letter – Mənə bir məktub yaz), Rus (Полет моих рук – Mənim əllərimin uçuşu) dillərində şeir kitabları nəşr olunub. Bu vaxta qədər şairin Moskvada 6 kitabı nəşr edilib. Bundan başqa şairin Fransanın “Litterosa” və İspaniyanın “Azahar” ədəbi-bədii dərgisində şeirləri çap olunub. Qeyd edək ki, şeirləri fransız dilinə belçikalı şair-tərcüməçi Jean Marie Flemal, ispan dilinə Alicia Minjarez Ramirez tərcümə edib. Q.Nəcəfzadənin Gürcüstanda da gürcü dilində “Səhərlərin bir səhəri” şeirlər kitabı çap olunub. Şeirləri gürcü dilinə gürcü şairi və tərcüməçisi Nika Jordan və İmir Məmmədli çevirib.

Məmməd İsmayıl “Sürgündə tənha bir ocaq” kitabını Fransada “Harmattan” nəşriyyatında çap edib. Rumıniyada keçirilən M.Emuneski Dünya şeir festivalı çərçivəsində Craivo şəhər milli kitabxanasında müxtəlif ölkələrdən gələn şairlərin kitablarının təqdimat mərasimində həmin əsərin macar dilində “Szamüzetesben” (Sürgündə) şeir kitabı da oxuculara təqdim olubdur. Tərcüməçi Balazs F.Atilladır. Təqdimat mərasimində Məmməd İsmayıl kitabının ərsəyə gətirilməsində əməyi keçən hər kəsə təşəkkürünü bildirmiş və oxucularına avtoqraf imzalayıbdır. Yazarın əsərləri bu günə qədər 50-dən çox dilə tərcümə olunmuş, müxtəlif Beynəlxalq mükafatlara layiq görülmüş, Avropa Elmlər akademiyasının fəxri üzvüdür. Nəfis şəkildə nəşr edilən

kitabı fransız dilinə Dmitro Çistyak və Nicolae Laurent-Catrice tərcümə ediblər. Onu da qeyd edək ki “Sürgündəki tənha ocaq” M.İsmayılın Parisdə fransız dilində çap edilən üçüncü kitabıdır. Yazıçının həmçinin “İz” romanını türk dilində çap edilib. Romanı Türkiyə türkçəsinə Alpərtunqa Altaylı və Ümit Yavaş uyğunlaşdırmışlar. Kitabda eyni zamanda Vahit Türk, Seyfəddin Altaylı, Sabir Rüstəmxanlı və Rüstəm Kamalın əsər haqda fikirlərinə də yer verilib.

Yazıçı Aləm Kəngərlinin “Qatarada 18 macərə” adlı kitabı Cənubi Azərbaycanın Təbriz şəhərində işıq üzü görüb. Kitabda müəllifin ayrı-ayrı illərdə yazdığı hekayələri yer alıb. Xatırladaq ki, Aləm Kəngərlinin bundan əvvəl “Naməlum adam” əsəri oxuculara təqdim olunmuş və böyük maraqla qarşılanıb.

Tehranın nüfuzlu “Əndişə-yi noo” nəşriyyatında Mübariz Cəfərlinin məşhur trilogiyasının son əsərləri, “Bənna” və “Bağban” romanları çapdan çıxıb. Kitablari ərəb əlifbasına Elyar Polad çevirib. Xatırladaq ki, bundan əvvəl trilogiyanın birinci romanı Bərpaçı”da həmin nəşriyyat tərəfindən nəşr edilib.

AMEA-nın baş elmi işçisi, Fəlsəfə Cəmiyyətlərinin Beynəlxalq Federasiyasının üzvü, fəlsəfə elmləri doktoru, professor Rahid Uluselin də “Düşüncə Vadisi” kitabı Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin Güney Azərbaycan Ədəbiyyatı Şöbəsinin təşəbbüsü ilə Təbriz şəhərində “Bahar Doxt” nəşriyyatı tərəfindən çap olunubdur. Rahid Uluselin həmçinin “Мерцание” adlı aforizmlər kitabı Rusiyanın “Художественная литература” nəşriyyatında çapdan çıxıbdir. Tədqiqatçının fəlsəfə, estetika, kulturologiya, filo-

logiya, tənqidin aktual problemlərinə dair 24 kitabı nəşr edilib.

Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun “Ədəbiyyatşünaslıq plus” Yaradıcılıq Birliyi tərəfindən “Plus bədii yaradıcılıq” ədəbi almanaxının üçüncü kitabı nəşr edilib. Ədəbi almanax İnstitutun Elmi Şurasının 04 iyul 2019-cu il tarixli, 6 sayılı qərarı ilə çap olunub. Kitabın ideya və ön sözünün müəllifi Ədəbiyyat İnstitutunun direktoru akademik İsa Həbibbəydidir. Kitabın tərcümə bölməsində Ülkər Hüseynova, Xuraman Hümətova, Xanım Zairova, Leyli Əliyeva, Cavidə Məmmədova, Pərvanə Məmmədli, Cavanşir Yusifli, Aytən Rüstəmzadə, Mərcan Sofiyeva, Təhminə Bədəlovanın müxtəlif dillərdən tərcümə etdikləri əsərlər çap olunub. Ümumilikdə kitabda yaşıdan və elmi fəaliyyət səviyyəsindən asılı olmayaraq Azərbaycan ədəbi, elmi, nəzəri-estetik fikrində özünəməxsus yeri və mövqeyi olan müəlliflərin şeir, nəsr əsərləri müxtəlif dillərdən tərcümələri toplanıb.

Mədəniyyət Nazirliyinin “Azərbaycan Kitabının Dünyada Tanındılması” layihəsi çərçivəsində 2019-cu ildə professor Qəzənfər Paşayevin tərtibçisi olduğu “İmadəddin Nəsimi. İraq Divanı” kitabı Türkiyə türkcəsində 2000 ədəd tirajla çap olunaraq oxuculara təqdim edilib. “İraq Divanı”-nı Türkiyə türkcəsinə tanınmış yazar Yurtsevən Şən çevirib. Kitab “Böyük Azərbaycan şairi İmadəddin Nəsiminin 650 illik yubileyinin keçirilməsinə dair Tədbirlər Planı”nın icrası məqsədilə çap olunub. Layihə çərçivəsində təqdim olunan digər kitab akademik Nizami Cəfərovun qələmə aldığı “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin etüdləri” kitabı 5000 tirajla Türkiyə türkcəsində çap olunaraq oxu-

culara təqdim edilib. Kitabda Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin əsas dövrləri, böyük şəxsiyyətlərin yaradıcılıq yolu, ideya-estetik təmayüllər işıqlandırılıb. N.Gəncəvinin, Füzulinin, M.P.Vaqifin, Aşıq Ələsgərin, M.Ə.Sabirin, Ə.B.Hüseynzadənin, A.İldırımın, S.Vurğunun, M.Hüseynin, M.Müşviqin, İ.Şıxlının, B.Vahabzadənin, H.Arifin, İ.Muğannanın, N.Həsənzadənin, Anarın, Elçinin, Zəlimxan Yaqubun, Afaq Məsudun və digər görkəmli söz adamlarının yaradıcılığına ayrıca oçerklər həsr edilib. Müəllif çalışıb ki, türkiyəli oxucularda Azərbaycan ədəbiyyatı barədə qədim dövrlərdən bu günə qədər aydın elmi təsəvvür yaransın. Kitab Türkiyədə fəaliyyət göstərən əsas təhsil müəssisələrinin kitabxanalarına hədiyyə olunubdur. Kitabı Türkiyə türkcəsinə tanınmış yazar Yurtsevən Şən çevirib. Layihə çərçivəsində bu günə qədər klassik və müasir dövr olmaqla 27 azərbaycanlı müəllifin 38 adda kitabının tərcüməsi və çapı başa çatdırılaraq türkiyəli oxuculara təqdim edilib. Hazırda layihənin davamı olaraq Azərbaycan xalqının mədəni-mənəvi sərvəti hesab olunan Nizami Gəncəvi irsinin Türkiyədə tanınması və təbliği işi aparılır. Nizami Gəncəvinin “Sirlər xəzinəsi”, “Xosrov və Şirin” poemaları türk dilində nəşr olunub.

Son olaraq deyək ki, bədii tərcümə sahəsi ölkəmizdə yüksələn xətlə inkişaf edir. Çətinliklərə baxmayaraq bu işdə əzmlə çalışan mütərcimlərə uğurlar arzulayırıq.

Mehman HƏSƏNLİ
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

ƏDƏBİYYATDA ESSE

Mixail Epşteyn esseistikanı müəllifliyə əsaslanan mifologiya adlandırır. Bu baxımdan mifin universal ölçüsü esse janrı üçün geniş sahə yaradır. Azərbaycanda esse janrına maraq xüsusən son illərdə artmaqdadır. Bu marağın formalaşmasında və təkmilləşməsində dünya esseistikasının filoloji fikrə yön verə bilən nümunələrinin dilimizə tərcüməsinin əhəmiyyətli rolu vardır. 2019-cu ilə nəzər saldıqda Azərbaycanda kitab halında, çap mətbuatında və saytlarda dərc olunmuş esse materiallarının həcmi kifayət qədər genişdir. Əldə etdiyimiz materiallar əsasında 2019-cu il Azərbaycanda filoloji yönümlü esseistikanın inkişafının ümumi mənzərəsini cızmağa çalışdıq.

Akademik İsa Həbibbəylinin elmi problemi əhatə edən, akademik düşüncə və sərbəst şeir intonasiyası ilə qələmə aldığı esseləri cari ildə də işıq üzü görmüşdür. Bu baxımdan akademik 2019-cu ildə çap olunmuş “Fərqli baxış” kitabında forma etibarilə yeni və maraqlı məzmunla malik yazıları çap olunmuşdur. Yusif Xas Hacib Balasacunlunun “Qutadqu bilik” əsərinin yazılmasının 950 illiyinə həsr olunmuş essədə türk dünyasının bu möhtəşəm abidəsinin mahiyyəti, tarixdə oynadığı rolu, funksiyası, janr xüsusiyyətləri tezislər şəklində təqdim olunmuşdur. Akademik İsa Həbibbəyli poemanı türk xalqlarının qədim ənənələrə malik dövlətçilik tarixinin şah əsərlərindən biri olduğunu vurğulayaraq yazır:

“Ortaq türk ədəbiyyatının müdrək şeiridir.

“Qutadqu bilik” – xalqın səadətə çatmasının yollarını və vasitələrini əks etdirən möhtəşəm bələdçidir, ədəbi kompasdır.

“Qutadqu bilik” – ideal cəmiyyət və ədalət, ideal insan və insanlığın idealları haqqında poetik manifestdir.

Dövlət idarəçiliyinin poetik testidir”.¹

Dünyada, o cümlədən Azərbaycan esseistikasında müəlliflərin yaratdığı müxtəlif esse silsilələri mövcuddur. Adətən müəyyən başlıq altında ədəbiyyata, həyata və onun müxtəlif problemlərinə aid düşüncələr ümumiləşmiş başlıq altında (Anar “Gecə düşüncələri”, Elçin “Ədəbi düşüncələr” və s.) təqdim edilir. Akademik İsa Həbibbəyli filoloji düşüncədə özünün forma etibarilə fərqli silsiləsini – Məhəmməd Füzuli haqqında tədqiqatlara həsr olunmuş esse trilogiyasını qələmə alıb. Akademik Məmməd Cəfər Cəfərov, akademik Elizbar Cavalidze və akademik Kamal Abdullanın “Füzulinamə”ləri esse trilogiyada təhlil edilərək hər bir müəllifin portreti canlandırılıb.

Akademik Kamal Abdulla müasir Azərbaycan esseistikasının əsas yaradıcılarından biridir. Elmi araşdırma və bədii yaradıcılıqla paralel şəkildə məşğul olan Kamal Abdulla esse janrında yazdıqları ilə bu iki istiqaməti uğurlu şəkildə bir məcrada birləşdirir. Nəticədə olduqca oxunaqlı mətnlər meydana çıxır. Müəllifin bu baxımdan qələmə aldığı, akademik İsa Həbibbəyliyə ithaf etdiyi Füzuli silsiləsi klassik ədəbiyyata, onun ən böyük yaradıcılarından biri olan Məhəmməd Füzuliyə müasir və fərqli baxışı ifadə

¹ İsa Həbibbəyli. Fərqli baxış. Bakı, “Nurlan”, 2019, s.70-71

edir. Akademik Kamal Abdullanın kitabı adlandıği kimi (“Mənim Füzulim”) məhz onun Füzulisidir: Bəzi məqamlarda gerçək, bəzi hallarda isə müəllifin gördüyü və ya görmək istədiyi, uydurduğu Füzulidir. Kamal Abdulla esse janrının çərçivələrini dəqiq bilir. Yəni “Mənim Füzulim” silsiləsi sonradan esse adlandırılma deyil, bu janrın qəlibində düşünülərək qələmə alınan mətnlərdir.

Kainatın əsas nizam tərzisini zaman və məkan, onların qarşılıqlı münasibəti tənzimləyir. Bu ilkin və dəyişməyən həqiqətdir. Silsilənin də məhz bu münasibətin tənzimlənmə mexanizmi ilə başlanması da mənəcə təsadüfi deyil: “Hərəkət yoxdursa, zaman da yoxdur. Zaman kainatın ən böyük nailiyyətidir. Elə Eynşteynin də. Zamanın başlanğıcı varmı?! Var. Amma onu fiziklər yox, şairlər başlayır. Və sonra da şairlər Zamanın hakimi olurlar”.¹

Müəllif Füzuli əsərlərində onun özünü axtarır, şairin həyatının detallarını öyrənməyə çalışır və dolayısı ilə onun obrazını yaratmağa cəhd edir: “Niyə gənc, cavan Füzulini heç kim axtarmır, heç kim buna cəhd etmir?! Niyə ilk şeirini kimə oxuduğu heç kəsi maraqlandırmır?! Bəs ilk müəllimi kim olmuşdu – ona ilk olaraq qafiyə, vəzn öyrədən ilk müəllimi?!² Suallar bədii mətndə həyat mətnini çözmə cəhdləridir. Şairin şərti substantiv məqamından keçmişə – uşaqlığına, gəncliyinə və gələcəyə müəllifin də yaşadığı bu güncü zaman kəsiminə dair müxtəlif sualları vardır. Kamal Abdulla Füzulinin “Tifl həm cövlan edər, amma ağacdən atı var..” misrasını xatırlayarkən, bəli, məhz xatır-

¹ Kamal Abdulla. Mənim Füzulim. Bakı, “Mütərcim”, 2019, s.7

² Yəni orada, s.17

layarkən yazır: “Görəsən, bu misra vasitəsilə şairin həsrətində olduğumuz uşaqlıq çağına gedib çıxma bilərikmi?! Əgər gedərsək, şairin uşaqlıq çağının geniş panoramından kiçik də olsa, bir kəsik gözümlər önündə canlana bilərimizmi?!”¹

Kamal Abdulla böyük şairimiz Məhəmməd Füzulini geniş İntibah mədəniyyəti kontekstində təqdim edir. Onun poeziyasındakı müxtəlif detallarla bağlı müqayisəli qənaətləri də məhz bu aspektdədir. Rəngli yuxularla bağlı Servanteslə, Rable və Şekspirə müqayisələr dünya ədəbiyyatı kontekstində Füzulinin yerini və rolunu göstərməyə xidmət edir. “Beynindəki burulğanlardan, qəlbindəki təlatümdən çıxıb qaçmaq, rahatlıq tapmaq – bütün zamanların, xüsusən də, İntibah dövrünün bütün şairlərinə xas olan, onlarla bir doğulan və onlarla bir ölməyən əbədi şair arzusu. Elə buna görə də o usanmadan xatırlayır...”²

Silsilənin xatırlayır, səsləyir və inanır kimi adlandırılması da mətnin bədii funksiyasını gücləndirərək Məhəmməd Füzulinin məhz Kamal Abdulla tərəfindən yaradılmış obrazı təəssüratı yaradır. O, sanki bir nöqtədə duraraq Füzulinin yazdıqları ilə həyatının kəsişmə nöqtəsini izləməyə çalışır. Müəllifin təhkiyəsində Füzuli mətninin dərin qatları məhz onun bir insan olaraq necə düşünməsi fonunda şərh edilir. “Füzuli təkcə uşaqlığını deyil, çağlıq vaxtını da xatırlaya bilir... O, hətta özünün doğulduğu anı xatırlayır. Nəinki doğulduğu anı, bu azmış kimi, hətta doğulduğu o an nə hisslər keçirdiyini xatırlayır”.

¹ Kamal Abdulla. Mənim Füzulim. Bakı, “Mütərcim”, 2019, s.29

² Yəni orada, s.51

Kamal Abdulla reallıqla özünün yaratdığı reallıq arasında keçid edir. Akademik düşüncə ilə bədii təxəyyül arasında gerçəkləşən bu keçidin sərhədləri şəffafdır. Oxucu hər hansı maneəyə rast gəlmədən bu keçidi yaşayır.

Lyosa texnologiyasının inkişafı nəticəsində dünyanın fraqmentarlaşdığını, dar ixtisasların və bu ixtisasları ifadə edən məhdud dilli insan dairələrinin formalaşdığı müasir çağda yalnız ədəbiyyatın bu cür fərqliliklərə rəğmən birləşdirici dəyər olduğunu bildirir. Onun fikrincə, yalnız ədəbiyyat vasitəsilə insanlar zaman ölçüsünü ötürək Servantesin, Dantenin, Şekspirin oxucuları kimi bir kontekstdə orta q dəyərlər ətrafında birləşə bilərlər. Kamal Abdulla bu prinsiplə Məhəmməd Füzuliyə yanaşaraq onu İntibah mədəniyyətinin dahi nümayəndələri ilə birlikdə, hətta onların müəyyən mənada sələfi kimi təqdim edir. Ədəbiyyatın zamandan və məkandan asılı olmadan insanları eyni fikir ətrafında birləşdirən qüvvə olduğunu Kamal Abdulla bu fikirləri ilə təsdiq edir: “Bunu Məhəmməd yaxşı bilirdi. Bunu Hamlet yaxşı bilirdi. Bunu Raskolnikov yaxşı bilirdi. Bunu Julyen Sorel yaxşı bilirdi. Bunu biçərə Fəxrəddin yaxşı bilirdi. Bunu “azad bir quşdum” deyər gizləncə ürəyində oxuyan Cəfər Cabbarlı yaxşı bilirdi. Nəhayət, bunu öz şəxsi həyatında yaşayan Cavid əfəndi yaxşı bilirdi”.¹

Kamal Abdulla Məhəmməd Füzulinin “Leyli və Məcnun”unda roman düşüncəsinin, nəsr ahənginin olmasına diqqət çəkir. Poemada Füzulinin özünün şair obrazını yaratmasını romanda müəllifin mətnə daxil olması kimi seçiyələndirir. Müəllif Füzulini daim xatırlayan, özünün də

¹ Kamal Abdulla. Mənim Füzulim. Bakı, “Mütərcim”, 2019, s.37

qeyd etdiyi kimi, yada salan deyil, məhz xatırlayan, daim keçmişlə müqayisədə təqdim edir. Füzuli qəzəllərindən seçilən nümunələr də məhz bu ideyanın açılmasına xidmət edir. Ümumilikdə, Kamal Abdullanın “Mənim Füzulim” esse silsiləsi klassik irsə, onun görkəmli nümayəndəsi Məhəmməd Füzuliyə yeni və orijinal baxışı ifadə edən mətn-dir.

Füzuli silsiləsi ilə yanaşı, cari ildə akademik Kamal Abdullanın “Əvvəl-axır yazılanlar” silsiləsini də davam etdirdiyinin şahidi olduq. Bu yazılarda o, qısa, fraqmentar şəkildə müxtəlif hadisələrə, yazılanlara, özünün yazdıqlarına şərh verir. Məsələn, “İntellektual nəsr nədir?” sualına oxucunu düşündürən, onu araşdırmağa, əlavə nələrə baxmağa, başqa əsərləri xatırladan nəsr, ədəbiyyatı Kamal Abdulla intellektual adlandırır. Onun bu silsilədən ilboyu çap olunan yazılarında müxtəlif hadisələrə münasibət öz ifadəsini tapır.

Azərbaycanda esseistikanın inkişafında bu janrın dünya səviyyəli nümunələrinin dilimizə tərcüməsi əhəmiyyətli rol oynayıb. Filologiya elmləri doktoru Cavanşir Yusifli ötən əsrin 90-cı illərindən başlayaraq bir neçə kitab həcmində dünya esseistikasından seçmələri dilimizə böyük peşakarlıqla tərcümə edərək müxtəlif qəzet və jurnallarda dərc edib. İndiyə qədər keyfiyyət amilini heç bir zaman ikinci plana salmayan “Dünya ədəbiyyatı” jurnalının 2019-cu ili üçün ilk sayı esseyə həsr olundu. Ölkəmizdə filoloji esseistikanın inkişafı baxımından bu nəsr çox ciddi əhəmiyyətə malikdir. Dərgidə toplanan materiallar bu janrın dünyada şedəvrləri siyahısına daxildir. Burada təsadüfi mətn tapmaq qeyri-mümkündür. Səlim Babullaoglu, Sey-

fəddin Hüseyinli, Cavanşir Yusifli və Qismətin tərcümlərinin yer aldığı “Dünya ədəbiyyatı” dərgisinin Esse sayı həm mətnlərin, həm də onların tərcüməsinin keyfiyyəti baxımından diqqəti cəlb edir.

Esse janr olaraq “Ədəbiyyat qəzeti”nin səhifələrində öz sərhədlərini durmadan genişləndirir, funksionallığı artır. Bu prosesdə həm də qiymətli esse mətnlərinin yaradıcısı olan qəzetin baş redaktoru Azər Turanın mühüm xidmətləri vardır. Cari ildə də onun vətənin taleyüklü məsələlərinə həsr olunmuş yazılarını oxumaq mümkün oldu. Azər Turan tədqiqatçı kimi ədəbiyyatımızın, sənətimizin tarixi səhifələrini akademik üslubdan fərqli, daha kütləvi dildə oxuculara çatdırmağa çalışır. Onun cari ildə Məhəmməd Hadi haqqında “Heykəl diləməm, heykəli-qəbrimdir o əflak”, Məhəmməd Biriya haqqında “Təbrizin qarğınmış şairi – Biriya...”, “Unutmamaq haqqı – Yaxud “Yoxdur həvəsim” şeirinin doğurduğu intibalar”, “Fərman Kərimzadə – böyük sözdən və böyük ağrıdan yıxılan adam...”, “Zəki Vəlidi Toğan mifi” yazıları böyük maraqla qarşılandı.

“Fizika və lirika” konfransının təəssüratları kimi yazılmış “Qızıl orta...” essesi əslində müəllifin uğurlu məruzəsi, problemə elmi baxışını ifadə edir. Tanpınarın şeirində Eynşteyn cazibəsinin elementləri, Evrettinin paralel dünyalar anlayışının ədəbiyyata gəlməsi və s. kimi nümunələrdə humanitar düşüncə ilə texniki yüksəlişlərin kəşifən nöqtələri bəlli edilir. “Eynşteyn “Mən həyatım boyu işığın nə olduğunu araşdıracağam” - deyirdi. Tanpınarın şeiri isə “Mavi, masmavi bir işıq, / Ortasında yüzməktəyim” - deyə bitir. Əslində, bitmir. Ucsuz-bucaqsız zamanın içinə dalıb

işığın qoynunda axmaqda davam edir. Çünki bu varlıq üçün keçmiş, indi və gələcək yoxdur. O, “Yekpare, geniş bir anın / Parçalanmaz akışında”n keçib gedir”.¹

“Poeziyamızın mifi - “Həpsi rəngidir” yazısında Səməd Mənsurun da yer aldığı 1926-cı ildə Ədəbiyyat cəmiyyətində çəkilən foto ilə “Həpsi rəngidir” şeiri arasında mifik bağ çözlür. Müəllif şeirın taleyi ilə Səməd Mənsurun və onun şəkildəki qələmdaşlarının bir çoxunun acınacaqlı sonu arasında əlaqələri araşdırır.

Müasir elektron zamanın meydana çıxartdığı mexanizmlər bir sıra ənənəvi dəyərləri, formaları tarixşünaslığın predmetinə çevirir. Sosial şəbəkələr yeni özünüifadə məkanlarını təqdim edir. Bu baxımından virtual məkanda feysbuk aparıcı sosial şəbəkədir. Burada yazılanların (ədəbiyyat baxımından) janrını müəyyən etmək, hər hansı təhlil mexanizminə cəlb etmək ətrafında düşünmək zəruridir. Virtual məkanda yaranan düşüncə axını ümumiləşdirərək təqdim etmək istiqamətində ilk böyük addımı Rəşad Məcid atdı. O, 2018-ci ilin sonundan feysbuk statuslarını “Qələmsiz yazılanlar” adı ilə silsilə şəklində “525-ci qəzet”də yayımlamağa başladı. 2019-cu il boyu davam edən bu prosesin nəticəsində eyniadlı kitab çap olundu. Statusları kitab halında çap etməklə bağlı müxtəlif qələm adamları tərəfindən fikirlər səslənsə də, bunu ilk dəfə Rəşad Məcid etdi. Status-esse, sms-esse anlayışları da düşünürəm ki, bu janrın yeni və müəllif tərəfindən gətirilmiş orijinal tərifiydir. Dövrümüzün ədəbiyyat nəzəriyyəçilərinin yeni anlayışlar ətrafında müzakirə aparmaları, bu haqda fikir

¹ Azər Turan. “Ədəbiyyat qəzeti”, 20 iyul 2019-cu il

bildirmələri get-gedə daha çox zərurətə çevrilməkdədir. Akademik İsa Həbibbəyli kitabına yazdığı əhatəli Ön sözündə bu yeni janrın mahiyyəti və funksionallığı barədə aktual və maraqlı fikirlər irəli sürmüşdür. Belə ki, o, obrazlı şəkildə internet ədəbiyyatını qədim daş abidələrin xələfi olduğunu qeyd edir: “...Rəşad Məcidin Azərbaycan ədəbiyyatına və mətbuatına gətirdiyi “qələmsiz yazılanlar” ölkəmizdə tarixi əhəmiyyəti olan, uzun inkişaf yolu keçmiş böyük bir yazılı mədəniyyətin yeni tarixi epoxadakı müasir vasitələrlə ifadə edilən nümunələridir”.¹

Feysbukda paylaşılan, qəzetdə və ən nəhayət kitab şəklində çap edilən eyni mətnlərin fərqli assosiasiyalar doğurduğunu qeyd etmək lazımdır. Kağız şəklində çap edildikən müəyyən transformasiyalara uğrasa da, Rəşad Məcidin “Qələmsiz yazılanlar”ı onun cəmiyyətdə baş verən proseslərə iti reaksiyalarını ifadə edən, hiss və duyğularını, düşüncələrini göstərən mətnlərdir. Təsadüfi deyil ki, dünyanın bir sıra böyük və orta şirkətlərində işə qəbul zamanı iddiaçının sosial hesablarına, xüsusən, feysbuk paylaşımalarına diqqət yetirilir. Bu baxımdan Rəşad Məcid statusları və smsləri onun ruhunu, qayğılarını, düşüncələrini və ümumilikdə kimliyini göstərən gündəliyidir. “Qələmsiz yazılanlar” Rəşad Məcidin məncə bütün tərəfləri ilə cəmiyyətə təqdimatıdır. Kitab kimi çap olunmuş “Qələmsiz yazılanlar”dan danışarkən qeyd etmək lazımdır ki, feysbuk səhifəsinin çevikliyi, hərtərəfliliyi çap mərhələsində müəyyən qədər deformasiyaya uğrayıb. Bəzən feysbuk səhifə-

¹ İsa Həbibbəyli. Rəşad Məcidin statusları və sms dünyası, yaxud sosial şəbəkə ədəbiyyatına giriş / Rəşad Məcid. Qələmsiz yazılanlar. Bakı, “Qanun” nəşriyyatı, 2019, s.9

sində zaman amilini açar kimi nəzərə almaqla statusun hansı sətiraltı mənə daşdığını müəyyən etmək mümkündür. Çap prosesində bu açar əldən çıxmış olur. Qənaətimcə, Rəşad Məcid bu silsilənin gələcək çapı prosesində hər bir statusun yazılma tarixini və ona yazılan və mətnin mahiyyətini açmağa, ona əlavə rəng qatmağa xidmət edən şərhləri də çap etdirsə, daha maraqlı, oxunaqlı mətnlər ortaya çıxar.

Silsilənin kitab halında yayımlanmış hissəsi iki yerə bölünür: status esselər və sms-esselər. Rəşad Məcid 10 ildə (2009-2019) yazdığı statusları status-esselər adı ilə təqdim edib. Bu statuslarda, xüsusən, son illərdə yazılanlarda ölkədə baş verən önəmli məsələlərə münasibəti görə bilir. Statusları ümumiləşdirib müxtəlif kollajlar da yaratmaq mümkündür. Yazılarda Rəşad Məcid tez-tez Qarabağı xatırlayır, öz uşaqlığına ekskurs edir, itirdiyimiz torpaqlarımızın nisgili onu tək buraxmır. “...Bəzən Minkənd yoluyla Zabuxu keçərək Ağoğlana – doğulduğum kəndə, nə-nəmə qonaq gedərdim. Bəzən də Qala dərəsindən, Turşsudan keçib Şuşaya qalxırdım. Ordan da Xankəndinə, Əskərani keçib Ağdama düşürdüm. İndi yaşıllıq içindəki bu məkanda hüznə qərq oldum, keçmişə daldım, acı çəkdim və...”¹

Kitabın ikinci hissəsini təşkil edən sms-esselər isə akademik İsa Həbibbəylinin də qeyd etdiyi kimi romanın eskizlərini xatırladır. Müəllifin özü də “qələmsiz yazılan” bu parçaları adlandırmaqda tərəddüd edir. “Özüm də bil-

¹ Rəşad Məcid. Qələmsiz yazılanlar. Bakı, “Qanun” nəşriyyatı, 2019, s.52

mirəm, bu yazılar nədir və onları necə adlandırım? Qələmsiz yazıldıqları həqiqətdir. Bir yaxın adama, bəlkə, gələcək kitabımın redaktoruna göndərilib. Amma hansı niyyətlə? Bəlkə, bir romanın eskizləri, parçalarıdır bunlar? Bəlkə, bir az bioqrafik, özümlə bağlı düşüncələrdir?”¹

Zənnimcə, kitabın ikinci hissəsi bioqrafik romanın fraqmentləri səciyyəsinədir. Gələcəkdə müəllif müəyyən sistemləşdirmə apararaq üzərində işləməklə öz romanını oxuculara təqdim edə bilər. İndiki halda bu yazılanlar Rəşad Məcidin dərin hisslərini, düşüncələrini ifadə edən esse mətnləridir. Rəşad Məcid “Qələmsiz yazılanlar” kitabı ilə ilk dəfə olaraq bir çoxunun tərəddüd etdiyini cəsarətlə gerçəkləşdirdi. Onu da bildirək ki, Rəşad Məcid bu prosesi 2020-ci ildə daha intensiv şəkildə davam etdirməkdədir.

“525-ci qəzet” 20 Yanvar şəhidi, qısa həyatı olmasına baxmayaraq (cəmi 21 il) mənalı bir ömür yolu keçmiş Ülvi Bünyadzadənin 50 illik yubileyinə həsr olunmuş esse müsabiqəsi keçirdi. 20 Yanvar qanlı hadisəsinin 30-cu ildönümü ərəfəsində keçirilən bu müsabiqə vətən duyğusunun gənclər arasında aşılınması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edən hadisə idi.

Heç şübhəsiz ki, Ülvi Bünyadzadənin keçdiyi həyat yolu, yazdığı əsərlər və ən əsası qəhrəmanlığı onu 20 Yanvar faciəsinin simvollarından birinə çevirib. Məhz bu səbəbdən də müsabiqəyə gənclər arasında maraq yüksək oldu. Müsabiqəyə təqdim olunan yazılarda gənclərin vətənə, Ülvi Bünyadzadənin ibrətamiz həyat yoluna, yaradıcılığı-

¹ Rəşad Məcid. Qələmsiz yazılanlar. Bakı, “Qanun” nəşriyyatı, 2019, s.236

na münasibət əsas yer tutdu. Müsəbiqənin təşkili Ülvi Bünyadzadənin təmsalında 20 Yanvar faciəsini yaddaşlarda bir daha təzələdi, gənclərə vətən duyğusunu aşdı.

Filologiya elmləri doktoru Almaz Ülvi Binnətova şəhidimizin 50 illik yubileyi münasibətilə özünün “Ülvimə bir məktub yazdım” məqalələr toplusunu təqdim etdi. Kitabda Ülvi Bünyadzadəyə həsr olunmuş, onun həyat yolunu, mübarizəsini işıqlandıran “Yaman darıxıram, Ülvi!”, “Mənim Ülvi dünyam bir ayrıdır”, “Ülvim mənim, gəncliyim mənim” esseləri yer almışdır. O yazır : “Düşmən, imperiya ruhlu top-tüfənglilər Bakımızı, vətənimizi, yenicə cücərməyə başlayan Azərbaycan azadlığını boğmağa gələrkən Ülvi qorxmadı, eşqi dünyalarca, göylərcə müqəddəs olan ürəyini bir zərrə işıqla əvəz eləməkdən çəkinmədi. Şəhid oldu, bilə-bilə, görə-görə özünü vətən azadlığına, Bakıya qurban verdi. Çünki bilirdi ki, arxadan gələn saf, pak gənclikdir. Azadlığı ala biləcək, qoruya biləcək vətən oğulları çoxdur”.¹

Şair Qəşəm Nəcəfzadənin “Suyu seyr edən ağacın yuxusu” esselər kitabında müəllif uşaqlığını, gəncliyini xatırlayır, gördüyü, rastlaşdığı problemlər, tanıdığı qələm adamlarını yada salır. Kitabda toplanan yazıların mövzuları rəngarəng olsa da, maraqlı və şirin təhkiyəsi bu kollajı uğurlu şəkildə bir nizama salır. Bu yazılarda poeziya ruhu var, müəllif hər abzasında özünün şair olduğunu xatırlayır və xatırladır. Struktur etibarilə bu esseləri tamamlanmamış hekayələr və ya hansısa romanın parçaları adlandırmaq da

¹ Almaz Ülvi. Ülvimə bir məktub yazdım. Bakı, “Avropa” nəşriyyatı, s.55

olar. Kitabdakı “8A sinif jurnalının arxasındakı yazı” esse-sində məktəb dövründə bizim də haqqımızda ilk və kiçik bioqrafiyanın yazıldığı məktəb jurnalının son səhifəsindən danışılır. 1990-cı illərin əvvəllərində yaşanan torpaq itkisini, müstəqilliyin çətin və məşəqqətli dövrünü müəllifin təsvir etdiyi siyahıdan görmək mümkündür:

Zərifənin atası şəhid
Anarın atası şikəst....
Aydanınkı şəhid....
Əlininki şəhid....
Aynanınkı yox...
Saranınkı əlil....¹

Qəşəm Nəcəfzadənin yazılarında professor Rüstəm Kamala xas texnikanın, məğzin hər hansı detal vasitəsilə ifadə olunmasının fərqli və maraqlı ifadəsini görə bilirik. Mikayıl Müşfiqin həbs olunarkən çəkilən şəkildə üzündə ifadə olunanlar vasitəsilə müəllif onun həyatını, repressiya törədən rejimin acımasızlığını və bunun qarşısındakı çarəsizliyi təsvir etmişdir. “Türmədəki şəkil Müşfiqin ən gözəl şəklidir. Düşünürəm ki, hər bir şairin gözəl bir şəkli olsun gərək. Üstünə gül qoymağa, üstündə ağlamağa, divara və baş daşına vurmağa. Amma hər şairin də şəkli gözəl çıxmır. Mən nə qədər şəkil çəkdirdim, heç biri gözəl çıxmadı ki, çıxmadı. Görəsən niyə? Çünki alınma güllə Ay kimi

¹ Qəşəm Nəcəfzadə. Suyu seyr edən ağacın yuxusu. S.4

doğmamışdı, dostlarım üzümə durmamışdı. Ona görə şəklim gözəl çıxmadı”.¹

Müəllifin kitabındakı “Qoç, “Bülbülün namərdliyi”, “İkinci diplom”, “Fındıq məsələsi” və digər yazılarında seçilmiş detal vasitəsilə geniş ictimai məsələlərə münasibət öz əksini tapmışdır.

Azərbaycan esse janrında məktəb yarada biləcək nümayəndələrindən biri professor Rüstəm Kamalın yazıları hər il olduğu kimi, bu il də silsilə şəklində dövrü mətbuatda çap olundu. Müəllifin mətnlərinin yazılma texnikasının özəlliyi yanaşdığı obyekt – sənətkarı hər hansı bir detal vasitəsilə çözmə cəhdləri ilə müəyyənləşir. Məsələn, “Şairin tufəngi” yazısında XVIII əsr Azərbaycan mühiti və Molla Pənah Vaqifin həyatı müəyyən detal - tufəng vasitəsilə çözlür. “Əlyazma magiyası” yazısında Cəlil Məmmədquluzadənin personajları və əlyazma mətnləri münasibətlərindən danışılır.

“Əbdürrəhim bəyin cənnət səyahəti. Tiflis” essəsində faktlar və müəllifin yozumları vasitəsilə məkanın-Tiflisin Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin taleyində yeri şərh edilir. “Dostlar, badələri qaldırın içək!” yazısında sağlıq janrının funksional-semantik mahiyyəti Azərbaycan poeziyasından seçmə nümunələr əsasında öyrənilir.

Rüstəm Kamalın “Razyezd” essəsində də bu detailın bədii əsərlərdə işlənməsi və onun mifoloji məna qatına enilir. Müxtəlif bədii əsərlərdə dəmiryolu stansiyası – razyezd və burada işləyən yol nəzarətçisi, onun kiçik gözətçi məntəqəsi maraqlı assosiasiya doğurur. Dəmiryolu özü də

¹ Qəşəm Nəcəfzadə. Suyu seyr edən ağacın yuxusu. S.10

sonsuzluğu, əbədiliyi, bəzən də ayrılığı ifadə edən mifik qata malikdir. Çingiz Aytmatovun Sarıözək çölü və bu ucubucağı görünməyən çöldəki Boranlı razyezdı mənəcə Rüstəm Kamalın müraciət etdiyi ideyanın mərkəzində durur.

Stansiya ilə bağlı detal Çingiz Aytmatovun əsərinə onun öz taleyindən, həyat hekayəsindən daxil olmuşdur. Onun atası Toequl Aytmatovun həyatında dönüş müsbət mənada 1918-ci ildə Maymak stansiyasında atası ilə birlikdə işləməyə gəldiyi ildən başlamış və 1937-ci ildə oğlu Çingiz Aytmatovla Moskvanın Kazan stansiyasında ayrılarkən tamamlanmışdır. Bu məqamı Çingiz Aytmatov heç bir zaman unutmamış, “Gün var əsrə bərabər” romanında əsərinə gətirmiş, Rüstəm Kamalın da qeyd etdiyi kimi özünün ən mükəmməl obrazını – Yedigeyi yaratmışdır. Bu baxımdan Yedigey Rüstəm Kamalın digər əsərlərdən seçdiyi eyni vəzifəni icra edən obrazlarla həm də ümumi xüsusiyyətlərə malikdir: “Stansiya gözətçisi, yol nəzarətçisi, yolayıran, qatar bələdçisi belə personajlardan biridir. Onlar iki dünya arasında, dünyaların sərhədində yaşayan mifik varlıqlardır. Bəlkə də ona görə də razyezdlərdə, dəmir-yol stansiyalarındakı evlərdə yaşayan bu sirli varlıqların ətraf üçün məchul qalmaları bu üzəndir? Onların çox kədərli gözləri olur. Çünki içlərində müthiş tənhalığı yaşadırlar”.¹

“Zərli paqonlar işığında tövbə məqamı” yazısında Mirzə Fətəli Axundzadə, Abbasqulu ağa Bakıxanov, İsmayıl bəy Qutqaşını, Ömər bəy Şirvaninin çar imperiyası tərəfindən təltifləri günah faktı kimi təqdim edilmiş, tövbənin zərurəti qeyd edilmişdir.

¹ Rüstəm Kamal. Razyezd... “Ədəbiyyat qəzeti”, 18 may 2019-cu il

“Akademik akvapoetikasi” yazısında akademik İsa Həbibbəylinin doğulub böyüdüüyü coğrafi məkanı, Arpaçay sahilindəki Danzik kəndini təsvir edir. Müəllifin akademik İsa Həbibbəyli su-çay kodu ilə təqdimi də yerində və düz tapılmış paraleldir. “İsa Həbibbəyli akvapoetikasının (“aqua” – latınca “su” deməkdir) ən maraqlı obrazı, heç şübhəsiz, Arpaçaydır. Arpaçay İsa Həbibbəyli dünyasının “cövhəridir” desək, yəqin ki, yanılmırıq...İsa Həbibbəylinin coğrafi təxəyyülünü səciyyələndirən onun bədii peyzaj yaratmaq təcrübəsidir. Onun coğrafi ortikası, vizual təcrübəsi Arpaçay peyzajının rəng çalarları görməsini mümkün edir”.¹

Bundan əlavə, Rüstəm Kamalın cari ildə “Kırlov baba”, “Papirosum yana-yana” bir motivim semiotikası, “Əlahəzrət günədlük” esseləri də dərc edilmişdir.

Filologiya elmləri doktoru Cavanşir Yusiflinin “Ədəbiyyat qəzeti”ndə il boyu bir kitab həcmində ciddi nəzəri əhəmiyyət kəsb edən filoloji yazıları dərc olundu. Bu esselərdə Azərbaycan ədəbiyyatı klassik sənətkarlardan başlayaraq çağdaş müəlliflərə qədər sərf-nəzərdən keçirilir. Müəllifin “aybKitab” layihəsində çap olunmuş “Mətn. İşarə. Məna” kitabı da Azərbaycan filoloji fikrinin ciddi mənbələrindən birini təşkil etməyə layiqdir. Bu kitabda daha əvvəlki illərdə çap olunmuş yazılar toplanıb. Onların mütləq əksəriyyəti haqqında ötən il müşavirədəki məruzəmizdə bəhs etmişik.

¹ Rüstəm Kamal. Akademik akvapoetikasi. “Ədəbiyyat qəzeti”, 14 oktyabr 2019-cu il

Cavanşir Yusiflinin 2018-ci ildə “Ədəbiyyat qəzeti”ndə başladığı “Formanın müqəddəs sirri” silsiləsinin davamı olan Mirzə Ələkbər Sabir haqqındaki yazıda böyük şairin özündən əvvəl və sonra yaranan ədəbiyyat kontekstində yerindən bəhs edilir. Mirzə Ələkbər Sabir haqqında kifayət qədər tədqiqat aparılıb amma Cavanşir Yusiflinin “Sabir kimdir?” sualına cavabı tam fərqlidir: “Sabir ədəbi aləmdə yerlə göyün arasını açdı, onları bir-birindən ayırdı, poetika, üslub sferasında üfûq xəttini yaratdı, ən əsası isə insanın daxilən fəthində yeni, ən mühüm qatlara keçid edərək bütövlükdə insan xislətinin macərələrini poetik sistemin malına çevrildi... Sabir şair obrazı olmaqdan çox, bu obrazı dağidan, dəyişdirən, onun məzmununu başqalaşdıran fiqurdur”.¹

Müəllif “Ağ lələklər” yazısında lallıq kodeksindən bəhs edir, bəzi əsərlərin tərcüməsinin qeyri-mümkünlüyünün ortaya çıxmasının, şərhələrin zərurətini bildirir. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin ayrı-ayrı parçaları, sənətkarların əsərləri mətnlərarası əlaqələr kontekstində təqdim edilir, essədə Nəsimi, Füzuli, Səməd Mənsur, Rəsul Rza, Əli Kərim və ən gənci Fərid Hüseynin şeirləri fraqmentlər şəklində bir xətt üzrə birləşdirilir. Cavanşir Yusifli hər hansı ədəbiyyat tarixi faktına lokal şəkildə, müəyyən bir bucaq altında baxmanın yanlış olduğu qənaətindədir: “Şair orta əsr təriqətiylə, yaxud təriqətləriylə bağlıdırsa, müasir tədqiqatçı şairdən çox, həmin təriqətin əsirinə çevrilir, nəticədə Nəsimi şair kimi kiçildikcə kiçilir, onun hər hansı

¹ Cavanşir Yusifli. Formanın müqəddəs sirri – Mirzə Ələkbər Sabir. “Ədəbiyyat qəzeti”. 13 yanvar 2019-cu il

şeirinin izahına yazılan araşdırmadan bəlli olur ki, söhbət şeirdən yox, hansısa dini risalədən gedir”.¹

Hər hansı düşüncənin janr qəlibində doğulması prosesini Cavanşir Yusifli “Bədii mətnin janr ölçüsü” yazısında təhtəşüür hadisəsi, qeyri-iradi gücün təntənəsi olduğunu bildirir. Azərbaycan və dünya poeziyasının mətnləri bir labirintin içində yazıda uğurla dövrə vurur. Burada Musa Yaqub da, Leo Butnaro da var. Poeziyanın yaranma məqamının zaman və məkandan asılı olmayaraq ortaqlıq kəsb etməsi bu labirində uğurla təsvir olunur. Müəllif sənətkarın əsərinin janr ölçüsünün məntiqdən daha çox duyum hadisəsi olması qənaətinə gəlir: “Hər bir janrın necə yarandığını təsvir etmək, hansı komponent və havalardan düzəldiyini demək də olar, bəlkə. Ehtimal kimi bunu da irəli sürmək olar: hər hansı janr, deyək ki, gəraylı insanın daim içində oxuduğu, zümmə etdiyi, özünə sonadək açılmayan, bəlli olmayan (insan ona tam aydın olan bir şeyi niyə oxusun?) havadan, melodik ünsürdən boy ataraq formalaşmış, bu halda belə deyək, hər bir janrda, Yaradan çox sevdii, ancaq hansı əsas məqamdasə mübhəm qalan bir şeyi şeir şəklində təqlid edir, onun cazibəsindən qurtulmaq üçün. Bunun üçün yeni cazibə sahəsi yaranmalıdır, sən içindəki mübhəm sahəni mətnə köçürməlisən. Elə mübhəm, sirli olduğuna görə təsəvvürdə nələrsə kənarında qalır, sonradan mətnə dolduqda, bədii mətnin sərhədləri virtual şəkildə açıq qalır, oxucunu ora, o cazibə sahəsinə salmaq üçün”.

¹ Cavanşir Yusifli. Ədəbiyyat tarixi mətnlərarası virtual əlaqələr kontekstində. 2 mart 2019-cu il

Rolan Bart mətnə yanaşmada müəllifi “öldürməyi” vacib hesab edirdi. Onun fikrincə, bu yolla oxucu mətnlə birbaşa təmas qura bilər. Cavanşir Yusifli “Mətnlərin çoxalması” yazısında da Rolan Bartın məlum prinsipinə qayıdır: “Mətnləri diqqətlə və həm də dəfələrlə oxusanız orda zaman keçdikcə müəlliflə başlayan “nifaqın” izlərini də görə bilərsiniz. Zamanla hər şey dəyişir, yeyilir, aşınır, əlavə informasiya toplanır, mətn başqalaşır, gerçəkliyə qarşı durduğu kimi müəllifi də arxada buraxır, “müəllif” sözü şərtiləşir, sıradan çıxır, tarixə çevrilir, bədii mətn, belə deyək, müəllifdən aldığı o qədər və dəfə-dəfə dəyişdirir, elə şəkildə və şiddətlə emal edir ki, təhlillərdə müəllifin obrazını yaratmağa bircə detal da qalmır. Bizim təhlillərdə yaratdığımız müəllif, əslində, mətndən qaçmaq, onu nəzərə almamaq anlamına gəlir”.¹

Cavanşir Yusiflinin “Mirzə Cəlil məqamı”, “Piano dilləri, yaxud Bəxtiyar Vahabzadə eşqə dair”, “Bədii mətnin möhtəşəm tənhalığı”, “Qırxıncı qapıya yazılan şeirlər”, Lirik mətnin identifikasiyası, yaxud operativ mətn modeli”, “Filoloji fantaziya – şeirin və nəsrin zamanı” kimi yazılarında ədəbiyyat tariximiz fərqli fikir paradigmasından təhlilə cəlb edilib.

Niyazi Mehdi esseistikasında fəlsəfi meyarlar aparıcılıq təşkil edir. Onun “Janr kodlarının törətdiyi iki Azərbaycan” yazısında ötən əsrin əvvəllərində tənqidi realistlərlə romantiklər arasında yaranan, sovet dövründə düşmənçilik kimi təqdim edilən iki paralel fikir axımına və

¹ Cavanşir Yusifli. Mətnlərin çoxalması. Ədəbiyyat qəzeti. 20 aprel 2019-cu il

onların ideoloji fərqlərinə müasir baxışı ifadə edir. Real həyatda da bəzən bu iki yanaşma fərqi özündə mənimsəyərək həmin dövrə, mühitə və ədəbiyyata yanaşmaların olması faktıdır. Müəllifin yazısı da məhz bu polemikadan doğub. O, ifşətmənin, tənqidin Qərb ədəbiyyatında kökünü xristian mədəniyyətində xainliyin və peşmanlığın rəmzi olan İuda ilə bağlayır. Lakin XX əsrin əvvəllərində humanitar düşüncədə müxtəliflik heç də yaranan əsərlərdə fərqli Azərbaycan modellərinin olmasına dəlalət etmir. Kamal Abdullanın yazdığı kimi “Başqa Azərbaycan həmişə məlum Azərbaycanın içindədir... Onların bir-birilə kəşifən, bir-birinin daxilində varolma məqamları mövcuddur. Başqa Azərbaycan məlum Azərbaycanın içindədir”.¹

Niyazi Mehdi məsələnin bu qədər kəskin qoyuluşunun daha sonralar, sovetlər tərəfindən bilərəkdən meydana atıldığını vurğulayır: “Sovet ideologiyası onlardan istifadə edərək yeni nəslə inandırdı ki, baxın, Azərbaycan nə gündəydi və biz onu necə düzəlttik”.²

Müəllif “Nəsimi mistikasının doğduğu filosoflərdən” yazısında Nəsimiyə və onun irsinə, düşüncələrinə filoloflara istinad edərək şərh edir. “Rəsul Rzanın “Rənglər” silsiləsi haqqında yazdığı “Rəsul Rzanın “Rənglər”i və lallıqdan qurtulmaq problemi” müasir esseistikanın maraqlı nümunələrindən biridir.

Zamanın aramsız axarında süzülüb qalan, tarixə çevrilə bilən, tükənməyən nəsnələrin olması vacibdir. Bu olmasa, sanki göy üzü başımıza yıxılar, milyon illər boyu qu-

¹ Kamal Abdulla. Əvvəl-axır yazılanlar. 2 fevral 2019-cu il

² Niyazi Mehdi. Janr kodlarının törətdiyi iki Azərbaycan. “Ədəbiyyat qəzeti”, 19 yanvar 2019-cu il

rub-yaratdığımız sivilizasiya məhv olar. Lokal kontekstdə götürdükdə xalqların taleyi də bu ənənə ilə bağlıdır. Bu prosesdə ədəbiyyat mühüm amil kimi çıxış edir. Məsələn, “Kitabi-Dədə Qorqud” olmasaydı, ümumilikdə, Azərbaycanın dəyər ölçüsü nə qədər azalardı. Eləcə də klassik ədəbiyyatımızın görkəmli nümayəndələri Nizami, Nəsimi, Füzuli irsi bizə xalq olaraq özünütəsdiqdə nə qədər böyük dəyərlər qazandırır. Lap yaxın tariximiz də bu prosesdən kənar deyil. Vaqif Səmədoğlunun şeirlərini oxuduqda insanın könlündən ən ali ritual – dua etmək keçir. Dua edirsən ki, nə yaxşı İlahi belə bir şairi bizə qismət edib. Gənc şair Fərid Hüseynin Vaqif Səmədoğlunun “Sandıq şeirləri”nə yazdığı essədə dua ritualının mahiyyəti üzə çıxır, həmin ayin yazının mahiyyətinə hopub. Müəllif Vaqif Səmədoğlunun suallarla dolu şeirlərinin mahiyyətinə varır, cavabı çətin tapılan, bəlkə də, tapılmayan sualların niyəsini aydınlaşdırmağa çalışır: “Tərəddüdlər, bu cavabsız suallar Vaqif müəllimin bütün poeziyasına hopmuşdu, çoxlu şeirlərinə sual işarələri səpələnmişdi. Ona görə də Vaqif Səmədoğlunun şeirlərini oxuduqda cavablarımız yox, suallarıımız artır, bilmədiklərimiz naməlum yerlərdən ortaya çıxırlar. Həmin şeirləri oxumayana qədər bizi düşündürməyən bəzi sualları fikirləşirik, ruhi yükümüz bir az da artır, ona görə də Vaqif Səmədoğlunun şeirləri dünyanı dərk etməyə kömək eləmir”.¹

Fərid Hüseynin “İztirab və şeir”, “Şeirin Tanrı tərəfi” yazılarında dua xarakteri vardır. Müəllif şeirin yaranma

¹ Fərid Hüseyn. Sandıqdakı şeirlər. <http://artkaspi.az/az/sandiqdaki-seirler-ferid-huseyn-yazir/>

prosesi haqqında bir şair kimi mülahizələrini bölüşür: Yaradıcılıq zamanı yaranan çox nəsnənin mahiyyətində “yoxdan var olmaq” gücü var. Əksi olsaydı, onda təbii yaradıcılıqdan söhbət gedə bilməzdi və sənət başdan sona idarə edilən bir nəsnəyə çevrilərdi və möhtəşəm əsər yazmaq nəsibi çoxlarının qismətinə yazılardı. Əsas olan şeirin (hər hansı yaradıcılıq nümunəsinin) enerjisinin müəllifin varlığında necə toplanmasını anlamaqdır.

Azərbaycan yeni nəsillik esseistika məktəbi funksiyasını icra edən strukturlardan ən önəmlisi “sim-sim.az” mədəniyyət portalıdır. Esseistika baxımından daha çox dünya filoloji fikrinin tərcümlərini yayımlayan portal uğurlu ədəbiyyatşünaslıq dərsliyidir. Bu işin qurulmasında portalın baş redaktoru şair, esseist Qismət əsas fiqurdur. Onun özünün də cari ildə tərcümləri (Təkcə “Dünya ədəbiyyatı” dərgisinin “Esse” sayında bir kitablıq tərcümə materialı yayımlanmışdır), ədəbiyyatın müxtəlif problemlərinə həsr olunmuş esseləri dərc olunmuşdur.

“Sosial şəbəkələr dövründə ədəbiyyat” yazısında müəllif sənətin müəyyən zaman kəsimində inkişafını, onun ümumidən xüsusiyyətlə doğru keçdiyi yola epizodik şəkildə də olsa ekskurs edir. İnternetin yaranması və həndəsi silsilə ilə inkişaf dinamikası ənənəvi bir çox anlayışları “muzey eksponatı”na çevirir. “XX əsrdə əvvəlcə internetin kəşf olunması, ardınca isə smartfonların, sosial şəbəkələrin insan həyatına daxil olmasıyla bəşəriyyət tamam başqa bir mərhələyə qədəm qoydu: Virtual reallıqlar mərhələsinə. Necə ki, fotoqrafiyanın, kinonun, televiziyanın kəşfindən sonra ədəbiyyat özünü bu operativ, birbaşa sahələrlə yarışda yeniləməli olmuşdu, internetin, sosial şəbəkələrin də

həyatımıza girməsindən sonra bədii ifadə formalarında yeni axtarışlar başladı. Əlyazmalar “word” oldu, kağız - kitab “e-book” oldu. Bu günün ədəbiyyatında artıq sərhədlər, divarlar yoxdur, hər şey birbaşadır, onlayndır. Dünya bir düymə uzaqlıqdadır. Bu gün ənənəvi sənət metodları ilə yanaşı ağılasıgmaz bir sürətlə elektron sənət nümunələri, hipertekstlər, şəbəkə ədəbiyyatı inkişaf etməkdədir”.¹

Hər il olduğu kimi, 2019-cu ildə də “Ədəbiyyat qəzeti”nin saylarında yazıçı Nərgiz İsmayılova (Nargisin) ardıcıl yazılarla çıxış etdi. Bu mətnlərdə poetik məzmun və formanın elementləri həlledicidir. Sanki sərbəst şeir kimi yazılıb: “Boğulduğumu hiss edirəm... Yox, artıq deyəsən boğuluram... Əllərimi qaldırıb mübarizə aparmaq keçmir könlümdən.

Bütün okeanların suları bədənimə dolur gözlərimdən.
Mən hər şeyi mavi görürəm. Balıqlar üzür ruhumda.

*Yosunlaşır saçlarım.
İrmaqlaşır göz yaşlarım...
Balıqlar üzür ruhumda...
Bütün qızıl balıqlar
çarəsiz qalır diləklərim qarşısında...*

Mən söküb atmaq istəyirəm ruhumdakı insanın son çığılıqlarını. Səssizləşmək istəyirəm. Düşüncələrim güldürür dəniz qızlarını.... Qayalar ovulur ovuclarımda... Burulğanlar açılığın olur. İtələmir məni sahilə dalğalar.

¹ Qismət. Sosial şəbəkələr dövründə ədəbiyyat. 26 oktyabr 2019-cu il

Bezdirirəm okenin sularını da...”¹

Cari ilin fəal esse yazarlarından biri olan gənc ədəbiyyatşünas Ülvi Babasoyun mətnləri yanaşma metodu baxımından çoxsəslidir. “Gülün yuxusu” yazısında müəllif tədqiqat predmeti kimi seçdiyi Nazim Hikmətdən, Faiq İsmayılovdan özünün şəxsi həyat mətninə uğurlu keçid edir. Gülün yuxuya getməsi üçün atasının göstərdiyi çaba yazının məğzinə çevrilir və müəllif təhkiyəsində özünün də obraz kimi çıxış etdiyi hekayə mətnini xatırladır. Seçilən şeirlər özünün ən ülvi funksiyasını icra edir və Gül bu şeirlərin sehrində yuxuya gedir: “Elə adamlar var ki, adam onların ürəyinə sarılmaq istəyir. Qızım Gül mənim cənnətimdir. Arzularımın məhzun saflığıdır. Ürəyinə sarıla biləcəyim yeganə insandır. Bir də bütün uşaqlar. Və bir də şairlər... Şairlər isə ürəyinə sarılmaq istədiyim uşaq xislətli varlıqlardır. İnsanlığın daxilində və xaricində baş verən başqa nadir bir hadisə də şairlərdir, şeirlərdir. Gülün yuxusu kimi”²

“Səsin sükutu” yazısı Faiq İsmayılovun “Bənövşə” şeirinin alternativ nəsr proyeksiyasıdır. O, təkə şeiri təhlil, təqdim etmir, onun müəllifinə məlum olan və olmayan detalları bir arxeoloq kimi aşkara çıxarır. Buna bənzər yanaşmanı biz “Şairin Tanrıya göndərdiyi elçi” yazısında yenə də Faiq İsmayılovun “Yağma, qar” şeirinin təhlilində görə bilirik. “Vaxtın paradoksal inkarı”, “Yenidən qovuşmaq üçün” “Bizi kim apardı şeirində oyun estetikası” yazıları Faiq İsmayılov haqqında uğurlu mətn kollajı yaradır.

¹ Nargis. Balıqlar üzür ruhumda... Ədəbiyyat qəzeti. 18 aprel 2019-cu il

² Ülvi Babasoy. Gülün yuxusu. Ədəbiyyat qəzeti. 19 yanvar 2019-cu il

Bundan əlavə cari ildə İlqar Kamilin “Həyatın məh-rəm yerləri haqda”, Tural Turanın “Tanrının önündə sözün daş yuxusu”, “Hilallı yaylıq”, Əli Həsənlinin “Xanəmirin “Amerika türkləri” əsərinə”, İmir Məmmədlinin “Sehrli üzük”, “Ar” və “Cinayət”, Ramil Əhmədin “Ədəbiyyat idarə olunan yuxudur”, Cahaxanım Seyidzadənin “Həyat qısa, quşlar uçar...”, Hədiyyə Şəfaqətin “Müəllif-zaman içində gəzişmələr”, Kəramət Böyükçölün “Bu nişanda atam”, Səba Yunusovanın “Qanayan yaraların fəryadı”, Rəvan Cavidin “Quyunun dibindəki şeytan”, Simran Qədi-min “İşığa toplaşanlar”, Sərraf Balaxanın “Sirlərin sərgü-zəşti”, Əli Şirin Şükürlünün “Böyle söylərdi Zərdüş” es-seləri müxtəlif mətbu orqanlarda dərc edilmişdir.

Lalə HƏSƏNOVA
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AZƏRBAYCANIN RUSDİLLİ ƏDƏBİYYATI–2019

Rusdilli ədəbiyyatın nümayəndələri dedikdə, rus dilində yazan azərbaycanlı habelə, Azərbaycanda yaşayan (və ya yaşamış) rusdilli başqa millətlərin nümayəndələrinin bədii yaradıcılığı nəzərdə tutulur. Vətəndən uzaqda yaşasalar da, zaman keçdikcə müəllifləri formalaşdıran, şəxsiyyət kimi yetişdirən ictimai-tarixi mühit, maddi-mənəvi və psixoloji dəyərlər onların bədii yaradıcılığına təsir edir. Mühacirət ədəbiyyatında olduğu kimi, yaşadıkları yeri tərk edib yeni ölkələrdə məskunlaşan insanlarda bağlı olduqları tarixi kontekstə maraq daha da artır.

Rus müəllifləri (və başqa millətlərin nümayəndələri) və rusdilli (azərbaycanlı) müəlliflərin yaradıcılığı fərqləndirilir. Hər bir yazıçının öz milli tarixi dəyərlərinə (mifologiyasına, ədəbiyyatına, tarixinə və s.) bağlılığı təzahür edir. Zənnimizcə, Azərbaycanda yaşayıb yaradan müəlliflərdə bu xüsusiyyət fərqli şəkildə özünü biruzə verir: Azərbaycanlı yazıçıların yaradıcılığında rus klassiklərinin təsiri güclüdür, rus və ya digər millətə xas müəlliflər isə yaradıcılıqlarında doğma milli kontekst ilə yanaşı, xalqımızın milli mənəvi dəyərlərinə də yer verirlər.

Rusdilli sənətkarların əksəriyyəti daha yaşlı nəslin nümayəndələri olduğundan onların əsərlərində ötən illər nostalgiya ilə xatırlanır, ömrü boyu məhəbbətini axtaran romantik, idealist personajlar üstünlük təşkil edir.

Ötən ilin çap məhsullarına nəzər saldıqda Elizaveta Qasımova, Marat Şəfiyev, Natalya Voronina, Tamara Vereskunova, Səidə Sübhi, Marina Mürsəlova, Alina Talibova və başqa şairlərin şeirlərini görürük. Tofik Ağayev ənənəvi şeir formasına sadıqdır. Yiğcam sətirlərdə fəlsəfi mətləblərdən bəhs etmək müəllifin yaradıcılıq kredosudur. “Ulduzların gözqamaşdırıcı mənası” poetik silsiləsində, pafosdan, mürəkkəb, yersiz epitetlər silsiləsindən imtina edən şair hər dəfə yeni ifadə tərzini seçərək fərqli duyğulardan, düşüncələrdən bəhs edir:

*Səhvlərlə dolu sözün,
Son sözünü deməsinə imkan verin*

*Gecə ulduzları yığmaq,
Göyün xobbisidir*

(Sətri tərcümə hər yerdə müəllifindir).

Daimi müəlliflərlə yanaşı, “Literaturniy Azerbaydjan” jurnalının ilk nəşr bölməsində gənc qələm sahiblərinin yaradıcılığına da yer verilir. Hüseyn Səfərovun “Mizantrop” şeiri maraqlı nümunə olaraq yadda qalır. İlk qələm təcrübəsində fərqli duyumun yer alması, dörd misrada insan ömrünü lakonik formada, tam şəkildə ifadə etməsi gənc şairin uğurudur:

*Çılpaq ayağıma ayaqqabı geyinəcəyəm,
Ləpirlənmiş (xam) cığır mənə yol göstərəcək.
Palçıq içində gəzişib sonradan buludlara*

yüksələcəyəm...

*Göyü çirkəndirdikdən sonra yenidən öz mağarama
qayıdacağam.*

Rusdilli müəlliflər uşaq ədəbiyyatına da öz töhfələrini vermişlər. İl ərzində Tatyana Xaritonova-Aranoviçin “Cvetik-semicvetik” silsiləsindən “Yaşıl”, “Liloviy”, “Narıncı”, “Göy”, “Sabahın xeyir”, “Axsamın xeyir”, Tofik Ağayevin “Myau”, “Tarakan” və başqa şeirləri çap olunmuşdur.

2019-cu ilin nəsrinə nəzər saldıqda klassik üslubda yazılmış əsərlərin üstünlük təşkil etdiyi görünür. Hekayə janrına gəldikdə burada yumoristik (Leyla Bəyim), anti-utopik (Erik Qauzer “Robotların işi”), fantastik (Teymur Məmmədzadə “Könüllü”), kino üçün hekayə (Efim Abramov “Noktyuron”), pritça (Aydan) və novellaları göstərə bilərik.

Müharibə və yaşadığımız faciələr mövzusu yenə də müəlliflərin müraciət etdikləri mövzular sırasında qalmaqdadır. Marina Mürsəlovanın “Mən səni gözləyəcəyəm” əsərində hadisələr müharibənin müxtəlif ailələrə “əks-sədası” olaraq canlandırılmışdır. Lakin müxtəlif ailələrdə yaşanan faciələr yalnız müharibə ilə bağlı deyil. Bəzilərinin bədbəxtliyinin səbəbi müharibədirsə, Nərminənin ailəsində yaşanan faciə mənəvi sərbatsızlıqdan yaşanır.

Çağdaş bədii ədəbiyyatda esseizmə maraq artmaqdadır. Əsasən müasir mövzularda, xüsusən, Qarabağ hadisələrinin əks olunduğu əsərlərdə müəlliflər öz fərdi yaşamasını və sosial münasibətini ifadə etməkdən çəkinmirlər (Marina Mürsəlovanın adıçəkilən hekayəsi).

Ləman Bağirovanın “Addım səsləri” hekayəsinin mövzusu yeni olmasa da, personajların dəqiq ştrixlərlə işlənmiş portreti, öz həyatını yaşayan ailə üzvlərinin obraz-

ları ailədaxili münasibətlərin əyaniləşdirilməsinə xidmət edir. Hekayədə doğma insanlar arasında bağlılığın yoxluğu, həyatın mənasını itirməsini, inersiya ilə yaşamanın ağırlığı ifadə olunur.

Valentin Cumazadənin nostalji doğuran hekayətlər silsiləsindən “Altruist”, “Besedka”, “Qastarbayter”, “Dəmir qapılar” əsərlərində, Natiq Rəsulzadənin “Uçan su”, “Müşahidəçi” hekayələrində müxtəlif insan taleləri təsvir edilmişdir. Hekayələrin personajları öz daxili dünyası ilə harmoniyada yaşayan, “qəhrəman” olmasalar da, bütöv şəxsiyyət kimi yaşamağı üstün tutan adi insanlardır.

Son illər yaranan personaj tipajlarına nəzər salsaq, əsasən, çaşqın, həyatda özünü tapa bilməyən, sosial problemlərin ağırlığı altında əzilən insanlar üstünlük təşkil edir. Oktay Mirqasımın son illər davamlı olaraq povestləri çap olunur. “Həmahənglik qanunu” əsəri öncə müharibə gerçəkliklərinin təsviri ilə oxucunu cəlb etsə də, tezliklə bu məkan dul qalan əsgər qadının timsalında müasir həyatımızda yer alan sosial, mənəvi problemlər – evini əlindən almağa çalışaraq ona təzyiq göstərən qonşular, sənət ələmində yaşanan intriqaların təsviri ilə əvəzlənir. Mədinənin güclü insan olması, əzmkarlığı təkrar-təkrar vurğulansa da, onu obraz olaraq ifadə edə biləcək hər hansı bir detal, təsvir yer almadığından personaj yadda qalmır. Tez-tez dəyişən hadisələrin, məkanların, effektiv səhnələrin təsviri dolğun psixoloji obrazın canlandırılmasına əngəl olur. Əsərdə adi həyat düzəninə pozulması ilə yaşanan, insan həyatını dözülməz edən şərtlər düzgün müəyyən edilsə də, həyatımızı məhv edən, bizə rahatlıq verməyən, çox zaman global problemlər yox, ünsiyyət, diqqət istəyi kimi adi insani

keyfiyyətlərin yoxluğu, təklənən, mənəvi və fiziki yalnızlığı yaşamağa çalışan qadın obrazı bədii şəkildə səciyələndirilməmişdir.

Müəlliflər müasir mövzulara çox həssasdırlar, biz bunu illərdir müşahidə edirik. Təəssüf ki, bir çox əsərlərdə problemlərin bədii şərhə yer almır, müasir insanın yaşadığı psixoloji təbəllüatların dolğun təsviri verilmir. Bu məqamların üstündən ötən yazıçılar, əsasən, diqqətini daha çox hadisələrin təsvirinə yönəldir, sadaladığımız bədii keyfiyyətləri kəskin süjet xətti ilə kompensasiya etməyə çalışırlar. Leyla Mirzəyevanın “Dekompressiya effekti” povesti, Rəşid Nağıyevin “Ödənməmiş borclar” hekayəsi təəssüf ki, bu sıradakı əsərlər arasında xatırlanır.

Silsilə povestləri ilə gündəmdə olan daha bir yazıçı Tahir Əlidir. Ötən il müəllifin “Mirzə Xəlil və ölüm” povesti çap olunmuşdur. Dedektiv janrında qələmə alınmış əsərdə, silsilənin əvvəlki nümunələrində olduğu kimi, əsas personaj Mirzə Xəlilin həyatından bir epizod canlandırılmışdır.

Klassik əsərlərdə ənənəvi binar yanaşma – “ağ-qara”, “pis-yaxşı” qarşıdurması yer alırsa, yaradıcılığında realizmin digər cərəyanlarla sintezinə üstünlük verən müəlliflərin əsərlərində sosial deyil, ekzistensial təsvir canlandırılır. Məsələn, Natiq Rəsulzadənin “Qapı arxasında dayanan” əsərində seçim qarşısında qalan insan – əbədi yaşam üçün mənəviyyət qanunlarına zidd olaraq başqa birini öldürməli olan şəxs əks olunur.

İlin ədəbi mənzərəsinə nəzər saldıqda, əsasən, hekayə və povestlərin üstünlük təşkil etdiyi görünür. İrihəcmli

əsər olaraq Tofiq Məliklinin “Suyu axtaran adam” avtobioqrafik əsərini qeyd etmək olar.

Müasir ədəbiyyatda mətn yalnız müəllifə deyil, həm də oxucuya məxsusdur. Əsəri ancaq müəllif yaratmır, mətnlə dialoqa girən oxucu özünün müəllifə səviyyəsi, intellekti imkan verdiyi qədər mətnə dalararaq onun məzmununa vara bilir. Mətnə xatırlanan əsərlər, simvollar, obrazlar, motivlər oxucunu müəyyən istiqamətdə yönləndirir. Məlumdur ki, bir çox müasir mətnlər bədii nümunələrlə, mövzularla oyun əsasında qurulur. Əsər sanki sxemdir. Onun dolğunlaşması, məzmunun açılması üçün oxucu müəllifin verdiyi ipucularını anlama bilməlidir.

İlqar Safatın “Çexovun silahı” pyesində əsas istinad mənbəyi A.Çexov yaradıcılığıdır. Rejissor Çexovun “İvanov” əsərini səhnələşdirir və bütün hadisələr həmin tamaşa oynanılacaq gün, eyni məkanda və müəyyən zaman çərçivəsində baş verir. Hərəkətin, hadisələrin minimuma endirilməsi ilə müəllif psixoloji təsvirə köklənir. Məhdud personajın, məkan və zamanın yer aldığı əsərdə A.S.Puşkinin “Daş qonaq”, “Valkiriya”, “Medeya” (Evrpidin faciəsində ehtirasın qələbəsi ilə insanın şəxsiyyət olaraq məhv olması), mifik personajlar, şeytana mürəkkəbqabı atan Martin Lyuter, kimi bir çox tarixi və ədəbi personajlar xatırlanır, zaman sərhədlərinin itməsi ilə Bekket, Çexov, Şekspir birgə toplanaraq hadisələri seyr edirlər.

Səhnələşdirilən əsərin personajı olan İvanov Hamletin rus variantı olaraq qiymətləndirilir. Özünü sənətə, ehtiraslarına qurban verən, sonda həm yaradıcılıqda, həm də şəxsi həyatda məğlub olan, yanlış dəyərlərlə yaşayan insan olaraq canlandırılan rejissorun taleyi ilə İvanovun həyatın-

da oxşar məqamlar çoxdur. Dramaturq bir çox xatırlatmalar vasitəsilə xarakterin bütövləşməsinə çalışsa da, sanki qarşısına qoyduğu məqsədə nail ola bilmir.

İnterteks əsasən yazıçını yeni ideyalara yönəltmə də, nəzərdən keçirdiyimiz əsərdə əks effekt alınır, maraqlı simvollar, bədii mənbələrə müraciət uğurlu olsa da, mövzunun yeni cizgilərlə zənginləşməsi yer almır. “Mən elə bir xəstəliyə mübtəlayam ki, o, müalicə olunmur!” – deyən personaj yalnız məlum sırada yer alır, sanki müəllif özünün geniş müəlif dairəsindən qurtula bilmir.

Rusdilli ədəbiyyatımızın nümayəndələrindən biri olan Leyla Bəyim bu il iki yeni əsəri çap olunmuşdur. “At ge-dişi” pyesində tarixi bir material – Xurşudbanu Natavanın Duma ilə görüşü, Xan qızı ilə bağlı bioqrafik məqamın (ailəsinin dağılma səbəbləri) yeni interpretasiyası təsvir olunmuşdur. Tarixi materialın müasir dövrlə əlaqələndirilməsi (Orxan Camalın ölümü) maraq doğursa da, dialoqlarda informasiyanın bədiiyi üstələdiyi, personajların replikalarında fərdi nitq xüsusiyyətlərinin gözlənilməməsi pyesin bədii keyfiyyətlərinə xələl gətirir.

Müəllifin (Efim Abramovla birgə) “Böyük köpək bürcü” melodramının personajları kütlədən biri ola bilməyən, mənəvi sarsıntı yaşayan, təklənən insanlardır. Əsəri mifoloji kontekstə bağlayan personajların adları, Teo (Allahın lütfü, hədiyyəsi), Miya (Mariya, Aris (müharibə Allahı), (Böyük köpək bürcü) ilk baxışda sadə görünən süjet xəttinin dolğunlaşmasına, mövzunun daha mürəkkəb məzmun kəsb etməsinə səbəb olmuşdur.

Bir çox ölkələrdə milli və rusdilli ədəbiyyat, əsasən, paralel şəkildə, “kəşişmədən” inkişaf edir, çünki dil barye-

ri çox zaman müəlliflərin bir-birinin yaradıcılığını izləmə-sində maneə rolunu oynayır. Lakin ölkəmizdə bu hal yaşanmır, çünki mütəmadi olaraq Azərbaycan dilindən rus dilinə və əksinə, tərcümələr həyata keçirilir. Azərbaycanın əsas rusdilli orqanı olan “Literaturniy Azerbaydjan” jurnalının səhifələrində müasir və klassik ədəbi irsimiz tərcümə edilərək çap edilir. Nəzərdən keçirdiyimiz il ərzində Mustafa Çəmənlinin “Üç il əsirlikdə” (tərcüməçi Elşad Əzizova), Varis Yolçuyevin “Metamorfoz” (tərcüməçi Nicat Məmmədov), Orxan Fikrətoğlunun “Yad” (tərcüməçi Cavid Abbasov) və başqaları jurnalın səhifələrində rus dilində çap olunmuşdur.

Ölkə hüduqlarından kənarada yaranan rusdilli ədəbiyyat Afaq Şıxlı, Murad İbrahimbəyov, Samid Ağayev, Eldar Əhədov və başqa onlarla yazıçı və şairlərimiz tərəfindən təmsil olunur. Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin Moskva şöbəsi Abuzər Bağirovun rəhbərliyi ilə fəaliyyətini davam etdirməkdədir. Abuzər Bağirovun tərtibçiliyi ilə son illərdə “Поэты азербайджанцы москвичи. Антология” kitabı nəşr edilmişdir. Leyla Əliyevanın poeziyası dünyanın bir çox dillərinə tərcümə olunaraq geniş oxucu auditoriyası tərəfindən tanınmaqda və sevilməkdədir.

Beləliklə, təhlillər Azərbaycanın rusdilli ədəbiyyatının respublika daxilində olduğu kimi, ölkəmizin hüduqlarından kənarada da inkişaf etməkdə olduğunu söyləməyə əsas verir.

Gülınar QƏMBƏROVA
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

UŞAQ POEZİYASI 2019-CU İLDƏ

2019-cu ilin ədəbi mənzərəsinə nəzər yetirdikdə uşaq poeziyasının durumunda əvvəlki illərə nisbətən xeyli canlanmanın şahidi olduq. Uşaq ədəbiyyatının inkişafı ilə bağlı həyata keçirilən bütün tədbirlər, konfranslar, qələmə alınan ədəbi-tənqidi məqalələr bu sahənin yetərinə diqqət mərkəzində olduğunu bir daha sübut etdi. AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda Uşaq ədəbiyyatı şöbəsinin yaradılması və aktiv fəaliyyəti by sahənin inkişafına əhəmiyyətli töhfə verməkdədir.

2019-cu ildə oktyabr ayında AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu, Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti, Azərbaycan Milli Konservatoriyası və UNESCO Türkiyə Milli Komissiyasının birgə təşkilatçılığı ilə “VI Beynəlxalq Uşaq və Gənclik Ədəbiyyatı Simpoziumu” baş tutdu. Bu Konfransın genişmiqyaslı keçirilməsi, müxtəlif mövzular haqqında məruzələr, ayrı-ayrı uşaq yazıçılarının konfransda iştirakı uşaq ədəbiyyatının inkişafına birbaşa təsir edəcək məqamlardandır.

AMEA Nizami Gəncəvi Ədəbiyyat İnstitutunun hər il olduğu kimi 2019-cu ildə də “Ədəbi proses” kitabını nəşr etdirməsi, uşaq ədəbiyyatı nümunələrinə daxil olan nəsr, poeziya, dram əsərlərinin dəyərləndirilərək təhlilə cəlb olunması bu sahədə xeyli irəliləyişin olduğundan xəbər verir.

Bundan başqa, Firidun bəy Köçərli adına Respublika Uşaq Kitabxanasının gözdən əlil uşaqlar üçün seçmə müəlliflərin hekayələrindən ibarət “Hər uşağın nağıl payı” adlı Brayl əlifbası ilə nəşr etdirdiyi kitablar sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların diqqətdən kənar qalmamasının əsas göstəricilərindəndir.

Ədəbiyyatşünas-tənqidçi Elnarə Akimovanın “Ədəbiyyat qəzeti”ndə nəşr olunan “Çağdaş uşaq ədəbiyyatının problemləri” adlı silsilə şəklində məqalələri uşaq ədəbiyyatının nəzəri, elmi, metodoloji problemlərinə həsr olunmuşdur. Burada çağdaş uşaq poeziyasının ümumi mənzərəsi canlandırılmış, uşaq poeziyasının hazırkı vəziyyəti, qarşıda duran vəzifələr və s. məsələlərə toxunulmuşdur.

Müasir ədəbi prosesin mənzərəsini dolğun, hərtərəfli əks etdirən “Ədəbiyyat qəzeti” həmişə olduğu kimi ötən il də uşaq ədəbiyyatı mövzusunda yazılan şeirlərə, nəsr əsərlərinə öz səhifələrində geniş yer vermiş, bu ədəbiyyatın problemlərini, aktual məsələlərini özündə əks etdirən müxtəlif məqalələr qəzetdə dərc olunmuşdur.

“Ədəbiyyat qəzeti”nin ötən ilki saylarına nəzər yetirdikdə Zahid Xəlil, Qəşəm İsabəyli, Rafiq Yusifoğlu, Sevinc Nuruqızı, İbrahim Yusifoğlu, Ələsgər Əlioğlu, Qəşəm Nəcəfzadə kimi daim uşaq ədəbiyyatı ilə məşğul olan yazarların şeirləri ilə yanaşı, gənclərdən Mina Rəşid, Allahşükür ağa, Simax Şeyda və digərlərinin də bir-birindən maraqlı, fərqli mövzularda şeirlərinə rast gəlirik.

Uşaq ədəbiyyatı nümunələri içərisində insanlara sevgi, doğmalara məhəbbət hissələrinin təbliği həmişə aktual olmuşdur. Eyni motivdə yazılmış poetik nümunələrə yenə də təsadüf edirik. Zahid Xəlilin “Nəvələr də yaşasın, nənə-

lər də yaşasın” şeiri nənə və nəvənin dialoqu üzərində qurulmuşdur. Məlumdur ki, bütün nənə və babalar nəvələrinə dərin məhəbbətlə yanaşır, onları hamıdan, hətta övladdan da çox istəmişlər. “Övladda nəvə, dövlətdə dəvə” atalar sözü də əbəs yerə yaranmamışdır. Bu poetik nümunədə də nənənin nəvəyə olan bəşəri sevgisi bitib-tükənmir, onu əzizləyərək gah canını, gah malını qurban deyir. Dialoq şəklində qurulmuş bu şeirdə Zahid Xəlil uşaq dünyasının incəliklərinə varır, onların ucsuz-bucaqsız təxəyyül dünyasını açır, heyvanlara diqqət, sevgi aşılayır. Şeirinin sonunda nəvə nənəsinə deyir:

*Mən sənə qurban olum,
Nənə, nənə, ay nənə.
Heç nəyi qurban etmə,
Bundan sonra sən mənə.
Gəl əlindən yapışım,
Gedək gəzək çəməndə.
Sağ-salamat yaşayaq,
Dünyada sən də, mən də.*

Bu misaralardan da görünür ki, müəllifin kiçik qəhrəmanının qəlbi dünyaya sevgi ilə doludu. O, hər bir canlının yaşamasını, anası ilə birlikdə olmasını, kainatın sülh, əmin-amanlıq içində mövcudluğunu arzulayır.

“Mən babamın dostuyam” şeirində baba və nəvənin bir-birinə qarşı sonsuz məhəbbəti əks olunur. Zahid Xəlil babanın gülüşünü, səsinə, sevincinə, onların dostluq, doğmalığa münasibətini dərin ehtiram hissi ilə qələmə alır:

*O güləndə göylərdən,
Qara bulud çəkilir.
Sənə salam verəndə
Üzündən nur tökülür.*

“Torpaq məhəbbəti” şeirində müəllif ilin iki fəslinin – yaz və qışın bədii mənzərəsini yaratmağa nail olmuşdur. Qışda yağan qarın hər tərəfi ağappaq örpəyə bürüməsi, sübhəcən yem gəzib ulayan yalquzağın səsi və s. müəllif tərəfindən dəqiqliklə işlənmişdir. Təbiət mənzərəsinin belə formada tərənnümü uşaqların dünyagörüşündə, təsəvvüründə önəmli rol oynaya bilər. Çünki bu şeiri əzbərləyən uşaq həm qış fəslinin gözəlliyini duyur, həm bu fəslə rəğbət bəsləyir, həm də təbiətin incəliklərini qavramağa çalışır.

Bu şeirdə biz qışa paralel baharın da obrazını görürük. Hətta müəllifin bahara qarşı xüsusi rəğbəti də aydın sezilir. Fikrimizcə, bahar oyanış, canlanma mövsümü olduğundan Zahid Xəlil ona xüsusi diqqətlə yanaşır:

*Qış qalib gəlsə də köhlən atında,
Canında bir qorxu atəşi görür.
Yer rahat yatsa da qarın altında,
Hər gecə yuxuda günəşi görür.
Görür ki, baharın yaşıl saçından,
Çöllərə gül-çiçək yağışı yağır.
Yapışb günəşin qızıl saçından,
Çiçəklər çəməndə incilər yığır.*

Zahid Xəlilin “Ədəbiyyat qəzeti”ndə dərc olunmuş şeirlərindən biri də “Ağcaqanad” şeiridir. Bu poetik nümunə yumoristik əhvali-ruhiyyədə yazılmış və özünəməxsus orijinallığı ilə seçilir. İsti yay günlərində hamının qəniminə çevrilən ağcaqanad burda da insanlara zərər verən, onların istirahətinə mane olan bir həşərat kimi təsvir olunsada, əslində müəllifin qəlbini dərinliklərində ona qarşı incə rəftarın olduğunu hiss edirik:

*Ağcaqanad, ağcaqanad,
Üz gözümlü azca qanad.
Sən olasan əziz canın,
Yavaşca çal kamançanı.*

Bu şeirlərdən başqa, Zahid Xəlilin “Ədəbiyyat qəzeti”ndə təbiət mənzərəsini əks etdirən şeirləri də dərc olunmuşdur. Bunlardan “Yağış və günəş”, “Yaz günəşi şairdir”, “Meşə nəğmə oxuyur” və digərlərinin adını çəkməliyərik.

Qəşəm İsabəylinin şeirlərində hadisə və predmetlərə uşaq təfəkkürü ilə yanaşmaq, onların mövqeyindən münasibət bildirmək aparıcı xətti təşkil edir. Adətən, uşaq şairlərinin çoxu təbiət mövzularına üstünlük verir. Təbiət təsvirlərinə müraciət edən, onu uşaqlara sevdirməyi, qorumağı, gözəlliyini dərk etdirməyi missiya kimi seçən yazıçılar uşaqlar üçün böyük xidmət göstərirlər. Lakin çağdaş uşaq şeirlərində əsas tələblər məzmunun müasirliyi, idrak imkanlarına uyğun sadə dil və üslub xüsusiyyətləri olduğundan yazıçılar bu istiqamətdən çıxış etməli və buna uyğun əsərlər ərsəyə gətirməlidirlər. Qəşəm İsabəylinin “Zeynəb

cığalçılıq edir”, “Şəm-Şəmin şikayəti”, “Kimi çox istəyirsən”, “İldırım”, “Külək” “Küçük və Çaqqal”, “Şirni-quş” şeirlərində yuxarıda sadaladığımız keyfiyyətləri aydın sezmək mümkündür:

*Çaqqallar
Ulaşır çöldə çaqqallar,
Evdə Zeynəbi qorxudur.
Çaqqalları qorxutmaqçun
Zeynəb gah it şəkli çəkir,
Gah yazığı gəlir – pozur.*

Qəşəm İsabəylinin “Zeynəb cığalçılıq edir” silsilə şeirlərində Zeynəb dəcəl, sözbəxmaz uşaq kimi xarakterizə olunur. O, sözbəxmır, valideynlərinin dediklərinə əməl etmir. Müəllif sxematik şəkildə məsləhət vermir, Zeynəbin timsalında uşaqları mənfi keyfiyyətlərdən uzaq etməyə çalışır:

*Zeynəb cığalçılıq edir,
Guya bizə acıq edir.
Yeməyi vaxtında yemir,
Yeməyən vaxtlarda yeyir.*

*Durmağın vaxtında durmur,
Durmayan vaxtlarda durur.
Yatmağın vaxtında yatmır,
Yatmayan vaxtlarda yatır.*

*Üstünü örtürsən – açır,
Üstünü açırsan – örtür.*

*Guya bizə acıq edir,
Zeynəb cığalçılıq edir.*

Bu şeirdə işlənən qafiyələnmiş sözlər bir-biri ilə həmahənglik təşkil etdiyindən uşaqların əzbərləməsi zamanı onların dil və nitq qabiliyyətinin daha da təkmilləşməsinə imkan yaradır.

Rafiq Yusifoğlu daim uşaq ədəbiyyatı ilə məğul olan, bu sahədə bir-birindən dəyərli ədəbi nümunələr yaradan şairlərdəndir. O, ötən ildə də uşaqlar üçün əvəzolunmaz dərgi olan “Göyərçin” jurnalındakı baş redaktor kimi fəaliyyətini davam etdirməklə yanaşı, digər mətbu orqanlarında bir-birindən fərqli uşaq şeirləri ilə çıxış etmişdir.

2019-cu ildə “Göyərçin” jurnalının 5-6, 7-8-ci sayları “Yaddaş kitabı” başlığı altında çap olunmuşdur. Burada tarixi günlərin yaranmasını özündə əks etdirən müxtəlif şeirlər dərc olunmuşdur. Rafiq Yusifoğlunun “Şəhidlər xiyabanı”, “Xocalı”, “Soyqırım”, “Qələbə bayrağı”, “28 May”, “Laçınım”, “Dünya azərbaycanlılarının həmrəyliyi günü”, “Milli dirçəliş günü” və s. şeirləri ayrı-ayrı əlamətdar günlərin uşaqlar tərəfindən öyrənilib yadda saxlanmasına yardımçı olur:

*Şəhidlər xiyabanı –
Müqəddəs and yerimiz.
Mərmər daşlara hopub
Bayatımız, şeirimiz.*

*Geri dönər Xocalı,
Geri qayıdar Şuşa.*

*Şəhid ruhu şad olar,
Dönər bir qızıl quşa.*

*Qarabağ torpağının
Üstündə uçar, uçar.
Hamımızın qəlbində
Arzular çiçək açar...*

Bu şeirə nəzər yetirdikdə görürük ki, burada müəllif həm tariximizin qan yaddaşı olan 20 Yanvar faciəsinin tarixini uşaqlara öyrətməyə çalışır, həm də onlarda Vətənə məhəbbət, onu şərəflə qorumaq, mərdlik hisslərinin qüvvətlənməsinə səbəb ola biləcək əhval-ruhiyyə yaradır.

Buradakı şeirlərin bir qismi milli və dini bayramlarınıza həsr olunmuş, digər qismi Vətənə sevgi, məhəbbət motivlərini özündə əxz etdirmişdir. “Orucluq bayramı”, “Qurban bayramı”, “Novruzum”, “Azərbaycan əsgəri”, “Qələbə bayrağı” və s. bu qəbildəndir:

*Novruzum, ay novruzum,
Gəl ərit qarı, buzu.
Çiçəkləsin ağaclar,
Yaşıllaşsın yamaclar.*

*Bir nəlbəki səməni,
Xatırlatsın çəməni.
Şamlarımız yansın gur,
Hər yana ələnsin nur.*

*Gözəlləşsin meşələr,
Açılsın bənövşələr.*

*Çölləri tutsun ətir,
Xeyir-bərəkət gətir!*

Rafiq Yusifoğlunun yetmiş illik yubileyi münasibətilə yazıcının qələm dostu, uşaq ədəbiyyatının digər qayğıkeş nümayəndəsi Zahid Xəlil “İşığa can atan durna qatarı” adlı təbrik məzmununda bir məqalə yazmışdır. Bu məqalədə Zahid Xəlil Rafiq Yusifoğlunun ümumi yaradıcılığından bəhs etmiş, şairin bir çox şeirlərinin incə nüanslarını təhlil obyektinə çevirmişdir. Rafiq Yusifoğlunun uşaqlar üçün Vətən, təbiət, dünya, kainat mövzusunda yazdığı şeirlər də Zahid Xəlil tərəfindən yüksək qiymətləndirilir. O yazır: “Şübhəsiz ki, uşaq ədəbiyyatının əsas vəzifələrindən biri uşağa obrazlı bir dillə təbiətin sirlərini öyrədə-öyrədə onlarda xeyirxah hisslər oyatmaq, vətənə, ata-anaya, doğma torpağa sevgi duyğularını gücləndirməkdir. Bu baxımdan Rafiq Yusifoğlunun şeirləri çox səciyyəvidir.

*Çəmən ana hirslandı
Boynubükük çıxayə:
- Niyə könül verirdin*

Onun şeirlərində təkcə təbiət cisimlərinin yox, dünyaya, kainata maraqla baxan, onun sirlərini öyrənməyə çalışan uşağın bədii obrazı dayanır” (“Ədəbiyyat qəzeti”, 28.12.2019).

Biz Rafiq Yusifoğluna ünvanlanmış bu təbriki yüksək qiymətləndiririk, çünki bir uşaq ədəbiyyatı nümayəndisinin digərinə qayğıkeş münasibəti, diqqəti bu məktubda özünü qabarıq formada ifadə edir.

“Ədəbiyyat qəzeti”nin 2019-cu ilin aprel buraxılışında Ələsgər Əlioğlunun uşaqlar üçün müxtəlif şeirləri dərc olunmuşdur. Bu poetik nümunələrin mövzu və mündəricəsi çoxu təbiətlə bağlıdır. “Tərsinə əssin”, “Budaqda”, “Dənizdə çimən torpaq”, “Rəssam günəş”, “Torpağın darağı” və başqalarının adlarını qeyd edə bilərik.

Balacanın əlindəki şarı aparən külək, budaqdakı güllərin xoş rahiyyəsi, dırmıqla daranan torpaq bu şeirlərin əsas təsvir obyektidir. Şairin bir çox şeirlərinin əsas qəhrəmanı Turqutdur. Müəllif heç bir poetik nümunədə nəsihətçiliyə yer vermir, əksinə, Turqut kimi uşaqların obrazını yaradaraq öz ideyalarını oxucusuna çatdırır. Gəmiyə minən Turqut dənizi səyahətə çıxır, ancaq gördüyü adanın nə olduğunu qavramır və düşünür:

*“Yəqin, çox istilənib,
Dənizdə çimir torpaq!..”*

Şairin yaratdığı Turqut obrazı dərrakəli uşaqdı, ancaq bununla belə onun saf, uşaq məsumluğu ilə zəngin olan aləmi vardır. Məhz buna görə o, ətraf mühiti öz yaşı səviyyəsində dərk edir.

Ələsgər Əlioğlunun şeirlərinin mühüm cəhəti ondan ibarətdir ki, müəllif hadisələri uşaqların baxış bucağından yanaşaraq, onların təxəyyülünə uyğun təsvir etmişdir. Bu şeirlər poetik lövhələrlə, bədii elementlərlə zəngindir. Adi yol cığırı ilə bağlı yazdığı şeirdə bunu görmək olar:

*Ora-bura dolanan,
Bu cığır çox dəcəldi.*

*Dayanmadı bir yerdə,
Üz tutdu hara gəldi...*

*Gah dırmaşdı qayaya,
Gah da dərəyə çıxdı.
Nə bir bizi eşitdi,
Nə də bir sözə baxdı...*

*Hərləndi sola-sağa,
Axır tamam yoruldu.
Bizi çıxardı yola,
Amma özü yox oldu...*

Ötən ilin uşaq şeirlərini səciyyələndirən mühüm əlamət onlarda yeni üslub, ifadə tərzinin nəzərə çarpmasıdır. Qəşəm İsabəyli, İbrahim Yusifoğlu, Ələsgər Əlioğlu və bir çoxlarının şeirlərində hadisə və predmetlərə yeni yanaşma tərzini müşahidə etdik. İbrahim Yusifoğlunun şeirlərində axıcılıq, söz oyunu, uşaqların zehni qabiliyyətini yoxlamağa xidmət edən ifadələr işlədilir ki, bu da öz növbəsində uşaqlar üçün onların oxunaqlı olmasına, asan əzbərlənməsinə şərait yaradır. Bəzən müəllif keçən əsrdən bəri az qala dillər əzbəri olan uşaq şeirləri ilə özünün şeirlərini çulğalaşdırır, nəticədə poetik cəhətdən zəngin, eyni zamanda uşaqlar üçün maraqlı, məlumatın obrazlı şəkildə qavrayışında mühüm rol oynaya biləcək şeirlər alınır:

*Ayan gedir məktəbə -
Bəh-bəh-bəh.
Çantası var bir şələ -*

*Bəh-bəh-bəh.
Baxın, süziür dörd yanı,
Tumarlayır Məstani:*

*- Pişiyim, alaboyunsan,
İşi tamam oyunsan.
Çaşqın baxma gəl belə,
Ayan gedir məktəbə.*

*- Ay pipiyi qan xoruz,
Gözləri mərcan xoruz,
Səsini yayma elə,
Ayan gedir məktəbə.*

Uşaq şairlərinin müraciət etdiyi əsas mövzu təbiət, onun gözəlliyinin vəsfidir. Lakin bununla belə, hazırkı siyasi durum, qlobal aləmdə baş verən müharibələr, Qarabağ məsələsi, qaçqınlıq mövzusu, Xocalı soyqırımını məsələsi çağdaş uşaq şairlərinin əsas mövzu obyektidir.

Sevinc Nuruqızı “Vətəndən uca” şeirində Vətənin müqəddəsliyini, doğmalığını adi təsviri sözlərlə yazmır. O, təbiətin gözəlliyini, yağışın yağmasını, navalçaların sədasını elə dolğun, poetik səviyyədə oxucuya çatdırır ki, uşaqlar bu möhtəşəm gözəlliyi qəlbən duyur:

*Ayaqlar altda,
xəzəl xış...xış... xış...
Günəşdən içib,
çəmən doyunca...
Dünyada nə var,
Vətəndən uca?..*

Qəşəm Nəcəfzadənin əksər uşaq şeirlərində müharibənin təsirindən zərbə alan uşaq obrazlarına rast gəlirik. Bu uşaqlar hər şeydən xəbərsiz, öz kiçik dünyalarında yaşayırlar, bir-biri ilə torpaq üstündə vuruşan, müharibələr törədən insalara qarşı yazılmış bu misralar bir növ etiraz kimi səslənir:

*Ehey, sən kimsən, qaranlıqda gizlənən,
“Düşmən” sözünü atma uşaqların içinə.
Silahını yığışdır, rədd ol bizim dünyadan,
Qarışma, sən qarışma, uşaqların içinə.*

Mina Rəşid şeirlərində tez-tez vətənpərvərlik mövzuna müraciət edir. Onun “Mənim doğma vətənim”, “Ana dilim”, “Xocalı”, “Ağdam”, “Mübariz”, “Türk bayrağı”, “Qarabağ” və s. şeirləri bu qəbildəndir. Mina Rəşid uşaqların ruhuna uyğun, onların qavrayacağı səviyyədə ana dilinin gözəlliyini, doğmalığını vəsf edir. Bu şeirlərdə insanın ruhuna hopmuş, onun varlığını, kimliyini, özünüifadəsini təcəssüm edən ana dilinin müqəəddəsliyi yüksək estetik zövqlə təcəlli tapır:

*Ana dilim bal kimi
Danışmaqdan doymuram.
Mən onu neçə dilin
İçində qoruyuram.*

İnqilab İsaq “Sərhəddə ağac” şeirində müharibənin dəhşətlərini bir uşağın dilindən təsvir edir. Uşaq sərhəddə-

ki ağacın nə kimi dayanaraq Vətəninə, elini qoruduğuna inanır, doğma torpaqların gec-tez düşməndən azad edilməsinə ümid edir:

*Sərhəddə bir ağac var,
Onu əkibdi babam.
Qanlı döyüşlər görüb
Hər yarpağı, budağı.
Kölgəsində gizləyib
Nəçə oğul-uşağı.*

Müəllifin “Ulduz” jurnalının mart sayında “Böyükdən uşağa” başlığı altında bir neçə şeir dərc olunmuşdur. Şeirlərdə öncə İnkilab İsaq uşaq ədəbiyyatına müraciət etməyinin səbəblərini açmaq istəyir. Biz onun açıqlamasını oxuyarkən uşaqların məsum dünyası ilə yaxından bağlılığını sezdik. İnkilab İsaq öz şeirlərində elə incə detallara toxunur ki, əslində bunlar bəlkə də hamının gördüyü, ancaq önəm vermədiyi məqamlardır. O məqamlar ki, körpə qəlbinin incəliklərinə varır, onun duyğu və hisslərini duymağa yardımçı olur. Şair bunu yüksək poetik səviyyədə oxuculara çatdırmağa müvəffəq olur:

*Balaca bacısını
Yenə aldatdı Polad.
Özündən razı-razı
O, əmziyi Dənizin
Əlindən alıb atdı.
Heç nə olmamış kimi
Gedib yerində yatdı.*

– Əmziksiz qaldı Dəniz,
Qardaşından incidi,
– Bunu hardan bilirsən?
– Körpənin göz yaşından.
Polad birdən oyanıb,
Günahını anladı.
Yanaşdı anasına
“Bağışla” deyə-deyə.
Doluxsunmuş gözüylə
Tamaşa etdi ona.

Ağasəfanın şeirləri sırf uşaqlar üçün yazılmışdır. Bu şeirlər müxtəlif məzmunludur. Uşaqların dil və təfəkkürünün inkişaf etdirilməsində rolu ola biləcək şeirlər, təbiətin gözəlliyini vəsf edən, vətənpərvərliyi təbliğ edən poetik nümunələr jurnalda yer almışdır. Məsələn:

*Külək
Qopdu.
Topu
Qapdı.
Vurdu
Sağa,
Burdu
Sola,
Düşdü
Yola.*

Sərbəst üslubda yazılmış bu şeirdə ikihecalı sözlərdən istifadə edən müəllif elə sözlər seçmişdir ki, yanılıtmaca

oxşarlıq hiss etməmək mümkün deyil. Məhz bu üsulla həm uşaqların şeirə, sözə həvəsini artırmaq olar, həm də onların nitq vərdişlərini inkişaf etdirmək mümkündür.

“Göyərçin” jurnalı əvvəlki illərdə olduğu kimi ötən il də məhsuldar şəkildə bir-birindən maraqlı səhifələri ilə uşaqların görüşünə gəlmişdir. Abdulla Şaiqin, Hüseyn Arifin, Cəfər Cabbarlının, Mədinə Gülgünün, Tofiq Mütəllibovun, Hikmət Ziyanın bir-birindən maraqlı şeirləri dərc olunmuşdur. Jurnalın səhifələrində uşaqlar üçün maraqlı və rəngarəng illüstrasiyalar, nağıl qəhrəmanlarının portretləri yer almışdır. Dünya ədəbiyyatı nümunələrindən tərcümələrin verilməsi də maraqlı faktlardandır.

Jurnalın birinci sayında yeni ilə aid Hikmət Ziyanın, Əliağa Kürçaylının şeirləri dərc olunmuşdur. Bu şeirlər əvvəlki illərdə də dərc olunsada, yenə də öz ruhunu qoruyub saxlamışdır. Çünki hər iki müəllif uşaq aləminə yaxından bələd olduqlarından inci kimi sözləri yanaşı düzərək nəinki uşaqların mənəvi aləmini, eyni zamanda söz ehtiyatını zənginləşdirməyə səbəb ola biləcək şeirlər yazmışlar. Hikmət Ziya yazır:

*Yaman gözləyir
Uşaqlar səni.
Şeir, nəğmələr-
Gör nə var, gətir.
Qış axşamına
Nağıllar gətir.
Sən qucaq-qucaq
Götür oyuncaq!*

Rafiq Yusifoğlunun ikinci sayda bir-birindən maraqlı şeirləri dərc olunmuşdur. “Azadlığa çıxan nəfəs”, “Quzum dönüb qoç olub” şeirlərində uşaqların duyğu və düşüncələrinin dərin qatlarından enən şair onların saf, təmiz dünyalarını açır.

Jurnalın üçüncü nömrəsində Abdulla Şaiqin, Hüseyn Arifin, Zahid Xəlilin “Bənövşə” şeirləri dərc olunmuşdur. Ayrı-ayrı müəlliflər tərəfindən yazılan bu poetik nümunələrdə əsas təsvir obyektı bənövşədir. Hər üç şeirin dili rəvandır, uşaqların asanlıqla yadda saxlayıb əzbərləməsi mümkündür. Eyni zamanda bu şeirlərdə bənövşələr o qədər təbii, mükəmməl təsvir olunur ki, hər misradakı sözlər uşaqların təbiət gözəlliklərinin incəliklərini duymasında, onlarda gülə-çiçəyə qarşı həssas münasibətin yaranmasında mühüm rol oynayır. Hüseyn Arifin “Bənövşə” şeirinə diqqət edək:

*İlk baharda narın qarı
Dəlib keçər bənövşələr.
İnci kimi damlaları
Bir-bir içər bənövşələr.*

“Göy qurşağı” jurnalının ötənlik nömrələrindən biri uşaqlara kitab mətəiləsinin təbliğatına həsr olunmuşdur. Jurnalın ayrı-ayrı səhifələrində kitaba aid şeirlər, onları təlqin edən məqalələr, Zahid Xəlil, Qəşəm İsabəyli, Rafiq Yusifoğlu, Reyhan Yusifqızı, Solmaz Amanova, Aygün Bünyadzadə kimi uşaq yazıçılarının uşaqlara kitab oxumağı təlqin edəcək nəsihətəməz fikirləri yer almışdır. Sevinc

Nuruqızı isə həm bir-birindən öyrədici hekayələri, həm də kitab haqqında şeirləri ilə jurnalda daha fəal çıxış etmişdir.

2019-cu ildə uşaq ədəbiyyatının poetik durumunu incələyərkən müəyyən etdik ki, xeyli uşaq şeirləri ərsəyə gəlmişdir. Bu şeirlərin əvvəlki illərdəki poetik nümunələrlə müqayisədə əsas özəlliyi ondan ibarətdir ki, artıq uşaq yazarlarımız standart üslubda, mövzuda deyil, fərqli formada şeirlər yazırlar. Onların yaradıcılığının aparıcı xətti çox vaxt təbiət mənzərəsinin təsviri olurdusa, indi daha rəngarəng mövzu və motivlərə müraciət edilmişdir.

İlhamə AĞAZADƏ
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

UŞAQ NƏSRİ VƏ DRAMATURGIYASI–2019

Artıq 2014-cü ildən bəri hər il “Ədəbi proses” müşavirəsində zəngin ənənələrə söykənən Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının illik mənzərəsi müntəzəm şəkildə müzakirəyə çıxarılır. İnsanın hissələrini, düşüncələrini, arzu-istəklərini, acı-ağrısını obrazlı şəkildə əks etdirən ədəbiyyatın tərbiyəedici gücü danılmazdır. Uşaq və gənclərə ünvanlanmış ədəbiyyatın da əsas missiyası, məqsədi bədii sözün təsiri ilə öyrətmək, tərbiyə etmək olmalıdır. Bunu nəzərdə tutan Ümummillə lider Heydər Əliyev demişdir: “Cəmiyyətin gələcək tərəqqisi gənclərimizə nəyi və necə öyrətməyimizdən asılı olacaqdır”. Ötən 2019-cu ildə yaranmış uşaq ədəbiyyatı nümunələrinə də elə bu fikir işığından yanaşmaq hesab edirəm ki, doğru olar.

Ötən ildə uşaqlar üçün nəzərdə tutulmuş nəsr və dram nümunələrini müəyyən etməkdən ötrü üz tutduq çap olunmuş qəzet və jurnallara, kitablara, internet resurslarına. Belə ki, yenə də uşaq nəsrinin yaradıcıları sırasında bütün ədəbi nəsillərin iştirakını müşahidə etdik. Yeni yaranmış uşaq əsərləri ilə yanaşı, klassiklərin balacalar üçün qələmə aldığı nümunələrin təkrar nəşri və dünya uşaq ədəbiyyatından tərcümələr də daxil olmaqla əlimizdə çoxlu material var.

Məhsuldar və qeyri-məhsuldar olmasından asılı olmayaraq “*Göyərçin*”, “*Göy qurşağı*” “*Şeirli dünya*”, “*Savalan*”, “*Tumurcuq*” və s. uşaqlar üçün təsis edilmiş qəzet

və jurnallar ötən ildə də fəaliyyətini davam etdirmişdir. Elektron nəşrlərdən “Uşaq bilik portalı”, *balalar-az.com*, *bebe.az*, *sehrlidunya.com* və digər saytları nəzərdən keçirdiyimiz zaman bu portalların artıq bir neçə ildir ki, yenilənmədiyini, əvvəlki illərdə də klassik ədəbiyyat nümunələrini sayta yerləşdirməklə kifayətləndiyinin şahidi olduq. Uşaqlar üçün yaradılmış saytlardan təkə “Uşaq bilik portalı” müntəzəm şəkildə yenilənir. Heç şübhəsiz, uşaq ədəbiyyatının təbliğ olunmasında, tez yayılmasında mətbuatın və internet resurslarının, uşaq saytlarının rolu böyükdür. Odur ki, bu sahədə çalışan qələm əhli aktual mövzuları gündəmə gətirməli, müasir uşağın maraq və tələblərini nəzərdən qaçırmamalı, daim yenilənməlidir. Televiziya və radio ilə əməkdaşlıq da çox zəifdir, uzun illərdir yeni uşaq kinoları, nağıllarımızın əsasında olan cizgi filmləri çəkilmir. Uşaq mətbuatının, ümumiyyətlə, uşaq ədəbiyyatının məktəblərə, bölgələrə yayılması, istifadəsi ciddi problem olaraq qalmaqdadır. Sırf uşaqlar üçün yaradılmış mətbu orqanlarından savayı ötən 2019-cu ildə “Azərbaycan”, “Ulduz” jurnalları, “Ədəbiyyat qəzeti”, “525-ci qəzet”, “Kaspi” və sair qəzetlər, *kulis.az*, *manera.az*. saytları və ayrı-ayrı nəşriyyatlar da vaxtaşırı gələcəyimizin davamı olan balalarımızı unutmamışdır.

Ötən 2019-cu ildə Zahid Xəlil, Elçin, Rafiq Yusifoğlu, Qəşəm İsabəyli, Akif Abbasov, Sevinc Nuruqızı, Reyhan Yusifqızı, Aygün Bünyadzadə, Mina Rəşid, Əfsanə Laçın, Vüqar Haqverdiyev, Gülzar İbrahimova, Günel Almaz, Əvəz, Kübra Qarabağlı, Şövkət Horovlu, Allahverdi Eminov, Zakir Bağır, Tahirə İsgəndərova, Nazilə Gültac, Zəmfira Məhərrəmli, Fuad Tanrıılı, Könül Abdullayeva,

Eyvaz Zeynalov, İradə Aytel, Rəsul Rəxşanlı, Münəvvər Tapdıqova, Rafiq İsmayılov, Gülarə Munis, Əli Çərkəzoğlu, Əziz Sultan, Alxas Alxasov, Mənsurə Məmmədova, Şəmistan Nəzirli, Musa Quluzadə və digər müəlliflər Qarabağ, müharibə, vətənpərvərlik, əxlaqi-mənəvi dəyərlər, dövlət atributları, təbiət və heyvanlar aləmindən bəhs edən müxtəlif mövzularda qələmə alınmış nağıl, hekayə, povest və dram nümunələrini kiçik oxucularına ərməğan etmişlər.

Qarabağda itirilmiş torpaqlar dərdi, erməni vandalizminin vurduğu yaralar bitib-tükənməyənədək, qanunauyğun bir hal kimi hər il ədəbiyyatda yer alacaq. Çağdaş zamanın ruhuna uyğun olaraq müharibə ötən ildə də bir sıra uşaq hekayələrinin əsas mövzusunə çevrildi. Uşaqlara vətənpərvərlik, insanpərvərlik, humanizm ideyalarının aşılanması, onları insani hisslərlə tərbiyələndirmək zəruridir. Kübra Qarabağlının “Dağlar küləyi” hekayəsində döyüş səhnələri, müharibənin dəhşətləri təsvir olunub. Müəllif müharibə adlı dəhşətli kabusun vurduğu yaraları bədiiləşdirib. Qarabağ dərдинin, şəhid ucalığının əks olunduğu bu əsərdə ismət və ləyaqətini, namusunu öz canından üstün tutan Azərbaycan qadını – “üç dağlar çiçəyi, üç mələk” Kəlbəcərə uzanan qara qüvvələrdən qorunmaq üçün “Qartal” qayasından aşağı atılır. Yazıçı xalqın milli varlığından gələn bu keyfiyyəti qabartmaqla özünü uçurumdan atan Azərbaycan qadınının mənəvi qələbəsini simvollaşdırır. Bu savaşda zülm və işgəncə dolu bir taleyi yaşamağa məcbur olmuş xalqımız bütün bunlara baxmayaraq, yenə də qələbə əzmini itirməmişdir. Müəllifin çatdırmaq istədiyi əsas ideya da bundan ibarətdir.

Müharibə mövzusunda uğurlu bədii mətn yaratmış müəlliflərdən biri də Sevinc Nuruqızıdır. Onun ötən illərdə qələmə aldığı “Ağca və Cuppulu” hekayəsi Cənubi Koreya Respublikasında “Sürəyyanın axtarışında” adı ilə çap olunub. Yazının məqsədi bütün dünyaya Qarabağın sərhədyanı kəndlərində yaşayan Sürəyyanın, dağıntılar altında qalmış Cuppulunun və fədakar göyərçin Ağcanın adından – “Uşaqlar, gəlinciklər və göyərçinlər müharibəyə YOX deyir” – sülh mesajını ötürməkdir. Əsərdə müharibənin uşaq həyatında, psixologiyasında açdığı dərin iz əksini tapmışdır. Müəllif torpaq itkisini – Qarabağ ağrısını uşaqların anlaya biləcəyi bir dildə poetikləşdirməyi bacarmışdır.

Akademik İsa Həbibbəyli doğru olaraq vurğulayır: “Vətənpərvərlik – uşaq ədəbiyyatının canı və ruhudur. Sadə, aydın ana dilində yazılmış və vətənpərvərlik üstündə köklənmiş Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı xalqımızın müstəqil dövlətçilik uğrunda mübarizəyə hazırlanmasına şəərəflə xidmət etmişdir”. Bu ənənə hər zaman davam etdirilməlidir. Vətənə sevgini vətənpərvərliyi kiçik yaşlardan uşaqların qəlbində alovlandırmaq lazımdır ki, müəyyən yaşdan sonra bu qisas yangısına çevrilsin. Torpaqlarımızın azadlığı, bütövlüyü uğrunda şəhid olan oğullarımızı tanıtdırmaq, onların göstərdiyi qəhrəmanlığı təbliğ etmək ədəbiyyatımızın aktual mövzularından olmalı, bu bərədə mümkün qədər çox yazılmalıdır. Musa Quluzadənin “Məhv edilmiş oyuncaqlar”, Elçin Mehraliyevin “Gecikən yaz”, Alxas Alxasovun “Ölməz qəhrəmanlar”, Mina Rəşidin “Mübariz” hekayələri vətən uğrunda döyüşlərdə igidlik göstərərək həlak olmuş Azərbaycanın milli qəhrəmanlarına həsr

olunmuşdur. Mina Rəşid kiçik yaşlılara ünvanladığı “Dünya bizim evimizdir...” başlıqlı yazısında müharibəni düşmən kimi təqdim edir, burada qan, qırğın, ədavət pislənir. Dünya bir canlı obraz kimi təsvir olunur. Şəmistan Nəzirinin “Qorxu” hekayəsində II Dünya müharibəsi zamanı arxa cəbhədə çörək gözləyən üç yetim nəvəsi ilə ac-yalavac, əzab-əziyyət çəkən nənənin iztirabları, dözülməz, acınacaqlı yaşayışı, şər işlərin törədicisi müharibənin insan taleyində açdığı yaralar təsvir olunur. Döyüşən ata, dünyasını vaxtsız dəyişən ana, aclıq çəkən uşaqlar, müharibənin acı-ağrısından, əzablarından qurtula bilməyən nənənin keçirdiyi hisslər maraqlı, təsirli bir dillə əks olunub. Hekayədə geniş təsvirlərə yer verilməyib, yazıçı rəvan bir dillə konkret şəkildə bədiiliyə nail olmuşdur.

Şövkət Horovlunun “Kəndimizin bənövşəsi” və Mənsurə Məmmədovanın “Vətən həsrəti” hekayələrində didərginlik, qaçqınlıq həyatı, onun xalqımızın psixologiyasında buraxdığı dərin iz və bütün bunların nəticə etibarını ilə milli mənəviyyətə vurulan dəhşətli zərbə olduğu daha maraqlı, təsirli lövhələrlə canlandırılır. “Vətən həsrəti” hekayəsində İnci müəllimə məktəbin tavanında yuva qurmuş qaranquşların baharda yenidən öz yurd-yuvasına dönməsindən təsirlənir və uşaqlara deyir: “Elə bu qaranquşlar kimi də mübarizəmizi dayandırmamalı, canımızla, qanımızla Vətənimizə can atmalıyıq. Uşaqlar, inanın ki, mən də bir qaranquş olmaq istəyirəm.” Müəllif ibrətverici məqam seçib. Quşların həyat tərzi ilə qaçqın, köçkün taleyini yaşamağa məcbur olmuş insanların mənəvi ağrısını paralelləşdirməklə orijinallığa nail olmuşdur. Bu cür əsərlər uşaqlarda vətənə sevgi, yurda məhəbbət, bağlılıq, vətənin hər qarışını,

daşını, çiçəyini göz bəbəyitək qorumaq kimi müqəddəs hisslər oyadır. Yaşadığımız dövrün bədii şəkildə dərkə, yəni müharibə və onun nəticəsində yurd-yuvasından ayrı düşmüş insanların qaçqınlıq dərdi ədəbiyyatımızın ayrılmaz mövzusu kimi uşaqlar üçün yazılmış nəsr nümunələrində müntəzəm yer almalıdır.

İstər dünya, istər də Azərbaycan ədəbiyyatında bir sıra yazıçı və şairlərin yaradıcılığında yer almış epistolyar üslub – məktub formasında yazılmış bədii nümunələr kifayət qədərdir. “Savalan” qəzetinin ötən ilki nömrələri arasında uşaqların dilindən verilmiş iki hekayə-məktuba rast gəldik. Belə ki, Fuad Tanrınlının yazdığı “Məktub” hekayəsi altı yaşlı Günayın əsgər qardaşı Elçinə yazdığı məktub üzərində qurulub. Digər nümunə Mənsurə Məmmədovanın qələminin məhsulu olan “Anama məktub” hekayəsidir. Hekayədə isti ana nəfəsinə həsrət qalmış 5-ci sinif şagirdi Günelin anasına yazdığı ürək dağlayan məktub yer alıb. Müəllif sirli-sehirli uşaq dünyasının duyduğu ağrını uğurlu şəkildə təsvir etməyi bacarmışdır. Məktublarda hər ikisi uşaqlarda yüksək-əxlaqi dəyərlər, mənəvi keyfiyyətlər formalaşdırmağa xidmət edir. Birlikdə düşməyə qalib gəlmək, anaya vətənə, sevgi hissləri aşılayır. Sevinc Nuruqzının da “Göy qurşağı”, “Azərbaycan” jurnallarında və “Ədəbiyyat” qəzetində ədəbi məktub formasında uşaqlara ünvanladığı maraqlı məqalələri çap olunub. Müəllif hər yazısında “Salam uşaq!”, – deyər balacalarla ünsiyyətə başlayaraq, müxtəlif mövzular haqqında onları bilgiləndirir. Bu da uşaqların diqqətini cəlb etməkdən ötrü uğurlu bir priyomdur. Məktəbyaşlı uşaqlarda yazı ünsiyyətini formalaşdırmaq, zənginləşdirmək məqsədilə yazılmış, bu gün

daha çox virtual olaraq, SMS-lərlə, e-mail-lə əvəz olunan məktublar epistolyar janrın əvəzsiz nümunələridir. Vətənpərvərlik hissinin yüksəldilməsi ordu quruculuğu siyasətinin də aparıcı xəttini təşkil edir. Bu günkü uşaq sabahın əsgəridir. Ötən ildə gənclərimizin mənəvi tərbiyəsi, eləcə də vətənpərvərlik ruhunda böyüməsinə xidmət edən “Əsgərə məktublar” adlı kitab da işıq üzü görmüşdür.

Öz gözəlliyi və rəngarəngliyi ilə uşağın diqqətini cəlb edən təbiətlə tanışlıq kiçik yaşlardan inkişaf etdirilir. Ətraf aləm, təbiət təsvirləri haqqında olan hekayələr balacalara yüksək estetik zövq aşılayır, eyni zamanda onları düşündürür, müəyyən təsəvvürlər yaradır. Bu baxımdan Nazilə Gültacın “İnadkar küləyin nağılı” maraqlı doğurur. Uca bir dağ yenməyə çalışan şıltaq küləyin peşmanlığı uşaq düşüncəsinə uyğun şəkildə canlandırılıb. Folklordan yaradıcı şəkildə bəhrələnən müəllifin uşaqlara çatdırmaq istədiyi əsas ideya, el arasında deyildiyi kimi, arxası dağ olanın gücü tükənməz fikridir. Kiçik hekayə əxlaqi-tərbiyəvi məzmununa, bədii tutumuna görə yadda qalır. Hicran Hüseynovanın “Dərdli pişik haqqında ballada” hekayəsində əsas məqsəd böyüklər qədər uşaqlarda da heyvanlara qarşı rəhmli olmaq, onları qorumağın gərəkli və vacib olduğunu anlatmaqdır. Alxas Alxasovun “Qaranquşlar”, Afət Nurullayevanın “Ağac ağlayırdı”, Əvəzin “İnsan xəyanəti” hekayələri kiçikyaşlı məktəblilərdə təbiətə sevgi, qayğı duyğuları yaradır. Maraqlı, cəlbedici formada yazılmış bu kiçikhəcmli hekayələrdə təbiət hadisələrini, heyvanlar və bitkilər aləminin xüsusiyyətlərini uşaqlara öyrətməklə bərabər, ev quşları və heyvanlarınının qayğısına qalmaq, onları sevmək kimi məziyyətlər aşılır. Bu əsərləri oxuyan uşaq

dərk edir ki, təbiətə sevgi, qayğı göstərmək, yaşillığı qorumaq hamının borcudur. Hekayələrin dili sadə və yığcamdır. Hər bir hekayədə az sözlə dərin məna ifadə edilmişdir. Xalq şairi S.Vurğunun dediyi kimi, uşaq üçün yazılmış hər bir əsərin əsasında məna gözəlliyi yaşamalıdır.

Rafiq Yusifoğlu uşaq ədəbiyyatında məhsuldar və səmərəli fəaliyyət göstərən yazarlardandır. Müəllifin müasirliyi və orijinallığı ilə diqqəti cəlb edən, aydın və lakonik bir dillə qələmə alınmış “Qələbəyə gedən yollar”, “Babalar sözü”, “Yer fırlanırsa”, “Qaranlıqda işıq söhbəti”, “Qarajın nağılı” və s. hekayələri ötən il “Göyərçin” jurnalının səhifələrini bəzəmişdir. Məzmun və formasına görə yığcam, bədii tutumu geniş olan hekayələr, eyni zamanda müasir uşağın maraqlarını əks etdirmə gücünə malikdir. Bu da onların yadda qalmasına imkan yaradır. Rafiq Yusifoğlunun qələminin məhsulu olan bu hekayələrin əksəriyyəti “baba” ilə “nənə” arasında gedən maraqlı, məzmunlu, düşündürücü söhbət əsasında qurulub. Bu ənənə A.Abbasovun dəcəl Banuya həsr elədiyi “Banu babasını dilə tutur”, “Şar”, “Nənə gülüdü?” silsilə hekayələrdə də davam etdirilir. Gənc yazar Günel Almazın “Göyərçin” jurnalında dərc etdirdiyi “Bayraq”, “Başqa uşaq”, “Ağlayan kukla” və s. hekayələrində isə ağıllı, dərin məntiqi düşüncəyə malik olan balaca Aydanın sərgüzəştlərindən bəhs edilir. Balacaların təfəkkürünə, zövqünə uyğun qələmə alınmış bu hekayələrin dili də olduqca rəvandır. Xalqın varlığının qarantı hesab olunan, kimliyini əks etdirən, milli təfəkkürünü birləşdirən dil milli özünüdərk hissənin formalaşmasında da ən mühüm vasitədir. Ana dilimiz, dövlət rəmzləri: bayraq, gerb, himn azərbaycançılığın əsas ünsür-

ləri hesab olunur. Bu məsələlər gənclərin, yeni nəslin diqqətini çəkməkdən ötrü böyük önəm daşıyır, onların estetik tərbiyəsinə təsir göstərir. Ötən il dərc olunmuş hekayələrdən Günel Almazın “Bayraq”, Gülarə Munisin “Küçə fə-nərinin nağılı” bu qəbildəndir. Bundan başqa Allahverdi Eminovun “Yuxu”, “Hazırcavab”, Zakir Bağırın “Qarışqalar”, Tahirə İsgəndərovanın “Yaxşı ki”, Gülzar İbrahimovanın müasir mövzuda yazılmış “Dörd bacı”, “Kəndli və şəhərli” hekayələri ötən il işıq üzü görmüş maraqlı nümunələr sırasındadır. Bu hekayələrdə həm forma, həm də məzmun bir-birini tamamlayır. Uşağın aldığı ilk təsir çox güclü olur. Canlı dillə təsvir olunmuş mənzərələr, həyat lövhələri uşağın yaşadığı mühitin təsvirinə uyğun olmalı, ahəngdarlıq yaratmalıdır. Fuad Tanrınlının “Qulaqburması”, Könül Abdullayevanın “Bizim balaca Fərəh”, Eyvaz Zeynalovun “Məktəbli forması”, “Barışdılar”, İradə Aytelin “Eynək taxan günəş”, Rafiq İsmayılovun “Yolda hadisə”, Əli Çərkəzoğlunun “Ruzini verən Allahdır” mövzusu gündəlik həyatdan, məişətdən alınmış hekayələrdir. Balacalar üçün nəzərdə tutulmuş bu nəsr nümunələrində mövzuların rəngarəng və müxtəlif olması daha çox maraq doğurur.

Yazılı ədəbiyyat nümayəndələri hər zaman folklordan, onun növ və janrlarından yaradıcı şəkildə qaynaqlanıb. Bu da həmin müəlliflərin əsərlərinə həmişəyaşarlıq bəxş edib. Uşaq ədəbiyyatının kökləri və mənşəyi folklora bağlıdır, ona görə də müasir uşaq əsərləri də xalq dilinə, mənəviyyatına yaxın formada qələmə alınmalıdır. Bədii əsər nə qədər təbii olsa, bir o qədər sevilər. Ötən ilin məhsulu olan bir sıra hekayələrdə də şifahi xalq ədəbiyyatından bəhrə-

lənmə özünü göstərir. Ənənəvi nağıl formulu ilə başlayan və nağıl adlandırılan belə əsərlərdən Rafiq Yusifoglunun “Qarajın nağılı”, Zəmfira Məhərrəminin “Ana pişik və yavruları”, Əvəz Mahmud Lələdağın qələmə aldığı “Dərqli oğlan” nağıl-hekayələri maraqlı nümunələrdəndir. Bu nağılların hər biri gözəl hisslər yaradır, əxlaqi-tərbiyəvi məzmun aşılayır, uşağın daxili aləmini, bədii-estetik zövqünü formalaşdırır, təfəkkürünü, nitqini, təxəyyülünü inkişaf etdirir. Qəşəm İsabəylinin “Nəyəsəklə Urğö Naçisin əhvalatı” və “Sarı balıq, fil xortumu və xidmətçi qadın” alleqorik nağıl-hekayələrində isə folklordan qaynaqlanma formalı xarakter daşıyır. Ədəbiyyatımızda alleqoriyadan geniş istifadə olunub. Yazarlar bəzən çatdırmaq istədiyi fikirlərini alleqorik obrazlar vasitəsilə ifadə ediblər. Adını çəkdiyimiz hekayələrdə uşaq həyatından, onun aləmindən uzaq olan, yaşına uyğun olmayan mətləblərin mətnə gətirilməsi uşaqda heç bir yaxşı təəsürat yarada bilməz. Bunun əvəzinə uşaqları düşündürən mövzulardan bəhs etmək uğurlu nəticə verə bilərdi. Hər yazılan nəsr nümunəsini, “nağıl” başlığı ilə verilən mətnləri nağıl adlandırmaq düzgün deyil. “Ulduz” jurnalında “Uşaq ədəbiyyatı” başlığı ilə İlqar Dumanın (Qocayev) “Qoyunların nağılı” əsəri verilib. Hər bir bədii əsər canlı danışıq dili ilə uşaqlara çatdırılmalıdır. Bu “nağıl”ın dili olduqca qəlizdir, nağıllardakı şirinlik, ürəyəyatımlılıq nəzərə çarpmır. Cümlələr elə bil könülsüz, güclə düzülüb qoşulub. Uşaqlar çətinki bu “nağıl”dan baş açsın, ya da oxumaq istəsin. Uşaqları böyüklər kimi düşünməyə məcbur edən müəllif əsərin məzmununu uşağın təfəkkürünə, yaşına uyğun olmayan məsələlərlə ağırlaşdırıb. Uşaq dünyasından uzaq olan bu cür əsərlər

balacalarda heç bir sevgi hissi oyada bilməz. Xalq şairi Rəsul Rzanın vurğuladığı kimi: “Uşaq qəlbi mum kimi yumuşaqdır. Onunla çox ehtiyatla hərəkət etmək lazımdır ki, şikəst olmasın. Dil, mövzu, obraz və xarakterlər uşaqların ruhuna uyğun olaraq seçilməli, yaradılmalıdır.”

Ötən il dərc olunmuş uğurlu, maraqlı, diqqətçəkən hekayələrlə yanaşı, bədii cəhətdən nisbətən zəif nümunələr də az deyil. Rəfiqə Məmmədovanın “Ağacların məhəbbəti”, “Nəğməkar quş”, “Bizim bağ”; Rəsul Rəxşanlının “Qarışıq məsələ”; Münəvvər Tapdıqovanın “Nərminin gəzintisi” hekayələri böyükklərin belə çətin anlaya biləcəyi qarışıq bir dillə qələmə alınıb. V.Q.Belinski yazırdı: “Uşaqlar üçün təbiətdən yazan müəllif gərək təbiəti və psixologiyanı yaxşı bilsin. Öz fikrini quru dillə yox, maraqlı, nağılla, lövhələr, şəkillər, hərəkətlərlə, hiss və həyəcanla çatdırsın. Onda uşaqlar vətəni, təbiəti yaxşı duyar, onun gözəlliklərindən estetik zövq ala bilərlər.” Düzdür sadələdiyimiz nümunələrdə uşaq bir sıra gül-çiçək, bitki və ağac adları ilə tanış olur, onların haqqında bəzi biliklər alır, onların əlamət və xüsusiyyətlərini öyrənir. Güclü müşahidə qabiliyyətinə malik uşağın diqqətini hadisə və predmetlərə cəlb etmək, faydalı və yararlı məlumatlarla zənginləşdirmək yaxşı cəhətdir. Uşaq yazıçısı hadisələri təsvir etməklə kifayətlənməməlidir. Təsirli bədii vasitələr tapmalı, hadisələri rəvan və axıcı bir dillə (uşaq dilində) mövzuya, ideyaya, məqsədəuyğun şəkildə təqdim etməyi bacarmalıdır.

Məlumdur ki, Azərbaycan ədəbiyyatı dünya xalqlarının ədəbiyyatı ilə qarşılıqlı ədəbi əlaqələr şəklində inkişaf edib formalaşmış, uşaq və gənclərin əxlaqi-mənəvi tərbiyəsinə, onların daxili aləminin zənginləşməsinə və müasir

şəxsiyyət kimi formalaşmasına xidmət etmişdir. Dünya ədəbiyyatının dilimizə tərcüməsi ötən ildə də zəruri ədəbi proses kimi diqqət mərkəzində olmuşdur. Bu sahədə F.Əsgərli, R.Yusifovlu, R.Yusifqızı, S.Nuruqızı və digər müəlliflər müxtəlif xalqların ədəbiyyatının səciyyəvi keyfiyyətlərini dilimizə çevirərək kiçik oxucuların ixtiyarına vermişlər. Nəzərdən keçirdiyimiz tərcümə əsərlərində mətndən doğan əsas ideya-məzmunun, habelə müəllif üslubunun saxlanıldığına şahidi olduq. Beləki, uşaq ədəbiyyatını dəyərli tədqiqatları ilə zənginləşdirmiş Füzuli Əsgərli bədi tərcümənin imkanlarından istifadə edərək ingilis yazıçısı Alan Aleksandr Milnin 1916-cı ildə qələmə aldığı “Vinni pux” əsərini yenidən dilimizə tərcümə edib nəşr etmişdir. Bu əsər ötən əsrin 50-ci illərində ilk dəfə Azərbaycan dilinə tərcümə olunmuşdu. Füzuli Əsgərli daha sonra Mədəniyyət Nazirliyinin sifarişi ilə “Belarus uşaq ədəbiyyatı antologiyası”nı da nəfis şəkildə ana dilimizdə çap etdirmişdir. Sevinc Nuruqızının Sergey Kozlovun yaradıcılığından tərcümə etdiyi “Kirpi dumanda” əsəri Parlaq imzalar nəşriyyatında mükafata layiq görülüb. Daha sonra yazıçı Amerika yazıçısı Keyt Di Kamillo “Dovşan Edvardın qeyri-adi səyahəti” hekayəsini də dilimizə çevirib. “Savalan” qəzetində də ara-sıra dünya ədəbiyyatından edilmiş tərcümələr maraq doğurur. R.Yusifovlunun “Göyərçin” jurnalında müxtəlif dillərdən, Əkrəm Qaflanoğlunun türkçədən tərcümə etdiyi “Qocanın öyüdü” hekayəsi; Mehman Musaoğlunun Engin Köseoğlunun yaradıcılığından çevirdiyi “Tovuzquşu ilə bülbül”, “Çörəyin dadı”, “Tutu bibi”, “Can nənə”, “İnni dədə” və s. nağıl-hekayələr obrazlılığın qorunub saxlanması baxımından, eyni zamanda dilinin rə-

vanlığına görə diqqəti çəkir. Bu ibrətamiz nağıllar uşaqlarda əxlaqi dəyərlər, mənəvi keyfiyyətlər formalaşdırır. Heyvanlara sevgi, insanpərvərlik duyğuları aşılayır. Dünyaya uşaq ədəbiyyatının maraqlı nümunələrinin dilimizə tərcüməsi ilə yanaşı, Azərbaycan uşaq yazarlarının da əsərləri digər dillərə çevrilir, xarici aləmdə tanındılır.

XIX əsrin II yarısında Mirzə Fətəli Axundzadənin komediyaları ilə əsas qoyulan Azərbaycan dramaturgiyasının yaranmasından təxminən yarım əsr sonra Abdulla Şaiqin “Gözəl bahar” pyesi milli uşaq dramaturgiyasının ilk nümunəsi kimi uşaq teatrının da əsasını oldu. Görkəmli ədəbiyyatşünas Yaşar Qarayevin qeyd etdiyi kimi, “Ədəbiyyatımızın yeni dövrdə müasirliyin ən geniş yollarına çıxması, ən müasir dünya ədəbi-bədii prosesi ilə qaynayıb qovuşması bilavasitə dramaturgiya ilə başlayır.” Ədəbi prosesi müasirləşdirmək yolunda çoxlu qələm sahibləri hünər göstərmişlər. Həyatı, ətraf aləmi, dövrü, zamanı dramaturgiyada əks etdirmə digər janrlara nisbətən çətin və mürəkkəbdir. Bütün dramaturqlar bütövlükdə xalqı tərbiyə etməyi, onun həqiqi müəllimi olmağı, xalqın özünü özünə göstərməyi məqsəd olaraq görmüşlər. Mütəfəkkirlərin hamısı gözəl bilirdi ki, hər bir səhnə əsəri maariflənmənin ən tərbiyəvi üsuludur. Bu fikirləri uşaq dramaturgiyası haqqında da demək məqbul hesab olunur. Teatrın insanların, o cümlədən də uşaqların həyatında rolu misilsizdir. Balacalar üçün dram yazan müəlliflərin əsas qayəsi maarifə, elm öyrənməyə çağırış, milli və dünya dəyərlərindən mütərəqqi cəhətləri, habelə yeni üsullu tərbiyə məsələlərini təbliğ və tərənnüm etmək olmalıdır. Kiçik yaşlıların səhnədən əyani şəkildə izlədikləri hər bir tamaşanın təsir effekti, emosio-

nal gücü daha böyük olur. Bütün bunlara rəğmən, uşaq dramaturgiyası sahəsində 2019-cu il istər kəmiyyət, istər də keyfiyyət baxımından o qədər də məhsuldar il olmamışdır. Uşaq nəsrində rast gəldiyimiz imza çoxluğunu burada görmək çətindir. Ənənəvi mövzularda Bakının və respublikanın bir sıra teatrlarında tamaşaya qoyulmuş uşaq pyesləri əvvəlki illərdən uşaqlara tanışdır. Tarixi mövzuda yazılmış dram əsərinə (bu mövzuya daha böyük ehtiyac olmasına baxmayaraq) rast gəlmədik.

Ötən ildə uşaq nəsrimizin maraqlı nümunələrini yaratmış Reyhan Yusifqızı “Şəhrizadın son nağılı” pyesini və “Tələtin sirri” adlı ssenarisini qələmə almışdır. Vətənpərvərlik hisslərinin qabarıq şəkildə əks olunduğu “Şəhrizadın son nağılı” pyesində müəllif uşaqları müxtəlif yerlərə – Şərqi qədim ölkələrindən olan Yaponiya və Hindistana səyahətə aparır. Pyesdə “Min bir gecə” və “Daşdəmirin nağılı”ndan, “Sehirli xalat” kinofilmindən yararlanma müşahidə olunur. Uşaqların sevimli şairi Zəhid Xəlil yazır: “Maraqlı bir yol keçən Azərbaycan uşaq dramaturgiyası öz rişələri ilə xalq ədəbiyyatına bağlıdır. Mütərəqqi ideyalar xalqın folklorunda əks olunmuş və uşaqların təbiyyəsinə müsbət təsir göstərmişdir. Əsasını həyat həqiqətləri təşkil edən bu ədəbiyyat balacaların ağına, şüuruna, fantaziyasına nüfuz edən, yazılı ədəbiyyatın inkişafında misilsiz rol oynayan bir mənbədir.” Uşaq xəyalını inkişaf etdirməkdən ötrü folklordan yaradıcılıqla bəhrələnən R.Yusifqızının romantik ruhlu əsərində reallıqla qeyri-reallıq paralel xətlər kimi bir-birinə uyuşduğundan gözlənilən nəticə hasil olur. “Şəhrizadın son nağılı”nda hadisələrin dramatik şəkildə inkişafı, konfliktin folklor motivi əsa-

sında həlli müəllifin uğurudur. İstər müsbət, istərsə də mənfi planda təqdim olunmuş personajların əsər boyu öz fəaliyyəti və nitqi ilə fərdi xarakterini açması, bir növ özü-özünü təqdim etməsi də diqqətçəkicidir. Pyesdə bəzi məqamlarda təsvirçilik və məlumatvericilik bədiiliyi üstələyir.

Reyhan Yusifqızı “Tələtin sirri” ssenarisində alleqorik obrazlar vasitəsilə ibrətamiz səhnələr qurmuş, tənbəl, dərs oxumayan, kitab, dəftər və qələmələrini səliqəsiz saxlayan Tələtin kiçik sirrini uşaqlarla paylaşır. Əsər real həyatla əlaqədar olmaqla yanaşı, həm də uşaqların estetik aləmini formalaşdırmağa, onlarda məktəbə, təhsil almağa sevgi duyğularını oyatmağa istiqamətlənmişdir. Nəsihət verməkdənsə, hər hansı bir hadisəni əyani şəkildə, canlı və sadə bir şəkildə təsvir etmək uşağın hiss və duyğularına daha tez təsir edər. Müəllif əşyaların dili ilə uşaqlara dərs verməyə, mənəvi-əxlaqi cəhətdən onları tərbiyələndirməyə çalışmışdır.

Yaxşı olardı ki, müasir uşaq dramaturgiyasında bu gün də A.Şaiq, A.Səhhət, X.Əlibəyli kimi klassik uşaq dramaturqlarının ənənələri davam edəydi. Dramaturgiyanı teatrdan kənarında təsəvvür etmək mümkün deyil. Ötən il “Bədii və animasiya filmi ssenariləri” mövzusunda və “Yeni dudman” müasir dramaturgiya müsabiqəsinin keçirilməsində əsas məqsəd teatr sənətinin populyarlaşdırılması, ilk növbədə yeni pyes müəlliflərinin aşkar edilməsi, habelə Azərbaycan teatr ənənələri kontekstində, ölkədə baş verən yenilikləri əks etdirən dram əsərlərinin yazılmasıdır. Bu tipli müsabiqələrin keçirilməsi uşaq dramaturgiyasının inkişafına təsirsiz ötürməyəcək.

Mədəniyyət Nazirliyinin Birpərdəli dram əsərləri mü-

sabiqəsində S.Nuruqızının “Al çobanyastığı ləçəkləri” pyesi III yerə layiq görülüb. Vüqar Haqverdiyevin ötən illərdə çap olunmuş “Sehrli planşet” nağılı əsasında hazırladığı eyniadlı ssenari animasiya kateqoriyası üzrə müsabiqənin qalibləri sırasında yer alıb. Əsər Lənkəran və Mingəçevirdə səhnələşdirilib. Sözügedən ssenariyə dövlət sifariş əsasında animasiya filminin çəkilməsi nəzərdə tutulur.

2009-cu ildən etibarən (iki ildən bir) yüksək bədii və sənətkarlıq keyfiyyətlərinə malik ədəbi əsərləri dəyərləndirmək, təbliğ etmək, məqsədi ilə keçirilən “Qızıl Kəlmə” müsabiqəsində “Uşaqlar üçün yazılmış bədii əsərlər” nominasiyası üzrə Rafiq Yusifoğlunun “Nağıl qapısı” kitabı, Solmaz Amanovanın “İlmənin macəraları” kitabı, Reyhan Yusifqızının “Dostum Mimi” kitabı, 2018-2019-cu illər üzrə qalib elan ediləblər. Reyhan Yusifqızının böyük alim Lütfi Zadəyə həsr etdiyi, bədii fantastik nəsrin gözəl nümunələrindən biri kimi dəyərləndirilən “Dostum Mimi” kitabı bədii və animasiya filmi ssenariləri müsabiqəsində də animasiya nominasiyasında qalib olub. Eyni zamanda “Dostum Mimi” kitabı tərcümə edilərək Türkiyədə (İstanbul-2019) nəşr olunmuşdur.

Vaxtaşırı uşaq ədəbiyyatı məsələlərini gündəmə gətirən, uşaqlara aid özəl günlərdə, hətta bütöv nömrəni onlara həsr edən “Ədəbiyyat qəzeti”nin əsas silahdaşları Azər Turan və Elnarə Akimova ötən illərdə olduğu kimi bu il də uşaq ədəbiyyatı problemlərini müzakirə saatına çıxardılar. “Uşağa yaxşı insan olmağı öyrədə bilsək, sonrakı həyatında yolunu özü seçəcək” adlı müzakirədə Türk və islam dünyası uşaq ədəbiyyatı problemlərinin müqayisəli şəkildə öyrənilməsi və sair məsələlər ətraflı müzakirə olundu.

Dövrün ədəbi mənzərəsi haqqında əhatəli təsəvvür yaratmaqdan ötrü hesab edirəm ki, uşaq ədəbiyyatı ilə məşğul olan tənqidə də nəzər salmaq yerinə düşər. Ötən il Elnarə Akimovanın çağdaş uşaq ədəbiyyatının problemlərindən bəhs edən bir neçə tənqidi məqaləsi çap olunub. Tədqiqatçı araşdırmalarında, məqalə, çıxış və müsahibələrində müasir uşaq ədəbiyyatının uğurları ilə yanaşı, ciddi problemlərinin olduğunu da qeyd edir. Bu sahədə mövcud vəziyyətlə bağlı haqlı olaraq, həyəcan təbili çalan tədqiqatçı yazır: “Uşaq ədəbiyyatı tarixi və tənqidi ilə bağlı tədqiqatlara diqqət artırılmalı, sovet dönəmində yazılmış bir sıra uşaq əsərlərinə yeni metodoloji əsaslarla yanaşılmalıdır”. Mina Rəşid, Xanım Aydın, İ.Ağzadə, G.Qəmbərova, S.Bayramova və bir sıra digər müəlliflərin də uşaq ədəbiyyatının aktual problemləri ilə bağlı yazıları dərc olunub.

Uşaqların bədii-estetik zövqünü oxşayan, onları düşündürməyə sövq edən, ən əsasda kitaba, mütaliyəyə maraq yaradan mətnlər oxucu problemini azalda bilər, ədəbiyyatı sevir. Mina Rəşid “Uşağınıza kitab bağışlayın” çağırış xarakterli yazısında uşaqlarda mütaliyəyə həvəs yaratmaqdan ötrü uşaqlıqdan ona kitab bağışlamağın düzgün bir üsul olmasını diqqətə çatdırır. Müəllif bu işdə valideyn səhlənkarlığının olduğunu da gündəmə gətirir. Bu yaxınlarda “Çərpələng” lahiyəsi çərçivəsində üç müxtəlif yaş qrupunda olan uşaqlar üçün nağıl-hekayələrin diskə yazılması həyata keçirildi. Düşünürəm ki, bu cür layihələr çağdaş zamanımızda texnikanın kitabdan daha yaxın olduğunu hesab edən, kitab oxumağı sevməyən uşaqlarda da ədəbiyyata maraq yarada bilər. Kitabxanalarda kitabların oxunması, müzakirəsi, ədəbi müsabiqələr, sənətkarlarla

görüşlər, bədii gecələr, səhnəciklər ardıcıl və sistemli şəkildə keçirilməlidir. Bu istiqamətdə Firudin bəy Köçərli adına Respublika Uşaq Kitabxanasının fəaliyyəti xüsusilə seçilir. Uşaqların asudə vaxtını səmərəli təşkil etməkdən ötrü kitabxana ənənəsinə sadıq qalaraq bir sıra bir-birindən maraqlı tədbirlər nağıl-tamaşalar, ədəbi müsabiqələr, layihələr keçirmişdir. Mövzu-ideya, janr, dil baxımından maraqlı doğuran uğurlu bədii nümunələr qədər, keçirilmiş tədbirlər də uşaqların dünyagörüşünün formalaşmasında, əqlinin, fantaziyasının inkişafında əhəmiyyətli rol oynaya bilər. Uşaqların intellektual inkişafında kitabın rolu əvəz edilməzdir. “Kitab ətri”, “Nağılların rəng dünyası”, “Nağıl saat”ı, Beynəlxalq Kitab Bağışlama Günü və sair tədbir və layihələrin keçirilməsində əsas məqsəd uşaqları kitabxanaya cəlb etmək, mütləq mədəniyyəti və oxu vərdişinin inkişafına, kitaba marağın artırılmasına təkan verməklə yanaşı, həm də nağılları yaşatmaqdır. Almaniyalı pedaqoqların fikirlərinə görə, nağıllara inamın öldüyü gün uşaqların inkişafı dayanacaq. Nağılların təsir gücü o qədər böyükdür ki, hansı mühitdə, dövrdə (elmin, texnikanın yüksək səviyyədə inkişaf etdiyi bu günkü günümüzdə belə!) yaşamasından asılı olmayaraq, hər bir uşağın qəlbində dərin iz açar, ona təsir edə bilər. Uşaq həmişə əsrarəngiz nağıllar dünyasına, heyvanlar, bitkilər, quşlar aləminə maraqlı göstərir və asanlıqla yadda saxlamağı bacarır.

Son dövrlərdə bir çox tədbirlərin həyata keçirilməsi, qərarların verilməsi bu sahəyə olan marağın artmasının bariz göstəricisidir. Ötən il Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının dünyada tanıtılması, xarici tərəfdaşlarla əlaqələrin qurulması sahəsində də bir sıra işlər görüldü. Türkiyə, Rusiya,

Qazaxıstan, Makedoniya, Pakistan, Kipr və digər ölkələrdən olan iştirakçıların da qatıldığı Uluslararası Uşaq və Gənclik Ədəbiyyatı Simpoziyumu altıncı sayı ölkəmizdə keçirildi. Üç gün davam edən simpoziyuma uşaq ədəbiyyatının aktual məsələləri gündəmə gətirildi. Digər tədbir İtaliyanın Bolonya şəhərində keçirilən Beynəlxalq Uşaq Kitab Sərgisidir. Ölkəmizin ilk dəfə təmsil olunduğu tədbirdə “Şərq-Qərb”, “Qələm”, “Altun Kitab” və F.Köçərli adına Respublika Uşaq Kitabxanasının əməkdaşlarının iştirakı ilə Azərbaycan mədəniyyəti, kitab sənəti nümayiş olunub.

2019-cu ildə Xalq yazıçısı Elçinin müxtəlif vaxtlarda qələmə aldığı bir neçə hekayə “Mənə niyə gülürlər” adlı kiçik bir kitabçada yenidən işıq üzü görüb. Elçin sırf uşaq yazıçısı olmasa da, ara-sıra kiçik oxucular üçün qələmə aldığı nümunələrə nəzər saldıqda şifahi xalq ədəbiyyatından gələn səmimilik, təbiilik, sirli-sehirli uşaq dünyasına dərinləndən bələdlik diqqəti cəlb edir. Sadə bir dildə yazıya alınmış yığcam hekayələr uşaq nitqini inkişaf etdirmək və formalaşdırmaq baxımından da maraq doğurur. “Mənə niyə gülürlər” kitabında toplanmış hekayələr ilin ən uğurlu və seçilən nümunələri sırasındadır.

Əsərlərində uşaq psixologiyasının ən incə məqamlarını nəzərə alan Vüqar Haqverdiyevin “Saçları səməni oğlan” (2019) kitabında milli bayramımız Novruz, onun atributları, el arasında baharın gəlməsiylə bağlı olan əhvalatlar uşaq diliylə, onların fantaziyasına, xəyallarına uyğun, təbii, canlı, real boyalarla əks olunmuşdur. Hər səhifədə uşaq aləminin rəngarəngliyini əks etdirən, həm də hekayənin məzmununu əhatə edən şəkillərin rəssamı da müəllif

özüdür. Maraqlı, oxunaqlı və ən əsas da şirin nağıl diliylə təhkiyə olunan əsər uşaqlarda milli adət-ənələrimizə sevgi, məhəbbət aşılayır. Dostluq, darda olana kömək etmək, çətinlikdən qurtarmaq, qorxmazlıq kimi fikirlər təbliğ edir.

Əziz Sultan son illərdə uşaq ədəbiyyatına ardıcıl müraciəti ilə seçilən müəlliflərdəndir. Ötən ildə iki kitabı işıq üzü görüb: “Bakıdakı son osmanlı”, “Novruz baba” (2019) tarixi mövzuda, “Qarışqa uşaq” (Bakı, 2019) fantastik mövzuda qələmə alınıb. Müəllifin fantastik mövzuda yazılmış digər bir əsəri “Əjdahaların hücumu” povesti isə “Uşaq ədəbiyyatı” şöbəsində müzakirə olunduqdan sonra çap olunmaq üçün nəşriyyata təqdim olunub. Müasir uşağın tərbiyəsində fantastik əsərlərin rolu böyükdür. Uşaqlarda fantaziyanı inkişaf etdirmək, onlarda romantik duyğular yaratmaq uşaq ədəbiyyatının başlıca vəzifələrindən biridir. Belinski demişdir ki, uşaqlar daha çox təxəyyül və fantaziya vasitəsilə anlayır və yadda saxlayırlar. Ədəbiyyatımızda elmi-fantastik janrın ilk nümunələri hələ ötən əsrin ortalarında meydana gəlmişdir. Şehirli nağıllar kimi, elmi-fantastik əsərlər də uşaq fantaziyasının inkişafına, birləşməsinə, artmasına, ağılın qüvvətlənməsinə, mühakiməsinin itiləşməsinə kömək edir. Əziz Sultanın fantastik mövzuda qələmə alınmış “Qarışqa uşaq” kitabı on səkkiz kiçik bölmədən ibarətdir, hər hissənin öz adı var. Yazıçı uşaqların müasir dövrdə virtual aləmə hədsiz bağlı olması və bu bağlılığın digər bütün maraqları üstələməsi məsələsini gündəmə gətirir, onlara öyüd-nəsihət vermir, virtual oyun həvəskarı olan Nadirin bütün varlığı ilə bağlı olduğu virtual aləmdə yaşadıkları ona bir dərs olur, valideynlərinin, müəllimlərinin dediklərini xatırlayır, peşimanlıq keçirir, səhv-

lərini görüb anlayır. Göründüyü kimi, uşaqları düşündürmək, tərbiyələndirmək baxımından elmi-fantastik janrın imkanları olduqca genişdir. Çağdaş uşağın həyatından, taleyindən, yaşadığı psixoloji halların təsvirindən, problemlərindən, demək olar ki, çox az yazılır. Müasir mövzuda yazılmış “Qarışqa uşaq” ideya-estetik cəhətdən də günün və janrın tələblərinə cavab verən maraqlı əsərdir. Bu günkü uşağın kitaba olan ehtiyacını ödəmək gücündədir. Dili də rəvandır. Şübhəsiz, bu cür əsərlər uşaqların psixi qabiliyyətinin, xəyalının inkişafına, müxtəlif elm sahələrində bilik və bacarıqlarını formalaşmasına kömək edəcək.

Əziz Sultanın “Bakıdakı son osmanlı” “Novruz baba” əsəri maraqlı mövzuda qələmə alınıb. Təxminən yüz il bundan əvvəlki hadisələr – yəni Azərbaycanda Demokratik Respublikanın qurulduğu illərdə Nuru paşanın rəhbərliyi ilə Türkiyədən Azərbaycana köməyə gəlmiş əsgərlərdən birinin yeddi yaşlı oğlu Əhmədin – bolşeviklərin qorxusundan sonradan Novruz adlandırılan qəhrəmanın başına gələn məşəqqətlər, onun keçirdiyi iztirablar, qəriblik dərdi, son nəfəsədək vətən həsrəti ilə yaşamasından bəhs olunur. Müəllifin diqqətə çatdırmaq istədiyi əsas məqam Türkiyənin bir qardaş kimi həmişə Azərbaycanın yanında olmasıdır. İstər qəsbkar ermənilərə, istər də digər ermənipərəst ölkələrə, qurumlara rəğmən türk əsgəri qardaş xalqa köməyini, dəstəyini heç zaman əsirgəmir. Bu reallıq Əhmədin – Novruz babanın yaşadıkları fonunda gerçəkləşir. Məcburiyyətdən Azərbaycanın müxtəlif rayonlarının yetimxanalarında məskunlaşan qəhrəmanın iztirabları, yaşadığı məkandan asılı olmayaraq, son nəfəsədək vətən həsrəti təsvirini tapır. Əziz Sultan əhatəli, geniş problemləri, ta-

rixii hadisəni kiçik uşaq dünyasına, uşaq təfəkkürünə uyğunlaşdırmağa çalışmışdır, amma buna baxmayaraq, əsərdə bədiilikdən çox məlumatçılıq qabarıq nəzərə çarpır. Maraqlı quruluşa malik olan bu əsərdə bəzən yorucu səhnələrə, bir-birilə əlaqəsi olmayan məqamlara da rast gəlmək mümkündür.

“Mütərcim” nəşriyyatı yazıçı Akif Abbasovun “Uşaqlar üçün hekayələr” (Bakı, 2019) kitabını nəşr etmişdir. Kitabda müəllifin həm əvvəlki illərdə, həm də son zamanlar qələmə aldığı uşaq hekayələri toplanmışdır. Kitab dörd bölmədən ibarətdir: “Atatürk haqqında hekayələr”, “Müxtəlif uşaq hekayələri”, “Banu və babası”, “Atilla və babası” silsilə hekayələrində uşaq həyatı real bədii lövhələrlə əks etdirilib. Müəllifin yaradıcılığında müşahidə qabiliyyətinin itiliyi mövzu seçimindəki rəngarənglikdə özünü göstərir. Bu hekayələr ideya-bədii cəhətdən də maraq doğurur, uşaq yaddaşında iz açır, həyatı dərkində əhəmiyyət daşıyır.

Maraqlı bir cəhəti də qeyd etmək istərdim. Ötən il bir sıra mətbuat orqanları öz səhifələrində gənc yazarlara – orta məktəb şagirdlərinin yaradıcılığına vaxtaşırı yer ayırmışdır. Belə ki, “Nağıllara səyahət” layihəsinin qalibi olmuş məktəblilərdən Ayla Məlikovanın “Salam, Bakı”, Sahib Fətievənin “Ayı, tülkü və dovşanın dostluğu”, Fatimə Kazımovanın “Ana haqqında nağıl”ı “Göy qurşağı” jurnalında işıq üzü görmüşdür. “Ulduz” jurnalında (I) yeddinci sinif şagirdi Ayan Samir qızının “Xilaskar Meymun” adlı hekayəsi uğurlu nümunələr sırasındadır. Mənəvi-əxlaqi problemləri uzun-uzadı deyil, konkret şəkildə əks etdirmə bacarığı, mövzuya həssaslıqla yanaşan gənc müəllifin özü-

nüifadə imkanları diqqətçəkicidir. Göründüyü kimi, əvvəlki illərlə müqayisədə uşaq ədəbiyyatına olan diqqət, maraq artmış, yeni-yeni gənc imzaların tez-tez mətbuat səhifələrində görünməsi də bunun bariz nümunəsidir. Babası – Xalq yazıçısı İsa Muğannanın yaradıcılıq seyrindən təsirlənərək ədəbiyyata marağı artan orta məktəb şagirdi Səma Muğannanın “Mələk Səmanın sevdalı dünyası” adlı kitabı daha bir istedadlı gəncin sorağını verir. Ötən il ilk dəfə çap olunan gənc müəlliflər arasında 15 yaşlı məktəbli Elgün Eyyubovun adını da qeyd etmək yerinə düşər. Onun “Qələm” nəşriyyatında dedektiv janrında “Gizli şahid” adlı ilk kitabı işıq üzü görüb.

Ötən 2019-cu ilin ədəbi mənzərəsini izlədiyimiz zaman aydın oldu ki, bədbin olmağa əsas yoxdur, müxtəlif ədəbi nəsillərin yaradıcılığı ilə zənginləşdirilmiş uşaq ədəbiyyatı mövcuddur və bu ədəbiyyat dövrün bir sıra məsələlərini uşaq və gənclərin anlaya biləcəyi dildə əks etdirə bilmişdir.

Salidə ŞƏRİFOVA
Filologiya elmləri doktoru

AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI TARİXÇİLİYİ

2019-cu il Azərbaycan ədəbiyyatı tarixçiliyinin tədqiqi istiqamətində əhəmiyyətli il kimi yadda qalmışdır. 2019-cu ildə İmadəddin Nəsiminin anadan olmasının 650 illiyinin tamam olması ilə əlaqədar olaraq, “Nəsimi ili” elan edilmişdir. “Nəsimi ili”nə həsr edilmiş akademik araşdırmalar Nəsimişünaslıqla bağlı yeni konsepsiyalar formalaşdırmışdır.

2019-cu ildə Azərbaycan elmi dairələrində “Nəsimi ili” ilə bağlı Nəsimi yaradıcılığını əhatə edən ədəbiyyatın tədqiqinə önəm verilmişdir. İsa Həbibbəylinin “Cahana sığmayan Azərbaycan şairi”, Teymur Kərimlinin “Çağdaşımız Nəsimi”, Mahirə Quliyevanın “Nəsimi və söz”, Qəzənfər Paşayevin “Nəsimi: edamdan sonrakı həyat”, Fəridə Əzizovanın “İmadəddin Nəsimi – Tədqiqlər, məqalələr, məruzələr”, Gülşən Əliyeva-Kəngərlinin “Hüsnü-cəmal, əqli kamal” (Nəsimi poetikasından incilər), Firudin Qurbansoyun “İmadəddin Nəsimi”, Vüsal Hətəmovun “Nəsiminin şeirləri nə deyir?”, Səadət Şıxıyevanın “Nəsiminin lirikası: irfani mündəricə və poetik zinətlər” və s. kitablar “Nəsimi ili”ndə İmadəddin Nəsimi irsini tədqiq edən ensiklopedik nəşrlər kimi diqqəti cəlb edirlər.

Akademik İsa Həbibbəylinin “Azərbaycan ədəbiyyatı dövrləşdirmə konsepsiyası və inkişaf mərhələləri”, “Литература. Время. Современность”, “Cahana sığmayan Azərbaycan şairi” kitabları da Azərbaycan ədəbiyyatı

tarixinin keçdiyi inkişaf yolunun tədqiq edilməsinə yardımçı olur. Bununla yanaşı, İsa Həbibbəyli Azərbaycan ədəbiyyatının yeni dövrləşdirilmə konsepsiyasını da təqdim etməsini davam etdirmişdir.

2019-cu ildə akademik Məmməd Cəfər Cəfərovun 110 illiyi ilə əlaqədar nəşr edilmiş yubilyarın elmi əsəri və onun haqqında tərtib edilmiş məqalələr toplusu xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Akademik Məmməd Cəfər Cəfərovun elmi irsini və fəaliyyətini geniş oxucu kütləsinə çatdırılması Azərbaycan ədəbiyyatı tarixçiliyinin izlənilməsinin müsbət tərəfləri kimi dəyərləndirilməlidir. “Akademik Məmməd Cəfər Cəfərov şəxsiyyəti və yaradıcılığı”, “Akademik Məmməd Cəfər Cəfərov ədəbiyyat nəzəriyyəçisi” kimi məqalələr topluları da ədibin yaradıcılığını tədqiq etmək baxımından ədəbiyyat tarixçiliyimizə böyük töhfədir.

2019-cu ildə Azərbaycan elmi dairələrində əsasən, Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı ilə bağlı bir sıra tədqiqatlar nəşr edilmişdir. Lətifə Mirzəyevanın “Kərim Məşrutəçi Sönməz” monoqrafiyası, Mahmizər Mehdibəyovanın “Cənubi Azərbaycan dünən və bu gün” kitabındakı Cənubi Azərbaycan yazarları haqqında oçerk məqalələr, Zəminə Zeynalovanın Əziz Səlaminin şeirlərini topladığı “Qərrib külək”, Pərvanə Məmmədlinin “Rza Bərahəninin yaradıcılığından seçmələr” adı ilə tərtib etdiyi kitab, Elmira Bağirovanın Gəncəli Sabahinin hekayələrini “Gül dəstəsi” adı ilə tərtib etməsi, Solmaz Daşdəmirovanın “Cənubi Azərbaycanın xanım şairləri” adlı antologiyası və s. Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatının izlənilməsi baxımından əhəmiyyət kəsb edirlər.

2019-cu ildə şifahi xalq ədəbiyyatının və XIX əsrin sonu – XXI əsrin əvvəllərini əhatə edən ədəbiyyatın tədqiqinə də maraq göstərilmişdir. Şifahi xalq ədəbiyyatının tədqiqi zamanı S.Məmmədinin “Nağıl mövzu və obrazları bədii ədəbiyyatda”, A.Nəbiyevanın “Qarabağ aşığı mühiti”, X.Əliyevanın “Dədə Qorqud” obraz və süjetləri bədii ədəbiyyatda” tədqiqatlarını vurğulamaq lazımdır.

Azərbaycan ədəbiyyatının elmi əsaslandırılmış dövrlərə bölgüsü

Akademik İsa Həbibbəylinin “Azərbaycan ədəbiyyatı: dövrləşdirmə konsepsiyası və inkişaf mərhələləri” monoqrafiyası Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin təzkirəçilikdən elmi icmallara, ədəbiyyat tarixləri daxil olmaqla inkişaf yolunu izləməyə imkan verir. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi, ədəbiyyat tarixi və ədəbi tənqid istiqamətlərini üzvi şəkildə birləşdirən tədqiqatda Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin dövrləşdirilməsinin prinsipləri belə göstərilib: 1. Azərbaycançılıq məfkurəsi; 2. Sivilizasiya faktoru; 3. Azərbaycanda ədəbi cərəyanlar; 4. Ədəbi-tarixi prosesin reallıqları.

İsa Həbibbəylinin “Azərbaycan ədəbiyyatı: dövrləşdirmə konsepsiyası və inkişaf mərhələləri” monoqrafiyasında Azərbaycan ədəbiyyatının keçdiyi çoxəsrlik inkişaf mərhələlərinin bölgüsü elmi-nəzəri cəhətdən şərh edilmiş, əsaslandırılaraq ictimaiyyətə təqdim olunmuşdur. Akademik İsa Həbibbəylinin “Azərbaycan ədəbiyyatı: dövrləşdirmə konsepsiyası və inkişaf mərhələləri” monoqrafiyasında Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin dövrləşdirilməsi üzrə elmi-nəzəri təsnifatı aparılaraq, on təsnifatının olması vurğulanmışdır:

1. Qədim dövr Azərbaycan ədəbiyyatı. Etnosdan-epo-sadək (ən qədim dövrlərdən VII əsrə qədər);
2. Azərbaycan yazılı ədəbiyyatının orta q başlanğıc dövrü (VII-X əsrlər);
3. İntibah dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı (XI-XII əsr-lər);
4. Orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı (XIII-XVI əsr-lər);
5. Azərbaycan ədəbiyyatında erkən realizm dövrü (XVII-XVIII əsrlər);
6. Azərbaycan ədəbiyyatında maarifçi realizm mərhə-ləsi (XIX əsr);
7. Azərbaycan ədəbiyyatında tənqidi realizm və ro-mantizm epoxası (XIX əsrin doxsanıncı illərindən Azər-baycanda sovet hakimiyyətinədək);
8. Azərbaycan ədəbiyyatında sosialist realizmi dövrü (1920-1960-cı illər);
9. Milli-mənəvi özünüdərk və istiqlal ədəbiyyatı mərhələsi. Modernizm (1960-1980-ci illər);
10. Müstəqillik dövrü çoxmetodlu Azərbaycan ədə-biyyatı (1991-ci ildən).

Akademik İsa Həbibbəyli Azərbaycan ədəbiyyatı tari-xinin dövrləşdirilməsi üzrə elmi-nəzəri təsnifatını təqdim etmək üçün özünəqədərki ədəbiyyatın dövrləşdirilməsi ilə bağlı, Azərbaycan ədəbiyyatını əks etdirən elmi-nəzəri araşdırma və əsərlərdən qaynaqlanmış, Azərbaycan ədə-biyyatının dövrləşdirilməsinin əhəmiyyətinin vacibliyinə toxunmuşdur: “Ədəbiyyat tarixinin dövrləşdirilməsi geniş anlayış olub, bütövlükdə Azərbaycan xalqının ictimai-tari-xi və mənəvi təkamül proseslərini obyektiv şəkildə mərhə-

lələr üzrə dərk edir və şərh etməyə imkan yaradan əhəmiyyətli vəzifədir”.¹

Ədəbi cərəyanları ədəbiyyatın ümumi inkişafına əhəmiyyətli təsir göstərən faktor hesab edən akademik İsa Həbibbəyli onu dövrləşdirmənin əsas prinsipləri sırasına daxil etmişdir. Akademik İsa Həbibbəylinin təqdimatına görə əxilik, sufizm, hürufizm kimi ədəbi-fəlsəfi cərəyanlar, erkən realizm, maarifçi realizm, tənqidi realizm, romantizm, sosialist realizmi, modernizm, neorealizm, postmodernizm, dekadentizm, magik realizm kimi ədəbi cərəyanlar ədəbiyyatımızın dövrləşdirmə konsepsiyasında mövqeyə malikdir.

İsa Həbibbəylinin “Azərbaycan ədəbiyyatı: dövrləşdirmə konsepsiyası və inkişaf mərhələləri” monoqrafiyasında Azərbaycan ədəbiyyatında orta əsrlər mərhələsinin XIII-XVIII əsrlər kimi deyil, XIII-XVI əsrləri əhatə edən bir dövr kimi müəyyənləşdirilməsi ədəbiyyat tariximizin dövrləşdirilməsinə yeni yanaşması ilə diqqəti cəlb edir. Tədqiqatda XVII-XVIII əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatında erkən realizm dövrü kimi səciyyələndirilmiş, XVII əsr erkən realizmin hazırlıq dövrü kimi, XVIII əsr isə erkən realizm mərhələsi kimi təqdim edilmişdir.

Bu konsepsiya İsa Həbibbəylinin “Литература. Время. Современность” adlı kitabında da öz əksini tapmışdır. Akademik İsa Həbibbəyli kitabın “Литература и время” adlı bölümündə özünün fundamental “Azərbaycan ədəbiyyatının dövrləşdirmə konsepsiyası və inkişaf mərhə-

¹ İsa Həbibbəyli. Azərbaycan ədəbiyyatı: dövrləşdirmə konsepsiyası və inkişaf mərhələləri. Bakı, “Elm”, 2019. 452 səh., s.3

lələri” haqqında bölgüsünü təqdim edərək, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixçiliyinin zəngin irsə malik olmasını bir daha elmi faktlarla və gəlidiyi elmi nəticələrlə yekunlaşdırır. Müəllif Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin dövrləşdirilməsi konsepsiyası zamanı müqayisə aparmaqla özünün gəlidiyi akademik konsepsiyasını əsaslandırmağa nail ola bilir.

Gülxani Pənah “Ədəbiyyatdan əbədiyyətə” kitabında Nizaməddin Şəmsizadə yaradıcılığında fundamental əsər kimi dəyərləndirdiyi “Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı: mənşəyi, mərhələlər, konsepsiyalar” monoqrafiyasında Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının mənşəyinə, mərhələlərinə, konsepsiyalarına aydınlıq gətirməsi faktına toxunaraq, alimin Azərbaycan ədəbiyyatını dövrləşdirməsi faktına nəzər salmışdır: “20-30-cu illərin ədəbiyyatşünaslığının qənaətlərinə və ehtimallarına görə yazılı Azərbaycan ədəbiyyatını aşağıdakı kimi dövrlərə ayırır: 1. Folklordan ayrılma (sinkretizmin pozulması, fərdin həlledici mövqeyə keçməsi) dövrü; 2. Orxon-Yenisey dövrü (VI-VII); 3. Farsdilli ədəbiyyat dövrü (X-XII); 4. Ana dili ədəbiyyatın təşəkkülü (XIII-XVI); 5. Xalq aşıq ədəbiyyatı ilə realizmin dirçəlişi dövrü (XVI-XVIII); 6. Realizm və romantizmin təşəkkülü dövrü (XIX-XX əsrin əvvəlləri); 7. Proletar (sovet) ədəbiyyatı dövrü”.¹ Azərbaycan ədəbiyyat tarixçiliyinin izlənilməsi baxımdan əhəmiyyət kəsb edən ədəbiyyatın dövrləşdirilməsinə nəzər salmış N.Şəmsizadənin VIII-IX əsrləri ədəbiyyatımızın dövrlər bölgüsünə aid etməməsi diqqətdən yayınmır.

¹ Gülxani Pənah. Ədəbiyyatdan əbədiyyətə. Bakı. SkyE, 2019, 436 səh., s.93

İmadəddin Nəsimi irsinin tədqiqi

İmadəddin Nəsiminin anadan olmasının 650 illik yubileyinin qeyd edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 15 noyabr 2018-ci il tarixli Sərəncamı və Azərbaycan Respublikasında 2019-cu ilin “Nəsimi ili” elan edilməsi haqqında 11 yanvar 2019-cu il tarixli Sərəncamı Nəsimişünaslıq sahəsində canlanmaya səbəb oldu. Akademiklər İsa Həbibbəyli, Teymur Kərimli, Rafael Hüseynov, Möhsün Nağısoy, filologiya elmlər doktorları Qəzənfər Paşayev, Gülşən Əliyeva-Kəngərli, Fəridə Əzizova, Mahirə Quliyeva, filologiya elmləri namizədləri Səadət Şıxıyeva, Firudin Qurbansoy və digər müəlliflərin monoqrafik tədqiqatları, məqalələr topluları, nəzm, nəsr və dram nümunələri ədəbi canlanmaya rəng qatmışdır.

Akademik İsa Həbibbəylinin “Cahana sığmayan Azərbaycan şairi” kitabında İmadəddin Nəsimi “ümumşərq miqyasında qüdrətli şair kimi tanınan və qəbul olunan böyük sənətkar”¹ kimi təqdim edilmişdir. Şairin Azərbaycan hürufizm ədəbiyyatının nümayəndəsi olması faktı da İsa Həbibbəyli tərəfindən açıqlanmışdır: “Yaradıcılığının başlanğıc dövründə “Hüseyni” təxəllüsü ilə şeirlər yazan İmadəddin Nəsimi hürufizmin böyük ideoloqu Fəzlullah Nəiminin təliminə böyük maraq göstərmiş və bu təriqəti qəbul etmişdir”.²

Akademik İsa Həbibbəyli İmadəddin Nəsimi yaradıcılığını təhlil edərək, şairin lirikasının fərqli mövqeyə malik

¹ İsa Həbibbəyli. Cahana sığmayan Azərbaycan şairi. Bakı, “Elm və təhsil”, 2019. 108 səh., s.3

² Yenə orada, 108 səh., s.6

olmasına, ədibin “...insanı qeyri-adi qüdrətə malik ideal miqyasında vəsf”¹ etməsi amilinə toxunmuşdur.

Akademik İsa Həbibbəyli şairin “Məndə sığar iki cahana, mən bu cahana sığmazam” misrası ilə başlanan məşhur şeirini təhlil edərkən, maraqlı bir məqama toxunmuş, bu şeiri avtoportret kimi təqdim etmişdir: “Fikrimizcə, İmadəddin Nəsiminin “Məndə sığar iki cahana, mən bu cahana sığmazam” misrası ilə başlanan məşhur şeiri İmadəddin Nəsiminin mükəmməl avtoportretidir”.² Akademik İsa Həbibbəyli Nəsiminin “Sığmazam” şeirini isə poetik monoloq kimi dəyərləndirmişdir: “Sığmazam” şeiri cahana sığmayan böyük Azərbaycan şairinin əsrlərdən-əsrlərə qədər gəlib çatan və yaşamaqda davam edən məğrurluq manifestidir. Şeirdəki yenilməz dağlar kimi parlaq və əzəmətli görünən lirik mən “Can ilə həm cahana mənəm, dəhriyə həm zaman mənəm”, – deyən İmadəddin Nəsiminin cahana və zamana sığmayan proobrazıdır. Bu, Şərqi poeziyasında insan haqqında ən möhtəşəm poetik monoloqdur”.³

Akademik Teymur Kərimlinin Nəsiminin həyat və yaradıcılığına müasir baxışı əks etdirən “Çağdaşımız Nəsimi” monoqrafiyasında sənətkarın xalqımız və bəşəriyyət üçün əhəmiyyəti ifadə edilmişdir. Monoqrafiyada müəllif tərəfindən Nəsimi yaradıcılığında Tanrı axtarışına cavab Nəsiminin poetik nümunələrilə verilir. Müəllif Tanrı axtarışını şairin qəlbində necə yer tapması məqamına toxunaraq yazır: “Tanrının onun qəlbində olduğunu və Tanrını

¹ İsa Həbibbəyli. Cahana sığmayan Azərbaycan şairi. Bakı, “Elm və təhsil”, 2019. 108 səh., s.10

² Yenə orada, 108 səh., s.11

³ Yenə orada

görmək üçün ilk növbədə içində Tanrı eşqi gəzdirən insanı görmək lazım olduğunu poetik sözün gücü ilə təbliğ edən böyük Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Seyid İmadəddin Nəsimi (1369-1417) də məhz bunu deyirdi, insanları buna inandıрмаğa çalışırdı, onları şər qüvvələrin aparıcısı, lokomotivi olan lənətlənmiş şeytana uymamağa, Tanrını ürəklərinin dərin guşələrində gəzdirməyə, sevməyə, bu yolla kamilləşməyə, insaniləşməyə çağırırdı və elə bu əqidə, bu inam yolunda da özünü qurban verməkdən çəkinmədi”.¹

Akademik Teymur Kərimli İmadəddin Nəsimi “yaratıcılığının pragmatik dəyərinin iki cür qiymətləndirilməsi”² amilinə toxunmuşdur:

“1. Lokal zamanda dəyərləndirmə

2. Qlobal zamanda qiymətləndirmə”.³

Akademik Teymur Kərimli İmadəddin Nəsimi yaradıcılığında humanizmi araşdırarkən bu amilə toxunur: “Nəsimi humanizmindən danışarkən, ilk növbədə bunu nəzərə almaq lazımdır ki, böyük şairin insan sevgisi çoxyönlü və çox tutumludur”.⁴

Teymur Kərimlinin “Çağdaşımız Nəsimi” kitabında İmadəddin Nəsiminin “Söz”, “Məndə sığar iki cahən” qəzəllərinin, “Dəryayi-mühit” məsnəvisinin geniş təhlili, şairin əsərlərinin poetikası, yaradıcılığında istifadə etdiyi poetik fiqurların funksiyalarına aydınlıq gətirilməsi özünü göstərmişdir. Maraqlı məqamlardan biri də T.Kərimlinin

¹ Teymur Kərimli. Çağdaşımız Nəsimi. Bakı, “Elm və təhsil”, 2019, 278 səh., s.24

² Yəne orada, 278 səh., s.127

³ Yəne orada, 278 səh., s.127

⁴ Yəne orada, 278 səh., s.128

poetik fiqurları kiçiltmə poetik fiquru, adiləşdirmə poetik fiquru, tanıtma poetik fiquru, ayırma poetik fiquru kimi bir neçə növə ayırmasıdır.

Mahirə Quliyevanın “Nəsimi və söz” kitabında Nəsimi yaradıcılığının məna qatlarına nəzər salınmış, bəzi maraq kəsb edən Şərqi poetik fiqurları təhlil obyektinə çevrilmişdir. Ədəbiyyat tarixində söz sənətinin üç böyük tarixi mərhələ keçdiyini vurğulayan Mahirə Quliyeva bu mərhələlərə aydınlıq gətirərək qələmə almışdır: “Birinci mərhələyə folklor və şifahi yaradıcılıq nümunələri daxildir. Bu halda söz sənəti öz sadəliyi, aydınlığı və axıcılığı ilə seçilir. Daha çox sadə təzad, cinas, təkrir, təşbih, məcaz və istirahələr işlənir.

İkinci və zəngin mərhələ klassik ədəbiyyata aiddir. Bu dövrə xas ədəbi üslub bir neçə cəhətdən diqqəti cəlb edir: 1. Türk sözləri ilə yanaşı, ərəb və fars sözlərinin geniş işlənməsi; 2. Müxtəlif mənşəli sözlər arasında uzlaşma; 3. İslam mədəniyyəti ilə bağlı yeni anlam və düşüncə tərzini; 4. Ənənəvi motiv, mövzu və süjetlərin yeni təəssürat bağışlayan müxtəlif üslublarda təzahürü; 5. Sözlərin bədii-poetik baxımdan qəliblənməsi; 6. Şeir şəkilləri, obrazlar, bədii deyim və ifadələrin ənənəvi şəkil alması”¹

Söz sənətinin üç böyük tarixi mərhələdən keçdiyini vurğulamış M.Quliyeva iki mərhələni göstərməklə kifayətlənmiş, üçüncü mərhələyə toxunmamışdır.

M.Quliyeva Nəsimi irsini araşdırarkən, “Nəsimi şeirlərinin klassik Şərqi poetikası işığında təhlili üçün iki mü-

¹ Mahirə Quliyeva. Nəsimi və söz. Bakı, “Elm və təhsil”, 2019, 160 səh., s.20-21

hüm cəhətin diqqət mərkəzində dayanması”¹ faktına toxunmuşdur. M.Quliyeva qeyd etmişdir ki, onlardan biri “şairin şeirlərində əruz və qafiyə ilə yanaşı, ahəngdar nizam yaradan digər poetik vasitələrin geniş işlənməsi”ni,² ikincisi isə “Nəsimi şeirlərində işlənən poetik vasitə və qəliblərə gəlincə, onlar həm Şərq poetikasının bəyan bölməsinə aid obrazlar sistemini, həm də bədiiyyat bölməsinə daxil olan mühüm söz və məna gözəlliklərini əhatə edir”.³

M.Quliyeva kitabda Nəsimi yaradıcılığında şairin təfriq, cəm sənətlərinə müraciət etməsini, poetik fiqur olan mutabaqa haqqında məlumatın verilməsini, qoşa və qafiyəli sözləri işlədərkən məzduca müraciət etməsini və s. işıqlandıрмаğa nail ola bilmişdir. Müəllif kitabında bədi elminə daxil olan əks, təbdil, tədvir, məzduc, raddül-əcz, aləs-sadr, təkrir, touzi, bədiiyyat və məna gözəlliyinə aid olan bədii xitab, istifhəm, iyhamulvəsi, mutabqa, təfriq, ləff, nəşr, muraatun-nəzir haqqında məlumatlar vermiş, təhlillər əsasında aydınlıq gətirmişdir.

Əməkdar elm xadimi, filologiya elmlər doktoru, professor, ömrünün çox hissəsini İmadəddin Nəsimi irsinə həsr edən Qəzənfər Paşayevin “Nəsimi: edamdan sonrakı həyat” kitabı da İmadəddin Nəsiminin 650 illiyinə həsr edilmiş töhfələrdən biridir. Nəşrdə Qəzənfər Paşayev tərəfindən İmadəddin Nəsiminin indiyədək çap olunmuş divanlarının heç bir nüsxəsində təsadüf olunmayan 11 və yalnız bir divan nüsxəsində rast gəlinən 63 şeirinin daxil

¹ Mahirə Quliyeva. Nəsimi və söz. Bakı, “Elm və təhsil”, 2019, 160 səh., s.29

² Yenə orada, 160 səh., s.29

³ Yenə orada, 160 səh., s.31

edilməsi diqqəti cəlb edir. Qəzənfər Paşayev kitabı qələmə alarkən, müxtəlif dövrlərdə qələmə almış olduğu məqalələrinə də müraciət etmişdir. Qəzənfər Paşayev Nəsiminin ədəbi irsi ilə məşğul olmuş tədqiqatçıların da əsərlərinə münasibət bildirmişdir.

Hacı Firudin Qurbansoyun “İmadəddin Nəsimi”¹ kitabında müəllifin İmadəddin Nəsimi yaradıcılığına yeni baxışı özünü göstərmişdir. F.Qurbansoy İmadəddin Nəsiminin həyatı haqqında məlumat verdikdən sonra şairin keçib getdiyi məkanlara işıq salır: “Nəsimi ilk şairdir ki, yaxın Şərqi demək olar ki, bütün məntəqələrini gəzərək coğrafi ərazilərin adlarını məhəbbətlə şeirlərində təsbit edib”.² Müəllif ədibin şeirinin qaynaqlarını, ədibin yaradıcılığında hürufiliyin mənbəyi və təzahürünü araşdırmış, sakral ritualar haqqında bilgi vermişdir. F.Qurbansoyun Nəsiminin yaradıcılığında irfani rəmz və işarələrə aydınlıq gətirməyə cəhd etməsi diqqətdən yayınmır. Müəllif Nəsiminin yaradıcılığında sözlərin mənalının hər fə və əbcəd hesabı ilə rəqəmlərə əsaslanmasına aydınlıq gətirmişdir: “hürifilərin hərflərə etiqaı, ilk baxışdan sadələvə və bəsit görünsə də, mənbəyinə varanda, çox dərin və nəhayətsiz qaynaqları ilə rastlaşırıq”.³

Monoqrafiyada diqqəti cəlb edən məqamlardan başlıcası isə müəllifin Nəsiminin əslən şirvanlı olması faktına aydınlıq gətirməsidir: “İmadəddin Nəsimi 1369-cu ildə Şa-

¹ Hacı Firudin Qurbansoy. “İmadəddin Nəsimi”. Bakı, “Elm”, 2019, 136 səh.

² Yəne orada, 136 səh., s.32

³ Yəne orada, 136 səh., s.52

maxıda dünyaya gəlib”.¹ Müəllif Nəsiminin başqa yerə aid ola bilməyəcəyi faktına aydınlıq gətirməyə cəhd etmişdir. Bunu hətta şairin öz dili ilə də isbat etməyə cəhd edir: “Şirazlı deyil ona görə ki, orada türkdilli mühit demək olar ki, yoxdu və burada Nəsimi yetişə bilməzdi. Nəsimi ona görə Bağdadlı deyil ki, bu coğrafiya xüsusi missiya ilə gəldiyini aşağıdakı beytlərdə özü qeyd edir:

*Nil irmağı daşdı, tutdu Misrin çöhrəsin,
Uş Hələb Bağdadı buldum, gör necə şad olmuşam”.*²

Şairin şeirlərini tədqiq edən F.Qurbansoy Quran ayələrinə istinad edərək, Nəsimi şeirlərinin mahiyyətini, hürif elminin irfani yozumlarını açıqlayır.

Vüsal Hətəmovun “Nəsiminin şeirləri nə deyir?” kitabında “...şairin sovet tədqiqatlarında kölgədə qalmış dini-fəlsəfi mahiyyətli şeirlərinə diqqət”³ yetirilməsi vurğulanır. İmadəddin Nəsiminin yaradıcılığını təhlil obyektinə çevirməyə nail olan V.Hətəmov ədibin “bədiirisi bütün-lüklə əruz vəznində”⁴ olduğunu qeyd etmişdir. Müəllif şairin yaradıcılığının mövzu problematikasını konkret olaraq göstərmiş, “irfan, hürufilik, kamil insanın tərənnümü, Pey-

¹ Hacı Firudin Qurbansoy. “İmadəddin Nəsimi”. Bakı, “Elm”, 2019, 136 səh., s.13

² Yəni orada, 136 səh., s.13

³ Vüsal Hətəmov. Nəsiminin şeirləri nə deyir? Bakı, Zərdabi LTD MMC, 2019, 320 səh., s.5-6

⁴ Yəni orada,, 320 səh., s.35

ğəmbər Əhli-beytin tərənnümü”¹ kimi mövzuları inikas etdirməsini vurğulamışdır.

Fəridə Əzizovanın “İmadəddin Nəsimi – Tədqiqlər, məqalələr, məruzələr” toplusunda ədibin həyatı və dövrü, şairin mütəfəkkir kimi kredosu, qədim ərəbdilli Azərbaycan şeiri, həmçinin XIII-XV əsrlər Şirvanşahlar dövlətinin şair və ədiblərin fəaliyyəti işıqlandırılmışdır. Azərbaycan ədəbiyyat tarixçiliyi üçün əhəmiyyət kəsb edən topluda ərəbdilli Azərbaycan şeirinin tədqiq edilməsi əhəmiyyət kəsb edir. Müəllif “dünyanın bütün xalqlarından fərqli olaraq ərəblərdə ən ilkin yüzilliklərdən başlayaraq poeziyanın yaranması ilə paralel ədəbiyyatşünaslıq, xüsusilə həmin poeziyanın tənqidi də eyni zamanda meydana gəlmişdir”² fikri ilə ərəbdilli Azərbaycan şeirinə gedən yolu aydınlaşdırmağa cəhd etmişdir. Müəllifin “...ilk təzkirələrdən biri Mavərünnəhr (Orta Asiya XI əsr) türklərinin poeziyasının əsasən doğru-dürüst işıqlandıran Əl-Baxərzinin “Dümyətül-Qəsr” (“Müasirlərin sarayları və obrazlarının təsviri”) təzkirəsidir”³ deyərək, bu tip təzkirələrdə ərəbdilli Azərbaycan şairlərinin adlarına rast gəlinməsi faktına toxunur. Belə təzkirələrdə, hətta Nəsiminin adına rast gəlinməsi faktı F.Əzizova tərəfindən qeyd edilmişdir. Müəllif XIV əsrdə yazıb yaratmış ərəb yazarı və Nəsiminin müasiri olmuş Əsqəlaninin, XV əsrdə ərəb tarixçisi Hənbəlinin,

¹ Vüsal Hətəmov. Nəsiminin şeirləri nə deyir? Bakı, Zərdabi LTD MMC, 2019, 320 səh., s.115

² Fəridə Əzizova. İmadəddin Nəsimi – Tədqiqlər, məqalələr, məruzələr. Bakı, “Elm”, 2019, 404 səh., s.16

³ Yəne orada,, 404 səh., s.16

XVII əsr ərəb tarixçisi Səhavinin və digərlərin əsərlərində Nəsimi adına rast gəlinməsi faktına da toxunur.

Fəridə Əzizova topluda Nəsiminin qəbul etdiyi təxəllüsü, həyatının əsas xronolojisi, elmi qaynaqlar və onlara müasir ədəbi-nəzəri baxış əhatəsi izah edilmişdir. Müəllif Nəsiminin Şamaxıdan olması fikrinin tərəfdarı kimi çıxış edir: “Sonda əlavə etmək istərdik ki, öz dəlil-sübutlarını olduqca subyektiv təxəyülləri üzərində quran bəzi alimlərin əsassız ehtimallarına, məntiqə uymayan mühakimələrinə cavab olaraq tezliklə şairin əsil-nəcabəti tərəfindən neçə əsrlərdir qorunub saxlanılan və Salman Mümtazın Nəsiminin Şamaxıdan olmasına, qardaşının da “Şaxənda” adlandırılan qəbiristanlıqda dəfn edilməsinə dair sözlərini təsdiqləyən səcərəsi təqdim olunacaqdır”.¹ Müəllif tərəfindən təklif olunan bu iddianın faktlar əsasında izah edilməsinə həmişə zərurət olmuşdur.

Gülşən Əliyeva-Kəngərlinin “Hüsnü-cəmal, əqli kəmal” (Nəsimi poetikasından incilər) toplusu İmadəddin Nəsimi ilə gözəl ərnağanlardan biridir. G.Əliyeva-Kəngərli sənətkarın yaradıcılığını sufi və hürufi təlimlər nəzərindən araşdırmışdır. Müəllif “Nəsimi şeirində vəhdət: mürşid və mürid” adlı məqaləsində sədaqətli mürid və onun mürşidi arasında baş verən hadisələrin təsviri fonunda İmadəddin Nəsiminin yaradıcılığını açıqlayır: “Bir sədaqətli mürid öz mürşidini görmək üçün onun xanımına gəlir, qapını döyür. İçəridən mürşidi soruşur: Kimdir? Müridi adını söyləyir. Mürşid qapını açmır, mürid bir də dö-

¹ Fəridə Əzizova. İmadəddin Nəsimi – Tədqiqlər, məqalələr, məruzələr. Bakı, “Elm”, 2019, 404 səh., s.101

yür. Mürşid yenə soruşur, mürid yenə adını söyləyir. Fəqət mürşid yenə qapını açmır. Ağıllı mürid fikirləşir: Nəyi səhv edirəm? Üçüncü dəfə qapını döyür, kimsən sualını eşidəndə deyir: Mən sənəm. Onda mürşid qapını açır. Bu olay sufizimdə – hürufizimdə mürşid və mürid münasibətlərini dəqiq ifadə edir. Nəsimi yazıb:

*Elmi-hikmətdən bilirsən bir bəri gəl, ey həkim,
Sən Nəsimi məntiqindən dinlə Fəzlullahı gör!”¹*

G.Əliyeva-Kəngərli Nəsimi məntiqi ilə danışanın Fəzlullah olması amilini qabarda bilir: “Nəsimidə Fəzlullah görməsən, onu başa düşə bilə bilməzsən”.² Biz müəllifin yalnız İmadəddin Nəsimini deyil, həm də “hürufizm nəzəriyyəsinin banisi, “Cavidannamə”, “Məhəbbətnamə”, “Növmnamə”, “Vəsiyyətnamə” traktatlarının müəllifi Təbrizli Fəzlullah Nəimi” haqqında müəllif düşüncələrinə rast gəlirik. Müəllif “Nəsimi poeziyasından “Fəzli həq” kimi daxil olur. Qurani, Allahı tanıyıb, müqəddəs tutsa da, böyük hürufi şair Nəsimi (və digər hürufilər) üçün Fəzli həq idi” deyərək iki şair arasında mənəvi bağlılıq olmasını qabardır. G.Əliyeva-Kəngərli şairin poeziyasında Nəimi obrazının yaradılması amilinə toxunaraq, iki şair arasındakı bağlılıqla yanaşı, həm də qələmə aldığı əsərlərdə Fəzlinin “həq, nuri həqlə” bərabər tutularaq paralel işlədilməsi faktına da toxunur:

¹ Gülşən Əliyeva Kəngərli. “Hüsni-cəmal, əqli kamal (Nəsimi poetikasından incilər).” Məqalələr toplusu. Bakı, “Qanun” nəşriyyatı, 2019, 96 səh., s.57

² Yenə orada

*Adım Nəsimidir, bu gün oldum kəlamı-natiq uş,
Həm ayinə, həm nuri-həq, həm Fəzli-yəzdan olmuşam.*

İmadəddin Nəsimi yaradıcılığında Təbrizli Fəzlullah Nəiminin kamil insan kimi əbədiləşdirilməsi faktı da əksi-ni tapmışdır: “Nəsimiyə görə kamil insanların ən gözəli, ən kamili və onun mürşidi Fəzli-həqidi və dahi şair onu poeziyada əbədiləşdirir”.¹

Məmməd Cəfər Cəfərov elmi irsinin tədqiqi

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun Füzulişünaslıq sektoru tərəfindən Məmməd Cəfər Cəfərovun “Füzuli düşünür” kitabının təkrar nəşr edilib ictimaiyyətə təqdim edilməsi akademik Məmməd Cəfər Cəfərovun 110 illiyinin keçirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 aprel 2019-cu il tarixli Sərəncamından irəli gələn vəzifələrin yerinə yetirilməsinə parlaq nümunədir. “Füzuli düşünür” kitabında “Füzuli sevir”, “Füzuli düşünür”, “Füzuli yaşayır”, “Azərbaycanın dahi şairi və filosofu”, “Füzulinin sənəti və görüşləri haqqında” və “Füzuli 500 illiyini gözləyir” əsərləri toplanmışdır.

Akademik İsa Həbibbəyli “Füzuli düşünür” silsilə məqalələrin əhəmiyyəti barəsində yazır ki, “Əvvəla, Məmməd Cəfər Cəfərovun “Füzuli düşünür” silsiləsi Azərbaycan ədəbiyyatşünaslıq elmində ilk elmi-nəzəri silsilə kimi mühüm

¹ Gülşən Əliyeva Kəngərli. “Hüsnü-cəmal, əqli kamal (Nəsimi poetikasından incilər).” Məqalələr toplusu. Bakı, “Qanun” nəşriyyatı, 2019, 96 səh., s.70

əhəmiyyətə malikdir. İkincisi, bu məqalələr Məhəmməd Füzuliyə həsr olunmuş ən yaxşı nəzəri tədqiqatlardan biridir. Üçüncüsü, sovet hakimiyyəti illərində yazılmasına baxmayaraq, “Füzuli düşünür” məqalələr silsiləsində böyük sənətkarın yaradıcılığının Azərbaycan xalq-aşıq ənənələri ilə dərinədən bağlı olduğunu tədqiq edib müəyyənləşdirməklə ümumtürk ədəbiyyatının bu qüdrətli şairin hansı xalqa mənsub olması məsələsini qəti surətdə həll etmişdir”.¹

“Akademik Məmməd Cəfər Cəfərov şəxsiyyəti və yaradıcılığı” kitabı da akademik Məmməd Cəfər Cəfərovun 110 illiyinə həsr edilmişdir. Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun Ədəbi tənqid şöbəsinin əməkdaşları tərəfindən hazırlanmış məqalələr toplusu ömrünün 60 ilə yaxın bir dövrünü Azərbaycan ədəbiyyatının ədəbi-nəzəri fikir tarixinin tədqiqinə həsr etmiş, romantizm ədəbi cərəyanının ilk tədqiqatçısı olmuş M.C.Cəfərovun elmi fəaliyyətini əhatəli əks etdirir. Alimin ədəbiyyat nəzəriyyəsi elmi məktəbi yaratması faktı təsdiq olunur: “Akademik Məmməd Cəfər Cəfərov Azərbaycan ədəbiyyatşünaslıq elminin formalaşması və inkişafı sahəsində mühüm xidmətlər göstərmiş, ədəbiyyat nəzəriyyəsi elmi məktəbini yaratmışdır”.²

Akademik Məmməd Cəfər Cəfərovun 110 illiyinin qeyd edilməsi haqqında 2019-cu il 15 aprel tarixli Sərən-

¹ İsa Həbibbəyli. Məmməd Cəfər Cəfərovun Füzulinaməsinə esse. Məmməd Cəfər Cəfərov. Füzuli düşünür (ədəbi-tənqidi məqalələr). Bakı: Azərşaqgəncnəşr, 1959, s.10

² İsa Həbibbəyli. Akademik Məmməd Cəfər Cəfərov haqqında söz // Akademik Məmməd Cəfər Cəfərov şəxsiyyəti və yaradıcılığı. Bakı “Elm və təhsil”, 2019, s.5

camına əsasən çap olunmuş silsilə nəşrlər sırasına “Akademik Məmməd Cəfər Cəfərov ədəbiyyat nəzəriyyəçisi” adlı məqalələr toplusu da daxildir.

Akademik İsa Həbibbəyli “Böyük ədəbiyyatşünaslığın ünvanı: akademik Məmməd Cəfər Cəfərov” adlı yazıda ədəbiyyat nəzəriyyəsi elmi məktəbinin yaradıcısı, ədəbiyyat tarixçiliyi elminin inkişafında xidmətləri olan akademik Məmməd Cəfər Cəfərovun elmi yaradıcılığı tədqiq edilmişdir. İsa Həbibbəyli M.C.Cəfərovun elmi fəaliyyətinin bir çox sahələri əhatə etməsi amilini xüsusi olaraq vurğulamışdır: “Görkəmli elm xadimi akademik Məmməd Cəfər Cəfərovun elmi fəaliyyət dairəsi geniş və əhatəli olub, humanitar elmin bir çox istiqamətini – ədəbiyyat nəzəriyyəsi, ədəbi tənqid, ədəbiyyat tarixçiliyi, folklorşünaslıq, dilçilik, estetika, teatrşünaslıq sahələrini özündə cəmləşdirir”.¹ İ.Həbibbəyli alimin Azərbaycan ədəbiyyat tarixçiliyi sahəsində xidmətlərinə də nəzər salmış, onun “...ədəbiyyat tarixinə sadəcə olaraq ədəbiyyatın keçdiyi inkişaf yolunun xronologiyası kimi baxmamış, ədəbiyyat tarixçiliyində ədəbiyyata çoxəsrlik ədəbi prosesin vahid davamlı sistemi kimi yanaşmağın zəruriliyini və əhəmiyyətini elmi cəhətdən əsaslandırmışdır”.²

¹ Akademik Məmməd Cəfər Cəfərov – Ədəbiyyat nəzəriyyəçisi. Bakı, “Elm və təhsil”, 2019, 306 səh., s.12

² İsa Həbibbəyli. “Böyük ədəbiyyatşünaslığın ünvanı: akademik Məmməd Cəfər Cəfərov”. Akademik Məmməd Cəfər Cəfərov – Ədəbiyyat nəzəriyyəçisi. Bakı, “Elm və təhsil”, 2019, 306 səh., s.34

Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında ədəbiyyat tarix-ciliyinin özünü büruzə verməsinin özəllikləri

Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatının tədqiqi

Cənubi Azərbaycan yazar və şairlərindən olan Kərim Məşrutəçi Sönməz, Rza Bərahi, Əziz Səlamı, Gəncəli Sabahi və digərlərinin yaradıcılığı Şimali Azərbaycan ədəbiyyatı çərçivəsində tədqiq edilir. Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatının monoqrafik şəkildə tədqiq edilməsi, Cənubi Azərbaycan yazıçı və şairlərinin əsərlərinin Azərbaycanda təbliği sahəsində xeyli iş görülməsi təqdirəlayiqdir. Lətifə Mirzəyevanın “Kərim Məşrutəçi Sönməz” monoqrafiyası, Mahmizər Mehdibəyovanın “Cənubi Azərbaycan dünən və bu gün” kitabındakı Cənubi Azərbaycan yazarları haqqında oçerk məqalələr, Zəminə Zeynalovanın Əziz Səlamının şeirlərini topladığı “Qərib külək”, Pərvanə Məmmədlinin “Rza Bərahəninin yaradıcılığından seçmələr” adı ilə tərtib etdiyi kitab, Elmira Bağırovanın Gəncəli Sabahinin hekayələrini “Gül dəstəsi” adı ilə tərtib etməsi, Solmaz Daşdəmirovanın “Cənubi Azərbaycanın xanım şairləri” adlı antologiyası ilin uğurlu faktlarındadır.

M.Mehdibəyovanın qələmə almış olduğu “Cənubi Azərbaycan nəsrı dünən və bu gün” adlı kitabda Cənubi Azərbaycan nəsrinin zəngin irsi tədqiq edilmişdir. Cənubi Azərbaycan nəsrinin M.Ə.Talıbov, Z.Marağalı, M.H.Rüşdiyyə, A.P.Makulu, G.Sabahi, H.F.Xoşginabi, H.Məmməd zadə, R.Bəhrani, Q.Saidi, S.Behrangı, N.Masuri, Ə.Daşqın, İ.Hadi, F.Vəfi, T.Məmmədraz, G.Gəncəlp, A.Əhməd oğlu kimi yazarların yaradıcılıqlarına qısa da olsa nəzər salınmışdır. M.Mehdibəyova Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatını ümummilli ədəbiyyatımızın ayrılmaz tərkib

hissəsi olmasını iddia edərək, “...Şimalda yaranan ədəbiyyatdan fərqlilikləri danılmazdır”¹ fikrini irəli sürmüşdür. Müəllif irəli sürdüyü bu fikrə aydınlıq gətirməmiş, sadəcə “bu, yalnız Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatının əhatə etdiyi mövzularının ictimai-siyasi xüsusiyyətləri ilə deyil, həm də ideya-bədii təmayülləri ilə də bağlıdır”,² – deməklə kifayətlənmişdir.

Solmaz Daşdəmirovanın tərtib etdiyi “Cənubi Azərbaycanın xanım şairləri” adlı antologiyasında M.Üskuyi, N.Səlməsi, Ümleyli, P.Etsami, Dilşad, M.Cahanqiri, T.Mələki, A.Darai, M.Nəcəfi, N.Əsqəriyə, F.Tərabi, N.Xiyavi, P.Qulami, R.Kəbiri, H.Əzimi, S.Bəxşi, M.Pənahşahi, Ş.Cavanşir, M.Təbrizli və digər Cənubi Azərbaycan qadın şairlərinin yaradıcılığından nümunələr verilmişdir. Solmaz Daşdəmirovanın tərtib etdiyi “Cənubi Azərbaycanın xanım şairləri” adlı antologiyası xalqın milli mənlük şüurunun inkişafında əvəzsiz rol oynamaqla yanaşı, müxtəlif xalqların tolerantlıq və multikultural baxışlarına, dini-əxlaqi əqidə və məfkurəsinin formalaşmasına təsir göstərir.

Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatının tədqiqi

Mühacirətdə yaranmış ədəbiyyatımıza maraq daim özünü göstərməkdədir. Bu baxımdan Abid Tahirlinin qələmə aldığı “Ceyhun Hacıbəylinin həyat və yaradıcılıq yolu” monoqrafiyası Azərbaycanın yazıçı-publisisti Ceyhun Hacıbəylinin həyat və yaradıcılıq fəaliyyətini əks etdirir. Üç fəsildən ibarət olan “Ceyhun Hacıbəylinin həyat və yaradı-

¹ Mahmizər Mehdibəyova. Cənubi Azərbaycan dünən və bu gün. Bakı, “Elm və təhsil”, 2019, s.3

² Yəni orada,

cılıq yolu” monoqrafiyasında ədibin mühacirətəqədərki və mühacirət dövrü yaradıcılığı tədqiqata cəlb edilmişdir. Ədibin bədii yaradıcılığı və publisistikası, həmçinin yazıçı-publisistin ədəbiyyatşünaslığa, folklor, tarixə aid araşdırmaları da tədqiq edilmişdir. C.Hacıbəylinin mətbuat, mədəniyyət və incəsənət xadimlərinin həyat və yaradıcılığına aid əsərləri, tərcüməçilik fəaliyyəti də kitabda işıqlandırılmışdır. A.Tahirli C.Hacıbəylinin ömür yolunu öyrənərək, ədibin yaşadığı ictimai-mədəni mühiti və bu mühitdə onun tutduğu mövqeyi də tədqiq etməyə cəhd etmişdir. Müəllif Ceyhun Hacıbəyli “Azərbaycan maarifçi-realist nəsrinin” nümayəndəsi kimi mətbuatdakı imzaları ilə bağlı yaranmış dolaşılıqlara da aydınlıq gətirmişdir. A.Tahirli ədibin “D...”, “Dj”, “Dj. D.-ni”, “Dj.Dağıstani”, “C.Dağıstani”, “Cey Dağıstani” kimi müxtəlif imzalarla nəşr olunması faktlarına da toxunmuşdur.

Şifahi xalq ədəbiyyatının tədqiqi

Xalq ədəbiyyatından gələn poetik ifadə mədəniyyətinin təbliği sahəsində tədqiqatçılarımızın fəaliyyətləri sevincidir. Səadət Məmmədinin “Nağil mövzu və obrazları bədii ədəbiyyatda” monoqrafiyasında Azərbaycan ədəbiyyatında nağil mövzusunun müraciətin ədəbi-tarixi zərurəti, ayrı-ayrı tarixi mərhələlərdə nağil mövzusunun yerinə yetirdiyi ədəbi-estetik funksiya, bu mövzuya istinadın forma və üsulları geniş araşdırılır. Monoqrafiyada nağil mövzusunun və nağil obrazlarının təsnifatının aparılmaması təəsüf doğurur.

Almara Nəbiyevanın “Qarabağ aşiq mühiti” adlı monoqrafiyasında Azərbaycan xalqının bədii yaradıcılığının ayrılmaz tərkib hissəsi olan Qarabağ aşiq mühitinin ayrıca

tədqiq edilməsi, ustad aşıqlar və el şairləri haqqında maraqlı məlumatların yer alması və araşdırılması təqdirəlayiqdir. Maraqlı məqamlardan biri, kitabda Qarabağ aşığı mühitinin müasir dövr aşığı yaradıcılığının izlənilməsidir. Monoqrafiyada el şairləri termininin işlənilməsi diqqətə cəlb edir. “El şairləri” termininin monoqrafiyada işlənilməsinə baxmayaraq, Qarabağ aşığı mühitinin sənətkarları hesab edilən el şairləri haqqında məlumatların verilməməsi, el şairləri və aşıqlar arasında fərqli və ya oxşar xüsusiyyətlərə aydınlıq gətirilməməsi özünü göstərmişdir.

Müəllif regional dastanlar termini işlədərək, onların klassik dastan ənənəsinə uyğun davam etdirilməsi amilinə də toxunmuşdur: “Qarabağ aşığı mühitində də regional dastanlar, daha doğrusu, el sənətkarlarının dastan yaradıcılığı əsas yer tutur. Xalq nəsrinin irihəcmli janrı olan dastanların yaranmasında Qarabağ aşıqlarının da rolu danılmazdır. Diqqət yetirsək görürük ki, bu mühitdə dastan yaradıcılığı klassik ənənəyə uyğun davam etdirilir”.¹ Monoqrafiyada Aşığı Məhəmməd, Aşığı Əli, Aşığı Zeynal, Aşığı Həmid, Ağabəyim ağa, Aşığı Pəri, Aşığı Nəbat, Aşığı Bəsti, Aşığı Sənəm, Nübar Mədətli, Aşığı Xosrov, Adil Cəfəqəş, Aşığı Xaspolad, Aşığı Umbay və başqaları haqqında məlumatların verilməsi Azərbaycan ədəbiyyat tarixçiliyinin izlənilməsi baxımından əhəmiyyət kəsb edir.

Xoşbəxt Əliyevanın “Dədə Qorqud” obraz və süjetləri bədii ədəbiyyatda” monoqrafiyasında lirik, epik və dramatik növlərdə qələmə alınmış bədii nümunələrdə Azərbaycan

¹ Almara Nəbiyeva. Qarabağ aşığı mühiti. Bakı, “Təknur” nəşriyyatı, 2019, 328 səh., s.198

can mədəniyyətinin tarixi yaddaşı olan “Dədə Qorqud”la bağlı olan mövzu, obraz və süjetlərin əsərlərdəki poetik-üslubi dəyərləri izlənilərək təqdim edilməsi maraqlı kəsb edir. X.Əliyeva “Dədə Qorqud”la əlaqəli obraz, mövzu və süjetlərin bədii ədəbiyyatda özünü göstərməsi amilini qruplaşdırmış, Dədə Qorqud obrazının ön planda durmasını, dastanın boyları əsasında müasir mövzulu əsərlər qələmə alınması amilini qabartmışdır.

XIX əsrin sonu – XXI əsrin əvvəlləri Azərbaycan ədəbiyyatının tədqiqi

Azərbaycan ədəbiyyatının XIX əsrin sonu, XXI əsrin əvvəllərini əhatə edən ədəbi məsələləri öyrənilməkdədir. Salatın Əhmədovanın “Böyük ömrün salnaməsi” kitabı dövlət xadimi, etno-mədəni düşüncə sistemində məxsusi yeri olan Səmədağa Ağamalioğlunun həyatı və fəaliyyətini əks etdirir. Qeyd etməliyik ki, kitab həmçinin oxucuların ixtiyarına rus dilində “Летопись большой жизни” adı ilə təqdim edilmişdir. Cümhuriyyətə qədər, Cümhuriyyət dövründə, Cümhuriyyət dövründən sonra (sovet dövründə) ölkənin ictimai-siyasi, mədəni həyatında rol oynamış Səmədağa Ağamalioğlunun şəxsiyyətinə, xalq qarşısındakı fəaliyyətinə işıq salan kitabda bu tarixi şəxsiyyətin real obrazı yaradılmışdır.

“Yeni dövr Azərbaycan ədəbiyyatı: araşdırmalar” kitabında XIX və XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbi mühitini əks etdirən məqalələrin yer alması Azərbaycan ədəbiyyatı tarixçiliyini izləmək baxımından maraqlı kəsb edir. “Yeni dövr Azərbaycan ədəbiyyatı: araşdırmalar” toplusunda İsa Həbibbəylinin “Eynəli bəy Sultanov”, İslam Qəriblinin “Əkinçi”nin Moskva müxbiri”, Asif Rüs-

təmlinin “Poetik düşüncəmizin Səhhəti”, Cavanşir Yusiflinin “Formanın müqəddəs sirri – Seyid Əzim Şirvani”, Elmira Qasımovanın “Hacı Səlim Səyyah Qasımzadə”, Şahbaz Musayevin “Xurşidbanu Natəvan: həyatı və mühiti”, Nəzakət Qafqazlının “Əbdül Müin Niyazinin lirik yaradıcılığı” və digər müəlliflərin məqalələri toplanmışdır. Məqalələr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixçiliyinin XIX əsr və XX əsrin əvvəllərini əhatə edən dövrünü izləməyə imkan verən mənbə kimi özünü göstərir.

İsa Həbibbəylinin “Eynəli bəy Sultanov” adlı məqaləsində publisist, yazıçı, maarifçi realizmin formalaşmasında xidməti olan ziyalı E.Sultanovun fəaliyyəti işıqlandırılmışdır. Naxçıvan ədəbi mühitində “maarifçi mühitin formalaşmasına hələ gimnaziya şagirdi ikən xidmət”¹ göstərməsi, “buradakı teatr hərəkəti bilavasitə onun rəhbərliyi ilə formalaşması”² kimi faktlar da əksini tapmışdır.

İslam Qəribli Ə.Gorani haqqında “Əkinçi”nin Moskva müxbiri” yazısında ədəbiyyat elminə xidmətləri olmuş, amma az tanınan Ə.Goraninin şəxsiyyətinə aydınlıq gətirmişdir. Müəllif onun “məşhur “Qarabağnamə” əsərinin müəllifi kapitan Mirzə Adıgözəl bəyin oğul nəvəsi Ə.Gorani”³ olmasını təqdim edir. İslam Qəribli Əsgər Goranini həm də “...yazıları ilə özünü vətənpərvər təbiətsünas alim,

¹ İsa Həbibbəyli. Eynəli bəy Sultanov / Yeni dövr Azərbaycan ədəbiyyatı: araşdırmalar. Bakı, “Avropa” nəşriyyatı, 2019, 260 səh., s.6

² Yenə orada, 260 səh., s.7

³ İslam Qəribli. “Əkinçi”nin Moskva müxbiri” / Yeni dövr Azərbaycan ədəbiyyatı: araşdırmalar. Bakı, “Avropa” nəşriyyatı, 2019, 260 səh., s.21

həm də qeyrətli jurnalist kimi təsvir edə¹ bilməsi amili işıqlandırılmışdır.

Asif Rüstəmli “Poetik düşüncəmizin Səhhəti” məqaləsində Abbas Səhhətin “mövzu etibarilə bir-birinin davamı olan” “Əndişeyi-rindanə”, “Rəddiyerindanə” şeirlərini, “Cümlə qayğı” əsərini, “Azərbaycan” şeirini və s. oxuculara təqdim edir.

Sabir Bəşirovun “Ləyaqətlə yaşanmış ömür” toplusunda müəllifin yaradıcılığını əks etdirən məqalələri və xatirələri toplanılmışdır. Topluda əksini tapmış “Portretlər və düşüncələr” başlıqlı bölümdə Əlabbas, Aslan Quliyev, Nəriman Əbdülrəhmanlı, Əsgər Rəsulov, Əli Rza Xələfli haqqında yazılar ədəbiyyat üçün maraq kəsb edir. Müəllif ədəbiyyat sahəsində özünü göstərən biganəlik məsələsini qaldırmağa nail ola bilmişdir. Bu problemə nəzər salan S.Bəşirov bunu real fakt olmasını açıqlayır: “Çingiz Abdullayev 108 roman müəllifidir. Ümumi tirajı 13 milyondan çox olan 67 kitabı çap olunub, dünya ədəbi arenasına çıxan hələlik yeganə yazıçımızdır. Bəs biz neynirik? Susur, ya ötəri qeydlə adını çəkir, ya da haqqında olmazın fikirlər deyirik. Fəlsəfə elmləri doktoru Firuz Mustafa istedadlı nasirdir, oxunaqlı, maraqlı nəsr əsərləri var, 20-dən çox pyesi tamaşaya qoyulub, ancaq hələlik onu da “görmürük”.²

¹ İslam Qəribli. “Əkinçi”nin Moskva müxbiri” / Yeni dövr Azərbaycan ədəbiyyatı: araşdırmalar. Bakı, “Avropa” nəşriyyatı, 2019, 260 səh., s.35

² Sabir Bəşirov. Ləyaqətlə yaşanmış ömür. Məqalələr toplusu. Bakı, “Qanun” nəşriyyatı, 2019, 360 səh. (16 səh. rəngli şəkil). s.190

“Sənətin Füzəsi” – II toplusunda şair, tərcüməçi, publisist-yazıçı, Beynəlxalq Poeziya Festivalının “Əlişir Nəvai” mükafatçısı Firuzə Məmmədlinin yaradıcılığı haqqında müasirlərinin qələmə almış olduğu məqalələr toplanılmışdır. Kitabda görkəmli ədəbiyyatşünas və dilçi alimlərin, söz, sənət adamlarının 1987-1990-cı illərdən etibarən müxtəlif adda mətbuat səhifələrində Firuzə Məmmədlinin elmi və bədii yaradıcılığına həsr etdikləri məqalələr tarixi-xronoloji ardıcılıqla təqdim edilmişdir. Kitab 2010-cu ildə işıq üzü görmüş “Sənətin Füzəsi” məqalələr toplusunun davamıdır. Kitabda Vaqif Yusiflinin, Dayandur Sevginin, Qulu Ağsəsin, Buludxan Xəlilovun, Təyyar Səlamoğlunun, Qəşəm Nəcəfzadənin, Mərziyyə Nəcəfovanın və digər müəlliflərin Firuzə Məmmədli haqqında məqalələri toplanılmışdır. Azərbaycan poeziya sənətində imzasını qoya bilmiş qadın şairlərimizdən biri haqqında qələmə alınmış məqalələrin toplu halında ictimaiyyətə təqdim edilməsi təqdirəlayiqdir. Xalq yazıçısı Anar şairin yaradıcılığını dəyərləndirərkən qeyd edirdi ki, “Firuzə Məmmədli Azərbaycan poeziyasının zəngin ədəbi ənənələrini davam və inkişaf etdirən şairlərimizdəndir”.

Alxan Məmmədovun “Milli istiqlalın carcısı və tərən-nümçüsü – Məhəmməd Hadi” kitabında daim ədəbiyyatşünaslığımızın maraq dairəsində olan Məhəmməd Hadinin yaradıcılığına nəzər salınmışdır. Ədibin bədii yaradıcılığı, həmçinin həyatı ona həsr edilmiş tədqiqat əsərlərində əsaslı tədqiq edilməsi faktı danılmazdır.

Alimin M.Hadi yaradıcılığına həsr etdiyi kitabda şairin ömür yoluna, onun naməlum müxbir yazılarına, “...Əlvahi-intibah” poemasına, həmçinin cümhuriyyət dövrü ya-

radıcılığına qısa nəzər salınmışdır. Kitabda Məhəmməd Hadinin Cümhuriyyətə qədər və Cümhuriyyət dövrü yaradıcılığına nəzər salınması maraqlı kəsb edir. Müəllif şairin Cümhuriyyət dövrü yaradıcılığında marş və hərbi vətənpərvərlik ruhlu şeirlərin çoxluq təşkil etməsi amilini vurğulaması şairin o dövr yaradıcılığına verilən dəyərdir. Müəllif Yavuz Akpınar tərəfindən Əli bəy Hüseynzadənin Türkiyədəki arxivindən tapılmış, Məhəmməd Hadiyə aid olan “Qəhrəman türk əsgərinə” şeirini də şairin bu dövr yaradıcılığına aid etmişdir. Alxan Bayramoğlu “Qəhrəman türk əsgərinə” şeirinin dil probleminə toxunaraq qeyd etmişdir ki, “Məhəmməd Hadi “Qəhrəman türk əsgərinə” şeirində məhz Azərbaycan və Anadolu türkcəsinin ortaqlığından yararlanmışdır. Nəticədə şeir həm yazıldığı marş janrına, həm də Azərbaycan və Anadolu türkcəsinə uyğun olaraq bədii-estetik baxımdan təntənəli, ləngərli, anlaşılıqlı, vətənpərvərlik ruhlu, döyüşkənlik və qələbə əzmlili bir əsər kimi meydana çıxmışdır”.¹

Nəticə

2019-cu il Azərbaycan ədəbiyyat tarixçiliyinin tədqiqi zamanı bir sıra problemlərin özünü göstərməsini müşahidə etdik. İlk növbədə, diqqəti cəlb edən “Nəsimi ili” ilə bağlı İmadəddin Nəsimi haqqında elmi tədqiqatların qələmə alınmasının tendensiyaya çevrilməsi ənənəyə bağlılıqla yanaşı, ədəbi ənənələrin yaddaşlarda yaşamasının göstəricisinə çevrildilər. Məsələn, akademik İsa Həbibbəylinin

¹ Alxan Məmmədov. Milli istiqlalın carcısı və tərənnümçüsü- Məhəmməd Hadi. Bakı, Ləman Poliqrafiya Nəşriyyatı MMC, 2019, 112 səh., s.51

“Cahana sığmayan Azərbaycan şairi” kitabının oxuculara üç dildə Azərbaycan, rus və ingilis dillərində təqdim edilməsi, hürufizmin böyük ideoloqu Fəzlullah Nəimi təliminin davamçısı olan İmadəddin Nəsiminin tədqiq edilməsi varisliyin izlənilməsinin ifadəsidir.

İkinci problem, 2019-cu il Azərbaycan ədəbiyyat tarixçiliyini izləyərkən diqqəti cəlb edən amil, əvvəlki dövrlərdə olduğu kimi, məsələn, keçən ildəki, yəni 2018-ci ildə olduğu kimi ədəbiyyat tarixinin müxtəlif tarixi dövrlər baxımından tam şəkildə tədqiq olunmaması özünü göstərmişdir. Nəşr edilmiş kitablarda polemikaya az yer ayrıl-mışdır. Məsələn, G.Ramizin “Azərbaycan nəsrində milli tarix konsepti”, A.Paşayevanın “Azərbaycan” jurnalında publisistika məsələləri (1953-2010)”, S.Məmmədin “Nağil mövzu və obrazları bədii ədəbiyyatda”, A.Nəbiyevanın “Qarabağ aşiq mühiti” və digər tədqiqatlarda elmi polemikaya az yer ayrılması, xarici elmi nəzəriyyəyə diqqət yetirilməməsi diqqəti cəlb edir.

Ən çox tədqiq edilən “Nəsimi ili” ilə bağlı Nəsimi dövrünün əhatə edilməsi təqdirəlayiq hadisədir. Tədqiq edilən folklorşünaslıq, XIX əsrin sonları – XX əsrin əvvəllərini əhatə edən yeni dövr ədəbiyyatı və müasir dövr ədəbiyyatının tədqiq edilməsi təqdirəlayiq hadisə olsa da, tədqiq edilən ədəbiyyat tarixi dövrlərinin azlığı təəssüf doğurur. Əvvəlki illərdə Orta əsr ədəbiyyatı geniş tədqiq edilməsinə rəğmən orta əsrlər dövrünə diqqətin azalması özünü göstərmişdir. 2019-cu ildə mühacirət ədəbiyyatına, nəzəri və mətnşünaslıq problemlərinə toxunan kitab və monoqrafiyaların sayı azlıq təşkil etməkdədir.

Üçüncü problem, əvvəlki dövrlərdə olduğu kimi, 2019-cu il də Azərbaycan ədəbiyyat tarixçiliyi əsasən, əvvəlki illərdə doktorluq və namizədlik dissertasiyaları müdafiə etmiş müəlliflərin tədqiqatlarının kitab şəklində nəşr edilməsi, həmçinin əvvəlki dövrlərdə nəşr edilmiş kitab və monoqrafiyaların təkrar və başqa ad altında nəşr edilməsinin, həmçinin müxtəlif dövrlərdə nəşr edilmiş məqalələrin toplu halında nəşr edilməsi say baxımından çoxluğu da diqqəti cəlb etməkdədir. Bu təqdirəlayiq olsa da, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixçiliyini izləmək baxımından, müasir Azərbaycan ədəbiyyatına dair yeni monoqrafiya və kitabların azlığı təəssüf doğurur. Müasir Azərbaycan ədəbiyyatına aid kitablar azlıq təşkil etsə də, ədəbiyyat nəzəriyyəsinə aid tədqiqatların olmaması, eyni zamanda ədəbiyyatla bağlı sözlüklərin kifayət dərəcədə təbliğ olunmaması, tekstologiyaya aid kitabların az olması təəssüf doğursa da, günümüzün reallığıdır. 2019-cu il Azərbaycan ədəbiyyat tarixçiliyini izləyərkən ədəbi tərcümə problemlərini əhatə edən tədqiqat işlərinin olmaması da diqqətdən yayınmır.

Pərvanə MƏMMƏDLİ
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

CƏNUBDA ƏDƏBİ MƏNZƏRƏ–2019

Məlum siyasi məhdudiyyətlər, azsaylı nəşrlər, qəzet və dərgilər Cənubdakı ədəbi prosesin tam mənzərəsini yaratmağa imkan vermir. Heç kəsə sirr deyil ki, ana dilində rəsmi təhsil almaq problemi ilə üz-üzə qalan güneylilərin ədəbiyyat dünyası mütaliə və oxucu gərginliyi ilə hələ də müşayiət olunmaqdadır. Bu dildə oxuyub düşünmək çoxlarına təbii ki, çətinidir. Bütün bunlara rəğmən bu gün Azərbaycan ədəbiyyatına maraq artmaqdadır. Güneydə demək olar ki, öz ana dilində işiq üzü görün kitablar kəmiyyət baxımından çoxalmaq üzrədir.

Həmişə olduğu kimi 2019-cu ilin nəşrləri arasında şeir topluları üstünlük təşkil edir. Bu sıradan Duman Yalçının “Sevgiyə fatihə”, Bəhruz Sədiqin “Yaramı buğda bağlayır”, İsmayıl Xürrəminin “Səsində məzarlıq qalanır”, Xəlil Allahinin (Günəş oğlu) “Güzgü və heydərbala mənzüməsi”, Xosrov Barışanın “Bütün yağışlar darıxır”, Əkbər Rizapur Məqsudlunun “Adamlara nə gəlib?!”, Abbasəli Yəhyəvinin (Elçi) “Meşəyə balta girib” və başqa bu kimi şeir kitablarının adlarını çəkmək olar.

Tanınmış türk yazarı və tənqidçisi Cəmil Meric yazırdı ki, bütünü bilmədiyimizdən ya sloqanlara əsir olduq, ya da ideolojilərə kölə. Cənubi Azərbaycan keçən əsrin 90-cı illərinə qədər daha çox meydanlarda səslənən pafos, patetika ilə bol şüar xarakterli şeirlər üstünlük təşkil edirdi. Ar-

tıq onlar geridə qaldı... Bu xüsusiyyəti artıq avanqard təmayüllərdə, düşüncəli poeziyada görmək olmaz.

Güney Azərbaycan şeirində dövrün sosial və mənəvi təsiri ilə baş vermiş məzmun yenilikləri formaya, lirikanın ifadə imkanlarına da təsirsiz qalmamışdır. Poeziyada, eyni zamanda nəsrə klassik ənənələrlə yanaşı, müasir dünya poetik fikri zəminində də nümunələr yaranıb. Bu gün bir çox cənublu şairlərin əsərləri xalqın ən vacib mənəvi qaygılarını əks etdirir. Ancaq ifadə baxımından lirik əhval-ruhiyyənin bədii təsviri, sənətkarlıq fərdiyyəti, üslub əlvanlığı nəzərə çarpır. Bu iki ədəbi təsirlə baş verir. Bir tərəfdən Quzey Azərbaycan ədəbi təcrübəsi, digər tərəfdən Avropa ədəbiyyatının, şeirinin üslubları bu gün Güneydə ədəbi üslubların formalaşmasının əsas qaynaqlarıdır.

Güney Azərbaycan ədəbiyyatının yeni şeir prosesi klassik quruluşdan tamamilə ayrılma bilməsə də, keçmiş məhdudlaşdırıcı kontekstindən uzaqlaşmış. Köhnə məzmunlu şeir ortamına nisbətən həm dil, həm də düşüncə və dünyagörüşü baxımından gözəçarpacaq dərəcədə irəliləyib.

Yeyin addımlarla irəliləyən şeir prosesinə dünyada gedən yeni ədəbi axınların mexanizmi təsirsiz ötməyib. Bu gün klassik şərq şeiri növü qəzəl və eləcə də qoşma janrları artıq öz yerini sərbəst şeir formasına verib.

Güney Azərbaycan şair və yazıçıları xalqın arzu və di-ləklərini, qəhrəmanlıq tarixini məşhur tarixi abidələr eləcə də bu diyarın məşhur yer, dağ və coğrafi adlarına üz tutub əsərlərində yansıdırlar. Biriyanın Ərkə, Şəhriyarın Heydərbaba və Səhənd dağlarına, Musəvi Ərdəbilinin Savalan dağına, eləcə də M.Şəbüstərlinin Mişov dağlarına həsr etdikləri poemalarını örnək göstərmək olar. Bu əsərlərdə şa-

irlər abidələri və dağları canlandırmaq, onların timsalında ictimaiyyətin keçdiyi tarixi yolu, ondakı müxtəlif hadisələri, xalqın bu güncü həyat, düşüncə və sabahından söz açmışlar. Eynalı dağı Təbrizin zaman-zaman keçirdiyi bütün tarixi hadisələrin şahidi olmuşdur. Ən qədim şəhər və mədəniyyət ocaqlarından olan Təbriz əsrlərdir ki, Eynalı dağına sığmışdır.

Tanınmış şair Əkbər Turabi Cəlaloğlu “Eynalı el dağı” adlı poemasında bu diyara bir ayna tutub bütün tarixini əks etdirməyə çalışır.

Təbrizin simvolu olan Eynalı dağının sinəsində sonsuz sirlər, sözlər və hekayətləri vardır.

Cəlaloğlu “Bilirəm mən, atalardan, babalardan soruğun var!” – deyər, dağı sözə çəkir, onun ürək xəzinəsini açaraq öz keçmişi ilə tanış olmaq istəyir, şübhə etmir ki, bu dağın, eləcə də ana-babalarının dili, bəzi üzdənirəq fərman qulları olmuş tarixçilərin uydurduqlarının əksinə olaraq, həmişə baldan şirin bayatı, qoşma və gəraylı dili olmuşdur.

Poemaya lirik və fəlsəfi baxış bucağından nəzər salsaq müşahidə edirik ki, zamanın və əbədiyyətin gözü-qulağı kimi Eynalı dağı Təbrizin qucağında qaynar həyatı, aşıqlarının sazındakı cinaslı bayatı, qoşma və gəraylıları görüb eşidir. Təbrizin vüqarlı Ərk qalasını, ucsuz-bucaqsız məhəllələri, meyvəli bağları, yaşıl çəmənləri, nemətlə dolu yamacları və yorulmaq bilmədən alın təri töküb həyat və mədəniyyət yaradanları görüb qəlbən fərəhlənir.

*“Döyünür qəlbi elin” yazan şair öyünərək yazır:
Yaşayırsan el ilə birgə, el ilə görünürsən,*

*Baxaraq Təbrizə bağ-bağ açılırsan, sevinirsən,
Şanlı tarixini gözdən keçirərkən öyünürsən.*

1997-ci ildə “Omid Zəncan” həftəliyində yer alan bir şeirinə görə gənc millətsevər bir şair tutulur. Bu olay şairin həyatında dərin bir iz buraxır və “Haray” soyadı elə həmin şeirdən şairə yadigar qalır. Məsud Haray bu günlər ədəbi fəaliyyətini Türkiyədə davam etdirməkdədir.

“Qurşun və şair” kitabındakı poetik parçalarda vətən, el sevgisi onun qanı qəlbə axan şah damarından kimi ayrılmazdır:

*Torpağın ağ ciyərləri
Yer qurdları,
Torpağın ağ ciyərləridilər.
Özgürlük üçün boğazları dara çəkilənlər,
Dustaqlarda tutuqlananlar isə,
İnsanlığın.*

Əli Qədimxani şeirində “Kiməm mən?” sualını poetik cavabla mənalandırır:

*məni..məni..
mənə tanıtırma
yalan yalan..
haradan gəldim,
haralıyam,
ya kiməm mən
el-obama nəzər salsan,
bəllidir*

*sazım, sözüüm
izim-tozum.*

Xalqın ən vacib mənəvi qayğılarını əks etdirirən şairlər ifadə baxımından lirik əhval-ruhiyyənin bədii təsvirini nəzərə çapdırır. Koronovirusa həsr olunmuş şeirlərə gəldikdə Məhəmməd Çalğının bu çağrılmamış qonağa poetik deyimi və qınağı var:

*Səninlə gəzə bilmirəmsə bu xiyabanlarda günorta çağı
Tanrıya söylərsən, söndürsün günəşin zəhmət olmasa
Onsuz da....
Sənin gözlərinin karantinindəyəm
Dünya, öz başına fırlananda
Küçələrin şərab qoxusunu yuyanda bələdiyə işçiləri...
Mən, öz evimdəydim onda
Dünyanın üzünə qıfillamışdım qapımı.*

Şairə Şərifə Cəfərinin sənətkarlıq fərdiyyəti, üslub əlvanlığı özünü həmişə büruzə verir. Onun “Koronavirus” haqda fikirləri, müqayisələri düşündürücüdür:

*Bilməm hardan doğulduğunu
Siyasət laborlarında
Yoxsa elm kurtajlarındanmı?
Sən qorxulu deyilsən, korona,
Ölüm haqdır,
Vardır da hər kəsin qədərində!
Ən qorxulu viruslar ikiüzlü insanlardır...
Satqın erkəklər,*

*Şeytansifətli qadınlardır.
Sən qorxulu deyilsən,
Gəlibsən, gedəcəksən
Qorxulu bunlardır!*

Huşəng Cəfəri Vətənimizin Güneyinin səs bayrağıdır. Xalq içində çox sevilən şair də Tovuz və onun ətrafındakı hadisələrə biganə qala bilməyib. 30 ildə görünməmiş bir tarixi hadisə yaradan, xalqı silkələyib oyadan, bir araya gətirən günümüzdə əfsanələşən şəhid general Polad Həşimovu hörmətlə anır, tezliklə Qarabağı qaytarmağı arzular. Öz səsi ilə sosial şəbəkələrdə söylədiyi şeirindəki kövrək sətirləri ixtiyarınıza veririk:

//Bəs siz ki, deyirsiniz kaş Kərbəlada olaydıq. //Ay məddahlar, ay dinçilər, ay şairlər gəlin, bu da Meydan. //Bu nə işdi gəlib bizim başımıza// Niyə verdiz çaqqallara meydanı?// //Daşnaq deyir – Qarabağ bizimdir?//

//Haray çəkib bağırıram burdan mən// //Nə vaxtadək düşmən qanımızı soracaq// //Bir ləhzə icazə versələr erməninin torpağını yaxarıq, külə döndərrik!// //Ərməninin zülmü başa çatacaq// //Bir gün Qarabağa Türklər dolacaq!// //Qarabağ bizimdir, bizim olacaq!//!!

“Əlif Nuranlı” təxəllüsü ilə tanınan Əhməd Sadiqi Əşrafinin hekayələrdən ibarət toplusu yazıcının vəfatından 30 il sonra “Savalan İgidləri” nəşriyyatında işıq üzü görüb.

Sağlığında hekayələri “Varlıq”, “Ədəbi yarpaqlar” və “Günəş” adlı dərgilərdə çap olunub. “Qızıl Atım və Başqa Öykülər” kitabının giriş bölümündə məşhur “Ayrılıq” mahnısı sözlərinin müəllifi Fərhad İbrahimi, eləcə də ya-

zarlar Saleh Ətəyi və Rza Kaziminin Nuranlının ədəbi yaradıcılığı ilə bağlı yazıları verilib.

Əlif Nuranlının yaradıcılığını araşdırmaya cəlb edən Hümmət Şahbazi yazır: “Ümumiyyətlə, Əlif Nuranlının hekayə fəzaları kənd mühitində olaylaşır. “Qızıl atım” hekayəsində “atçılıq” fəzasını qabartmaq, onun ətrafında işlətdiyi kəlmə və anlayışlar hər bir oxucunu təəccübləndirə bilər. Belə ki, hekayədə bu gün bizlərə tanış olmayan və arxaik görünən bəzi: vəryan, yügən, noxta, xamut, maydan, qulan, qamçı, dayça, buxov, çıda, qəşov, çul, uğan, üzəngi, xəşə, siyəzi və bu kimi ifadələrə işarə edilir.

Bunlar on səhifəlik hekayədə, hekayə və nəsr axarı, yerli-yerində işlənən və bu gün bizim bir çoxlarımıza tanış olmayan, ancaq yazıçının yazdığı dövrdə bol-bol istifadə olunan sözlər və ifadələrdir. Maraqlı budur ki, yazıçı bu fəzaya yeni çalarlar qataraq, heç də bizi kənd fəzasında saxlamır.”¹

Əsərdən Örnəklərə nəzər salaq:

“Günəş pul təkin saca çevrilib gəlib dik qonmuşdu alnına, şırpanaqlı gözlərini qucaqlayan irinlər, pöhrə verən milçəklərə gəl gəl deyirdi...”²

“Alt dodağı ixtiyarsız buraxılıb sallandı, uzun sarı dişləri göründü. Ağzından axan şirəcə su dodağından süzülüb qırılmadan yerə çatırdı. Görkəmli, yelkənə oxşar boynu ildirir vürmüş palıd tək yığılıb qınından asılmışdı. Qıçları cana gəldi. İlk dəfə sağ qıçı dözümdən düşüb büküldü. Şumlayan divar kimi özünü buraxıb yerə sərələndi. Xamıt

¹ Əlif Nuranlı. “Qızıl Atım və Başqa Öykülər”

² Yenə orada, s.84

dayandı xırxırasına, narakı quyuğunu da qaharıb şaqqılıyla endirdi...”¹

Cənub nəsrinin ən tanınmış nümayələrindən biri Ruəyyə Kəbiridir. Tanınmış tənqidçi-yazar Eyvaz Taha Ruqəyyə Kəbirinin nəsrini çox yüksək dəyərləndirib yazır: “Ruqəyyə Kəbirinin öyküləri, romanları estetik həzzi ilə yanaşı, bu baxımdan önəmlidir. Son vaxtlar Güneydə onun qədər professional bədii nəsr yazan olmamışdır. Buna vətəndaş toplumun gerçəkləşməsinə doğru atılan addım kimi baxmalıyıq. Bunu alqışlamalıyıq”.²

Tənqidçi Kəbirinin nəsrinin dil baxımından problematik olmadığını qeyd etsə də, onun yazılarında bəzi qrammatik yanlışlıqlar görmək, bəzən də başqa dillərin heqemoniyasını sezmək olur, – deyə fikrini bildirir.

Züleyxa Nailin (Siyamkxanı Bozqurd) “Sızanaq” adlı əsəri “mətn içində mətn” prinsipi ilə yazılıb. Kitabda iki hekayə göz önünə gəlir, başqa sözlə desək, bir nəsrin içindən bir başqası yaranıb.

Hekayədə bir azərbaycanlı ailəsinin həyatındakı bir epizod qələmə alınıb. Əsərdə bir qadın iş yerindən evə dönüb pilləkənlərlə evə qalxan zaman içəri girdikdə gözləmədiyi bir durumla qarşılaşır. Ərinin ona xəyanət etdiyinin şahidi olur.

Evdən ayrılıb baş verənləri unutmaq üçün dəniz qırağında bir ev kirayə eləmişdi.

Tutduğu evin anbara oxşar otağında əlinə yarımçıq bir əlyazma keçmiş və onun ardını yazmağa başlamışdı.

¹ Yenə orada. T., s.85

² Eyvaz Tahanın bloqu

Elmira, Xalid və onların qızı Lalə bir xoşbəxt ailə həyatı yaşayırdılar. Bu şad, xürrəm yaşamı olan məsud ailəni dağıtmağı planlayanlar yox deyildi.

Əsərdə düşündürücü, öyrədici kəlamlar az deyil:

“... İnsanların hissləri ələ salınmaq üçün deyil. Hiss verilib insana, hiss... Başa düşdün? - Bilirsən hiss nədir? Hiss xoş bir şeyə sevinməkdə. Sevinmək nədi? Sevindiyin bir xəbəri əzizinlə bölüşmək, onunla bir yerdə xoş an yaşamaqdı.

... Bəzi adamlar da civəz, sızanaq kimidilər, onları sıxıb çıxartmaq lazımdı. Qaldıqca irinləyib əti çürüdəcək, özlərinə yer eliyəcəklər. Sonra o yeri sağalda da bilməyəcəksən...”¹

Azərbaycanda uşaq ədəbiyyatında boşluqların mövcud olduğu hamıya məlumdur. Güney Azərbaycanda da uşaq ədəbiyyatı geniş inkişaf etmədiyindən bəzi nəşriyyatlar, başda “İşıq” kitab evi olmaqla bu boşluğu doldurmağa çalışırlar. Uşaq ədəbiyyatının zəif inkişaf etdiyini bildirən B.Xaliqinin dediyinə görə, bu sahəni daha da genişləndirmək, inkişaf etdirmək lazımdır. Daha çox nağılların çap olunmasına üstünlük verən B.Xaliqiyə görə nağıllarda çox maraqlı rənglər və bədii formalar seçilir. Tarixi və yarım-tarixi rəvayətlər uşaqların yaş səviyyəsinə uyğun təsvir edilir. B.Xaliqinin bu fikri ilə tam həmfikirik. Nağılların məziyyəti ondadır ki, müəllif nağıllar vasitəsilə doğma elin qədim dövrdə başına gələn tarixi hadisələri haqqında uşaqlara maraqlı bilgilər verir. Uşaqlar ulu keçmişi ilkin olaraq nağıllar vasitəsilə öyrənirlər. Ona görə də belə na-

¹ Züleyxa Naili. “Sızanaq”. Təbriz, 2019

ğullar uşaqların əqli inkişafına müsbət təsir göstərir. B.Xaliliqı haqlı olaraq bu qənaətdədir ki, nağılların, uşaqlar üçün nəzərdə tutulmuş əsərlərin Azərbaycanca geniş şəkildə yayılmasına böyük ehtiyac var.

Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı bu günə kimi fərqli inkişaf mərhələsi keçmişdir. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının əsası təfəkkürümüzdə dərin kök salmış nağıl və əfsanələrimizdən, qədim epos qaynaqlarından başlanır.

Güney Azərbaycanda da bu işi Mirzə Həsən Rüşdiyyə, Cabbar Əsgərzadə (Bağçaban) başlamış, Həbib Sahir, Mərziyyə Üskiyi, Haşım Tərən, Əlirza Nabdil və Həbib Fərşbaf davam etdirmişlər. Səməd Behrəngi isə Güney Azərbaycanda uşaq ədəbiyyatının banisi sayılır. Onun uşaqlar üçün yazdığı əsərlər ölkəsinə şöhrət gətirmişdir.

1978-1979-cu illər İran inqilabından sonra milli ədəbiyyatla, uşaq ədəbiyyatı ilə bağlı çatışmazlıqlar aradan götürüldü və bu sahədə görülən işlər sürətlənməyə başladı. Bu dövrdə Azərbaycan türkcəsində çıxan jurnallara xüsusi diqqət yetirildi. Həsən Rüşdiyyənin, Səməd Behrənginin başladığı missiyanı Hüseyn Feyzullahi, Haşım Tərən, Həbib Fərşbah, Əkbər Azad, Zöhrə Vəfayi, Murtuza Məcidfər, Ramin Cahangirzadə, Nurəddin Müqəddəm, Bəhram Əsədi, Məliha Əzizpur, Süsən Nəvadirazi, Xosrov Barışan və digər uşaq yazarları davam etdirdi.

Bu gün uşaq ədəbiyyatının Güneydə davamçıları yətərincedir. Bu sahədə yazılan əsərlər də çox ümidvericidir. Yuxarıda adını sadaladığım yazarlarla bərabər Leyla Kəhalı, Səhər Xiyavi, Rübabə Quluzadə, Mərziyyə Tului, Seyid Rza Hüseyn, Məhəmməd Əli Ocaqi, Araz və Dəniz Əmanilər, Məhəmməd Həsən Nəjad, Paşa Muğanlı, Sara

Turi, Məhəmməd Müqəddəm, Hüseyn Fəttahi, Əli Zəncanlı və başqa adını çəkə bilmədiyim gənc yazarların uşaq qəlbinə yol tapan əsərləri çoxdur.

Güney Azərbaycanın Muğan bölgəsində dünyaya göz açan Ramin Cahangirzadə bu gün uşaq ədəbiyyatının önündə gedən gənc yazarlardandır. Bu günədək Ramin Cahangirzadənin sırf uşaqlar üçün yazdığı “Ulduz”, I və II (2004-2008), “Gözləri gül açıbdı” (2007), “Bir az dərinə gedirəm” (2008), “Ay suda” (2011), “Nar” (2013), “Dörd fəsil”, “Sel qızı”, “Nazlı”, “Əlifba”, “Xallı və Allı”, “Qarışqam”, “Rəqəmlər”, “Boyalar”, “Çiyələk”, “Elay və İlkay”, (3 cildə), “Küçə”, “Tiraxtur basdı qaza”, (2014), 3 cildlik “Peşələr”, “Ailələr” və “Heyvanlar” (2014) adlı şeir topluları işıq üzü görüb. “Bir az dərinə gedirəm” adlı nəsr toplusu 2008-ci ildə çap olunub. Uşaqlar üçün yazılmış yeddi pyesin müəllifidir. Onlardan üçü artıq səhnəyə qoyulub. Bakıda 2011-ci ildə nəşr olunmuş “Daşlar” adlı bir şeir kitabı yəqin ki, oxucuların xatirində qalıb.

Uşaq psixoanalitiki Fransuaza Dalton, uşağın ana-atanın mülkiyyəti olmadığını, dünyanı görmə, toxunma, qoxu, dad alma ilə qəbul etdiyinə görə, ona verilən söz, uşağa bəşərin bir parçası edir, – deyə yazmışdır.

İnternet əsrinin uşaqlarının marağını təmin etmək gərgin yaradıcılıq axtarışları aparmalıdır. R.Cahangirzadə adi adamın görüb sezə bilməyəcəyi bir təbii mənzərə görüntüsünü ustaca poetik açıqlayıcı təsvirə çevirməyi bacarıb uşaq şeiri yarada bilir. Müəllif kitablarında uşaqların ana dilini öyrənməklə yanaşı, onların zehninə gəlişməsinə səy göstərir. Yazılarında bəşəri dəyərlərin tərənnümünü, vətən və millət sevgisini yansıdaraq ana dilinin mənimsənilməsi-

nə və milli mədəniyyətə maraq oyadır. Onun şeirlərinin mövzu dairəsi olduqca rəngarəngdir. “Rəqəmlər”, “Əlifba” əsərləri uşaqların sayları və hərfləri tez qavramasına, “İlin fəsilləri” isə təbiəti yaxından tanımasına kömək edir. Onun yazdığı bu əsərlər səmimiliyi, dilinin şirinliyi, rəvanlığı və orijinal üslubu ilə diqqəti cəlb edir.

Milli folkloru, təbiət mənzərələrini, ecazkar təbiət hadisələrinin sirlərini bilən və sadə dillə açan şair “Dörd fəsil” şeirində hər fəslin özəlliklərini ifadəli bir dillə qələmə alır. Saralmışam əzəldən//payız düşər sözümə söyləyən şair, payızı gözəl bir qıza bənzədir:

*Baxmayın ki, solğunam,
Mən də gözəl bir qızam.
Hamıdan mən dolğunam,
Gəlmişəm nəğmə yazam.*

Say anlayışı qədim zamanlardan insanlarda əvvəlcə barmaqlarla başladı. Daha sonra, barmaq yerinə çubuqlardan istifadə olundu. Ramin Cahangirzadə “Rəqəmlər” kitabında ədədlərlə bağlı əyləncəli fikirlər söyləyir, uşaqların zehninə həkk olsun deyər onları uğurla şeir formasına salır. Bir sayı üçün yazır: // Birin yoldaşı olmaz, // Həmişə o tək olar //.

*Birə yoldaş tapılmaz,
Deyər yer-göy mənimdir
Tapılsa, o tək qalmaz,
Deyər hər şey tənimdir*

İki sayı ilə əlaqədar şeir parçası isə lap tapmaca kimidir:

*Nə sıfır, nə də birdir
Birlə üçün arası
Dördü aradan bölsən
Onun yarı parası.*

Uşaqlarda riyaziyyata marağı artırmaq istəyən müəllif, onları bu mövzuda bildiklərini yoxlamağa səsləyir. Beləcə ədədlərin əyləncəli-keyfli izahı 10 sayına qədər davam edir.

Yazı tariximizin başında gələn əlifbanı yenicə öyrənən uşaqların müstəqil oxusu üçün yığcam, sadə, didaktik və tərbiyəvi əhəmiyyətə malik uşaq ədəbiyyatı nümunələrinə böyük ehtiyac vardır. Uşaqlar üçün yazılan əsərlərin dili sadə, aydın, obrazlı olmalıdır ki, uşaq elə ilk oxuduğu sətirlərdən sonra yavaş-yavaş dilimizin incəliklərini öyrənməyə başlasın. Beləcə uşaq, dilimizin incəliklərini, hekayə və şeirdən sonra ilk oxuduğu, eşitdiyi, şirinliyini hiss etdiyi, o dilin musiqisini və incəliklərini öyrənməyə başlayır. R.Cahangirzadə uşaqların ürəyinə gedən yolu asanlıqla tapmağın yollarını bilir. Onun “Əlifba” kitabında bütün deyilənlər əksini tapa bilib.

R.Cahangirzadənin yazdığı pyeslər kiçikyaşlı oxucunu istər-istəməz düşünməyə vadar edir. Bu baxımdan “Pinti”, “Torpaqdan bitən gülüş” və “Elay durur ayağa” pyesləri uğurlu təsir bağışlayır. Onun “Pinti” musiqili pyesi bu yaxınlarda Ərdəbilin “Fadak” sarayında uğurla tamaşaya qoyuldu. Əsərin məzmunu ilə tanış olsaq, görərik ki, pinti balaca bir nizamsız uşaqdır. Bütün dərs əşyalarını ora

bura atıb dağıdır. Heç bir şeyi düzgün yerinə qoymur. Bir gecə pinti yuxuya gedərkən həmin əşyalar yuxusuna girib onu məhkəməyə çəkirlər. Əşyalar pintiye qarşı məhkəmə qurub şikayətlərini dilə gətirir.

“Pinti”dən öncə Ramin Cahangirzadənin “Torpaqdan bitən gülüş” və “Elay durur ayağa” adlı pyesləri səhnədə tamaşaya qoyulub.

Onun yeniyetmələr üçün yazdığı “Şunqar” adlı pyesi də tamaşaya hazırlanır.

Başqa bir uşaq yazarı Bəhram Əsədi dil şirinliyi və təsvir etdiyi inandırıcı əhvalatlarla kiçikyaşlı oxucuları ələ alıb onların anlama səviyyəsində yazmağı bacarır. Bu isə yazarın uşaqların xarakter və psixologiyasına daha dərin-dən bələd olduğuna dəlalət edir. Onun uşaqlar üçün yazdığı “Yağdı yağış”, “Heyvanları tanıyaq”, “Gün çıxdı”, “Əl-ələ, düymə dələ” və başqa əsərlərdəki sözlər son dərəcə aydın, sadə, cümlələr qısa və anlamlıdır, çünki onları dinləməklə, uşaq danışmağı öyrənir. Eyni zamanda şair kiçik oxucuya ünvanlanan obyektin xüsusiyyətlərini ifadə edərək ona canlı bir görünüş verir.

Çox erkən yaşda eşidilən ən yaxşı uşaq şeirlərinin, çox vaxt həyat boyu xatirələrdə qalması və sonralar uşaqlarla ünsiyyət qurmanın təcrübəsi halına gəlməsi təsadüf deyil.

Hər iki şairin şeirlərinin mövzu dairəsi olduqca rəngarəngdir və şeirləri kövrək şair duyğularının son nəticəsi kimi görünür. Göründüyü kimi, kiçikhəcimli şeir sətirlərində belə uşaqlara maksimum bilgi və mesaj ötürülür.

Təbrizdə “Bahardox” nəşriyyatında tanınmış maarifçi və naşir Əli Poladın “Türk ədəbiyyat və mədəniyyətində

gülüş, mizah və təniz” adlı kitabı çapdan çıxdı. Kitabda 600 Azərbaycanın yazarının əsərlərindən örnəklər verilib. Yeddi cildi əhatə edən bu toplu kitablarda ilkin folklordan başlamış, divan ədəbiyyatından tutmuş, çağdaş dövrümüzədək yaşayıb-yaradan şair, yazıçı və publisistlərin satirik əsərləri yer alıb. Hər bir kitabın səhifəsi fərqli rəsm əsərləri – Azərbaycanın məşhur satirik rəssamlarının al-əlvan vəsfləri ilə bəzədilib.

Kitabın naşiri Əli Polad “Satira, yumor-istehza deyil, vəziyyəti, durumu ustalıqla anladan bir vasitədir” başlıqlı ön sözdə yazır: “Məqsədimiz xalqımıza xas olan və onu bütün dövrlərdə və hər şəraitdə diri saxlayan, yaşadan və ruhdan düşməyə qoymayan gülüşü, yumoru bir yerə toplayıb yenidən xalqa qaytarmaqdır.

Nə sirdirsə, Təbriz orda doğulanların qəlbindən məkan və zaman baxımından ondan nə qədər ayrılıb uzaq düşsələr də, heç zaman çıxmır. Və çoxları da qələm, söz əhli olmasalar belə, sonralar mənəvi və maddi sərvətlər yaratmaqla xalqın qulluğunda dururlar. Dünyaca tanınmış ürək və böyrək cərrahı, üç ölkənin Tibb universitetinin məzunu, Paris Tibb Akademiyasının fəxri üzvü dr.Cavad Heyət də yalnız fiziki sağlamlığı deyil, xalqının mənəvi ehtiyacını da ödəmək üçün dil, ədəbiyyat kitabları yazdı, özəl bir dərgi çıxartdı. Ömrünün son günlərini Parisdə yaşayan Qulamhüseyn Saidi Təbrizsiz özünü həmişə qərrib sayırdı. Parisdə ana dilindən məhrum həmvətənləri üçün “lal” pantomimlər yazırdı. Okeanın o tayına mühacirət edən Nobel nominantı, ünlü yazar Rza Bərahəninin onlarla əsərini qoyaq bir kənara, tək elə “Dünyanı gəzib dolaşdıqdan sonra kəşf etdiyim “Təbriz” əsərinin adı nələr söylə-

mir... Siyahını uzatmaq olar. Əli Polad da dr.Cavad Heyət kimi ədəbiyyat adamı deyil, amma ədəbiyyat vurğunudur.

Əli Polad Azərbaycanı, Təbrizi heç zaman unutmur. Düşüncəsini, sərvətini, sevgisini Təbriz və təbrizlilərə həsr edir.

Təbiət Azərbaycan xalqından heç nəyi əsirgəməyib. Yer kürəsində mövcud olan on bir iqlimdən doqquz iqlim qurşağını, mənəvi gözəlliyi və bir də yüksək gülüş mədəniyyətini. Azərbaycan ədəbiyyatında satira, gülüş, mədəniyyətinin yaranması ümumtürk eposu və Şərq ənənəsi ilə bağlıdır.

Kitabın altıncı və yeddinci cildində verilən aşıq yaradıcılığı, dastanlar, xalq tamaşaları, məzəli Təbriz, Şəki və Molla Nəsrəddin lətifələri gülüş mədəniyyətinin qədimliyindən, xalqın özünü idarəsindən, müdrikliyindən xəbər verir. Epos təfəkkürü xalq oyunları, bayram mərasimləri, meydan tamaşasında özünü daha qabarıq göstərir. İranda yaşayan bir çox türk tayfalarının, o cümlədən Qaşqay, Xorasan türklərinin ədəbiyyat və folklorundan yumorlu səhi-fələrin verilməsi də çox təqdirəlayiqdir və kitabı oxunaqlı edir.

Dünyada yumorlu danışmaları ilə seçilən xalqlar var. Bolqarıstanda Qabrovo, Ukraynada Odessa, Azərbaycanda da Təbriz və Şəki yumorun gülüşün mərkəzləridir. Elə bir təbrizli çətin tapılar ki, duzlu, məzəli, sözü, lətifəsi ilə danışmış ətrafındakıları güldürməsin.

Gülüş mədəniyyəti xalqın özünüdərk mədəniyyətidir. Aristotelin bu fikri ilə razılaşmamaq olmur: “Gülüş insan münasibətlərinin ən qədim və ən dərin qatlarından süzülüb gəlib. Bütün canlı varlıqlar içərisində gülüş yalnız insana

məxsusdur.” Gülüş insanı insan eyləyən, onun insanlığını təsdiq edən başlıca amillərdən biridir. Klassik ədəbiyyatımız, folklorumuz heç zaman yumorsuz, gülüşsüz olmayıb, onlarsız ötüşməyib. Bunu kitabda ardıcılıqla izləmək mümkündür. Məhsəti Gəncəvidən, Saib Təbrizidən, Zəfər Ərdəbilidən, Mirzə İsmayıl Qasir, Məhəmməd Şəmduz, Ağa Məsih Şirvani, Mirzə Nəbi Əfəndidən tutmuş Mir Mehdi Şükuhiyə və başqalarına qədər.

Şifahi xalq ədəbiyyatımızda; bayatı, qoşma, dastan, atmacalar, zarafat, lətifə bol-boldur. Təlxəklərin dilində, çayxanalarda, bazarlarda, dükanlarda xalq böyük gülüş mədəniyyəti yarada bilib. Şərqdə müdrik şəxsiyyətlər kimi tanınmış Molla Nəsrəddin, Bəktəşi və Bəhlul Danəndə lətifələrinin misilsiz rolu olmuşdur.

Bəlkə də, yaşadığımız dünyada eybəcərlik olmasaydı, gülüş də, yumor da olmazdı. Azərbaycan təfəkkürü tarixində gülüş əsrlər boyu həm silah, həm də müdafiə vasitəsi olub. Ədalətsiz rejimə, xalqa zülm edənlərə qarşı qələmi silaha döndərən şairlər ustadları Sabir kimi “düzə düz, əyriyə əyri deyib”, həcv, satira yazıblar.

İranda və Azərbaycanda tarixən din faktoru həmişə güclü olub. Ana dilinin məktəbdə, ictimai yerlərdə yasaq olduğu dövrlərdə İranda yaşayan Azərbaycan türkləri mərsiyə deyə-deyə, övliya-peyğəmbərləri vəsf edə-edə dillərini qoruyub saxlaya biliblər.

Cənubi Azərbaycanda elə şairlər olub ki, digərlərindən fərqli olaraq, həm mərsiyə, həm də satirik şeirləri ilə (M.Ə.Ləli, N.Şərəfxani, H.Kərimi və b.) şöhrət qazanıblar. M.Ə.Rəsulzadə bu ziddiyyəti belə açıqlayırdı:

“Hər bir əməlin aksü'l-əməli olur. Təbiidir ki, müfrit dərəcədə ağlayan bir qövm daha çox gülmək də istər. İşdə bu ehtiyac, nevhə-gər olan Azəri şairlərini eyni zamanda hezel-Gu dahi etmişdir. Və qərribədir ki, o qədər rakik hissiyat-ı diniyyeyi müfrit bir surətdə təsir-yab edən və kariyerini “qan ağlatmaq” istəyən şairlər, eyni zamanda komiklik də edərlər. Azeri Türk şuarâsı həm hailə-nüvis, həm də mudhike-nüvisdirler”.¹

Cənubda satiranın inkişafı M.B.Xalxali, M.Ə.Möcüz, B.Abaszadə (Hammal), Ələkbər Haddad, İbrahim Zakir, Mirzə Hüseyn Kərimi, Müzəffər Dirəfşi kimi şairlərlə yanaşı, “Molla Nəsrəddin” dərgisi, Mirzə Cəlil və M.Ə.Sabir ənənəsi ilə çox bağlı olub. Akademik İsa Həbibbəyli yazır: “Bu da bir həqiqətdir ki, Cəlil Məmmədquluzadənin redaktorluğu ilə “Molla Nəsrəddin” jurnalının Təbrizdə nəşr olunan sayları Cənubi Azərbaycanda həm milli azadlıq düşüncəsinin dərinləşməsinə, həm də realist-satirik ədəbiyyatın imkanlarının genişlənməsinə güclü təkan vermişdir”.²

Molla Nəsrəddin ənənəsinin İran davamçıları XX əsrin əvvəllərində İran satira üslubuna xalq dilində işlənən sözlər, cümlələr, zərbi-məsəllər daxil etməklə onu formaya salıb. Sosial problemləri gündəmə gətirən bu yazılar bu gün də aktuallığını qoruyub saxlamaqdadır”.³ Təsadüfi deyil ki, ustad Şəhriyarın türk dilində yazdığı şeirlərdə göstərdiyimiz satirik ənənə güclü lirizm və kinayə ilə birləşir.

¹ Rəsulzadə Məmmədəmin. Seçilmiş əsərləri. Bakı

² Həbibbəyli İsa. “Kiçik hekayənin böyük ustadı, tənqidi-realist nəsrin dahi yaradıcısı”. “Varlıq” dərgisi, Ankara, 2019

³ Məmmədli Pərvanə. Cənubi Azərbaycan mətbuatı tarixi. Bakı, 2009, s.93

Sabir və Möcüzdən sonra davam edən satira ədəbiyyatı bəhs etdiyimiz sonrakı dövənlərdə də güclü oldu. Düşün-cələrin açıqca söylənmədiyi və yazılmadığı basqı və rep-ressiyaya məruz qalan bir toplumda fikirlərin ifadə edil-məsi üçün ancaq satira yolu qalırdı

Hüseyn Kəriminin “Rəngarəng”, Məcid Sabbağ İrani-nin “Çiğən Viğən” kitabları və Zöhrə Vəfayinin, Əli Əta-yinin qəzet və jurnallarda nəşr olunan şeirləri cəmiyyətdə-ki sosial-iqtisadi vəziyyəti, rejimin xalqa basqı və təzyiqlə-rini kəskin satira atəşinə tuturdu.

Mirzə Hüseyn Kəriminin şeirlərini bəzən Sabirinkin-dən ayırmaq olmur. Birində Çar Rusiyasının, digərində şah rejiminin siyasi mənzərəsi çılpəqlığı, gerçəkliyi ilə göstərilir. Hüseyn Kərimi səlafi M.Ə.Sabirin

*Şairəm, çünki vəzifəm budur, əşar yazım
Düzü düz, əyrini əyri edim izhar yazım,*

şeyrinə qarşılıq olaraq –

*Şairəm, şamü-səhər fikr edərəm, şeir yazaram
Acığın gəlsə də, gəlməsə də düz yazaram.¹ –*

söyləməsi Hüseyn Kərimiyə əsrimizin gerçək Sabiri demə-yə haqq verir.

Şair özəl olaraq təniz (İranda və Cənubi Azərbaycanda satiraya təniz deyilir – P.M.) və həcv ustası kimi daha çox tanınır. “H.Kəriminin yazdığı şeirlər istər yaşlı, istərsə də

¹ Hüseyn Kərimi. Rəngarəng. I cild. Tehran, s.23

gənc nəslin arasında çox bəyənilir və dildən-dilə dolaşır. Növ-hə və mərsiyələrlə yanaşı, yazdığı satirik şeirlər onu xalq arasında çox məşhurlaşdırıb. Belə ki, mərsiyə və növ-hələri ilə xalqı ağladan şair satiraları ilə onları güldürüb düşündürməyə vadar edib”¹.

“Bütün canlı varlıqlar içərisində gülüş yalnız insana məxsusdur.” (Aristotel). Hansı xalq özünə gülə bilirsə demək o, qüdrətlidir, ayıqdır. Belə bir fikir mövcuddur, yumorun kökündə eybəcərlik yatır, budağında gözəllik bitir. Gülüş xalqın özünə münasibət üsuludur.

Azərbaycan dilinə məxsus olan bəzi özəlliklər başqa dillərdə bəlkə də yoxdur. Bu fikir 7 yaşında kənddən Təbrizə gələrkən “Yeralmasının bahalaşmış qiymətinin kəllə çarxa çıxmasını görüb gülən, buna bədahətən şeir deyən, 14-15 yaşında olanda Xalxalının “Sələbiyyə” və Möcüzün divanı əlindən düşməyən, ana dilindən savayı üç-dörd dil bilən gözəl şair Nazir Şərəfxaniyə məxsusdur. Ona görə dilimizdəki özəlliklərdən biri də feillərin təsirini şiddətləndirmək, gücləndirmək üçün elə feillərin özündən yaradılan kəlmələrdir. Məsələn, şır-şır şırıldamaq, zır-zır zırıldamaq, hır-hır hırıldamaq və s. kimi. Ş.Nazir bunu bir şeirində əyani olaraq göstərir:

*Yar vurdu qəlbimə yara, hır-hır hırıldadı,
Göz yaşları üzərimə şır-şır şırıldadı
Hansı təbibə ərz eylədim şərhi-halımı,
Dizin qucaqladı, zır-zır zırıldadı.*

¹ Güneymizin çağdaş Sabiri – PMəmmədli. Sənət.az, Ədəbiyyat və sənət dərgisi, 3 may 2017

*Zahid də gördü ki, mən pis halə qalmışam,
Pişik kimi çəp-çəp baxıb, mır-mırıldadı.
Ağzın büzüb dedi, demədim əl çək,
Eşq əhlin görmürsən, hamı xır-xır xırıldadı.*

*Hey qırhaqır hədis oxudu, eşqi pislədi
Bahəm ərəbcə, farsicə qır-qır qırıldadı.
Vir-vir vırıldadı o qədər, bu eşqdən beynim ,
Beynim motor kimi dır-dır dırıldadı.*

*Axır dedim ki, səndə olsaydı bu eşqi-yar
Əqlin görərdim onda ki; - vır-vır vırıldadı.
Qaldı görərdin onda elə cəlzənəklər,
Rəflərə qalxanda qol-qıçın hamı cır-cır cırıldadı
Əqli görərdin onda ki; yar fir-fir firıldadı..¹*

Orta əsr sufi qəzəliyyatında geniş yayılmış cinas Azərbaycan poeziyasına da daxil olub. Özəlliklə xalq şeirində cinas qafiyə geniş yayılmışdır. Formaca eyni, amma mənaca müxtəlif sözləri təkcə tapmaq yox, həm də qafiyə kimi işlətmək böyük sənətkarlıq sayılır. Güney Azərbaycanda Nasir Peykzadə (Nəccaroğlu) “Cinas ustadı” adlandırılır. Nəccaroğlu Aşıq Ələsgərin yolunu gedib üç-dörd tərkibli cinaslardan şeirlərində ustalıqla istifadə edir:

*Çox bənzərsən huluğa sən
Yeməliidi hulu, ya sən*

¹ “Türk ədəbiyyat və mədəniyyətində gülüş, mizah və təniz”. Əli Polad. T.Bahardox, 2019

*Gözüm qalib güldə mənim,
Siz gül olun, gül də mən.*

*Gözüm qalib ceyran gözdə,
Sizə çatmaz ceyran göz də,
Küllü gözəllikdə sənin kimindi
Onun hüsnü birdi, səninki mindi
Gündə nazın çəksin sənin, kim indi,
Siz gəlsəz gül bitər yollarınızda.*

Nəccaroğlu şifahi xalq yaradıcılığında, ümumilikdə türk xalq inancın və mifologiyasında müqəddəs tutulan və geniş yayılmış “Qızıl alma” məfhumunu da şeirində cinas kimi verir:

*Qızıl almadı yarım,
Elə bil ki, qızıl almadı yarım.,
Alma aldı, qızıl almadı, yarım
Bəsləyibdi qızıl alma diyarım.*

*Sən özün almasan, özün almasan
Alsan al, alma, almasan
Sən özün almasan, özün almasan
Özün bil, alsan, al, almasan alma.*

Gülüş heç zaman qocalmır. Çünki əbədi gənclik, xoş ruhiyyə və sarsılmazlıq onun qoşa qanadlarıdır.

Rza Bərahəninin adı Azərbaycan oxucusuna çox tanış deyil. Kanadanın Toronto Universitetinin professoru R.Bərahəni İranda yeni ədəbi tənqidin banisi sayılır. Nobel

mükafatına dəfələrlə nominant olan Rza Bərahəninin əsərlərindən seçmələri tərtib və transliterasiya ilə, yaradıcılığından elmi oçerklə (ingilis dilində də daxil olmaqla) Pərvanə Məmmədli təqdim edir.

Kitab Təbrizin “Bahardox” nəşriyyatında çap olunub.¹

“Bərahəni əsərlərindən seçmələr” adlı yeni çapdan çıxmış kitab dünya şöhrətli mühacir yazarı Azərbaycan oxucularına yaxından tanıtmaq məqsədi daşıyır. Görkəmli rus yazıçısı V.V.Nabokov özü haqda yazırdı ki, başım ingiliscə, ürəyim rusca, qulağım fransızca danışır ... Bu sözləri Rza Bərahəniyə də aid etmək olar. Beyni farsca, ürəyi türkcə, qulağı ingiliscə danışan Rza Bərahəni.

Kitabda farsca, ingiliscə, az da olsa azərbaycanca yazan Rza Bərahəninin şeir və nəsr əsərlərindən seçmələr, araşdırmaları və müsahibələri yer alıb.

“Yurdumun sirləri” əsəri yazıçının doğulub boya-başa çatdığı Təbriz şəhərinə həsr olunub. Onun bütün əsərlərindən Təbrizin adı qırmızı xətlə keçir. Yazıçı əsərdə Təbrizin tarixi, mədəniyyəti, orada yaşayanların özəl xüsusiyyətləri, xarakterləri, məşğulluq sahələrini və s. qələmə alıb. Yaradıcılığı boyu Təbriz öz coğrafi mənasından çıxıb ədəbi mətnə çevrilir. Təbriz ədəbi kontektdə yaradılır.

“Yurdumun sirləri” əsərinin özəlliyi onun Azərbaycan gerçəklikləri ilə bağlı olmasındadır. R.Bərahəni Azərbaycan Milli Hökumətinin məğlubiyyətindən sonrakı Azərbaycan ortamının ağır və sıxıntılı vəziyyətini bədii lövhə-

¹ Rza Bərahəni əsərlərindən seçmələri. P.Məmmədlinin təqdimində. T.Bahardox, 2019

lərlə izah edir. Azərbaycan türklərinin acınacaqlı durumu və rejim tərəfindən əhaliyə edilən basqı və təzyiqlər bu romanda öz əksini tapmışdır.

Rza Bərahəninin “Ayazın cəhənnəm günləri” tarixi romandır. Bu əsərin baş qəhrəmanı Ayaz tariximizdə böyük iz qoymuş Mənsur Həllacın prototipidir. “Ayazın Cəhənnəm günləri” romanı Fransada böyük əks-səda doğurmuşdu. Bu kitab Fransada çap olunandan sonra ölkədə ən oxunan bestsellerlər siyahısına düşmüşdü. Tənqidçilər bu əsəri Jean Genet və James Joyce əsərləri ilə müqayisə edirdilər. Bir fransız rejissoru isə əsərin motivləri əsasında tamaşa səhnələşdirmişdi.

Ünlü Fransız yazarı və tənqidçisi Helene Sixousun bu romanı oxuduğu zaman gəldiyi fikirlər çox maraqlıdır: “Belə əsərləri oxumaq dözülməzdir. Yazarın iç dünyasından qaynayıb axan bu əsəri oxumaq insana işgəncə verir. Əsər mənə cəhənnəmin nə olduğunu yaşatdı. R.Bərahəninin cəhənnəmi gözəl və baxımlı bir saraydır, İran, Türk və Qərb arxivləri ilə doludur. Ensiklopedik bilgilər və xatirələr yığındır”.¹

“Azadə xanım və onun yazarı” əsərini tənqidçilər roman içində roman adlandırır. Əsərdə tarixin dərinliklərindən gəlib bu günlə səsleşən kültür, mif fraqmentlər, çeşidli məqamlarda təzahür olunur. Roman İranda postmodernizmin ən parlaq nümunələrindən biridir.

Rza Bərahəni fars ədəbiyyatının poetik axtarışlarından bəhs edərkən göstərir ki, onu zənginləşdirən, ədəbiyyata

¹ Jonh Leonard. Books of The Times. // «The New York Times». New York, 20 June, 1977

yenilik gətirən türklər olmuşdu. Bərahəniyə görə məsnəvi janrını fars ədəbiyyatına türklər gətiriblər”. Farslar kiçik bir sahədə, eyni mövzuda bədii cəhətdən bir-birindən fərqli və dolğun yazmağa üstünlük verirdilər, qəzəl də bu işdə onlara yarıyırdı, Türklərə isə bu çox dar gəlirdi. Onlar ucu-bucağı görünməyən çöllərdə at çapmağa alışmışdılar. Ona görə də şeirdə bir ucsuz-bucaqsızlıq yaratdılar. Fars dilində yazılan hansı bir əsəri versəniz oxuyan kimi deyə bilərəm: bunu türk yazıb, bunu fars. Müəllifin milliyyətini təfəkkür və üslubdan müəyyənləşdirmək o qədər də çətin deyil”.¹

Rza Bərahəninin bu müsahibəsindəki həqiqət ondadır ki, istər qəzəl olsun, istərsə də digər ədəbi formalar hamısında onu yaradan müəllifin milli kimliyi öz möhürünü vurur. Hər bir janrın inkişafında onu yaradan xalqla yanaşı, hətta başqa dildə də forma, janr öz milli düşüncə elementlərini yaşadır. Ona görə də fars şeiri, fars ədəbiyyatı həndəvərində Azərbaycan səpkisi, Azərbaycan üslubunun mövcudluğu fikrini irəli sürənlər haqlıdırlar.

R.Bərahəni də türk təfəkkürünü ədəbiyyatda inkişaf etdirən yazıçılardandır.

Nasir və publisist Şəhram Zəmani “Azərbaycan ədəbiyyatının sosiologiyası” adlı kitabında 1978-1979-cu illər İran inqilabından üzü bəri yazılan romanları sosioloji baxımdan araşdırır. Əsər aradan ötən 40 il müddətində yazılmış bütün nəsr əsərlərini qapsayır.

Yazar 42 illik zaman kəsiyini 4 bölümə ayırır:

¹ Rza Bərahəni əsərlərindən seçmələri. P.Məmmədlinin təqdimində. T.Bahardox, 2019, s.217

1. 1978-1979-cu illər İran inqilabından 1990 cı illərə (SSRİ-nin dağılmasına) qədər

2. 1990-cı illərdən İranda islahat dövrünün əvvəlinə qədər.

3. İslahat dövrü

4. İslahat dövründən sonra

Şəhram Zəmani SSRİ-nin dağılmasının etkisini Güneydə yaranan ədəbiyyatda araşdırmağa çalışır. Eyni zamanda ədəbi camiadə aparılan islahatın təsirini ədəbiyyat üzərində təhlilə cəlb edir.

40 ildə yazılan romanların hər birinin o dövrdəki siyasi durumla bağlılığını dəqiqliklə göstərməyə cəhd edir.

Tədqiqatçı araşdırmada Avropanın tanınmış ədəbiyyat nəzəriyyəçiləri Lüsüən Goldmən və Corc Lukaçın fikirlərindən faydalanır. Bu araşdırmada ədəbi camionin sənət zövqü və siyasi durumunun ədəbiyyatı necə yönəltməyinin şahidi oluruq.

Kitabda alınan nəticələrdən biri də budur ki, 1990-cı ildən yaranan modern ədəbiyyat dalğaları hələ şeirin uzun əsrlərdən bəri hökm sürən klassik formasını və məzmununu dağıtmaqla yanaşı, özünü keçmişdə çox az hallarda yazılmış roman, povest, hekayə, dramaturgiya kimi ədəbi növlərin nəsr janrında da sınaıyb.

Söz ardı olaraq onu da qeyd etmək yerinə düşər ki, Şəhram Zəmani həm də iki jurnalın təsisçisi və redaktorudur. Birisi, sosioloji, dil və ədəbiyyatla bağlı “Fərhəng Camiə” dərgisi, digəri isə sırf Azərbaycan ədəbiyyatı, özəlliklə nəsrilə bağlı olan “İmza” ədəbiyyat dərgisidir. Sonuncu dərgi öz səhifələrində əsasən nəsr, ədəbiyyat nəzəriyyəsi, ədəbi tənqid və müsahibələrə geniş yer ayırır.

Cənubi Azərbaycanda vaxtaşırı bizə az məlum olan orta əsr şairlərimiz haqda materiallara rast gəlmək olar. Belə şairlərdən biri də Əli Əsgər Dilrişdir. O, XIV əsrdə Təbrizdə yaşayıb-yaradıb. “Dilrişin qəzəlləri” adlı kitabda Təbrizli Əli Əsgər Dilrişin qəzəlləri toplanıb. Dilriş təxəllüsünü götürən Əli Əsgər Çorabçı ədəbi aləmdə təbrizli Dilriş kimi tanınmışdır. Ə. Dilrişin əsərləri həm öz dövrü, həm də sonrakı dövrlərdə oxunub dəyərləndirilmişdir. Təsədüfi deyil ki, böyük ustad şair Məhəmmədhüseyn Şəhriyar, Məşrutə dövrünün tanınmış şairi Əbdülhüseyn Xazin və bir çoxları onun şeirlərinə nəzirə və bənzətmələr yazmışlar. Əli Əsgər Dilrişin qəzəllərini Qulamrza Muxlis toplayıb çap etdirmişdir.

Ədəbiyyatın əsas vəzifəsi ana dilində yazmaq və onu işlək ədəbi dilə çevirməkdir. Bu gün Güneydə ədəbi dil problemi hələ də həll olunmayıb. Əvvəllər hərə bir ləhcədə, şivədə yazırdı. Bəzən kim hansı ləhcədə danışsın, elə də onu kağıza köçürürdü. Ləhcələrin çoxluğu və şifahi nitqdə onlardan istifadə təbii haldır. Lakin vahid ədəbi dil formalaşmalıdır. Bu zaman yerli, lokal dil dominant olmalıdır.

Güneydə son illərdəki yazılar Anadolu və ya İstanbul türkcəsində, Quzey Azərbaycan türkcəsində və ortaq türkcədə yazmağa cəhd edirlər. Son illər gənc yazarlar arasında Anadolu və ya İstanbul türkcəsində yazmaq ənənəsi daha çox yayılıb. Peyk televiziyası, sosial şəbəkələr bu işi daha da sürətləndirir.

Bu gün Cənubu Azərbaycan dil sarıdan özünəməxsusluğunu itirmə təhlükəsi ilə qarşı-qarşıyadır (İraq türklərinin taleyi onları da gözləyir). Məsələ orasındadır ki, İraq

türkmanlarının yazı və danışiq dilləri tam fərqlidir. Türk dilləri bir ailəyə mənsub olsalar da bildiyimiz kimi hər xalqın öz şivəsi var. Bir vaxtlar böyük ictimai xadim Ehsan Doğramacının oğlunun rektor olduğu Türkiyədəki “Bilkənd” Universitetinin qapıları İraqdan gələn öyrəncilər üçün açıq idi. Təhsil alıb ölkəyə dönən öyrəncilər yazıda ədəbi dil kimi artıq (əvvəlki kimi öz yerli dillərində ədəbi dilləri) Türkiyə türkcəsini istifadə edirdilər. Bu zaman yalnız danışiqda öz əvvəlki dillərini saxlamışdılar.

Bunu İraq türklərinin ünlü yazarları Nicat Kevseroğlu və başqaları da təsdiqləyir.

Ötən 2019-cu ilin mənzərəsi fonunda Güney Azərbaycanda olan ədəbi proseslə bağlı informativ fikir yaratmağa səy göstərdik.

Daha çox sayılıb seçilən yazarların əsərlərindən örnəklər verib, təhlil etməyə çalışdıq.

Gülbəniz BABAYEVA
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

ÇAĞDAŞ SATİRANIN MÖVZU VƏ İDEYA QAYNAQLARI

Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafında, milli-mənəvi dəyərlərin təşəkkülü və formalaşmasında, bəşəri hiss və duyğuların, insani münasibətlərin yaranmasında, işıqlı idealların və təmiz niyyətlərin gələcəyə, nəsildən-nəslə ötürülməsində, cahilliyə, nadanlığa, ədalətsizliyə, bütün mənfiliklərə qarşı mübarizədə satirik əsərlərin müstəsna rolu vardır.

Satirik əsərlərin əsasında sağlam, işıqlı niyyətlər, bəşəri ideyalar, gələcəyə böyük inam, inkişafa, tərəqqiyə çağırış ruhu dayanır. Satirik gülüşü doğuran cəmiyyətin, insan həyatının ictimai-siyasi, sosial və mənəvi gerçəklikləridir. Tarixin bütün mərhələlərində sənətkarla ictimai mühit arasındakı ziddiyyətlər, baş verən mühüm qlobal hadisələr şair və yazıçıların kəskin ruhlu satirik əsərlərində öz əksini tapmışdır.

Satirik şair və yazıçıların cəmiyyətdə müşahidə etdiyi və öz əsərlərində kəskin ittihamla üz-üzə qoyduğu belə mənfi tiplər, paradoksal situasiyalar, mənəvi eybəcərliklər, qüsurlar, sözün geniş mənasında bütövlükdə cəmiyyətin arınması, saflaşması prosesinə təkan verir və sivil inkişafın təminatçısına çevrilir. Satirik əsərlərdə gülünclük, mənəvi eybəcərlik üzərində köklənən bədii gülüş cəmiyyətin pozulmuş düzəninə bərpaşına, ləkəli batınının aşkarlanaraq üzə çıxarılmasına və sağlamlaşmasına stimül verir.

Bədii sözün fikir yükü, tutumu artdıqca satiranın da ədəbiyyatdakı mövqeyi möhkəmlənmiş, sağlam düşüncənin, saf mənəviyyatın və azad cəmiyyətin formalaşmasına güclü təsir göstərmişdir. Bu mənada satiranın çağdaş ədəbiyyatımızda və cəmiyyətimizdəki rolu danılmazdır. 2019-cu ilin ədəbi mənzərəsində satiranın da özünəməxsus yeri vardır. Belə ki, həm dövrü mətbuatda, həm də ayrı-ayrı şair və yazıçıların il ərzində çapdan çıxmış kitablarında bu janrdə yazılmış xeyli əsərlər vardır. Xüsusilə, “Ədəbiyyat qəzeti”ndə Fikrət Qocanın “Uşaq görür” (3 avqust 2019), Tahir Taisoğlunun “Çörəyin buynuzu”, “Fərq” (19 yanvar 2019), “Qiymətli bıçaq”, “Tamah ovçusu” (20 aprel 2019), “Qonşu ittihamı”, “Doktor Nəriman”, “Hərənin bir ömrü” (21 sentyabr 2019), Atababa İsmayıloğlunun “Qırmızı işıq”, “Bir zəngin”, “Mənim tənqidçi dostum”, “Maaş günü”, “İşlər belə gedərsə”, “Əndirabadi”, “And içirdik”, “Oğlum Elşənə”, “Dostlarıma”, “Batıb gedirəm”, “Qapazdır”, Arzu Əsədin “Və nida” (N.Paşinyana cavab, 19 oktyabr 2019) şeir və poemaları dərc olunub.

Şair Fikrət Qocanın “Uşaq görür” şeiri yalanla həqiqətin, halalla haramın paradoksallığı, qarşılaşdırılması fonunda qələmə alınmışdır. Didaktik mahiyyətli bu nəzm parçasında uşaqların tərbiyəsində valideynlərin müstəsna rolu ön plana çəkilir. Şair bir həqiqəti nəzərə çatdırır ki, övladın tərbiyəsində valideynlərin ailədə və cəmiyyətdəki dünyəvi baxışları, onların uşaqlara nümunə olması inkarolunmazdır. Təbii ki, körpə göz açdığı ailədə halallıq, doğruluq və yaxud əksinə yalançılıq, haramlıq görürsə, bir

sözlə, nəyi müşahidə edirsə, onu da əxz edir. Yəni, şairin qənaətinə görə, “ot kökü üstə bitər” məsəli özünü doğruldu:

*Uşağa dedilər:
yalan danışma,
yalan demə!
Uşaq böyüdü yalannan,
ağlı kəsəndən,
söz qanandan.
Gördü oğurlayıb evə daşıyırlar,
Yeyirlər, yedizdirirlər, yaşayırlar.
Sonra da deyirlər:
Bala, haram yemə!
yalan demə!*

Şairin “Yuxarıda hər şeyi Allah görür ha!!! – nidası bütün bəşəriyyəti haqqa, ədalətə, doğruluğa, öz övladlarına əsl nümunə olmağa çağırışı kimi səslənir.

Azərbaycan ədəbiyyatında Qarabağ mövzusu həm poeziyada, həm nəsrdə, həm də publisistikada aparıcı rol oynayır. Bu baxımdan satirik poeziyada da o, bir prioritet mövzuya çevrilmişdir. Ermənistanın başabəla baş naziri N.Paşinyanın sərsəm bəyanatlarına Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, cənab İlham Əliyevin tutarlı cavabı Arzu Əsədin “Və nida” (N.Paşinyana cavab) satirasında öz əksini tapıb. Bu, şairin düşmən qüvvələrə tuşlanmış kəsərli və sərrast satirik ittihamlarıdır:

*Deyil sənin nəsibin, deyil sənin hünərin
Əlli milyonluq xalqın ruhuna nöqtə qoymaq!
Verməyincə canını bu xalqın son nəfəri,
Qarabağ sənini deyil, səninki olmayacaq!*

Şair satirada erməni xislətinin min illərdir xəyanət üzərində kökləndiyini, torpaq hərisliyini, qəsbkarlığını satirik bir dillə ifşa edir. Şeirdə əsrlərlə bu çirkaba bulaşan ermənilərin imperiyaya arxalandığı, onların qanlı əlləri ilə bu istilaları həyata keçirdikləri qəzəblə, nifrətlə qamçılandır.

Şair milyonların azadlıq hayqıran səsinin vulkan kimi püskürəcəyini, nifrətdən, qəzəbdən yoğrulmuş bu vulkanın qarşısında erməni mənfurlarının məhv olacağını üsyankarlıqla bəyan edir:

*Milyonlar ayaqdadır, milyonlar hazır durub,
Milyonlar qurban gedir o günün gəlməsinə.
Azərbaycan-çırpınan əlli milyon nidadır
Ali Baş Komandanın bir “Hücum” kəlməsinə!
Nəsillər gömüləcək, nəsillər doğulacaq,
Keçmiş, bu gün, gələcək-bir nöqtəyə dolacaq.
Ya mənim məzar daşım, ya bayrağım olacaq –
Qarabağın bağına o Nida qoyulacaq!*

Şair Ayaz Arabaçının “Uzaqlar yaxın olsa... (2018) şeirlər kitabında müəllifin müxtəlif mövzuda qələmə aldığı dərin ictimai-fəlsəfi, iqtisadi sosial, reallıqları əks etdirən satirik şeirləri yer almışdır. Ayaz Arabaçının satirik şeirlərinin əksəriyyətində tərəfi ittiham, qorxaqlıq, acizlik, ta-

mahkarlıq, biganəlik kimi mənfi hissələrin qabardılması ana yurdun hər qarışını göz bəbəyitək qorumaq hissindən qaynaqlanan, şair qəlbinin yanğısını ifadə edən narahatlıqdan yaranır:

*Vətən qətl olundu imam Söyüntək,
Qalmadı ümidi yerdə göyün, tək,
Çoxaldı hardansa pərpətöyüntək,
Gah nala, gah mixa vuran kişilər.*

Əlbəttə, şairin bu ağır ittihamları, tənqid hədəfinə çevirdiyi laqeyd insanları satira atəşinə tutması anlaşılındır. Çünki Qarabağsız Azərbaycan sinəsindən dərin yaralar açılmış bir varlığa, köksünə dağ basılmış dərddli anaya bənzəyir. Bu ağırlı məqamları bütöv yaradıcılığının əsas leyt-motivinə çevirən şairin:

*Gedib Qarabağı ala bilməsək,
İlahi, göylərdən daşını burax,*

çağırışları hər bir Azərbaycan vətəndaşına ünvanlanan, onları doğma Qarabağı mənfur ermənilərdən xilas etməyə səsləyən vətəndaş yanğılı bir şairin azadlıq səsidir.

Şairin yana-yana izhar etdiyi bu satirik personajlar Vətən taleyinə biganə qalan tiplərin ümumiləşmiş obrazı kimi təqdim olunur, sərrast, sərt deyilmiş kəskin ittihamların hədəfinə çevrilir.

İllərlə qələbə xəbəri gözləyən, özü də bu anı yaxınlaşdırmağa can atan şairin səbr kasası dolub:

*Ağladı hər dinəndə Qarabağ üstə dillər.
Qolumuzu sallayıb oturduq neçə illər.
Sağda şəhid qəbiri, solda şəhid qəbiri.
Evdə şəhid qəbiri, yolda şəhid qəbiri.
Allah kəssin səbiri.*

Bütün bunlar satira deyil, ictimai tənqid olsa da, təkcə şairin deyil, hər bir Vətən övladının gəldiyi qənaət, son nəticə və artıq “bəsdir” – deyə düşünən beyinlərin qələbəyə çağırış nidasıdır.

Şair satirik şeirlərində haqqın, ədalətin, düzlüyün tərəfdarı olduğunu bəyan edir, fəqət doğrunu söylədiyi üçün ağır mənəvi zərbələrlə üzləşir.

Ayaz Arabaçının satiralarında yalançılıq, riyakarlıq, saxtakarlıq, ikiüzlülük, biganəlik kimi qeyri-insani xüsusiyyətlərin ifşası da mühüm yer tutur:

*Susuruq naləyə, haraya baxıb,
Susuruq ağrıya-yaraya baxıb,
Qızara-qızara qaraya baxıb-
Ağ demək elminə yiyələnmişik.*

Şair satirada, hətta əlillərin belə payını mənimsəyənləri ifşa edərək, insanlıq adına ləkə olanların vaxtilə ustad Mirzə Cəlilin də əsas tənqid hədəfinə çevrilməsini xatırladaraq deyir:

*Tapdayıb haqqını şilin, əlilin,
Qapırıq payını neçə zəlilin.
Goru nurnan dolsun Mirzə Cəlilin,
Lağ demək elminə yiyələnmişik.*

Ayaz Arabaçının satiralarında insanların gündəlik qayğıları, ağır yaşam tərzi, maddi sıxıntısı, sosial vəziyyəti də dövrün reallıqları kimi təqdim olunur. Bu mövzulu əsərlərdə bəzən satirik ifşa üslubu zərif eyhamlı yumorla sintez şəklində özünü göstərərək harmoniya yaradır:

*On-on qayğısı var, beş-beş artımın,
Dərdinə dərman yox qurd ulartımın,
Papağı boş qalsın maaş kartımın,
Bizi üçcə gün də saxlaya bilmir.*

Şairin yaradıcılığında vəzifə düşkünləri, pul hərisləri, yüksək mənsəbə sahib olduqdan sonra insanlara həqarətlə baxan özündən müştəbəhlər qəzəblə qamçılanır.

Ayaz Arabaçının satiralarında bütün ömrünün mənasını pul, sərvət toplamaqla, saraylar, villalar tikməklə keçirən tamahkarlar cəmiyyət üçün yararsız varlıqlar hesab edilir. Yalnız öz mənafeyini güdən belə mənsəbpərəstlərin yararsızlıqları göz önündə canlandırılır:

*Bircə dəstə göyərti
Səndən qat-qat bahadı,
Ən dəyərsiz, ən qara
Pul ömrü yaşayırsan.
Palaz ömrü sürürsən
Çul ömrü yaşayırsan,
Gör bir hansı əsrdə
Qul ömrü yaşayırsan.*

Tahir Taisoğlunun satirik şeirlərində təbiətlə cəmiyyətin harmoniyasından yaranan fikirlər yükü qüvvətvericidir. Şairin “Filankəsin çörəyinin buynuzu var (Anamın sözü)” adlı müdrik, əsrlərin sınağından çıxmış deyimi ilə qələmə aldığı “Çörəyin buynuzu” şeiri haqq söylədiyi üçün dili kəsilən anlamını özündə ehtiva edən ibrətamiz və hikmətli bir həyat təcrübəsinə söykənən maraqlı poeziya nümunəsidir:

*O vaxtı tez-tez buynuz göstərdiyi üçün
Veriblər suyunu, aşını
Kəsiblər o qoçun başını.
Ətini də şişə çəkiblər.
Hamıya görk olsun deyə
Buynuzların da asılqan düzəldiblər.*

Şair insana məxsus keyfiyyət və əlamətləri, yaşam tərzi, mübarizliyi, cəsarəti qoçun timsalında reallaşdırıb və bu xüsusiyyətləri onun üzərinə köçürüb. Əslində qorxmaz, cəsur, mərd insanların acınacaqlı aqibəti bu obrazda qərarlaşıb. “Hamıya görk olsun” xəbərdarlığında da bu fikir sətiraltı mənada, metaforik şəkildə oxucuya çatdırılır. Şair göstərir ki, sanki “döyüşən, şaqqaşaraq salan, aşıb-daşan buynuzlar deyilmiş bunlar...”. İndi “kişilərin pencəyinin, qadınların örpəyinin asılqanı”na çevrilən qoçun buynuzunun təsviri tərəqqidən tənəzzülə gedən insanın faciəli taleyinin simvolu kimi canlandırılır.

Tahir Taisoğlunun “Fərq” şeirində də “Buynuzlu qoç” şeiri üçün xarakterik olan simvollardan istifadəyə üstünlük verilmişdir. Şair iki fərqli xüsusiyyətə malik olan ilan

timsalında yalnız pis əməllərlə məşğul olan, şər xislətli insanların portretini sözlə rəsm edir, onları müqayisələr, paralellər əsasında oxucuya tanıtdırır:

*Götürəndə hər ikisi yamandı-
adam sancandı
qana zəhər qatandı.
Nəbadə hansınasa rast gələsən.*

Şair hər iki “ilan”ı (əslində insanı – G.B.) birləşdirən ümumi, ortaq cəhətləri ifşa etməklə, bütövlükdə, cəmiyyətdə eyni əqidəli, şərin dəyirmanına su tökən insanların xarakterini verməyə çalışmışdır. Bununla belə, bu şər qüvvələrin özünəməxsus, fərdi cizgilərini açmaqla şair oxucuda tam aydın təsəvvür yaradır və onların hansının daha qorxulu olduğunu göstərir.

Tahir Taisoğlunun satirik poeziyasında tipik xarakterlərin, mənfi obrazların daxili aləmi müəllifin qeyri-adi bənzətmələri, bədii təsvir və ifadə vasitələrinin orijinallığı fonunda aşkara çıxır:

*Onun xisləti, nəfsi
qatlama bıçaq kimidir.
Açılır, kəsir-tökür, qan axıdır.
Hələ qabağını alan yoxdur axı.
Sonra qatlanır, girir, uzanır öz içinə.
Yatır rahatca –
Heç nə deyil vecinə.*

Şair bəd əməllər daşıyıcısı olan insanın xislətindəki daxili rahatlanmanı onun öz funksiyasını, yəni “kəsib-töküb, qan axıtdıqdan” sonra baş verdiyini kəskin ironiya və sarkazmla təsvir edir. Müəllif bu cür əqidə sahiblərini, “düyməli bıçaq” adlandırır. Ona görə ki, belə mənfi tiplərin iradəsi “düyməli bıçaqlar” kimi başqasına tabedir, öz-gələrin diktəsi ilə düyməsi basıldıqda hərəkətə keçir və qarşısındakını məhv edir. Özünün şəxsi qənaəti, fikri və əqidəsi olmayan bu cür məsləksiz antipodlar harınlaşmış insanların buyruq quluna çevrilir və onların əmrini icra edirlər. T.Taisoğlunun “Qonşu ittihamı” satirasında tənqid hədəfi birbaşa şairin görüb tanıdığı, xarakterini bildiyi bir personajdır:

*Sidqi sivrilmişdi ondan hamının,
Yığa bilmirdilər daha ipini.
Şeytan yuvasına daş daşıyırdı.*

“Düşmən sapandını boş qoymamaqçün” tələsən bu bədxah başdan-başa şər-böhtan üzərində köklənmiş şeytan xislətli bir varlıqdır. Bütün cəmiyyətə qarayaxmalarla, böhtanlarla zərbə vuran belə məkrli, hiyləgər, yalançı və riyakarlar insanlıq adına ləkədən başqa biş şey deyildir.

Şair Əlisalam Bağirovun “Satirik şeirlər” kitabı çapdan çıxmışdır. Kitabda şairin Sabirsayağı yazılmış satirik şeirləri toplanmışdır. Bu satirik şeirlərdəki ictimai və fəlsəfi məzmun oxucunu dərinədən düşündürür. Ə.Bağirovun satiralarında M.Ə.Sabirlə yanaşı, “Kirpi” jurnalının əsas yaradıcılarından olan Rüfət Əhmədzadənin də satirik ruhu, ifadə tərzini duyulur. Şair vətəndaşı olduğu cəmiyyətdəki

daxili aşınmaları, eybəcərlikləri, nöqsan və çatışmazlıqları, qanun pozuntularını satirik bir dillə oxucuya çatdırır və ədalətin bərqərar olmasına səsleyir.

Ə.Bağirovun satirik şeirlərində elm və təhsil məsələləri, insan və cəmiyyət, övlad tərbiyəsi, mənəvi-əxlaqi dəyərlər, sosial problem və qayğılar, əliəyrilik, rüşvətxorluq, biganəlik, süründürməçilik, məmur özbaşınalığı, tamahkarlıq kimi mənfi hallar, cəmiyyətə zidd özbaşınalıklar tənqid hədəfinə çevrilir.

Şairin “Oxumurlar sənə nə” şeirində Sabir satiraları üçün səciyyəvi olan məzmun, ideya, forma və struktur bənzərliyi diqqəti cəlb edir:

*Nə deyirsən, uşağım gün keçirir, dərs oxumur?
Sözə baxmır, dəyişib, çox olubdur tərs, oxumur.*

Şair müqayisələr, paralellər əsasında keçmişlə indinin fərqiini yaxşıya deyil, pisə, mənfiyə meyilləndiyini, elmə, təhsilə, məktəbə münasibətin dəyişdiyini biganə, əyləncəyə daha çox meyil edən, savadsızlığa can atan şagirdlərin timsalında tənqid edərək, cəmiyyəti bu mənfi tendensiyaya qarşı barışmaz mövqedə dayanmağa və daha aktiv mübarizəyə səsleyir.

Ə.Bağirovun satirik yaradıcılığında ata-övlad qarşılaşdırılması, yanlış tərbiyə, əxlaqi dəyərlərin itirilməsi, valideyn-övlad münasibətlərindəki zəif və neqativ hallar, övladını müftəxoruğa, tənbelliyə, rüşvətxoruğa “mən salim olum” prinsipi ilə yaşamağa istiqamətləndirən ata və analar tənqid hədəfinə çevrilir. Cəmiyyət üçün yararsız vətən-

daşlar böyüdən və yetişdirən belə tiplər şairin tənqid hədəfinə tuş gəlir:

*Qəm yemə, işlər düzələr, ay oğul,
Al pulu yığ cibinə lay-lay, oğul.*

Şairin “Dədəmə”, “Qazandı ibrət dədəm”, “Gəl olaq əlbir bala”, “Avtoşdu mənim balam”, “Müasir atanın görmək istədiyi qızı”, “Nəsihətə ehtiyacılı ananın qızı”, “Atanşiklik edir balam”, “Dollar dərdli balam vay”, “Bəlkə cipdə oldum rolda”, “Ağsaqqal” satiralarında öz övladını var-dövlətə, tamahkarlığa, rüşvətخورluğa, əliəyriliyə, şan-şöhrətə, tənbelliyə, ətalətə, süstlüyə, biganəliyə sürükləyən satirik ata obrazı ilə qarşılaşırıq. Eyni zamanda ata-ananın adından sui-istifadə edən, onlara güvənərək şəər işlərlə məşğul olan, haram yollarla, rüşvətlə qazanılmış valideyn var-dövlətilə qürur duyan, bahalı maşınlarla, villalarla öyünən mənəbpərəst, şöhrət düşkünü olan övladlar satirik eyhamlarla, Sabirsayağı tipin öz dili ilə özünü ifşa üsulundan istifadə yolu ilə tənqid atəşinə tutulur. Varlı ilə yoxsulun, aqillə cahilin, arxalı ilə kimsəsizin, əliəyriliklə doğruluğun, tamahkarlıqla toxgözlüyün, bütövlükdə xeyirlə şəərin bir araya gəldiyi paradoksal cəmiyyətin sarkazma yüksələən ifşası bu satiraların əsas leytmotivinə çevrilir və müəllif fikrini açıq-aşkar oxucuya çatdırır. Şair satiralarında öz həmvətənlərinə nəyin yaxşı, nəyin pis olduğunu anladır.

Ə.Bağirovun “Dədəmə” şeiri Rüşət Əhmədzađənin eyni adlı şeirinə nəzirə şəklində qələmə alınmışdır:

*Cipimi hər ad günümdə dəyişib təmtəraqla,
Qəlbimi sındırmayıb bir dəfə də qaşqabaqla.
Başıma qızıl töküüb vaxt olub ki, o, tabaqla,
“Canı dildən demişəm mən, hər dəfə can dədəmə,
Məni lap nazir edər, versələr imkan dədəmə.”*

Yazıçı-publisist Fazil Güneyin 2019-cu ildə çapdan çıxmış “Hər daşın altında bir tarix batır” kitabında 36 felyetonu və 35 pamfleti yer almışdır. Fazil Güney öz satirik yazılarını “Ədəbiyyat” və “Respublika” qəzetlərində, “Kirpi” jurnalında çap etdirmişdir. Yazıçının bu kitabında toplanan felyeton və pamfletlərində Mirzə Cəlil, Üzeyir Hacıbəyli kimi böyük söz sahiblərinin yaratdığı ənənələr uğurla davam etdirilir. Azərbaycan ədəbi və ictimai fikrinə misilsiz xidmətləri olan dahi yazıçılarımızın mövzu, ideya, dil və sənətkarlıq bacarığından məharətlə yararlanan Fazil Güneyin publisistikanın aparıcı janrlarında qələmə aldığı felyeton və pamfletlərində həm yaşadığımız cəmiyyətin aktual problemləri, nöqsan və çatışmazlıqları açıqlıb göstərilir, həm də dünyada gedən mühüm qlobal hadisələrə Azərbaycan yazarı rakursundan münasibət bildirilir. “Molla Nəsrəddin” jurnalında fanatizmin, xurafatın ifşası aparıcı mövzulardan olduğu kimi, F.Güneyin yaradıcılığında da yalançı və fırldaqçı mollaların ifşasına mühüm yer verilir. Yazıçının “Qəbiristanlıq milçəkləri” felyetonunda “Yasin” oxumaq üçün mübahisə edib, dava-dalaş salan mənəsbəpərəst mollalar tənqid hədəfi seçilir: “Qəbiristanlığa yenincə girmişdim ki, on-on beş kişi üstümə töküldü, hərəsi bir yandan köynəyimim ətəyindən yapışdı. Yaxamı onların

əlindən güclə qurtardım. İstər-istəməz yadıma rəhmətlik Məşədi İbadın hambal çağırması düşdü”.

Ən acınacaqlısı da burasındadır ki, vaxtilə başqa peşələrdə çalışıb pul qazana bilməyənlər qəbiristanlığı gəlir mənbəyinə, eys-ışrət məclisinə çevirərək sərxoşluqla məşğul olurlar. Bütün bu real mənzərələr felyetonda ironik bir tərzdə, sətiraltı eyhamlarla ifşa edilir. Yazıcının “Konsert birliyində konsert” felyetonunda da məscidlərin “Azərbaycan Konsert Birliyində” verilməsi, toy üçün xanəndə axtarışında olan bir şəxsin qərribə mənzərələrlə rastlaşması, mədəniyyət sahəsindəki boşluqlar və özbaşınalılıqlar tənqid hədəfinə çevrilir. Fazil Günəyin felyetonlarında ictimai-siyasi mövzulardan başlamış ailə-məişət problemləri, milli-əxlaqi dəyərlərə münasibət məsələsi, sosial sahələrdəki nöqsanlara qədər bütün məsələlərdən söhbət açılır. Yazıcının müxtəlif xarakterli personajları dövrünün ayıq-sayıq “qəhrəman”larıdır. Onlar sərxoşluqda, əliəyrilikdə, saxta-karlıqda, tamahkarlıqda, yalançılıqda, biganəlikdə ad çıxarmış “mahir” iş adamlarıdır. Bu baxımdan “Fırıldaq aləmində daha bir yenilik” felyetonundakı Gəvən Həsi (Gəvən boyaq bitkisi – G.B.) obrazı diqqəti cəlb edir. Saxta yollarla pul qazanmaq üçün dəridən-qabıqdan çıxan bu fıırıldaqçının təqdimatında onun özünəməxsus cizgiləri açıq-aşkar görünür: “Hərəni bir arzu yaşadır, o isə yaşayırdı ki, çoxlu pul qazansın və heyfsilənirdi ki, niyə XIX əsrdə - camaatın avam vaxtında doğulmayıb. İndi hamı ayıqdır. Nə “Pir” hekayəsindəki Əhməd kimi yerin deşiyindən pul çıxarmaq, nə də Şeyx Nəsrullah təki ölümləri diriltmək olur”. “Fırıldaq aləmində novatorluq” edən Gəvən Həsən saxta algı-satqı sənədləri ilə istehsal etmədiyi gəvən yağı-

nın 11437 manat pulunu mənimsəyir və sonda “klassik” bir üsuldan istifadə edərək anbarı yandırır. Lakin yazıçı göstərir ki, o, öz saxtakarlığının qurbanına çevrilir, həbs olunur.

Fazil Güneyin ailə-məişət mövzusunda qələmə aldığı “Qəmin kəm, yeznə”, “İkiarvadlılığın səfası və cəfası”, “Kiçik toy”, “Aramız niyə dəydi”, “Necə qabaqcıl oldum”, “Dadaşbala dad axtarır”, “Ad günü, yoxsa...”, “Bizi utandırdılar”, “Qeyrət məsələsi” və başqa felyetonlarında cəmiyyətdə tez-tez rast gəldiyimiz gündəlik qayğı və problemlər yumoristik və satirik bir dillə oxucuya çatdırılır. Fazil Güneyin bu tipli felyetonlarında da mollanəsərəddinçilərin, xüsusilə də Cəlil Məmmədquluzadə, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev və Mir Cəlal Paşayevin satirik əsərlərinin ruhu və təsiri duyulur. Yazıcının “Mənzil almağın dolayı yolları” felyetonu bu baxımdan daha səciyyəvidir. Mir Cəlal yaradıcılığına xas olan lakoniklik, incə eyham, satirik tərz, dərin mənə tutumu felyetonun başlıca məziyyətləri kimi diqqəti cəlb edir.

Fazil Güneyin “Tuta bilmədim” felyetonunda isə Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin “Bomba” novellasının təsiri aydın duyulmaqdadır. Felyetondakı Hüsüqulu obrazı (polis) çağdaş dövrümüzün Kərbəlayı Zalı kimi Kubinkada alverçi axtarışındadır. Fazil Güneyin “Sonrakı ağıl” pamfleti dövrün ağırlı probleminə – Qarabağ məsələsinə həsr olunub. Əsərin epigrafında üç önəmli müdrik fikir əksini tapıb: 1. İtnən yoldaşlıq eləsən də, çomağını yerə qoyma (Atalar sözü); 2. Heyvan heyvanlığı ilə yol gedərkən bir yerdə yığılanda dəxi bir də yığıldığı yerdən getməyib yan keçir... Sən ki, Allaha şükür, insansan!... (Mirzə Cəlil);

3. Musurmanın sonrakı ağılı mənim olaydı (Erməni arzusu). Pamfletin mövzu və ideyasında, süjet və kompozisiyasında bu üç müdrik kəlam öz bədii həllini tapır. Müəllif həmişə bizə kin-küdurətlə, yuxarıdan aşağı baxan ermənilərin azərbaycanlıları avam və sadələvh hesab etmələrini, fitnə-fəsadla ocaq başına keçmələrini acı bir təəssüf hissi ilə xatırladır. Hətta bir para nazirlərin, müdirlərin kabinet və seyflərinin açarlarını ermənilərə etibar etməsini, əksinə ermənilərin İrəvanda bir nəfər azərbaycanlıni vəzifəyə yaxın qoymaması faktlarını dövrün reallıqları, nankor qonşularımızın xəyanəti və məkrli siyasəti kimi satirik şəkildə əks etdirir. Bütünlüklə ermənilərin zaman-zaman davam etdirilən planlı siyasəti felyetonda faktların dili ilə açıqlanır: “Bizi avam sayırlar, ona görə ki, biz 1905, 18-20, 46-48-ci illəri unutmuşduq, çomağı əlimizdən yerə qoymuşduq. Gözümüzün qabağında çörəyimizi yeyib, ocağımızın qırağında əleyhimizə işləyiblər, amma biz fil qulağında yata-yata, eşitməməzliyə vurmuşuq”. Pamflet belə bir sonluqla tamamlanır: “Həriflər qorxurlar ki, sonrakı ağılımızdan istifadə eləsək, daşnakların külli-Qarabağda izi-tozu qalmaqacaq”.

Fazil Günəyin yaradıcılığında beynəlxalq aləmdə baş verən ictimai-siyasi mövzulu publisistik əsərləri də mühüm yer tutur. Yazıcının “Mollalar tək qalacaq” felyetonunda İran və Yaponiya dövlətləri satirik bir şəkildə müqayisə edilir. İki şəxsin dialoqu əsasında qurulan mükəllimədə “adambaşına mollaların sayına görə” “dünyada birinci yeri tutan” İranın yanlış siyasəti sətiraltı eyhamla, ironiya ilə tənqid edilir. Müəllif kinayəsi felyeton boyu kəskin sarkazm səviyyəsinə yüksəlir.

Yazıçı felyetonu insanı dərindən düşündürən belə bir fikirlə bitirir: “Vallah, belə getsə, dəxi İranda ağıllı-başlı adam qalmayacaq. Qırılan qırılacaq, sağ qalanı qaçacaq, axırda mollalar tək qalacaq”.

2019-cu ildə “Ədəbiyyat qəzeti”ndə maraqlı satirik hekayələr dərc edilmişdir. Vaqif İsaqoğlunun “Molla Qara” (20 iyul, 2019), Murad Köhnəqalanın “Burjua ilə toq-quşma” (2 fevral 2019) Həcərin “Dəli Güldəstə” (21 noyabr 2019), Kamran Nəzirinin “İkinci nəfəs” novellası (23 dekabr 2019), Xeyrəddin Qocanın “Elan”, “Poçt qutusu”, “Cəhənnəm istəyən yoxdur...”, “Demokratiya”, “Nə qədər otlayasan?”, “İki qadının söhbəti”, “Fikrini dəyişdirdi”, “Vəzifə şirin şey imiş” felyetonları (28 dekabr 2019) ictimai və sosial həyatımızdakı bəlaları, mənfilikləri, cəmiyyətdə baş verən neqativ hadisələrin əsl kökünün haradan qaynaqlandığını göstərən satirik nəsr nümunələridir.

Yazıçı Vaqif İsaqoğlunun “Molla Qara” hekayəsi bədi mündəricəsi və sənətkarlığı ilə daha çox diqqəti cəlb edir. Müəllif Azərbaycan ədəbiyyatında klassik hekayə ənənəsini bu yığcam, lakonik nəsr əsərində uğurla davam etdirmişdir. Cəlil Məmmədquluzadə, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Yusif Vəzir Çəmənəminli, Mövlud Süleymanlı nəsrinə üçün xarakterik olan simvolikalardan yerli-yerində və məharətlə istifadə edən yazıçı ilin satirik nəsrinə yeni bir çalar əlavə etmişdir. Hekayədə həm realist nəsrimizə xüsusiyyətləri, həm də xalqımızın zəngin folklor elementləri üzvi şəkildə birləşdirilmiş və cəmiyyətin xeyirdən-şərə doğru istiqamətlənməsi qara və qırmızı rənglərin simvolallaşdırılması ilə açıqlanmışdır. Yazıçı dəyişən insanların psixologiyasındakı ziddiyyətlərin cəmiyyət-

dən qaynaqlandığını süjet boyunca müxtəlif xarakterli obrazların timsalında açıb göstərə bilmişdir. Vaqif İsaqoğlunun ustalıqla yaratdığı Molla Qara obrazı baş verən hadisələrin mərkəzində dayanan tipik mənfi xarakter kimi oxucunun diqqətini cəlb edir. Əsərdə baş verən bütün hadisələrin səbəbkarı kimi təqdim edilən bu obraz oxucunu dərinlən düşündürür, onu bu məqama çatdıran cəmiyyətin eybəcərliyinin şahidi olur və insanı belə bir sual düşündürür: görəsən insanları xeyirxahlıqdan bədxahlığa sürükləyən səbəb nədir? Əsər boyunca bu sualın cavabı axtarılır. Yazıçı rənglərin rəmzi mənasını insan taleyi ilə əlaqələndirir və bu simvolikanın onların yaşam tərzinə təsirini, yaxşılıqdan pislərə doğru dəyişməsinə şərtləndirən funksiyanın daşıyıcısına çevrilməsini ustalıqla açıb göstərir. Hekayəyə təsadüfən “Molla Qara” adını verməmişdir. Əsərin əvvəlində onun portretini yaradan müəllif süjet xətti boyunca baş verəcək hadisələrə bir növ zəmin hazırlayır: “Mollanın təkə saqqalı qara deyildi, başındakı buxara papaq da, əynindəki şalvar da, əlində oynatdığı təsbeh də qara rəngdə idi. Adama elə gəlirdi ki, bu qara geyimli, qara təsbehli molların içi də qapqara rəngə boyanıb”. Adı da əməlləri kimi qara olan Molla Qara qırx il kəndin nüfuzlu müəllimi olmuş, xalq arasında “tarixin atası” adını almışdı. Ancaq onun birdən-birə bu sevimli peşəsindən əl çəkib mollalığa keçməsi hamıda təəccüb hissi doğurur. Kənd ağsaqqalı, 97 yaşlı Məhəmməd kişi bu xəbəri eşitdikdə “qorxuram ki, bunun bir xətası çıxsın”, – deyərək baş verəcək fəlakətləri əvvəlcədən hiss edir. Doğrudan da, onun mollalığa başlaması ilə kənddə dalbadal bədbəxt hadisələr baş verir. Özü də bu hadisələr elə ailələrdə ortaya çıxır ki, heç

vaxt o ailələrdən bunu gözləmək olmaz. Elə bir həftə keçməmiş xəbər yayılır ki, Sərhəd həkim arvadını baltalayıb. Qadının yeddisi çıxan günün səhəri qoruqçu Həşimin onuncu sinifdə oxuyan qızı evdən qaçır. Sonra sinif yoldaşına zəng çalıb “mən azad və sərbəst olmaq istəyirəm, qoy məni axtarmasınlar. Ömrümü-günümü kənddə çürüdə bil-mərəm”, – deyərək ailəsinə xəbər göndərir. Bu qızın Moskvada yaşayan Lalə adlı bir qadının vasitəsilə insan alverinin qurbanına çevrilməsi, milli-əxlaqi dəyərlərin itirilməsi Molla Qaranın fəaliyyəti dövründə baş verir. Əsər boyunca bir-birinin davamı olan bədbəxt hadisələr silsilə şəklində davam edir. Otuz il məktəbin direktoru işləyən Nəcəf müəllim vəzifəsindən uzaqlaşdırılır. İki qardaş toyuq üstə bir-birilə savaşıır, ömründə dilinə ara q dəyməyən Qasım müəllimin içib keflənməsi, kəndin nüfuzlu adamlarının çayxanayı meyxanaya çevirmələri, çığır-bağırda ora da oxuyub-oynamaları, keflənərək əyləncə yerinə döndərmələri yazıçının satirik qələmi ilə təsvir edilən acınacaqlı səhnələrdir. Bəla burasındadır ki, çayxanaya araqı da Molla Qara qəsdən sifariş verib gətirtirib ki, ən ləyaqətli insanları yoldan çıxarsın. Çayxanada cərəyan edən proseslər Mövlud Süleymanlının “Dəyirman” əsərindəki hadisələri də xatırladır. Yazıçı Molla Qara obrazını bəd əməllər daşıyıcısı və baş verən hadisələrin mərkəzində dayanan təkəverici və icraedici qüvvəsi kimi xarakterizə edir. Hekayədə diqqət çəkən məqamlardan biri də əsərin əvvəlində qara rəngin simvolikası fonunda baş verən hadisələrin get-gedə qırmızı rəngə çevrilməsi prosesilə davam etdirilməsidir. Əgər Molla Qara birinci yas mərasimində qırmızı corab geyinirsə, ikinci faciədə əl yaylığını da qırmızı götürür,

üçüncüdə qırmızı köynək geyinir, nəhayət, sonda “Molla Qaranın papağı da, pəncəyi də, köynəyi də, şalvarı da, ayaqqabısı da qırmızı rəngdə idi. O, başdan-ayağa qırmızı geyinmişdi. Əlində təsbehi yox idi. Molla Qaranın əlində qırmızı rəngdə qələm vardı”.

Yazıcının təhkiyəsində sarkazma yüksələn finalın təsvirində Molla Qaranın timsalında insanın şeytanlaşması prosesi qırmızı rəngin simvolikasında bədii həllini tapır. Yazıcının bir bədii tapıntısı da hekayənin sonunda Molla Qaranın əlində təsbehin deyil, məhz qırmızı qələmin təsvir edilməsidir. Bu, cəmiyyətin savadlı təbəqəsinin, ziyalısının şər qüvvələrin dəyirmanına su tökməsini göstərən faciəli və acınacaqlı satirik ittihad aktı kimi düşünülmüş və oxucunu düşündürməyə və nəticə çıxarmağa istiqamətlənmiş ibrətəməz bir final səhnəsidir.

Yazıçı Həcərin “Dəli Güldəstə” hekayəsi həm incə, zərif yumoru, həm də satirik eyhamlarla yüklənmiş dili və üslubu ilə diqqəti cəlb edir.

Hekayənin mövzusu aktual, obrazlar dinamik və bən-zərsizdir. Lakin bəzən hadisələrin gedişində müəllif təhki-yəsi bədiilikdən uzaqlaşaraq publisistik səciyyə daşıyır.

Hər il olduğu kimi, keçən ilin ədəbi mənzərəsində Xeyrəddin Qocanın satirik felyetonları da yer almışdır. Yazıcının “Ədəbiyyat qəzeti”nin 28 dekabr 2019-cu il tarixli sayında dərc edilən “Elan”, “Poçt qutusu”, “Cəhənnəm istəyən yoxdur...”, “Demokratiya”, “Nə qədər otlayasan?”, “İki qadının söhbəti”, “Fikrini dəyişirdi”, “Vəzifə şirin şey imiş” felyetonlarında mollaənşərdinçilərin yaradıcılığına xas olan mənə və məzmun dərinliyi, ideya zənginliyi, yığcamlıq, lakoniklik diqqəti cəlb edir. Xüsusilə

Xeyrəddin Qocanın felyetonlarında Azərbaycan ədəbiyyatında, eləcə də “Molla Nəsrəddin” jurnalında “balaca felyetonların mahir yaradıcısı olan” Məmməd Səid Ordubadinin dəst-xətti və üslubunda novatorluqla istifadə aydın şəkildə görünməkdədir. “Molla Nəsrəddin” jurnalının çoxsaylı rubrikaları içərisində daha çox, demək olar ki, hər nömrədə yer alan “Elan” və “Poçt qutusu” rubrikalarını Xeyrəddin Qoca öz felyetonlarında orijinal bir formada, özünəməxsus tərzdə oxuculara çatdırır. Satirik eyham, tənqidi gülüş, ironiya sarkazma qədər yüksəlir: “Mən Kərbəlayı Məmmədhüseyn Məmmədhənifə oğlu bildirirəm ki, hər cür xəstəliyi sağaldıram. Havayı yerə həkimlərin yanına getməyin. Gedən kimi yüz cür xəstəlik tapırlar, sonra da yüz cür dərman yazırlar adamlar o dərmanları içib zəhələnirlər. Mənimki otlardır. Ölkədə nə qədər ot var, hərəindən bir xəstəliyə dərman düzəldirəm. Dualarım da kömək edir... Əlimdə ölənlərə cavabdeh deyiləm. Çünki Allah verdiyi canı bir gün almalıdır” (“Elan”).

Cəmiyyətimizdə baş verən bütün neqativ hallar, ailəməişət məsələlərindən başlamış ictimai-siyasi, sosial problemlərə qədər Xeyrəddin Qoca yaradıcılığının predmetinə çevrilə bilər. Yazıçının prototipləri kimlərdir? Müxtəlif adlarda partiyalar yaradaraq ölkədə siyasi qarşıdurma, parçalanma salmağa cəhd göstərən yalançı siyasətbazlar, şəxsi mənafeyini güdənlər, demokratiya pərdəsi altında ölkədə hərcmərclik yaradan bəd niyyətli ara qarışdırıcılar, hakimiyyət uğrunda mübarizə aparan vəzifəpərəstlər, şöhrətpərəstlər, özündən yuxarılara təzim edərək yaltaqlananlar, əliyəriliklə, rüşvətxorluqla pul, sərvət toplamaq üçün gecə-

gündüz çalışıb-vuruşan tamahkarlar, min cür bəhanələrlə xalqı soyub-talayan dələduzlar, fırlıdaqçı işbazlar...

Yazıçı “Poçt qutusu” felyetonunda xalq üçün heç bir fayda verməyən partiyaları satira atəşinə tutur. Müəllifin bu partiyalara yanaşma tərzi onlara verilən ironik səciyyəli satirik adlarda da özünü göstərir, felyetonda yazıçı tənqid hədəfi seçdiyi “Aldım-Satdım”, “Mənə Qaldı Çax-Çaxı” (ASMQÇÇ), “Balıq Başı” (BB), “Yazıq Millət” (YM) və başqa partiyalara xitabən “Əşi, siz bu xalqa nə vermişiniz ey, ala bilmirsiniz? Sizə qurban olum, əl çəkin bu xalqın yaxasından!” deməklə cəmiyyətdə xaotiska yaratmağa çalışsan, düşmən dəyirmanına su tökən yalançı siyasətbazları pis əməllərindən əl çəkməyə, xalqın rahatlığını pozmamaya səsləyir. Daha da irəli getməsi yollarında mübarizə aparmaqda davam edir.

Ümumiyyətlə, Xeyrəddin Qoca müstəqillik dövrü Azərbaycan satirik ədəbiyyatının əsas yaradıcılarından biridir. O, yeni tarixi epoxanın tanınmış mollanəsrəddinçi yazıçısı kimi ən müxtəlif və cəlbedici bədii vasitələrlə Azərbaycan cəmiyyətinin daha da irəli getməsi yollarında mübarizə aparmaqda davam edir.

Murad Köhnəqalanın “Burjua ilə toqquşma” satirik hekayəsi harınlaşmış varlı bir insanla yoxsul insanın dialoqu əsasında qurulub. Cəmiyyətdə hökm sürən sosial problemlər yoxsul insanın qarşı tərəfə ünvanladığı qarğış faktorunda reallaşır. Bütövlükdə, yazıçının maraqlı ədəbi priyomu ilə təqdim edilən bu hekayə realist satirik nəsrimizin dəyərli nümunəsidir.

“Ədəbiyyat qəzeti”ndə Kamran Nəzirinin “İkinci nəfəs” adlı novellası çap edilmişdir. Əsər ailə-məişət mövzu-

sunda qələmə alınmışdır. Bununla belə, sadə süjet üzərində qurulan hadisələr ailə-məişət çərçivəsindən çıxaraq ictimai müstəviyə qaldırılmışdır. Yazıçı novellanın qəhrəmanı İnessa Markovnanın şəxsində ailə münasibətlərindəki boşluqları, daxili psixoloji məqamları, yersiz, boş və cəfəng bəhanələrlə dağılmağa sürüklənən ailələrin sosial səbəblərini araşdırmağa nail olmuşdur.

2019-cu ildə çap edilən yeganə dram əsəri Vüqar Əhmədin birpərdəli “Dil pəhləvanı” (Moderator.az, 25 oktyabr, 2019) satirik pyesidir. Əsər Tehrandə nəşr edilən “Xudafərin” jurnalında da çap edilmişdir. Çox aktual bir problemə – Qarabağ mövzusunda həsr olunan əsərdə iki obraz – Arvad və Kişi daha dinamik surət kimi təsvir edilmiş və hadisələrin əsas iştirakçalarına çevrilmişlər.

Dramın kompozisiyası, süjet xətti iki şəxsin dialoqu üzərində qurulub. Hadisələrin mərkəzində Qarabağ uğrunda döyüzlərə getməkdən boyun qaçıran kişinin – Dil pəhləvanının ifşası dayanır. Əsərin əvvəlində özünü qəhrəman, cəsur, igid, vətənpərvər kimi göstərən bu satirik obrazın bütün qəhrəmanlıqları elə sözdədir. Arvadın “ermənilər sarı köpəklərin köməyi ilə Qəçəristanı (şərti addır – G.B.) da aldılar” xəbəri hər bir azərbaycanlıya sarsıdıcı zərbə, ağır ittiham aktı kimi səslənir. Bu xəbəri ilk baxışdan narahatlıqla qarşılayan Kişi mən orda olsaydım avtomatla onların hamısını öldürərdim, “yüzünü birdən gəbərdərdim”, – deyərək bu qorxaq və aciz şəxs özünü öyür, arvadına qəhrəman, vətənpərvər, millət, xalq, torpaq təəsübkeşi kimi təqdim edir. Hətta arvadı ilə söhbət əsnasında “ermənilər nə zibildi ki, onlara bizimkilərin gücü çatmayıb”- deyərək Vətən uğrunda canını qurban verən şəhidlə-

rin qəhrəmanlığına da şübhə ilə yanaşır. Sanki bu Dil pəhləvanı döyüş bölgəsində olsa mənfur ermənilərin hamısını qırıb məhv edəcək və torpaqlarımızdan qovub çıxaracaqmış. Əlbəttə, bu bütün azərbaycanlıların və türk dünyasının istəyi, ən böyük arzusudur. Bəs əsl reallıq necədir? Dil pəhləvanında bu cürət, milli təəssübkeşlik hissi, vicdanının səsinə qulaq asaraq doğma Qarabağımızı erməni mənfurlarının caynağından xilas etmək qüdrəti varmı? Yazıçı süjet xətti boyunca bu suallara cavab axtarır. Çox təəssüf ki, bu müqəddəs torpağımızın azad edilməsi məqamı gəlib çatdıqda o, qorxaqcasına cəbhəyə getməkdən boyun qaçırır. Baxmayaraq ki, əvvəlcə sinəsinə döyüb “Ax, bircə getsəydim ora, igidlilə vuruşub, Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı adına layiq görülərdim” deməklə riyakarlıq pərdəsi altında əsl xislətini, qorxaqlığını gizlədir.

Təəssüf ki, Qarabağda şiddətli döyüşlər getdiyi, xalqımızın ölüm-dirim savaşı ilə üz-üzə dayandığı o ağır sınaq dövründə bu əsərin mənfə personajı kimi “mən salim olum...” prinsipi ilə yaşayanlar, orda-burda gizlənərək mənəvi ucalığa yüksələ bilməyən fərarilər də olmuşdur. Belələrinin bu torpaq üzərində gəzməyə, onun havasını udub, suyunu içməyə belə haqqı yoxdur. Yazıçı əsər boyunca bu satirik tipin xarakterindəki mənfilikləri, daxili puçluğu, cılızlığı elə onun öz dili ilə açıb göstərir, tənqid hədəfinə çevirir və oxucunun ağır ittihamı ilə üz-üzə qoyur. Hətta arvadı deyəndə ki, səni tutub saxlayan var? Get vuruş, milli qəhrəman da ol” – çağırışına yaşının artıq 45-i ötdüyünü söyləyərək özünə haqq qazandıрмаğa çalışır. Dil pəhləvanının daxili aləminin çürüklüyü, mənəvi kasadlığı hadisələrin sonrakı inkişafında, xüsusilə əsgərin ona “sizi hərbi

komissarlığa çağırırlar” xəbərdarlığından sonra aşkara çıxır və ikrah hissi doğurur. Bayaقدan qəhrəmanlıqdan dәм vuran bu qorxaq insan çağırış xəbərini eşidərkən tir-tir əsir. O, əsgərə gah yaşının çox olduğunu, gah gözlərinin zəif gördüyünü, gah da “niqodnu”luğunu bəhanə gətirərək kağıza imza atmaqdan imtina edir. Dil pəhləvanının əsgərə cavabında yazıçı obrazın bütün daxili eybəcərliyini, mənəviyyatsızlığını açıb göstərir: “Niyə mən qol çəkməliyəm? Niyə mən getməliyəm? Niyə bu minlərlə avaralanan, siqaret satan, çayxanalarda veyillənən nə kimi cavanları aparmırlar, mənim kimi qoca, xəstə, kor, şikəst bir adamı aparmaq istəyirlər?”. Əsərdə arvadının kəskin ittihamları, sərt tənqidləri ilə rastlaşan bu mənfi tipi islah etmək mümkün olmur. O, yanlış mövqeyindən, özünün subyektiv, bəsit düşüncələrindən əl çəkmir. Şəxsi mənafeyini xalqın, vətənin mənafeyindən üstün tutaraq mənfur əməllərinə haqq qazandıрмаğa çalışır. Təbii ki, yazıçı bu obrazı yaradarkən cəmiyyətimizdə hələ də belə insanların mövcudluğunu nəzərdən qaçırmamış, onu tənqid hədəfinə çevirmişdir.

Əsərdə Dil pəhləvanı ilə əks qütbdə dayanan qadın obrazı mərdliyi, cəsarəti, vətənpərvərliyi, doğruluğu və obyektivliyi ilə diqqəti cəlb edir. Kişi çağırışdan imtina edərkən qadın: “Vaxsey, biabır olduq, bu lap dovşan ürəkliymiş ki. Amma danışanda elə bil bir dənə pələngdir” - deyərək onun yerinə xəcalət çəkir.

Əsgərin kişiyə söylədiyi: “Sizin kimisi müharibəyə getməkdənsə, evdə otursa məsləhətdir. Yoxsa düşmənin qabağından qaçarsınız, bütün dünyada biabır olarıq” - fikri obrazın xarakterindəki ən satirik məqamları, daxili eybə-

cərləkləri üzə çıxaran ifşaedici situasiya kimi yazıçının məqsəd və məramını açıqlayır.

Əsər novellavari bir şüurla tamamlanır. Məlum olur ki, hərbi komissarlığın çağırışı Dil pəhləvanına deyil, onun qonşusu Nazimə gəlib. Təəccüb doğuran məqamlardan biri də budur ki, Nazimin ayağı protezdir. Arvadı qonşunun cəbhəyə getməsinə etiraz edərkən Dil pəhləvanı deyir: “Bir qıçı yoxdur, amma nə olar, protezi var da. Bir də avtomatı əlləri ilə götürəcək də?” Doğrudan da, “insanı hey-rətə gətirən bu cavab əsərin kulminasiya zirvəsi və sarkazma yüksələn sarsıdıcı bir zərbə kimi səslənir.

Əsərin uğurlu, müvəffəqiyyətli bədii həlli hər bir azərbaycanlıya böyük ibrət dərəsi verir, yurd və Vətən naminə birliyə səsləniş tələq edir.

Ümumiyyətlə, 2019-cu ilin ədəbi mənzərəsində satirik poeziya yenə aparıcıdır. Bu, həm ayrı-ayrı müəlliflərin il ərzində çap olunmuş satiralarında, həm də dövrü mətbuatda dərc edilən əsərlərdə özünü göstərir.

Zəkulla BAYRAMLI
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

ALİMLƏRİN POETİK DÜŞÜNCƏLƏRİ
*(Ədəbiyyat İnstitutunda çalışan alimlərin
bədii yaradıcılığı haqqında)*

AMEA-nın vitse-prezidenti, Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun direktoru, akademik İsa Həbibbəylinin təşəbbüsüylə yaradılmış yeni şöbələr kimi, “Ədəbiyyatşünaslıq plus” Yaradıcılıq Birliyi 2016-cı ilin sonlarından fəaliyyət göstərir. Hazırda birlik ətrafında qırxa yaxın ədəbiyyatşünas alim birləşmişdir. Bunlar öz elmi araşdırmaları ilə tanınmış elm adamları olmaqla yanaşı, həm də bədii ədəbiyyatın müxtəlif sahələrində uğurla qələm işlədən şair, nasir, publisist və tərcüməçilərdir.

Qeyd etməliyik ki, İnstitutumuzda fəaliyyət göstərən elm adamlarının bədii yaradıcılıq nümunələrindən ibarət üç toplu artıq nəşr olunmuşdur. Həmin topluların təntənəli şəkildə təqdimatı AMEA-nın Dendralogiya İnstitutunda, Nəbatat bağında və Ağ şəhərdəki Elmi-Təcrübə Mərkəzində keçirilmiş və oxucular tərəfindən maraqla qarşılanmışdır. Bu il IV toplusumuz nəşr edilməli idi, ancaq təəssüf ki, koronavirus pandemiyası ilə əlaqədar növbəti toplusumuz işıq üzü görə bilmədi.

AMEA-nın Ədəbiyyat İnstitutunda çalışan alimlərimizin bədii yaradıcılıq örnəklərinə diqqət yetirdikdə görürük ki, burada bu gün cəmiyyəti narahat edən milli-mənəvi problemlər, mənfur düşmənlərimiz tərəfindən torpaqlarımızın 20 faizindən çoxunun işğalı və taleyüklü məsələlər

daha çox yer tutur. Eyni zamanda, itirilmiş yurd yerlərimizə olan sonsuz sevgi və nisgillə yanaşı, saf və səmimi insani məhəbbəti, ana vətənimizin doğma və əsrarəngiz təbiəti, həyat, dünya və insan münasibətləri, çağdaş dünyamızda cərəyan edən ictimai-siyasi hadisələri təsvir və tərənnüm edən bədii örnəklər də çoxdur.

POEZİYA

Ölkəmizin ümumi ədəbi həyatında olduğu kimi, alim-yazarlarımızın da bədii yaradıcılığında əsasən şeir üstünlük təşkil edir. Ədəbiyyatşünas alimlərin bəziləri gənclikdə qələmini şeirdə sımayır, bir çoxları isə, demək olar ki, şeir yaradıcılığını müntəzəm davam etdirir, ya da lirik poeziyaya olan sevgilərini ara-sıra qələmə aldıkları bədii örnəklərlə bu gün də sübuta yetirirlər. Tədqiqatçı alimlərin son illərdəki şeir yaradıcılığı haqqında indiyədək nəşr olunmuş üç toplu-almanaxda ətraflı məlumat verilmişdir. Ona görə də burada yalnız son – dördüncü topluda yer almış, ancaq bəlli səbəbdən nəşr olunmayan şeir nümunələri haqqında danışmaq istəyirik.

Maraqlıdır ki, alim-şairlər də dünyada və ölkəmizdə baş verən ictimai-siyasi hadisələrə vaxtında reaksiya verir, bütün həssas qələm adamlarını düşündürən vacib məsələlərə öz münasibətlərini bildirirlər. O da maraqlıdır ki, institutumuzun bədii təsərrüfatının yaradılmasında həm gənc, həm də yaşlı nəslin nümayəndələri eyni dərəcədə uğurla iştirak edirlər. Çağdaş ədəbiyyatşünaslıq elmimizin görkəmli nümayəndəsi, akademik İsa Həbibbəylinin bədii yaradıcılıqla da ardıcıl məşğul olduğunu deyə bilərik. Təsa-

düfi deyil ki, 10 cildlik seçilmiş əsərlərinin X cildində İsa müəllimin müxtəlif dövrlərdə yazdığı rəngarəng şeir nümunələri toplanmışdır. Bu şeirləri diqqətlə oxuyan hər kəs hörmətli akademikın şeir yaradıcılığını bu gün də uğurla davam etdirdiyini təsdiqləyər.

Builki yeni poetik nümunələr içərisində Mətbuat tarixi və publisistika şöbəsinin müdiri, f.e.d., professor **Vüqar Əhməd**in Vətənə və ana torpağa məhəbbət duyğularının səmimi ifadəsi olan şeirləri diqqət çəkir. Bu şeirlərdə öz yurdunu ürəkdən sevən həssas bir insanın ürək döyüntüləri hiss olunmaqdadır. Müəllifin güneyli şair Əbülfət Şeyxlu-ya ithaf etdiyi “Bizim Bakı küçələri”, “Mənim qəmli Vətənim” və “Olmadı” adlı şeirləri özəlliklə qeyd olunmalıdır.

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru **Bahar Bərdəlinin** imzası oxuculara yaxşı tanışdır. Onun “Bayatılar boy atırlar”, “Gərək deyil” və “Vaxt itirmişəm” başlıqlı lirik şeirlərində özünün müdriklik dövrünü yaşayan incə qəlblə bir şairin romantik-emosional duyğularının əks olunduğunu görürük:

*Gözlədim bir ömrü, gözlədim belə,
Hər şey ötəridi, mən bilə-bilə
Xəzinə ömrümü bivəfa gülə
Demə qurban verib, vaxt itirmişəm...*

F.e.d. **Mərziyyə Nəcəfovanın** Milli Qəhrəman Mübariz İbrahimovun şəxsində bütün şəhidlərimizə həsr edilmiş “Məni bağışla, şəhidim”, eləcə də “Sonda torpaq olan həsrət” kimi şeirlərində mənfur düşmənlərimizə qarşı qanlı döyüşlərdə şəhid olmuş igid oğullarımızın xatirəsi hörmət-

lə yad edilir, onların qurban getdiyi idealların daim qəlbi-mizdə yaşayacağına böyük inam ifadə edilir.

F.ü.f.d., dosent **Zəkulla Bayramlının (Zəki Bayram Yurdçu)** da növbəti toplumuzda bəzi şeirləri yer almışdır. Bu şeirlərdə xalqımızın iztirablı taleyindən, özəlliklə, son 30 ildə başımıza gətirilən ictimai-siyasi oyunlardan, eləcə də fədakar məhəbbətlə sevən bir ürəyin həyəcanlı çırpıntılarından bəhs olunur:

*Dünənim, sabahım üstümə gülür,
Ürəyim qəzəbdən sinəmi dəlir.
Deyirlər ağzımdan qan iyi gəlir;
Sıyrılmış bir xəncər tiyəsi–şeyrim.*

Qədim dövr ədəbiyyatımızın tədqiqatçılarından olan **Leyli Əliyeva** da bədii yaradıcılıqla müntəzəm məşğul olan alimlərimizdəndir. O, “Ağlayan daş” və “Bir qaragöz oğul idi” adlı şeirləri ilə oxucularının görüşünə gəlib.

Türk xalqları ədəbiyyatının elmi əməkdaşı, dosent **Fəridə Hicranın (Vəliyeva)** “Dünya çox kiçik imiş”, “Dünya yenə dəyişir” ünvanlı fəlsəfi və heyvanların həyatından bəhs edən alleqorik şeirlərinin də maraqla qarşılanacağına inanırıq.

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent **Lütviyyə Əsgərzadənin** lirik-emosional duyğularının ifadəsi olan şeirləri oxunaqlı və təsirlidir. Bu şeirlər müəllifin bədii yaradıcılığa, həqiqətən, ötəri bir hiss kimi yanaşmadığını bir daha göstərir.

*Yollarımdan al daşı,
Ay ömrümün sirdaşı.
Verdiyın yük cox ağır, –
Al, bir az da sən daşı.*

Mətbuat tarixi və publisistika şöbəsinin aparıcı elmi işçisi **Gülbəniz Babayevanın** klassik üslubda yazdığı şeirləri istər mövzu-məzmun, istərsə də formal üslubi baxımdan olduqca maraq doğurur. Onun şeirlərində fəal vətəndaşlıq mövqeyi və səmimi sevgi-məhəbbət motivləri üstünlük qazanır:

*Qar olub yağaram dağlar başına,
Leysantək dönərəm gur yağışına,
Ömrü qurban verrəm bir baxışına,
Yenidən mən sənə çatmaq istərəm.*

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru **Təranə Məhəmməd-qızının** heca vəznli şeirlərində düşmən əsirliyində qalan torpaqlarımızın həssas şair qəlbində doğurduğu acı həsrət və nisgil duyğuları qabarıqdır.

*Nədən dan yerindən şafəq sökülür,
Yaran çox, yarana dərman səpilmir,
Nədən başın üstən duman çəkilmir,
Bu nə dərd, nə ələm, bu nə sirr, Şuşam?!*

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı şöbəsinin aparıcı elmi işçisi, dosent **Əflatun Baxşəliyev** könülləri oxşayan lirik şeirlərilə mətbuat səhifələrində tez-tez çıxış edir. Ömrünün

müdrüklik çağlarını yaşayan Əflatun müəllim yenə sevgilərini həsrət qoxulu misralara çevirməkdən mənəvi zövq alır, hələ də sevdiyi gözəldən dil dərsi öyrənmək eşqilə alışıb-yanır:

*Necə də şirinmiş gözəl ədası ,
Həsrətə dözməyi, gəl, öyrət mənə.
Təzədən bir şagird olum, qadası,
Sən də müəllim ol, dil öyrət mənə.*

Naxçıvan ədəbi mühitinin yetirməsi olan, tanınmış şair **İbrahim Yusifoğlu** bir-birindən fərqli və gözəl şeirlərilə oxucularını sevindirmək qərarına gəlib. Onun çox səmimi və təbii hisslərdən yoğrulmuş incə, lirik şeirləri uzun zaman yaddaşdan silinmir, həzin və kövrək zümzümə kimi ürəklərdə səslənir. Özəlliklə, “Şeir oxuyursan titrək bir səslə”, “Mən zalım adamam”, “Sən demə, bu dünya mənlik deyilmiş” və s. şeirləri, doğrudan da, insan ürəyinin ən kövrək və incə simlərinə toxunur:

*... Düşür şairlərin bəxtinə, düşür,
Düşür bu dünyanın zalım qızları.
Şairlər taleyi, bəxtindən küsür,
Olurlar dünyanın tək, yalqızları.*

*Dünyaya məhəbbət, sevgi yayanlar,
Bu daş ürəklərə yol tapa bilmir.
Sözlə ürəkləri ovsunlayanlar
Sevdiyi gözəllə dil tapa bilmir.
Bunları sən mənə söylətmə vəslə –
Şeir oxuyursan sehrlə səsle.*

AMEA-nın Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun mətbuat xidmətinin rəhbəri, şair **Gülzar Səma** öz şeirlərilə dövrü mətbuatda müntəzəm çıxış edən gənc yazarlarımızdandır:

*Ən böyük nifrətlər
başlanğıcını sevgidən götürənlərdir.
Daim axtarışda olanlar
sevgisini əbədi itirənlərdir.*

*...Dünyada heç bir ayrılıq
vətənsiz olmasın.
Heç sənsizliyin özü də
sənsiz olmasın.*

N Ə S R

Bu ilki toplumuzun nəsr bölməsi filologiya elmləri doktoru, professor **Teymur Əhmədovun** Xalq yazıçısı Mirzə İbrahimovun xatirəsinə ithaf olunmuş “Əbədiyaşar palıd ağacı” hekayəsilə açılır.

Oxucular Mətbuat tarixi və publisistika şöbəsinin müdiri, professor **Vüqar Əhmədin** Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı Mübariz İbrahimovun xatirəsinə ithaf olunmuş “Koroğlu” romanının “Vəhşi aygır” adlı birinci hissəsi ilə də burada tanış ola biləcəklər.

Filologiya elmləri doktoru **Elçin Mehrəliyevin** kənd-kəsək və erməni daşnaklarının doğma yurd-yuvalarından didərgin saldıqları insanların sıxıntılı həyatından bəhs edən “Bozdarın peşmanlığı”, “Ağıllı çolpalar” və “Pirat”

adlı hekayələri həcm etibarilə qısa olsa da maraqla oxunur.

Tanınmış yazıçı-publisist **Mənzər Niyarlı**nın “Bir adamlıq qəbir” hekayəsi və “Vətəndən-vətənə” romanından bir parça da oxucuların diqqətinə təqdim edilmişdir.

Filologiya elmləri doktoru **Almaz Ülv**i (**Binnətovanın**) “Ulu Herat, sənə elə aşıq oldum ku!..” adlı essesinin oxucular tərəfindən sevilərək oxunacağına inanırıq. Belə ki, essedən dahi Əlişir Nəvaini yetişdirən şeir-sənət mərkəzlərindən biri kimi tarixə düşən bu şəhərin orta yüzillər müsəlman sivilizasiyasındakı mövqeyi və bugünkü vəziyyəti haqda maraqlı məlumatlar alırıq.

Filologiya üzrə fəlsəfə doktorları **Solmaz Həyatovanın** “Qürbətdə yaşayan məhəbbət” və **Mahmizər Mehdibəyovanın** “Taleyin töhfələri” adlı romanından bir parça ilə də oxucular bu dəfəki buraxılışımızda tanış ola biləcəklər.

Filologiya elmləri doktoru **Salidə Şərifova** “Konfrans sevdası” və “Bu da yaşanılıb...” adlı yeni hekayələrini təqdim edir.

Ədəbi tənqid şöbəsinin əməkdaşı, dosent **Fidan Abdurəhmanova** da nəsr yaradıcılığını uşaqların mənəvi psixoloji aləmlərindən bəhs edən hekayələri ilə davam etdirir. Yazışının – “Uşaq evində karantin”, “Günəşin ad günü”, “Yardım”, “Uçurum” və s. hekayələrində real həyatın psixoloji mövzuları və görünən bədii həqiqətlərdir.

TƏRCÜMƏ

İnstitutumuzun əməkdaşları müxtəlif xarici dillərdən dünya klassiklərinin əsərlərini uğurla ana dilimizə çevirir, oxucularımızı yeni-yeni tərcümə örnəkləriylə tanış edirlər. Jurnalist-tərcüməçi **Ülkər Hüseynovanın** görkəmli dramaturqumuz M.F.Axundzadənin 1911-ci ildə Bakıda keçirilən 100 illik yubileyi münasibətilə “Kaspi” və “Bakinskiy listok” qəzetlərində nəşr olunmuş bir çox maraqlı məqalə və resenziyaları tərcümə edərək çağdaş oxucuların və axundzadəşünasların ixtiyarına vermişdir. Həmzət bəy Kəbulov-Şirvanski (1884-1912), şahzadə Əmir Kazım Mirzə və Mehdi bəy Hacınski kimi bu gün çoxlarının tanımadığı ziyalıların ilk dramaturqumuzun həyatı və sənəti haqqındakı fikirləri olduqca maraqlıdır.

Ortaq başlanğıc və intibah dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı şöbəsinin aparıcı elmi işçisi **Leyli Əliyeva** ingilis dilindən maraqlı bədii tərcümələr edir. Onun XVIII əsrdə yaşayıb-yaratmış ingilisdilli ədəbiyyatın klassiki Robert Bernsdən etdiyi “Ürəyim burda deyil, dağlardadır ürəyim”, “Dayan, gülüm” və XX əsrin şairi Lənqston Hyuzdan etdiyi “Son nəğmə” lirik şeirləri forma və məzmun baxımından diqqəti çəkir.

Filologiya elmləri doktoru, professor **İmamverdi Həmidovun** ərəb dilindən dilimizə çevirdiyi Fələstin şairi Əli əl-Amirinin “Lövha”, eləcə də Oman şairi Hilal əl-Hicrinin “Həsərət” adlı kiçik şeirləri də orijinaldan yeni tərcümə faktları kimi qeyd edilməlidir.

Filologiya elmləri doktoru **Nizami Məmmədov (Tağısoy)** da qardaş türk xalqlarının ədəbi nümunələrini ana dilimizə çevirmək işini müntəzəm davam etdirir. Bu dəfə

o, Qaraqalpaq ədəbiyyatından bir neçə şeirin bədii tərcüməsiylə oxucuların görüşünə gəlib. XIX yüzil şairi Hacını yazın və Qaraqalpaq xalq şairi Tölebergen Cumamuradovun (XX əsr) bir neçə lirik şeiri Nizami müəllimin tərcüməsində maraqla oxunur.

Diqqəti çəkən bədii tərcümə örnəklərindən biri də dosent **Xanım Zairovanın** Rainer Maria Rilkenin almandan etdiyi “Qəbirqazan” hekayəsidir.

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru **Cavidə Məmmədovanın** Tomas Hardinin “Kədərim nə qədər böyük” adlı şeirin sətri tərcüməsi və eləcə də Uilyam Batler Yeytsdən çevirdiyi müdrik sitatlar bu günün oxucusu üçün yeni ədəbi örnəklər kimi yadda qalır.

İnstitutumuzun əməkdaşı **Qəndab Əliyevanın** məşhur alman şairi H.Heynedən etdiyi lirik tərcümələrdə forma baxımından bəzi çatışmazlıqlar olsa da, məzmunca orijinala oxşarlıq göz qabağındadır:

*Elə kədərliyəm ki,
Bilmirəm nədən;
Ağlımdan çıxmayır
Bir qədim nağıl.*

Güney Azərbaycan ədəbiyyatı şöbəsinin aparıcı elmi işçisi, dosent **Pərvanə Məmmədli** Kanadada yaşayıb-yaradan güneyli şair Rza Bərahəninin bir neçə şeirini Türkiyə türkcəsindən dilimizə uyğunlaşdırmışdır.

Nizamişünaslıq şöbəsinin aparıcı elmi işçisi **Təhminə Bədəlova** rus dilindən maraqlı tərcümələrilə mətbuatda ardıcıl çıxış edir. Onun Y.A.Abramov və M.N.Deminin

“100 dahiyənə kitab”ından tərcümə etdiyi İrvin Şounun “Mən səni elə axtarırdım ki...” hekayəsi, Henrix İohann İbsenin “Per Gunt” əsəri və O.Balzakin məşhur “Bəşəri komediya”sı barəsində çox maraqlı fikirlərlə qarşılaşırıq.

Gülzar Səmanın çağdaş qazax şeirinin bəzi nümunələrini ana dilimizə uyğunlaşdırması da diqqətimizi çəkdi. Belə ki, Almaz Ahmetbekulinin “İnsanın bəzi anıları”, Rəvan Kabidoldinin “Sənin şəklin” və Oljas Kasımın “De Ja Vyü” şeirləri Gülzarın uyğunlaşdırmasında istər forma, istərsə də məzmun baxımından çox mükəmməl səslənir.

Dünya ədəbiyyatı və komparativistika şöbəsinin elmi əməkdaşı **Mərcan Sofiyeva** da ingilis dilindən yeni tərcümələrilə gündəmə gəlmişdir. Tanınmış ingilis şairi Robert Börnsün “Əlvida, Eliza” başlıqlı şeirini diqqətlə oxuyan hər kəs onun tərcümə olduğunu deməkdə, bəlkə də çətinlik çəkər: “Eliza, bağışla, mən getməliyəm, Doğma sahilləri tərk etməliyəm”. Bu sözləri Persi Şelli Bişinin “Payız. Ağı” və “Ozimandias” adlı şeirlərinə də aid etmək olar.

Xanım ZAIROVA
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

**ƏDƏBİ ƏLAQƏLƏR:
AZƏRBAYCAN–AVROPA–AMERİKA–2019**

Ədəbi əlaqələr və təsirlər ədəbi prosesin formalaşması və inkişafının əsas qanunauyğunluqlarından biridir. Bu, ədəbiyyatların davamlı qarşılıqlı əlaqələri və qarşılıqlı zənginləşməsindən, bir ədəbiyyatın digərinə nüfuz etməsindən, müxtəlif formalarda təzahür etməsindən ibarətdir.

Məqalədə ədəbi əlaqələr bir neçə istiqamətdən nəzərdən keçirilmişdir:

1. Bədii tərcümə (xarici dillərdən Azərbaycan dilinə və Azərbaycan dilindən xarici dillərə)

2. Beynəlxalq tədbirlər, konfranslar, simpoziumlar. Nəsimi–650.

3. Xarici ölkələrdə nəşrlər.

4. Yazıçı və şairlər, ədəbiyyatşünaslar və səfirlərlə görüşlər, birgə layihələr.

1. Bədii tərcümə

“Ədəbiyyatlararası əlaqələr sahəsinə daxil edilən bədii tərcümə”¹ müxtəlif xalqların ədəbiyyatlarının imkan və vasitələrinin, xüsusiyyətlərinin dərk edilməsi və anlaşılmasında mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Azərbaycan ədəbiyyatı nümunələrinin müxtəlif dillərə tərcüməsi, dünyaya təqdim edilməsi, dünya ədəbiyyatının

¹ Дюршин Д. Теория сравнительного изучения литературы. Москва, 1978, стр.128.

nümunələrinin ölkəmizdə işıqlandırılması istiqamətində kitab və topluların nəşr edilməsində əsas ağırlıq Azərbaycan Dövlət Tərcümə Mərkəzi və Yazıçılar Birliyinin Bədii Tərcümə və Ədəbi Əlaqələr Mərkəzinin üzərinə düşür. Eyni zamanda, bu sahədə “YAY” kitab “Teas Press nəşrləri”, “Qanun”, “Parlaq imzalar”, “Hədəf nəşrləri”, “Xan” nəşriyyatının nəşrləri də nəzərə alınmalıdır. Azərbaycan Dövlət Tərcümə Mərkəzinin “Xəzər” jurnalında, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin nəşrləri olan “Azərbaycan”, “Ulduz” jurnallarında, “Ədəbiyyat qəzeti”nin səhifələrində, Bədii Tərcümə və Ədəbi Əlaqələr Mərkəzinin “Dünya ədəbiyyatı” dərgisində nəşr olunan bədii tərcümə nümunələri üstünlük təşkil edir.

2019-cu ildə həm dünya ədəbiyyatı nümunələrinin Azərbaycan dilinə çevrilməsi, həm də Azərbaycan ədəbiyyatının dünyada tanınması və təbliği sahəsində Azərbaycan Dövlət Tərcümə Mərkəzi və Bədii Tərcümə və Ədəbi Əlaqələr Mərkəzi mühüm işlər görmüşdür.

2019-cu ildə Azərbaycan Dövlət Tərcümə Mərkəzində məşhur dramaturq, şair, nasir, teatr nəzəriyyəçisi Bertold Brextin dünyanın bir sıra teatrlarında tamaşaya qoyulmuş mövzu və sənətkarlıq baxımından dörd pyesinin: “Kuraj ana və uşaqları”, “Qalileyin həyatı”, “Üçquruşluq opera” və “O əsgər olmasın, bu əsgər olsun” daxil edildiyi “Seçilmiş əsərləri” (tərc. İlqar Əlfiyev); görkəmli serb yazıçısı, Nobel mükafatı laureatı İvo Andriçin “Drina körpüsü” (serb dilindən tərcümə edən Cəlil Nağıyev); Argentina səfirliyi ilə Azərbaycan Dövlət Tərcümə Mərkəzinin növbəti birgə layihəsi üzrə Argentina Xarici İşlər və Etihad Nazirliyinin Tərcümələrə dəstək üzrə “Sur (Cənub)” Proq-

ramı çərçivəsində tanınmış Argentina yazıçısı Klavdia Pireironun “Bir damcı bəxt” kitabı (tərc. Emin Abdullayev); görkəmli Fransa yazıçısı Andre Moruanın müxtəlif illərdə qələmə aldığı “Bioqrafiya”, “Love in Exile”, “Qızıl pulun qarğıışı”, “Mirrina”, “Çərşənbə gününün bənövşələri”, “Vəsiyyətnamə”, “Balzakin günahı ucbatından” kimi 13 hekayəsi, o cümlədən dünyaca məşhur “Yad qadına məktublar” romanı daxil edilmiş “Vəsiyyətnamə” kitabı (tərc. Mahir Qarayev); bəstəkar, yazıçı Ella Leyanın sovet Azərbaycanında yaşayan bir pianoçunun həyat və yaradıcılıq yolunda qarşılaşdığı məhrumiyyətlərdən bəhs edən “Kimsəsiz səma” (tərc. Cavidan Ağayev) kitabı Azərbaycan dilində; akademik Ramiz Mehdiyevin müəllifi olduğu, erməni xislətinin tarixi gizlinlərini üzə çıxaran “Qriqorian kilsəsi Səfəvilər dövlətinə qarşı casusluq aləti kimi” kitabı isə ingilis dilində nəşr edilmişdir.

Bədii Tərcümə və Ədəbi Əlaqələr Mərkəzi 2019-cu ildə bir sıra layihələrə imza atmış, serb şairi Radomir Andriçin “Yazı masasının o biri üzündə” (tərc. S. Babullaoglu), Moldova-rumın şairi Reo Butnarunun “Çətir götürməyi unutmayın” (tərc. C. Yusifli və S. Babullaoglu), Marqaret Ətvud “Yanmış evdə səhər yeməyi” (tərc. C. Yusifli) kitablarını Azərbaycan oxucusunun ixtiyarına vermişdir.

Jurnallarda nəşr olunmuş tərcümə əsərlərini isə aşağıdakı rubrikalar üzrə təsnif etmək olar.

“Xəzər” jurnalında:

- “Nobel kürsüsü” (Uilyam Batler Yeytsin şeirləri; Varqas Lyosanın Nobel nitqi və “Palomino Moleronu kim öldürüb” romanı, Patrik Uaytın “Qadın əli” romanı),

- “*Buker Mükafatı*” (Lidia Devisin “Gələcəkdə yazıçılar redaktəyə ciddi yanaşmayacaqlar” başlıqlı müsahibəsi və hekayələri, İsmail Kadarenin hekayələri);
- “*Korifeylər*” (Frans Kafkanın pritiçaları);
- “*Rus ədəbiyyatı*” (Anton Çexovun “Çöl” hekayəsi)
- “*Hekayə*” (Mario Benedettinin və Roald Dahlin hekayələri; Konn İqquldenin “Qara su” hekayəsi; Vladimir Nabokovun müsahibəsi və “İşarələr və əlamətlər” hekayəsi);
- “*İspan poeziyası*” (Federiko Qarsia Lorqanın şeirləri,)
- “*Avropa poeziyası*” (Paul Selanın şeirləri, Tadeuş Rujeviçin şeirləri)
- “*Bəşəri dəyərlər*” (Lao Tszının “Dao de Dzin” əsəri);
- “*İlahi keçid*” (“Tövrat”dan tərcümə)
- “*Roman*” (Alber Kamyunun “Xoşbəxt ölüm” romanının ikinci hissəsi, Varqas Lyosanın “Polemino Moleronu kim öldürüb” romanı);
- “*Memuar*” (Marqaret Selincerin “Xəyallarda uçurumdan qoruyan: atam C.D.Selincer” yazısı; Salvador Dalinin “Salvador Dalinin gizli həyatı” əsəri);
- “*Debüt*” (Corc Oruelin “Mən niyə yazıram” essesi);
- “*Dünya uşaq ədəbiyyatı kitabxanası*” (Vsevolod Qarşinin “Səyyah qurbağa” nağılı, Sakarias Topeliusun “Ağcaqayın və ulduz” nağılı, Canni Rodarinin “Yatmaq istəyən robot” nağılı);
- “*Yaddaş*” (Plano Karpininin “Moğolustan səyahət-naməsi” tarixi əsəri) rubrikalarında;

“Ulduz” jurnalında:

- *“Qısa fikirlər xəzinəsi”* (Jül Renarın, Stanislav Yeji Lets, Cemil Meriçin fikirləri; Konfutsi, Şekspir, Blez Paskal, Fransua Volter, Nataniel Hotorn, Alber Kamyu C.Bəydilinin tərcüməsində; Oldos Haksli, Jan Pol Sarrtr, Xorxe Lui Borxes, Karlos Kastaneda, Qabriel Laub, Bernard Şou, Ayzek Azimov, Rey Bredberi, Stanislav Yeji Lets haqqında və kəlamları C.Məmmədovun tərcüməsində) və

- *“Tərcümə saati”* (Yelena Besrukovanın şeirləri Məmməd Orucun və Knyaz Qoçaqın tərcüməsində; Moldova və Rumınyaya Yazıçılar Birliyinin üzvü Lukresiya Barladeanunun şeirləri Elçin Hüseynbəylinin ruscadan; Gide Mopassanın “Mademuazel Koko” hekayəsi Sevil Gültənin ingiliscədən tərcüməsində; Mar Bayjiyev “Mənim çörəyim” hekayəsi, Mələhət Qənbərovanın ruscadan; Modern Kanada poeziyası: Marqaret Ətvud yaradıcılığı haqqında yazı və şeirləri Cavanşir Yusiflinin ingilis dilindən tərcüməsində) rubrikalarında;

“Azərbaycan” jurnalında:

- *“Yeni tərcümələr”* (Qabriel Qarsia Markes. Nağıllar üçün yaşa. Aynur Quliyevanın ispancadan tərcüməsində; Azər Abdulla İvan Buninin İslam sevgisi, İvan Bunin Şeirləri; A.S.Puşkin “Qafqaz əsiri” Eyvaz Borçalının, İ.V.Höte – Şərq Qərb divanı S.Rüstəmxanlının, Mo Yan “Bibimin qiymətli bıçağı” Aqşin Əliyevin Çin dilindən tərcüməsində),

- *“Ədəbi Talelər”* (Günel Natiqin təqdimatında Çarlz Dikkens – həyatı boyu idealını axtarmış böyük ingilis yazıçısı; Anatol Frans; Selma Laqerlöf – Nobel almış ilk qa-

dın yazıçı; Luici Pirandello – XX əsrin Şekspiri; Lev Tolstoy və Sofiya Bersin məhəbbət tarixçəsi; Andrey Platonov – idealları məhv olmuş yazıçı; E.Heminguey və qadınları; Toni Morisson; Gi de Mopasson qadın ürəklərinin yenilməz fatehi) və

- “*Ədəbi koleydeskop*” (Zümrüdün təqdimatında Boris Pasternak, Erix Mariya Remark) rubrikalarında verilmişdir.

Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun “Ədəbiyyatşünaslıq, plyus” Yaradıcılıq Birliyinin “Plyus bədii yaradıcılıq” ədəbi almanaxında (Bakı, “Elm və təhsil”, 2019) institutun əməkdaşları tərəfindən rus, ingilis, türk, alman, qırğız, fars dillərindən edilmiş bədii tərcümələr yer almışdır.

2. Beynəlxalq tədbirlər, konfranslar, simpoziumlar. *Nəsimi–650*

2019-cu ildə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Böyük Azərbaycan şairi İmadəddin Nəsiminin 650 illik yubilyenin qeyd olunması barədə” 2018-ci il 15 noyabr tarixli 689 nömrəli Sərəncamına əsasən ölkəmizdə və beynəlxalq aləmdə bir sıra qurumlar tərəfindən müxtəlif yubiley tədbirləri keçirilmişdir.

Parisdə UNESCO-nun Baş qərargahında böyük Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri İmadəddin Nəsiminin anadan olmasının 650 illiyi təntənə ilə qeyd edilmişdir. Tədbirdə UNESCO yanında daimi nümayəndəliyimizin rəhbəri, səfir Anar Kərimov, UNESCO baş direktorunun mədəniyyət üzrə müavini Ernesto Ottone, Azərbaycan Mədəniyyət nazirinin müavini Sevda Məmmədaliyeva, almaniyalı alim, tanınmış nəsimişünas Mixael Hess Nəsimi dühasından söz

açmış, İmadəddin Nəsiminin Şərq və Qərb xalqlarının mədəni sərvətləri xəzinəsində layiqli yerindən bəhs etmişlər. UNESCO baş direktorunun mədəniyyət üzrə müavini Ernesto Ottone Nəsimi yaradıcılığına toxunaraq onun humanist dəyərlərin inkişafına əhəmiyyətli təsir göstərməsindən söz açaraq bu anım tədbirlərinin UNESCO-nun qarşılıqlı anlaşma, dözümlülük və sülh mədəniyyətinin təbliği missiyasına öz töhfəsini verəcəyini qeyd etmişdir.

Parisdə UNESCO-nun mənzil qərargahında qurumun himayədarlığı ilə Beynəlxalq Türk Akademiyasının (BTA) təşkil etdiyi “Böyük Çöl: mədəni mirası və dünya tarixində rolu” adlı Beynəlxalq Forum çərçivəsində türk dünyasının böyük mütəfəkkirləri Nəsiminin 650, Əhməd Ağaoğlunun isə 150 illik yubileyləri qeyd olunmuşdur.

Azərbaycan Mədəniyyət Nazirliyinin təşəbbüsü ilə TÜRKSÖY təşkilatına daxil olan ölkələrin mədəniyyət nazirləri Daimi Şurasında qəbul edilən qərara görə 2019-cu ilin türkdilli ölkələr üçün “Nəsimi ili” elan olunmuş, TÜRKSÖY təşkilatı çərçivəsində Bişkekdə, Astanada, Daşkənddə, Bakıda və digər şəhərlərdə Nəsimi yubileyinə həsr olunmuş tədbirlər təşkil edilmişdir.

Yubiley ili çərçivəsində Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası tərəfindən İmadəddin Nəsiminin 650 illik yubilyenə həsr olunmuş beynəlxalq səviyyəli konfrans və elmi sessiyalar təşkil edilmiş, Azərbaycan Yazıçılar Birliyi, Azərbaycan Dövlət Tərcümə Mərkəzi, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası tərəfindən İmadəddin Nəsimi haqqında və şairin əsərlərindən ibarət kitablar xarici dillərdə nəşr edilmiş, Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Na-

ziriliyi tərəfindən “Nəsimi – şeir, incəsənət və mənəviyyat” ikinci Beynəlxalq Festivalı, Frankfurt və İstanbulda beynəlxalq kitab sərgilərində yubileyə həsr olunmuş tədbirlər keçirilmişdir. Azərbaycan Xarici İşlər Nazirliyi tərəfindən “İRS” jurnalının rus və ingilis dillərində İmadəddin Nəsimiyə həsr olunmuş xüsusi buraxılışı hazırlanmış, “Nəsimi fəlsəfəsi və YUNESKO ideyaları” mövzusunda konfrans təşkil edilmiş, Azərbaycan Respublikasının Xarici ölkələrdəki diplomatik nümayəndəlikləri tərəfindən akkreditə olunduqları ölkədə fəaliyyət göstərən elm, ədəbiyyat və şərqşünaslıq mərkəzləri ilə birgə yubileylər, habelə, Diaspor təşkilatları tərəfindən Rusiya Federasiyası, Ukrayna, Moldova və Belarus Respublikalarında Nəsiminin həyat və yaradıcılığına dair tədbirlər təşkil edilmişdir.

“Nəsimi ili” elan edilməsi ilə əlaqədar Azərbaycanla yanaşı, xarici ölkələrdə də çoxsaylı tədbirlər, layihələr həyata keçirilmiş, Nəsiminin əsərləri müxtəlif xalqların dillərinə tərcümə olunub nəşr edilmişdir. Özbəkistanda Nəsiminin özbək dilinə tərcümə edilmiş qəzəllərindən ibarət “Cananı sevərmən” (tərcüməçi Tahir Qaxxar) kitabı, Ukraynada Ukrayna dilində ərsəyə gətirilmiş “І шляхом Істини постав я сам...” - Haqq yolu mən özüm oldum - kitabı (tərcüməçilər – Pavel Movçan, Dmitri Çistyak), Qazaxıstanda Nəsiminin şeirlərindən ibarət “Mən aləmə sığmazam” kitabı, Almaniya şairin qəzəllərindən ibarət “Two worlds can fit into me, I can not fir into this world”: Azerbaijan’s immortal poet İmadəddin Nəsimi” (“Məndə sığar iki cahən, mən bu cahana sığmazam”: Azərbaycanın ölməz şairi İmadəddin Nəsimi) kitabı ingilis dilində (tərtibçi M.R.Hess), Bolqarıstanda şairin əsərlərindən ibarət

“Мой храм свещен” (“Mənim müqəddəs məbədim”) kitabı (tərcüməçilər: Boyan Anqelov, İvan Eseniski, Nadya Popova) bolqar dilində; şairin 200-ə yaxın qəzəl, rübau, qəsidə, məsnəvi və tərcibbəndinin yer aldığı “И стал путем истины я сам” (Özüm də həqiqət yolu oldum) və “Добрый день” (Mərhəbə) kitabları rus dilində, Serbiyada Nəsiminin seçmə şeirlərindən ibarət kitabı serb dilində nəşr edilmiş, şairin həyat və yaradıcılığı ilə bağlı məqalələr dərc olunmuş və Nəsiminin yaradıcılığına aid bəzi əsərlərdən parçalar öz əksini tapmışdır.

AMEA-nın bir sıra elmi müəssisələrində olduğu kimi, Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda da yubiley ili ilə əlaqədar bir sıra silsilə tədbirlər keçirilmişdir. Dekabrın 9-u və 10-da Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun təşkilatçılığı ilə keçirilən AMEA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanasında görkəmli Azərbaycan şairi İmadəddin Nəsiminin 650 illik yubileyinə həsr olunmuş, “Ey Nəsimi, cahanı tutdu sözün...” mövzusunda II Beynəlxalq elmi konfransı keçirilmişdir. Konfrans çərçivəsində Ədəbiyyat İnstitutu tərəfindən şairin yaradıcılığına həsr olunan sərgi də nümayiş etdirilmişdir. Konfransda Rusiya, Özbəkistan, Tacikistan və Türkiyədən nümayəndələr iştirak etmişlər. Tədbiri giriş sözü ilə AMEA-nın I vitse-prezidenti, Ədəbiyyat İnstitutunun direktoru, akademik İsa Həbibbəyli açaraq Prezident İlham Əliyevin Sərəncamı ilə 2019-cu ilin “Nəsimi ili” elan edilməsini böyük mütəfəkkirin yaradıcılığına verilən yüksək dəyər və ehtiramın göstəricisi olduğunu bildirmiş, məhz bu Sərəncamın icrası istiqamətində respublikamızda və onun hüdudlarından kənarında şairin yubileyi münasibətilə silsilə tədbirlər keçirildiyini, o cüm-

lədən AMEA-da Nəsimi ilə bağlı müxtəlif konfranslar, elmi sessiyalar təşkil edildiyini, şairin əsərlərinin 11 dildə nəşr olunduğunu və alimlərimiz tərəfindən həmin əsərlərə müqəddimə və şərhlər yazıldığını qeyd etmişdir.

2019-cu ilin “Ədəbi proses”nə daxil olan, Nəsimi yubileyinə həsr edilmiş digər Beynəlxalq tədbir isə “LiFFt-2019” IV Avrasiya ədəbi festivallar festivalı olmuşdur. Avrasiya xalqlarının “LiFFt” Mədəni Layihələrinin İnkişafına Dəstək Fondu və Heydər Əliyev Fondunun təşkilatçılığı və “Avrasiya Xalqları Assambleyası” beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatları ittifaqının dəstəyi ilə “LiFFt-2019” IV Avrasiya ədəbi festivallar festivalı keçirilmişdir. Avrasiya ədəbi festivallarını birləşdirən “LiFFt” 2016-cı ildən etibarən hər il keçirilir. Məqsədi Avrasiya ölkələrində yazıçıların və oxucuların yaradıcılıq və dostluq əlaqələrini möhkəmlətmək, vahid Avrasiya ədəbi məkanı yaratmaq olan Festival 2019-cu ilin BMT tərəfindən elan edilmiş “Yerli Xalqların Dilləri İli” Proqramına və böyük Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri İmadəddin Nəsiminin 650 illiyinə həsr edilmişdir.

Festivalın əsas vəzifələri Avrasiya ölkələrində festival hərəkatının birləşdirilməsi, Avrasiya xalqlarının mədəniyyətlərinin qarşılıqlı zənginləşməsinə kömək, peşəkar ünsiyyət imkanlarının genişləndirilməsi, ədəbi forumlar və festivalların təşkili sahəsində təcrübə mübadiləsi, ictimaiyyətin geniş dairələrinin, oxucuların qitənin mədəni həyatında iştiraka cəlb edilməsi, mütaliənin və ədəbi yaradıcılığın təbliği, oxucu mədəniyyətinin formalaşması, bütün xalqlar üçün ortaq mənəvi-əxlaqi dəyərlərin bərqərar ol-

ması yolu ilə yazıçıların və oxucuların qarşılıqlı zənginləşməsinə əhatə edir.

“LiFFt-2019” IV Avrasiya ədəbi festivallar festivalının açılış mərasimində Azərbaycanın xalq yazıçısı, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin sədri Anar Rzayev, “LiFFt” Avrasiya Xalqlarının Mədəni Layihələrinin İnkişafına Dəstək Fondunun direktoru, “Şairin və rəssamın kitabı” layihəsinin müəllifi rəssam Anvar Almuxametov, Festivalın Təşkilat Komitəsinin sədri, “Avrasiya xalqları assambleyası” baş katibinin birinci müavini, Baş Katibliyin rəhbəri Svetlana Smirnova, “LiFFt-2019” IV Avrasiya ədəbi festivallar festivalının prezidenti və səfiri Marqarita Al, festivalın laureatları – rusiyalı şair, fəlsəfə elmləri doktoru, filosof və ədəbiyyat tənqidçisi, “metametafora” termininin və metakodun fəlsəfi nəzəriyyəsinin müəllifi Konstantin Kedrov-Çelişev, qazax şairi, yazıçı və ədəbiyyatşünas, Qazaxıstanın Əmək Qəhrəmanı, Qazaxıstan SSR Xalq yazıçısı, Qazaxıstanın ictimai-siyasi xadimi, diplomat Oljas Süleymenov, Azərbaycan yazıçısı, Azərbaycanın “Qızıl kəlmə” ədəbi mükafatı laureatı, yazıçıların Nyu-York Beynəlxalq Konqresinin iştirakçısı Varis Yolçuyev və başqaları çıxış etmişdir.

“LiFFt-2019” IV Festivalına Türkiyə, Macarıstan, Polşa, Braziliya, Rusiya, Fransa, Slovakiya, ABŞ, Almaniya, Çexiya, Yaponiya, Qazaxıstan, Monqolustan, İsrail - ümumilikdə 50-dən çox ölkədən yazarlar qatılmış, ölkəmizdən iştirakçı və qonaq qismində 60 yazıçı, şair, tənqidçi, ədəbiyyatşünas həmin festivalda iştirak etmişdir.

III “LiFFt” festivalının qalibi Varis Yolçuyev tərəfindən qaliblərə müxtəlif nominasiyalar üzrə mükafatlar təq-

dim edilmiş, türkiyəli şair Tuğrul Tanyol Festivalın Qızıl medalına layiq görülmüşdür.

Tərcüməşünaslıq sahəsində də bir sıra işlər görülmüşdür. Azərbaycan Dillər Universitetində Tərcümə fakültəsinin təşkilatçılığı ilə “Tərcümə problemləri” mövzusunda elmi-praktik konfrans keçirilmişdir. Konfransda “Bədii tərcümənin problemləri”, “Sahələr üzrə tərcümə”, “Tərcümədə İKT-dən istifadə yolları” və “Tərcümənin tədrisi” bölmələri üzrə iş aparılmışdır.

3. Xarici ölkələrdə nəşrlər

Azərbaycan ədəbiyyatının həm bədii tərcümə, həm də elmi araşdırmalarla dünyada tanınması istiqamətində də mühüm işlər görülmüşdür. Azərbaycan Dövlət Tərcümə Mərkəzi tərəfindən İsmayıl bəy Qutqaşını, Cəlil Məmmədquluzadə, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Süleyman Sani Axundov, Mir Cəlil, İlyas Əfəndiyev, İsa Hüseynov, Sabir Əhmədli, İsi Məlikzadə, Yusif Səmədoğlu, Anar, Şahmar, Elçin, Mövlud Süleymanlı, Sara Oğuz, Dilsuz, Məmməd Oruc, Rafiq Tağı, Kamal Abdulla, Saday Budaqlı, Afaq Məsud, Nəriman Əbdülrəhmanlı, Etimad Başkeçid, İlqar Rəsul, Şərif Ağayar kimi Azərbaycan yazıçılarının 28 *hekayədən ibarət* “Azərbaycan Ədəbiyyatı Antologiyası”nı fransız dilinə çevrilib Fransanın “Kapaz” nəşriyyat evində nəşr edilmişdir.

Bundan əlavə, Almaniyada xalq yazıçısı Elçinin “Teleskop”, “Mənim sevimli dəlim”, “Şekspir” və “Cəhənnəm sakinləri” əsərlərindən ibarət “Pyeslər” kitabı (tərc. K.H.Kiel), S.Babullaoglunun “Oğlumla söhbət” şeirlər kitabı (tərc. Y.Savalan və O.Aras), yazıçı-dramaturq Ülviyə Heydərovanın “Uşaqlıq” monopyesi alman dilində, Rumi-

niyada S.Babullaoglunun 37 şeirdən ibarət “Şeirlər toplusu”, M.İsmayılın dörd şeiri “Dünya şeir antologiyası”nda rumın dilində, Serbiyada S.Babullaoglunun “Müsahibə” şeirlər kitabı, Fərid Hüseynin 60 şeirdən ibarət “Qəlbin tərbiyə dərsləri” kitabı (tərc. Nina Smic), Əjdər Olun “Səhra komandirinin meymunu” əsəri serb dilində, Fransada M.İsmayılın “Sürgündə tənha bir ocaq” şeirlər toplusu, Çingiz Abdullayevin “Şübhəsiz metamorfoz” kitabı fransız dilində, Qəşəm Nəcəfzadənin şeirləri Moskvada fransız, ispan, holland, ingilis, rus dillərində, İspaniyada “Azahar” poeziya dərgisində ispan dilində nəşr edilmişdir.

2019-cu ildə Ədəbiyyat İnstitutunun əməkdaşlarının xarici ölkələrdə də elmi tədqiqat əsərləri nəşr olunmuşdur: Иса Габиббейли. Литература, время, современность. (Москва, Художественная Литература, 2019, 416 с.), Фарида Азизова. Имадеддин Насими в средневековых источниках и литературоведении. Истанбул, 2019, 199с.); Farida Azizova. Imadeddin Nasimi In the medieval sources and literary criticism. (Istanbul, 2019, 186 p.); Almaz Ülvi, Yaşar Qasım. Ustad. (Özbəkistan, Daşkənd, “Mumtoz söz” nəşriyyatı, 2019. 74 səh. /*özbək dilində*/)

4. Yazıçı və şairlər, ədəbiyyatşünaslar, səfirlərlə görüşlər, birgə layihələr

Xarici yazıçı və şairlər, ədəbiyyatşünaslar və səfirlərlə görüşlər ədəbi əlaqələrin inkişafında xüsusi əhəmiyyətə malikdir. 2019-cu ildə bu istiqamətdə də müxtəlif görüşlər keçirilmişdir.

Sofiyada Bolqarıstanın Müqəddəs Kiril və Metodiy adına Milli Kitabxanasında görkəmli Azərbaycan yazıçısı, böyük dramaturq və ictimai xadim Cəlil Məmmədquluzadə

dənin həyat və yaradıcılığına həsr olunmuş dəyirmi masa belə tədbirlər sırasındadır. Mərasimdə AMEA-nın vitse-prezidenti, Ədəbiyyat İnstitutunun direktoru, akademik İsa Həbibbəyli və Bolqariya Elmlər Akademiyası (BEA) Ədəbiyyat İnstitutunun direktoru, dosent Elka Traykova çıxış etmiş, BEA-nın Ədəbiyyat İnstitutunun əməkdaşları, ədəbiyyatşünas alim Cəlil Məmmədquluzadənin bolqar dilinə tərcümə edilmiş əsərlərinin bədii təhlilini aparıb yazıçının hekayələrindəki surətləri analiz etmişlər.

BEA Ədəbiyyat İnstitutunun direktoru, dosent Elka Traykova böyük yazıçı, dramaturq və publisist Cəlil Məmmədquluzadənin əsərlərindəki dərin mənənin incə yumor vasitəsilə oxuculara çatdırılmasından, onun hekayələrindəki yüksək bədii ustalıqdan, yaratdığı bədii obrazların təqdimində onların mənəvi aləminə nüfuz etməsindən bəhs etmiş, çıxış edən natiqlər Cəlil Məmmədquluzadənin bolqar dilinə tərcümə edilmiş əsərlərinin bədii təhlilini aparıb və yazıçının hekayələrindəki xarakterləri araşdırıblar.

Bu il AMEA-nın Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda Serbiya Yazıçılar Birliyinin fəxri sədri Radomir Andriç, Moldova Pen Təşkilatının sədri Leo Butnaru və Slovakiya şairi Valeri Kupka ilə və Oman Mədəniyyət Assosiasiyasının prezidenti Dr. Aişə Əd Dərməki ilə görüş keçirilmişdir.

Azərbaycan Dövlət Tərcümə Mərkəzi də bu ənənəyə sadıqdır. Avstriyanın Azərbaycanda fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri cənab Bernd Aleksander Bayerl xanımı Natalya Bayerl ilə, Meksikanın Azərbaycanda fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri cənab Xuan Rodriqo Labardini Flores və Meksika yazıçısı David Toskana ilə, Argentina Respubli-

kasının Azərbaycanda yeni fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri cənab Sergio Perez Gunella, səfirliyin mədəniyyət məsələləri üzrə katibi cənab Eduardo Raul ilə, Meksikanın Azərbaycanda fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri cənab Xuan Rodriqo Labardini Flores və Meksika yazıçısı David Toskana ilə, Kolumbiyanın Azərbaycan Respublikasında akkreditə olunmuş yeni fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri, cənab Luis Antonio Dimaté Kárdenasla, Yaponiyanın Azərbaycan Respublikasında fəvqəladə və səlahiyyətli səfirinin mədəniyyət və təhsil üzrə attaşesi cənab İşikava Daiki ilə, Fransanın Azərbaycandakı yeni fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri cənab Zakari Qros və Azərbaycanda Fransa İnstitutunun direktoru Moris Rufinlə görüşlər keçirilmiş, ölkələrimiz arasında ədəbi-mədəni əlaqələrdən və mədəniyyətlərarası əməkdaşlığa dair perspektiv layihələrdən, ədəbi mübadilələrin inkişaf yollarından, Mərkəzin müxtəlif xalqların ədəbiyyatları üzrə ərsəyə gətirdiyi nəşrlərdən bəhs edilmiş, habelə, Azərbaycan ədəbiyyatının dünyanın bir çox ölkələrində tanıtılması və yayımı məsələləri müzakirə olunmuşdur.

Göründüyü kimi, 2019-cu ildə Azərbaycan-Avropa-Amerika ədəbi əlaqələri daha da inkişaf etmişdir. Əvvəlki illərdən fərqli olaraq, həm klassik, həm də müasir Azərbaycan ədəbiyyatı nümunələrinin, xüsusilə də, poeziya nümunələrinin dünyanın bir çox dillərinə tərcümə edilib xarici ölkələrdə nəşr edilməsi üstünlük təşkil edir. Eyni zamanda, bir çox Qərb ədəbiyyatı nümunələri də bədii tərcümə vasitəsilə Azərbaycan oxucusuna təqdim edilmişdir.

Eşqanə BABAYEVA
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

AZƏRBAYCAN–TÜRK DÜNYASI
ƏDƏBİ ƏLAQƏLƏRİ 2019-CU İLDƏ

Azərbaycan və başqa türk xalqları arasında ədəbi-mədəni əlaqələri 2019-cu ildə də dinamik inkişafı ilə diqqəti cəlb edir. Ədəbi-mədəni əlaqələrin inkişafında akademik İsa Həbibbəyli, akademik Nizami Cəfərov, professorlardan Qəzənfər Paşayev, Məmməd Əliyev, Əsgər Rəsulov, Ramiz Əskər, Tofiq Məlikli, Aydın Abi Aydın, Elman Quliyev, Nüşabə Araslı, Jalə Əliyeva, Nizami Tağısoy, Füzuli Bayat, Almaz Ülvi, Yaşar Qasımbəyli, filologiya üzrə fəlsəfə doktorlarından Azər Turan, İsməxan Osmanlı, Xuraman Hümətova, Fəridə Vəliyeva, Eşqanə Babayeva, Sədi Sadiyev, Turan Teymurov, Mehman Həsənov, Elmira Məmmədova, Nailə Əskər, Xalidə Qafqazlı, Rəşid Quliyev, Səriyyə Gündoğdu, Barat Osmanova, Aydan Xəndan, Nurlana Mustafayeva, Fatimə Dursunova, Kəmalə Nəcəfova, Leyla Kərimova, Aynur Qəzənfərqızı, Ağahüseyn Şükürov, Qumru Şəhriyar və başqaları analitik məqalələrlə çıxış etmiş, tədqiqatlar yazmışlar.

Ötən illərdə olduğu kimi, 2019-cu ildə də ədəbi əlaqələrimizlə bağlı bir sıra beynəlxalq və respublika səviyyəli elmi konfranslar, dəyirmi masa və disputlar keçirilmişdir.

2 may 2019-cu ildə AMEA-nın Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda “Məhməd Akif Ərsoydan Bəxtiyar Vahabzadəyə: iki şair bir şeir” mövzusunda Beynəlxalq elmi panel işə başlamışdı. Paneldə Türkiyənin Azərbaycandakı

fövqəladə və səlahiyyətli səfiri Erkan Özoral, TR Mədəniyyət və turizm nazirinin müavini Nadir Alpaslan, TR Qida və səhiyyə nazirliyinin nümayəndəsi Necdet Ünüvar, EkoAvrasiya dərnəyinin rəhbəri, yazıçı Hikmət Ərən, Bakı Yunus Əmrə İnstitutunun müdiri, dosent Cihan Özdemir, TİKA Bakı Proqram Koordinatoru Teoman Tiryaki, Türkiyənin Azərbaycandakı Dostluq qrupunun rəhbəri, millət vəkili Şamil Ayrım və Mehmed Akif Ərsoyun nəvəsi Səlma Ərsoy Arqon çıxış edərək Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərindən, eləcə də hər iki sənətkar yaradıcılığından bəhs etmişlər.

8 may 2019-cu ildə Türkiyənin Üsküdar Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən Təsəvvüf Araşdırmaları İnstitutunun rəhbəri Camalnur Sarqutun rəhbərlik etdiyi nümayəndə heyəti Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun qonağı olmuşdur.

13 iyun 2019-cu ildə AMEA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanasında Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu, Türkiyə Əməkdaşlıq və İnkişaf Agentliyi (TİKA), Bakı Yunus Əmrə İnstitutu, Türk Dil Qurumu və Qafqaz Universitetlər Birliyinin (KÜNİB) birgə təşkilatçılığı ilə “Türk dünyasında milli mücadilə və ədəbiyyat” mövzusunda Beynəlxalq simpozium keçirilmişdir. Tədbirdə KÜNİB rəhbəri professor Ramazan Korkmaza Azərbaycan-Türkiyə ədəbi, elmi əlaqələrinin inkişafına verdiyi töhfələrə görə, Ədəbiyyat İnstitutunun “İlin alimi” mükafatı təqdim olunmuşdur.

27 iyun 2019-cu ildə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Mərkəzi Elmi Kitabxanasının konfrans zalında Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu və Türkmənistanın Azərbaycan Respublikasındakı Səfirliyi tərəfindən “Məhtimqulu Fəraqi – Azərbaycan-Türkmənistan qardaşlı-

ğının rəmzi kimi” mövzusunda Beynəlxalq Elmi Konfrans tədbir çərçivəsində akademik İsa Həbibbəyli və fil.ü.f.d. İsimxan Osmanlının müəllifliyi ilə çap olunmuş “Məhtimqulu Fəraqi və Azərbaycan” kitabının təqdimatı keçirilmişdir.

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda 25 iyul 2019-cu ildə Dünya Gənc Türk Yazarlar Birliyinin (DGYTB) təşkilatçılığı ilə qırğızıstanlı yazıçılarla görüş türkdilli respublikalarla qarşılıqlı əlaqələrin müasir vəziyyəti və gələcək perspektivləri geniş müzakirə edilmişdir. Qeyd edək ki, 2019-cu ildə DGYTB-nin təşkilatçılığı ilə “Qırğız şeir antologiyası” nəşr edilərək Azərbaycan oxucusuna təqdim olunmuşdur.

18 oktyabr 2019-cu ildə Ədəbiyyat İnstitutu, Türkiyənin Uşaq və Gənclik Ədəbiyyatı Yazarlar Birliyi və digər qurumların birgə təşkilatçılığı ilə “Uşaq musiqisi, uşaq nəğmələri, laylalar və bəstələnmiş uşaq şeirləri” mövzusunda həsr olunmuş VI Beynəlxalq Uşaq və Gənclik Ədəbiyyatı Simpoziumu belə tədbirlər sırasında özünəməxsus yeri və mövqeyi ilə seçilirdi. Qeyd edək ki, İnstitutun əməkdaşı fil.e.d. Mərziyyə Nəcəfova Türkiyənin Uşaq və Gənclik Ədəbiyyatı Yazarlar Birliyinin Azərbaycan təmsilçisi ilə gerçəkləşən simpoziumda ortaq türk ədəbiyyatında uşaq ədəbiyyatı problemləri kontekstində məruzələr dinlənmişdir.

8 noyabr 2019-cu ildə Ədəbiyyat İnstitutunda Türkiyə Yazıçılar Birliyinin üzvü, “Türk ədəbiyyatı” jurnalının baş redaktoru Bəxtiyar Aslanın Azərbaycan türkcəsinə uyğunlaşdırılan “Üç əqrəb zamanı” kitabının təqdimatı belə silsilə tədbirlərdən biri idi. Qeyd edək ki, “aybKitab” layihəsi-

nin rəhbəri Xəyal Rza, kitabın tərtibçisi və “Ön söz”ün müəllifi Təranə Vahiddir.

2019-cu ildə ədəbi əlaqələrimizin inkişafına təkan verən konfrans, görüş, panellərlə yanaşı, bir sıra memorandumlar da imzalanmışdır. 11 yanvar 2019-cu ildə Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu ilə Berdax adına Qaraqalpaq Dövlət Universiteti (Özbəkistan Respublikası) arasında təhsil və elmi əməkdaşlıq haqqında saziş, 29 oktyabr 2019-cu ildə Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu və Mirzə Ulugbəy adına Özbəkistan Milli Universiteti arasında elm sahəsində əməkdaşlıq haqqında memorandum imzalanmışdır.

Məlumat üçün bildirək, akademik İsa Həbibbəyli Qırğız-Azərbaycan ədəbi, mədəni əlaqələrinin inkişafındakı xidmətlərinə görə Beynəlxalq Aytmatov Akademiyasının akademiki seçilmişdir. Bundan başqa, akademik “Türk ədəbiyyatı vəqfi” nişanı və Beynəlxalq Türk Akademiyasının Qızıl medalı ilə təltif edilmişdir.

Ötən illərdə olduğu kimi, 2019-cu ildə də ədəbi əlaqələrimizlə bağlı xeyli sayda monoqrafiya, elmi-analitik məqalə çap edilmiş, Beynəlxalq elmi konfranslarda məruzələr dinlənilmişdir.

Azərbaycan-Türk dünyası ədəbi əlaqələrinin inkişafında mühim yeri olan professor Elman Quliyevin 2019-cu ildə “Türk xalqları ədəbiyyatı” (Türkce özel seri, Ankara, Lambert Academic Publishing, 2019) kitabı nəşr olunmuşdur. Əsərdə türk dünyasının görkəmli şəxsiyyətləri, yaradıcılıqlarının spesifik xüsusiyyətlərinə nəzər salınmış, Azərbaycan türk dünyası ədəbi əlaqələri işıqlandırılmışdır. Qeyd edək ki, əsər İraq türkmənlərinin ədəbiyyatının təd-

qiqi baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Kitabda kırım tatarlarının ədəbiyyatına nəzər salınmış, xüsusilə Cengiz Dağcının ədəbi şəxsiyyəti, yaradıcılıq yolu sistemli şəkildə təhlil edilmişdir. Bu il professor Elman Quliyevin 10-dan yuxarı məqaləsi dərc olunmuşdur. Bunlardan “Cengiz Dağcının yaradıcılığında Kırım türklərinin həyatı və faciələrinin bedii aksi” (Doğumunun 110. Yılında Cengiz Dağcıya armağan kitabı. Ankara, Bengü yayımları, 2019. s.309-331), “Cengiz Dağcının nəsr yaradıcılığı tarixi həqiqətlər kontekstində” (Azərbaycan şərqşünaslığı. Elmi-kütləvi jurnal №2, 2019, s.65-74), “XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində Türkiyədə ictimai-siyasi dəyişikliklərin ədəbi prosesə təsiri və yeni ədəbiyyatın əsas mərhələləri” (Şərq araşdırmaları elmi-nəzəri jurnalı, №1, Bakı-Elm, 2019, s.11-19), “TənziMAT ədəbiyyatının yaranma səbəbləri və bədii-estetik dəyərləri” (20 iyul 2019-cu il, s.14) və s. digər məqalələrini qeyd edə bilərik.

Türk dünyası ilə ədəbi əlaqələrimizin inkişafında müstəvisində fil.ü.f.d. Azər Turanın tədqiqatları xüsusilə diqqəti cəlb edir. Onun “Zəki Vəlidi Toğan mifi” məqaləsi bu baxımdan əhəmiyyət kəsb edir. Zəki Vəlidi Toğanın ədəbi şəxsiyyəti, yaradıcılığı, türk dünyasındakı yeri haqqında irəli sürülən mülahizələrdə alim Zəki Vəlidin kimliyini dəyərləndirərək, onun yaradıcılığının dünya türkologiyasında öyrənilməsinin vacibliyini də vurğulayır: “Zəki Vəlidi tədqiq etmək, “Zəki Vəlidi Toğan kimdir?” – sualını cavablandırmaq, mənəcə, ayrı-ayrılıqda nə Türkiyə, nə də Rusiya alimlərinin öhdəsinə düşür. Baxmayaraq ki, bu gün Peterburq, İstanbul Universitetlərinin də yaxınlığında Zəki Vəlidiinin abidəsi ucalır. Zəki Vəlidiinin yaradıcılığı

artıq dünya türkologiyasının öyrənilməsi vacib olan əsas mövzularından biridir. Çünki Toğan dünyanın alimidir. Bartolddan sonra tək qalan və ardınca yeni bir Bartold, yaxud ayrı bir Zəki Vəlidə doğulmayan tək alim” (“Ədəbiyyat qəzeti”, 17.12.2019).

Professor Bədirxan Əhmədlinin “Türkçülüyn üçlü formulu: nəzəri və tarixi aspektləri” (Bakı, 2019, 296 s.) monoqrafiyası türkçülüyn üçlü formulunun yeni baxış müstəvisində tədqiqi baxımdan əhəmiyyət kəsb edir. Müəllif problemi nəzəri və tarixi aspektdə araşdırmaqla ictimai fikrimizdəki bir çox yanlışlıqları aradan qaldırır. Əsərdə üçlü formulun hər bir təməl prinsipinin keçdiyi inkişaf yolu və mərhələləri, eləcə də Azərbaycan və türk dünyasının böyük düşüncə sahiblərinin bu istiqamətdəki fəaliyyəti araşdırılaraq yeni elmi qənaətlərə gəlinir.

Ümumiyyətlə, Azərbaycan-türk dünyası, xüsusilə Azərbaycan-Türkiyə arasındakı ədəbi-mədəni əlaqələr ötən illərdə olduğu kimi, 2019-cu ildə də dinamikliyi ilə diqqəti cəlb edir. Fil.ü.f.d. Sədaqət Qasımlının “Türkiyə ədəbiyyatında yeni hekayəçilik (XIX əsrin ikinci yarısı – XX əsr)” (Bakı: 2019, 272 s.) kitabında Türk ədəbiyyatında yeni hekayəçiliyin inkişaf mərhələlərindən və bu inkişafda böyük xidmətlər göstərən görkəmli yazıçıların həyat və yaradıcılığında söhbət açılır. Qeyd edək ki, əsər haqqında “525-ci qəzet”də, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin orqanı “Dünya ədəbiyyatı” jurnalında məlumat verilmiş, AzTV-də monoqrafiya haqqında reportaj hazırlanmışdır.

Monoqrafiyalarla yanaşı, bu səpkidə, professor Aydın Abıyevin “Türkiyə şairi Fazil Əhməd Aykaç və M.Füzuli”, “Fəcri-Ati (Dan vaxtının parılması) ədəbiyyatı”, fil.ü.f.d.

Sedat Gündoğdunun, fil.ü.f.d. Rəşid Quliyevin “Xalidə Ədibə Adıvarın hekayələrində ictimai motivlər”, “H.N.At-sızın “Bozqurdlar” romanında qədim türklər”, “A.İlhanın “Sokakdaki adam”, fil.e.d. Bəsirə Əzizəliyevanın “Malta-da türk izləri”, “Türki ələminin “QIZYL ALMASI”. M.Қадыұлы “QIZYL ALMA” идеясын зерттейді.. (Türk aləminin QIZIL Alması. M.Kadıoğlu “QIZIL Alma” ideyasını araşdırdı)”, “Türk milli mücadiləsi Məhəmməd İqbalın əsərlərində”, fil.ü.f.d. Ü.Baxşiyevanın “Cengiz Dağcı şeirlərində vətənpərvərlik mövzusu”, “Aşiq Veysəl şeirlərində vətən sevgisi”, “Ziya Göyaltı şeirlərində Turançılıq ideyasının təhlili” kimi çoxsaylı məqalələr nəşr olunmuşdur. Qeyd edək ki, gənc türkoloq Ülkər Baxşiyeva AMEA prezidentinin 5 fevral 2019-cu il tarixli sərəncamına əsasən AMEA-nın gənc qadın alimləri üçün “Gənc qadınlar elmdə” müsabiqəsində 3-cü yer üzrə qalib olmuşdur. Fil.ü.f.d., dos.Eşqanə Babayevanın (müəllif) da Azərbaycan-Türkiyə ədəbi əlaqələri istiqamətində ölkədə və xaricdə olmaqla 20-dən yuxarı məqaləsi (“Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Nur Baba və İsmayıl Şıhlı'nın Deli Kür romanında inanç istismarı”, “İlk türk romanları haqqında mülahizələr”, “Hüseyn Rəhmi Gürpınarın romanlarında bədii konflikt (1920-30-cu illər romanları əsasında)”, “Kərimə Nadinin “Gəlinlik qız” romanında gender problemi”, “Y.Q.Qaraosmanoğlunun “Yad adam” romanında yadlıq problemi” və s.) nəşr olunmuşdur.

Ötən illərdə olduğu kimi, Azərbaycan-özbək ədəbi əlaqələri 2019-cu ildə də sürətlə inkişaf etmişdir. A.Ülvi, İ.Məmmədli, B.M.Şərif, Ş.Kamranlının birgə müəllifliyi ilə AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu Elmi Şurasının və

Özbəkistan Milli Elmlər Akademiyasının Ədəbiyyat, Dil və Folklor İnstitutunun Elmi Şurasının qərarları ilə Daşkənddə 506 səhifəlik “Azərbaycanca-özbəkçə, özbəkçə-azərbaycanca lüğət” (25000 söz) nəşr olunmuşdur. Azərbaycan və özbək dillərinin lüğət tərkibində intensiv işlənən, işlənmə tezliyi ilə fərqlənən sözlər və ifadələr bu lüğətin sözlüyünün əsas bazasını təşkil edir. Bu sözlük Azərbaycan və Özbəkistan xalqlarının dillərinə, mədəniyyətlərinə, tarixlərinə, adət-ənənələrinə maraq göstərən, hər iki dili mükəmməl və sərbəst öyrənmək istəyən şəxslər üçün nəzərdə tutulmuşdur. Almaz Ülvi və Yaşar Qasımbəylinin həmmüəllifliyi ilə Daşkənddə çap olunan “Ustoz” kitabı akademik İsa Həbibbəyliyə həsr olunmuşdur. Burada akademiklərin həyatı və yaradıcılığı haqqında ətraflı məlumat verilmiş, o görkəmli alim, ictimai xadim kimi təhlil edilmişdir. Eyni zamanda, topluda İsa Həbibbəylinin son vaxtlar qələmə aldığı bir neçə məqaləsi də yer almışdır.

“Zahirəddin Məhəmməd Babur və XVI əsr özbək ədəbiyyatı” adlı qısa məlumat kitabı isə Əlişir Nəvai adına Dövlət Ədəbiyyatı Muzeyi ekspozisiyası əsasında (“Тошкент УЗР ФА Давлат Адабиет музейи – 2008”) hazırlanaraq, Bakıda “Avropa” nəşriyyatı tərəfindən çap olunmuşdur. Toplunun müəllifləri Dr.O.R.Jurabayev, professor H.S.Həsənov, ingilis dilinə tərcümə edəni С.Кадыровой; Azərbaycan dilinə uyğunlaşdıran və nəşrə təqdim edəni fil.e.d. Almaz Ülvi (Binnətova), rəyçiləri isə Zakircan Maşrapov, prof. Yaşar Qasımbəyli olmuşdur. Kitabda XVI əsr özbək ədəbiyyatının böyük hissəsini təşkil edən sənətkarların – Zahirəddin Məhəmməd Babur, Kamran Mirzə, Gülbadam Bəyim, Məhəmməd Salih, Şeybani

Xan, Məclisi, Paşa Xoca yaradıcılığı haqqında qısa məlumatlar təqdim olunur.

Özbək publisisti, yazıçısı, şairi, dramaturqu Qoşqar Nərqabilin “Xoşbəxtliyin bazarı varmı, yaxud beş dul və bir rəis” adlı komediyası ilk dəfə olaraq Azərbaycan dilinə tərcümə edilərək, oxuculara təqdim olunmuşdur (redaktor və ön söz müəllifi: fil.e.d. Almaz Ülvi).

Hadi Önalin “Elazığ - Dünəndən bu günə Beynəlxalq Xəzər şeir axşamları” kitabı da Türkiyə türkcəsindən Azərbaycan türkcəsinə uyğunlaşdırılaraq çap edilmişdir (redaktor tərc edən, ön söz və “Köməkçi göstəricilər” müəllifi fil.e.d. A.Ülvi). Kitabda Türkiyə Cümhuriyyətinin Elazığ şəhərində 1991-ci ildən fəaliyyətə başlayan Xəzər Şeir Axşamlarının tarixi, yaranma səbəbi haqqında, eləcə də bu beynəlxalq şeir bayramına dəvət edilən şair və yazıçıların, elm-ədəbiyyat xadimlərinin fəaliyyəti, tədbirə qoşulan iştirakçı ölkələrin adları haqqında mükəmməl məlumatlar yer almışdır. Vəsait ədəbiyyatsevərlər və poeziya-sənət adamları üçün maraqlı və etibarlı mənbədir.

Akademik İsa Həbibbəylinin redaktorluğu ilə “Jalil Məmmədqulizoda. Pochta kutisi” (redaktor və ön sözün müəllifi İsa Həbibbəyli, nəşrə hazırlayan Almaz Ülvi, tərc. edən O.Qoşqar) kitabı Daşkənddə “Mümtəz söz” nəşriyyatında özbək dilində çap olunmuşdur.

Özbək-Azərbaycan ədəbi əlaqələrinə töhfə sayılacaq kitablardan biri də “İki xalqın oğlu. Məqsud Şeyxzadə” adlı topludur. Təqdim olunan kitab Azərbaycan və Özbəkistan xalqlarının oğlu sayılan şair və tədqiqatçı Məqsud Şeyxzadənin anadan olmasının 110 illiyinə həsr olunmuş məruzələr, məqalələr və fotolar toplusundan ibarətdir. 500

səhifədən ibarət olan kitab Ədəbiyyat İnstitutu Elmi Şurasının qərarı ilə nəşr olunmuşdur. Kitabın ön sözünün müəllifi akademik İsa Həbibbəyli, toplayıb nəşrə hazırlayan və elmi redaktoru fil.e.d. Almaz Ülvi (Binnətova), rəyçiləri akademik (Özbəkistan) Naim Kərimov, fil.e.d.Yaşar Qasımbəyli, fil.ü.f.d. (Özbəkistan) Gulnoz Sattarovadır.

2019-cu il ərzində fil.e.d.Almaz Ülvinin Azərbaycan-özbək-türk ədəbi əlaqələri mövzusunda 30-dan yuxarı məqaləsi (“Xalil Rza Uluturk va o‘zbek adabiyoti” (“Адабий алоқалар ва маданиятларнинг ўзаро таъсири” (Халқаро илмий-амалий анжуман материаллари, 1-қисм. Гуманитар фанлар) 2019 йил, 19-апрель. Термиз Давлат Университети. 2019, 360-бет. S.66-69), “Azərbaycan-Türkiyə ədəbi əlaqələri kontekstində Azərbaycan Milli Mücahidi Ülvi Bünyadzadənin yaradıcılığına baxış” (“Uluslararası “Türk Dünyasında Milli Mücadele ve Edebiyat” konfransı, 12-15 iyun 2019-cu il), “Ўзбекистонда китобга муносабат ҳақида” (“Xalk sözü”), “Nəvai yaradıcılığında Nəsimi obrazi” (525-ci qəzet, 01 fevral 2019-cu il, – https://525.az/site/?name=xeber&news_id=114510), “Özbək yazıçı-dramaturqu Qoşqar Narqabillə müsahibə” (“Birlik” dərgisi, №1, səh. 55-57.) dərc olunmuşdur. Fil.e.d., Yaşar Qasımbəylinin də, bu sərəkidə dəyərli tədqiqatları vardır. Onun, ədəbi əlaqələr müstəvisində “Mirzə Cəlilin Türkünə yeni səfəri” (“525-ci qəzet”, 14 mart), “Mirzə Cəlil Özbəkistan ədəbi mühitində” (“Kaspi” qəzeti, 11 aprel), “Məşhur poetik bioqrafiyalar: Rəsul Rza və Maqsud Şeyxzadə” (“525-ci qəzet”, 12 may), “Maqsud Şeyxzadə və Səməd Vurğun” (“Kaspi” qəzeti, 20 aprel) kimi 20-dən yuxarı məqaləsi nəşr olunmuşdur.

Fil.ü.f.d., dos. Təranə Həşimovanın “Milli ideoloji məsələlər kontekstində Azərbaycan-özbək ədəbi əlaqələri” (Bakı, “Papyrus NP” nəşriyyatı, 2019, 272 s.) monoqrafiyası Azərbaycan-özbək ədəbi əlaqələrinə töhfə olan əhəmiyyətli bir mənbədir. Müstəqil respublikamızın ədəbi əlaqələrini, bu əlaqələrdə milli inkişaf xüsusiyyətlərini araşdıran Təranə Həşimovanın dörd fəsildən, on iki bölmədən ibarət monoqrafiyası elmi-nəzəri dəyəri, aktuallığı baxımından əhəmiyyətlidir. Zəngin tarixə malik Azərbaycan və özbək ədəbi əlaqələrini çoxsaylı faktlar və materiallar əsasında araşdırma obyektinə çevirən alim, müasir Azərbaycan və özbək poeziyalarının ortaq xüsusiyyətlərini, qarşılıqlı bədii tərcümə problemlərini, müstəqillik dövründə Azərbaycan və özbək xalqlarının ədəbiyyatlarının nəzəri-tipoloji (komparativistik) müqayisəsini, müstəqillik dövründə qarşılıqlı ədəbi nəşrləri və digər elmi-ədəbi məsələləri diqqət mərkəzində saxlayır. Müəllif heç bir ədəbi hadisəni nəzərdən qaçırmamağa, müstəqillik dövrünün zəngin ədəbi əlaqələrinin bütün məsələlərini əhatə etməyə çalışır. Faktların zənginliyi minillik ədəbi-tarixi ənənələri olan xalqlarımızın müasir ədəbi əlaqələrinin geniş və hərtərəfli tədqiqinə imkan verir və Təranə Həşimova bu faktlardan elmi-ədəbi təhlil və müqayisələrdə uğurlu bir şəkildə istifadə edir. Müəllif haqlı olaraq ədəbi əlaqələr tarixinə müraciət edir və bu istiqamətdə müasir dövrlə əlaqələr qura bilir. “Müasir Azərbaycan və özbək ədəbi əlaqələri tarixi”, “Özbək ədəbiyyatının cədidçilik dövründə milli ədəbiyyatların ortaq xüsusiyyətləri”, “Azərbaycan və özbək ədəbiyyatında Əmir Teymur obrazı”, “Erkin Vahidovun və Xəlil Rza Ulutürkün yaradıcılığında milli özünüdərkən bədii təcəssümü”, “Müasir Azər-

baycan və özbək şeirində ana dili mövzusu; “Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığı bədii təsir məsələləri kontekstində”, “Müstəqil özbək xalqının şeirində yenilənmə; Azərbaycan və özbək şeirinin mövzu və ideya qarşılaşdırması”, “Özbək nəsrində milli təfəkkürün səciyyəsi”, “Milli şüurun inkişafı; Azərbaycan və özbək xalqlarının ədəbi əlaqələrində qarşılıqlı nəşrlər”, “Müasir Azərbaycan və özbək ədəbi əlaqələrinin qarşılıqlı öyrənilməsi”, “Müasir Azərbaycan və özbək poeziyalarının xüsusiyyətləri (Saodat Muhammedova yaradıcılığı)” başlıqlı fəsil və bölmələrdə hər iki müstəqil respublikanın ədəbiyyatlarının nəzəri-müqayisəli təhlili aparılır, mövzu və ideya paralelləri, ortaq inkişaf xüsusiyyətləri müəyyənləşdirilir, hər iki xalqın ədəbi düşüncəsinin inkişaf xüsusiyyətləri milli təfəkkürün formalaşmasında rolunu müstəvisində tədqiq olunur.

Azərbaycan-türkmən-qazax-qırğız ədəbi əlaqələri istiqamətində də mühüm işlər görülmüşdür. Akademik İsa Həbibbəyli və fil.ü.f.d. İsimxan Osmanlının “Məhtimqulu Fəraqi və Azərbaycan” kitabı Azərbaycan-türkmən ədəbi əlaqələrinin inkişafı baxımından əhəmiyyət kəsb edir. Kitabın ön sözündə Məhtimqulu yalnız türkmən xalqının deyil, türk-oğuz xalqlarının ən görkəmli şairlərindən biri kimi təqdim edilir. Orijinal yaradıcılıq xüsusiyyətlərinə malik bu böyük sənətkarın zəngin ədəbi irsinin mübariz ruhu, xəlqiliyi, bəşəri ideallığı ilə seçilməsi xüsusi olaraq vurğulanır. Kitabda Məhtimqulunun yaşadığı dövr, ədəbi mühiti və həyatı işıqlandırılmış, novatorluğu, yaradıcılığının spesifik xüsusiyyətləri təhlil edilmişdir. Əsər Azərbaycan-türkmən ədəbi əlaqələri kontekstində təhlil edilmişdir. Bu baxımdan şairin Azərbaycan ədəbiyyatı ilə əlaqələrindən bəhs edən fəsillər

xüsusilə diqqəti cəlb edir. Fil.e.d. Paşa Əlioğlu “Ədəbiyyat qəzeti”ndə nəşr etdiyi məqalədə monoqrafiyanın əhəmiyyətindən bəhs edərəkən çox haqlı olaraq vurğulayır: “İsa Həbibbəyli və İsmixan Osmanlının bu yaxınlarda işıq üzü görmüş “Məhtimqulu Fəraqi və Azərbaycan” monoqrafiyası müstəqillik dövründə ədəbi əlaqələrimizin tədqiqinin keyfiyyətə yeni bir mərhələyə qədəm qoyduğunu göstərməkdədir. Türk xalqları ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri, böyük türkmən şairi Məhtimqulu Fəraqi əsərlərinin ölkəmizdə nəşri və tədqiqi Azərbaycan-Türkmənistan ədəbi əlaqələrinin inkişaf etdirilməsində mühüm rol oynayır”.

Fil.ü.f.d., dos. Nailə Əskərin də Azərbaycan-türkmən ədəbi əlaqələri istiqamətində apardığı araşdırmaları diqqəti cəlb edir. O, “Koroğlunun zühuru: Azərbaycan və türkmən versiyalarında”, “Goroğlu” dastanının toplanma və nəşr tarixi” kimi məqalələrində “Koroğlu” dastanının Azərbaycan və Türkmən variantlarının tipoloji-müqayisəli təhlilini aparmışdır.

2019-cu ildə qazax ədəbiyyatı ilə də bağlı bir sıra tədqiqatlar aparılmış, monoqrafiyalar nəşr edilmişdir. Professor Məmməd Əliyevin Qazaxıstan-Türkmənistan-Azərbaycan ədəbi əlaqələri ilə bağlı məqalələri nəşr olunmuşdur. Professorun “Böyük çölün böyük oğlu – Muxtar Auezov” məqaləsində sənətkarın həyatı, ədəbi şəxsiyyəti, ömür salnaməsinə nəzər salınaraq türk xalqları ədəbiyyatındakı mövqeyi vurğulanır.

Professor Nizami Tağısoyun “Muxtar Auezovun yaradıcılığı: ənənədən novatorluğa” monoqrafiyasında qarşıqazax ədəbiyyatının klassiki Muxtar Auezovun ədəbi şəx-

siyyəti, nəsr və dramaturji yaradıcılığı müasir humanitar təfəkkür bucağından təhlil edilir. Kitabda Auezov yaradıcılığında bədii konflikt, təhkiyə formaları, psixologizmlərdən istifadənin səciyyəvi tərəfləri, ənənə və novatorluğun fərqli xüsusiyyətləri araşdırılır. Qeyd edək ki, yazıcının “Yasa bürünmüş gözəl” hekayəsi də Nizami Tağısoy tərəfindən Azərbaycan dilinə tərcümə edilərək kitaba əlavə edilmişdir. Nizami Tağısoyun il ərzində müxtəlif qəzet və jurnallarda ədəbi əlaqələr mövzusunda 30 yaxın məqaləsi çap olunmuşdur. Bu məqalələrin arasında təkcə türk, qazax, türkmən, özbək deyil, eyni zamanda çox az tədqiqatə cəlb edilən Azərbaycan-Qaraçay, Qaraqalpaq, Noğay və digər az tədqiq olunan türk dünyası ədəbi əlaqələrinə də həsr olunmuş məqalələr (“Nurmurad Sarıxanovun yaradıcılıq özünəməxsusluğu”, “Muxtar Auezovun nəsr yaradıcılığı fraqmentar baxış kontekstində”, “Hacıniyaz yaradıcılığının XIX əsr Qaraqalpaq poeziyasına təsiri”, “Qaraçay ədəbiyyatında deportasiya mövzusu – milli özünəqayıdış konsepsiyası” və s.) geniş yer tutur.

Fil.ü.f.d., dos. Fəridə Vəliyevanın “Muxtar Auezovun hekayə yaradıcılığında folklor ənənələri” (Bakı, “Elm və təhsil”, 154 s.) monoqrafiyası həm Azərbaycan-qazax ədəbi əlaqələrinin inkişafı, həm də Muxtar Auezov yaradıcılığının folklor motivləri kontekstində öyrənilməsi baxımından əhəmiyyət kəsb edir. Müəllif yazıcının bir sıra hekayələrini də Azərbaycan dilinə tərcümə edərək oxuculara təqdim etmişdir. Fəridə Vəliyevanın ədəbi əlaqələr müstəvisində (“Gülşehri XIV əsr anadilli türk poeziyasının nümayəndəsi kimi”, “Sultan Vələd yaradıcılığı təsəvvüf və folklor kontekstində”, “Əhməd Fakihin həyat yaradıcılığı

və mənqibələrinə yeni bir baxış” və s.) bir sıra məqalələri dərc edilmişdir. Bundan başqa, fil.ü.f.d., dos. Xuraman Hümətovanın ““Kırkkız efsanesi” və “kırklar meclisi”nin oluşturulmasında halk inançlarının qarşılıklı ilişkisi”, “Şeyx Qalibin “Hüsn və Eşq” məsnəvisində idealla varlıq arasında əlaqə sintezi”, “Çingiz Aytmatovun “Qiyamət” romanında fərdin taleyi”, fil.ü.f.d., Mehman Həsənlinin “Çingiz Aytmatovun əsərlərində uşaq obrazları”, “Çingiz Aytmatov və Azərbaycan ədəbiyyatı”(Kazan şəhərində keçirilən III Beynəlxalq “Çingiz Aytmatov oxuları – Mədəniyyətlərarası dialoq” forumu, 25 oktyabr, 2019), “Çingiz Aytmatovun “Çingiz xanın ağ buludu” əsərində repressiyanın bədii-estetik dərkisi”, “Böyük ədəbiyyatın əbədi karvan yolunda: Cəlil Məmmədquluzadədən Çingiz Aytmatovadək”, “Çingiz Aytmatov akademik İsa Həbibbəylinin tədqiqatlarında”, “Orhan Pamukun “Qırmızı saçlı qadın” romanında intertekstuallıq”, fil.ü.f.d., dos. Turan Teymurovun “Muxtar Auezovun “Abay” romanında sənətkarlıq məsələləri”, “Muxtar Auezovun “Abay” romanında toy və yas mərasimləri”, Maya Axundovanın (Həsənli) “Repressiya qurbanı olmuş tatar və başqırd ədibləri”, “Qazax və qırğız xalqlarının repressiyasına ümumi baxış”, “Tatar ədəbiyyatında repressiya mövzusu” (İbrahim Salahovun “Kolıma hekayələri” əsəri əsasında), “Seyfəddin Dağlı satiralarında Əziz Nesin yaradıcılığının təsiri” (“Türkiyə novellaları” əsasında) kimi məqalələr nəşr edilmişdir.

“Ədəbiyyat qəzeti”, “525-ci qəzet”, “Azərbaycan” və digər mətbuat orqanlarında, eyni zamanda internet portallarında da ədəbi əlaqələrimizə həsr olunmuş məqalələr çap

olunmuşdur. Türkiyədə dərc edilən “Türk ədəbiyyatı”, “Mövsümlər”, “Təlmih” kimi aylıq sənət-ədəbiyyat jurnallarında da bu səpkidə məqalələr işıq üzü görmüşdür. Bu jurnalların demək olar ki, bütün buraxılışlarında Azərbaycan ədəbiyyatı ilə bağlı məqalələr dərc olunmuşdur.

Qeyd edək ki, “Türk ədəbiyyatı” jurnalının oktyabr buraxılışı AMEA-nın vitse-prezidenti, akademik İsa Həbibbəyliyə həsr edilmişdir. Jurnalın “İsa Həbibbəyli 70 yaşında” xüsusi buraxılışında Anar, Rəşad Məcid, Ramazan Korkmaz, Yavuz Akpınar, Mişel Bozdemir, Orhan Aras, Darhan Kızırali, Pərvin Nurəliyeva, Rüstəm Behrudı, Abid Tahirli, Bəxtiyar Əliyev, Bədirxan Əhmədli, Nizami Muradoğlunun akademikinin yaradıcılığı ilə bağlı məqalələri, xatirələri dərc olunmuşdur. Professor Ramazan Korkmaz akademikdən “Orxonun sularına qarışıb getmək istəyən adam” deyə bəhs edir. Dənial Zaqidullina isə onu “Taleyin hökmdarı və elmin aşığı” adlandırır. Mişel Bozdemir isə “Avropadan baxıldığında İsa Həbibbəyli” yazısında akademikdən dünya ədəbiyyatı kontekstində bəhs edir. Qeyd edək ki, topluda akademikinin türk dünyası ədəbiyyatlarının dövrləşdirmə konsepsiyasına həsr etdiyi məqaləsi də yer almışdır.

2019-cu il ədəbi əlaqələrini nəzərdən keçirdikdə bu sahədə olduqca səmərəli addımların atıldığını müşahidə edirik. Görünən ədəbi prosesdən bu nəticəyə gəlirik ki, ötən illərlə müqayisədə 2019-cu ildə Azərbaycan və türk xalqları arasındakı ədəbi-mədəni əlaqələrin inkişafında bir qədər də sürətlənmə müşahidə edilir. Xüsusilə türk, özbək, türkmən, qırğız, qazax ədəbi əlaqələrinin inkişafı ötən illərdə olduğu kimi yenə də yüksək xətt üzrə davam edir.

Ədəbi proses–2019

Digər türk xalqları arasında, o cümlədən, Noqay, Qumuq, Qaraçay-balkar kimi türk xalqları arasındakı ədəbi əlaqələr isə ötən illərdə olduğu kimi, 2019-cu ildə də zəifliyi ilə diqqəti cəlb edir.

Bəsirə ƏZİZƏLİYEVƏ
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

AZƏRBAYCANDAN UZAQ ŞƏRQƏ
AÇILAN PƏNCƏRƏ

Miladdan əvvəl I əsrdə yaşamış məşhur hind müdriki və yazıçısı Beydaba “zaman həyatın çilingəridir” deyirdi. Müasir zaman da yeni axtarışlar sorağında Şərq dünyasına, onun ecazkar və dərin fəlsəfi qatlara sahib mədəniyyətinə istiqamətlənərək fərqli və orijinal ədəbi irsə könül verməkdədir. İnsan düşüncəsi, bədii təfəkkür hər dövrdə fərqliliyə can atır, çünki məşhur yapon yazıçısı Haruki Murakaminin söylədiyi kimi, “sadəcə hər kəsin oxuduğu kitabları oxusan, yalnız hər kəsin düşündüyünü düşünərsən”. Şərq ədəbi-fəlsəfi dünyagörüşünün mərkəzində fəvqəl varlıq olan insan dayandığı üçün və insanın tərifi Şərq təəyyülündə Məhəmməd İqbalın sözlərilə desək, “insana sığa bilənə kainat, kainata sığa bilməyəne insan deyilir” kimi müəyyənləşdiyinə görə ədib də, filosof da, tənqidçi də, sadə oxucu da ondan ağıl və qəlb gücü qədər faydalana bilir.

Asiya ədəbiyyatına, xüsusilə, Uzaq Şərq xalqlarının ədəbi irsinə maraq və meylin artmasının mənəvi cövhərində də sözügedən amillər dayanmaqdadır. Məlumdur ki, dünya ədəbiyyatının araşdırılmasında iki mühüm amil mövcuddur: tədqiqatçılar və tərcümə amili. Zəngin və çeşidli səciyyəyə malik Asiya ədəbiyyatının öyrənilməsində də iki əsas istiqamət müşahidə olunur: ayrı-ayrı Asiya xalqları ədəbiyyatının bu sahəni tədqiq edən mütəxəssislər

tərəfindən araşdırılması; tərcümə olunmuş nümunələr haqqında ədəbiyyatşünas və tənqidçilərin məqalələri.

2019-cu ildə Uzaq Şərq ölkələri ədəbiyyatından bəhs edən araşdırma və yazılar arasında hind, Pakistan və yapon ədəbiyyatı sahəsindəki tədqiqlər üstünlük təşkil edir.

Hind ədəbiyyatı sahəsində məqalələr sırasında professor Bədirxan Əhmədlinin yazıları nəzəri cəlb edir. “Rabindranat Taqor: Hind xalqının azadlıq carçısı” (“Ədəbiyyat” qəzeti, may 2019) məqaləsi R.Taqorun doğum günü münasibətilə yazılmış və müəllif yazıçının hind xalqının tarixindəki önəmli roluna diqqət çəkmişdir. “Sağlığında xalqının gələcək həyatını düşünən, onun xoşbəxtliyi uğrunda mübarizə aparan və elə buna görə də xalqın simvoluna çevrilən adamlar çox az olur. Belə adamlardan biri böyük hind şairi, yazıçısı, mütəfəkkiri, rəssam və bəstəkarı Rabindranat Taqordur (1861-1941)” – deyərək ədibin yaradıcılıq yolunu nəzərdən keçirən Bədirxan Əhmədli dünyaya miqyasında məşhur, Asiyada ilk Nobel mükafatçısı olan Taqorun yaradıcılığının əsas xüsusiyyətlərini çox doğru şəkildə qiymətləndirmişdir: “R.Taqor poeziyasına Qərb dəyərləndirməsi onun poetik yaradıcılığının xüsusiyyətlərini ümumi şəkildə ifadə edir. Əslində isə bunun arxasında R.Taqorun son dərəcə orijinal yaradıcılığı, şeirlərindəki yeni poetik düşüncə, ritm, ahəng, mənsub olduğu xalqın təfəkkürünü, tərcümeyi-halını, təbiətini, gözəlliklərini poeziyaya çevirmək və xalqını azadlığa səsləmək, ən əsası isə bəşəriyyətə humanist mesajlar vermək, ideyalar ötürmək missiyası dayanırdı. Bu mənada Hindistanın müstəmləkəçilikdən azad olunmasında şairin əsərlərinin mübariz ruhu böyük rol oynamışdır”. Müəllif şairin “Düşkünləşmiş

ürəyin ümidi”, “Boş evdə”, “İki biqha torpaq”, “Ana Benqaliya”, “Şah Cahan”, “Son məktub”, “Vahid səs”, “Benqaliya torpağı”, “Hindistan lakşmi”, “Benqaliya lakşmi”, “Ümid”, “Yeni ilə” və digər şeirlərini təhlil edir.

Hindistanın siyasi və ədəbi simvoluna çevrilmiş M.Qandi və R.Taqor professor Bədirxan Əhmədlinin “Qandi və Taqor: iki dahinin Hindistan diskursu” (“525-ci qəzet”, oktyabr 2019) adlı məqaləsində orijinal tərzdə eyni müstəviyə gətirilmişdir. Hind xalqının siyasi və mədəni həyatında əvəzsiz rolu olan iki şəxsiyyətin mövqeyi müəllif tərəfindən yüksək şəkildə dəyərləndirilmişdir: “Qandi və Taqor özünün fəaliyyəti, əsərləri, gizli və açıq yaradıcılıq düsturları ilə hind xalqını siyasi, ictimai və mənəvi cəhətdən yeni bir mərhələyə hazırladı. Taqor bu azadlığı görmədisə, Qandi onu yaşadı...”

Müəllifin hər iki tarixi şəxsiyyəti ölkəsi, milləti üçün gördüyü işlər kontekstində dəyərləndirir: “Taqor və Mahatma Qandi... Hər ikisi ingilis müstəmləkəçiliyinə qarşı mübarizədə Hindistanın bir ümid yeri idi. Tələsmədən, addım-addım (bu da Qandinin mübarizə üsullarından biri idi!) məqsədə doğru irəliləyirdilər. Taqor təhsil, mədəniyyət və bədii düşüncə, M.Qandi siyasi düşüncə ilə həmvətənlərinə təsir etmək yolunu tutmuşdular. Hər ikisi ömrünün son qırx ilini Hindistana həsr etmiş və şöhrət qazanmışdılar”.

Uzaq Şərq ədəbiyyatında yapon bədii düşüncəsinin özünəməxsus və fərqli cəhətləri hər zaman seçilmişdir. Azərbaycan ədəbi mühiti elmi – və tənqidi də yapon ədəbiyyatına xüsusi maraq göstərməkdədir. Buna görə də yapon ədəbiyyatının araşdırılması sahəsində 2019-cu ildə də

mühüm işlər görülmüşdür. Bu sahədə Gülnar Yunusovanın istər elmi məqalələri, istərsə də publisistik yazıları diqqətli cəlb edir. “Haruki Murakami müasir yapon ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi kimi” (Filologiya və sənətsünaslıq. Bakı-Elm-2019, №1), “Роль музыки в творчестве Харуки Мураками” (Social and Economic Aspects of Education in Modern Society. RS Global Sp. z O.O., Warsaw, Poland 2019), “Müstəqillik dövrü Azərbaycan-yapon ədəbi əlaqələrində bədii tərcümələr” (Müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq. Bakı, Elm və təhsil, 2019, №1), “Azərbaycan və Japonya işbirliyi çağdaş uluslararası kültür ilişkilerinde” (Filoloji və Kültür Araştırmaları. Karabük, 2019), “Haruki Murakaminin avtobioqrafik romanları silsiləsindən “Sərhəddən cənubda, Günəşdən qərbdə” əsəri” (Gənc tədqiqatçı, “Elm”, 2019, 5(2)), “Küləyin nəğməsini dinlə” romanı Haruki Murakami yaradıcılığının erkən nümunəsi kimi” (Filologiya və sənətsünaslıq, “Elm”, 2019) kimi Azərbaycanda və ölkə xaricində çap olunmuş elmi məqalələri, “Kaspi” və “525-ci qəzet”də yayınlanan “Qıyıqgözlü Dali – Haruki Murakami 70 yaşında” (“525-ci qəzet”. 11 yanvar 2019), “Haruki Murakaminin musiqi dünyası” (“Kaspi” qəzeti, 16 mart 2019), “Haruki Murakaminin debüt romanı – “Norveç meşəsi” (“525-ci qəzet”, 3 aprel 2019), “Azərbaycan ədəbiyyatında yapon hayku şeirinin təzahürləri” (“525-ci qəzet”, 19 iyun 2019), “Azərbaycan-yapon ədəbi əlaqələri yeni mərhələdə” (“525-ci qəzet”, 1 noyabr 2019) publisistik məqalələri yapon ədəbiyyatı, xüsusilə də görkəmli yapon yazıçısı Haruki Murakaminin yaradıcılığının araşdırılmasında əhəmiyyətli örnəklərdir. Bunlarla yanaşı, müəllif bir sıra elmi konfrans və simpozi-

umlarda da yapon ədəbiyyatı mövzusunda çıxışlar etmişdir, bunlara örnək olaraq “Yapon hayku şeiri və Azərbaycan ədəbiyyatındakı təzahürü” (Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 96-cı ildönümünə həsr olunmuş Gənc Tədqiqatçıların III Beynəlxalq elmi konfransının materialları, Bakı, 2019), “Multikultural dəyərlərin formalaşmasında ədəbi əlaqələrin rolu (Azərbaycan-yapon ədəbi əlaqələri əsasında)” (Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 96-cı ildönümünə həsr olunmuş “Heydər Əliyev: Multikulturalizm və tolerantlıq ideologiyası” II Beynəlxalq elmi konfransın materialları, Bakı, 2019), “Yapon ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Haruki Murakami” (Haruki Murakaminin 70 illiyinə həsr olunmuş elmi konfransda məruzə, Bakı, 11 aprel 2019), “Əli bəy Hüseynzadə yaradıcılığında Yaponiya mövzusu” (Uluslararası “Türk Dünyasında Milli Mücadele ve Edebiyat” simpoziumunda məruzə, Bakı, 12-15 iyun 2019) kimi məruzələri göstərmək mümkündür.

Həmin məqalə və məruzələri iki qrupda təsnif etmək mümkündür: Haruki Murakaminin yaradıcılığına həsr olunmuş yazılar; Yapon ədəbiyyatının digər məsələlərindən bəhs edən yazılar.

Gülnar Yunusovanın H.Murakamiyə həsr olunmuş məqalələri, əsasən, bu istiqamətləri əhatə edir: 1) H.Murakamini yapon ədəbiyyatındakı mövqeyi; 2) Ədəbi nümunələrindən gətirilmiş örnəklərə də istinad edərək yazıçının bioqrafiyasını, yaradıcılıq yolunu araşdırmaq; 3) H.Murakaminin ayrı-ayrı əsərlərinin tədqiqi; 4) Yazıçının ədəbi dünyagörüşünün formalaşmasında xüsusi rol oynamış amillərin tədqiqi.

“Haruki Murakami müasir yapon ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi kimi”, “Qıyıqgözlü Dali – Haruki Murakami 70 yaşında”, “Haruki Murakaminin avtobioqrafik romanları silsiləsindən “Sərhəddən cənubda, Günəşdən qərbdə” əsəri” kimi məqalələrdə məşhur yapon yazıçısının dünya və yapon ədəbiyyatındakı əhəmiyyətli yeri dəyərləndirilməklə yanaşı, həyatı və yaradıcılıq yolu da izlənmişdir.

Bəzi örnəklərə diqqət etsək, görürük ki, “Haruki Murakami müasir yapon ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi kimi” məqaləsində “Haruki Murakami yapon bədii yaradıcılığı ilə yanaşı, dünya ədəbiyyatında da postmodern ədəbiyyatın kultuna çevrilmişdir”, – deyən Gülnar Yunusova əsərləri əllidən çox dilə tərcümə olunan yazıçının böyük rəğbətlə qarşılınmasına səbəbin ədəbi dünyagörüşünün yapon düşüncə tərzindən başqa, Qərb fəlsəfi fikri ilə də zənginləşməsində olduğunu əsaslandırılmış, yazıçının yaradıcılığının formalaşmasına təsir edən əsas amilləri nəzərdən keçirmiş, “Küləyin nəğməsini dinlə”, “Sərhəddən cənubda, Günəşdən qərbdə”, “Norveç meşəsi” kimi romanları əsasında ədibin həyat yolunu təqdim etmiş və yaradıcılıq yolunu izləmişdir.

Gülnar Yunusovanın “Qıyıqgözlü Dali – Haruki Murakami 70 yaşında” publisistik məqaləsi görkəmli yazıçının yubileyinə həsr olunmuş bir yazı kimi maraqlı və orijinal məlumatları geniş oxucu kütləsinə təqdim etmişdir. Yazıçının tələbək illərini “Norveç meşəsi” romanındakı avtobioqrafik cəhətlərlə işıqlandıran Gülnar Yunusova əsərin qəhrəmanı Torunun sözlərindən örnəklər təqdim edir: “May ayının axırında tələbə nümayişi başladı. Tələ-

bələr universiteti dağıtmaq barədə nəsə qışqır-bağır salırdılar. “Nə edək, lazımdırsa, dağıdın”, – deyə öz-özümə düşünürdüm. Dağıdın, parça-parça eləyin, külünü göyə sovurun. Mən heç gözümü də qırpmaram”. Bu sözlərlə H.Murakaminin orijinal dünyagörüşünə diqqəti çəkən müəllif onun də yaradıcılığının azadlıq ruhuna əngəl olan hər bir sərhədi dağıtdığına işarə edir. Yazıcının roman yaradıcılığına başlamasını da Gülnar Yunusova detallı şəkildə şərh edir: “Haruki Murakami yaradıcılığa 29 yaşında başlamışdır. İlk romanı olan “Küləyin nəğməsini dinlə” 1979-cu ildə işıq üzü görmüşdür. 29 yaşına kimi həyat yoldaşı ilə birlikdə “Peter cat” adlı caz klub işlədən Haruki Murakami birdən yazmağa qərar vermişdir. 1978-ci ilin 1 aprel tarixində Cinqu stadionunda beyzbol yarışı izləyərkən “bəli, mən roman yazım”, – deyə düşünən Haruki Murakami həmin gündən yaradıcılığa qədəm qoymuşdur”.

“Haruki Murakaminin avtobioqrafik romanları silsiləsindən “Sərhəddən cənubda, Günəşdən qərbdə” əsəri” həm orijinal əsərdən gətirilmiş nümunələr, onların təhlili, həm də müəllif münasibəti baxımından maraqlı əsərdir. Əsərin adının Net Kinq Kolun “South of the Border” (Sərhəddən cənubda) adlı musiqi əsərindən götürüldüyünü qeyd edən Gülnar Yunusova əsas avtobioqrafik cizgilər kimi tənhalıq üzərində dayanır, əsərin qəhrəmanı Hacime ilə Murakami paralellərini göstərir: “Uşaq vaxtı “tək uşaq” sözündən zəhləm gedirdi. Hər dəfə bu sözü eşidəndə nədənsə əskik olduğumu hiss edirdim. Bu söz qarşımda dayanır, günahlandırılan barmağı ilə məni göstərib, “səndə çatışmayan nəsə var” deyirdi”. “Postmodern romanın xüsusiyyətlərinə xas şəkildə hadisələrin axını barədə qısa ipucları verərək

oxucunu hekayətlərin tamamlanmasında iştirakçı olmağa dəvət edir” deyən müəllif yenə də görkəmli yazıçının orijinal düşüncələrini önə çəkir: “Tək olmaqdan yorulmayan bir xarakterim vardır. Hər gün bir-iki saat heç kimlə danışmadan qaçsam da, dörd-beş saat masa arxasında səssiz-səmirsiz çalışsam da, bu məni darıxdırmaz. Gənlik illərimdən belə bir xarakterim vardır. Kimləsə bir məşğuliyyətdənsə, tək səssizcə kitab oxumağı, musiqi dinləməyi sevirəm. Tək olduğdan sonra edəcək bir məşğuliyyət tapmaq məsələsində heç bir çətinliyim yoxdur”.

“Küləyin nəğməsini dinlə” romanı Haruki Murakami yaradıcılığının erkən nümunəsi kimi” və “Haruki Murakaminin debüt romanı – “Norveç meşəsi” məqalələrində isə Gülnar Yunusova yapon yazıçısının iki məşhur romanını təhlil etmişdir. “Haruki Murakami yaradıcılığı müxtəlif mədəniyyətlərin sintezini əks etdirdiyi üçün mədəniyyətlərarası yanaşma tələb edir. Haruki Murakaminin ilk yardıcılıq nümunəsi olan “Küləyin nəğməsini dinlə” romanı yazıçının kosmopolitizmini və dilindəki Amerika təsirlərini ən yaxşı əks etdirən əsərlərindəndir” deyən Gülnar Yunusova yazıçının roman yaradıcılığına başladığı erkən mərhələni düzgün qiymətləndirir, Murakami ruhunu onun öz sözlərilə ifadə edir: “Mənim, “Bəli, mən roman yazım” deyə ilk dəfə ağımdan keçirdiyim andı bu. Açıq səma, yaşıl tər çəmənlərin toxunuşu, beyzbol çomağının həzz verən səsini hələ də xatırlayıram. O an göydən bir şey səssizcə süzülərək aşağı enmiş və mən də onu uğurlu şəkildə yaxalamışdım sanki”. Müəllifə görə, romanının baş qəhrəmanı Boku (Mən) müəyyən dərəcədə Haruki Murakaminin pro-

totipidir və bu cəhət də yapon yazıçısının əsərləri üçün xarakterik olmuşdur.

Gülnar Yunusova Haruki Murakaminin əsərlərini təhlil edərkən geniş sferada yanaşır, əsərin adının mənasından əsər haqqında müəllif münasibətinə qədər geniş şəkildə şərh edir. Müəllifə görə, Murakaminin dünyagörüşünün formalaşmasında musiqi əsərlərinin özünəməxsus rolu vardır ki, sözügedən romanın adı da Bitlzin “Norwegian wood” (The bird has flown) – “Norveç meşəsi” (Quş uçdu) adlı musiqi əsərindən götürülmüşdür. Yapon yazıçısının istinad edilmiş sözləri yenə də maraq doğurur: “Mən yazmağa başlayanda heç bir planım olmur. Mən ancaq hekayənin gəlməsini gözləyirəm. Mən hekayənin növünü və nələr baş verəcəyini seçmirəm. “Norveç meşəsi” isə tamamilə fərqlidir, çünki mən bu romanı realist üslubda yazmağı qərarlaşdırmışdım”.

Yazıçının ədəbi dünyagörüşünün formalaşmasında xüsusi rol oynamış amillərin tədqiqi sahəsində isə Gülnar Yunusovanın Polşada nəşr olunan “Роль музыки в творчестве Харуки Мураками” və “Каспи” qəzetində yayınlanan “Haruki Murakaminin musiqi dünyası”nı qeyd etmək olar. Müəllif görkəmli yapon yazıçısının yaradıcılığında musiqinin roluna diqqət yetirmiş, yeni faktları təqdim etmişdir: “H.Murakaminin dünyagörüşünün formalaşmasında Qərb musiqisinin rolu əvəzəedilməzdir. Bütün romanlarında qəhrəmanlar musiqini həyatda mövcudluğun ayrılmaz hissəsi kimi qəbul edirlər. Yeniyetməlik illərdən radioda Amerika musiqisini – Elvis Presley, Rick Nelson, The Beach Boys kimi simaları dinləyən gənc Haruki 1964-cü ildə – 15 yaşında “Art Blakey and The Jazz Mes-

sengers” caz qrupunun canlı konsertini dinləmişdir. 1964-cü ilin yanvar ayında Kobedə baş tutan möhtəşəm caz konsertində tenor-saksafonda Wayne Shorter, trumpetdə Freddie Hubbard, trombondada Curtis Fuller və barabanda İnter Blakey ifa edirdi. Bu mükəmməl canlı konserti ilk dəfə dinləyən gənc Haruki ömürlük caza aşıq olmuşdur. Təsadüfi deyil ki, yazıçının “Norveç meşəsi” – “Norwegian wood” (Beatles musiqisi), “Rəqs, rəqs, rəqs” – “Dance, Dance, Dance” (Steve Miller Band musiqisi), “Sərhəddən cənubda, Günəşdən qərbdə” – “South of the Border” (Nat King Col musiqisi) romanlarının, “Maşınımı sür” – “Drive my Car” (Beatles musiqisi), “Dünən” – “Yesterday” (Beatles musiqi) kimi bir çox hekayələrinin adları musiqi əsərlərinin adlarından götürülmüşdür”.

Gülnar Yunusovanın yapon ədəbiyyatının digər məsələlərindən bəhs edən yazıları da çeşidli məsələlərə – Azərbaycan-yapon ədəbi, eyni zamanda, mədəni əlaqələrinin öyrənilməsi, yapon hayku şeiri və onun Azərbaycan ədəbiyyatındakı təzahürü, Azərbaycan bədii ədəbiyyatında Yaponiya mövzusunə həsr olunmuşdur. Müəllifə görə, Elçinin tərcümələri Azərbaycan – yapon ədəbi əlaqələrində böyük rola sahibdir. Bunun nəticəsidir ki, Azərbaycan nəzmində yeni bir janr – Azərbaycan haykuları formalaşmışdır. Az sözlə böyük məna ifadə etmək imkanlarına malik haykular Şahin Fazilin yaradıcılığında öz əksini tapmışdır.

Gülnar Yunusova qeyd edir ki, XX əsrin əvvəllərində Yaponiyanın iqtisadi-hərbi şöhrəti Azərbaycan ictimai fikrinin görkəmli nümayəndələrindən olan Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Cəlil Məmmədquluzadə, Əhməd bəy Ağaoğlu

kimi qələm sahiblərinin yaradıcılığına da nüfuz etmişdir. Bu dövrdə yaradıcılığında Yaponiya mövzusunun geniş şəkildə izlənildiyi mütəfəkkirlərdən biri də Əli bəy Hüseynzadədir. Əli bəy Hüseynzadənin yaradıcılığında Yaponiya ilə bağlı bir çox məqamlara nəzər salındıqda görkəmli ədib və ictimai-siyasi xadimin görüşlərində gündoğan ölkənin yüksək mövqedə dayandığı müşahidə olunur: “Ə.Hüseynzadə ədəbi irsinə daxil olan “Siyasəti-fürusət” əsərində Mancuriya və Çusima məsələlərinə toxunmaqla 1905-ci ildə rus-yapon müharibəsində Rusiyanın məğlubiyyətini yaponların güclü inkişafında və geniş zəkasında olduğuna işarət etməkdədir. Əli bəy Hüseynzadənin 1905-1909-cu illərdə “Həyat”, “Füyuzat”, “Tərəqqi” kimi dövri mətbuatda yayınlanmış məqalələrində Yaponiya mövzusu öz aktuallığı ilə seçilir. “Xəyali-xam”, “İcmal”, “Müzəffərəddin”, “Cilvəgahi-hüquq”, “Əhvali-aləm və diri müstəhasələr”, “İntiqad ediyoruz, intiqad olunuyoruz”, “Yazımız, dilimiz, “ikinci il”imiz” və digər məqalələrdə Yaponiyanın Ə.Hüseynzadənin görüşlərində yüksək mövqedə dayandığını müşahidə etmiş oluruq”.

Haruki Murakami haqqında professor Bədirxan Əhmədlinin “Haruki Murakami – yapon ədəbiyyatının yaşayan klassiki...” (“Ədəbiyyat qəzeti”, aprel 2019) məqaləsini də xüsusi qeyd etmək lazımdır. Görkəmli yazıcının 70 illik yubileyinə həsr olunmuş məqalədə Murakimi yüksək dəyərləndirilmişdir: “80-ci illərdən yaradıcılığa başlayan yazıçı bu gün dünyanın ən tanınmış nasirlərindən biri hesab olunur. Dünya ədəbiyyatı onun simasında gerçəklikləri özünəməxsus şəkildə təsvir edən bir yazıçı qazanmışdır. Əsərlərində hər hansı bir hadisənin təsviri dərin fəlsəfi ça-

larla dərək olunur. Bu cəhətdən yazıçının yaradıcılığında fəlsəfi-psixoloji çalarlar üstünlük təşkil edir. Qəhrəmanları da, sanki filosofdurlar; onlar daim axtarışda, bir məqsədə doğru irəliyə baxmaqdadır, cəmiyyət hadisələrini təsvir etməyi və ondan müəyyən nəticələr çıxarmağı bacarırlar”. Məqalədə yapon yazıçısının “Norveç meşəsi” romanı təhlil olunmuş, əsərinin özünəməxsus cəhətlərinə diqqət yetirilmişdir: “Burada hər şey var; sevgi, həyat, ölüm. Realizm, sürrealizm, romantizm və adını çəkmədiyimiz bir çox “izm”lər. Yazıçı sanki bütün “izm”ləri bir yerə yığmış, bəlkə də, bu “izm”lərin həyatı təsvir etmək üçün bir-yerdəliyini sübut etməyə çalışmışdır”. Müəllifə görə, “Norveç meşəsi” romanında hadisələrə və obrazlara birmənalı qiymət vermək çətindir; elə yazıçının da məqsədi həyatın çoxmənalılığını göstərməkdir”.

Məmməd İsmayılın “Daha uzun, üzgün nəğmələr söyləmək gərəkməz...” (“Ədəbiyyat qəzeti”, mart 2019) yazısında müasir yapon şairi Mariko Sumikura təqdim edilir. Şair haqqında qısa məlumat verən, onunla yaranan dostluq münasibətindən bəhs edən Məmməd İsmayıl onun poeziya nümunələrindən tərcümələr etmişdir.

“Marikonun dünya ədəbiyyatına təsir göstərən yapon şeir növü haikidən özünəməxsus bir şəkildə yararlanır. Hətta başqa şeir növlərində yazdığı əsərlərdə də haikidə olduğu kimi sözün miqyası dar, fikrin üfuku geniş olur. Marikonun şeirlərində fikirlə hissin vəhdəti barmaqla dırnaq kimidir, ayırmaq istəsən də ayıra bilməzsən”, – deyərək yapon şairini yüksək qiymətləndirən müəllif tərcümələr arasında Mariko Sumikura haqqında məlumat da vermişdir: “Mariko Sumikura Yaponiyanın Kyoto şəhərində

anadan olmuş, Ristumeikan Universitetini bitirmişdir. Ümumdünya Şairlər Dərnəyinin Yaponiya təmsilçisidir. “Poetik-Bridge. Ama Hashi” online beynəlxalq jurnalının baş redaktorudur. “Kokoro Kaoru Hito”, “Yume Tsumugu Hito”, “Hikari Oru Hito”, “Ai Mato Hito”, “Tsuchi Dakum Masurao” kitablarının müəllifidir. 49-cu Struga Poetry Beynəlxalq şeir festivalının (2011 Makedoniya), Jan Smrek Beynəlxalq Ədəbiyyat Festivalının (Slovakiya, 2012), Mihai Emuneski Şeir festivalının (2015 Rumıniya) və “Verci Avropa” (Como, İtaliya, 2015) şeir festivallarının iştirakçısıdır”. Şairin **“Çələng”, “Gitaracı”, “Sonlu”, “Ətir” və digər şeirlərinin tərcüməsi təqdim olunmuşdur.**

“Ədəbiyyat qəzeti” ədəbiyyat üzrə 1994-cü ilin Nobel mükafatı laureatı olmuş yapon yazıçısı Kenzaburo Oenin Nobel nitqini təqdim etmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, 11 aprel 2019-cu il tarixində AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda görkəmli yapon yazıçısı Haruki Murakaminin 70 illiyinə həsr olunmuş elmi konfrans da keçirilmişdir. Konfransda AMEA-nın vitse-prezidenti, institutun direktoru, akademik İsa Həbibbəyli və Yaponiyanın Azərbaycandakı səfirliyinin müşaviri Keisuke Yamanaka giriş sözü ilə çıxış etmiş, professor Bədirxan Əhmədli “Haruki Murakami və Azərbaycan”, yazıçı, tərcüməçi Nəriman Əbdülrəhmanlı “Haruki Murakami və Azərbaycan dilinə tərcümə məsələləri”, Gülnar Yunusova “Yapon ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Haruki Murakami” mövzusunda məruzə etmişlər.

Koreya ədəbiyyatının öyrənilməsi sahəsində Bədirxan Əhmədlinin “Koreya nəsrindən iki nümunə haqqında

qeydlər” (“525-ci qəzet”, sentyabr 2019) adlı məqaləsi Azərbaycan dilinə tərcümə olunmuş iki Koreya romanına həsr olunmuşdur. Koreya nasiri Şin Qyonq-Suqun “Anam sənə əmanət” (tərcüməçilər: Rəfail Babazadə, Vüsalə Həsənova, Bakı, “Qanun”, 2019) və Han Kanğın “Vegetarian” (tərcümə edən: Könül Kamilzadə) romanını təhlil edən müəllif hər iki əsərə geniş aspektdə yanaşmışdır. Ana və övladların münasibətindən bəhs edən birinci romanda Bədirxan Əhmədli əsərdə bir sıra sualların qoyulduğunu diqqətə çəkir: “Romandan oxucunun çıxardığı suallar çoxdur: “- Necə olub ki, ananızı itirmisiniz?”, “- Ananız demensiyaya xəstəsi deyildi ki?”, “- Bəs siz niyə ananızı belə istəksiz axtarırsınız?” və s. Bu suallardan bəzilərini onlara verir, bəzilərini isə onlar özləri-özlərinə verib cavab axtarmalı olurdular. “Ana itdiyi yerdə nə üçün durub gözləməmişdir? Axı əri onu itirdiyini bildikdə geri stansiyaya gedib onu tapa bilmir? Hər tərəfdə istiqamət bildirən lövhələr asıldığı halda ana necə itə bilər? Bəs zəng edə də bilmir? Nədən övladlarından birinə zəng edib harada olduğunu bildirməmişdir?”.

Han Kanğın “Vegetarian” romanı da ailə münasibətlərinə həsr olunmuşdur. B.Əhmədli əsəri təhlil etdikdən sonra qənaətləri aydın şəkildə ifadə etmişdir: “Yazıçı Yonqhenin vegetarianlığını adi hesab etmirdi. Yəni bu gün həyatda minlərlə vegetarian vardır. Yonqhenin isə vegetarianlığı fərqlidir. O, ət yeməkdən imtınanı beynində olan qarabasmalardan qurtulmaq üçün etmişdi. Əri, ailəsi, cəmiyyət isə bunu çox pis qarşılamaş, onu qərarından döndərmək istəmişdilər. Yonqhe getdikcə bitki mənşəli olduğunu iddia edib bütünlüklə yeməkdən imtina etmişdir. O, cəmiyyətdə

ciddi əxlaqi qaydaları və təsəvvürlər formalaşdığından bunu qəbul edə bilmir. Yazıçı iki bacının həyat və tale oxşarlığını vermək istəmişdir. Bacı Yonqhe haqqında fikirləşərkən həm də özünü düşünürdü. O, düşünürdü ki, Yonqhenin yerində özü də ola bilərdi. Yazıçı bununla demək istəmişdir ki, Yonqheni gündəlik həyata bağlayan iplər qırılmışdır. Onun həyatda istinad nöqtəsi olmadığından buna getmişdir. Bacı düşünür ki, ola bilsin altı yaşlı oğlu Çiu və onun məsuliyyəti olmasaydı, özü də çoxdan Yonqhe kimi bu həyatdan qopmuşdu. Çiu onu həyata bağlayan istinad nöqtəsi idi. Hər bir insanın bu həyatda yaşaması üçün səbəblər olur, onlar olmadıqda isə bu həyatdan qopur. Romanın əsas ideyası da burada gizlənilir. Xəstəlik, vegetarianlıq və s. nəticədir, onu doğuran səbəblər vardır. Yazıçı Yonqhenin bu hərəkətlərini cəmiyyətə qarşı üsyan olaraq verir”.

Leyla Həsənzadə “Koreya ədəbiyyatında müharibə mövzusu” (Azərbaycanda xarici dillər, ADU, №4, (45), 2019) adlı məqaləsində sözügedən ədəbiyyatda savaş mövzusunun Lyu Bonun “Lazım olsa vətənə”, Pak Van Sonun “Bütün Şingani kim yedi?” kimi əsərləri əsasında nəzərdən keçirmişdir.

Çin ədəbiyyatının tədqiqi də son illərdə Azərbaycanda diqqət mərkəzindədir. Nərmən Cahangirova və Nərgiz Kərimovanın yazıları bu baxımdan əhəmiyyət kəsb edir. Nərmən Cahangirovanın Lu Sinin “Bir dəlinin gündəliyi” əsəri və Çin modernizmi” məqaləsi “XX əsrin birinci yarısında Çin ədəbiyyatının və ictimai-siyasi mədəniyyətinin formalaşması və inkişafında böyük rol oynayan ədəbi şəxsiyyətlərdən biri” olan Lu Sinin “müasir Çin ədəbiyyatının, modern Çin hekayəçiliyinin ilk nümunəsi olan” sözügedən

hekayəsinə həsr olunaraq maraqlı məsələləri ortaya çıxarır: “Lu Sinin N.V.Qoqolun hekayəsinin başlıq və strukturdan istifadəsi səbəbsiz deyildi. Necə ki, Qoqol rus cəmiyyətinin qüsurlarını, ikiüzlülüklerini, ədalətsizliyini ifşa etməyi məqsəd seçmişdi, Lu Sin də Çin cəmiyyətinin, Çin insanının mənəviyyatındakı boşluqları göstərməyə, özünün təbirincə desək, xəstəliyini müalicə etməyə çalışırdı”.

Yazıcının kitablarının birinin ön sözündən “anladım ki, Çinin nə mühəndisə, nə təbibə ehtiyacı var. Çinin əsas ehtiyacı xəstə ruhları sağlmasıdır” sözlərini örnək gətirən tədqiqatçıya görə, çıxış yolunu bədii ədəbiyyatda görən Lu Sin bu amal uğrunda yorulmadan mabarizə aparır, bütün həyatını ədəbiyyata həsr edir.

Nərgiz Kərimovanın “Mo Yan hekayələrinin ideya-bədii xüsusiyyətləri” və “Azərbaycan və Çin ədəbiyyatında kəpənək arxetipi” məqalələri də Çin ədəbiyyatının öyrənilməsi sahəsində maraqlı nümunələrdir. Müəllif sözügedən məqalələrdə Mo Yanın “Ağ pambıq”, “Ox”, “Partlayış və digər hekayələr”, “Şifu: Sən gülmək üçün hər şeyi edərsən”, “İnsan və heyvan”, “Boşanma”, “Mamanın hekayəsi”, “Yüksəliş”, “Dəmir uşaq”, “Müalicə”, “Sevgi hekayəsi”, “Xalq musiqisi”, “Şən bağçası”, “Atılmış uşaq” “Öküz”, “Dahi”, “Ağ it və yelləncək”, “Bibimin qiymətli bıçağı”, “Gözlənilməz görüş” və s. hekayələrindən bəhs etmiş, kəpənək arxetipini hər iki ədəbiyyatın nümayəndələrinin əsərləri əsasında nəzərdən keçirmişdir.

Sevda Sultanovanın Ekranlaşdırılmış ədəbi əsərlər silsiləsindən təqdim etdiyi “Qırmızı kalış” yazısı Çin yazıçısı Mo Yanın “Qırmızı kalış” romanı əsasında çəkilmiş eyniadlı filmi təqdim edir. Filimdən bəhs etmədən öncə müəl-

lif romanın məzmununu təqdim edir, eyni zamanda, roman haqqındakı fikirlərini bölüşür: “Xalq nağılı, mif motivləri əsəri magik realizm janrına kökləyir. Çin mədəniyyətinin özünəməxsusluğu, yerli əhalinin tarixi, mentaliteti özəlliklə diqqəti çəkir. 2012-ci ildə Nobel mükafatına layiq görülən Mo Yanın bu romanı bir qayda olaraq, onun ən yaxşı əsəri hesab olunur... Mo Yanın əsərlərində hallüsinasiya qarışıq reallıq, xalq nağıllarının motivi, tarix və müasirlik hibrid təşkil edir”.

2019-ci ildə İndoneziya ədəbiyyatı sahəsində də məqalələr diqqət çəkməkdədir. İndoneziya ədəbiyyatı nümunələri dilimizə tərcümə olunmasa da, Leyla Ramazanovanın bu sahədəki araşdırmaları sözügedən ildə də davam etmişdir. Bu baxımdan tədqiqatçının “Eka Kurnivan və onun “Gözəllik başa bələdir” əsəri...” (“Ədəbiyyat qəzeti”, avqust 2019) məqaləsi maraq doğurur. Yazıçının İndoneziya ədəbiyyatındakı mövqeyini dəyərləndirən müəllif yazır: “E.Kurnivan özünəməxsus yazı tərzilə müasir İndoneziya nəsrinin inkişafına böyük töhfə vermişdir. Onun ən məşhur romanları: “Pələng insan” (2004), “Qisas və ehtiras” (2014), “O” (2016) əsərləridir. Yazıçını məşhurlaşdıran debüt əsəri 2002-ci ildə qələmə aldığı “Gözəllik başa bələdir” romanıdır”.

Leyla Ramazanova əsəri Q.Q.Markesin “Yüz ilin tənhalığı” romanı ilə müqayisə edir və İndoneziya yazıçısının əsərinin özünəməxsus cəhətlərinə də diqqəti yönəldir: “Gözəllik başa bələdir” əsərində kolumbiyalı yazıçı Q.Q.Markesin təsiri aydın görünür. “Yüz ilin tənhalığı” əsəri ilə “Gözəllik başa bələdir” romanları arasında bir çox paralellər mövcuddur. E.Kurnivan romanda latın amerikalı

yazıcının süjet və obrazlar aləmindən bəhrələnmişdir. Bəzən bilərək və ya bilməyərək Markes personajlarının bəzilərini təkrar etmişdir. Lakin bu obrazlar nə qədər bənzəsə də, öz milli koloritləri ilə seçilir. Qisas, lənətlənmiş nəsil, yenidən diriliş, qadağan olunmuş məhəbbət, dostluq və rəqabət, xalqın acınacaqlı tarixinin yumorla təqdim olunması əsərləri bir-birinə bağlayan ortaq cəhətlərdir”.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Leyla Ramazanova 2019-cu ildə Azərbaycandakı İndoneziya səfirliyi və Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun birgə təşkil etdiyi “Ədəbiyyatda multikulturalizm” seminarında (Bakı, 12 sentyabr 2019) “Eka Kurnivan çağdaş İndoneziya ədəbiyyatının qüdrətli nümayəndəsi kimi” mövzusunda məruzə ilə də çıxış etmişdir.

2019-cu il monqol ədəbiyyatının öyrənilməsi baxımından da əhəmiyyətli olmuşdur. Lamiyə Nəsirovanın “Monqol ədəbiyyatının Azərbaycanda tədqiqi və tərcüməsi məsələləri” (“Müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq” jurnalı, 2019), “Исторический прототип Чингисхана в романе Фармана Керимзаде “Тебризская честь” (“Кременецкие компаративные студии”, Выпуск IX, Украина, 2019) məqalələri, eyni zamanda, “Mədəniyyətlərin dialoqunda ədəbi əlaqələrin yeri (Azərbaycan-monqol ədəbi əlaqələri əsasında)” (Ümummillî lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 96-cı ildönümünə həsr edilmiş konfrans. Bakı, 6-8 may 2019-cu il), “Azərbaycan və monqol folklorunda ortaq məsələlər (atalar sözləri əsasında)” (Ümummillî lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 96-cı ildönümünə həsr edilmiş Gənc Tədqiqatçıların III Beynəlxalq elmi konfransı, Bakı, 29-30 aprel 2019) kimi konfrans ma-

teriallarında çap olunmuş məruzələri monqol ədəbiyyatının və ədəbi əlaqələrimizin öyrənilməsində uğurlu addımlardır.

Atalar sözlərini müqayisə edərkən gənc tədqiqatçı uyğun örnəkləri müəyyənləşdirə bilmiş və təqdim etmişdir: “Azərbaycan və monqol atalar sözlərinin tədqiqi, hər iki xalqın düşüncə tərzində ortaq cəhətlərin ortaya çıxması, öz əksini məhz monqol atalar sözlərində tapmışdır: “Çox bil az danış”; “Susan adam həmişə haqlı çıxacaq”; “Yeddi düşün, bir danış”; “Bıçağın tək izi, kəlimənin min izi vardır”. Dilimizdəki hikmətli sözlər bu deyimlərlə səsleşir: “Çox bilib az danışmaq igidin ləngəridir”; “Yüz ölç, bir biç”; “Danışmaq gümüş olsa, danışmamaq qızıldır”.

Lamiyə Nəsirova Fərman Kərimzadənin “Təbriz namusu” romanında Çingiz xan obrazını araşdıran zaman da əhəmiyyətli nəticələrə gəlmişdir. “Romanda orta əsrlər tarixinə güzgü tutan yazıçı Azərbaycanda Elxanilər hakimiyyəti qurmuş monqol sülaləsi dövrünü və hökmdarlarının hakimiyyətini tarixi qaynaqlara dayanaraq təsvir edir. Yazıçı üçün tarixi hadisələrin təsvirində əsas mənbə tarixçi, Elxanilər dövlətinin baş vəziri olmuş Fəzlullah Rəşidəddinin orta əsrlər tarixi ədəbiyyatının ən mühüm əsərlərindən biri kimi özündə mühüm ensiklopedik məlumatları əks etdirən “Tarixlər toplusu” (“Came ət-təvarix”) əsəri olmuşdur”, – deyən müəllif örnəklər əsasında müqayisələr aparmışdır.

“Ədəbiyyat qəzeti” öz səhifələrində “Dünya şöhrətli şair Xadaa Sendoo ilə müsahibə” yazısı ilə “dünya şöhrətli şair və ictimai xadim, BMT-nin himayəsi ilə işıq üzü görən World Poetry Almanac dərgisinin naşiri, Dünya Sülh

mükafatı laureatı” monqol yazıçısı Xadaa Sendoo” ilə müsahibəni təqdim etmişdir.

Pakistan ədəbiyyatının öyrənilməsi baxımından da 2019-cu il məhsuldar il olmuşdur. Bəsirə Əzizəliyevanın “M.İqbalın “Zarb-i Kelim” əsərində qadın və cəmiyyət məsələləri” (“Filologiya məsələləri”, № 11, 2019), “Məhəmməd İqbalın yaradıcılığının Azərbaycanda öyrənilməsi” (Müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq, № 1, 2019), “M.İqbalın “Zəbur-i Acem” kitabında M.Şəbüstərinin “Gülşəni-raz” əsərinə cavab” (“Filologiya məsələləri”, № 12, 2019) “Multikultural dəyərlərin formalaşmasında və mədəniyyətlərin dialoqunda ədəbiyyatın rolu (Məhəmməd İqbalın əsərləri əsasında)” (Ümummillî lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 96-cı ildönümünə həsr olunmuş “Heydər Əliyev: Multikulturalizm və tolerantlıq ideologiyası”, II Beynəlxalq Elmi Konfransın materialları, 6-8 may 2019), “Kurtuba camisi haqqında iki əsər” (“Kaspi qəzeti”, 13 aprel 2019), “Məhəmməd İqbalın “Qərbin soyuq düşüncəsini isindirən” “Peyam-i Maşrik” əsəri” (“Ədəbiyyat qəzeti”, 11 may 2019), “Mövlana Rumi və Sultan Bahu: Mistika işığında varlıq mesajı” (Pəncab Universiteti və Muslim İnstitutunun keçirdiyi Beynəlxalq Elmi konfransla bağlı qeydlər. “525-ci qəzet”, 28 fevral 2019), “Türk milli mücadiləsi Məhəmməd İqbalın əsərlərində” (Bakı, Yunus Emre İnstitutu, TİKA, Türk Dil Qurumu və AMEA-nın Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun birlikdə təşkil etdiyi “Türk dünyasında milli mücadilə və ədəbiyyat” mövzusunda Beynəlxalq Simpozium, 13 iyun 2019), “Məhəmməd İqbalın yaradıcılığında müsəlman birliyi ideyası, ilahi eşq və milli düşüncə” (“Azərbaycan-Pakistan ədəbi-

mədəni əlaqələri” mövzusunda Beynəlxalq Elmi konfrans, 21 iyun 2019), “Deradicalization: Significance of Mystic Teachings of Melvana Rumi and Sultan Bahoo” – “Mövlanə Cəlaləddin Rumi və Sultan Bahunun mistik təlimlərinin əhəmiyyəti” (Pakistanın Pəncab Universitetində Department of Persian, University of the Punjab və Muslim Institute tərəfindən keçirilən “Mevlana Rumi and Hazrat Sultan Bahoo: Message of love and Co-Existence in Light of Mysticism” – “Mövlanə Cəlaləddin Rumi və Həzrət Sultan Bahu: Mistika işığında sevgi və varlıq mesajı” mövzusunda keçirilən Beynəlxalq Elmi konfrans, 20-21 fevral 2019-cu il, Lahor, Pakistan) məqalə və məruzələrində Pakistan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Məhəmməd İqbalın yaradıcılığının müxtəlif məsələləri araşdırılmış, eyni zamanda, Mövlanə Cəlaləddin Rumi və Sultan Bahunun mistik təlimləri müqayisəli aspektdə öyrənilmişdir.

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda 21 iyun 2019-cu il tarixində “Azərbaycan-Pakistan ədəbi-mədəni əlaqələri” mövzusunda Beynəlxalq Elmi konfrans keçirilmişdir. Tədbirdə giriş sözü ilə AMEA-nın vitse-prezidenti, Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun direktoru, akademik İsa Həbibbəyli və Muslim İnstitutunun direktoru professor Dr. Sahibzada Sultan Ahmad Ali çıxış etmişdir.

Sonra AMEA-nın Fəlsəfə İnstitutunun direktor müavini, tarix elmləri doktoru Eynulla Mədətli “Azərbaycan-Pakistan əlaqələrinə dair”, AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun “Azərbaycan-Asiya ədəbi əlaqələri” şöbəsinin müdiri, filologiya elmləri doktoru, professor Bədirxan Əhmədli “Azərbaycan-Pakistan ədəbi-mədəni

əlaqələri”, “Azərbaycan-Asiya ədəbi əlaqələri” şöbəsinin aparıcı elmi işçisi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Bəsirə Əzizəliyeva “Məhəmməd İqbalın yaradıcılığında müsəlman birliyi ideyası, ilahi eşq və milli düşüncə” məruzələri ilə çıxış etmişlər.

Konfransda AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu və Pakistan Respublikasının Muslim İnstitutu arasında qarşılıqlı əməkdaşlıq sahəsində memorandum imzalanmışdır.

Göründüyü kimi, Asiya ədəbiyyatının mühüm bir hissəsini təşkil edən hind, Pakistan, yapon, Çin, Koreya, monqol, İndoneziya ədəbiyyatının araşdırılması baxımından 2019-cu il əvvəlki illərə nisbətən daha məhsuldar olmuşdur. Bunun səbəbi bir tərəfdən, sözügedən sahələrdə çalışan tədqiqatçıların fəaliyyəti, onların Asiya ədəbiyyatı kontekstində apardıqları araşdırmalarla bağlıdırsa, digər tərəfdən də tərcümə nümunələrinin çoxalması ilə əlaqədardır. Azərbaycanda Uzaq Şərq xalqları ədəbiyyatının öyrənilməsi və tərcümə nümunələri vasitəsilə təbliği həmin ölkələrlə inkişaf etməkdə olan əlaqələrin də labüd nəticəsi kimi özünü göstərməkdədir. Qarşılıqlı ədəbi-mədəni əlaqələrin inkişafı yeni perspektivlərin ortaya çıxmasına səbəb olmuş və müqayisəli ədəbiyyatşünaslıqda yeni istiqamətlər formalaşdırmışdır.

Məti OSMANOĞLU
Tənqidçi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

BÜTÖVLÜK VƏ GENİŞLİK İŞİĞİNDƏ
(“Ədəbi proses–2019” müşavirəsinə kənardan baxış)

2013-cü ildən başlayaraq hər il AMEA-nın Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda “Ədəbi proses” yaradıcılıq müşavirəsinin keçirilməsi və müşavirə materiallarının ictimaiyyətin mühakiməsinə təqdim olunması ədəbiyyatımızın əsas təmayüllərini aşkarlamaq, ilin bütöv ədəbi mənzərəsini bir araya gətirərək təhlil etmək, eləcə də ədəbi prosesi yaradanların və ya onda iştirak edənlərin əməyini qiymətləndirmək baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır. Müşavirə materiallarının operativ şəkildə “Ədəbiyyat qəzeti”ndə nəşr edilməsi tədbirin effektivliyini, oxucu ilə ədəbiyyatın “laboratoriyası” arasında ünsiyyətin aktuallığını və canlılığını artırır. Mədəni həyatımızın qanunauyğun tələbatından doğan bu təşəbbüs ədəbi mühitdə müəyyən hərəkətilik yaradır və belə düşünürəm ki, onun davam etdirilməsi birmənalı olaraq zəruridir.

Belə bir əhatəli tədbirin keçirilməsinin, məruzələrin nəşr edilməsinin filoloji elmin təşkili baxımından faydalı təşəbbüs olduğunu vurğulamaqla yanaşı, bu təşəbbüsün gerçəkləşdirilməsinin özünəməxsus çətinlik və mürəkkəbliklərinin olduğunu da qeyd etməyin yersiz olmayacağını düşünürəm.

İlk çətinlik fiziki səciyyə daşıyır: il ərzində Yazıçılar Birliyinin orqanlarından tutmuş, ölçüsü-meyarı bəlli olmayan sosial şəbəkələrə qədər böyük bir fiziki məkanda baş

verənləri izləməyin, onları vahid Azərbaycan ədəbiyyatı fəzasında ümumiləşdirməyin asan olmadığını sübut etməyə, yəqin ki, ehtiyac yoxdur. Bundan əlavə, indi ədəbiyyatın məkanını da fiziki sərhədlərə yerləşdirmək mümkün deyil. İnformasiya cəmiyyəti şərtlərində Azərbaycan ədəbiyyatının yaranma və yayılma coğrafiyasını ölkə hüddulları ilə məhdudlaşdırmaq məsələni bəsitləşdirmək olardı. Daha bir mürəkkəb məsələ də ədəbiyyatın yarandığı coğrafiya ilə oxunma məkanı, adresatı arasında münasibətlərə qiymət verilməsidir. Azərbaycanda yaranıb, oxucusu, əsasən, ölkədən kənarında olan detektiv səciyyəli əsərlərlə yanaşı, xaricdə yaranıb, oxucusuna Azərbaycanda qovuşan bədii mətnlər günümüzün ədəbi həyatının reallıqlarıdır.

Ədəbi proses barədə icmal səciyyəli yazıların hazırlanması ilə bağlı mürəkkəblik doğuran daha bir ciddi amil də müəlliflərin ədəbiyyata yanaşma və baxış fərqliliyi ilə bağlıdır. Ədəbiyyatşünaslığın zənginliyi, elmi fikrin çoxsəsliliyi baxımından böyük əhəmiyyət daşıyan bu fərqlilik prosesin vahid və bütöv ədəbi mənzərəsinin əldə edilməsi üçün o qədər də münasib deyil. Məsələn, Elnarə Akimova ilə Qismət Rüstəmovun, Tehran Əlişanoğlu ilə Rüstəm Kamalın, Nərgiz Cabbarlı ilə Elçin Mehrəliyevin, yaxud Vaqif Yusifli ilə Cavanşir Yusiflinin yanaşma və təhlil fərqliliyi ədəbi prosesin və ədəbi faktların fərqli səviyyələrdən təqdim olunmasını şərtləndirir. Bu fərqliliyin eyni mövzuda (tutaq ki, roman janrının problemləri) təzahürü elmi nəticə almaq baxımından nə qədər məhsuldar olsa da, müxtəlif mövzulara yönəldilməsi vahid mənzərənin dəqiq cizgilərini əldə etməyi mürəkkəbləşdirir.

Daha bir mürəkkəblik də ədəbi prosesdəki qeyri-müəyyənliklə bağlıdır. Son illərdə Azərbaycan ədəbiyyatında bütün mövqeləri bir araya gətirə biləcək bədii əsərlərin yaranmaması, ədəbi hadisə qıtlığı daha bütöv və dolğun mənzərənin əldə edilməsində əhəmiyyətli rol oynaya bilərdi. Mübahisəli görünsə də, deməliyəm ki, prosesin “zirvədən” izlənilməsi üçün hazırkı şəraiti o qədər də əlverişli hesab etmirəm.

Nəhayət, 2019-cu ilə ədəbi yekun vurmağın daha bir çətinliyini də Rüstəm Kamal müşavirədəki məruzəsində göstərib: “... ilin poetik məhsulunu dəyərləndirərkən obyektivliyi və emosional distansiyayı saxlamaq da çətindir. Bu zaman zövqlər subyektiv, çox vaxt isə emosional, spontan, tarix baxımından isə dəyişkən olur”.

Bütün bunlara baxmayaraq, ədəbi həyat davam edir və bu həyatın içində olmaq, burada baş verənləri izləmək özlüyündə çox maraqlıdır və bu kontekstdə illik “Ədəbi proses” müşavirələrinin müstəsna əhəmiyyət daşıdığını bir daha vurğulamaq istəyirəm.

Son illərin ədəbi yekunlarını nəzərdən keçirərkən bu təşəbbüsün həyata keçirilməsinin hansı zərurətdən irəli gəlməsi ilə bağlı sualı aydınlaşdırmaq önə çıxır. Akademik İsa Həbibbəyli “hərəkət” adlandırdığı, “bütövlük və genişlik” prizmasından yanaşdığı bu təşəbbüsü ədəbiyyatımızın fərqli ictimai-siyasi epoxaları arasında varislik aktı kimi qiymətləndirir. O, qeyd edir ki, XX əsrin yetmiş-səksəninci illərində EA-nın Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda keçirilmiş “Ədəbi proses” konfransları dövrün mühüm və əlamətdar hadisəsi kimi yadda qalmışdır: “Qısa müddət ərzində, 1976-84-cü illər ərzində ardıcıl olaraq ke-

çirilmiş və materialları kitab halında çap olunmuş “Ədəbi proses” seminarları ölkədə altmışıncı illərdən başlanmış yeni tipli tənqid və ədəbi proses dalğasını dərinləşdirərək... əsl ədəbi tənqid nümunələrinin yaranmasına təkan vermişdir.

Müstəqillik illərində keçirilməkdə davam edən “Ədəbi proses” yaradıcılıq müşavirələri ilk növbədə ədəbi tənqid sahəsindəki keçmiş ənənəni bərpa etmiş və yeni tarixi mərhələnin əsasını qoymuşdur”.

Yeri gəlmişkən, “Ədəbi proses-2019” müşavirəsinin əlamətdar cəhətlərindən biri də budur ki, məruzələr yalnız Milli Elmlər Akademiyasının mütəxəssisləri tərəfindən hazırlanmayıb. Müşavirəyə Rüstəm Kamal və Qismət Rüstəmov kimi “legionerlərin” cəlb edilməsinin ilin ədəbi mənzərəsinin daha rəngarəng alınmasına təsiri də ayrıca qeyd edilməlidir.

“Yeni tarixi mərhələnin” ədəbi yekunlarına həsr edilmiş məruzələrin mövzu seçiminə görə bir neçə fərqli yanaşmaya əsaslandığını görürük:

- ədəbi növ və janrlar;
- ədəbiyyatşünaslığın sahələri (ədəbiyyat tarixçiliyi və ədəbiyyat nəzəriyyəsi);
- coğrafi məkan;
- virtual məkan...

Bu təsnifata yaş amilini də daxil etmək mümkündür: həm bədii sözü yaradanların yaşı (ədəbi gənclik mövzusu); həm də bədii sözün adresatının yaşı (uşaq ədəbiyyatı).

Konfransda Elnarə Akimova 2019-cu ilin ədəbi mənzərəsini il ərzində nəşr edilmiş kitabların fonunda, “Kitab ili” kimi təqdim edib. Dərindən baxanda Azərbaycan döv-

lətinin himayəsi ilə dünya səviyyəsində qeyd edilmiş “Nəsimi ili”ndən əlimizdə qalan ən dəyərli sərvətin kitablar olduğunu görürük. Müəllifin müşahidələrinə görə, il ərzində Nəsimi yaradıcılığı ilə bağlı 40-a yaxın kitab, çoxsaylı məqalələr nəşr edilib, AMEA, eləcə də digər elm və təhsil qurumları tərəfindən həm ölkə, həm də beynəlxalq miqyasda müxtəlif səciyyəli və səviyyəli tədbirlər keçirilib.

Məruzədə Əli bəy Hüseynzadənin 155, Cəlil Məmmədquluzadə və Əhməd bəy Ağaoğlunun 150, Məhəmməd Hadinin 140, Əhməd Cəfəroğlunun 120 illiyinin qeyd olunması, diqqətin milli məfkurə tariximizdə əvəzsiz rolu olan bu şəxsiyyətlərə yönəldilməsi ədəbi ilin yaddaqalan hadisələri kimi qiymətləndirilir.

Bundan əlavə, Bakıda VI Beynəlxalq Kitab Sərgi-Yarmarkasının, IV “LiFFt” Avrasiya Ədəbiyyat festivalının keçirilməsi ölkənin mədəni həyatına yeni impuls verən hadisələr kimi əhəmiyyətlidir. Ölkə Prezidenti tərəfindən Yazıçılar Birliyinə ayrılmış maddi vəsaitin müəyyən hissəsinin kitab nəşrinə xərclənməsi, “Ədəbiyyat qəzeti” yayımları” və “Ulduz”lu nəşrlər” seriyalarının nəşri ilin ədəbi prosesə iz salan töhfələridir. İl ərzində nəşr edilmiş “Azərbaycan ədəbiyyatı: dövrləşdirmə konsepsiyası və inkişaf mərhələləri” (İsa Həbibbəyli), “Azərbaycan ədəbi tənqidi” (Vaqif Sultanlı), “Söz, mətn, işarə” (Cavanşir Yusifli) kimi kitabların önə çəkilməsi ilin ədəbiyyata elmi baxışının üfüqləri və görüş məsafəsi barədə müəyyən təsəvvür yaradır.

İsa Həbibbəylinin məruzədə önə çəkilmiş monoqrafiyası Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin daha mükəmməl səviyyəsinin formalaşdırılması üçün konseptual təməl sayıla

bilər və belə düşünürəm ki, bu kitabın geniş müzakirəyə ehtiyacı var. Ədəbiyyat tarixçiliyi sahəsində ədəbiyyatşünaslığımızın əldə etdiyi elmi nailiyyətlərə kölgə salmadan Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində coğrafi sərhədlər ilə etnik-dil sərhədlərinin dəqiqləşdirilməsi, orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatının türk-islam mədəniyyəti kontekstinin müəyyənləşdirilməsi kimi bir sıra ciddi konseptual məsələlərin hələ öz həllini gözlədiyini etiraf etməliyik. Həllini gözləyən məsələlərdən biri də ədəbiyyat tarixinin dövrləşdirilməsidir. Ümid edək ki, İsa Həbibbəylinin “Azərbaycan ədəbiyyatı: dövrləşdirmə konsepsiyası və inkişaf mərhələləri” monoqrafiyası MEA tərəfindən hazırlanan Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi çoxcildliyi üçün konseptual təməl yaradacaq.

Elnarə xanımın məruzəsi fonunda məni düşündürən bir məsələ ilə bağlı mülahizələrimi bölüşməyi də zəruri sayıram. Sırr deyil ki, indiki halda ölkəmizdə elmi və bədii kitabların nəşrini sistemli şəkildə izləmək, bu sahədəki yeniliklərlə vaxtında (hətta vaxtı keçəndən sonra da!) tanış olmaq mümkün deyil. Kitablarn əksəriyyəti müəlliflər tərəfindən nəşr edilir və onların ictimaiyyətə çatdırılması üçün hər hansı işlək mexanizm mövcud deyil. Düşünürəm ki, bu sahədə təsirli tədbir görülməsi dövlət əhəmiyyəti daşıyan ciddi məsələ kimi gündəlikdə durur. Bütün kitablarn, o cümlədən elmi nəşrlərin mütləq şəkildə müəyyən mərkəz tərəfindən qeydiyyatla alınması, ictimaiyyət üçün açıq olan vahid rəsmi reyestr formalaşdırılması qaçılmaz reallıqdır. Belə hesab edirəm ki, nəşr olunan bütün kitablarn, eləcə də elmi nəşrlərin kitabxanalara çatdırılması üçün Mədəniyyət Nazirliyi tərəfindən maddi vəsait ayrılması ic-

timai həyatımızın yetişdirdiyi zərurətdir. Ən azından AMEA ilə Mədəniyyət Nazirliyinin bu təklif ətrafında müzakirə aparması vaxtı çatmış məsələdir. Bu sahədə qardaş Türkiyənin təcrübəsindən istifadə etmək faydalı olar. Məsələn, ölkənin ən ucqar əyalətlərindən olan Qars ictimai kitabxanası hər il abunə yolu ilə təxminən 500 adda elmi və publisistik jurnal alır. Kitabları və mətbu nəşrləri kitabxanaya Türkiyənin Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi təmin edir və nəşrlərin təminatında hər hansı maddi məhdudiyət yoxdur...

Tehran Əlişanoğlunun “şikayət tezləri” – “Tənqid və ədəbi proses-2019” məruzəsi bugünkü ədəbi tənqidin predmetinə, konfliktlərinə, polemikalarına, kontekstlərinə müəyyənlik gətirməyə yönəldilib. Tehran müəllimin irəli sürdüyü tezlərə iki səviyyədə baxıla bilər: birincisi, tənqidin ədəbi prosesdəki yeri, bədii faktlara reaksiyası; ikincisi, tənqidin özündə baş verənlər.

Məncə, bu gün tənqidin özündə baş verənlərin, başqa sözlə, “tənqid prosesinin” araşdırılması və təhlili daha aktual, aktual olduğu qədər də çətindir: çünki “tənqid prosesi-nin” görünməyən tərəfləri daha çox və daha dərinədir. Məsələn, bugünkü tənqidin konfliktlərinin ayrı-ayrı müəlliflərin yazılarında ortaya qoyulan mövqelər (burada şəxsi maraq və mənafeələr də istisna deyil!) qarşıdurmasından əlavə, bir də üzde olmayan konfliktləri var. Tehran Əlişanoğlunun məruzəsində Azərbaycan ədəbiyyatı tarixçiliyi ilə bağlı yığcam tezis Salidə Şərifovanın “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixçiliyi” mövzusunda məruzəsi ilə müqayisəsində, yaxud Maral Yaqubovanın ədəbi prosesə oxucu mərkəzli nəzəriyyə yönündən yanaşmasının Qismət Rüstəmovun eyni möv-

zu barədə mülahizələri ilə müqayisəsində mənim nəyi nəzərdə tutduğum daha aydın görünə bilər. Burada məsələ kimin “düz”, kimin “səhv” olmasında deyil, kimin bədii mətnə və ya bütövlükdə ədəbi prosesə hansı baxış bucağından yanaşmasında və həmin baxış bucaqlarının toqquşmasındadır. Düzü, mən müəlliflərin eyni ədəbi hadisəyə və ya anlayışa yanaşma fərqlinin yaratdığı konflikti ədəbiyyatşünaslıq üçün daha ciddi və lazımlı hesab edirəm və bu fikirdəyəm ki, tənqidimizdəki gözəgörünməz konfliktin araşdırılması daha məhsuldar nəticələrin əldə olunmasına zəmin yarada bilər.

Burada Cavanşir Yusiflinin 2019-cu ilin yekunlarına həsr olunmuş müşavirədəki məruzəsi ilə Vaqif Yusiflinin elə həmin ildə gənclərin yaradıcılığı haqqında nəşr etdirdiyi “Gənc şairlər, sözüm sizədir” silsilə məqalələri arasındakı yanaşma konfliktinin üzərindən də keçə bilmirəm.

Bir daha vurğulamaq istəyirəm ki, bu, sadəcə, plüralizm, fikir müxtəlifliyi məsələsi deyil, hər şeydən öncə, filoloji problemdir. Bu problemin qoyuluşu ədəbi tənqidimizin mənzərəsi haqqında daha bütöv və daha geniş təsəvvür əldə etmək baxımından əlamətdardır. Təbii ki, bu cür münaqişənin aşkara çıxarılması “üçüncü tərəfin” səlahiyyətinə aid məsələdir və bunun üçün “Ədəbi proses” müşavirələri kifayət qədər əlverişli platformadır.

“Ədəbi proses” müşavirələrində gənclərin yaradıcılığının təhlili üzrə “ixtisaslaşmış”, mövzuya dərinədən bələd olan (lakin ədəbi gənclik anlayışını estetik kateqoriya kimi qəbul etməyən) Cavanşir Yusifli Azərbaycanda ədəbi gənclikdən soraq verən “inqilab şəfəqləri”nin başlanğıcını 1970-ci illərdə görür. “Bütün yeniliklər ədəbi gənclikdən

gözlənilir, çünki məhz onlar var gücləriylə fərqlənmək, nəfəslərində hiss etdikləri təsiri böyük ədəbiyyata çevirmək yangısı ilə qoşur; ədəbi gəncliksə yazmağın fərq olduğunu anlamaqdan başlayır. Belə hadisə varsa, ədəbi gənclik də, demək yeni ədəbiyyat da var, əks təqdirdə heç bir yenilikdən söz açmaq düzgün deyildir. O missiya da qismən 80, daha sonra 90 və 2000-ci illərdə təzahür etdi...”

Bu, ədəbi gənclik anlayışının universal bir təyimidir və müəllifin nəzəri mülahizələri polemika üçün kifayət qədər açıqdır ki, bunu ədəbi prosesdə əks-səda yaratmaq baxımından faydalı hesab edirəm.

“Ədəbi proses” müşavirələrində Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatının təhlilinə geniş yer verilməsi təbiidir və bu sahədə çalışan mütəxəssislərin apardıqları tədqiqatlar elmi fakt olmaqla yanaşı, milli və dövlət maraqlarımız baxımından böyük əhəmiyyət daşıyır. Son müşavirələrdə Pərvanə Məmmədlinin Cənubda ədəbi prosesin təhlilinə həsr olunmuş məruzələri, əslində, əhatəli tədqiqatın tərkib hissələridir. Pərvanə xanımın 2019-cu ilin yekunlarından bəhs edən məruzəsi Cənubi Azərbaycanda ədəbi həyatın mənzərəsi və təmayülləri haqqında ümumi təsəvvür yaradır. Məruzənin mənim üçün xüsusi maraq doğuran cəhətlərdən biri də müəllifin bədii düşüncənin təkamülünə yer ayırması, şeirin poetik sistemində baş verən transformasiyasını izləməyə çalışmasıdır. Bədii faktlar üzərində müşahidələr onu deməyə əsas verir ki, Cənubi Azərbaycanda yaranan müasir şeir həm forma, həm də məzmun baxımından keyfiyyət dəyişiklikləri dövrünü yaşayır: “Cənubi Azərbaycanda keçən əsrin 90-cı illərinə qədər daha çox meydanlarda səslənən pafos, patetika ilə bol, şüar xarak-

terli şeirlər üstünlük təşkil edirdi. Ancaq onlar geridə qaldı... Bu xüsusiyyəti artıq avanqard düşüncəli poeziyada görmək olmaz”. Məruzədə diqqəti avanqard təmayülə yönəltməyə çalışan müəllifin daha bir müşahidəsi də maraqlıdır ki, Cənubi Azərbaycanda yaranan şeirin yeniləşməsi prosesi “...iki ədəbi təsirlə baş verir. Bir tərəfdən Quzey Azərbaycanı ədəbiyyatı təcrübəsi, digər tərəfdən Avropa ədəbiyyatının, şeirinin üslubları bu gün Güneydə ədəbi üslubların formalaşmasının əsas qaynaqlarıdır”.

Mənə elə gəlir ki, bu müşahidə Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatına yeni bir yanaşma metodologiyasının işlənilib hazırlanması üçün əsas hesab edilə bilər. “Quzey Azərbaycanı təcrübəsini” sadəcə ədəbi təsir kimi qiymətləndirmək məsələnin yalnız bir tərəfidir. Məsələyə digər tərəfdən yanaşsaq, bədii düşüncənin Şimal-Cənub qütblərinin aradan götürülməsi və bütövləşməsi, ədəbi təcrübənin qovuşması prosesi indi daha böyük sürətlə gedir və buna görə də ədəbi prosesin vahid məkan kontekstində araşdırılması tarixin yetişdirdiyi zərurətdir. Başqa sözlə desək, “Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı” anlayışı artıq regional araşdırma predmeti olmaqdan çıxıb.

Bu baxımdan, Esmira Fuadın məruzəsi təqdir olunmalıdır. Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatına yaxşı bələd olan Esmira xanımın poema janrına həsr etdiyi məruzə ədəbiyyatın Şimal-Cənub sərhədlərini aradan götürür, təhlil vahid estetik kontekstdə aparılır. O başqa məsələdir ki, poema janrına bu gün zamanın tələbi nə səviyyədədir. İspan filosofu Xose Orteqa-Qassetin janrlar haqqında maraqlı bir fikri var: “Necə olur-olsun, sənətin əsas mövzusu həmişə insandır. ...Janrlar mahiyyətcə insanın ən mühüm cəhətlə-

rinin baxıldığı geniş baxış bucaqlarından başqa bir şey deyildir. Hər bir dövr özü ilə insanın əvvəlki zəmanədə olduğundan əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənən yeni yozumunu gətirir... Elə buna görə də hər bir dövrün öz sevimli janrı olur”. Epik şeiri, yaxud poema janrını bu günün “sevimli janrı” hesab etmək mümkündürmü? Düzü, bu sual mənim üçün açıq qalır.

O da istisna deyil ki, müəyyən vaxtdan sonra Cənubda yaranan ədəbiyyatın poetik enerjisi Şimaldakı ədəbiyyata da sirayət edə bilər. Əslində, ədəbiyyatımızın tarixi belə bir təcrübəni yaşayıb: Şəhriyarın “Heydərbabaya salam”ı ümummillə poetik düşüncə sisteminin təkamülündə kifayət qədər ciddi yeri olan hadisədir. Görünür, burada şəxsiyyət və fərdi istedad amilinin rolu həlledicidir: yəni enerji axımının istiqamətini fərdlər və onların yaratdığı konkret əsərlər müəyyənləşdirir. Müasir Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatında Qərb avanqardizminə meyil müşahidə olunsa da, ictimai fikir bədii sözün yaddaşına daha çox əhəmiyyət verir və etibar edir: İran parlamentində Səməd Vurğunun “Azərbaycan” şeiri səsləndirilir...

Daha bir məsələ də Cənubda yaranan farsdilli Azərbaycan ədəbiyyatına münasibətdir. Şimalda yaranan rusdilli Azərbaycan ədəbiyyatını hansı səviyyədə qəbul edirsə (müşavirədə Lalə Həsənovanın məruzəsi bu mövzuya həsr olunub), Cənubda yaranan farsdilli Azərbaycan ədəbiyyatına da həmin səviyyədən yanaşmalıyıq. Mənə elə gəlir ki, “avanqardlaşma” deyilən proses ədəbiyyatın farsdilli cinahında daha güclü gedir. Bununla belə, “farsdilli Azərbaycan ədəbiyyatı” anlayışının konkretləşdirilməsinin çətinliyinin də fərqləndəyəm.

Tənqidimizin fədakar ustası Vaqif Yusiflinin dramaturgiyanın axtarışlarına həsr olunmuş məruzəsində ilin ədəbi faktları müstəqillik dövrü ədəbiyyatımızın kontekstində araşdırılır. Məruzədə qoyulan başlıca sual isə budur: “...dramaturgiyamızda müasir həyat və müasir insan necə əks olunur?”

Nərgiz Cabbarlının bütün dövrlərin “sevimli janrı” olan romanla bağlı məruzəsini fərqləndirən başlıca cəhət müəllifin nəzəri ümumiləşdirmələrə üstünlük verməsidir. Əslində, məruzənin adı roman janrının bugünkü ədəbi prosesdə yerinin konturlarını dəqiq əks etdirir: “Roman janrının hüdudsuz eksperiment imkanları... bu imkanların reallaşan və reallaşa bilməyən nəticələri”.

“Şeir cəbhəsində nisbi sakitlik” (Rüstəm Kamal) hökm sürdüyü indiki şəraitdə nəsr cəbhəsindəki eksperiment təşəbbüsləri polemika açmaq, müzakirə aparmaq üçün müəyyən əsaslar yaradır.

“Ədəbi proses” müşavirələrinin maraqlı nəticələrindən biri də ədəbiyyatın ayrı-ayrı sahələri üzrə “ixtisaslaşmış” peşəkar tənqidin formalaşmasına şərait yaratmasıdır. Məsələn, Elçin Mehraliyevin publisistika ilə bağlı təhlilləri həm fakt bolluğu, faktlara diqqətlə yanaşılması, həm də publisistikanın nəzəri-estetik aspektlərinin təhlili baxımından rəğbət doğurur. Tahirə Məmmədin ədəbiyyat nəzəriyyəsinin istiqamət və problemlərini ardıcıl izləməsi bu sahənin, sözün yaxşı mənasında, elmin nəzarəti altında olmasını təmin edir.

Esmira Fuadın epik şeir, Aynur Xəlilovanın povest, Nərmən Cahangirovanın hekayə, Mehman Həsənlinin esse, Qürbət Mirzəzadənin ədəbi portret janrı ilə bağlı araşdır-

maları ədəbi prosesin janrlar səviyyəsində hərəkətini izləmək baxımından perspektivli görünür.

Ümumiyyətlə, müşavirənin gündəliyi onun əhatə dairəsinin genişliyindən xəbər verir: “Azərbaycan bölgələrinə yaranan ədəbiyyata bir baxış” (Gülнар Səma), “Uşaq poeziyası” (Gülнар Qəmbərova), “Uşaq nəsrinə və dramaturgiyasına” (İlhamə Ağazadə), “Çağdaş satiranın mövzu və ideya qaynaqları” (Gülbəniz Babayeva), “Azərbaycan-türk dünyası ədəbi əlaqələri” (Eşqanə Babayeva), Azərbaycan-Avropa-Amerika ədəbi əlaqələri” (Xanım Zairova), “Bədii tərcümənin yeni üfüqləri” (Mərcan Sofiyeva)...

Qismət Rüstəmovun “Sosial şəbəkələr dövründə ədəbiyyat” mövzusunda məruzəsini isə xüsusi vurğulamaq istəyirəm. Məruzənin aktuallığı yalnız mövzunun yeniliyində deyil, müəllifin problemə yanaşmasında, məsələnin mahiyyətini təqdim edə bilmək bacarığındadır. Mənim diqqətimi bu məruzədə cəlb eləyən ən mühüm keyfiyyət müəllifin təhlil mədəniyyətinin yetkinliyi, çatdırmaq istədiyi fikri əsaslandırılmış şəkildə ifadə edə və ən başlıcası da ortaya fikir qoya bilməsidir.

Əslində, məruzə ilin ədəbi prosesinin təhlilinə deyil, bütöv bir epoxada – içində yaşadığımız informasiya cəmiyyəti dövründə həyatımızın “sənət sektorunda” gedən dəyişmələrə həsr olunub. Məruzədə sənətin ayrı-ayrı növləri arasında ədəbiyyatın yeri ilə bağlı elmi-estetik düşüncənin təkamülünün qanunauyğunluqları yığcam şəkildə araşdırılıb və bizim qismətimizə düşən yeni ictimai münasibətlər reallığı bu qanunauyğunluğun kontekstində təhlil və təqdim edilib.

Qismətin vəziyyətini başa düşmək də çətin deyil: müəllifin dünyada gedən proseslərlə tanışlığı, nəzəri hazırlığı ilə Azərbaycan ədəbiyyatının fakt imkanları arasında müəyyən boşluğun olması diqqətdən yayınmır.

Ancaq bu da müşavirədə səsləndirilmiş bir mülahizədir ki, “bu günün şairi virtual kommunikasiya dövrünün qəhrəmanıdır” (Rüstəm Kamal).

Yeri gəlmişkən, bu mövzu mənə də yad deyil: 2013-cü ildə nəşr etdirdiyim bir məqalədə sosial şəbəkədə yayılan ədəbiyyat nümunələri əsasında informasiya cəmiyyətində yaşayan insanın bədii obrazını axtarmağa çalışmışdım (“525-ci qəzet”, 8 iyul 2013).

Heç şübhəsiz ki, yeni texnoloji imkanlar ədəbiyyatın keyfiyyətini, janrlarını, oxucu ilə mətn arasındakı ünsiyyətin kommunikativ şərtlərini dəyişir və dəyişəcək. Vaxtilə kinonun, radionun, televiziyanın dəyişdiyi kimi. Ədəbiyyatın mahiyyəti və insana xidməti isə dəyişməz qalacaq.

Pandemiya dövrü tədris prosesinin onlayn platformaya keçidini labüdləşdirdi və təhsilin düşdüyü vəziyyətdə informasiya texnologiyaları xilasedici rol oynadı.

Bu keçidin əks effekti də oldu, distant təhsil barədə mif dağılmasa da səngidi: məlum oldu ki, canlı auditoriya ünsiyyətini heç bir qüvvə, heç bir mühit əvəz edə bilməz. Mənə elə gəlir ki, bu fikir informasiya cəmiyyətində ədəbiyyat və kitab üçün də keçərlidir...

BƏLƏDÇİ

Bütövlük və genişlik – akademik İsa Həbibbəyli	3
2019-cu ilin ədəbi mənzərəsi – “Kitab ili” – fil.e.d.	
Elnarə Akimova	17
Şeir cəbhəsində nisbi sakitlikdir... (<i>Poeziya–2019</i>) –	
fil.e.d., professor Rüstəm Kamal	36
2019-cu ilin epik şeiri: tarixi yaddaşın, gerçəkliklərin	
və milli ruhun inikası... – fil.ü.f.d. Esmira Fuad	49
Roman janrının hüdudsuz eksperiment imkanları...	
...Bu imkanların reallaşan və reallaşa bilməyən	
nəticələri (<i>2019-cu ildə dərc edilən romanlar əsasında</i>) –	
fil.ü.f.d. Nərgiz Cabbarlı	77
Zamanın görünmədiyi ədəbiyyat (<i>Povest–2019</i>) –	
fil.ü.f.d. Aynur Xəlilova	90
2019-cu ilin hekayələrinə nəzər – fil.ü.f.d. Nərmin	
Cahangirova	107
Nəsr və nəzəriyyə: müəllif, oxucu, “Dördüncü divar” –	
fil.ü.f.d. Maral Yaqubova	119
Son illərin dramaturgiyası – fil.e.d. Vaqif Yusifli	141
Bölgələrdə ədəbi həyat–2019 – e.i. Gülnar Səma	
(Qasımlı)	176
Ədəbi gənclik – İntibah Şəfəqinin həsrətində – fil.e.d.	
Cavanşir Yusifli	217
Tənqid və ədəbi proses–2019 (<i>Şikayət tezislərilə</i>) –	
AMEA-nın müxbir üzvü Tehran Əlişanoğlu	227
Tənqiddə ədəbi portret janrı – fil.ü.f.d. Qürbət	
Mirzəzadə	239
Sosial şəbəkələr dövründə ədəbiyyatı – Qismət	
Rüstəmov	262

Ədəbi proses–2019

Ədəbiyyat nəzəriyyəsi–2019: istiqamətlər və problemlər – fil.e.d., professor Tahirə Məmməd	275
Bədii publisistika–2019 – fil.e.d. Elçin Mehrəliyev	298
Bədii tərcümə 2019-cu ildə – e.i. Mərcan Sofiyeva	327
Ədəbiyyatda esse – fil.ü.f.d. Mehman Həsənli	366
Azərbaycanın rusdilli ədəbiyyatı–2019 – fil.ü.f.d. Lalə Həsənova	391
Uşaq poeziyası 2019-cu ildə – fil.ü.f.d. Gülnar Qənbərova	399
Uşaq nəsrinə və dramaturgiyası–2019 – fil.ü.f.d. İlham Ağazadə	417
Azərbaycan ədəbiyyatı tarixçiliyi – fil.e.d. Salidə Şərifova	440
Cənubda ədəbi mənzərə–2019 – fil.ü.f.d. Pərvanə Məmmədli	470
Çağdaş satiranın mövzu və ideya qaynaqları – fil.ü.f.d. Gülbəniz Babayeva	498
Alimlərin poetik düşüncələri (<i>Ədəbiyyat İnstitutunda çalışan alimlərin bədii yaradıcılığı haqqında</i>) – fil.ü.f.d. Zəkulla Bayramlı	524
Ədəbi əlaqələr: Azərbaycan–Avropa–Amerika–2019 – fil.ü.f.d. Xanım Zairova	535
Azərbaycan–Türk dünyası ədəbi əlaqələri 2019-cu ildə – fil.ü.f.d. Eşqanə Babayeva	550
Azərbaycandan Uzaq Şərqi açılan pəncərə – fil.ü.f.d. Bəsirə Əzizəliyeva	567
Bütövlük və genişlik işığında (“ <i>Ədəbi proses–2019</i> ” müşavirəsinə <i>kənardan baxış</i>) – tənqidçi, fil.ü.f.d. Məti Osmanoglu	589

ƏDƏBİ PROSES–2019

Bakı – “Hədəf” nəşrləri – 2020

“HƏDƏF” nəşrləri

Məsul redaktor: fil.ü.f.d. Töhfə Talıbova

Nəşriyyat redaktorları: Maral Poladova,
Mehparə Axundova

Texniki redaktor: Rəşid Kərimli

Korrektorlar: Zərin Vəliyeva
Mətanət Abdunova

*Kitab “NORMET N” MMC-nin
sifarişi ilə “Hədəf” nəşrləri mətbəəsində
hazır diapozitivlərdən çap olunmuşdur.*

Formatı: 60x84 ¹/₁₆.

Tirajı: 300.

Həcmi: 38 ç.v.

Sifariş №